СТЕПАН НАЛИВАЙКО

ДАВНЬОІНДІЙСЬКІ ІМЕНА, НАЗВИ, ТЕРМІНИ: ПРОЕКЦІЯ НА УКРАЇНУ

Національний науково-дослідний Інститут українознавства
Міністерства освіти і науки України

СТЕПАН НАЛИВАЙКО

ДАВНЬОІНДІЙСЬКІ ІМЕНА, НАЗВИ, ТЕРМІНИ: ПРОЕКЦІЯ НА УКРАЇНУ

ДОВІДНИК

КИЇВ 2009

ББК 81.2ІНД-3:63.5(4УКР)

Наливайко, Степан
Н23 Давньоіндійські імена, назви, терміни: проекція на Україну: Довідник / С. І. Наливайко. – К., 2009. – 504 с.

ISBN 978-966-2378-00-9

П'ята книжка відомого українознавця, мовознавця, сходознавця-індолога про українсько-індійські мовні, етнічні, фольклорні, міфологічні, історичні й культурні зв'язки. Вона в черговий раз засвідчує, що українська мова й духовна культура сягають тисячолітніх часових глибин, а українська історія творилася одночасно і разом з історією найдавніших цивілізацій світу.

Окремими розділами представлені родинні, весільні, поховальні, поминальні терміни й терміни, пов'язані з народженням і навчанням дитини.

Робота здійснена в рамках
держбюджетної науково-дослідної теми
«Український етнос у світовому часопросторі»

Рекомендовано до друку Вченою радою
Національного науково-дослідного
Інституту українознавства
Міністерства освіти і науки України
(протокол № 9 від 26 жовтня 2009 р.)

Видання здійснене в рамках
Національного гуманітарного проекту
«Україна: у вимірі тисячоліть»
(www.ukrainoznavstvo.info)

В оформленні обкладинки використані роботи
індійського художника Джаміні Роя (1887-1972)

© Степан Наливайко (передмова, упорядкування, тексти), 2009.
© Сергій Наливайко (верстка, оформлення), 2009.

УКРАЇНЦІ, УКРАЇНА, ТРИПІЛЛЯ: КРІЗЬ ПРИЗМУ ВЕД І ШАСТР

1. Українська мова й санскрит

Санскрит (дослівно «оброблена, культурна») – мова давньоіндійської культури, літератури й культового дійства, у деяких сферах культурного, наукового й релігійного життя вжиткова й досі. Вважається священною, винахід її індійська традиція приписує Сарасваті – богині знань, красномовства й мистецтв, дружині бога-творця світу Брахми, який у тризубі уособлює праве вістря (у Києві є ансамбль індійського танцю «Сарасваті»). Розрізняють чотири різновиди санскриту: *ведійський санскрит*, яким написані чотири веди (*чатурведа*) – найдавніші індійські пам'ятки, *епічний санскрит*, яким написані обидві епічні поеми Давньої Індії – «Махабгарата» й «Рамаяна», *класичний санскрит* – мова решти художньої, наукової і релігійної літератури та *буддійський санскрит* – мова різноманітної літератури, пов'язаної з буддизмом, найпоширенішою нині в світі релігією за числом віруючих. Найдавнішим є ведійський санскрит, інакше – *ведійська мова*. Між санскритом і українською мовою існує виняткова подібність як у граматичній будові, тотожності численних префіксів, суфіксів, часток, наявності відмінків і відмінкових закінчень, кличної форми, так і в основному лексичному фонді:

терміни спорідненості: *тата – тато, мата-матар – мати-матір, нана – неня, дада – дід, пардада – прадід, девар – дівер, бграта – брат, свастрі – сестра, свасур – свекор, суну – син, відгва – вдова, наводга – невістка, снуша – синова* (рос. *сноха*);

частини тіла: *наса – ніс, анкха – око, бгру – брова, оштха – уста, ґріва – шия, пада – п'ята, хаста – кисть, мурдга* – обличчя (пор. *морда*), *паршва – перса, стана – стан*, груди;

займенники: *ту – ти, сваям – сам, свій – свій, тваї – твій, маї – мій, катара – котрий, татсама – той самий, анья – інший, етад – цей, тат – той*;

числівники: *дві – два, трі – три, чатура – чотири, панча – п'ять, даса – десять, шата – сто, убга – обидва* (*оба*), *багута – багато, двітій – другий, трітій – третій, шаштха – шостий*;

прикметники: *пурна – повний, дірґха – довгий, крішна* – гарний (пор. *красний*), *прія – приємний, сваччха – свіжий, швета – світлий, нава – новий, юва – юний, сукха – сухий, танґа – тугий, нанґа – на-*

гий, уткріта – відкритий, віхваліт – схвильований, паріпурна – переповнений;

іменники: *уда – вода, муша – миша, шула – шило, манса – м'ясо, дгама – дім, ніша – ніч, тама – тьма, авіка – вівця, біджа* – зерно (укр. *збіжжя*), *пхена – піна, дгвані – дзвін, набгаса – небеса, самбгар – собор, раса – роса, двара – двері, гірі – гора, ватар – вітер, гіма – зима, юшіка – юшка, чашака – чашка, коша – кіш, плавана – плавання, парівартана* – переміна (досл. *перевертання*), *мадгумакхі* «бджола», досл. *медомуха*;

дієслова: *смаяті – сміятися, рудаті – ридати, бгаяті – боятися, плаваті – плавати, кагаті – казати, наштаті – нищити, бгагаті – бігати, кхелаті – гуляти, ліп'яті – ліпити, лубг'яті – любити, будг'яті – будити, джіті – жити, кшаяті – сяяти, чуматі* – цілувати (пор. *цьомати*), *піті – пити, ліг'яті – лизати, падаті – падати, джняті – знати, ведаті – відати* тощо.

Тому недарма саме індійські мовні факти у багатьох випадках дозволяють задовільно пояснити давні й сучасні українські реалії тоді, коли засоби інших мов, в тому числі й слов'янських, уже нібито вичерпані. Це тим зрозуміліше, що на давньоукраїнських теренах існувала навіть не одна (колись, певно, таки одна), а дві малі Індії: *Сіндика* біля Керченської протоки, давнього Боспору Кімерійського, про яку пише Геродот у V ст. до н.е., і *Сіндська Скіфія* у низів'ях Дніпра. Саме сюди, іще за дохристиянськими уявленнями українців, через три тижні допливала кинута в сивий Славутич шкаралуща з великодніх крашанок і сповіщала тамтешнім божим людям, праведникам рахманам-брахманам, що настає їхнє велике свято – Рахманський Великдень. А особливість цього свята та, що з-поміж усіх слов'янських народів воно відоме лише українцям.

Ці дві Сіндики-Індії античні автори згадують упродовж тисячоліття, починаючи з V ст. до н.е., хоча зрозуміло, що вони існували й значно раніше від цих перших писемних згадок. Від Чорного моря до Закарпаття засвідчена присутність із найдавніших часів індійського етносу, що входив до ранньодержавного утворення на півдні України – Боспорської держави, яка проіснувала майже тисячоліття і, звичайно ж, мала величезний і різноманітний вплив на тутешні народи та їхню історію. Саме її наступницею стала Києворуська держава, з якої нині переважно й починають вивчати українську історію, хоча до неї були могутні Кімерійська, Скіфська та Боспорська держави. А кімерійці-кімери-сівери, скіфи-сколоти, таври-поляни-руси – автохтони в Давній Україні, тільки писемні пам'ятки знають їх тут при-

наймні три тисячоліття.

Тож на теренах України звучав і санскрит, неоціненний для зрозуміння і пояснення багатьох українських реалій, давніх і сучасних. У пам'ятках на санскриті, надто в чотирьох ведах і двох епосах, безліч точок дотикання з Україною, українцями, українським фольклором, побутовою, обрядовою і весільною термінологією, назвами, іменами, прізвищами. Індійські веди, "Махабгарата" й "Рамаяна" важливі для українця не тільки як унікальні літературні пам'ятки, але і як безцінні історичні джерела, де збереглося чимало такого, що в слов'ян узагалі, а в українців зокрема втратилося або збереглося лише фрагментарно. Донедавна малозалучувані, нині вони проливають нове і яскраве світло на нашу багатовікову історію і культуру, часто-густо обібрану й перекручену, на пояснені поверхово чи й зовсім хибно давні й сьогочасні українські реалії. На зразок того, скажімо, що *Україна* означає "окраїна", а *українці* – "окраїнні" і що постали ці назви десь у XII-XIII ст. Хоча насправді значення їх зовсім інше, і вони – набуток найдавніших історичних часів.

У ведах, "Рамаяні" й "Махабгараті" згадуються племена, що їх античні автори фіксують на теренах давньої України. Веди знають царів з іменами *Судас* і *Сомак*, які нині побутують у сучасних українців як прізвища *Судас* (похідне *Сдасюк*) і *Сомак* (похідне *Савмак*), а "Махабгарата" – царів з іменами *Бгішма, Бгішмака, Багуширавас, Бгуріширавас, Пар'яширавас*, відбитими в сучасних українців як прізвища *Бушма* й *Бушмака* та імена й назви *Богуслав, Борислав, Переяслав*. У "Слові о полку Ігоревім" є загадкове жіноче божество *Діва-Обида*, а у "Велесовій книзі" *Обидоносиця*, що їх дослідники пов'язували з якоюсь незрозумілою богинею кривди-образи-обиди. Але на справжнє значення обох імен пролив світло санскрит, де *аніда* означає "корона, вінець". Тож санскритська форма імені давньоукраїнської богині – *Деві-Аніда* й означає воно "Діва в короні", "Богиня в короні", а *Обидоносиця* – "Корононосиця", "Вінценосна". Іще в III ст. до н.е. Діва-Деві була богинею-воїтелькою і Матір'ю-Покровою Херсонеса Таврійського, літописного Корсуня, звідки в X ст. великий князь Володимир приніс до Києва християнство, привів християнських священиків і привіз християнські регалії. Вона посідала чільне місце в херсонеському пантеоні, мала своє літочислення, на її честь відзначалися свята-партенії, виготовлялися статуї, карбувалися монети, які зображали її із сагайдаком, луком і сарною, з розмаяними кучерями, у пов'язці або короні-аніді. Її храм у центрі міста був головною святинею херсонесців. У найбільш загрозливі для міста часи вона зображалась у так зва-

ній *баштовій короні*, що обрисами нагадувала зубчасті фортечні мури. Діва-Деві має архаїчні риси матері-корови, теракотова пластинка, знайдена 1946 року в Херсонесі-Севастополі, зображає жінку з головою корови. Там знайдено й монети з богинею Дівою на одному боці і биком на другому; до речі, назва *Корсунь* і означає "Місце бика", де *кор-кур* (воно ж і в слові *корида*) в індоіранських мовах означає "бик; чорний бик" і відбите в українських прізвищах *Калакур-Калакура* й *Чорнокур* – "Чорновіл" та *Білокур* – "Біловіл".

Ця ж богиня, вже під іменем *Мокоша*, якому тотожне інд. *Махеші* «Велика Богиня», була Захисницею і Покровою, Матір'ю Києва, саме їй завдячує життям крилатий вислів *Мати міст руських*. І саме з нею пов'язані численні «дівині» й «дівочі» річкові назви по всій Україні, *Дівич-гори* в Каневі та Києві, *Дівочі гори* в Трипіллі й Сахнівці, які засвідчують винятково давній культ жіночого божества, що сходить до часів матріархату і особливо властивий Трипіллю, як і культ Священного Бика. З прийняттям християнства вона стала Богородицею Покровою – козацькою богинею, яка, до речі, іконографічно теж іноді зображається в короні. Невипадково після втечі з половецького полону новгород-сіверський князь Ігор найперше одвідав храм Богородиці Пирогощої на Подолі в Києві й підніс давній богині, покровительці й захисниці воїнів, вдячну молитву за свій щасливий порятунок. Тяглість у просторі й часі Діви-Деві-Мокоші простежується і засвідчується щонайменше з трипільських часів і донині.

2. Веди й «Велесова книга»

Найдавніший різновид санскриту – *ведійський санскрит*, інакше *ведійська мова*, якою написані веди. *Веди* в стародавніх індійців, слов'ян, балтів, українців – загальне означення священних знань, що відбивають найдавніші уявлення і вірування, їх містять чотири збірники стародавніх індійців, найвідоміший з яких – «Ріґведа», що вважається і найдавнішою культурною пам'яткою всіх індоєвропейських народів. Сама назва «*Ріґведа*» означає «Річевідання», «Відання проказувати-промовляти-*прорікати*», тобто знання того, як, коли і які з тієї чи іншої нагоди проказувати, промовляти, *прорікати* молитви-звернення до богів. Тобто мається на увазі насамперед словесний супровід богослужінь, обрядів і ритуалів. Де компонент *ріґ*, що має і форму *річ*, споріднений з українськими *рек-рік-реч-річ* у словах *ректи*, *прорікати*, *пророк*, *речення*, *річ* (мова), *наріччя* тощо. А ще *ріка* й *рік*, бо і мова, і вода, і час з філософської точки зору – категорії плинні.

«Ріґведа» – найавторитетніша з чотирьох вед, вона, як вважають, склалася десь у XV-X ст. до н.е., хоча деякі її гімни, як дослідили індійські астрономи за описами розташування у них сузір'їв, відбивають події іще X тис. до н. е. З «Ріґведи» перекладала Леся Українка, родоначальниця української індології (разом з Іваном Франком), яка в грудні 1890 року писала з Луцька своєму дядькові Михайлу Драгоманову: «Та от ще напишіть мені, прошу, чи не знаєте, може, який є переклад ведичних гімнів на французькій або німецькій мові, може б я його собі купила, бо страшно мені сподобалися тії гімни...» Є у «Ріґведі» й гімн до лісової феї, образ якої дивовижно перегукується з образом Мавки у Лесиній «Лісовій пісні». Перекладав гімни «Ріґведи», як і «Гімн до лісової феї», і Павло Ріттер (1872-1939) – перший український санскритолог, родоначальник української наукової індології.

Українська земля, українська мова, українські пам'ятки зберігають надзвичайно архаїчні слова, назви, імена, терміни, які народ проніс крізь тисячоліття і які містять винятково важливу й значущу інформацію. Особливий інтерес у цьому плані становить «Велесова книга», давньоукраїнська пам'ятка V-IX ст. (за датуванням найбільш авторитетного дослідника, перекладача й коментатора пам'ятки Бориса Яценка). Вона виявляється винятково інформативним і перспективним джерелом як для історичної науки, так і для українознавства, бо зберегла для нащадків унікальний термін *тривіди*, тотожний санскритському *тріведа*. Українське *тривіда* зрозуміле індійцеві без перекладу, як без перекладу зрозуміле українцеві санскритське *тріведа* "тризнання". Укр. *три* й *віда*, санскр. *трі* й *веда* – етимологічні двійники, у них спільне походження й однакове значення. *Віда-веда* означає "знання, відання, наука" й утворене воно від дієслівної основи *vid* "відати, знати", спільної для індійських і слов'янських мов. Українська мова від цієї основи має величезну кількість слів, як і мови індійські. У білорусів і чехів *Академія Наук* називається *Академія Вед*.

Наявність у "Велесовій книзі" слова *тривіди* має виняткове значення насамперед тому, що недвозначно й незаперечно засвідчує – *давні українці знали веди*! Що відразу переносить нас до сивої індоєвропейської давнини, до витоків світобачення, уявлень і вірувань українців, вводить вітчизняну історію в контекст світової історії і в орбіту світових цивілізацій. Водночас термін *тривіда-тріведа* – і своєрідний часовий індикатор, бо засвідчує: "Велесова книга" знає і пише про часи, коли термін *тривіди* однаково побутував і в давніх індійців, і в давніх українців. Наша пам'ятка пише про часи, коли до трьох канонічних вед іще не входила четверта – "Атхарваведа". Вона додала-

ся згодом, через що поряд із терміном *тріведа* постав і термін *чатурведа* – "чотири веди". Тож термін *тривіда-тріведа* відбиває найраніший період індоєвропейської історії, сягає найдавніших часів. Світогляд і міфологія вед знаходять прямі паралелі в Трипільській культурі й найдавнішому українському фольклорі, що не раз відзначали авторитетні вітчизняні й зарубіжні дослідники, серед них і російські академіки Борис Рибаков та Олег Трубачов. Тому є всі підстави казати, що "Велесова книга" містить подієві пласти, які сходять до ведійсько-кімерійсько-трипільських часів.

3. Херсонеська присяга й шастри

На ведах базуються *шастри* – священні книги. 1890 року біля колишнього (нині відновленого) Володимирського собору в Севастополі знайдено біломармурову плиту з написом III ст. до н.е., яку назвали *Херсонеська присяга*. Колись тут було велике й славне місто, столиця загадкових таврів, яке античні джерела називають *Херсонес Таврійський* або просто *Херсонес*, а давньоруські літописи – *Корсунь*. У своїй присязі херсонесці-корсунці клянуться перед своїми богами «оберігати для народу *састер* і не розголошувати нічого потаємного ні еллінові (!), ні варвару». Присяга містить кілька важливих свідчень: у ній згадані богиня Діва – захисниця й покровителька міста й *састер*, суто індійський термін на означення священних книг – *шастр*, найпершу й найавторитетнішу частину яких складають веди. Знаменне в присязі й те, що корсунці-херсонесці ще в III ст. до н.е. клялися оберігати свої священні книги від еллінів-греків і варварів. Наші ж історики-античники вважають Херсонес-Корсунь грецьким містом, хоча насправді то було тавроруське місто. А візантійський автор XII ст. Іоан Цец прямо каже: *назва руси тотожна назві таври*. Назва ж *таври* сходить до грецького *таврос* «бик», тож і руси, як і таври, *бичичі*, *тавричі*, *туричі*. До речі, «Артхашастра» – давньоіндійський трактат про мистецтво політики й управління державою, датований I ст. до н.е., написаний на таких самих дерев'яних дощечках, нанизаних на шворку, як і «Велесова книга».

У священних книгах-шастрах викладено громадські й релігійні обов'язки, правові й етичні норми людини, написані вони в стислій формі, зручній для запам'ятовування, позаяк первісно священні тексти передавалися усно і в засвоєнні їх пам'яті відводилася першорядна роль. Шастри формують основоположне філософське поняття – *арта-ріта-лад*, відоме згодом в індійців під назвою *дгарма*. *Арта-ріта-дгарма* означує світолад, вселенський закон, непохитність кос-

мічних процесів і трактується як лад-віра-закон-обов'язок. На арті-дгармі тримається організований, упорядкований, справедливий і праведний світ, арта-дгарма – це моральні й етичні норми, релігійні та суспільні засади і устої такого світу. Шастри закликають непохитно дотримуватися арти-дгарми – законів і приписів свого суспільства, племені, стану, роду, сім'ї. Людина має беззастережно дотримуватися традиційної дгарми-віри, а це – правдивість, чесність, незлобивість, непричинення зла живому, чистота помислів. Власна дгарма вища загальнолюдської моралі чи етики, у кожної людини своя дгарма, залежна від походження, соціального статусу, віку. Для жерця-священнослужителя дгарма-обов'язок – вивчати й доносити до людей веди, священні знання, здійснювати пожертвини, обряди й ритуали. Дгарма-обов'язок воїна – захищати свої країну й народ, справедливо правити державою, дгарма-обов'язок селянина – обробіток землі, тваринництво, торгівля. На першій стадії життя (усіх стадій чотири) дгарма-обов'язок людини – освіта, на другій – одруження, чесний заробіток, утримання сім'ї, неухильне відбування обрядів і ритуалів. Життя давньої громади регламентували приписи, викладені в шастрах. Ці приписи сукупно і творили морально-етичні засади суспільства – *арту-дгарму-віру-обов'язок-закон-лад*. Слова *ріта* й *лад* споріднені, як споріднені слова *дгарма* й *держава* – в обох спільна основа *дгар-держ* «держати, тримати». Тобто *дгарма* – це те, на чому тримається світ, його суспільні, морально-етичні норми, а *держава* – те, що цю дгарму-арту-лад сповідує, обстоює, захищає і береже.

Упорядкований і справедливий лад-арту-дгарму уособлював бик, опора й захисник його, запорука моральних, етичних, суспільних і релігійних норм. Наділений світотворчими якостями, бик тримав небо, землю і повітряний простір між ними, він овіяний ореолом святості й божественності, був живим утіленням досконалої краси й нездоланної могутності. Як на опорах тримається міст, так і світ тримається на бикові-законові-ладові. Мостова опора в українській мові – *бик*, що й сходить до давніх уявлень про бика – опору світу. Поняття *бик* невіддільне від понять *небо-дощ-земля-корова-зрошення-запліднення-врожай-багатство-добробут-лад*. Тому *Влес-Велес* «Бик», чоловік Деві-Діви-Мокоші, і стояв при Володимирі у Києві на Подолі, на березі Почайни, бо символізував Дніпро, різноманітні й різномовні назви якого, серед них *Бористен* і *Данапер*, означають *Бик-ріка*.

Биками означувалися верховні божества в багатьох міфологіях, могутні царі, видатні герої. Давньоіндійські трактати закликають усіляко вшановувати бика: вішати на шию мелодійні дзвіночки, змащу-

вати й фарбувати роги, прикрашати вінками й гірляндами, обдавати запашними куривами, підносити найкращий корм. Бик – неодмінний атрибут ведійського весільного обряду: його приносили в пожертву на честь приїзду жениха до нареченої, молодий садовив молоду на руду бичачу шкуру на схід або північ від весільного багаття – це символізувало родючість і процвітання; на бичачу символіку багаті українські весільні пісні й весільна обрядовість, український фольклор, колядки й казки. Бик в українському фольклорі – символ творення, парубок, віл – чоловік. В українців Бик-Тур – бог ратної справи, могуті й незламного духу, у нього просили краси й сили, найдужчих і найхоробріших юнаків називали *турами*. На Галичині у вересні відзначали свято священного Бика-Тура – *туриці*, небіжчика везли в останню путь воли, золоторогих турів оспівують щедрівки. Порівняння богатиря, царя чи бога з биком-туром звичайне в багатьох епосах, серед них і в українському.

Поклоніння Бикові особливо властиве Трипіллю, де розписна скульптура засвідчує парний орний запряг волів іще в III тис. до н.е. Знайдену у трипільських шарах на Росі глиняну модель храму прикрашають бичачі роги – характерна риса трипільської образотворчості. Трипільці закопували під долівками черепи з рогами биків, тримали їх на покуті. Поховання оформлювалися у вигляді розгорнутої бичачої шкури, кам'яну посудину з Кам'яної Могили обрамлюють по вінчику бичачі голови, причорноморські кургани містять бичачі черепи й кам'яні навершя у вигляді голови бика. Бик-Тур надзвичайно рясно відбитий в українських іменах і прізвищах, назвах племен, міст і річок, у фольклорі, прислів'ях, приказках, фразеологізмах, світоглядних, філософських, соціальних, побутових і фахових термінах. Новітні мовознавчі дослідження свідчать: "бичачу" етимологію містять сотні й сотні українських назв, серед них і основоположні для вітчизняної історії – етноніми *руси, українці, скіфи, таври, волиняни, гуцули,* назви *Україна, Русь, Скіфія, Таврія, Волинь, Бористен, Ексампей, Гіпаніс, Дніпро, Дністер* і багато інших. Край, країна чи народ, у назві яких містився компонент із значенням *бик*, вважалися праведними й чеснотливими. А саме під знаком Бика-Тельця-Тура-Тауруса найдавніші астрогеографічні карти розміщують Скіфію-Україну. Деякі з цих карт надзвичайно давні, створені ще до нової ери.

Шастри утверджують віковічність і непорушність поділу суспільства на чотири стани – жерців, воїнів, землеробів і залежних общинників. А такий поділ скіфи-сколоти знали ще до Херсонеської присяги. Це засвідчує Геродот у V ст. до н.е., коли переказує скіфську

легенду про чотири магічні дари, що впали з неба й далися до рук наймолодшому з трьох братів – *Колаксаєві*. Чотири небесні дари – це золоті чаша, сокира, плуг і ярмо. Символіка їх прозора навіть для пересічного сучасного індійця, хоч у нас деякі вчені мужі й досі ламають довкола цього списи: чаша символізує жерців, сокира – воїнів, плуг – землеробів, ярмо – залежних общинників. Тож скіфи-сколоти знали чотиристановий суспільний поділ. А це, за шастрами, найперша ознака праведності, закону, арти-дгарми-ладу. Про такий поділ у давніх українців свідчить і те, що навіть у сучасних українських прізвищах, як і в індійських та іранських, відбито всі чотири терміни на означення цих станів.

Тож веди, шастри й дгарму давні українці знали ще три тисячоліття тому. Але три тисячоліття тому вони лише зафіксовані писемно. На час фіксації вони давно вже були вироблені, усталені й навіть мали легендарний характер, як у випадку зі скіфською легендою про чотири магічні дари, що впали з неба. Ці дари мають божественний характер, божественний характер мають і веди – вони належать до категорії почутих із небес, тобто відносяться до незапам'ятних, щонайменше ведійсько-кімерійсько-трипільських часів. Самі ж веди, шастри й дгарма творилися задовго до перших писемних згадок про них. Бо перш ніж їх зафіксували, був тривалий період їх зародження, розвитку, становлення і утвердження. А це зайняло не одне тисячоліття.

4. «Велесова книга» й кравенці

«Велесова книга» винятково інформативне й перспективне джерело як для історичної науки, так і для українознавства, воно наповнює новим і реальним змістом сам термін *українознавство*, основоположні складові якого – поняття *Україна* й *українці*. Окрім унікального *тривіди*, пам'ятка зберегла для нащадків іще один унікальний і виняткової ваги термін – збірний етнонім *кравенці*. А це не що інше як найдавніша на сьогодні (V-IX ст.) писемна фіксація сучасного етноніма *українці*. На дощечці 7є пам'ятка мовить: "Дажбог нас народив од корови Замунь, тому ми – *кравенці*: скіфи, анти, руси, боруси й сурожці". В іранських та індійських мовах *замін* – «земля», тож *Корова Замунь* – це *Корова-Земля*. Тому сини Корови Замунь-Землі й Дажбога-Небесного Бика – *кравенці*, *коровичі*. По матері вони *кравенці*, по батькові – *туричі*, *бичичі*. Що, власне, одне й те саме: польське діалектне *karv*, й відбите в етнонімі *кравенці*, означає і "корова", і "бик, тур, віл".

Слова "Велесової книги" про коровичів-кравенців підтверджує і "Ріґведа", яка містить прикметні й значущі слова, що їх ведійські мудреці-ріші, творці вед, звертають до Матері-Землі: *Mata bhumi putro aham prithivya*. Тобто: *Земля – Мати, а я – син Землі*! Цей санскритський вислів із "Ріґведи" має прямий перегук зі словами "Велесової книги" й містить низку слів, властивих давній і сучасній українській мові: *мата* – "мати", *ахам* "я є" (давнє *єсмь*), *бгумі* – "земля" (від основи *бгу* "бути"), *путра* "син", рясно відбите в українських прізвищах *Путра*, *Путря*, *Путро*, *Путрак*, *Путрик*, *Путренко*, *Путриченко*, назвах *Путрівка* – село на Київщині й *Путреда* – річка на Івано-Франківщині. Містить вислів і слово *прітхві*, у санскриті "земля". Цю назву ведійська традиція пов'язує з легендарним першоцарем Прітху. За міфом, Земля була вкрай вимучена й нажахана знущаннями, які чинив попередній земний правитель Вена, батько Прітху. Тож коли Прітху став царем і спробував наблизитися до Землі, вона перекинулася коровою і спробувала втекти. Але Прітху наздогнав її, і тоді Земля-Корова пообіцяла скоритися, якщо він подарує їй телятко. Цар сповнив її прохання, і відтоді Земля-Корова почала доїтися-плодоносити й дарувати блага, необхідні людям. Цим Прітху мовби дав Землі нове народження, через що вона й стала називатися *Прітхві* – "Прітхвина", "Дочка Прітху".

Першоцар Прітху вважається творцем людської цивілізації, бо "видоїв" із землі-корови землеробські навички й різноманітні плоди, відновив жертвоприносини. Земля доти була дика й не оброблювана, ніщо на ній не росло й люди мерли від голоду. Завдяки ж Прітху вона почала родити, давати молоко-блага. Осіле життя, заснування міст, зародження торгівлі, тваринництва й землеробства, поява судочинства – все це нововведення Прітху. А його дочка Прітхві у ведах – обожнена й персоніфікована Земля, мати богів, людей і живих істот. Вона тримає на собі гори й ліси, дає землі родючість, посилає дощі, постає щедродайною і щедродійною коровою, дарує богині *Калі* "Чорній" (теж означення Землі) широкі стегна (пор. численні трипільські жіночі статуетки з підкреслено пишними формами). Вона виступає в нерозривному зв'язку з Небом-Дьяусом і уособлює жіноче начало, а Дьяус – чоловіче, вона – мати, корова, земля, він – батько, бик, небо. Прітхві й Дьяус – подружжя, Мати й Батько світу. Ведійський Дьяус – це грецький *Зевс* і слов'янський *Дій-Дажбог*. Тому прикметно, що й грецький міф, де Зевс у подобі рудого бика викрадає собі в дружини прекрасну Європу і переносить на острів Крит, де та стає його дружиною і матір'ю трьох синів, перегукується з ведій-

ським міфом про Землю-Корову-Прітхві. У карстовій печері Вертеба біля с. Більче Золоте на Тернопільщині, єдиному в світі печерному некрополі, знайдено костяну пластину із зображенням бика, що несе на собі жінку з піднятими руками. У цьому сюжеті дослідники вбачають прямий перегук із грецьким міфом про викрадення Європи. Тож і Європа – уособлення Корови-Землі. "Велесова книга" засвідчує визначальну роль в уявленнях та віруваннях кравенців-українців Землі-Корови-Матері і Неба-Бика-Батька, що й відбилося в збірному етнонімі *кравенці* і в назві кожного з п'яти племен, які цей збірний етнонім складають. Ведійські мудреці-ріші вважали себе синами Корови-Землі, вони *коровичі-земляни*. Нащадки Корови Замунь теж *коровичі-земляни*, що й передає збірний етнонім *кравенці*. А батьком кравенців-коровичів виступає Дажбог, що уособлює Бика-Небо, тому по батькові вони *бичичі-небещани*. Тож і кравенці-українці ведуть родовід від Матері-Землі, уособленої в образі Корови-Прітхві, Корови-Замунь, Корови-Землі, вони – її сини. А їхній батько – Небо-Бик, тому кравенці-українці й *бичичі-туричі*.

Автор давньоукраїнської пам'ятки самоідентифікує, самоототожнює себе і свій народ з коровичами-кравенцями-українцями і конкретизує, які саме складові творять і наповнюють реальним змістом цей збірний етнонім. Робить він це упевнено, без вагань і застережень, даючи зрозуміти, що вже в його часи то був сформований, усталений і загальновідомий етнонім. Водночас рядок із "Велесової книги" наочно ілюструє, яких історичних глибин сягає етнонім *коровичі-кравенці-українці*, бо на теренах України тільки писемна історія знає скіфів, теж кравенців, щонайменше зі зламу II-I тис. до н. е. Хоча, звісно, вони існували й до цих перших писемних фіксацій. Те саме стосується і русів-таврів, які згадуються ще раніше, за Троянської війни, тобто в середині II тис. до н.е. Саме до таврів-русів перенесла Діва-Артеміда юну Іфігенію, доньку мікенського царя Агамемнона, який очолював грецьке військо в поході на Трою. А Діва-Деві-Мокоша-Артеміда має в Тавриді-Криму ім'я *Партенос* "Діва", споріднене з ведійським *Прітха-Партха*. Ім'я *Прітха* "Широка" означає і "Земля", у "Махабгараті" ім'я *Прітха* має тітка Крішни (у "Велесовій книзі" *Кришень*) по батькові, яка народжує дитину від бога Сур'ї-Сонця, не втративши своєї цноти. Тобто маємо ідею непорочного зачаття. Від *Прітха* похідне *Партха* "Син Землі", сини ж Прітхи, тітки Крішни, у "Махабгараті" *партхава* "прітхині", "сини Прітхи", дослівно "сини Землі; земляни". А називання нащадків по матері – очевидне відлуння матріархату. Терміном *партхава* індійські джерела означують парфян

і стародавню державу Парфію. Античні автори свідчать, що родоначальники парфян і бактрійців – скіфи, що парфяни-партхави – вихідці зі Скіфії. А "Велесова книга" до коровичів-кравенців-українців відносить скіфів і сурожців-сугдейців. Давня ж Согдіана, країна согдів, як і Бактрія, країна бактрійців – сусідки Парфії-Партхави. У Бактрії і Парфії правили легендарні царі-кеї – *кеяніди* (VIII ст. до н.е.), з яких походив герой іранського епосу *Сіявуш* "Чорновіл", ім'я його відбили українські назва і прізвище *Сиваш*. З парфянської династії Аршакідів походив вірменський цар Валаршак, у якого знайшли притулок троє братів з області Палунь – Куар, Мелтей і Хореан, яких співвідносять із полянськими князями Києм, Щеком і Хоривом. Ім'я *Партатуа* "Син богині Прітхи-Землі" мав скіфський цар, якому ассірійський цар Асархаддон (680-669 рр. до н.е.) віддав у дружини дочку, аби вберегти свою країну від скіфів, які 28 років владарювали в Малій Азії.

Етнонім *кравенці* – семантичний двійник етноніма *таври*, який виводиться з грецького *tavros* "бик", а візантієць Іоан Цец ототожнює назви *таври* й *руси*. Тобто етноніми *таври*, *руси*, *кравенці* – семантичні двійники, вони означають "коровичі, бичичі, туричі". Таври – ті ж руси, а таври-руси й поляни-руси – одна й та сама людність, для візантійських авторів таври-руси й поляни-руси – нероздільне ціле. І якщо таври-руси знали веди, шастри й дгарму, то їх знали й поляни-руси. Таврика-Крим і материкова Русь-Україна географічно й історично невіддільні, зв'язки відомих іще за Троянської війни таврів-русів і подніпровських полян-русів, літописного Корсуня і Києва – споконвічні й неперервні. Не випадково через 13 століть після Херсонеської присяги саме з Корсуня-Херсонеса, столиці таврів-русів, прийшло християнство до Києва, столиці полян-русів і Києворуської держави; сам Корсунь-Херсонес прийняв християнство в V ст. Тож веди, шастри й дгарму знали не лише скіфи-сколоти, а й руси-таври-поляни. Та воно й зрозуміло: адже скіфи-сколоти й таври-руси-поляни – ті ж кравенці-українці, як це впевнено констатує "Велесова книга". Прикметно й те, що збірний етнонім *кравенці* включає п'ять давньоукраїнських етнонімів, а "Рігведа" знає так звані *п'ять ведійських племен* або *п'ять ведійських народів*, які в "Махабгараті" сукупно називаються *каурави*, *кавраві*.

Етнонім *кравенці* – найдавніша писемна фіксація сучасного етноніма *українці*. Назва *українці* – набуток найдавніших історичних часів, у формі своїх семантичних двійників вона існувала в трипільські, скіфські, долітописні й літописні часи. Значеннєвими відповід-

никами її є етноніми *кімери-сівери-кімерійці, таври, скіфи, бористеніти, руси-русичі, укри-украни, волиняни, галичани, гуцули, бойки, туровці*. Так само й назва *Україна* сягає найдавніших часів, у формі своїх семантичних двійників *Таврика, Скіфія, Бористен, Окситанія, Русь* вона існувала на наших теренах з трипільських часів, існує і нині як *Україна, Волинь, Гуцульщина, Буковина, Бойківщина, Остерщина*. Ці семантичні двійники, хоч і різні лексично, означають одне – *Край-Країна Тура-Бика*. А найголовніше те, що всі ці етноніми й назви індоєвропейські і пояснюються з індоєвропейських мов. З чого і кардинальний висновок: на давніх українських теренах справіку жила індоєвропейська людність. Тож і в Трипілля – індоєвропейські витоки.

5. Українські веснянки й головний міф "Рігведи"

Найдавніший український фольклор – веснянки, щедрівки, колядки, казки, народні танці весняного циклу, обрядові й весільні пісні – відбиває календарну міфологію, тобто світоглядні уявлення осілого, землеробського населення. Саме таку міфологію сповідувала людність Давньої України в трипільські часи, яка знає парний орний запряг волів іще в III тис. до н.е. Найдавніший український фольклор має численні паралелі у ведах, а що веди й невіддільні від них шастри знали давні українці засвідчують "Велесова книга" й *Херсонеська присяга*. Найперша паралель стосується так званого *головного міфу* "Ріґ веди" – про битву громовержця Індри зі змієм Врітрою, який перегородив 7 повноводих рік і не дає їм текти. Індра перемагає змія, що символізує народження молодого сонця, прихід весни, відродження природи після холодів і настання Нового землеробського року, перемогу світла над темрявою, добра над злом, правди над кривдою. На цьому міфі базуються сюжети обох давньоіндійських епосів – "Махабгарати" й "Рамаяни", іранської "Шахнаме", грецької "Іліади", з нього постав давньоіндійський театр, народні театралізовані дійства й український вертеп. Цей міф – своєрідний сценарій, що відтворює приурочену до Нового року ту критичну мить, коли космос повертається до свого первісного стану, хаосу. І особливий ритуал, особливе дійство має заново сотворити космос, організований світ, повторити всі етапи його становлення. Новорічне свято – світотворчий ритуал, який відтворює перемогу Індри над Врітрою, символізує відновлення з хаосу упорядкованого, організованого, праведного світу, тож і нового відтинку життя в цьому новоствореному світі. Композиція цього прадавнього індоєвропейського міфу проста: божество родючості опиняється в полоні злих, темних сил, на його пошуки виру-

шає чоловік-божество, долає демонів-крадіїв і повертає, «воскрешає» жертву.

Міф про битву Індри з Врітрою зберігають українські веснянки, колядки, щедрівки й народні танці весняного циклу, які сягають найдавніших глибин нашої духовної і культурної історії. У них Індра виступає як Іван Царевич, Іван Княжевич, Іван Громовик, Громовик-воїн, Громовик-пастух, Громовик-хлібороб, а Врітра навіть зберіг своє первісне ім'я і виступає як злий цар *Ворот* або *Воротар*; одна народна весняна гра так і називається – *Воротар*. Іван Нечуй-Левицький у праці «Світогляд українського народу» (1876) пише: «... колядчаний цар Ворот змінився в веснянках на царя Воротаря. І Воротар і Ворот то царі якогось ворожого города, котрі держать у себе якесь срібне чи золоте божество. В них можна бачити давнього індійського лихого Врітру, бога холоду й темних сил, ворога світлого громовика Індри». Аналізуючи весняну гру «Воротар», письменник відзначає, що ця ж тема звучить і в колядках, де Громовик-Іван Царевич руйнує ворожий город царя Ворота й визволяє з полону царівну. І додає, що дівчина-царівна – то Сонце на небі весняної пори, а Іван Царевич – то Громовик, Індра-Перун, котрий визволяє Сонце, розігнавши важкі зимові хмари. І що «...образ зими з чорними хмарами, зі снігом, з вітром, морозами – то індійський лихий Врітра, ворог Громовика-Індри. Зима здавалася народові звіром, що краде сонце і держить їх у себе в образі красної панни на золотому стільчику». Що відразу навіює на згадку трипільські статуетки богині, що сидить на стільчику.

Міф про Індру та Врітру відбиває поширений у фольклорі багатьох народів мотив про перемогу бога-громовержця чи казкового богатиря над драконом-змієм, який уособлює ворожу людям стихію, первісний хаос, темряву, морок. Це ми бачимо в іранському епосі, де коваль Кова підіймає народ на боротьбу з лютим змієм, що захопив престол у царів-кеїв, перемагає його і повертає законним царям престол, бачимо в старокиївських легендах про коваля, що врятував місто від ненажерного змія. Та й самі імена *Врітра* й *Воротар* споріднені. Інд. *Врітра* означає «Перешкодник», воно споріднене з укр. *ворота*, а ворота й уособлюють перепону, перешкоду, тому недарма ведійський *Врітра* в українців – *Ворот* і *Воротар*. Саме за міцними ворітьми в українських і індійських казках міститься щось украй важливе, що царевич чи хоробрий юнак має здобути. А для цього слід усунути перепону, здолати Охоронця-Воротаря, одібрати в нього ключі й відчинити ворота, щоб зійшло ясне сонце й розвіявся морок. Що й зробив парубок Юрко з української казки «Про Кам'яну державу». Він ман-

друє по світах, його кмітливість і доблесть полонять царя, і той віддає за нього свою доньку. Якось у лісі царівна побачила над ямою чарівну квітку й хотіла зірвати її, та з ями вискочив старезний дідуган, схопив її і зник під землею. Юрко кинувся за ним і опинився в підземному царстві, де все безживне, закам'яніле: ліс не шелестів листям, трава не зеленіла, закрижаніли люди, звірі й птахи. Вибрався юнак звідти лише тоді, як здолав лютого змія, володаря Кам'яної держави, одібрав у нього чарівний ключ і відчинив залізні ворота. І відразу Кам'яна держава вийшла з-під землі, кригу розтопило жарке весняне сонце, все довкола ожило й заквітувало.

У відомих пушкінських казках про царя Салтана, Лукомор'я і Чорномора, золоту рибку, Руслана й Людмилу дослідники виявили «індійські» сюжети. Борис Смирнов, академік медицини, відомий перекладач і коментатор «Махабгарати», уродженець села Козляничі на Чернігівщині, свого часу писав: «Вражає цілковите співпадіння схеми «Оповіді про Раму» зі схемою «Руслана й Людмили» Пушкіна (чаклун викрадає дружину, чоловік відшукує чаклуна, б'ється з ним і повертає дружину). Становило б неабиякий... інтерес з'ясувати, якими шляхами дійшла до Пушкіна ця схема». Бо Пушкін, звичайно, змісту «Рамаяни» знати ще ажніяк не міг. Учені дослідили сюжети пушкінських казок і дійшли висновку, що вони ведуть на південь України, до Чорного моря та індоарійської людності тут. Як виглядає золота рибка, показали рельєфи з боспорського міста *Тана* (*Танаїс*) у гирлі Дону, що зображають богиню з піднесеними до грудей руками, у кожній з яких – по рибині. *Тана-Танаїс* – грецька передача індоіранського *Дана-Дану-Дон* «Ріка, Потік», досл. «Дайниця, Дарувателька (животворної вологи, тож і врожаю, багатства, добробуту)», назва сходить до санскр. *да* "давати, дарувати, наділяти". З ним пов'язане *шіді-рідідана* – магічна словесна формула-зачин в українських народних піснях, що є своєрідним побажанням добробуту, благополуччя і щастя. У давніх індійців така формула відноситься до категорії так званих *біджа-мантр*, *біджа-молитов*, де санскр. *біджа* означає "зернина, насінина, зародок" й споріднене з укр. *збіжжя*. За первісними уявленнями, біджа-мантра уособлює приховану силу, первісну енергію, з якої зродився і розвинувся всесвіт, вона покликана поєднати закликувача (жертвувача) з божественними силами й божествами, насамперед тими, які пов'язані з родючістю, плодовитістю, врожаєм – Рудрою-Родом-Велесом і його жіночою іпостассю Деві-Дівою-Мокошею, чиї атрибути – тризубець, а також із богинею багатства, щастя і сімейної злагоди Лакшмі, тотожної балтійській *Лайме*, українській *Ладі*.

Біджа-зернина-зародок – ключовий елемент у біджі-мантрі-молитві, яка прикликає божество, привертає увагу божественних сил до його прохань і прагнень. Збіжжя англійською *seed* (*сід*), водночас *seed* означає *засівати зерном*, із Рудрою-Родом пов'язане значення *родити*, а *дана* – іменник від дієслівної основи *да* "давати, дарувати", прикметники від якої означають "щедрий, щедродайний". Тож *шіді-ріді-дана* сприймається як формула-заклик-заспів із значенням *сійся-родися-щедрися*. А що воно незрозуміле сучасному сприймачеві, то це і вимагається від такої словесної формули: вона мусить мати прихований зміст, його навіть штучно притемнюють, а словесну оболонку і фонетично видозмінюють, аби посилити благоговіння й побожний трепет перед могутніми природними й божественними силами, до яких звертається співець-прохач. Смисл такої формули знає лише втаємничена людина, духовний навчитель, передати її він може лише своєму найвідданішому учневі. І перекладати такі мантри небажано, бо при цьому, вважається, вони втрачають свою магічну силу й здатність, тож і дієвість.

Синонім до *дана-дану-дон* "ріка, потік" – іран. *дар'я* "ріка" у назвах *Амудар'я* і *Сирдар'я*, причому первісна назва Амудар'ї – *Вахш* "Бик", у грецьких джерелах *Окс* (пор. англ. *ох* "бик"). Одна з численних назв на означення Дніпра – тюрк. *Аксу* "Біла Вода", а це переосмислення і своєрідне засвоєння пізнішою людністю давнього індоіран. *укшан-ухшан-ухшін* "самець, бик", відбитого в назві загальноскіфської релігійної святині *Ексампей* "Брід Бика", семантичного двійника назв *Боспор* та *Оксфорд*. Воно ж відбите і в давньому означенні Чорного моря, що його греки передавали як *Понт Евксінський*, а пояснювали то як "Негостинне", то як "Гостинне море". Хоча насправді назва його означає "Море Чорного Бика".

6. Ведійська Дану й давньоукраїнська Дана

Матір'ю Врітри в "Рігведі" є *Дану* "Ріка, Потік" – богиня первозданних вод, з яких, за міфами, творився упорядкований, налагоджений і праведний світ, вона була верховним божеством за тих давніх часів, коли світ уявлявся ще не поділеним на Небо й Землю. Ведійська Дану – мати так званих асурів, старших братів богів-девів, головний асур у ведах – її син Врітра, а головний дев, тобто бог – Індра. Старшинство асурів над девами означає, що асури – первісні, давніші, матріархальні боги, а деви – пізніші, патріархальні. Ведійській Дану тотожна українська пісенна Дана, яка теж пов'язана з водною стихією і має в українців ореол святості, що свідчить про високий ста-

тус її на давніх українських теренах, у часи легендарних амазонок і "жонокерованих" сарматів, тобто за матріархату. Санскр. *дану* "потік, ріка" вже у ведах реліктове й рідковживане, що свідчить: ведійські арії несли його з собою з далеких країв, із попереднього ареалу проживання. Але на довгому шляху воно втратило колишню значимість, притьмяніло, зблякло, оскільки матріархат, який уособлювала Дана-Дану, змінився патріархатом, що його уособив бог-воївник Індра. Тобто, за образним висловом українського мовознавця й індолога Михайла Калиновича, "в Індії ведійські арії лише доспівували пісень, які вони склали на своїй прабатьківщині".

Ведійські арії одірвалися від теренів, де споконвіку шанувалася Дану-Дана, пам'ять про неї за довгі мандри потроху зітерлася, вона прибрала негативних рис, стала сприйматися як уособлення хаосу на противагу Індрі, який уособив космос – організований, упорядкований, праведний світ. Але саме з первозданних вод, за первісними уявленнями, творився упорядкований світ, без хаосу не було б космосу, а без Дану не було б Індри. Це означає, що культ Дани-Дану давніший за культ Індри. Тобто й міф про битву Індри з Врітрою постав пізніше, аніж культ Дани-Дану. Отож Дана-Дану – найдавніша богиня наших предків, про глибину, давність і виняткову роль її в уявленнях і віруваннях українців і сьогодні красномовно промовляють назви найбільших українських річок – *Дон, Донець, Дунай, Дністер, Дніпро.*

Первісні, матріархальні боги-асури з утвердженням патріархату були наділені демонічними якостями, стали вважатися постійними суперниками патріархальних богів-девів. А їхня прамати Дану-Дана прибрала демонських рис і статусу, точнісінько так, як і Мокоша (інд. *Махеші* "Велика богиня") після прийняття християнства, а свого часу верховне жіноче божество в язичницькому пантеоні великого київського князя Володимира. Битва між асурами, первісними богами, синами Дану, та їхніми молодшими братами-девами на рівні ритуалу має повторюватися щороку, бо це календарний, землеробський міф. Таке протистояння складає основний сюжет "Махабгарати" – 18-денну війну пандавів і кауравів, двоюрідних братів, де пандави мають девівські риси, а каурави – асурські. Пандавів у цій війні підтримує Крішна, а кауравів – Баладева, його старший брат. Баладева-Білобог і Крішна-Чорнобог – сьоме й восьме втілення сонячного бога Вішну (у "Велесовій книзі" *Вишень*), покровителя й захисника землі та людей – *Всевишнього*, де перший – землеробське божество, атрибут і зброя його – рало, плуг, а другий – пастушницько-воїнське. Старшинство Баладеви перед Крішною і собі засвідчує первісність матріархату пе-

ред патріархатом, старшинство матріархальних богів-асурів перед патріархальними богами-девами, першопочатковість землеробських уявлень перед пастушницько-воїнськими. Прикметно, що Крішна-Чорнобог і Баладева-Білобог – носії синьо-жовтої символіки, кольорів нашого державного прапора: якщо Баладева золотавошкірий і в синьому вбранні, то Крішна синюватошкірий і в золотавому вбранні. Існування світу неможливе без них обох, світ не знає потрясінь і лихоліть, поки врівноважені ці дві половинки, синя й жовта, де жовта символізує вогонь, сонце, небо, чоловіче начало, а синя – воду, місяць, землю, жіноче начало (китайське *янь-інь*). А обох божеств добре знали давні українці: про це свідчать численні українські прізвища й назви, що відбивають різні їхні імена.

Таким чином, на підставі лише мовних і фольклорних фактів, без залучення даних археологічних культур, що їх археологи аж надміру понавигадували хіба що для самих себе, недвозначно й неспростовно засвідчується: українці безпосередньо причетні до того огрому світоглядно-філософських, релігійних, морально-етичних, суспільно-політичних уявлень, які містять веди й шастри. І що українська мова й духовна культура сягають найдавніших, іще ведійсько-кімерійсько-трипільських часів, а українська історія творилася одночасно і разом з історією найдавніших цивілізацій світу. Українська земля, українська мова, українські пам'ятки зберігають надзвичайно архаїчні слова, назви й імена, які народ проніс крізь тисячоліття і які містять украй важливу, значущу й унікальну інформацію. І коли їх сумлінно прочитати й належно пояснити, вони проливають яскраве світло на етногенезу, історію, уявлення і вірування, морально-етичні й естетичні засади українців, відкривають найглибинніші пласти вітчизняної історії, неозорі обшири духу та високі ідеали наших предків.

Степан Наливайко
українознавець-сходознавець-індолог,
завідувач сектору порівняльних досліджень
Національного науково-дослідного
Інституту українознавства МОН України

ДАВНЬОІНДІЙСЬКІ ІМЕНА, НАЗВИ, ТЕРМІНИ

абастани – плем'я часів походу Олександра Македонського до Індії, мешкало на річці Ченаб у Пенджабі, трохи нижче від впадіння її в Інд (Сінд). Ототожнюється з *амбаштхами*, їм, очевидно, тотожні *амбасти* Птолемея. Давня назва Пенджабу – *Аратта*, а давня назва Ченабу – *Чандрабгаґа*, її складають назви двох річок – *Чандра* й *Бгаґа* (*Бгаґ*). А в Україні є річки *Шандра* (на Київщині, де й село *Шандра*) й *Буг* (*Бог*). В індійців побутує ім'я *Чандра* "Місяць", а в українців – прізвище *Шандра* й похідні від нього: *Шандрук*, *Шандрюк*, *Шандровський*, *Шандаровський* тощо.

абгая-мудра – жест заступництва, заспокоєння, вмиротворення, де *мудра* означає "жест, порух", *бгая* в *абгая* означає "страх, острах" і споріднене з укр. *боятися*, *а* – заперечна частка "не". Тобто *абгая* означає "не бійся". Ця мудра спільна для індуїстських, буддійських і джайнських божеств: зігнута в лікті права рука повернута долонею до молільника пальцями вгору. Вона характерна для зображень Будди, джайнських тіртханкарів-спасителів і Вішну – захисника й охоронця світу, який уособлює в тризубі ліве, земне, жіноче вістря і який у "Велесовій книзі" виступає як *Вишень* і *Вишній*. Шіві ця мудра властива в іпостасі *Натараджі* "Царя танцю", коли він виконує свій космічний танок.

Абгаяпрада "Дарувач безстрашшя" – ім'я Вішну, його складають *а+бгая+пра+да*, де *а* – заперечна частка, *бгая* "страх", які, поєд-

нані, означають "безстрашність". *Прада* означає "щедродавець", воно, в свою чергу, розкладається на *пра+да*, де *пра* – префікс, що посилює значення слова, з яким поєднане, й тотожний українському префіксу *пре* у словах *прекрасний, предивний, пречудовий, премудрий*. А *да* – іменник від дієслівної основи *да* "давати, дарувати, наділяти".

абгівара "загорожа" – термін, утворений від дієслівної основи *абгівар* "огороджувати, відгороджувати", їй тотожне укр. *заворити, обворити, обварувати* "загородити". *Абгі* в *абгівар* – префікс із значенням "навколо, довкола, довкруж", йому тотожний український префікс *обо-об-о*, а *вара-бара, вар-бар-бор* "огорожа", що має і значення "укріплення, фортеця" й відбите в українських історичних назвах *Варин, Варва, Бровари, Сквара-Сквира, Пустоварівка*. Санскр. *абгівара* тотожне українському *обора*, первісно *обвора* "обгорожа", на означення огородженого місця для корів, худоби, інша назва якого – *кошара*. Втім, і *кошара* має свого індійського двійника – *ґошала*, теж "місце для худоби", "корівник", де *ґо* "корови; худоба", а санскр. *шала* "приміщення", споріднене з укр. *зала*, франц. *шале* та англ. *холл*.

Абгіджіт "Всепереможний", "Повсюднозвитяжний" – одне з імен Вішну, в "Атхарваведі" двадцяте з 27 місячних сузір'їв (накшатр), тотожна зірці Альфа Ліра, тобто Вега. 28 хвилин до і 28 хвилин після опівночі й опівдня – це *абгіджіта-мухурта*. Вважається, що ця *мухурта* (сприятлива пора) позбавлена поганих впливів, тому найкраще підходить для початку добрих справ. Якщо за цієї мухурти (пор. прізвище *Мухортов*) вирушити в подорож (але не на південь), то мети буде повністю досягнуто. Саме цієї мухурти вночі народився Крішна. Ім'я-назву *Абгіджіт* складають *абгі+джіт*, де *абгі* – санскритський префікс із значенням "зусебіч, довкола, довкруж, звідусіль, скрізь", тотожний українському префіксу *обі-, об-, о-* в словах *об-житий, об-ладнаний, об-дарований, обі-знаний, обі-драний, об-сипаний, об-бігати, об-діляти, об-крадати, об-ходити, об-дивлятися, об-даровувати, о-бора, обі-йми, об-лога, об-хід, об-ряд, о-глядини* (первісно – *об-глядини*) тощо.

Абгіджняна Шакунтала – знаменита драма санскритського поета Калідаси (V ст.) про кохання царя і юної відлюдниці. Назва означає "Опізнана Шакунтала" (зазвичай твір називають просто "Шакунтала"), де санскр. *абгі-джняна* й укр. *опі-знана* лексично й граматично тотожні. Перші переклади драми у XVIII ст. англійською та німецькою мовами відкрили перед враженою Європою індійські духовні скарби, про які вона доти й не здогадувалась. Гете у своєму "Західно-східному дивані" так це висловив:

Хочеш ти раннього цвіту чи пізнього плоду,
Хочеш того, що чарує, і вабить, уносить, живить,
Хочеш ти небо і землю у слові однім зрозуміти –
Я "Шакунталу" назву і цим тобі все оповім.

Переклади "Шакунтали" основними європейськими мовами дали могутній поштовх науковому вивченню давньоіндійської літератури й бурхливому перекладу її. До цього процесу активно долучилися й Іван Франко і Леся Українка – родоначальники української індології, а до вивчення творчості Калідаси і перекладу його творів – перший український санскритолог Павло Ріттер (1872-1939). У 30-і рр. минулого століття для своєї антології "Голоси стародавньої Індії" він переклав "Легенду про Шакунталу" з "Махабгарати", на основі якої Калідаса й написав свою знамениту віршовану драму. А вже Калідасову "Шакунталу" переклав рідною мовою і видав 1928 р. в Харкові (тоді столиці України) відомий український письменник, композитор і музикант Гнат Хоткевич. Про враження, яке справила на митця високохудожня драма Калідаси, свідчить хоча б те, що на тему "Шакунтали" він написав 23 інструментальних і 7 вокальних творів, використавши при цьому гами давньоіндійської музики. З чого видно: Гнат Хоткевич глибоко знав не лише літературну, а й музичну спадщину індійського народу. "Шакунтала" виявляє кілька цікавих і навряд чи випадкових паралелей з Україною. Батько відлюдниці Шакунтали – уславлений мудрець *Вішвамітра* (ім'я тотожне слов'янським іменам *Всемир* і *Світомир*), а таке ім'я на теренах Давньої України засвідчують боспорські написи ще IV ст. до н.е. Вічний суперник Вішвамітри – мудрець Васіштха, нащадки якого, зазначають індійські джерела, носили пасмо волосся на виголеній голові, тобто "оселедець". Обох мудреців знають веди, обоє в той час були верховними жерцями у царя-арія Судаса, а в сучасних українців побутують прізвища *Судас* і *Сдасюк*. Матір'ю Шакунтали була небесна апсара-русалка *Мена*, а на Чернігівщині є річка й місто *Мена*. Ім'я *Шакунтала* має і форму *Сакунтала*, в українців побутують прізвища *Шакун* і *Сакун*.

Абгіма "Безстрашний", "Який відганяє страх" – ім'я Вішну, складають компоненти *а+бгіма*, де *а* – заперечна частка із значенням "не, без", а *бгіма* "лячний, боязкий; який наводить страх, грізний". Ім'я *Бгіма* (хінді *Бгім*) мав один із п'яти братів-пандавів, що славився своєю силою, а як собача кличка відбите у відомих повісті й фільмі "Білий Бім – Чорне Вухо".

Абгімані "Гордий", "Пишний" – ім'я-епітет бога Агні-Вогню, яке складають *абгі+мані*, де *абгі* – префікс із значенням "зусебіч, довкола,

довкруж, звідусіль", а *мані* сходить до дієслівної основи *ман* "думати, вважати, гадати", спорідненої з укр. *сумнів* і рос. *мнить, возомнить, мнение, мнимый, мнительный*.

Абгінатха "Повсюдний владика", "Владика всіх бажань" – ім'я бога кохання Ками, утворене з санскр. *абгі+натха*, де *абгі* – санскритський префікс із значенням "зусебіч, довкола, довкруж", тотожний укр. *обі-об-о* (*обізнаний, обхід, обора*), а *натха* (хінді *натх*) – правитель, цар". Інд. *натх* у формі *нат* відбите в імені *Бутанат* з напису III ст., знайденого на Молдаванці в Одесі. *Бутанат* тотожне індійському *Бгутанатх* "Владика бгутів" – одному з імен Шіви-Рудри, де *бгути* – добрі й злі духи, що складають почет Шіви. А санскр. *кама* "любов, кохання" відбите в імені *Камасарія* "Осереддя любові", його мали дві боспорські цариці IV і II ст. до н.е.

Абгірама (хінді *Абгірам*) "Всевтішитель" – ім'я Шіви, складають санскр. *абгі+рама*, де *абгі* – префікс із значенням "зусебіч, довкола, довкруж", тотожний укр. *обі-об-о*, а *рама* "втіха, радість", що сходить до дієслівної основи *рам* "радуватися, тішитися; радувати, тішити". Є і дієслівна основа *абгірам* "насолоджуватися, тішитися, втішатися, милуватися". Назва найвищої вершини кримських гір – *Раман-Кош*, де тюрк. *кош* – "стоянка, табір" мовби пояснює індоіран *раман* "привал, стоянка, відпочинок".

абгіри – плем'я в північно-західній Індії, згадуване в давніх джерелах. За пуранами, Інд тече через країну абгірів, а "Махабгарата" мовить, що абгіри жили біля морського узбережжя і понад річкою Сарасваті. Згодом плем'я поширилося у північні райони Індії, де мало низку поселень. Десь перед VI ст. абгіри захопили Непал і деякий час правили ним. Сідгараджа Джаясінха, цар Ґуджарату, у XII ст. завдав поразки абгірам і полонив їхнього ватажка. Нині абгіри (ахіри) – каста етнічного походження, поширена в Північній Індії, постачає пастухів, городників. Можливо, з ними споріднені літописні *обри*.

абгісари – одне з племен Пенджабу, в грецьких джерелах *абісарес*, локалізоване північно-західніше Сіндгу-Інду, в міжріччі Джелама й Ченаба, на кордоні сучасних Пакистану й Кашміру. "Сабга-парва" (II книга "Махабгарати") оповідає про завоювання Арджуною країни абгісарів, яка називалася *Абгісара*, а інша назва якої – *Хазара*. У з'язку з цим привертає увагу назва *Описар* – нині болото нижче гирла річки *Описар*, правої притоки Лозуватки, що впадала в Азовське море. Оскільки цей ареал у давнину виразно індоарійський, назву *Описар* можна співвіднести з санскритською дієслівною основою *абгісар* "обтікати", де *абгі* – префікс, який означає "довкола, довкруж, зусебіч",

тотожний українському префіксу *об*, а *сар* "текти, плинути". Із назви можна виснувати, що річка в якомусь місці могла роздвоюватися, "обтікати" якусь перепону (острів, скелю, косу) і текти двома шляхами. В Україні є гідроніми *Обитік*, *Обитічка* та *Обиточна*. Цікава в цьому плані й назва *Пісара* (наголошене кінцеве *а*) – ліва притока річки Качі в Криму; її відомий мовознавець-академік Олег Трубачов розкладає на *апі-сара*, хоч і не пояснює значення компонентів, а загально тлумачить "притока". Тоді й назва *Пісара* виявляється тотожною назві *Описар* і українською теж перекладається як *Обитік*. Не виключено, що до цього ряду стають і річкові назви *Писарева*, *Писарівка*, *Писарівчина*, *Писарівська*. Де, зокрема, назву *Писарева* мають два болота (в басейні Дніпра і Сіверського Дінця), судячи з назв у жіночому роді, колись річки. А назви їх навряд чи пов'язані зі словом *писар*.

Абгістут "Уславлений", "Знаменитий" – чоловіче ім'я, утворене від дієслівної основи *абгісту* (*абгі+сту*), де санскритський префікс *абгі* означає "довкола, звідусіль, зусебіч, довкруж" і тотожний українському префіксу *обі*, *об-*, *о-* у словах *обі-знаний*, *обі-йдений*, *об-житий*, *об-ладнаний*, *об-дарований*, *об-хід*, *об-лога*, *об-ряд*, *о-глядини*, *о-горожа*, *о-бора* (первісно *об-глядини*, *об-горожа*, *об-вора*). Тобто ім'я *Абгістут* дослівно означає "Обвеличений, Обславлений".

абгічара – замова, замовляння, заклинання, чарування, ворожіння, особливо в корисливих, недобрих цілях. Термін сходить до санскритської дієслівної основи *абгічар* "обчаровувати, обворожувати", де *абгі* – префікс із значенням "довкола, довкруж, зусебіч", тотожний українському префіксу *обі-об-о* у словах *обійми*, *обізнаний*, *обхід*, *облога*, *обряд*, *оглядини* (первісно *обглядини*), *обора* (первісно *обвора*), а *чар* – дієслівна основа із значенням "ворожити", споріднена з укр. *чарувати*, *чарівний*, *чарівник*, *чародій*, *чари*, *чар*. Тобто дослівно *абгічара* означає *обчаровування*. Найбільш відомий і ранній збірник таких замовлянь – "Атхарваведа", одна з чотирьох вед. Одна замова тут, зокрема, має завадити жертвоприносинам недруга: "Я зв'язую тобі обидві руки, я заціплюю тобі рота і шалом моторошного Аґні знищую твою пожертву!" Замовляння в основному діляться на 6 груп, залежно від мети, яка переслідується: *марана* – заподіяння ворогові смерті, *мохана* – зачарувати, заворожити ворога, *стамбгана* – приборкати силу і волю ворога (досл. *остовпити*), *відвешана* – посіяти у ворога чвари й ворожнечу, *уччатана* – знищити ворога, *вашікарана* – зачарувати, заворожити когось і підкорити своїй волі. Для ритуалу, пов'язаного з замовляннями й ворожіннями, використовувалися різноманітні зображення Вішну, Шіви, Ками й інших божеств, так зва-

ні *абгічаріки*, їх не годилося встановлювати в селах і містах. Як засвідчують давні джерела, займатися замовами й ворожінням суворо заборонялося, а того, хто цим займався, проганяли з громади. Недарма "Атхарваведу" довго не зараховували до вед й спершу канонічними були лише три веди – *трiведа*; "Велесова книга" теж знає лише термін *тривіди*. Деякі з замовлянь "Атхарваведи" переклав перший український санскритолог, родоначальник української наукової індології Павло Григорович Ріттер (1872-1939) – уродженець міста Чутове на Полтавщині. Вони увійшли до його антології давньоіндійської літератури "Голоси Стародавньої Індії", яку він уклав ще в 30-ті роки XX століття, але вийшла вона лише через шістдесят років (1982), у видавництві "Дніпро".

абгішека "окроплення" – центральна дія ведійського обряду посвячення на царство. Термін складають *абгі+шека*, де *абгі* – префікс, як і *об* в укр. *об-ливати, об-давати, об-бризкувати*, а *шека* сходить до дієслівної основи *сек* "бризкати, кропити" (у санскриті *с* перед *і* стає *ш*), різновид якої – *січ* "лити, поливати, зволожувати, зрошувати". Тож *абгішека* українською – *обризкування-оббризкування, окроплювання-обкроплювання*. Царя кропили водою з чотирьох священних рік, набрану в чотири дерев'яні посудини з чотирьох різних священних дерев. Йому вручалися лук і стріли, він зводив руки з ними вгору й робив по кроку в кожну з чотирьох сторін світу, мовби магічно оволодіваючи горизонтальним світом. Іноді ця дія виливалася в справжній напад на сусідні володіння з чотирьох боків тієї країни, де здійснювався цей обряд. Далі цар робив так звані *три кроки Вішну*, що символізувало оволодіння вже вертикальним світом (земля-повітряний простір-небо). Під час обряду цар ототожнювався з богами, надто з Варуною та Індрою; уявлялося, що обряд здійснюється за тим зразком, за яким сам Індра вінчався на небесне царство. У поведійську епоху абгішека й окремі її елементи увійшли в деякі обряди релігійного посвячення.

абгішека-мудра – дослівно "поза бризкання", "поза кроплення". Мудра, тобто поза, часта на буддійських зображеннях: дві долоні стулені з переплетеними пальцями, ніби щоб зачерпнути води для бризкання чи кроплення.

Абгішумат "Всеосяйне", "Повсюднопромінне" – ім'я Сур'ї-Сонця, складають компоненти *абгішу+мат*; *абгішу* розкладається на *абгі+шу*, де *абгі* – санскритський префікс із значенням "зусебіч, довкола, довкруж, скрізь", а *шу* – дієслівна основа із значенням "сяяти, світити, осявати, випромінювати"; із суфіксом наділеності *мат* слово

шумат означає "сяючий, променистий".

Абграганга "Небесна Ганга" – одне з означень Молочного Шляху в санскриті, утворене з *абгра+ганга*, де *абгра* "хмара", споріднене з рос. *облако, облак*, а *ганга* – "Ганга", священна ріка, яка, за міфами, спершу текла на небесах, а тоді на прохання богів зійшла на землю, де її могутні потоки прийняв на себе бог Шіва, щоб вони не завдали шкоди землі. Так доти небесна ріка по його волоссю розлилася на землі численними потоками.

Абгротха "Постала з хмар" – означення булави-ваджри, громового перуна бога Індри, якою він здійснив свій найголовніший подвиг – здолав змія Врітру, який перегородив ріки й не давав їм текти. Епітет складають *абгра+утха*, де *абгра* означає "хмара" (пор. рос. *облако, облак*), а *утха* – "посталий, утворений, народжений". Можна гадати, що *абгра* відбите в іменах *Афродіта* й *Афрасіяб*. Саме слово *абгра* "хмара" (санскр. *аб* "вода") теж двокомпонентне й дослівно означає "яка несе воду", "водоноша", воно ж означає і "небо". У цьому значенні воно відбите в назві *Абграганга* на означення Молочного Шляху.

Абгу "Не-народжений", "Не-земний" – ім'я Вішну, складають компоненти *а+бгу*, де *а* – заперечна частка "не, без", а *бгу* споріднене з укр. *бути*, має і значення "земля, світ, країна".Санскр. *а-бгуті* українською дослівно "не-буття".

Абдгішаяна "Сплячий на океані» – ім'я Вішну, складають компоненти *абдгі+шаяна*, де *абдгі* "море, океан", складене з санскр. *аб* "вода"+*дгі* "вмістилище", а *шаяна* (хінді *шаян*) "спочивальник", яке сходить до санскритської дієслівної основи *ші* "лежати, спочивати, спати". Ім'я сходить до міфу, що Вішну в проміжках між твореннями світу спочиває на тисячоголовому змієві Шеші, який лежить на світових водах. Пор. українське прізвище *Шаян*, зокрема, у відомого санскритолога з діаспори Володимира Шаяна.

Абджа "Народжений водами", "Посталий з вод" – ім'я Місяця, складають санскр. *аб+джа*, де. *аб* "вода", а *джа* "народжений; син, дочка", у формі *дзе* відбите в грузинських прізвищах. Є жіноче ім'я *Абджа* "Лотос" або "Лілея", дослівно "Народжена у воді". Місяць, за міфом, постав із Молочного океану, коли боги й асури сколочували його, щоб повернути скарби, затонулі під час потопу.

Абджайоні "Лотосолонний" – ім'я бога-творця світу Брахми, що у тризубі уособлює праве вістря. Ім'я складають санскр. *абджа+йоні*, де *абджа* – "лотос" (досл. "народжений у воді"), а *йоні* тотожне українському *лоно*. Іконографічно Брахму зображають як він сидить на

лотосі, що виростає з пупка бога-охоронця світу Вішну, який у тризубі уособлює ліве вістря.

Абджініпаті "Владика лотосів" – ім'я Сур'ї-Сонця, складають санскр. *абджіні+паті*, де *абджіні* – "лотос" (досл. "який живе у воді"), а *паті* – "владика, господар", споріднене з балт. *pats*, рос. *батя* та укр. *батько*. Подібним чином Місяць має епітет *Абджа*, а Брахма – *Абджайоні*, де *абджа* теж означає "лотос", досл. "народжений у воді".

аб-дурґа – фортеця, обнесена ровом з водою, одна з шести різновидів фортець, описаних у "Законах Ману"; *аб* означає "вода", *дурґа* – "фортеця", досл. "неприступна, неподоланна". Інші п'ять: *дганва-дурґа* – фортеця, захищена пустелею, *махі-дурґа* – фортеця із землі чи каменю (*махі* "земля"), *варкша-дурґа* – фортеця, захищена деревами (*врікша* "дерево"), *нрі-дурґа* – фортеця, яку захищає постійний загін воїнів (*нрі* "люди"), *ґірі-дурґа* – фортеця на високому пагорбі, горі або скелі (*ґірі* "гора"). Остання наділяється багатьма винятковими властивостями. *Дурґа* також – одне з імен богині-воїтельки, захисниці й покровительки воїнів, відбите на теренах України як *Тірґатао* (грецька передача) "Дурґадеві", *Апіда*, *Діва-Обида*, *Обидоносиця*. Див. *апіда*.

авалокітешвара – бодгісатва, майбутній Будда в буддійській міфології махаяни й ваджраяни, втілення спочуття і милосердя. У Китаї відомий як *Гуань-інь*, у Японії, де його вважають жінкою – *Каннон*, у Тибеті – "Зряче Око". Живе на міфічній горі Патала, звідки все бачить і чує й звідки час від часу спускається допомогти стражденним. Саме до *бодгісатва* сходить нині християнське ім'я *Йосафат*, про що пише Іван Франко у своєму дослідженні.

Авартта – одна з чотирьох грозових хмар бога Індри, інші три – *Дрона*, *Пушкара*, *Самварта*. Вважається, що одночасна злива з цих чотирьох хмар спричиняє всезагальне руйнування.

авастха-чатуш'я "чотири стани" – чотири періоди в житті чоловіка: *балья* – дитинство (до 15 років), *каумара* – юність (від 15 до 30 років), *яувана* – дорослість (від 30 до 50 років), *вардгак'я* – старість (після 50 років). Ці вікові параметри дають медичні трактати, т. зв. *вайдьяки* (термін споріднений з укр. *відати*). Щодо періодів у житті жінки див. *бала*.

аватара (із санскриту *сходження*, *зішестя*) – прихід божества на землю в подобі тварини чи людини, аби знищити зло й відновити лад і справедливість. Уявлення про аватари-втілення пов'язуються переважно з Вішну, одним із трьох верховних божеств (*трімурті*) індуїзму, що уособлює в тризубі ліве вістря, колір шкіри якого – синюватий, а вбрання – жовте. Має 10 основних аватар-втілень:

1. *Матсья* "Рибина" – у подобі рибини рятує рід людський під час потопу;

2. *Курма* "Черепаха" – на ній боги й асури, старші брати богів, встановили гору Мандару, сколотили Молочний океан і повернули затоплені під час потопу 14 скарбів;

3. *Вараха* "Вепр" – прибрав подоби вепра, пірнув на дно океану й іклами підійняв на поверхню Землю, затоплену потопом;

4. *Нрісінха* "Людинолев" – звільнив землю від злого демона Хіраньякашіпи, якому бог-творець Брахма дарував невразливість і непереможність;

5. *Вамана* "Карлик" – здійснив три кроки й одібрав у царя-демона Балі три світи – богів, людей і предків;

6. *Парашурама* "Рама-з-сокирою" – знищив на землі владу воїнів-кшатріїв і встановив владу жерців-брахманів;

7. *Рама* – герой "Рамаяни", звільнив землю від злого демона Равани;

8. *Крішна* "Чорний; Вродливий; Красний" – герой "Махабгарати";

9. *Будда* "Пробуджений" – легендарний засновник нової релігії, буддизму;

10. *Калькі* "Білокінь" – прийдешній рятівник світу з мечем на білому коні.

Найвідоміші аватари Вішну – сьома й восьма, в подобі Рами (Баларами) й Крішни. "Велесова книга", давньоукраїнська пам'ятка V-IX ст., знає божества *Вишень* і *Кришень*, у козаків і сучасних українців побутують прізвища *Кришень* і *Кришненко*, а також *Гупал, Гупало, Гупалов, Гупалюк, Гупаленко*, які відбивають інше популярне ім'я Крішни – *Гопал, Гопала*. Воно ж відбите в українських назвах *Гупали, Гупалівка, Гупалівщина*. Сьома аватара Вішну – старший брат Крішни, має імена *Балавіра* (*Балвір, Балбір*) "Могутній герой", відбите в українських прізвищах *Балвір, Бальвір, Балбир, Балбиренко*. Інше ім'я його – *Баладева* (*Бальдев*) "Могутній бог" або "Білобог" чи просто *Бала, Баль* "Могутній" відбите в українських прізвищах *Балодей, Болудей, Білдей, Більдій, Баль*. Баладева – землеробське божество, атрибут його – рало, плуг, Крішна – воїнське і пастушницьке божество. Обоє разом уособлюють цілокупність усесвіту й мовби протиставлені один одному: Крішна синюватошкірий і в жовтому вбранні, Баладева золотавошкірий і в синьому вбранні. Тобто маємо ту саму барвну символіку, що й у нашому синьо-жовтому прапорі.

Має свої аватари й інше верховне індуїстське божество – Ші-

ва, зображуване з тризубцем, але вони менш поширені й відомі. Іноді термін *аватара* вживається і щодо людей, які вважаються втіленням того чи іншого святого.

Авеста (*"Зенд-Авеста"*) – священна книга давньоіранської, так званої *зороастрійської* релігії, де зібрані обрядові приписи, релігійні формули, гімни й молитви, що їх співали-промовляли під час пожертвин, свят, весіль, похоронів. Записана авестійською мовою в IV–VI ст. на основі раніших усних текстів. Основні розділи: *"Ясна"* ("Книга ритуалу") – містить *гати*, літургійні гімни, найголовніша й найдавніша частина "Авести", створення її приписується *Заратуштрі*, засновникові зороастризму; мова гат украй архаїчна й близька до ведійського санскриту; "Яшти" ("Книга гімнів") – гімни-звернення до різних зороастрійських божеств, і досі вжиткові при релігійних відправах; "Відевдат" "Кодекс проти девів" (*деви* в зороастрійській міфології – злі духи, демони, тоді як в індійців – боги). Припускається, що іран. *авеста* означає те саме, що й інд. *веда* "знання, відання". Але можливе й тлумачення *а-веста* як *не-веда*, де *а* – заперечна частка, а *веста* те ж *веда*. Таке пояснення мотивується тим, що в "Авесті" чимало богів, реалій і понять мають протилежне, аніж у ведах, значення. Водночас тексти "Рігведи" и "Авести" засвідчують схожі космогонічні й міфологічні уявлення, сформовані ще за індоіранської (арійської) єдності, вони мають українські паралелі. Герої "Авести" – правителі напівлегендарної династії *Кеяніди*, один з яких – *Кей Віштаспа*, за переказами, надав притулок Заратуштрі, який зазнавав гонінь, коли ширив своє вчення. Кеяніди правили в стародавній державі *Бактрії*, а між Бактрією та Україною існує низка показових відповідностей. Так, термін *кей* може споріднюватися з іменем *Кий* і назвою *Київ*. Зороастрійська традиція несхвально ставиться до царів-кеїв, виводить їх прихильниками многобожжя, а не *Ахурамазди* – верховного божества зороастрійців.

Агастья (*Агасти*) – ведійський мудрець-ріші, автор деяких гімнів "Рігведи". За міфами, син Мітри й Варуни, народився в глеку, куди вилилося сім'я обох богів, коли ті побачили вродливу апсару-русалку Урваші. З ним пов'язано чимало легенд і подвигів: він, зокрема, сам собі створив дружину Лопамудру, одібрав скарби у демона Ілвали, якого спопелив словом, випив океан, на дні якого ховалися асури, був могутнім союзником богів у їхніх битвах з асурами, прокльоном перетворив на змія царя Нахушу, який зазіхав на дружину Індри, змусив відхилитися гори, які заступали сонце. На дравідійському півдні він вважається вчителем тамільських царів, упорядкував таміль-

ську граматику, у деяких храмах на його честь щодня здійснюють відправи. Вплив легенд і уявлень про мудреця-ріші досяг Яви, Борнео й Кампучії, де в ієрархії богів Агастья посідає найвище місце. "Рамаяна" розповідає, що на одинадцятому році свого вигнання царевич Рама одвідав мудреця в його обителі – *Агастья-ашрамі*, і той порадив йому провести останні кілька років вигнання в лісі Панчаваті неподалік. Агастья уособлює і зірку (у греків Канопус), тому існує і термін *агастьйодая* "сходження Агастьї". Зірка сходить на 17-й день солярного місяця *бгадрапад* (серпень-вересень). Калідасова "Рагху-вамша" мовить, що коли *зірка Агастьї* сходить, вода в ставках та озерах стає чистою і прозорою.

Агіджіт "Переможець змія" – ім'я-епітет Крішни, яке складають санскр. *агі+джіт*, де *агі* "змій", споріднене з укр. *вуж* і рос. *уж*, а *джіт* – "переможець, звитяжець". *Агіджіт* також – епітет Індри, що подолав змія Врітру, який перегороджував ріки й не давав їм текти і який в українському фольклорі постає як злий цар Ворот або Воротар.

Агішвара "Владика змій" – одне з імен тисячоголового змія Шеші, на якому спочиває бог Вішну у проміжках між твореннями світу. Ім'я складають санскр. *агі+ішвара*, де *агі* "змій", споріднене з укр. *вуж* і рос. *уж*, *ішвара* – "владика, бог".

Агнаї – ім'я дружини бога Агні, дослівно "Агніна". Можливо, до нього сходить сучасне жіноче ім'я *Агнеса*.

Агнея "Син Агні" – Сканда-Картікея, син Шіви, названий так через те, що сім'я Шіви, з якого народився Сканда-Картікея, спершу потрапило у вогонь. *Агнея* "Вогненна" також – міфічна небесна зброя, якою опікувався Агні.

агні "вогонь" – у ведах священна субстанція, настільки важлива при жертвоприносинах, що її часто ототожнюють із самим жерцем, як у "Рігведі". Давні тексти згадують три головні вогні, що мають загальну назву *трета*: *ахаванья* – для жертвоприносин, *гархапатья* – хатній вогонь і *дакшінагні* "південний вогонь", розміщуваний із південного боку приміщення для пожертвин. Деякі давні тексти знають 5 священних вогнів. Санскр. *дакшіна* означає і "південний", і "правий", оскільки розміщувався по праву руку, якщо стати обличчям до сходу – основної сторони світу, якою опікувався Індра, цар богів і ватажок небесного воїнства. Схід у санскриті – *пурва*, що споріднене з рос. *первый* та укр. *перший*. Деякі дослідники схильні й назву *Десна* пояснювати як *Права*, оскільки вона – права притока Дніпра.

Агні "Вогонь" – винятково важливе ведійське божество, дру-

ге за частотою згадувань у "Рігведі"; разом з Індрою і Сур'єю входило в трійцю (трімурті) найважливіших богів "Рігведи", яку в епічний період замінила трійця-трімурті Брахма-Вішну-Шіва. Вважається сином мудреця Ангіраса (ім'я споріднене з грец. *aggelos* "янгол", первісно "вісник"), дружина його – Сваха, з якою мав трьох синів і 45 онуків – разом 49, що символізує 49 вогнів. Культ його зберігає риси, що сходять до давньоіранського періоду. У ведах його образ ще виразно не відмежований від священного вогню, який уособлює і який посідає центральне місце у ведійському ритуалі, поряд із Сомою, з яким Агні у ведах найчастіше поєднаний. Колір його червоний або чорний, слона його сторони світу звати Пундаріка, їздова тварина – *меша* "баран", у його колісницю впряжені руді коні. У нього 7 рук, що символізує 7 язиків полум'я.

Агні прославляється як пожирач пожертви, він підносить її до богів, посередник між богами й людьми. Пов'язаний з повсякденним життям людей, надто з весільними й поховальними обрядами, бог хатнього вогнища. Він належить усім людям, знає всіх народжених, у ведах часто асоціюється з міфічними жрецькими родами вогняного культу (*Атхарвани, Ангіраси, Бгрігу*), які принесли людям вогонь. Давні тексти підкреслюють множинність виявів Агні: він об'єднує три сфери всесвіту, тричі народжений (у небі – сонце, на землі – вогонь, в атмосфері – блискавка), має 3 житла. Часто ототожнюється з іншими богами, в чому помітна тенденція до монотеїзму. У ведах Агні не зовсім антропоморфний, зооморфні образи його у ведах – бик, кінь, птах (посланець, вісник – поєднувач земного й небесного світів), цап (асоціюється з руйнівним аспектом). Згодом значення Агні слабшає, у поведійському пантеоні він займає місце в групі локапалів – 8 богів-захисників сторін світу, підлеглих верховній індуїстській трійці (*трімурті*) Брахма-Шіва-Вішну; образ його тут більш антропоморфний і називається *дікпала*. У моральному аспекті Агні всевідаючий, випробник і засвідчувач правди, а в космічному – творець і руйнівник всесвіту, що спопеляє його наприкінці світового циклу. Ритуальна функція Агні збережена в індуїзмі. Сваха, дружина Агні – персоніфікація ритуального вигуку перед початком пожертвин. Поведійська література розглядає Агні і в фізіологічному аспекті, як елемент живого організму – внутрішній (утробний) вогонь *аударя*. Уявлення про Агні-Вогонь у деревах сходить до ведійського обряду добування священного вогню тертям двох ритуальних паличок – *арані*, укр. *живий вогонь*, добуваний так само.

Агнібгатта "Воїни Агні" – інше означення марутів, синів

Шіви-Рудри, уособлення буйних вітрів, *мариці* "Велесової книги" й *Стрибожі внуки* "Слова о полку Ігоревім".

Агнівеша – один із шести учнів, що йому, як вважається, мудрець Пунарвасу Атрея передав знання *аюрведи* – традиційної індійської медицини. Кожен із шести учнів написав свій трактат з медицини, а той, що написав *Агнівеша*, у III ст. використав Чарака у трактаті "Чарака-самхіта", який і сьогодні є найважливішою медичною працею з аюрведи; наприкінці кожного розділу він зазначає, що за основу бралася оригінальна праця Агнівеші. Ім'я *Агнівеша* "Вогнистошатий" мав і учень мудреця Аґастьї і наставник царя Друпади, батька царівни Драупаді – спільної дружини п'ятьох братів-пандавів, про 18-денну битву яких зі своїми двоюрідними братами оповідає "Махабгарата".

агнідга (*агнідгра*) "розкладальник вогню" – один із чотирьох жерців, що представляють при пожертвинах "Атхарваведу" – четверту веду, веду замовлянь. Помічник головного жерця, обов'язок його – розводити жертовне багаття. Імена *Агнідгра* й *Агнідграка* мають міфологічні персонажі, серед них і батько легендарного царя Куру.

Агніджа "Народжений вогнем" – ім'я Сканди-Карттікеї, бога війни і сина Шіви. Ім'я складають санскр. *агні+джа*, де *агні* "вогонь" і "бог Вогню", а *джа* – "народжений; син", яке у формі *дзе* виступає в грузинських прізвищах. За однією з міфологічних версій, бог Аґні закохався в дружин шести мудреців, і цим вирішила скористатися Сваха, дочка ведійського бога Дакші, закохана в Аґні без взаємності. Вона по черзі прибирала подоби кожної з дружин і приходила до Аґні, а його сім'я зливала в глек, у якому й народилося шестиголове немовля. Більш відома версія про народження Сканди від сімені, яке Шіва скинув в вогонь, але той не витримав його нестерпного жару й відкинув у священну Ґанґу. Там, у прибережних очеретах і народилося немовля, де його знайшли шість дружин мудреців і випоїли своїм молоком. Терміном *агніджа* "народжене вогнем" означується і золото.

Агніджвала "Вогненнополумний" – одне з імен Шіви, ім'я складають *агні+джвала*, де *агні* "вогонь", *джвала* "полум'я", яке має і форму *джвара* (хінді *джвар*), споріднене з укр. *жар*. Зважаючи на численні й давні топонімно-гідронімно-антропонімні паралелі між Україною та Індією, можна казати, що українське прізвище *Чвала* й індійське ім'я *Джвала* – етимологічні двійники, мають спільне походження й однакове значення. Індійське *Джвала* безпосередньо причетне до верховного індійського божества Шіви-Рудри-Вріши та його жіночої іпостасі Дурги-Деві-Махеші, тож і українське прізвище *Чвала* без-

посередньо причетне до давньоукраїнського верховного божества Рода-Влеса-Стрибога і його жіночої іпостасі Діви-Мокоші. Англійські словники перекладають *джвала* як *flame* "полум'я", яке споріднене з укр. *полум'я* і, в свою чергу, споріднене із запальним іспанським танцем *фламенко*. А Шіва – цар танцю, Натараджа. Дехто стверджує індійське коріння назви *фламенко*: вона, за ними, сходить до слова *брахман*, грецькою видозміною якого і є *фламен* "жрець".

Аґніджіхва "Вогнеязикий" – епітет бога Аґні; санскр. *джіхва* споріднене з укр. *язик*.

Аґнідурґа "Вогненна Дурґа" – богиня-воїтелька Дурґа в своїй моторошній іпостасі, інші імена якої *Деві, Махеші, Матрідеві, Дурґадеві* відбиті в Давній Україні як *Діва, Мокоша, Матирдей, Тіргатао* (грецька передача).

аґні-куккута "вогняний півень" – означення пожежі, з чим можна порівняти український фразеологізм стосовно пожежі – *пустити червоного півня*. Санскр. *куккута* "півень", *куккуті* "курка".

Аґнікула "Вогняна династія" – чотири раджпутські роди, які вважають себе нащадками давнього кшатрійського (воїнського) роду *аґнікула*: Парамара (Павар), Паріхар (Пратіхара), Чахамана (Чаухан), Соланкі (Чаулук'я). Ці роди вважають, що постали з вогню на священній горі Абу в Раджастхані, тоді як інші раджпутські роди зводять своє походження до Сонця-Сур'ї або Місяця-Чандри-Соми. А раджпути, індійські "козаки", виявляють мовну, тож і етнічну спорідненість з українськими половцями й печенігами. Пор. термін *огнищани* у "Велесовій книзі".

аґнілока – обитель бога Аґні біля підніжжя легендарної гори *Меру* (*Сумеру*), центру всесвіту в уявленнях стародавніх індійців, довкола якої обертаються планети. Санскр. *лока* означає "місце, край, країна, світ" і споріднене з англ. *local* "місцевий, локальний".

аґні-мантхана "витирання вогню" – спосіб добування так званого *живого вогню* для розпалювання жертовного багаття. Санскр. *мантхана* утворене від санскритської дієслівної основи *мантх* "терти, натирати", спорідненої з укр. *мантачити*. Укр. *мантачка* – брусок, яким гострять, *мантачать* косу.

Аґнімітра "Агні й Мітра" – так звали сина царя Пуш'ямітри, засновника царської династії Шунґів, яка змінила династію Маур'їв. Посів трон 149 р. до н.е., правив 8 років. Герой драми "Малявіка й Агнімітра" Калідаси (V ст.). Мітра на слов'янському ґрунті має форму *Мир*, тож давньоукраїнська форма імені *Аґнімітра – Огнемир*. Що таке ім'я могли знати давні українці засвідчує "Велесова книга", яка знає

божество на ім'я *Огнебог*.

аґніпарікша "випробування вогнем" – давній звичай, коли людина мусила доводити свою безневинність, увійшовши у вогонь. Коли вона виходила з нього живою, то вважалася невинною. У такий спосіб мусила доводити свою чистоту й Сіта в "Рамаяні", дружина царевича Рами, яку викрав демон *Раван* "Ревун" і певний час тримав у себе полонянкою. Має аналогії в українському весільному обряді, зокрема, на Волині. Коли молода йшла до церкви на вінчання, то переступала через запалений вогонь, щоб довести дівочу цноту.

аґніправеша "входження у вогонь" – звичай, коли дружина після смерті чоловіка сходить разом із ним на поховальне багаття. Такий звичай візантійські й арабські автори засвідчують у слов'ян.

аґні-прадакшіна – обряд обходу вогню зліва направо. Термін складають *аґні+прадакшіна*, де *прадакшіна* – шанобливий обхід зліва направо довкола зображення божества при ритуальних церемоніях або довкола людини на знак особливої поваги.

Аґні-пурана – одна з 18 пуран, яку знаменитий мудрець Васіштха нібито почув від бога Аґні. Час створення невідомий. Пурана переважно присвячена Шіві, але чимала частина її присвячена Вішну. Енциклопедичний характер пурани засвідчує зміст: опис десяти аватар Вішну, "Рамаяна" й "Махабгарата", як поклонятися різним божествам, встановлення зображень у храмах, астрологія, архітектура й скульптура, медицина, отрути й протиотрути, засади драматургії і поезії, анатомія і фізіологія, обов'язки царів, військова справа, законодавство, граматика тощо. А нащадки мудреця Васіштхи, як свідчать давні джерела, носили пасмо волосся на виголеній голові, тобто "оселедець".

аґніхотра "пожертвини вогню" – найперший серед 7 головних жертовних обрядів, при якому в усі три священні вогні (див. *аґні*) час від часу бризкають молоко. Обряд виконує тільки жонатий чоловік, домогосподар, вранці і ввечері, впродовж усього свого сімейного життя. Тому такий господар іще зоветься *аґніхотрі*. В індійців побутує прізвище *Аґніхотра*.

аґнічаяна – підготовка місця або вівтаря для священного вогню, винятково важливий ведійський обряд, найбільш складний і врочистий, триває не менше року. Спершу замішується глина і з неї робиться основна частина вівтаря – *укха*, все це супроводжують різні магічні й символічні дії. Голови 5 жертовних тварин замуровують на споді вівтаря, а туші кидають у воду, де бралася глина. Вівтар має форму птаха з розпростертими крилами й складений із 10 800 цеглин,

кожна цеглина має свою назву і своє символічне значення, кладеться вона на належне їй місце з певними маніпуляціями й замовами.

Аґніштома "Аґні й Сома" – у "Рігведі" боги часто виступають парами. *Сома* тут означує божество Місяць.

аґніштома – один із найдавніших, іще ведійський, пятиденний жертовний обряд на честь божественного хмільного напою *соми*, що його при жертвоприносинах час від часу трохи виплескують у священне багаття. Обряд присвячений Індрі, цареві богів і ватажкові небесного воїнства, який неабияк полюбляв цей хмільний трунок. Здійснюється щороку у весняний сезон, триває п'ять днів і вимагає участі всіх 16 жерців – по чотири від кожної веди, бо кожна веда має чотири жерці – головного і трьох його помічників. Свого апогею досягає під час приготування соми опівдні, коли роздається і священна милостиня. В останній, пятий день обряду головний жрець у суворо визначеному порядку промовляє 2000 рядків з "Рігведи", звернених до Аґні, Ашвінів та богині вранішньої зорі – Уші. Є три різновиди пожертвин соми, залежно від тривалості: тричі упродовж дня – вранці, опівдні й увечері, що супроводжується співом величальних гімнів; більше одного дня, але не менше 13 днів; від 13 днів і до багатьох років. Жертвоприносини першого різновиду і мають загальну назву *аґніштома*, а вона й собі ділиться на шість різновидів, кожен з яких має свою назву. Відрізняє їх при відправах лише манера промовляння гімнів, кількість їх або задіяних ритуальних посудин для соми – *грах* (споріднене з укр. *глек*).

Компонент *штома* в *аґніштома* означає "славлення, величання, оспівування, піднесення", первісна форма його – *стома*: у санскриті початкове *с* після префіксів з кінцевим голосним *і* змінюється на *ш*, тому й *штома*. А *стома* сходить до санскритської дієслівної основи *сту* "славити, величати, хвалити". Так, *аґні* "вогонь"+*стома* "славлення, величання" дає *аґніштома* "славлення-величання вогню". Синонім до *стома* є *стуті* – теж "славлення, величання", що має і форму *штуті* – перший день обряду аґніштома має назву *аґніштут*. Санскр. *стуті-штуті* тотожне укр. *штити* "шанувати", *штитися* "шануватися", *поштивий, поштивість, поштиво* "шанобливо, чемно", *поштитися* "пошануватися", *честь, почесть, ушта-учта* й рос. *чтить, чтитель, почитатель, учтивый, почтительный, почтенный*. У слов'янських мовах *божественна учта* й означає "вшанування-славлення богів", тобто є смисловим відповідником термінів *пожертвини* й *жертовний обряд*. У значенні "богослужба", "жертовний обряд на честь богів" *учта* вжите у "Велесовій книзі",

давньоукраїнській пам'ятці V-IX ст. Є санскритські дієслівні основи *пра+сту* "про-славляти" і *пра-стут* "про-славлений", *абгі-сту*, дослівно "об-славляти, об-хвалювати, об-величувати" й *абгі-стут* "об-величений, об-славлений". Де префікс *абгі* означає "довкола, звідусіль, зусебіч, довкруж" і тотожний українському *обі, об-, о-* у словах *обі-знаний, обі-йдений, об-житий, об-ладнаний, об-дарований, об-хід, об-лога, об-ряд, о-глядини, о-горожа, о-бора* (первісно – *об-глядини, об-горожа, об-вора*). Зі *стома* споріднене давньослов'янське ім'я *Істома* "Який винятково шанує богів" (рос. "Исключительно чтущий богов"), і "Винятково шанований-славлений" (рос. "Исключительно почитаемый-чтимый"). У свою чергу, інд. *сома* й іран. *хаома* виявляють спорідненість з укр. *хміль*. *Агніштута, Агніштут* "Шанувач вогню" – імена міфологічних і епічних персонажів.

аграхаяна (*агхан*) – 9-й місяць індійського календаря, відповідає листопаду-грудню, точніше періоду від 22 листопада до 21 грудня. Інша назва його – *маргашірша* "належний до сузір'я *Мріґашірша* "Голова оленя". Вважається найкращим із місяців, назва йде від того, що місяць стає повним саме біля цієї накшатри (сузір'я). Про нього Крішна в "Бгаґавадґіті" каже: "Серед місяців я – *мріґашірша*". Бог цього місяця – Рудра. У Києві є історична місцевість *Мриги*, назва виявляє спорідненість із санскр. *mriga* "сарна, олень". В індійській міфології мріґа-сарна – їздова тварина бога вітру Ваю (ім'я споріднене з укр. *віяти, вітровій, буревій, завія*), інше ім'я якого – *Ватар*, споріднене з укр. *вітер*. Ім'я *Мріґаратха* "Сарнова колісниця" має в індійському епосі цар держави Айодг'ї, з якої походив і в якій царював легендарний Рама, герой "Рамаяни". *Мриги*, виходить, семантичний двійник назви *Сарни*.

аграшана "найперша їжа" – частка їжі, яка виділяється заздалегідь для брахманів і для підношення богам. Термін складають *агра+ашана*, де *агра* – "передній, перший", *ашана* – "їжа, харч".

Агхагхна "Нищитель зла" – ім'я Вішну, складають санскр. *агха+гхна*, де *агха* "зло, гріх", *гхна* "гонитель, нищитель, убивальник", споріднене з укр. *гнати* та *гон* у прізвищі *Вовкогон*, термінах *коногон, плотогон, вітрогон* і тотожне індійському *хан-гхан* в епітеті Індри у ведах *Врітрахан* "Убивця Врітри". Де *хан* сходить до дієслівної основи *гхна* "гнати, переслідувати, вбивати" (пор. англ. *hunter* "мисливець"), а Врітра – могутній демон, що уособлює зиму, холоди, застій, темряву, морок. У найдавнішому українському фольклорі (веснянки, колядки, щедрівки) Врітра постає як злий цар *Ворот* або *Воротар*.

агха-маршана – неодмінний компонент вечірнього богослу-

жіння – *сандг'ї*. Полягає у бранні води в долоню, триманні її біля носа і видиханням через ніс у воду. Водночас промовляються три вірші з "Ріґведи" (мандала 10, гімн 190): *рітам ча сатьям ча* ..., після чого вода виплескується з долоні на землю ліворуч від себе. Термін означає "який змиває гріхи". *Аґха-маршана* також – назва цих трьох рядків з "Ріґведи", що промовляння їх, як вважається, очищує людину від усіх гріхів і за значенням прирівнюється до царського обряду *ашва-медга*, археологічно засвідченого на теренах України.

Адбгута-Рамаяна "Дивовижна Рамаяна" – поема з 27 пісень, особливо популярна в Кашмірі. Приписується Вальмікі, легендарному творцеві "Рамаяни", проте, як на дослідників, вона досить пізнього походження, не раніше XIV-XV ст. Особливість поеми та, що в ній незвично трактується образ Сіти – героїні "Рамаяни". Злий Равана, коли підкорював світ, у лісі Дандака змусив святих відлюдників дати по краплі своєї крові і зібрав її в глек, що його перед цим зросив соком священної трави куша (дарбга) й прочитав магічу замову мудрець Ґрітсамада. Равана відніс глек у свою столицю Ланку й застеріг дружину Мандодарі, щоб навіть не підходила до нього. Але та нишком відпила з глека й невдовзі народила доньку. Боячися гніву Равани, вона віднесла немовля на *Курукшетру* "Поле Куру" й поклала в борозні. Там її і знайшов цар Джанака і вдочерив. Місто *Дандака* засвідчене в II-IV ст. у Криму, назва *Курукшетра* (синонім *Курустхан*) семантичний двійник українських назв *Коростень*, *Короща*, *Корсунь*, *Херсон*, *Курушан* та іранської – *Хорасан* і дослівно означає "Місце-Місто Бика".

Адбгута-саґара "Океан чудес" – грунтовна праця про знамення й прикмети, їх вплив на людей і способи уникнути цього впливу. Роботу над нею розпочав бенґальський цар Баллаласена 1168 року, а завершив його син Лакшманасена. Назву складають *адбгута+саґара*, де *саґара* "океан, море", *адбгута* "дивовижний, надзвичайний; чудо".

Адвайта "Єдиний", "Неподільний" – ім'я Вішну, захисника світу, складене з санскр. *а+двайта*, де *а* заперечна частка, *двайта* "двоїстий, подвійний, роздвоєний", тож *Адвайта* дослівно – "Нероздвоєний". *Адвайта* також ім'я Брахми, творця світу, що уособлює в тризубі праве вістря (Вішну уособлює ліве, Шіва – середнє). На Хмельниччині є річка *Двоятинка*, притока Смотрича.

адгарма "не-віра", "безвір'я", "порушення того, як має бути" – персоніфікація понять *беззаконня*, *неправедність*, протилежного поняттю *дгарма* "віра, праведність". Персоніфікується також як син Брахми, дружина якого – *Мріша* "Ложа", "Неправда"; двох їхніх дітей-близнят звати *Дамбга* "Хитрощі" и *Майя* "Облуда". З ними споріднені

терміни *нетреба, нетребник* "який не приносить *треб*-пожертв", *варвар* і *Аратта*.

адгвар'ю – головний жрець "Яджурведи" при ведійських пожертвинах. Він виконував такі ритуальні дії: розмічав майданчик, споруджував жертовний вівтар, готував жертовне начиння, розкладав жертовне багаття – все це під супровід мантр із "Яджурведи". Кожна веда має по 4 жерці, один із них головний, інші три – його помічники.

адгімаса – досл. "надмісяць". В Індії і нині відіграють важливу роль обидва календарі – сонячний і місячний. Сонячний рік має 385 днів, лунарний – 354, обидва роки мають по 12 місяців, які й називаються однаково. Але тривалість лунарного місяця коротша від місяця солярного, що призводить до втрати щороку 11-12 днів. Тому через кожні три роки, щоб узгодити солярний рік із лунарним, вставляється додатковий місяць – *адгімас*, де *мас* означає "місяць", *адгі* – "над, понад". Наприклад, 1958 року цей додатковий місяць (з 7 липня до 15 серпня) був долучений до місяця шраван, який відповідає європейському липню-серпню (за місячним календарем). Тому місяць шраван тривав з 2 липня до 29 серпня.

Як засвідчує "Ріґведа", 13-й місяць знали ще у ведійські часи, він, зокрема, виразно згадується в "Яджурведі". Проте даних, коли саме і до якого місяця додавався, відсутні. Багато обрядів не здійснюється такого місяця, виняток становить поховальний обряд. Всі інші, а надто весільний, мусять відкластися. *Адгі-маса* має і інші назви: *адгікамаса, мала-маса, пурушоттама-маса*. Остання назва пов'язана з одним із імен Вішну – *Пурушоттам* "Найдосконаліший муж". Як на дослідників, це зробилося задля того, щоб викликати більшу довіру до цього додаткового місяця.

Адгіратха – прийомний батько знаменитого воїна Карни, героя "Махабгарати", якого Кунті, мати трьох із п'яти братів-пандавів, народила ще до заміжжя від бога Сур'ї, поклала в корзину й пустила за річковою течією. Цю корзину з немовлям і знайшов колісничий Адгіратха та його дружина, коли її прибило до берега. Ім'я складають *адгі+ратха*, де *адгі* "над, понад", *ратха* – "колісниця", тобто воно означає "Винятковий колісничий". З компонентом *ратха* багато індійських імен, як правило, воїнських.

адевая "безбожні" (*а* "не, без", *девая* "божні") – означення у ведійських та епічних пам'ятках народів, які не визнавали ведійських та індуїстських богів. Їх іще називали *аяджван* "які не приносять пожертв" (пор. укр. *нетребичі*), *а-врата* "які живуть без закону",

а-брахма "які не мають богошанування" тощо. Того ж ряду, що й *варвари* та *арантці* – жителі *Аратти*.

Аджа "Ненароджений" – епітет багатьох богів, зокрема, Брахми, Вішну й Шіви, які уособлюють тризуб. Має і значення "Коза", "Цап", а цап – їздова тварина богів Кубери й Агні. *Аджа* звали батька Дашаратхи й діда царевича Рами.

аджаґава – лук Шіви, який, за міфами, впав із неба, коли народився Прітху – земний першоцар. Назву складають *аджа* "коза; цап" і *ґава* "корова". Інша назва лука – *пінака*.

Аджа-Екапада "Цап Одноногий" – у ведійській міфології божество з розряду атмосферних, характеризується як таке, що підтримує небо, потоки, океанські води, Сарасваті і всіх богів. Надав міцності обом світам, постав на сході. Цапина природа споріднює його з Пушаном, чия тварина – цап, а також з Індрою. Пов'язується з блискавкою, метафора якої – *Аджа-Екапада*; цю одноногість дехто сприймає як блискавку, що вдаряє в землю; *екапада* складають *ека* "один"+*пада* "нога", якому тотожне укр. *п'ята*. *Аджа* означає і "коза".

Аджай "Непереможний" – чоловіче воїнське ім'я, утворене з санскр. *а+джай*, де *а* – заперечна частка "не, без", *джай* "переможний, звитяжний". Споріднене з українським прізвищем *Нечай*, що його, зокрема, мав уславлений козацький ватажок, соратник Богдана Хмельницького. Первісно, слід гадати, прізвище мало форму *Неджай*, а тоді трансформувалося в *Нечай*.

Аджаташатру "Чий ворог не народився" – ім'я багатьох міфічних та епічних персонажів: царя країни Каші (Варанасі), який славився мудрістю; одне з імен Шіви; найбільш уживаний епітет щодо Юдгіштхіри, найстаршого з п'ятьох братів-пандавів; цар країни Магадги, сучасник Будди. Буддійські джерела мовлять, що він ув'язнив свого батька Бімбісару и заморив його голодом. Джаїнські тексти стверджують, що Бімбісара боявся загинути від руки сина й тому сам наклав на себе руки. Початком царювання *Аджаташатру* вважається 493 р. до н.е. Давньоцейлонські хроніки мовлять, що Будда помер на восьмому році правління цього царя, який перебував на троні 32 роки. Ім'я складають *а+джата+шатру*, де *а* – заперечна частка, *джата* – "народжений", *шатру* – "ворог, недруг".

аджаширінґі "козиний ріг" – рослина з різким запахом, використовується при замовах проти апсар-русалок і співців-гандгарвів, які в "Атхарваведі" – демонічні істоти, що живуть у річках та на деревах і небезпечні для людей. У подобі вродливих дівчат і юнаків вони спокушають і заманюють у свої сіті чоловіків та жінок.

Аджаяпала "Непереможний воїн" – автор омонімічного словника на 1730 слів, розташованих за алфавітом. Буддист, уперше згаданий під 1140 роком. *Аджаяпала* також цар Ґуджарату (1173-1176) з династії Чалук'я, відомий тим, що переслідував джайнів, зруйнував чимало їхніх храмів і розправився з Рамачандрою, джайнським ученим. Загинув у битві, після чого царство почало занепадати. Ім'я складають *аджая+пала*, де *аджая* "непереможний", *пала* – "захисник, охоронець, воїн", відбите в етнонімах *пали, поляни, поляки*.

Аджаяраджа "Непереможний цар" – цар із раджпутської династії Чахаманів (Чауханів), правив у Сакамбгарі, нині *Самбгар* "Зборів" (пор. укр. *собор* "зібрання" і *Самбор*) у Раджастхані. Близько 1130 року заснував місто Аджаямеру, нинішній Аджмер. Знайдено його срібні й мідні монети, деякі з ім'ям дружини-цариці *Сомаладеві*. Ім'я-епітет складають санскр. *а+джая+раджа*, де *а* – заперечна частка "не", *джая* – "переможний", *раджа* – "правитель, князь, цар". Компонент *аджая* "непереможний" виступає окремим ім'ям – *Аджай* (у грузинів *Аджой*), тотожним українському прізвищу *Нечай*.

аджіна – шкура чорної сарни, своєрідний символ брахманізму, використовувалася ще у ведійські часи при обрядах – на ній сиділи або нею окривалися. Давньоіндійські тексти зазвичай визначають священну землю аріїв – *Ар'яварту* як край, де водяться чорні сарни.

Аді Брахмо Самадж – релігійно-реформаторська група, яку очолював Дебендронатх Тагор, батько Рабіндраната Тагора. Заперечувала непогрішимість вед і ідолопоклонство, була своєрідною протестантською групою всередині індуїзму, проголошувала вищість індуїстської релігії і культури над християнською теологією і цивілізацією. У назві *аді* "первісний", *брахма* – бог Брахма, *самадж* "суспільство, громада".

Адівараха "Першовепр" – ім'я Вішну, яке складають санскр. *аді+вараха*, де *аді* "перший, первісний, найперший", споріднене з укр. *один*, а *вараха* "кабан, вепр" (іран. *вараз, гураз*), досить активне в творенні індиських імен і назв. Ім'я сходить до міфу про третю аватару Вішну, коли він у подобі велетенського вепра пірнув на дно океану й підійняв іклами на поверхню землю, затоплену потопом. Інша назва третьої аватари Вішну в подобі вепра – *Вараха*. Цікаво, що на означення Дніпра автори V-X ст. поряд із назвами *Вар* і *Варом*, дають і назву *Варух*, які вони вважають гунно-печенізькими. У водозборі Дніпра багато "вепрячих" і "кабанячих" гідронімів, наприклад, три річки *Веприк* на Полтавщині, Сумщині й Чернігівщині, річки *Кабан* на Чернігівщині й Черкащині, *Кабанець* на Запоріжчині, *Порозок* на Сумщи-

ні і *Порозовиця* на Черкащині – притока Росі (давньоукр. *пороз* "кабан, кнур").

Адіґададгара "Найперший тримач ґади" – ім'я Вішну й Крішни, яке складають санскр. *аді+ґада+дгара*, де *аді* "найперший", *ґада* – "булава, палиця, кий", *дгара* "держатель, тримач", у складних словах *-держець*. Булавами-ґадами в індійському епосі наділені наймогутніші воїни, ім'я *Ґада* "Булава" мав і демон, убитий Вішну. Вішну й Крішна мають низку імен з компонентом *ґада*.

Адідева "Першобог" – ім'я Вішну, яке складають санскр. *аді+дева*, де *аді* – "найперший, первісний, першопочатковий", а *дева* – "бог, владика, всевишній". Окрім Вішну, ім'я *Адідева* мають Брахма, Сонце-Сур'я, Шіва й Ґанеша – бог мудрості, син Шіви.

адікаві "найперший поет" – почесний титул, яким означується Вальмікі, легендарний творець епічної поеми "Рамаяна".

Адінатха "Найперший цар" – перший джайнський тіртханкар (спаситель), символ якого – бик. Інше його ім'я *Рішабганатха* "Бик-владика". Санскр. *врішабга, рішабга* "самець, бик" споріднене з санскр. *вріш* "самець, бик", а з ними, в свою чергу, споріднені українські етноніми *руси, русичі, русини*, назви *Русь, Рось, Росава, Роставиця* та імена *Рустам* і *Руслан*.

Аді-Пуруша "Найперший Муж", "Всевишній", "Господь" – одне з імен бога Вішну, яке творять *аді* "найперший" і *пуруша* "людина, чоловік". Назву "Аді-Пуруша" має і праця, що містить життєписи й легенди про 63 видатні постаті джайнської міфології та історії. Цінна тим, що присвячена джайнам-*діґамбарам* – одній із течій у джайнізмі.

Аді́ті "Безкінечність" – богиня, згадувана вже в "Ріґведі" як мати групи богів, так званих *адітьїв*. Самостійного значення майже не має, тлумачиться як персоніфікація абстрактного поняття. У ведах виступає в зооморфному образі корови, іноді ототожнюється з Землею. У поведійській міфології – одна з дочок бога-отця Дакші, дружин божественного мудреця Каш'япи. Іноді уявляється богинею родючості чи космічною коровою. У ведах часті звернення до неї, як і до інших божеств. Індуїзм вважає, що завдяки їй виникли боги й усе суще. В "Атхарваведі" вона – дружина *Ріти* "Закону", "Істини", вічно юна й безмежно могутня. Вона – Велика Мати, мати марутів, 12 адітьїв, промениста корова, втілення безсмертя. У неї 8 синів, але перед богами постала з сімома, а Сонце-Сур'ю не привела з собою. Що, очевидно, співвідноситься з сімома днями тижня, дванадцятьма місяцями й солярними циклами.

адітьї – клас богів ведійської міфології, діти богині *Аді́ті*, охо-

ронці космічного ладу, часто втілюють явища природи. Їх 7 або 8 – переважно Мітра, Варуна, Ар'яман, Дгатар, Амша, Бгага, Вівасват, Сур'я, іноді також Мартанда, Парджанья або Пушан, Тваштар, Рудра, Вішну. У ведах адітьї пов'язані з весільним ритуалом, а в пантеоні, окрім Варуни, помітного місця не посідають. У поведійський період їх число сягає 12, вони асоціюються зі знаками сонячного зодіаку, сюди долучаються боги, які раніше в цю групу не входили, зокрема, Індра. "Рігведа" називає 6 адітьїв: Мітра, Варуна, Бгага, Ар'яман, Дакша і Амша. Їхній ватажок – Варуна, отже, й головний адітья. Кожен з 12 поведійських адітьїв асоціюється з одним із місяців. За однією з версій, ці місяці відповідають таким адітьям:

Місяць	*Адітья*	*Місяць*	*Адітья*
Магха	Аруна	Шравана	Ґабгасті
Пхальґуна	Сур'я	Бгадра	Яма
Чайтра	Ведажнья	Ашвіна	Хіраньярета
Вайшакха	Тапана	Картіка	Дівакара
Дж'єштха	Індра	Аґрахаяна	Чітра (Мітра)
Ашадга	Раві	Пауша	Вішну

У різних джерелах імена адітьїв можуть різнитися, але чимало з них – різні означення Сонця. Вішну посідає серед 12 адітьїв чільне місце, бо Крішна в "Бгаґавадгіті" каже: "Серед адітьїв я Вішну".

Адітья – одне з імен бога Сонця або саме Сонце. Адітья сходить, супроводжуваний жаром, сідає в човен, вражає чудовиськ, вечорами входить до бога вогню Аґні, він – жрець, що відає піснеспівами. В епосі й пуранах – синонім сонця, у "Рамаяні" виступає замість Сур'ї, у пізніших текстах зливається з Сур'єю, хоч іноді вказується, що Сур'я – син Адіті. *Адітья* звався цар із династії Чола (880-907), який завдав поразки цареві Апараджіту й поклав край пануваню династії Паллавів.

Адітьякешава "Адітья й Кешава", "Сонце й Вішну" – ім'я складають *адітья+кешава*, де *адітья* "сонце", а *кешава* – одне з імен Вішну, тлумачитися як "З блискучим волоссям", а пряме значення *кешава* – "косатий, довгокосий". Втім, щодо сонця *Кешава* може означати й *Променистий*. Тоді *Адітьякешава* означатиме "Сонцепромінний", "Променистий, як Сонце". Терміном *адітья-кешава* означується і зображення Вішну.

Адішеша "Первісний Шеша" або просто *Шеша* – велетенський

білий змій, на кільцях якого розмістилися 7 світів, а тисяча голів його слугують опорою для всесвіту. У проміжках між твореннями світу на його кільцях любить відпочивати Вішну. Наприкінці кожної кальпи (світового періоду) змій Шеша вивергає отруйний вогонь, який знищує світ. Постійний епітет його *Ананта* "Безкінечний". Баларама, старший брат Крішни, вважається втіленням Шеші. Після смерті Баларами цей змій полишив його тіло й пішов під землю. Він – цар змій, інакше *нагів* – мешканців підземного світу. Зображається в пурпуровому вбранні, з білим намистом (гірляндою) на шиї, в одній руці тримає колотівку, в другій – рало або плуг. За народними повір'ями землетруси – це позіхи Адішеші.

Адішура "Першогерой" – за бенґальською літературною традицією, цар Ґауди – країни в Західній Бенґалії. Переказ мовить, що в Бенґалії спершу не було брахманів, оспіваних у ведах, тому цар запросив п'ятьох учених брахманів із Каньякубджі, які й заснували в Бенґалії роди Радгі й Варендри. Втім, очевидних свідчень, що Адішура історична особа, немає. Ім'я утворене з аді "найперший, первісний" та *шура* "герой, богатир".

Айлавіла "Син Ілавіли" – ім'я бога Кубери, оберігача скарбів і охоронця півночі. За "Махабгаратою", *Ілавіла* звали матір Кубери.

Айндра "Індрина" – міфічна зброя, якою опікувався Індра і якою в "Махабгараті" користувався Арджун, земне втілення бога Індри.

айоґава (*айоґа*) "непоєднуване" – у шастрах назва змішаної касти, що нібито утворилася від зв'язків чоловіків-шудр із жінками-вайш'янками (селянками). В українців побутують прізвища *Шудра, Шудря, Шудрак, Шудрик, Шудренко, Шудриченко*. Термін складають *а+йоґава*, де *а* – заперечна частка, *йоґава* – "поєднання, союз".

Айодг'я "Невойовнича", "Мирна" – столиця давньої держави *Кошали* (*Косали*) і резиденція легендарних царів Сонячної династії, одне з семи священних міст Індії, значний прочанський центр у східній частині штату Уттар Прадеш. За одними джерелами, засноване царем Ікшваку, першим правителем Сонячної династії, за іншими – Ману, першим правителем Індії. Вважається місцем народження боголюдини Рами, героя "Рамаяни", і столицею його держави, одне з семи найсвятіших міст країни. Джайністи вважають його батьківщиною семи своїх віровчителів, за середньовіччя – значний центр буддійської культури – у VII ст. тут налічувалося 20 буддійських монастирів. Розташована на обох берегах річки *Сараю* (*Шараю*), інша назва якої *Ґхаґра* (пор. *Ґагра* на Північному Кавказі). На Дніпропетровщині є дві річки *Шарай*, де санскр. *шара* означає "очерет, комиш",

відбите в назві Гончаревої збірки новел "Чари-комиші". Айодг'єю – столицею країни Кошали правив Дашаратха – батько царевича Рами, мати якого – *Каушалья*, а в боспорських написах засвідчене жіноче ім'я *Кассалия*. З очерету первісно робилися стріли, тож *шара* стало означати й "стріла". Тому прикметно, що біля річок *Шарай* є річка *Стрільцева*, на Харківщині – річка *Шарівка* й поруч річка *Стрілиця*, у басейні Сіверського Дінця – болото *Стрілецьке* й річка *Комишна*. У місті *Шаравані* "Стріловиця" або "Очеретовиця" правив син Рами. Із *шара* споріднене українські прізвище й назва *Шарій* та *Шаргород*, половецьке ім'я і місто *Шарукань*.

Айравата "Посталий з вод" – білий, царственний слон щастя, прабатько всіх слонів, їздова тварина Індри, уособлення грозової хмари. За міфами, з'явився з Молочного океану, коли боги й асури сколочували його, щоб повернути затоплені потопом скарби. Один із 4-х слонів, які підтримують 4 сторони світу, вагажок їх. *Айравата* підтримує східну сторону світу, оскільки Індра – захисник-охоронець сходу. Зображається з чотирма бивнями. Ім'я утворене з *айра+вата*, де *вата* – суфікс наділеності чимось, якому тотожні українські суфікси *вата-ватий* (*синювата-синюватий*) або *витий-вита* (*соковитий-соковита*, *плодовитий-плодовита*). А *айра* – присвійна форма від іменника *іра* "напій; освіжаючий напій", відбитого в назвах українських річок *Ірва*, *Ірпа*, *Ірпінь*, *Ірдинь*, *Ірша*, *Іршава* й ін.

Айянар – гамільське "пан", із санскр. *ар'я* "арій, благородний". Сільське божество, особливо шановане на півдні Індії, пов'язане з родючістю і землеробством, охоронець села від демонів. Син Шіви й Мохіні – жіночої іпостасі Вішну, одне з імен його – *Харіхарапутра* "Син Харіхари". Зображається з тризубом або рогами на голові, часто як воїн – пішо, на коні чи слоні. Відомий також під іменем *Шаста* "Наставник", "Навчитель". Культ його, очевидно, сходить іще до культури долини Інду, яка має чимало спільного з Трипіллям.

акала-бодгана "дочасне пробудження" – у бенгальській традиції вважається, що 9-го дня світлої половини місяця ашвін (вересень-жовтень) царевич Рама влаштував богині Дурзі жертвоприносини, а наступного дня з її благословення здолав свого найлютішого ворога Равану. Цей день відтоді став називатися *віджая-дашамі* "переможний десятий день" і цього дня бенгальці щороку вшановують богиню-воїтельку Дургу. Взагалі-то місяць ашвін не призначений для поклоніння богам, бо з місяця ашарх (червень-липень) і до місяця картік (жовтень-листопад) Вішну й інші боги спочивають. Поклоніння Рами Дурзі описане в бенгальській "Рамаяні" Кріттіваси, але в "Рамаяні"

Вальмікі такий епізод відсутній. Термін складають *а+кала+бодгана*, де *а* – заперечна частка, *кала* "час, пора", *бодгана* "пробудження", споріднене з укр. *будити*.

акалі – відгалуження в сікхизмі, засноване десятим ґуру Харґобіндом (1675-1708). Члени його носять синій одяг і чорні тюрбани, а назва походить до епітета бога в сікхів – *Акаль* "Вічний", "Безсмертний". Акальці відомі як неперевершені воїни, вони складали основу війська махараджі Пенджабу Ранджіт Сінха (1780-1839) – творця незалежної сікхської держави; ім'я *Ранджіт* "Битвозвитяжний" відбите в запорожців як прізвище *Ранджида*.

Акрура "Не-жорстокий" – нащадок царя Яду, дядько Крішни по батькові. Цар Канса, брат матері Крішни й затятий ворог свого небожа, звелів Акрурі привести Крішну та його старшого зведеного брата Балараму з Ґокуля, де ті виростали серед пастухів, у місто Матхуру, де правив Канса. Ім'я складають заперечна частка *а* "не, без" і *крура* "жорстокий, лютий, лихий" (пор. англ. *cruel* "жорстокий").

акулі – асурський жрець.

акша "око; очко" – дерево, зерна плодів якого використовувалися як гральні кості, водночас і назва костей. *Акша* звали старшого сина демона *Равани* "Ревуна".

акшамала – чотки. У шіваїтів вони з висушених плодів дерева *рудракша* "око Рудри", якого є 14 різновидів, у вішнуїтів і крішнаїтів – з гілочок або зерен священного дерева тулсі. Число намистин в індуських чотках сягає 50, їх співвідносять з 50-ма літерами санскритського алфавіту, що починається з *а* і закінчується літерою *ша* – разом *акша*. Буддійські чотки, як правило, мають 108 намистин. Ім'я *Акшамала* було в дружини мудреця Васіштхи, інше ім'я якої – *Арундгаті*. Вона походила з соціальних низів, так званих *чандалів*, але з дозволу мудреців-ріші стала дружиною Васіштхи, нащадки якого носили пасмо волосся на виголеній голові. В українців засвідчені й прізвища *Чандала* і *Шандала*.

акшаухіні – об'єднане військо чотирьох родів, зване *чатуранґа*: слони, колісниці, піхота й кіннота. "Махабгарата" дає такі дані щодо чисельності цього війська: 21807 слонів і стільки ж колісниць, 65 610 кіннотників і 109 350 піхотинців. У битві між двоюрідними братами пандавами й кауравами, яку описує "Махабгарата", брало участь 18 акшаухіні – 11 на боці кауравів і 7 на боці пандавів. Попри значну перевагу, каурави все ж зазнали поразки. Від *чатуранґа* утворена перська назва шахів – *шатрандж*.

акшая-навамі "нетлінний дев'ятий" – свято, відзначуване дев'-

ятого дня світлої половини місяця картік (8-й місяць індійського календаря, відповідає жовтню-листопаду). Назву складають *акшая* "вічний, нетлінний, невичерпний" і *навамі* "9-й день".

акшая-трітія "нетлінний третій" – свято, відзначуване третього дня світлої половини місяця байсакх (квітень-травень), один із священних в індусів. Для селян цей день знаменує початок сівби. Назву складають *акшая* "вічний, нетлінний" і *трітія* "3-й день".

Алакшмі "Не-щастя" – богиня, уособлює нещастя, невдачу, недолю, протиставна богині *Лакшмі* "Щастя" – дружині Вішну, яка тотожна балтійській Лайме й слов'янській Ладі. Старша сестра богині Лакшмі, їздова тварина її – віслюк. Асоціюється з демонами-асурами, тоді як Лакшмі – з богами-девами. Зображається старою жінкою із зморщеним обличчям. Вираз *лакшмі-алакшмі* "щастя-нещастя" передає мінливість людського життя.

Алаюдга – жорстокий ракшас (демон), родич ракшасів Баки й Кірміри, убитих Бгімою – одним із п'ятьох братів-пандавів. Обіцяв Дурйодгані, ватажкові кауравів, помститися пандавам за вбивство родичів, але натомість був убитий сам. Тут цікаві імена *Бака* та *Бгіма* (*Бгім*): перше означає "Журавель" і рясно відбите в українських прізвищах і назвах, найбільш яскравий приклад чого – річка *Журавський Бак* на Дніпропетровщині. Друге відбите в імені *Бім*, що його має пес у відомій повісті й фільмі "Білий Бім Чорне Вухо".

алідга – іконографічний термін, зображає положення ніг ніби при стрільбі з лука, коли права нога трохи відставлена, а ліва ледь зігнута.

Аллахабад (санскр. *Праяґа*, хінді *Праяґ*) – одне з найдавніших індійських міст, важливий прочанський центр. Тут найбільше шанується *Трівені* "Три потоки", або *Санґам* – місце, де зливаються Ґанґа, Джамна й міфічна Сарасваті. З давніх часів тут засвідчено культ "нетлінної смокви" – *акшаявати*. *Праяґа* означає "Місце жертвоприносин", тут влаштовуються періодичні прочанські урочистості – *мели*, головна з яких – *кумбга-мела* відзначається раз на 12 років. Популярні й деякі інші об'єкти прощі в околицях міста, пов'язані з іменами міфічних та легендарних персонажів – Нахуша, Яяті, Пуруравас тощо. Омитися у священних водах Трівені-Санґаму збирається до кілька мільйонів прочан, особливо в святкові дні. Омитися тут – акт особливого благочестя.

Аль-Біруні, Абу Рейхан (973-1048) – видатний хорезмійський учений-енциклопедист, астроном, історик, філософ. Упродовж сорока років одвідав багато країн, серед них і Індію. Автор кількох праць,

а також, як вважається, перекладів із грецької, зокрема, фрагментів з "Алмагести" Птолемея (II ст.). Найбільш цінною і фундаментальною його працею є "Таріх-аль-Хінд" – "Історія Індії", відоміша в Європі як "Індія". За Біруні, індійці чудові філософи, математики й астрономи, твір містить винятково важливі й цінні дані про народи Індії, їхні звичаї, вірування і філософські системи, які викладені з вражаючою об'єктивністю і знанням. Ці відомості повністю зберігають своє значення і досі як винятково важливий і цінний фактичний (історичний, етнографічний, географічний) матеріал, цілком надійний і багато в чому унікальний.

альпона (*альпна*) – магічні візерунки, орнаменти, їх наносять жінки рисовою кашею і саморобними фарбами на підлогу і стіни оселі, на землі в дворі, на посуді й ритуальному начинні, долонях і обличчі нареченої. Без них не обходиться жодне ритуальне дійство, жодне свято. Призначення їх – прикликати благословіння на всіх членів родини, насамперед чоловіка. Має давню традицію, пов'язану з вірою у магічну силу умовного малюнка. Інша назва – *ранґолі*.

амавасья "спільне проживання" – ніч нового місяця в індійському календарі. Вважається, що Місяць і Сонце сходяться в цей час у спільному "домі". З амавасьї починається *світла половина* (*шукла пакша*) лунарного місяця. Це період, коли в "глеку" Місяця накопичується *амріта* (грец. *амброзія*) – трунок безсмертя, пов'язується з милостивим впливом богів. Темна половина місяця (*крішна пакша*), що починається з повня місяця, більше пов'язується з благословенням предків.

Амала "Незаплямований", "Бездоганний", "Чистий" – ім'я-епітет Крішни, яке складають санскр. *а+мала*, де *а* – заперечна частка із значенням "не, без", а *мала* – "чорнота, бруд". Пор. укр. прізвище *Немола*, яке, втім, може означати й «Безбожний».

Амальдар «Чиновник» – комедія, написана за мотивами «Ревізора» Миколи Гоголя. Автор її – маратхський письменник Пурушоттам Лакшман Дешпанде (народ. 1911 р.). Уперше поставлена на індійській сцені 1953 р.

Амаравaті «Обитель безсмертних» – столиця сварґи, небесного царства Індри. Уявляється як велике й розкішне місто-фортеця біля священної гори Меру (Сумеру), посеред якого стоїть осяйний палац, а довкола божественний сад Нандана – рай індійської міфології, де ростуть чарівні дерева. Сто золотих палаців прикрашені самоцвітами, де Індрин – найвеличніший і прикрашений лотосами. У ньому цар богів сидить на троні під білою парасолею, поруч із ним його від-

дана дружина Шачі, їх оточують небожителі і святі мудреці. Вхід до столиці стереже білий слон Айравата, прабатько слонів і їздова тварина Індри. На ньому він об'їжджає володіння, коли в світі панують злагода й спокій, а його бойова колісниця відпочиває. Назва утворена від *а+мара+вати*, де *а* – заперечна частка «не, без», *мара* – «смертний», *вати* – суфікс, тотожний укр. *виця* в назвах *Роставиця*, *Хоревиця* тощо. Тобто українською назва звучить *Амаровиця*, у перекладі – *Безсмертновиця*, де *безсмертні* – означення богів-небожителів. Інша назва небесної столиці – *Девапура* «Місто богів». Є і реальне давнє місто *Амараваті* – на південному березі ріки Крішна, за 30 км від міста Віджаявада, значний буддійський центр, що налічував 20 монастирів і ступу, споруджену в III ст. до н.е. – найбільшу й найгарнішу з усіх буддійських ступ. Тут виникла й так звана *амараватська* скульптурна школа, яка поширилася на Південну Індію і Махараштру, Південно-Східну Азію і Шрі-Ланку.

Амаракоша – найдавніший і найвідоміший із санскритських словників, що його уклав Амарасінх десь у V-VI ст. Має три розділи – *канди*, з яких перші два – словники синонімів, а третій – містить розмаїту лексику в алфавітному порядку. Словник дає синонімічні ряди термінів і слів для явищ соціального життя, природи, предметів матеріальної культури тощо і є насамперед цінним джерелом з ґуптського періоду індійської історії. Потім буддист Пурушоттамадева написав доповнення до нього – "Трікандашеша". Назву складають *амара+коша*, де *амара* означає "безсмертний", тобто "бог", а *коша* – "зібрання", споріднене з укр. *кіш*, *кошик*.

Амаранатха "Безсмертний Владика" – святиня Шіви за 48 км від Пахальґама в Кашмірі, в печері на західному боці гори, вершина якої 5 200 м над рівнем моря. Символ Шіви, *шівалінґа*, вкрита інеєм, міститься в дальньому кінці печери. Подейкують, що вона починає більшати кожного нового місяця, досягає висоти 90 см на повень місяця, а тоді поступово меншає до настання нового місяця настільки, що її майже не видно. Прощу до цієї знаменитої святині здійснюють здебільшого на повень місяця в місяці шраван (липень-серпень). Назву складають *амара+натха*, де *амара* – "безсмертний", *натха* – "владика, цар". *Натха* як *нат* відбите в іншому імені Шіви – *Бутанат* (інд. *Бгутанатх* "Владика бгутів") у написі III ст., знайденому на Молдаванці в Одесі.

Амарапрабгу "Владика безсмертних", тобто "Владика богів" – ім'я-епітет Крішни, яке складають санскр. *амара+прабгу*, де *прабгу* – "владика, цар, бог". Санскр. *амара* – "бог", дослівно "безсмертний, не-

вмирущий", де *а* – заперечна частка "не, без", а *мара* – "вмирущий, смертний". Інші імена Крішни з *амара*: *Амарешвара* (*амара+ішвара*) "Владика богів", де *ішвара* – "владика, бог, всевишній", та *Амарашрі* "Вічно божественний", де *шрі* – "чарівний, прекрасний, благодатний".

Амарасінха – автор знаменитого санскритського словника синонімів. Точні дати життя невідомі, але жив він, очевидно, в V ст. (чи й раніше) і був буддистом. Індійська традиція називає його однією з дев'яти перлин при дворі знаменитого царя Вікрамадітьї. Ім'я складають *амара+сінх*, де *амара* – "безсмертний", а *сінх* – "лев". Тобто ім'я означає "Безсмертний лев".

Амардас (1479-1574) – третій (із десятьох) сікхський ґуру, став ним 1552 р. В "Аді-Ґрантх" увійшли 907 його гімнів; багато уваги приділив розробці повсякденного сікхського ритуалу й різним традиціям общинного життя. Ім'я утворене з *амар+дас*, де *амар* "безсмертний; бог", а *дас* – "відданий".

Амба "Мати" – одне з імен богині-воїтельки Дурґи, дружини бога Шіви – обоє зображаються з тризубцями. Амба також – ім'я кожної з дружин сімох мудреців-ріші, які, за міфами, знайшли в очереті й виростили Картікею – сина Шіви. У "Махабгараті" *Амба* – одна з 3-х дочок царя країни Каші, яку разом із сестрами Амбікою і Амбалікою викрав могутній воїн Бгішма в дружини своєму зведеному брату-цареві. Амба була заручена з іншим царем, отож вона згодом помстилася Бгішмі за своє нещасливе життя. Ім'я Дурґи у грецькій формі *Тірґатао*, тобто *Дурґадеві*, засвідчене на теренах України ще в IV ст. до н.е. А ім'я *Бгішма* тотожне українському прізвищу *Бушма*.

Амбала – місто в Пенджабі. Дослідження змісту "Ріґведи", її топонімів і гідронімів дали підстави дослідникам стверджувати, що найбільш вірогідним місцем, де оформилася "Ріґведа", був Східний Пенджаб, а точніше – округа Амбала. Назва *Амбала* сходить до одного імен богині-воїтельки Дурґи – *Амба* "Мати", а *ла* суфікс, що творить прикметники від іменників. Тобто *Амбала* – "Материна, Материнська", крилатий вираз *Мати міст руських* завдячує саме цій богині, яка на теренах України має імена *Діва-Деві*, *Мокоша*, *Амма*, *Партенос*, *Артеміда*, *Тірґатао*, *Гекатта* тощо. Слід мати на увазі й те, що *дурґа* в санскриті – і "фортеця".

Амбаріша "Владика неба" – інше ім'я-епітет змія Шеші, який після смерті Баладеви-Білобога, старшого брата Крішни, прийняв його душу. Ім'я складають санскр. *амбара+іша*, де *амбара* – "небо, небесний простір", а *іша* – "владика, бог", споріднене з *Ісус*. Ім'я *Амбаріша* мають також Крішна, Шіва й Ґанеша.

амбаштхи – войовниче плем'я і однойменна країна в Пенджабі, ототожнювана з *амбастіями* або *амбутаями* Птолемея. У 18-денній війні дворідних братів пандавів і кауравів, описаній у "Махабгараті", виступали на боці кауравів. За дгармашастрами, *амбаштхи* – діти брахманів від дружин-вайш'янок (селянок), займалися в основному медициною.

Амбіка "Матінка" – у ведах сестра Рудри (пізніший Шіва), згодом ототожнена з Парваті, дружиною Шіви. Разом із Парваті, Дурґою і Калі (різні іпостасі дружини Шіви) складають основу культу *шакті*. У "Махабгараті" Амбіка – одна з трьох сестер-царівен, що їх викрав воїн Бгішма (пор. укр. прізвище *Бушма*) для зведеного брата, мати царя кауравів Дгрітараштри, який народився сліпим і мав сто синів та одну дочку.

амбувачі – обряд, пов'язаний із родючістю і здійснюваний бенгальськими жінками на початку дощового сезону. Вважається, що 4 дні, поки триває ритуал, у Матері-Землі місячні, вона очищається перед тим як завагітніти. У цей час забороняється обробляти землю, сіяти зерно, провадити інші сільськогосподарські роботи. Вдови до участі в обряді не допускаються. Дні, коли здійснюється амбувачі, у різних регіонах визначається по-різному. Це, зокрема, міг бути період, коли сонце перебувало в першій чверті сузір'я Ардра (Альфа Оріон).

Амма "Мати" – у дравідійських народів загальне означення богинь. Функціонує на двох рівнях: загальноіндійському, як іпостасі богині-матері і *Деві* "Богині" в місцевому, де виступають під різними іменами: *Елламан* "Мати села", *Маріямман* "Мати дощу", *Канніямма* "Мати-цнотливиця", *Хуліямма* "Мати-тигриця" тощо. Вони несамовиті й кровожерні, вимагають вмилостивлювальних пожертв, навіть кривавих, здатні насилати хвороби – віспу, холеру, жовтуху, а також засуху та інші лихоліття. У милостивих іпостасях сприяють і допомагають людям, оберігають від недуг, забезпечують врожай і добробут. *Амма* також – одне з імен індійської богині Деві-Махеші, тотожної слов'янській Діві-Мокоші, що має і форму – *Амба*, причому на теренах Давньої України засвідчені обидві форми цього імені. *Амба* відбите в назві *Омбиш*, річки й села на Чернігівщині, де відбиті і її імена *Діва* й *Мокоша* (*Макошин, Макошине, Макошинська Простка*), на Хмельниччині є річка *Матірка* (*Матерка, Матерська*), на Чернівеччині – потік *Матка*. *Амма* наявне в назві *амазонки*, яка пояснюється з санскр. *амма+джа*, де *джа* "народжена; дочка", відбите як *дзе* у грузинських прізвищах. Тож *амазонки* означає "народжені Матір'ю-Дівою-Деві", "доньки Матері-Діви-Деві". Амба-Амма має і імена *Ма-*

та, Матар, Матрі, саме з нею пов'язаний крилатий вираз *мати міст руських*, бо вона була богинею-воїтелькою, захисницею-покровою воїнів і обложених міст.

Амола "Безцінний", "Найдорожчий" – індійське чоловіче ім'я, утворене за тим же зразком, що й ім'я *Аджай*, тотожне українському *Нечай*. Ім'я складають *а+мола*, де *а* – заперечна частка із значенням "не, без", а *мола* "ціна, вартість, коштування". Споріднене з українським козацьким прізвищем *Немола*, похідні від якого *Немоленко, Немоляй* (рос. *Немоляєв*).

Амріта "Безсмертний", "Бог" – ім'я Вішну, Брахми, Шіви, Індри й Сур'ї-Сонця, яке складають санскр. *а+мріта*, де *а* – заперечна частка із значенням "не, без", *мріта* – "смертний, вмирущий". *Амріта* з наголосом на останньому *а* означає "Безсмертна", тобто "Богиня".

амріта (грец. *амброзія*) "напій безсмертя" – у найдавнішій міфології індоаріїв трунок, яким боги (безсмертні) підтримують свої сили й існування, часто ототожнюється з сомою; термін *амріта* зустрічається ще у ведах. У міфічній космології "глек з амрітою" міститься у верхній сфері світобудови, над колесом Сонця-Часу-Року. Архаїчні календарні обряди передбачали "сходження" їхніх учасників до символів амріти на вершині ритуального стовпа – *юпи*. Міф про викрадення амріти Ґарудою, їздовим птахом Вішну, творить паралель міфові про викрадення соми орлом, а *сома* й *мадгу-мед* часто виступають як міфологічні відповідники амріти. Популярний також міф про те, як боги та їхні старші брати асури здобули амріту сколочуванням Молочного океану, коли богам вдалося заволодіти амрітою, хоча асури всіляко прагнули запопасти її собі. З часом давнє уявлення про амріту як своєрідну "живу воду", яка додає тому, хто її скуштував, життєвих сил на новий часовий цикл, змінилося уявленням про амріту як символ вічності, як "еліксир безсмертя", який назавжди усуває саму можливість смерті. Санскр. *амріта* – активно творить високостатусні імена, наприклад, щодо бога Вішну: *Амрітапа* "Амрітопивець", де *па* сходить до дієслівної основи *па* "пити" і означає "той, що п'є", тотожний українському *пивець* у двоосновних словах. Або *Амрітешая* "Який спочиває в морі амріти", де *шая* – "спочивальник, відпочивальник". Вішну в проміжках між твореннями світу спочиває на тисячоголовому змієві Шеші, який лежить на поверхні Молочного океану.

Амрітадрава "Амрітоточивий" – ім'я-епітет Місяця, яке складають санскр. *амріта+драва*, де *амріта* – трунок безсмертя, а *драва* "сік, рідина" сходить до дієслівної основи *дру* "бігти, текти, сочитися" (пор. рос. *драпать, удирать, давать деру*, укр. *дременути* та річкові

назви *Друть*, *Дрина*; *дру* міститься в індійському гідронімі *Шатадру* "Стобіжний", семантичний двійник якого – укр. *Стоход*). Інші "амрітні" імена Місяця: *Амрітаншу*, *Амрітадьюті* й *Амрітакара* "Амрітопромінний", *Амрітасу* "Очищувач амріти".

Амрітамаліні "Безсмертновінкова", "У нев'янучій гірлянді" – ім'я-епітет богині-воїтельки Дурґи, атрибут і зброя якої спис і тризуб. Ім'я складають санскр. *амріта+маліні*, де *амріта* "безсмертний, вічний, нев'янучий", а *маліні* – "вінок, гірлянда". Ім'я *Дурґадеві* у грецькій формі *Тірґатао* засвідчене на давньоукраїнських теренах в IV ст. до н.е.

амріта-мантхана "сколочування амріти" – боги й асури, аби забезпечити собі вічну молодість, вирішили сколотити Молочний океан і здобути *амріту* – напій безсмертя. Проте першою зі сколоченого океану спливла на поверхню отрута, і щоб урятувати світ від загибелі, Шіва мусив випити її, від чого горло посиніло і його стали називати *Нілакантха* "Синьогорлий". Потім зі сколочених вод з'явилися чарівний кінь Учхайшравас, який дістався Індрі, як і білий слон Айравата, богиня щастя і багатства Лакшмі, яка відразу пригорнулася до грудей Вішну і стала його дружиною, богиня вина Варуні – дружина Варуни, володаря водних просторів і покровителя земних царів, чарівне дерево паріджата, яке стало окрасою Індриного небесного царства – сварґи-неба, а Місяць відразу піднявся на небосхил. Після цього з'явилася амріта, боги й асури почали битися за неї. Тоді бог Вішну створив Мохіні – жінку невимовної краси, побачивши яку, асури відразу забули про амріту й кинулися до неї, і амріта дісталася богам, які відтоді стали безсмертними. Санскр. *мантхана* споріднене з укр. *мантачити* (наприклад, косу) й означає *сколочування*, *мантачення*.

Амрітахарана "Викрадач амріти" – ім'я-епітет Ґаруди, їздового птаха Вішну, утворене з санскр. *амріта+харана*, де *харана* "викрадач, крадій", яке сходить до санскритської дієслівної основи *хар* "брати, забирати, отримувати, відносити". Ім'я відбиває епізод, коли Ґаруда викрав для богів амріту у зміїв-наґів, своїх затятих ворогів.

Амрітсар "Озеро амріти" – місто в Пенджабі, священне місто сікхів, один із значних релігійних центрів Індії. Заснований 1577 року четвертим сікхським ґуру Рамдасом. Назва походить від священного ставка, посеред якого стоїть *Харімандир* "Золотий храм" – головна сікхська ґурдвара (храм). В Амрітсарі відбувалося чимало подій сікхської історії, в тому числі й сучасної. Назву складають *амріт+сар*, де *сар* споріднене з укр. *озеро*.

амшаватара "часткова аватара" – одна з трьох різновидів аватар, земних втілень богів. Інші дві: *пурнаватара* "повна аватара" й *авешаватара* "вступна аватара". Так, аватари Вішну *Матсья* "Риба" і *Курма* "Черепаха" вважаються частковими, до пурнаватари відносяться Рама й Крішна, до часткової – Баладева (Баларама), землеробське божество, старший брат Крішни; різні імена обох рясно відбиті в козацьких і сучасних українських прізвищах. Термін складають *амша+аватара*, де *амша* – "частина, частка; неповна кількість", *аватара* – "втілення", дослівно "сходження (на землю)".

Анаді-мадг'я-пар'янті "Без початку, середини й кінця" – ім'я-епітет Крішни, яке складають *а+наді+мадг'я+пар'янті*, де *а* – заперечна частка, *наді* "ріка; текти", *мадг'я* – "середина", споріднене з укр. *між* і рос. *между*, *пар'янті* – "початок і кінець". Ще одне ім'я Крішни цього плану – *Анадінідгана* "Без початку й кінця", де *анаді* "несплинний, вічний", а *нідгана* – "кінець, загибель, занепад".

Анака-Дундубгі – епітет Васудеви, батька Крішни й Баларами. Коли він народився, боги забили в *анаки* – маленькі барабани і в *дундубгі* – великі барабани, засвідчуючи цим його майбутню славу.

Ананґа "Безтілесний" – епітет бога кохання Ками, спаленого Шівою третім оком за те, що він перебив йому зосередження і намагався своїми любовними стрілами зародити в його серці кохання до Парваті, майбутньої дружини Шіви. Санскр. *кама* "любов; кохання" відбите в іменах *Камасарія* і *Комосарія*, що їх мали дві боспорські цариці II й IV ст. до н.е. Ім'я складають *ан+анґа*, де *ан* – заперечна частка, *анґа* – "тіло; частина тіла". Тобто *ананґа* дослівно означає *безтілий, безтілесний*.

Ананґапала – раджпутський цар із династії Томарів, який у середині XI ст. звів Червоний Форт (*Лал Кот*) і заклав свою столицю на місці, де зараз у Делі стоїть історична пам'ятка Кутуб-Мінар. Він дав початок Делі як місту, саме до цього періоду відносяться певні історичні дані про Делі, хоча традиція і деякі перекази заснування його відносять до глибокої давнини. Раджпутські Томари виявляються прямими родичами українських Томарів – шляхти половецького походження. А половці мовно й етнічно споріднені з раджпутами – індійськими "козаками". Ім'я складають *ананґа+пала*, де *ананґа* – одне з імен бога кохання Ками, а *пала* – "захисник, охоронець", споріднене з етнонімами *пали, поляни, поляки*, іменами *Палак, Святополк* і *Ярополк*, назвами *Пала* (Пафлагонія), *Палунь* і *Палакій* (нинішній Сімферополь), термінами *полк, полковник, полководець*. Тобто ім'я означає "Захисник Ками".

Ананґа-ранґа – трактат з еротики, не менш відомий, аніж знаменита "Камасутра", автор його – Кальянамалла (1460-1530), придворний у мусульманських аристократів з династії Лоді. Праця має 10 розділів, з яких 6 присвячено еротиці, решта – різним аспектам суспільного життя, зокрема, пошлюбленню, вибору нареченої і нареченого, подружньому життю, суспільним звичаям, яких слід дотримуватися подружжю. Назву складають *ананґа+ранґа*, де *ананґа* – бог кохання Кама, а *ранґа* – "барва, колір". Тобто назва трактату означає щось на зразок "Барви Ками", "Барвистий Кама".

ананда-тандава "танок радості" – екстатичний танок, що символізує 5 функцій бога Шіви: сотворіння світу, його захист і руйнування, приховування (таємниць), милосердя. Найбільш відоме зображення Шіви в цій іпостасі *Шіва-Натараджа* "Шіва – Цар танцю". Він чотирирукий, ліва нога напівпіднята, напівзігнута права зіперта на демона Апасмару, що уособлює невідання, невігластво. Права передня рука піднята в жесті *абгая-мудра*, ліва передня – в жесті *ґаджа-хаста-мудра*, ліва задня рука – в жесті *ардга-чандра-хаста-мудра*. У лівій руці його *аґні-вогонь*, у правій – барабанчик *дамру*, на голові павині пера, півмісяць, череп, у волоссі тече Ґанґа. Термін складають *ананда+тандава*, де *ананда* "радість, втіха", а *тандава* – танець Шіви, який віщує загибель світу; *тандава* також – ритуальний чоловічий танок, супроводжуваний стрибками й різкими рухами тіла.

Ананта "Безкінечний" – в індуїстській міфології великий змій, невіддільний від Вішну, персонаж найбільш стійкої іконографічної композиції у вішнуїзмі. Вішну в йогічній позі спочиває на згорненому в кільця велетенському багатоголовому змії, біля ніг Вішну – його дружина Лакшмі, з пупка Вішну виростає лотос, на якому сидить Брахма – творець світу, які уособлюють в тризубі відповідно ліве й праве вістря (середнє уособлює Шіва). Іноді Ананта вважають царем змиїв, а Крішна в "Бгаґавадґіті" каже: "Серед змиїв я – Ананта". Ананта також співвідноситься з Баларамою – старшим братом Крішни, він – владика Патали, охоронець підземної сторони світу. Ім'я складають *ан+анта*, де *ан* – заперечна частка, *анта* (*ант*) – "кінець, край", яке дехто помилково споріднює з етнонімом *анти*, вбачаючи в ньому семантичного двійника етноніма *українці*, нібито "окраїнних".

ананта-чатурдаші – 14-й день світлої половини місяця бгадра (серпень-вересень), для ревних вішнуїтів – найсвятіший день року. Термін складають *ананта+чатурдаші*, де *ананта* – світовий змій Шеша, на якому спочиває Вішну в проміжках між твореннями світу, а *чатурдаші* – "14", утворене з санскр. *чатура* "4" і *даша* "10".

Ананташаян "Спочивальник на Ананті" – ім'я-епітет Вішну, коли він лежить на тисячоголовому змієві Шеші. У цій іпостасі Вішну втілює всі 3 космічні функції – творення, збереження і руйнування світу. Між творенням і руйнуванням, як і між руйнуванням і творенням, він спочиває на цьому світовому змієві. Епітет складають санскр. *ананта+шаян*, де *шаян* означає "який спить, сплячий" (пор. українське прізвище *Шаян*), а *Ананта* – світовий змій Шеша, на якому спочиває Вішну, ім'я утворене з санскр. *ан+анта*, де *ан* – заперечна частка (в словах, що починаються на голосну, як і в англійській мові), *анта* "кінець, край", яке дехто безпідставно й хибно пов'язує з етнонімом *анти*, щоб обгрунтувати тезу, ніби етнонім *українці* означає *окраїнні*. *Ананта* також – ім'я Брахми, Шіви, Крішни й Баларами. Інші імена Вішну з *Ананта*: *Анантарупа* "Який існує в безлічі форм" та *Анантанатха* "Владика безмежності".

Анарта – давня назва Північної Сауराштри. Баларама, старший брат Крішни, був одружений із царівною Реваті, дочкою царя Ревати – правителя саме Анарти. "Махабгарата" описує Анарту як країну ядавів, а місто Двараку як їхню столицю. Анарта займала область нинішнього півострова Катхіявар на узбережжі Ґуджарату, столицею її було місто *Анартапур* "Анартопіль", ототожнюване з Дваракою, столицею Крішни. Жителі Анарти в епосі – піддані Крішни. До Анарти входила й частина країни *Мальва*. Назву складають *ан+арта*, де *ан* – заперечна частка, *арта* – "лад, праведність". Тобто *Анарта* – "Неправедна (країна)", "Безбожна (країна)", а в такому разі назва її тотожна назві *Аратта* "Не-держава" (*див.*).

Анґа – давня назва Східного Біхару. Країна розташовувалася там, де з'єднувалися річки Сараю і Ґанґа. За "Рамаяною", країна названа так тому, що тут бог Шіва спопелив своїм третім оком тіло (*анґа*) Ками, бога кохання, коли той заважав йому зосередитись. За "Махабгаратою", країна названа на честь Анґи – сина царя Дірґхатамаса, а каурави зробили її царем Карну, дошлюбного сина Кунті-Прітхи, тітки Крішни по батькові, а згодом дружини царя Панду й матері братів-пандавів. У буддійській літературі Анґа – одна з 16 великих країн. Анґи й маґадги, як правило, згадуються разом, а епос відносить анґів до так званих *млечхів*, тобто варварів.

анґи – у буддизмі термін на означення частин різних канонічних текстів – твори, коментарі, релігійно-філософські трактати, джатаки тощо. У джайнів *анґи* – найдавніші частини канонічних текстів. Компонент *анґи* містить термін *веданґи* "частини вед" – допоміжні науки, доповнення до вед, покликані допомогти читати, тлумачити,

належно сприймати й застосовувати веди при пожертвинах. Є 6 веданґ: *шікша* – фонетика, *чханда* – метрика, *в'якарана* – граматика, *нірукта* – етимологія, *джйотіша* – астрологія й *кальпа* – обрядодія.

Анґавіджа – астрологічний трактат, створений, як вважають, у кушанський або трохи пізніший ґуптський період. Пам'ятка свідчить, зокрема, що шудрі відносилися до аріїв, тобто були вільними й рівноправними членами арійського суспільства. Це цікаво у зв'язку з тим, що в українців і нині побутують прізвища *Шудра, Шудря, Шудрак, Шудрака, Шудрик, Шудренко, Шудриченко*, отже, вони знали верству шудрів.

Анґіра (різновид *Анґірас*) – один із 7 великих мудреців-ріші й один із 10 праджапаті (батьків людства), йому приписують створення багатьох гімнів "Ріґведи". За міфами, народився з вуст бога-творця Брахми, вважається жерцем богів і владикою жертвоприношень. В астрономічному аспекті шанується як персоніфікаація впливу планети Юпітер на землю і долі людей та як сама ця планета. Має 4 високородні дружини: *Смріті* – Пам'ять, *Свадга* – Пожертва, *Шраддга* – Віра, *Саті* – Істина (споріднене з укр. *суть*).

анґіраси – клас напівбогів, неперевершених співців, 7 давніх мудреців, вважалися синами неба й богів, поети називали їх своїми батьками. Вони оновлюють світ, володіють життєвою силою. Походження анґірасів не зовсім зрозуміле, хоча уподібнення їх до язиків полум'я – вісників до богів на небо спонукає співставити їх із грецькими ангелами-янголами (*аґґелос* "вісник"). Безсумнівний їхній зв'язок з Індрою, виразний іще в "Ріґведі", а ведійський Рудра, тотожний давньоукраїнському Родові – покровитель анґірасів, які брали участь у війні богів з асурами, коли Місяць-Чандра викрав Тару-Зірку, дружину Брихаспаті, наставника богів.

анґула – одиниця виміру, дорівнює ширині пальця або восьми ячмінним зернам, використовувалася для обмірювання голови, довжини й ширини обличчя та його частин і всіх частин статуї. Наприклад, "Брихаткатха-самхіта" Варахаміхіри (IV–V ст.) визначає, що статуя Рами повинна бути висотою 120 анґулів, а кожен із тих, хто зображається поруч із ним, має бути на 12 анґулів нижчий. Саме слово *анґулі* означає "палець".

андаджа "народжений з яйця" – один із чотирьох різновидів тваринного світу (санскр. *анда* "яйце", *джа* "народжений").

Андаджешвара "Владика народжених із яйця" – ім'я-епітет Ґаруди, їздового птаха Вішну, яке складають *анда+джа+ішвара*, де *анда* – "яйце", *джа* – "народжений", *ішвара* – "бог, владика, всевишній".

Андгака "Сліпий" – тисячоголовий і тисячорукий асур, убитий Шівою, коли той намагався викрасти з неба-сварги Індри чарівне дерево *паріджату*. Ім'я *Андгака* має цар із роду ядавів, з яких походили Крішна та його старший брат Баладева; ядави тотожні літописним ятвягам. Андгака – родоначальник племені *андгаки*, які в джерелах згадуються разом із племенем *врішнії*, родоначальник яких – Врішні, брат Андгаки.

Андгака-врішні-натха "Цар андгаків і врішніїв" – одне з імен Крішни, яке складають *андгака+врішні+натха*, де *Андгака* й *Врішні* – рідні брати, легендарні родоначальники цих двох племен, до яких належав і Крішна. А санскр. *натха* "правитель, цар".

анджалі – молитовно складені докупи й піднесені до чола для шанобливого привітання долоні. Термін входить у назву поетичної збірки *Гітанджалі* (*ґіта* "пісня"+*анджалі* "пригорща") "Пригорща пісень", за яку 1913 року Рабіндранат Таґор отримав Нобелівську премію.

Анівартін "Який не вертається", "Хто не знає шляху назад", "Безповоротній" – ім'я-епітет Вішну, яке складають санскр. *а+нівартін*, де *а* – заперечна частка "не, без", а *нівартін* – "який повертається". Тобто *Анівартін* дослівно означає "Невертальний". Компонент *варт* в імені спорідненений з укр. *вертати, повертати, перевертати, повертатися* тощо. Санскр. *парівартана* «переміна» дослівно означає *перевертання*.

анікіні – армія, одна десята частина *акшаухіні*, тобто 2187 слонів, 2187 колісниць, 6561 кінного і 10 935 піного війська. Нижчою військовою одиницею є *чаму*; три чаму складають одну анікіні. У зв'язку з цим привертає увагу словосполучення *аніка-воїн*, яке нині означує не зовсім вправного чи здалого солдата, бійця. *Аніка* в санскриті й означає "воїн", тобто в словосполученні *аніка-воїн* другий компонент пояснює перший. Наявність в індійців чоловічого воїнського імен *Аніка* засвідчує, що воно було високостатусне й не мало дещо глузливого відтінку. Подібну взаємопояснюючу структуру мають і інші українські словосполучення – *трин-трава, чудо-юдо, чари-комиші*, річкова назва *Журавський Бак*.

Аніміша "Некліпний" – епітет багатьох богів, які, на відміну від людей, не кліпають очима. Ця особливість використана в епічних сюжетах. Коли царівна Дамаянті вибирала собі чоловіка, то боги Індра, Варуна, Агні та Яма, що теж прагнули її руки, прибрали подоби її коханого. Але царівна безпомильно впізнала його, бо він один клішнув, коли вона придивлялася до женихів-претендентів.

анітья – одна з 3-х ознак, які відрізняють буддизм від інших релігій: визнання непостійності світу – *анітья*, відсутності вічної душі – *анатта*, що життя страждання – *дукха*.

Анналакшмі "Дарувальниця харчу", "Зернодавиця" – ім'я-епітет Лакшмі, складається з санскр. *анна+лакшмі*, де *анна* означає "зерно, харч", а *лакшмі* – "багатство, статки, щастя, удача", а також богиня щастя, багатства й сімейної злагоди *Лакшмі*, дружина Вішну, тотожна балтійській *Лайме*, слов'янській *Ладі* та грецькій *Афродіті*.

Аннапурна "Повна харчу" – одна з іпостасей Дурґи як божества достатку. Ім'я складають *анна+пурна*, де *анна* – "харч, їжа", *пурна* – "повний".

Антака "Руйнівник", "Губитель" – інше ім'я Ями, бога смерті. В основі імені санскр. *анта* – "кінець, край".

антьявасаїн – за брахманською класифікацією, дитина від шлюбу чоловіка-чандали й жінки-нішадки. Термін складають *антья+васаїн*, де *антья* – означення чоловіка нижчого стану, *васаїн* – "мешканець, житель", від основи *вас* "жити", з якою споріднене давньоукр. *весь* "село". Тобто термін означає "нижчостатусний житель". *Чандали* – одна з нижчих каст в Індії, *нішади* – давнє мисливське плем'я. Індійський епос знає країну *Нішада*, *нішада* також означує людину, народжену від матері-шудрі й батька-брахмана, у музиці *нішада* – назва сьомої ноти в індійській гамі.

Ану – один (старший) із трьох синів легендарного царя Яяті від незаконної дружини-кшатрійки Шарміштхи. Коли гесть законної дружини-брахманки дізнався, що в Яяті є і незаконна дружина, то перетворив молодого ще зятя на старого діда. Яяті попросив Ану взяти його старість, а натомість віддати свою молодість, але син відмовив батькові, і той провістив, що всі його нащадки помиратимуть молодими. Батькове прохання виконав лише наймолодший син від Шарміштхи – *Пуру*, за що потім Яяті віддав йому царський престол. Цей міф перегукується зі скіфським міфом про трьох братів – Ліпоксая, Арпоксая і Колаксая.

ануврата "мала обітниця" – 5 основних етичних обітниць мирянина-джайна: *ахімса* – не завдавання шкоди живим істотам, *сатья* – правдивість, *брахмачар'я* – повстримливість, *астея* – непривласнення чужого, *апаріґраха* – утримання від суєтних прихильностей (власності, розваг, плотських утіх, гурманства). Термін складають *ану+врата*, де *врата* – "обітниця, клятва", *ану* – префікс із значенням "слідом за, згідно з", наявний в укр. *онук*. Тобто він дослівно означає "жити згідно з прийнятими приписами".

анулома – шлюб, за яким чоловік вищий за жінку в соціальному плані, тобто за суспільним станом (*варною*), а також діти від такого шлюбу. Якщо варна батька вища за варну матері, то діти отримують варну по батькові, але якщо жінка нижча за варною від чоловіка на два чи три щаблі, діти отримують змішану варну. Скажімо, діти брахмана від вайш'янки-селянки або шудрянки відносяться до касти відповідно *амбаштха* й *нішада*. Протилежним від ануломи є шлюб *пратілома* (*див.*), коли чоловік нижчого, а жінка вищого стану. Діти шудрі від кшатрійки чи брахманки належатимуть відповідно до каст *кшаттрі* й *чандала*. Шлюби між представниками таких змішаних каст, у свою чергу, утворюють інші змішані касти. Термін складають *ану+лома*, де *ану* – префікс із значенням "згідно з", а *лома* – "волосся; шерсть". Тож *анулома* дослівно означає "за шерстю", тобто це шлюб, узятий згідно з приписами, схвалюваний.

анумарана "вмирання слідом за (чоловіком)" – звичай, за яким жінка вбивала себе при звістці про смерть чоловіка далеко від дому, синонім *анугамана* "відхід слідом за (чоловіком)". Звичай помирати разом із чоловіком, спільне спалення подружжя чи спалення дружини на поховальному багатті померлого чоловіка називається *сахамарана* "спільне вмирання" або *сахаґамана* "спільний відхід". Термін складають *ану+марана*, де *ану* – префікс із значенням "за; слідом за", *марана* – "вмирання; смерть".

ануматі – місяць на 15-й день, коли він щойно став повним. За пуранами, Ануматі – одна з 4-х дочок Анґіраса від його дружини Смріті, інших трьох звати *Сінівалі*, *Куху* і *Рака*, імена їхні означують також 4 фази місяця. Повний місяць 14-го дня називається *ануматі*, а коли він переходить у перший день темної половини – його назва *рака*. Новий місяць 14-го дня – *сінівалі*, а коли переходить у перший день світлої половини – *куху*. Термін *ануматі* означає "дозвіл, схвалення", його утворюють *ану+маті*, де *ану* префікс, який означає "слідом за; згідно з", а *маті* – "думка, задум".

Анупа – давня країна на річці Нармада. Як засвідчує "Раґхувамша" Калідаси (V ст.), цар Ануни був серед претендентів на руку й серце Індуматі, царівни з країни Відарбга, але вона стала дружиною царя Аджі, діда царевича Рами, героя "Рамаяни". Певний час країною правили шаки (скіфи), а в II ст. її захопили правителі з династії Сатаваханів. Є чоловіче ім'я *Анупа-Ануп* "Незрівнянний", "Найкращий", споріднене, можливо, з українськими прізвищами *Онопко* й *Онопченко*.

Анурадгапур – давня столиця Шрі Ланки. В XI ст. столиця перенесена до Полоннаруви, але Анурадгапур і далі був важливим релі-

гійним центром. Після XIII ст. місто занепадає, руїни його виявлені в XIX ст. Тут були два найголовніші монастирі Шрі Ланки – *Махавіхара* й *Абгаяґірі*, де виявлено статуї, подібні до кушанських у Північній Індії. Тут зберігаються цінні буддійські праці з історії Шрі Ланки, серед яких і "Історія Сігірі", яка дає чимало цінних фактів про шаків-скіфів.

Анухарша – двоосновне чоловіче ім'я, що його мають індійські міфологічні й епічні персонажі, де *ану* – префікс із значенням "слідом, слідом за", а *харша* "радість, втіха, щастя", наявне в імені давньоукраїнського божества *Хорс* і споріднене з укр. *хороший*; була індійська царська династія *Харша*. Тобто *Анухарша* означає "За ким іде радість-втіха-щастя", "Хто приносить радість-втіху-щастя", "Дарувательрадості-втіхи-щастя". Прямий відповідник імені *Анухарша* – скіфське царське ім'я *Анахарсіс* (без грецького закінчення *іс* – *Анахарс*), яке мав представник скіфської царської династії, знаменитий мудрець, якого шанували греки. А скіфів "Велесова книга", давньоукраїнська пам'ятка V-IX ст., відносить до *кравенців*, тобто *українців*.

анчіта-хаста-мудра – положення руки, коли всі пальці повернуті до долоні. Ця мудра характерна для Шіви в його танці *чатуртандава*. Термін складають *анчіта+хаста+мудра*, де *анчіта* – "зігнутий, стиснутий", *хаста* – "рука", споріднене з укр. *кисть*, *мудра* – "знак; поза; позиція".

Апа – жіноче божество, уособлення води, з розряду так званих 8 *васу*, божеств, які у ведійські часи уособлювали явища природи й належали до кола Індри. Було верховне скіфське жіноче божество *Апі*, пов'язане з водною стихією (інд. *апа*, іран. *аб* "вода"), від її імені утворене скіфське жіноче ім'я *Апія-Опія* "Апіна, Дочка (богині) Апі"; що його мала дружина скіфського царя Ар'япіта, яка після смерті чоловіка 470 р. до н. е. була співправителькою країни разом зі Скілом – старшим сином Ар'япіта, до досягнення ним повноліття. В Україні чимало назв, особливо річкових, містять компонент *ап*, *аб* "вода" (див. *Апаґа*).

Апава – інше ім'я мудреця Васіштхи, нащадки якого носили "оселедець" на виголеній голові і який вважається сином бога Варуни, божества вод, покровителя воїнського стану (*русичів*), тотожного українському Дажбогові. Ім'я складають *апа+ва*, де *апа* – "вода", *ва* – суфікс приналежності. Тобто *Апава* дослівно означає "Водний".

Апаґа – священна річка в південній частині Курукшетри, де відбулася основна подія індійського епосу "Махабгарата" – 18-денна битва між двоюрідними братами пандавами і кауравами. *Апаґа* також – інша назва священної Ґанґи, її складають *апа+ґа*, де *апа* "во-

да, ріка", а *ґа* – "текти, бігти, плинути". Тобто *Апаґа* дослівно означає "Біжуча, Плинуча вода", "Ріка". Назвою *Сварґапаґа* "Небесна Апаґа" означується *Молочний Шлях*. В Україні засвідчені численні споріднені назви, причому якраз річок: *Апока* в Криму, де й гора *Опук* і де збереглися руїни давнього міста *Кімерік*, назва якого недвозначно засвідчує причетність до кімерів-кімерійців. На горі знайдено напис III ст., де згадується член синоду *Євдас*, а ім'я це споріднене з ведійським царським ім'ям і сучасним українським прізвищем *Судас*, похідне від якого – *Сдасюк*. У Криму було село *Аппак* (у колишньому Феодосійському повіті), є річка *Панда*, що прикметно, бо полководець Бгішма-*Апаґея* воював із *пандавами*, нащадками царя Панду, інша назва яких – *партхави* "сини Прітхи", де *Прітха* "Земля" – ім'я тітки Крішни. *Опака* (варіанти *Опока*, у верхів'ях *Опачка*) – річка на Львівщині, права притока Бистриці-Тисменицької (бас. Дністра), витік у лісі *Опачка*, там і село *Опака*. Назву виводять від *опока* – слова, що означує м'яку, в'язку глину, відклади на дні, що нібито і властиве цій річці. Але таке тлумачення незадовільне, бо річок з назвами *Апака, Апажа, Апока, Опока* чимало в Україні, але не всі вони підпадають під цю характеристику. Тому доречніше ці назви пов'язувати з індоєвроп. *ар* "вода, річка". *Опішня* – селище на Полтавщині (Зіньківський р-н), на правому березі Ворскли. Гадають, що воно виникло в XII ст., хоча перша писемна згадка про нього відома з XVII ст. Назву пояснюють від *опока*, яке означує осадочну світло-сіру породу з аморфного й дрібнозернистого кремнезему. Якщо виходити з цього, то *Опішня* – "Поселення на опокових урвищах". Але назву можна зрозуміти й так, що вона причетна до гідроніма *Опака* або її варіанту, тобто що селище виникло на березі річки, яка називалася *Опока, Опака* чи *Опічна*. Є річка *Опічна* (*Опочна*) на Кіровоградщині, притока Синюхи (бас. Південного Бугу), *Опачичі* – село на Київщині (Чорнобильський р-н), біля якого виявлено поселення і могильник доби бронзи, яр *Опаківський* біля лівої притоки річки Бабки (бас. Сіверського Дінця), що передбачає існування назви *Опака*.

Апаґея "Апажин", "Син Апаґи" – епітет Бгішми, могутнього воїна і полководця кауравів у їхній битві зі своїми двоюрідними братами пандавами, описаній у "Махабгараті". *Апаґа* – інша назва Ґанґи, її сином вважається Бгішма, про що оповідає романтичний і водночас драматичний міф. А ім'я *Бгішма* "Грізний" тотожне українському прізвищу *Бушма*. Ім'я складається з *апаґа+ія*, де *апаґа* – назва священної Ґанґи, а *ія* – суфікс, тотожний укр. *ий* у прикметниках.

Апам-напат – ведійське божество, пов'язане з водою і вогнем.

Постає то як епітет Аґні-Вогню, то як Савітара-Сонця. Він золотий, блискучий, вбраний у блискавку, виник із золотого лона, зростає в укритті, живе в найвищому місці. Водночас він оточений водами, запліднює води, дарує солодкі води, пов'язаний із ріками, сходить на землю і породжує істоти. Відповідає іранському *Апам-напат*. Ім'я утворюють *апам+напат*, де *апам* – "вода", *напат* – "нащадок; син; внук", тобто дослівно воно означає "Син вод".

Апампаті "Владика вод" – одне з імен Варуни, бога-охоронця західної сторони світу. Ім'я утворюють *апам+паті*, де *апам* – "вода", *паті* – "владика; батько", споріднене з латис. *pats* і рос. *батя*.

Апараджіта "Непереможна", "Неподоланна", "Безпоразна" – одне з численних імен богині-воїтельки Дурґи. Ім'я складають компоненти *а+параджіта*, де *а* – заперечна частка із значенням "не, без", а *параджіта* "подолана, переможена, яка зазнала поразки" (рос. *пораженная*), споріднене з укр. *поразка*. Тож *Апараджіта* дослівно – "Безпоразна", "Яка не знає поразок". *Апараджіта* "Безпоразний" також – ім'я Вішну. Ім'я *Апараджіта* мають Шіва й син Крішни.

Апаранта "Західний край" – один із 7 регіонів, на які традиційно ділилася Індія, містився на теренах Північного Катхіявару, Кача й Сінду. Інші 6: *Мадг'ядеша* "Серединна країна", *Уттарапатха* (*Удіч'я*) "Північний шлях", *Прач'я* "Східний край", *Дакшінапатха* (*Дакшінатья*) "Південний шлях", *Віндг'ярішатха* "Прилегла до Віндг'ї (гір)", *Парвата* "Гора" – Гімалаї. Деякі пурани перераховують народи в цих 7 регіонах. Апаранту, зокрема, населяли *дурги, бгарукачхи, сарасвати, махеї, сураштри, анарти, арбуди*, які виявляють ту чи іншу причетність до України й українців. Список країн у "Ваю-пурані" узагальнив хорезмієць аль-Біруні в енциклопедичній праці "Індія".

апіда – у санскриті "вінець, корона", цей компонент міститься в іменах багато міфологічних та епічних персонажів: *Чандрапіда* "Місяцекоронний", *Сур'япіда* "Сонцекоронний" тощо. Як *Опіда* та *Обида* на теренах України воно відбите в джерелах від V ст. до н.е.-XII ст. н.е.: гіпербореянка *Опіда* в Геродота (приносила дари до святилищ Аполлона й Артеміди на острів Делос), *Обидоносиця* у "Велесовій книзі", *Діва-Обида* у "Слові о полку Ігоревім". Всі їх пов'язували з якоюсь богинею смутку-кривди-обиди, а насправді *Опіда* означає "Корона", *Діва-Обида* – "Діва-в-короні", *Обидоносиця* – "Вінценосна". Ще в III ст. до н.е. Діва-Апіда була богинею-воїтелькою, покровителькою воїнів і Матір'ю-Покровою Херсонеса Таврійського, літописного Корсуня, і зображалася в так званій *баштовій* короні, що обрисами нагадувала зубчасті фортечні мури. Тому її називали *Діва-Апіда*,

а з українським оканням – *Діва-Опіда* "Богиня в короні". У Києві вона відома під іменем *Мокоша*, храм Богородиці Пирогощі на Подолі був присвячений їй. Саме до нього, після втечі з половецького полону найперше навідався новгород-сіверський князь Ігор – скласти богині вдячну молитву за порятунок.

апсари "водяниці" – в індійській міфології напівбожественні жіночі істоти, посталі з Молочного океану, коли боги й асури сколочували його, щоб повернути скарби, затонулі під час потопу. Мешкають переважно на небі, в раю-сварзі Індри, куди вони на осяйних колісницях доставляють доблесних воїнів, героїчно полеглих у битві. Живуть вони й на землі – в річках, лісах, на узвишшях. Співвідносні зі слов'янськими русалками й грецькими німфами, пов'язані з водою, що й відбиває назва їх, яка сходить до санскр. *апсу* "вода", яке відбите в назві *Псьол-Псло* і низці колишніх назв на Закарпатті: *Апшиця*, Вишня *Апша*, Середня *Апша*, Нижня *Апша* (нині *Водиця*, Верхнє *Водяне*, Середнє *Водяне*, Діброва). Індійські апсари, як і слов'янські русалки, теж можуть шкодити людям, насилати любовне засліплення, але можуть чинити й добро. У міфах бог Індра часто посилає на землю найвродливіших апсар-русалок, аби завадили уславленим відлюдникам здійснювати ревне подвижництво, яке могло загрожувати його небесній владі.

араньяні (дослівно "лісовичка", санскр. *аранья* "ліс, пуща") – лісова фея у "Рігведі", юна дівчина, мешканка лісових нетрів, що безгучно ступає лісовими стежками і ледь чутні шерехи виказують її присутність. Безтурботно живе серед лісового безлюддя, харчується лісовими плодами й травами, відпочиває в затінку дерев, дослухаючися до пташиного співу й не завдаючи нікому ніякої шкоди. Мати лісової звірини й птаства, лісова богиня, персоніфікований образ обожненого лісу. Образ її перегукується з персонажами волинських легенд, надто з образом Мавки у "Лісовій пісні" Лесі Українки, на що звернув увагу український санскритолог із діаспори Володимир Шаян (1908–1974) у дослідженні "Переклади гімнів "Рігведи" і духовий світ Лесі Українки". У 30-ті роки минулого століття гімн про лісовичку-араньяні, один із найпоетичніших у "Рігведі", переклав українською санскритолог Павло Ріттер (1872–1939). Під назвою "До лісової феї" він уміщений у Ріттеровій антології "Голоси стародавньої Індії" (1982, вид-во "Дніпро").

араті (наголошене перше *а*) "відвернення" – обряд поклоніння божеству, під час якого довкола його зображення здійснюють колові рухи за годинниковою стрілкою запаленим світильником. Такі коло-

ві рухи запаленим світильником перед обличчям людини – вияв особливої поваги до неї. *Арані* також – величальний гімн, молитва.

Аратта – давня назва Пенджабу, де, як вважається, записані веди. *Аратта* – місцева, діалектна форма назви, у санскриті вона – *Араштра*, де *А* заперечна частка, *раштра* – "держава, країна". Дослівне значення назви *Аратта-Араштра* – "Не-держава, Не-країна", тобто "Безвірна-Неправедна країна". Це не самоназва, а іншоназва, у неї не етнічне, а релігійно-соціальне підґрунтя, вона стверджує "нечистоту" областей поза колом уявлень і вірувань, які сповідували творці цієї штучної назви – жрецтво. Означення *аратти, арамтці* "жителі Аратти" – синонім до означень *варвари, анарти, вратьї, млеччхи*. Назву *Аратта* деякі українські дослідники прикладають до Трипільської культури, що неправомірно, якщо виходити з первісного значення назви і з того, що назва *Аратта* означує лише частину людності або території у межах одного народу чи країни. Інша справа, якщо зважити, що *Аратта* – пізніше переосмислення первісної назви *Оратта* або *Уратта*, де початкові *О-У* сходять до індоіран. *го-гу* "самець, бик". Тоді назви *У-ратта* (*У-раштра*) й *У-країна* виявляються семантично-етимологічними двійниками, структурно й значеннєво тотожними.

Арджун – в індійському епосі могутній воїн, земне втілення бога-воїна Індри. Під час 18-денної війни, описаної в "Махабгараті", колісничим у нього був Крішна, дружина Арджуна – сестра Крішни. Саме Арджуні виклав Крішна своє філософське бачення світу, яке склало знамениту "Бгаґавадґіту" – "Божественну пісню", переклад якої в колишньому Радянському Союзі вперше здійснив Борис Смирнов – академік медицини, санскритолог, уродженець села Козляничі на Чернігівщині. Ім'я *Арджун* споріднене з латин. *argentum* "срібло", у зв'язку з чим привертає увагу *Князь Серебряний* у східнослов'янських середньовічних переказах. Ім'я *Ардзан* мав верховний жрець у вірменській легенді про трьох братів – Куара, Мелтея і Хореана з області Палунь, співвідносній із літописною легендою про полянських князів Кия, Щека й Хорива. У III ст. Ардзан очолив опір індійських громад у Тароні, історичній області Вірменії (зараз у Туреччині), насильницькому наверненню до християнства. З *Ардзан-Арджун* споріднене прізвище *Ардзінба*, що його має відомий учений-хеттолог, недавній президент Абхазії – Віталій Ардзінба.

Арджунапала "Оборонець Арджуни", ім'я-епітет Крішни, яке складають санскр. *арджуна+пала*, де *арджуна* – Арджун, могутній воїн, одружений із сестрою Крішни. Крішна допоміг Арджунові викрасти собі в дружини свою сестру Субгадру, а потім допоміг здола-

ти в битві, описаній у "Махабгараті", свого найгрізнішого й наймогутнішого супротивника Карну, як виявилося, свого рідного старшого брата, про що він взнав лише після загибелі Карни. А *пала* в імені *Арджунапала* означає "захисник", яке на теренах України має низку споріднених із ним імен і назв (*пали, поляни, Палунь, Палакій, Палак, Святополк, Ярополк* тощо). Ще одне ім'я Крішни цього плану – *Арджунасакхі* "Друг Арджуни", де *сакхі* – "товариш, приятель, друг, соратник". Верховний жрець *Ардзан* фігурує у вірменській легенді III ст. про трьох братів, яку співвідносять з літописною легендою про Кия, Щека й Хорива.

Аріджіт "Переможець ворогів" – ім'я сина Крішни, яке складають санскр. *арі+джіт*, де *арі* – "ворог", *джіт* – "переможець, звитяжець".

арта (санскр. *ріта*) – світолад, вселенський закон, забезпечує регулярність космічних процесів – зміну пір року, дня ніччю, рух небесних світил, плин річок тощо. Водночас *арта-ріта* – і моральний закон, основа суспільного життя. У ведах за дотриманням ріти-арти стежить *Варуна*, тотожний давньоукраїнському *Дажбогу*. Поняття *арта* пізніше замінилося поняттям *дгарма*, арту-дгарму формують *шастри* – священні книги, основу яких складають веди. Шастри ще в III ст. до н.е. знали таври-руси, веди згадує "Велесова книга" (V-IX ст.). Термін *ріта-арта* відбитий в назві *Артанія*, якою арабські автори означили одну з трьох територій-держав на теренах Давньої України. *Артанія* вважалася найбільш праведною і чеснотливою частиною Києворуської держави, її можна співвіднести з полянами-русами і Києвом, які в деяких літописах наділені ореолом праведності.

Аршабга "Рішабгин", "Син Рішабги" – ім'я найпершого *чакравартіна* (самодержця) в історії Індії, утворене від імені *Рішабга-Врішабга*, яке означає "Самець", "Бик". Привертають увагу у зв'язку з цим українські назви *Орша-Оршава, Ірша-Іршава* й польське *Варшава*.

ар'я "благородний, шляхетний, достойний, шанований" – самоназва давніх індоіранських племен, у ведах означує жителя *Ар'яварти* "Країни аріїв" (Північна Індія) і протиставляється неаріям.

Асанді "Сидіння", "Крісло" – давнє поселення, одне з п'яти поселень (інші *Кушастхала, Врікастхала* й *Варанавата*, четверте не назване), що їх п'ятеро братів-пандавів вимагали у кауравів замість законно належного їм півцарства. У санскриті *асанді* споріднене з *асана* (у йозі – поза, пор. *осанка*) "сидіння, перебування, проживання, місце прожиття" і сходить до санскритської дієслівної основи *сад* "сидіти,

перебувати, проживати", яка має і форму *асад*, споріднене з укр. *осада* "поселення, осідок", з нею споріднені українські прізвища *Осадчий*, *Осадчук*, *Новосад*. Місцезнаходження Асанді не з'ясоване. Тим часом біля Боспору Кімерійського (Керченська протока) Равенський Анонім знає місцевість *Асанді*, а в Керчі, колишньому Пантикапеї, столиці Боспорського царства, є так зване *Крісло* на горі Мітрідат. Дослідники звертають увагу на деяку нерівновартісність такої угоди: чому пандави замість півцарства погоджувалися взяти лише п'ять поселень (сіл), за числом братів; певно, ці поселення мали для них якесь важливе значення. Прикметно й те, що на схід від Меотиди (Азовського моря) Тацит фіксує ріку *Панда*, у Сімеїзі, на південному березі Криму, є урочище *Панда*, на Закарпатті засвідчене прізвище *Пандай*. Пор. іще *Sogdiani oppidum Panda* "согдійське поселення *Панда*" у Плінія. Останнє тим цікавіше, що нинішній Судак у Криму має історичні назви *Сугдея* і *Сурож*, а сугдейців-сурожців "Велесова книга" (V-IX ст.) включає в збірний етнонім *кравенці*, тобто *українці*. Це дає певні підстави шукати в кримському ареалі й інші три поселення – *Кушастхала*, *Врікастхала* й *Варанавата*.

Атітхіґва "Гостекоров" – прізвисько ведійського царя Діводаси, сходить до санскр. *атітхі* "гість"+*ґва* "бик, корова", різновиди якого – *ґо-ґу-ґау-ґава*. Оскільки санскр. *Атітхі* – і епітет Агні-Вогню, то *Атітхіґва* можливо тлумачити і як "Вогнебик, Вогнекоров". Сином Діводаси у ведах є знаменитий цар-арій Судас, який здобув славну перемогу у так званій *битві десятьох царів*. А сучасні українці мають прізвища *Судас* і *Сдасюк*.

Ачалешвара "Бог непохитності", "Владика постійності" – ім'я Шіви, яке складають санскр. *а+чала+ішвара*, де *а* – заперечна частка "не, без", *чала* "рухомий, рухливий", споріднене з укр. *чвалати*, а *ішвара* "бог, владика, всевишній".

Ач'юта "Несхитний", "Невідходний", "Вічний" – одне з імен Вішну й Крішни, яке складають санскр. *а+ч'юта*, де *а* – заперечна частка, *ч'юта* – "який відходить, одійшлий". Сучасний носій цього імені, *Ачіт Чокроборті* (*Ачіт* бенгальська форма *Ач'ют*) – автор першого в Індії підручника української мови для індійських бібліотек, виданого 1980 року. А прізвище *Чокроборті* (хінді *Чакраварті*) семантичний двійник слов'янського прізвища *Коловрат*, яке мав, зокрема, захисник Рязані від татаро-монголів Євпатій Коловрат. Інший бенгалець із прізвищем *Чокроборті* переклав мовою Рабіндраната Тагора, тобто бенгальською, давньоукраїнську епічну пам'ятку XII ст. "Слово о полку Ігоревім".

Ач'ютаґраджа "Першонароджений непохитник" – ім'я-епітет Індри, яке складають санскр. *ач'юта+аґраджа*, де *ач'юта* означає "вічний, незмінний, непохитний", *аґраджа* – "народжений першим", де *аґра* "перший; передній", а *джа* "народжений". *Аґраджа* має і значення "старший брат", і саме в такому значенні Баладева-Білобог, старший брат Крішни, й собі має епітет *Ач'ютаґраджа*. Ще один епітет Індри – *Ач'ютач'ют* "Розхитувач непохитного", де *ач'юта* – "непохитне", а *ч'ют* "який хитає", "розхитувач".

Ач'ютануджа "Народжений після Ач'ути" – ім'я-епітет молодшого брата Крішни, інше ім'я якого – *Бгіма*. Ім'я складають санскр. *ач'юта+ану+джа*, де *ач'юта* "непохитний; вічний" одне з імен Крішни, тобто Крішна, *ану* – префікс із значенням "слідом, слідом за", а *джа* – "народжений; син". Є самостійний термін *ануджа*, що має і форму *ануґа* (хінді *ануґ*), якому тотожне укр. *онук*.

Ашва – притока річки Чарманваті, назва означає "Кінська", від санскр. *ашва* "кінь". Міф розповідає, що коли Кунті, тітка Крішни по батькові, ще до заміжжя народила дитину від бога Сонця-Сур'ї, то щоб приховати мимовільний гріх, нишком поклала немовля в корзину й пустила за течією річки Ашва. Корзина допливла до Ямуни, потім до Ґанґи, де немовля, народжене з золотими сережками (ознака божественності), підібрало бездітне подружжя. З дитини виріс могутній воїн Карна – один із головних героїв "Махабгарати". В Україні чимало "кінських" гідронімів: три річки *Кінка* на Запоріжчині й Херсонщині, *Кінська, Конева, Кінські Води, Мокра Кінка* й *Суха Кінка, Кінські Роздори* на Запоріжчині, де й село *Кінські Роздори*, хутір *Кінські Води* й населений пункт *Кінсьководівська*, ручай *Кінський* на Чернігівщині і потік *Кінський* на Івано-Франківщині. У зв'язок із назвою *Ашва* можна поставити й назви *Освея, Осава, Осова, Осовець, Ушва* тощо.

Ашваґріва "Конешиїй" – імя-епітет Індри, яке складають санскр. *ашва+ґріва*, де *ашва* "кінь", *ґріва* "шия", споріднене з укр. *грива*.

• ***ашвамедга*** – давній обряд жертвоприносин коня, який здійснював могутній цар, коли прагнув набути статусу владики світу. Термін складають компоненти *ашва+медга*, де *ашва* – "кінь", *медга* – "пожертва", споріднене з давньоукр. *мзда*. Після тривалих підготовчих обрядів білого коня у супроводі війська на рік відпускали на волю, і правителі земель, у чиї межі кінь вступав, мали або добровільно скоритися, або його підкоряли силою. Через рік коня повертали додому, де після низки обрядів, коня душили, головна цариця лягала під покривало біля тварини, а жерці й жінки, учасники обряду в цей час докидали еротичних реплік. Подібний обряд засвідчений у хет-

тів, римлян, кельтів, слов'ян і балтів, археологічно й образотворчо (у скіфському мистецтві) цей іще ведійський обряд засвідчений на теренах Давньої України. "Велесова книга" (V-IX ст.) мовить, що перш ніж давньоукраїнські племена з *Пендебу-Пенджабу*, рушили до Карпат і Дніпра, вони принесли в пожертву білого коня.

Ашманвaті "Каменовиця", "Кам'янка" – у "Ріґведі" річка, яка разом із річками *Дрішадвaті* й *Сарасвaті* обмежує кордони *Курукшетри*, де відбулася знаменита 18-денна битва двоюрідних братів пандавів і кауравів, якій присвячена "Махабгарата". Санскр. *Ашман* в *Ашманвaті* означає "камінь", *ашман-акман* і *камінь* – споріднені, а *вaті* суфікс, тотожний укр. *виця* в назвах *Роставиця, Щекавиця, Юрковиця, Хоревиця* тощо. Тож *Ашманвaті* означає "Кам'янка", досл. "Каменовиця". Назва *Ашманвaті* відбита в Україні, хоча, зрозуміло, в трансформованому вигляді – *Есмань* (*Осмонь, Османь, Усмань, Ясмань, Єсмань, Кам'янка Осмонська*). *Есмань* (*Осман, Османь, Західна Есмань* (очевидно, була й *Східна Есмань*) на Сумщині – ліва притока Десни (Кролевецький р-н), ще одна *Есмань* (*Єсмань, Ясмань, Єшман*) – притока Клевені, теж у басейні Десни. На тій же Сумщині й населений пункт *Есмань* (Глухівський р-н). Сюди ж стає і *Усмань* – річка на Курщині, історично українській території, а назва *Курщина* засвідчує спорідненість із *куру-кауравами-кравенцями-українцями*, тобто *бичичами-туричами*. Компонент *щина* в *Курщина* споріднене зі *стхана-стхан-стан* в інд. *Курустхана-Курустхан-Куруст*ан і укр. *Коростень*, а також *шан-сан* в іран. *Хорасан* та укр. *Курушан* і *Курошани*, укр. *ща* в назві *Короща*. Річка *Осма* (санскр. *ашма* "камінь", звідки і *яшма* – назва напівкоштовного каменя) є в Криму і впадає в затоку Сиваш на західному березі Азовського моря. Є болото Осман-Глуяк біля річки *Корсак*, яка теж впадає в Азовське море, у верхів'ї поблизу *Корсак-могили*, що теж прикметно, оскільки *Кор* у назві *Корсак*, очевидно, те ж саме *Кор-Кур-Кор-Куру*, що і в згаданих назвах. Усі їх дослідники пов'язують з іран. *asman* "камінь", хоча, як бачимо, його знає і санскрит, а похідні від нього назви фіксує ще "Ріґведа". Тобто назви *Есмань, Осман, Усмань* означають "Кам'яниста", "З кам'янистим ложем". Лише річок *Кам'янувата* "Словник гідронімів України" знає майже півсотні, а від лексеми *камінь* тільки гідронімів фіксується півгори сотні. Причому більшість гідронімів *Кам'янка* – в басейні Дніпра, 60 населених пунктів в Україні мають назву *Кам'янка*.

В Україні маємо й групу річок з назвою *Ташлик*, яка сходить до тюрк. *таш* "камінь" і суфікса *лик* (творить прикменики від іменників). Численні *Ташлики* – характерна особливість басейну Синю-

хи, притоки Південного Бугу: тут 3 *Ташлики* і 14 їх із означенням *Чорний, Сухий, Малий, Гнилий, Нижній, Плетений, Кривий, Мигійський, Великий Сухий*. Поєднання слов'янського прикметника з тюркським *Ташлик* – прикметне для басейну Синюхи й сусідніх приток Дніпра – Росі й Тясьмину. Втім, ареал назв від *камінь* не збігається з ареалом на *таш*: "кам'яні" назви переважають у Середньому Надбужжі, сусідньому з басейном Синюхи, а "ташликові" продовжуються у сусідньому східному районі доплиу Дніпра – Тясьмину. І назва *Тясьмин* може споріднюватися з індоіран. *ашман-асман* та укр. *Есмань-Єсмань-Османь-Усмань*. *Тясмин* (*Тесмень, Тясмень*) – права притока Дніпра, у руслі його справді є поверхневі виходи кристалічних порід.

ашта "вісім" – винятково вжитковий у назвах, іменах і термінах числівник. Число 8 – візуальне вираження космічної рівноваги, циклічного оновлення, відродження і вічного блаженства. Геометричне вираження цього числа – восьмигранник вважається проміжною фігурою між квадратом і колом, який поєднує в собі незмінність, постійність квадрата й цілісність кола-круга. Число 8 математичний символ чотирьох сторін світу, включаючи 4 проміжні. У кельтів, індійців і деяких інших народів колеса зображалися з вісьмома спицями, як у колісниці Вішну. 8-гранні хрестильні купелі містили символіку оновлення – це пояснювалося тим, що 8 іде за "довершеною" цифрою 7, що символізує цілокупність світу: чотири сторони світу по вертикалі й три – по горизонталі (небо, земля і світ предків), і водночас започатковує новий цикл. Трон Аллаха, за ісламською традицією, підтримують 8 янголів, форма арабської цифри 8 нагадувала давній кадуцей – жезл, обвитий двома зміями, емблема медицини. Єгипетська міфологія знає 8 першопочаткових богів, з яких постав усесвіт, 8 щасливе число в Китаї, де, за легендою, існувало 8 *безсмертних*. 8 – цифра бога Тота в Давньому Єгипті. Віфлеємська зірка зазвичай має 8 променів. Октограма, сформована бісектрисами всередині 8-променевої зірки, символ богині Венери, захисний символ у скандинавській традиції і гностичний знак сотворіння світу. Нині ця геометрична фігура – емблема НАТО.

Індійський матеріал у цьому розумінні без перебільшення багатющий: 8 богинь-захисниць, 8 утілень бога Шіви, 8 богів-охоронців 8 сторін світу, 8 наук, 8 благородних металів, 8 душевних настроїв (основа давньоіндійського театру), 8 уславлених гір, 8 ступенів йоги, 8 розділів медицини, 8 правил буддійського ченця, 8 священних атрибутів для коронації царя, 8 чаш при жертовних обрядах тощо. Санскрит знає безліч термінів з *ашта*, які стосуються різноманітних

сфер – світоглядної, релігійної, божественної, царської, астральної, епічної, йоґічної, медичної, літературної, архітектурної, скульптурної. Зокрема: *ашта-варша* "восьмирічний", де *варша* "рік" відбите в рос. *сверстник* "одноліток", *ашта-відга* "восьмивидий", *ашта-ґава* – череда з 8 корів чи волів, *ашта-ґуна* - 8 чеснот, які мусить мати брахман, *ашта-карман* – 8 обов'язків царя, *аштама* – восьма частина чогось, *ашта-дала* – лотос із 8 пелюстками, символізує 8 чакр і добре віщування, *аштамі* - 8-й день темної або світлої половини місяця, *ашта-пада* (досл. *восьмип'ят*, *пада* й укр. *п'ята* тогожні) – восьминіг, міфічна восьминога тварина *шарабга* й навук, *ашта-прахар* – 8 варт, тобто доба, 24 години (одна варта – 3 години). Мовою хінді "8" – *атх*, споріднене з англ. *eight* (*ейт*), з яким є фразеологізми *у 8 ручаїв лити сльози*, *з 8 ставати 18* – непокоїтися, тривожитися, *зав'язаний у 8 вузлів* – остаточно завершений, *який і вісьмом дасть раду* – кмітливий, спритний, а також довершений шахрай, *атх джаме – з 8 чаш вихлюпуватися* – нетямитися від гніву, *8 варт* – одне й те саме, ніяких перемін. *Аттха* (санскр. *аштха*) – вісімка в картах (укр. *восьмака*, *вісьмака*, *вісімка*), *атх-отар* – чотки (мають 108 намистин), *атх-кхелі* "примха, вередування", досл. "вісім забаганок"; тут *кхелі* первісно – "гра, забава, розвага", санскр. *кхелате* споріднене з укр. *гуляти*, тож *кхелі* означає і *гулі*, *гульки*, *гулянки*, *веселощі*, *розваги*. *Атхавати-натхавати* "восьмиця-десятиця" – симуляція (хвороби), парне словосполучення, де друге слово римується з першим, на зразок укр. *тинди-ринди*, *атх-вара* "восьмиденка", де *вара* "день", відбите в укр. *четвер* (санскр. *чатурвар* "четвертий день").

Важливу роль вісімка відігравала в уявленнях українців. Укр. *осьмерик*, *восьмерик*, *вісьмерик* означує 8 коней чи волів у запрягу (*Ой ішли воли та в вісьмерику*), а також млинові жорна радіусом 8 вершків. *Осьмірка* в церковній споруді – восьмигранна частина перед куполом, *осмірня* – восьмибічний корпус, восьмикутне склепіння. Це ж значення передають і санскр. *аштакона*, *аштадала* й хінді *атх-пахла* "восьмикутний, восьмигранний", грец. *октаедр*. *Осьмина* – міра рідини, особливо горілки (*А Наум у шинок заїхав, випив там осьмину*); у санскриті *ашта-тала* – мірка при виготовленні скульптур: висота скульптури має дорівнювати 8-кратному розмірові обличчя. *Осьмуха* (*восьмуха*, *осьмуся*) – восьма частина чогось (*Як дві осьмусі, то й чвертка, а як чотири осьмусі, то буде півхунта*). Була старовинна монета в чотири копійки – *осьмак* (*вісьмак*), *осьмачок* (*вісьмачок*), у сучасній Індії є слово *атхаппі* "8 ан", тобто півруній. Укр. *восьмерня* – дошка після розпилювання колоди на 8 частин, *восьметики* – вила на

вісім ріжків, *вісьмина* – восьма частина й рослина *Еисітт*, *восьмерувати* – розтинати, розрізати, розчленовувати на 8 частин. Є український письменник Тодось *Осьмачка* й річка *Осьмачка* на Полтавщині, притока Ворскли. Факти засвідчують виняткову роль вісімки в давніх уявленнях, що відбилося насамперед в терміно- й іменотворенні. Є всі підстави вважати, що таку ж роль вісімка відігравала в уявленнях скіфів і українців, що засвідчують хоча б скіфське царське ім'я *Октамасад* і давньоукраїнське *Осмомисл*, а «Велесова книга» (V-IX ст.) у збірний етнонім *кравенці-українці* найперше включає скіфів. 8 і число Гермеса, якого шанували в Північному Причорномор'ї і на честь якого проводилися спортивні змагання, а переможці на них мали й індійські імена *Сінд*, *Сіндок* і *Сіндей*, як свідчать боспорські написи іще до нової ери.

Аштабгуджа "Восьмирука" – одне з імен богині-воїтельки Дурґи-Деві, дружини Шіви-Рудри (укр. *Род*), інші імена якої – *Дурґа*, *Деві*, *Махадеві*, *Махеші*, а давнє поклоніння їй в Україні відбите в численних "дівиних" і "дівочих" назвах та в не менш численних різних іменах її. Ім'я складають санскр. *аштa+бгуджа*, де *аштa* – "8", *бгуджа* "рука", обидва компоненти винятково активні в індійському імено- й назвотворенні. Дурґа-Деві – богиня-берегиня, покровителька воїнів і міст, "мати міст руських". Вона ж – херсонеська *Діва*, київська *Мокоша* ((інд. *Махеші* "Велика богиня"), гіперборейка *Опіда* у Геродота, *Обидоносиця* у "Велесовій книзі", *Діва-Обида* й *Богородиця-Пирогоща* в "Слові", пізніша козацька *Покрова*. Саме ім'я *Дурґадеві* "Дурґа-богиня" на теренах України засвідчене ще в IV ст. до н.е., тобто в скіфські часи – тут його мала дружина сіндського царя *Гекатея*, ім'я якого, до речі, означає "Гекатин" і сходить до імені однієї з іпостасей Дурґи – *Геката*. В іпостасі богині-воїтельки дружина Шіви зображається з різноманітною зброєю у восьми руках, що символізує захист 8 сторін світу. В одній із її рук – тризубець, ще в одній – спис. Зображається богиня і дворукою, лише зі списом – саме такі зображення властиві херсонеським монетам III-II ст. до н.е. Задовго до нової ери вона була головною богинею Херсонеса Таврійського, літописного Корсуня, звідки в X столітті прийшло до Києва християнство. Скіфське царське ім'я *Октамасад* й давньоукраїнське *Осмомисл* містять компонент із значенням "вісім", обидва імені означають "Восьмибожний", "Восьмимудрий", відповідно *Окта* (грец.) й *Осмо*, де *Осмомисл* епітет галицько-волинського князя Ярослава (пор. і епітет київського князя Ярослава – *Мудрий* і означення полян у літописи як "смислених". Ці імена пов'язані з уявленням, що є чотири, або вісім сторін світу й

кожна така сторона має свого бога-охоронця – *локапалу*. На земному рівні таким охоронцем сторін світу є князь, цар, що й відбили первісно епітети, а тоді імена *Осмомисл* і *Октамасад*.

Аштавакра "Восьмикрив" – знаменитий мудрець, син мудреця Каходи. Якось, оповідає міф, коли батько навчав своїх учнів, його ненароджений син у лоні матері завважив кілька неточностей і поправив батька. Той спересердя прокляв сина і той народився з 8-ма фізичними вадами, через що й отримав ім'я *Аштавакра* "Восьмипокруч". Потім Кахода змагався у словесному двобої з мудрецем Вандіном, але програв і його втопили, бо переможений мав піти в царство бога вод Варуни; у багатьох сюжетах про "словесні двобої" ставка – життя того, хто програв, а що змагання було елементом царського обряду на честь Варуни, покровителя царської влади, то переможеного й приносили йому в пожертву. У 12 років Аштавакра дізнався про цю подію і домігся права на участь у наступному змаганні, здолав батькового кривдника і вже того відправив у царство Варуни. Після чого Кахода ожив, повернувся додому, осипав рятівника-сина благословеннями, чим зняв свій прокльон, а син зцілився, став здоровим і вродливим. У цьому міфі з "Махабгарати" кілька цікавих моментів. По-перше, санскр. *вакра* споріднене з укр. *кривий*, *викривлений*, а санскритські імена *Вакранас* і *Вакрапад* мають українських двійників – прізвища *Кривонос* і *Кривоп'ят* (санскр. *пада* "нога" й укр. *п'ята* тотожні). По-друге, ім'я *Вандін* у суперника Каходи по словесному змаганню означає "Славитель", "Величальник" і сходить до санскритської дієслівної основи *ванд* "славити, прославляти, величати", з якою споріднений етнонім *венеди*, семантичний двійник етноніма *слов'яни* (точніше *слав'яни*). А *вандіни* – воїни й водночас носії і продовжувачі епічної традиції.

ашта-ґрахі-йоґа "восьмипланетний збір", "сходження восьми планет" – астрономічне явище, коли планети Марс, Меркурій, Сатурн, Місяць, Сонце, Венера, Кету і Ґуру зближуються. Таке зближення стається раз на 800 років і збурює світ, призводить до війн і кровопролиття, що відбила "Махабгарата". Останнє зближення цих планет 12 квітня (День космонавтики) 1962 року викликало в світі чималий переполох. Термін творять санскр. *ашта+ґрахі+йоґа*, де *ґрахі* "планета", *йоґа* "спілка, зібрання, з'єднання, союз". Укр. *союз* споріднене з санскр. *су-йоґ* "з'єднання".

Аштадгара "Восьмидержець" – ім'я Шіви, що має і ім'я *Аштамурті* "Восьмиликий". Ім'я складають *ашта+дгара*, де *дгара* – "держатель, держець", споріднене з укр. *держати*. Шіва втілює 5 стихій (земля, вода, вогонь, повітря, ефір) і сонце, місяць та жерця, які ма-

ють свої назви, більшість яких так чи інакше дотичні до України. Зокрема, напис III ст. з ім'ям *Махадава* "Великий бог" знайдено в Одесі, *Рудра* тотожний слов'янському *Роду*, *Ішана* споріднене з іменем *Ґісане* вірменської легенди III ст., де його мав батько трьох братів, які співвідносяться з трьома братами літописної легенди про Кия, Щека й Хорива; *Угра* – одне з імен Шіви-Рудри, а в Києві є історичні урочище *Угорське*, де похований князь Аскольд, й *Угорські ворота*.

Аштадікпала "Охоронець восьми сторін світу" – боги-покровителі й охоронці чотирьох основних і чотирьох проміжних сторін світу, інше означення їх - *локапали* або *дікпали*. Термін складають санскр. *ашта+дік+пала*, де *ашта* "8", *дік* "сторона, бік", *пала* "захисник, охоронець", яке має і форми *па* й *палак*. *Пала* відбите в етнонімі *поляни*, *па* – в українських прізвищах *Мазепа*, *Розтрипа*, *Розтропа* й *Розтропович*, *палак* – в етнонімі *поляки*, імені скіфського царя *Палак* і його столиці *Палакій* у межах нинішнього Сімферополя, іменах *Ярополк* і *Святополк*, військових термінах *полк*, *полковник* і *полководець*. Боги-охоронці 8 сторін світу: Індра – сходу, Варуна – заходу, Кубера – півночі, Яма – півдня, Сур'я-Сонце – південного заходу, Ваю-Вітер – північного заходу, Агні-Вогонь – південного сходу і Місяць-Сома – північного сходу. У кожного бога-охоронця є свій слон, який підтримує його сторону світу.

Аштака (хінді *Аштак*) "Восьмак" – чоловіче ім'я, тотожне українським прізвищам *Восьмак*, *Осьмак*, *Осьмачка*. Його мали, зокрема, цар із династії Пуру й мудрець, автор деяких гімнів "Рігведи". Його мав і син мудреця Вішвамітри й Мадгаві, доньки знаменитого царя Яяті; ім'я *Вішвамітра*, до речі, в іранській формі *Аспамітхар* засвідчене в боспорських написах IV ст. до н.е. "Махабгарата" оповідає, що царівні Мадгаві боги дарували здатність бути непорочною і юною, скільки б дітей вона не народила. Цим скористався мудрець Ґалава, який захотів подарувати своєму улюбленому вчителю Вішвамітрі вісімсот біловухих коней. Ґалава попросив у Яяті таких коней, але в того їх стільки не виявилося й натомість він подарував знаменитому мудрецеві свою єдину доньку, мовляв, вона допоможе отримати потрібних коней. Ґалава побував у царів Хар'яшви, Діводаси й Ушінари, які дали мудрецеві по двісті коней, а за це від Мадгаві кожен отримав по сину. Оскільки ще дві сотні коней не вдалося знайти, то Ґалава замість них подарував Вішвамітрі царівну. Вона й тому народила сина, а тоді повернулася до батьківської оселі. Ці четверо синів Мадгаві ревним подвижництвом зажили такої праведності й слави, що їхнього діда Яяті за це боги забрали на небо.

аштакапала "вісім чаш" – жертовний обряд, який полягає в підношенні вогню рисових або пшеничних перепічок, покладених у спеціальні "чаші" – черепки від розбитого ритуального посуду. Термін складають санскр. *аштака* "вісім; вісімка" і *пала* "оберігач, хранитель", яке має і значення "захисник, охоронець, воїн" і відбите у важливих давньоукраїнських термінах *полк, полковник, полководець*, іменах *Тавропола, Палак, Святополк, Ярополк*, назвах *Пала, Палакій, пали, поляни, поляки*.

Аштакарна "Восьмивух" – епітет бога-творця Брахми, який уособлює в тризубі праве вістря і входить у трійцю верховних богів – *трімурті*. Ім'я складають санскр. *аштa+карна*, де *карна* – "вухо; слух". Брахма чотириголовий, тому в нього й вісім вух.

аштакона "восьмикутник" – у храмовій архітектурі, надто в хрестильнях – символ відродження до вічного життя. 8 – число оновлення, і восьмибічна форма уявлялася проміжною між символікою квадрата (земне буття) і кола (небо, вічність). У храмах купол підтримували 8 колон, розміщені у вигляді квадрата – це означувало 4 основні й 4 проміжні сторони світу й було образним вираженням всеохопності, цілокупності, єдиності світу. Термін творять санскр. *аштa+кона*, де *кона* "кут".

аштакшарі-мантра – восьмискладова мантра *аум намо нараяная*, тобто *аум привітання Нараяні* (Вішну), священна мантра вішнуїтів школи Рамануджі. *Аум* – священний склад, що уособлює трійцю-трімурті Брахма-Шіва-Вішну, тотожне християнським *амен, амінь* та ісламському *омин*. Термін складають *аштa+акшарі+мантра*, де *акшарі* "буква, літера, склад", *мантра* «замова, молитва". У ведійській культурі мантрами називалися поетичні частини вед й уривки з них, використовувані в ритуальних цілях. Найважливіша коротка індуїстська мантра – *ом, оум*, шіваїстська – *ом намах шівая*. З точки зору індуїзму мантрами є і деякі християнські молитви, наприклад, католицька «Аве Марія» або «Отченаш».

аштаманґала "8 щасливих прикмет" – емблема, що символізує благополуччя і зображає 8 сприятливих знаків, частий мистецький мотив у скульптурі. Використовується під час виняткових торжеств, наприклад, при коронації царя. Перелік цих 8 знаків дають деякі книги з ритуалу: *сінха* «лев», *врішан* «бик», *ґаджа* «слон», *камандалу* «жебрацька карнавка» або «глечик для води», *чамара* «віяло», *дгваджа* «стяг», *турі* «ріг» чи *дундубгі* «барабан», *діпа* «світильник». 8 щасливих атрибутів у буддизмі й ламаїзмі: *сіта-патра* – біла парасоля, *матс'я-юґма* – пара рибин, *шанкха* – мушля, *падма* – лотос, *дгва-*

джа – прапор, *калаша* – глек, *чакра* – колесо, *ґрантхі* – нескінченний гніт (у світильнику). У джайнізмі: *свастика*, *шріватса* (символ у вигляді закрученої волосини), *нандья-варта* (кучерик у формі квітки), *вардга-манака* (ваза), *бгадрасана* (трон), *каласа* (глек), *матс'я-юґма* (дві рибини), *дарпана* (дзеркало); *ашта-манґала* "восьмищасний" – назва коня з білими мордою, хвостом, гривою, грудьми й копитами. Інтерпретувати ці символи різні тексти можуть по різному.

ашта-матарас «8 матерів» – 8 богинь-матерів або *шакті* (уособлень жіночої творчої енергії), імена яких у різних списках варіюються. Із них два варіанти такі: 1) *Індрані, Вайшнаві, Шанта* (або *Чамунда*), *Брахмані, Каумарі, Нарасінхі* (або *Чандіка*), *Варахі, Махешварі*; 2) *Раудрі, Вайшнаві, Брахмі, Кумарі, Варахі, Нарасінхі, Чамунда* й *Махендрі*. У ламаїзмі 8 матерів такі: *Ласья, Мала, Ґіта, Нрітья, Пушпа, Дгупа, Діпа, Ґандга*, у джайнізмі – *Брахмані, Махешварі, Каумарі, Вайшнаві, Варахі, Індрані, Чамунда, Тріпура*. Термін складають санскр. *ашта+матарас*, де *матарас* – матері-богині.

Аштамурті "Восьмиликий" – одне з імен Шіви, яке творять санскр. *ашта* "8" і *мурті* "зображення, подоба, образ, лик". Мурті насамперед – скульптурне зображення божества, в яке після деяких ритуальних дійств вселяється, як вважають, саме божество. Тоді мурті стає втіленням бога і йому присвячують вшанувальні обряди. 8 форм Шіви такі: *прітхві* «земля», *джала* «вода», *аґні* «вогонь», *ваю* «вітер», *акаша* «повітряний простір», *яджамана* «жертвувач», *чандра* «місяць», *сур'я* «сонце». Іноді для всіх цих форм даються спеціальні імена: *Сарва, Бгава, Рудра, Уґра, Бгіма, Пашупаті, Махадева, Ішана*, які виявляють дотичність і до України та давньоукраїнських реалій. Часте в індійських іменах *мурті* "лик, подоба, втілення" споріднене з санскр. *мурдга* "обличчя, голова" і тотожне нині звульгаризованому укр. *морда*. Щодо *мурті* відома письменниця, релігієзнавець і філософ Олена Блаватська, яка народилася в Україні, розповідає цікавий випадок. Її спостережлива і освічена родичка якось надіслала їй листа, де пише, що прочитала її статтю про Індію, а наприкінці рішуче заявила: як ти собі хочеш, а оте твоє *трімурті* не що інше як наше *три морди*. І Блаватська зауважує, що родичка має слушність, бо слово *трімурті* складають слова *трі* й *мурті*, де перше слово зрозуміле й без перекладу, а друге в санскриті – "обличчя, голова, лик". Тобто *трімурті* означає "три лики, три обличчя, три голови", інакше – "триглав". А трімурті й уособлює трьох верховних богів індуїзму – Брахму, Вішну й Шіву, де Брахма – творець, Вішну – захисник, а Шіва – руйнівник світу. Водночас ця індійська трійця уособлює і тризуб, де кож-

не божество має своє вістря. Брахма – праве, бо уособлює небо, а воно в давніх уявленнях – батько, чоловік, а чоловіча сторона – права, Вішну – охоронець і захисник землі, а земля – мати, жінка, тож Вішну уособлює ліве вістря, бо ліва сторона – жіноча. Середнє вістря в тризубі належить Шіві – руйнівникові старого й водночас творцеві нового світу, саме він та його войовнича дружина і зображаються з тризубом. На скіфських монетах зображався тризуб, тож скіфи знали *трімурті-триглава-трояна*, тобто Брахму, Вішну й Шіву, хоча й під трохи видозміненими чи й іншими іменами. Принагідно зазначимо, що Шіва в індійській міфології – "скотій бог" і має ім'я *Врш* "Бик", тотожне імені *Влес-Велес*, що його мав уже давньоукраїнський "скотій бог", який після прийняття християнства став святим Власієм – покровителем худоби.

аштанґа "8 частин" – 8 частин тіла, якими слід торкнутися землі в поклоні, виказуючи глибоку шанобу божеству чи ґуру: обидві руки й ступні, коліна, груди, лоб. *Аштанґа* також – медична наука, яку має 8 складових: *шалья* – виймання стріл і інших чужорідних предметів, *шалак'я* – лікування хвороб вище шиї, *кая-чікітса* – лікування хвороб усього тіла, *бгута-відья* – лікування недуг, спричинених злими духами, порчею, *каумара-бгрітья* – лікування дитячих хвороб, *аґада-тантра* – лікування від отрути, отруєнь і зміїних укусів, *расаяна-тантра* – підтримування хорошого здоров'я, *ваджікарана-тантра*. Термін складають санскр. *ашта+анґа*, де *анґа* "частина; частина тіла".

аштанґа-йоґа – 8-членна або 8-ступенева йоґа. Йоґа, за Патанджалі, це "контроль над ментальними станами", що досягається через 8 етапів, розбитих на дві групи: 5 зовнішніх (*яма, ніяма, асана, пранаяма, пратьяхара*) і 3 внутрішніх (*дгарана, дг'яна, самадгі*). Саме слово *йоґа* означає "приєднання, прилучення, союз", а санскр. *суйоґа* споріднене з укр. *союз*.

ашта-паша – 8 пут, якими, за буддизмом, сплутана земна людина: *ґхріна* "каяття, жаль", *ладжа* "сором", *бгая* "страх", *шанка* "неспокій, тривога", *джуґупса* "відраза", *кула* "сім'я", *шіла* "добра вдача", *джаті* "походження". Термін утворено від санскр. *ашта+паша*, де *паша* й означає "пута, узи".

ашта-прадган "8 вождів" – рада з 8 радників-міністрів при уряді Шіваджі – засновника маратхської держави. Термін утворений від санскр. *ашта+прадган*, де *прадган* "ватажок, чільник, керівник". Можлива спорідненість його з румунським іменем та українським прізвищем *Продан*, хоча воно може означати й "дар, дарунок".

ашта-раса "8 настроїв" – у давньоіндійській теорії поезії і дра-

ми піднесене переживання, емоція – *раса*. Рас налічується 8 або 10: любов, героїзм, відраза, гнів, радість, страх, жалість-співчуття, подив, вмиротворення і батьківська любов. Термін складають санскр. *ашта+раса*, де *раса* "відчуття, переживання, емоція".

Аштаратха "Вісім колісниць" – царське чоловіче ім'я, його мав син царя *Бгімаратхи* "Грізної колісниці", який, у свою чергу, був батьком царя Діводаси. У "Рігведі" Діводаса – батько знаменитого царя Судаса, що вславився у так званій "битві десятьох царів". Ім'я *Судас* індійська традиція пояснює як "Щедродайний (при пожертвинах)", а вже в сучасних українців побутує непрозоре для етимологів прізвище *Судас* і похідне від нього *Сдасюк*. Ім'я *Аштаратха* складають санскр. *ашта* "8" й *ратха* "колісниця", *ратха* наявне і в імені *Дашаратха* "Десять колісниць", що його мав батько царевича Рами, героя "Рамаяни".

ашта-сіддгі "8 здатностей" – 8 надлюдських здатностей, що їх прагне досягти йог: *аніма* – стати невидимим, *лагхіма* – стати легким, невагомим, *пранті* – доторкатися до Місяця, *пракам'я* – поринати в землю, як у воду, *махіма* – більшати до велетенських розмірів, *ішітва* й *вашітва* – мати контроль над тваринами, рослинами й речами, *камавасаїта* – приборкати бажання. Термін складають *ашта+сіддгі*, де *сіддгі* – "здатність, властивість".

ашта-шіла (*ашта+шіла* "принцип") "8 засад" – 8 основних правил поведінки буддійського ченця: не вбивати живих істот, не красти, не перелюбствувати, не брехати, не пити хмільного, не їсти неналежної пори, не споглядати танців і розваг, не надягати прикрас, вінків, гірлянд, не спати на м'якому ложі. Домогосподар має дотримуватися цих приписів у дні *упосатхи* – посту.

Ашташтраван "Восьмивух" – ім'я-епітет бога-творця світу Брахми, який уособлює в тризубі праве (небесне, чоловіче) вістря, семантичні двійники імені – *Аштакарна* і *Ашташтравас*. Ім'я утворене з санскр. *ашта+шраван*, де *шраван*, як і *карна* в *Аштакарна*, означає "вухо", воно споріднене зі *шравас* "слава". А поняття *вухо*, *чути*, *слухати*, *слух* і *слава* (рос. *слыть* "бути відомим" і пол. *słynny* "відомий") взаємопов'язані.

Ашташтравас "Восьмислав" – ім'я-епітет бога-творця Брахми, утворене з санскр. *ашта+шравас*, де *шравас* – "слава". Поняття *вухо*, *чути*, *слухати*, *слух* і *слава* взаємопов'язані, тому *Ашташтравас* може тлумачитися і "Восьмивух, Восьмислух", і "Восьмислав", тобто "Світослав", "Славний у 8 сторонах світу".

Бабгру "Бобер" – ім'я-епітет Вішну і назва місячного сузір'я. Санскр. *бабгру*, окрім значення "бобер", має і значення "вогонь", "коричневий", "сірої масті", за якою, очевидно, й постала назва *бобер*. Із *бабгру* є багато високостатусних індійських імен на означення богів, міфологічних та епічних персонажів. *Бабгру* "Бобер" – також імена Крішни й Шіви, ім'я *Бабгру* мали син уславленого мудреця Вішвамітри, а жіночий варіант імені *Бабгру* мала дружина Яду, родоначальника ядавів, яким тотожні літописні *ятвяги*. *Бабграві* – одне з імен богині-воїтельки Дурги, відомої в Україні під іменами *Тіргатао, Деві-Діва, Мокоша, Діва-Обида, Обидоносиця* та ін. В Україні надзвичайно багато "бобрових" назв: лише на Житомирщині є села *Бобрик, Бобриця, Бобричі, Будо-Бобриця, Гута-Бобрицька, Бобрицька Болярська* й річки *Бобер, Бобрик, Бобричка, Бобрівка*. Річки *Бобрик* є на Київщині, Чернігівщині, Сумщині, Рівненщині, Волині, *Бобрівка* – на Рівненщині, Волині, Львівщині, Закарпатті, *Бобер* – на Рівненщині й Київщині, де й річки *Бобриця, Бобровиця* й *Бобрадь, Бобриця* й *Бобри* – на Черкащині, *Бобровиця* – на Чернігівщині, де й місто *Бобровиця*. Відбитий *бобер* і в іменах: зокрема, відомий волинський воєвода, учасник Куликовської битви, звався *Боброк*, а колишній президент Афганістану – *Бабрак* Кармаль, де імена *Бабрак* і *Боброк* тотожні. На Львіщині є дві річки *Бібрка*, з чого видно, що слово *бобер* має і форму *бібр* (пор. іще *бебрян рукав* у Ярославни зі "Слова о полку Ігоревім").

Бабгрувахана "Якого возить бобер" – ім'я сина Арджуни, могутнього воїна й земного втілення бога-громовержця Індри, яке складають санскр. *бабгру+вахана*, де *бабгру* "бобер", *вахана* "візник, возій". Саме ім'я *Арджун* як *Ардзан* відбите у вірменській легенді про трьох братів, яка співвідноситься з літописною легендою про Кия, Щека й Хорива.

Баґала «Журавлиха» – одне з імен дружини Шіви-Рудри-Рода, бо має подобу жінки з журавлиною головою. Інша назва цієї подоби – *Баґаламукхі* «Журавлелика». За міфом, вона прибирала різних страхітливих подоб, аби налякати чоловіка, який не дозволяв їй бути присутньою на пожертвинах, які здійснював її батько. Поклоніння Шіві та його дружині під різними іменами рясно відбите в давній Україні на різних рівнях. У козаків засвідчені прізвища *Баґаленко* й *Богаленко*, споріднене з інд. *баґла* «журавель, чапля», яке має і різновид *баґаль*. Тож прізвище *Баґаленко* означає *Журавленко*, воно – двійник прізвища *Баґлай*; до речі, в одній сотні з козаком Баґаленком служив і козак *Баґлаєнко*.

Баґаламукхі "Журавлелика" - одне з багатьох імен-епітетів Деві-Діви-Дурґи, дружини Шіви-Рудри, дане через те, що має подобу жінки з журавлиною головою. Поклоніння Шіві та його дружині рясно засвідчене в давній Україні, сліди цього поклоніння помітні й досі. Ім'я утворене з санскр. *баґала*, різновидом *баґла* "журавель", і *мукхі* "-лика", від *мукха* "обличчя, лице". За міфом, коли чоловік не дозволив їй бути присутньою на пожертвинах, що здійснював її батько, дружина стала прибирати різних страхітливих подоб, аби налякати його. *Баґла* "журавель" має і форму *буґла*, а *Буглів* і *Буглівка* – село й річка на Тернопільщині.

Баґлай – індійське й українське прізвище; його, зокрема, мав Ґопал *Баґлай* – третій секретар першого в незалежній Україні посольства Індії, який, до речі, вже через півроку вільно розмовляв українською мовою. Українське прізвище *Баґлай* пов'язували з діалектним *баґлай* "ледар, незграба, тюхтій", але вже те, що *баґлай* відбите в українських назвах, заперечує таке тлумачення. Індійське ж *Баґлай* сходить до *баґла* "журавель" й означає *Журавлиний, Журавний*. Тож таке саме значення і українського прізвища *Баґлай*. *Баґлаї* "Журавлі" – річка у водозборі Південного Бугу, де в давнину жили індоарійці-*дандарії* – індійські "кияни", на Хмельниччині є населені пункти *Баґлаї*. Індійські різновиди від *баґла* – *буґла*, село й річка на Тернопільщині мають назви *Буглів* і *Буглівка*. У наших предків, як і в давніх індійців, був культ журавля, високостатусний "журавлиний" пласт наявний в українських уявленнях і віруваннях, прізвищах, назвах, народних піснях, казках і навіть танцях ("Журавлиний ключ", "Журавель"). А значення "ледар, незграба, тюхтій" у слова *баґлай* вторинні, вони сходять до особливостей поведінки журавля в деяких ситуаціях, зокрема, під час чигання на здобич, що, до речі, відбили українські та індійські фразеологізми.

Багумулака (*багу* "багато"+ *мулака* "основа, корінь") "Багатокорінний", "Багатоцінний", "Багатосутній", "Многочесний", "У чиїй доблесті багато коренів (джерел, витоків)" – таке ім'я мав син божественного мудреця Каш'япи і його дружини Кадру, праматері змій. В індійській міфології Каш'япа і чоловік Дану, богині первозданних вод і матері первісних богів – *асурів*, яка тотожна давньоукраїнській фольклорній Дані.

Багумурдган "Багатоликий" – ім'я-епітет Вішну, яке складають санскр. *багу+мурдган*, де *багу* тотожне українському *багато*, а *мурдган* "голова, обличчя, лик" споріднене з укр. *морда* й прізвищем *Мордань*. За аналогією з російським прізвищем *Чорномирдін*, ім'я *Бахумурдган* можна перекласти як *Багатомирдін* (рос. *Многомирдін*). Інше подібне ім'я Вішну – *Багурупа* "Багатообразний", "Багатоформний", де *рупа* – "образ, форма, подоба"; таке ж ім'я і Шіви, Рудри, Брахми, Ками, Сонця, Будди.

Багуратха "Багато колісниць" – царське ім'я, де санскр. *багу*, *багупа* споріднене з укр. *багато*, а *ратха* – "колісниця", з яким творяться чимало індійських воїнських імен; ім'я *Дашаратха* "Десять колісниць" мав батько Рами, героя "Рамаяни".

Багушравас "Багатославний", "Преславний" – чоловіче воїнське ім'я, де санскр. *шравас* тотожне українському *слава*, а *багу*, *багупа* – українському *багато*. *Богуслав* і давньоукраїнське ім'я та назва міста на Київщині, вперше згаданого в літописі під 1195 роком. Назва *Богуслав* тлумачилася по-різному: від *буй-слав* "мужній, хоробрий", від *бога славити* та *богові славний*, від імені *Богуслав*. Останнє міркування слушне, питання лише в тому, що така заява нічого не дає, бо невідоме значення імені. Зате індійське *Багушравас* проливає світло і на українське *Богуслав*, яке так само означає "Багатославний, Преславний". На індійському ґрунті синоніми до *Багушравас* – *Бгуришравас* та *Пар'яшравас*, а на українському грунті синоніми до *Богуслав* – *Борислав* та *Переяслав*.

Бака "Журавель"– в індійській міфології одне з імен Кубери, бога багатств, хранителя скарбів і охоронця північної сторони світу. Батька його звали *Вішравас*, а це ім'я тотожне давньослов'янському імені *Віслав*, досі вжитковому, наприклад, у поляків, його, зокрема, має відома польська поетеса, Нобелівська лауреатка *Віслава* Шимборська. *Бака* і ім'я мудреця в "Махабгараті", якого ще називали *Бакадалбг'я*; жіночий варіант імені – *Бака* (наголошене кінцеве *а*) мала тітка по матері демона *Равани* "Ревуна", битву з яким царевича Рами описує "Рамаяна". Ім'я *Бака* сходить до санскр. *бака* "журавель",

від якого при допомозі суфікса *ла* (творить прикметники від іменників, укр. *чап-ля, журав-ель*) утворене *бакла* "журавлевий, журавлиний", що відбите в українському й індійському прізвищі *Баглай*. В індійській міфології журавель постає кмітливим і обачливим птахом. У Криму є річка *Бака*, в українців побутує таке ж прізвище, які вважаються непрозорими, а з санскриту означають "Журавель". Таке тлумачення підтримує назва річки *Журавський Бак* на Дніпропетровщині, де перший компонент пояснює другий. У Криму й річка *Баклаїр*, де *бакла* тотожне індійському *бакла* "журавель", похідного від санскр. *бака*. Річка на Житомирщині *Бакова* (село Рижани) теж із розряду "журавлиних", означає *Журавлева*, фонетичні різновиди її – гідроніми *Бокова* і *Боковенька*. Потік на Львівщині *Баковецький* "Журавецький" у басейні Дністра і собі стає до цього ряду, як і *Бакай, Бакайка, Бакайчиха* – річки в басейнах Дніпра, Сіверського Дінця, Південного Бугу й Азовського моря; назви їх відповідно означають "Журавна", "Журавлинка" й "Журавлиха". *Бакота* – село на Волині, річка й історичне село на Хмельниччині, *Бакулин* – ручай на Сумщині у басейні Псла, "Реєстр" 1649 року фіксує козацьке прізвище *Бакуль*.

Бакавата "Баковитий" – чоловіче ім'я, утворене з санскр. *бака* "журавель" і суфікса *вата*, тотожного укр. *вата* і *витий*, тільки в санскриті *вата* й *вати* передають відповідно чоловічий і жіночий рід, а укр. *вата* й *витий* – навпаки. Ім'я відбиває уявлення про журавля як про кмітливого і обачливого птаха, тож ці його характеристики переносяться й на людину. Тобто *Бакавата*, дослівно "Баковитий", означає і "Кмітливий", "Розумний", "Мудрий", "Спостережливий", "Обачний", "Обережний".

Бакавaті «Журавиця» – назва річки в Кашмірі, яку складають санскр. *бака* «журавель» і суфікс *вати*, тотожний українському *виця* в назвах, зокрема, й річкових – *Роставиця, Порозовиця, Мутвиця* тощо. В Україні багато річок із компонентом *Бака-Бак* «Журавель»: *Бака, Бакай, Бакайка, Бакайчиха, Бакова, Баковецький, Бакулин, Буглів, Буглівка, Журавський Бак*; остання назва містить взаємопояснюючі компоненти і підтверджує слушність пов'язування названих українських гідронімів, що вважаються непрозорими, з інд. *бака-бак* «журавель». Лише у водозборі Дніпра 13 назв від *бака-бак*, а з ними сусідують три десятки назв на *Журав*.

Бакаджіта «Переможець Баки» – ім'я-епітет Крішни та Бгіми (Бгімасени), одного з п'ятьох братів-пандавів, які кожен окремо і в різний час убили двох демонів у журавлиній подобі, що зазіхали на їхнє життя. Одного Баку підіслав до Крішни його дядько по матері

Канса, аби той звів зі світу небожа, бо йому провістили, що той скине його з трону, який, до речі, Канса й одібрав у свого батька. Проте Крішна сам убив Баку. Так само розправився з другим Бакою і Бгіма, який хотів позбавити життя пятьох братів-пандавів і їхню матір Кунті, коли вони перебували у вигнанні. Ще одне ім'я-епітет Бгіми – *Бакаріпу* «Ворог Баки». Ім'я-епітет *Бакаджіта* складають санскр. *бака* «журавель» і *джіта* «переможець, звитяжець».

Баканакха «Журавлекігтий», «З кігтями, як у журавля» – таке ім'я у «Махабгараті» має син мудреця Вішвамітри, а ім'я *Вішвамітра* відбите в боспорських написах IV ст. до н.е. Ім'я складають санскр. *бака* «журавель» і *накха* «кіготь, пазур», споріднене з укр. *ніготь*.

Бакараджа «Цар журавлів» – таке друге ім'я мав Раджадгарман, син мудреця Каш'япи, друг бога-творця світу Брахми (їздовий птах якого – *лебідь*) і владика журавлів, лелек, чапель і чорногузів. У мудреця Каш'япи було дві дружини, одна з яких вважалася матір'ю птахів, а друга – зміїв-наґів. Ім'я складають санскр. *бака* «журавель» і *раджа* «цар, правитель».

Бакасахавасін «Який живе з журавлями» – ім'я, утворене від одного з численних означень лотоса, національної квітки країни (червоний лотос – символ сучасної Індії). Ім'я складають санскр. *бака+саха+васін*, де *бака* «журавель», *саха* – префікс сукупності, означає «разом, з», а *васін* – «житель, мешканець», яке, в свою чергу, складене від санскритської дієслівної основи *вас* «жити, мешкати, оселятися» та *ін* – суфікса приналежності до чогось або наділеності чимось, добре відомого й українській мові (*Снятин, Козятин, Малин, Чигирин* тощо).

Бакерука «Журавка» – жіноче ім'я, яке сходить до санскр. *бакула-бакура* «журавель», але означає і цвіт дерева *бакули-бакури*, назва якого теж пов'язана з журавлем.

бакота «журавель» – одне з численних індійських означень журавля або чаплі, синоніми – *бака, бак, баґла, баґала*. В Україні з ними споріднені річкові назви *Бака, Бакова, Баковецький, Бакай, Бакайка, Бакайчиха, Бакулин, Буглів, Буглівка* й прізвища *Бака, Бакай, Баглай, Багала, Багаленко-Богаленко*. Показова в цьому плані річкова назва *Журавський Бак* на Дніпропетровщині, яка підтверджує слушність пов'язування українських назв і прізвищ, які вважаються непрозорими, з інд. *бака-бак* «журавель». У водозборі Дніпра 13 назв від *бака-бак* і три десятки на *Журав*, у басейні Сіверського Дінця таких назв – 20, Азовського моря – 7, Південного Бугу – 4. Село *Бакота* є на Волині, річка та історичне село *Бакота* є на Хмельниччині, ві-

доме археологічними пам'ятками й унікальним давнім скельним монастирем. Тож численні «журавлині» назви незаперечно засвідчують в Україні виразний індоарійський мовний пласт і надзвичайно давній комплекс уявлень і вірувань, пов'язаний із журавлем.

Бакула «Як журавель» – ім'я-епітет Шіви; *бакула* також – вічнозелене дерево (*Mimusops elengi*) із запашним блідо-зеленим цвітом; нерозпущені бруньки його, за повір'ям, розквітають, коли їх поцілує жінка. Жіночий варіант імені – *Бакула* (наголошене кінцеве *а*), яке означає "Цвіт бакули". Можлива спорідненість його з укр. *багно* (рос. *багульник*). Прикметно, що на Сумщині у басейні Псла є ручай *Бакулин*, а "Реєстр" 1649 р. фіксує козацьке прізвище *Бакуль*. Жіноча форма імені – *Бакулі*, а зменшувально-пестлива й теж жіноча форма – *Бакуліка*.

Бакуламала "Гірлянда з цвіту бакули" – жіноче ім'я, яке складають санскр. *бакула+мала*, де *бакула* – дерево, що славиться своїм запашним і чарівним цвітом, а *мала* – "вінок, гірлянда", винятково активне при творенні індійських імен і назв.

Бакуліта "Як цвіт бакули" – жіноче ім'я, утворене від санскр. *бакула* й суфікса *іта*, що надає основному слову значення подібності, схожості.

Бала (хінді *Баль*) "Сила", "Дужість", "Могутність", "Завзяття" – ім'я багатох міфологічних та епічних персонажів, серед яких син Дану й Каш'япи; син Крішни; син царя Парікшіта; син мудреця Ангіраса; ім'я одного з десяти коней Місяця і демона, вбитого Індрою. Тотожне українському прізвищу *Баль*, міститься в двоосновних українських прізвищах *Бальвір, Балвір, Балбир, Балбиренко, Балодей, Болудей, Білдей, Більдій* тощо, де виступає першим компонентом.

Балабгадра "Благословенний силою" – ім'я Баладеви-Білобога, землеробського божества, старшого брата Крішни-Чорнобога чи ототожнюваного з ним світового змія Ананти (Шеші), на якому спочиває Вішну в проміжках між твореннями світу. Де *бгадра* в санскриті "благо, щастя, радість", споріднене з укр. *бадьорий, бадьорість*. Санскритське привітання при зустрічі й прощанні – *бгадрам те* "блага тобі" або *бгадрам вах* "благо вам". Похідне від *бгадра* санскр. *бгадрак* означає "хороший, добрий, славний", а в Криму засвідчені річка *Бадрак* (*Бодрак, Багадрак*) і були села *Новий Бодрак* і *Тав-Бодрак* (нині перейменовані на *Трудолюбівка* й *Скалисте*). Інші імена Балабгадри – *Бала, Баладева, Балавіра* відбиті в козацьких і сучасних українських прізвищах.

Балабгріт (хінді *Бальбгріт*) "Наділений силою" – воїнське ім'я,

дослівно "Тримач сили", де санскр. *бгрім* споріднене з укр. *брати*. Синонім – *Баладгара*.

Балавіра (хінді *Балвір, Бальвір*) – одне з імен Баладеви-Білобога, старшого брата Крішни-Чорнобога, означає "Могутній герой", де *бала* "дужий, могутній", а *віра* "герой, богатир"; обидва компоненти відбиті в козацьких і сучасних українських прізвищах *Баль, Бальвір-Балвір-Балбир* і *Балбиренко*, засвідчені "Реєстром" 1649 року в Білоцерківському й Канівському полках. За цим же "Реєстром" прізвище *Балвір*, відбите в запорожців і як *Бальвір*, засвідчене в козаків Білоцерківського, Брацлавського, Канівського, Корсунського й Полтавського полків. У раджпутів і сікхів, тож і в половців, споріднених із ними, ім'я має дві форми – *Балвір* і *Балбір*. Так і в українців відбиті дві форми прізвища: *Балвір-Бальвір* і *Балбир-Балбиренко*. Інше ім'я Балавіри – *Баладева*.

Балаґопала "Юний пастушок" – одне з імен Крішни, де *бала* "дитина", *ґопала* "пастушок", дослівно "охоронець корів"; *ґо* тут "корови; худоба", *пала* – "захисник, охоронець". Дитячі роки Крішни минули серед пастухів, улюблений його образ в індійців – юний пастушок із сопілкою, що пасе корів. Такий образ здавна знають і люблять українці. Популярне ім'я Крішни – *Ґопал, Ґопала* відбите в українських прізвищах *Ґупал, Ґупало, Ґупалов, Ґупалюк, Ґупаленко* й назвах *Ґупали, Ґупалівка, Ґупалівщина*. У Польщі є озеро *Ґопло*, а людність біля нього – *ґопляни*.

Балада "Який дає силу", "Який наділяє силою" – воїнське ім'я, де *да* сходить до санскритської дієслівної основи *да* "давати, дарувати, наділяти", спорідненої з укр. *дати, давати*. З неї утворене й санскр. *дану* "ріка, потік", досл. "дарувателька" (вологи, води, тож і врожаю, добробуту). Ім'я пушкінського *Балди*, наділеного незмірною силою, якраз і споріднене з індійським *Балада-Бальда*.

Баладгара (хінді *Бальдгар, Бальдар*) "Наділений силою" – воїнське ім'я, дослівно "Силодержець", де санскр. *дгара* "держець, держатель" сходить до санскритської дієслівної основи *дгар* "тримати", спорідненої з укр. *держати*. Синонім – *Балабгрім*.

Баладева "Могутній бог" (*Бальдев, Бальдей*) – старший брат Крішни, землеробське божество, атрибут і зброя якого – рало, плуг. За міфом, народжений від білої волосини бога Вішну, через що він і *Білобог*. Вважається сьомим земним втіленням (аватарою) Вішну, має синьо-жовту символіку – зображається золотавошкірим і в синьому вбранні. Уособлює первісних богів-*асурів* і темну половину всесвіту. Ім'я означає "Могутній бог", де санскр. *бала* "дужий, могутній", а *дева*

(*дев, дей*) "бог"), відбите в українських прізвищах *Дей, Балодей, Болудей, Білдей, Бельдій, Більдій, Більдієнко*. Причому ім'я *Балодей* засвідчене в боспорських написах якраз із Сіндики (колишньої Кімерії) біля Керченської протоки іще в III ст. Інше поширене ім'я Баладеви-Білобога – *Балавіра*, теж рясно відбите в українських прізвищах. Що незаперечно засвідчує давнє знайомство українців із цим землеробським божеством.

Балануджа "Народжений після Бали" – одне з імен Крішни, утворене з санскр. *бала+ану+джа*, де *Бала* "Сильний, Дужий" – старший брат Крішни, землеробське божество, *ану* – префікс із значенням "слідом, слідом за", а *джа* – «народжений». Поєднана з префіксом *ану* дієслівна основа *джа* має значення «приходити» й «народжуватися», тобто *ануджа* означає «який прийшов слідом за», «народжений слідом»; різновид *ануджа* – *ануга*, яке споріднене з укр. *онук, онука, онуча*. Інші імена Бали – *Баларама, Баладева, Балавіра, Балабгадра* (мовою хінді *Бальрам, Бальдев, Бальвір, Бальбгадра*). *Бала-Баль, Баладева-Бальдев* та *Балавіра-Бальвір-Бальбір* відбиті в запорозьких козаків та сучасних українців як прізвища *Баль, Балодей-Болудей-Бельдій-Більдій* і *Балвір-Бальвір-Балбир-Балбиренко*.

Балапаті «Владика сили», «Могутній владика» – індійське воїнське імя, де *бала* «сила», *паті* «владика» (досл. «який захищає, боронить»), споріднене з укр. *батько* й рос. *батя* і яке має синоніми *па, пан, пала, палак* «захисник, охоронець, воїн». *Пан* в іранських і деяких слов'янських мовах має форму *бан* (у «Велесовій книзі» саме *бан*), тому привертає увагу українсько-хорватське прізвище *Балабан-Болобан* «Дужий воїн», «Могутній захисник», де *бан* «захисник, воїн, князь», а *бала* «сильний, дужий, могутній», відбите в численних українських прізвищах. *Балабан-Болобан* означає «Дужий воїн, Могутній князь», постало воно з воїнського терміну, як і багато інших українських і взагалі слов'янських імен та прізвищ. *Балабани* – український шляхетський (воїнський) рід, представники якого вславилися на військовому і духовному поприщі: Федір *Балабан* 1606 року видав «Стрятинський Требник», укладений львівським єпископом Гедеоном Балабаном, а в сучасну українську драматургію свій внесок зробив Леонід *Болобан* (1893-1979). *Балапаті* має і індійську форму *Балапа* і *Бальпа* «Могутній захисник-оборонець-воїн», іранську *Балаба* і *Бальба*; з ними споріднене й українське *Бульба*, яке, зокрема, мав славнозвісний персонаж повісті Миколи Гоголя. У деяких іранських мовах *бан* «захисник, охоронець» стало суфіксом *ба, бу*, що утворює від іменників терміни із значенням хранителя, оберігача чогось: *даштбу* – охоро-

нець посівів (*дашт* «поле, степ»), *рузбу* – денний сторож зерна й посівів (*руз* «день», пор. укр. *одного разу*, тобто *одного дня*). Прізвище *Бульба* споріднене з прізвищами *Балюбаш-Болюбаш-Булюбаш*, де *баш* «голова, ватажок, отаман, князь», споріднене з тур. *паша* – всі вони означають «Могутній воїн-захисник-батько-отаман-князь».

Балін «Могутній, Сильний, Дужий», «Воїн, Богатир» – чоловіче воїнське ім'я, яке мали, зокрема, цар асурів (первісних богів) і цар ядавів – зять Крішни, а також Шіва в одній зі своїх іпостасей. Таке ж ім'я мав *Баладева-Балавіра* – старший брат Крішни, землеробське божество, імена якого відбили українські прізвища *Балвір-Бальвір-Балбир-Балбиренко, Болудей-Балодей-Білдей-Бельдій-Більдій* і ін. Ім'я *Балін* складають санскр. *бала* «сила, могуть» і суфікс приналежності до чогось або наділеності чимось *ін*, якому тотожне укр. *ин* а українських назвах (*Малин, Моршин, Снятин, Чигирин*) і прізвищах (*Грицишин, Костишин, Федоришин*). Під 1116 роком Лаврентіївський літопис повідомляє, що князь Ярополк здійснив військову виправу на половців і захопив їхні міста, серед них і *Балин*. З чого видно, що половці не кочове, а осіле населення, вони мали численні міста. Досі половців вважали тюркомовними, але найновіші дослідження засвідчують, що мовно й етнічно вони тяжіють до індоарійських племен. Тож назва *Балин* із санскриту означає «Наділена силою», «Сильна, Могутня (фортеця)», а подібні означення якраз характерні для назв міст-фортець. Віктор *Балін* відомий санкт-петербурзький індолог, який брав активну участь у виданні українською мовою «Індійських прислів'їв та приказок» та збірки новел «Свято кохання» класика індійської літератури Премчанда (1879-1936).

Банавіра «Стрілець-богатир» – чоловіче воїнське ім'я, утворене з санскр. *бана+віра*, де *бана* – «стріла», *віра* – «богатир, герой». Санскр. *бана* й *віра* мають форми *бан* і *вір-бір-бер*, відбите в козацьких прізвищах *Балвір, Балбир, Балбиренко, Шелбир, Кичбер* тощо. У пенджабців і раджпутів санскритське ім'я *Банавіра* має форми *Банвір* і *Банбір*. Останнє, зокрема, в раджпутській історії XVI ст. мала людина, що на деякий час узурпувала владу в князівстві Мевар, а *раджпути* – індійські «козаки». Що запорожці знали ім'я чи прізвище *Банбир* засвідчує прізвище козака Київського полку за «Реєстром» 1649 року – Семен *Банбиренко*.

Банкімчандра «Вигнутий півмісяць» – ім'я-епітет Крішни, яке складають санскр. *банкім+чандра*, де *банкім* "вигнутий, дугастий", а *чандра* – "місяць", відбите в українських назвах і прізвищах як *Шандра*.

Бансідгара "Сопілкар" – ім'я-епітет Крішни, яке складають санскр. *бансі+дгара*, де *бансі* означає "сопілка", а *дгара* – "тримач", споріднене з укр. *держати*. Тобто *Бансідгара* дослівно означає "Сопілкодержець". Ще одне ім'я Крішни *з бансі* – *Бансівінода* "Який радує сопілкою". Ім'я складають санскр. *бансі+вінода*, де *вінода* – "розважальник, утішник, гравець". Малий Крішна з сопілкою в індійців і малий пастушок із сопілкою в українців – здавна улюблені персонажі. Відбиттям цих уявлень є і Лукаш у "Лісовій пісні" Лесі Українки.

барахі "дванадцятий" – 12-й день після народження дитини, коли немовляті дають ім'я; *барахі* також – омовіння, яке здійснює жінка на 12-й день по народженні дитини, і урочистість з нагоди її народження. В основі терміна – числівник *барах* "дванадцять".

барахмаса – поема або пісня, в якій описується особливості кожного з 12 місяців року, проведеного в розлуці з коханою чи коханим. Термін склали числівник *барах* "12" і *маса* "місяць", тобто дослівно він означає "12 місяців".

барсайт, барсат – останній день темної половини місяця джетх (3-й місяць індійського календаря, відповідає травню-червню); жінки цього дня здійснюють поклоніння баньяну – священному дереву індусів. *Барсайт* утворене від *барсат* "сезон дощів", санскр. *варша* – один із 6 сезонів індійського календаря.

Бгаґа (сучасна форма *Бгаґ*) – річка в Пенджабі, яка зливається з річкою *Чандра* і далі тече під назвою *Чандрабгаґа*. *Бгаґа-Бгаґ* споріднене з укр. *Буг* (давнє *Бог, Боуг*); *Чандра* теж має свого українського двійника – річка й село *Шандра* на Київщині (Миронівський р-н). Санскр. *бгаґа* – "доля, щастя, благополуччя, краса".

Бгаґавата "Божественний", "Який дарує щасливу долю" – ім'я-епітет Вішну, яке складають санскр. *бгаґа+вата*, де *бгаґа* означає "частка, доля", а також "щастя, везіння, успіх", а *вата* – суфікс наділеності чимось або наявності чогось. Із санскр. *бгаґа* (хінді *бгаґ*) споріднене укр. *бог* й іран. *бага*, веди знають божество *Бгаґа*, причетне до весільного ритуалу. Ім'я *Бгаґавата* мають також Крішна, Шіва й Будда.

Бгаґаваті "Божественна" – ім'я-епітет богині-воїтельки Дурги, дружини Шиви-Рудри-Рода й Сарасваті – дружини бога-творця світу Брахми.

Бгаґаратха "Колісниця щастя, долі" – у ведах божество щастя, добробуту й благополуччя, де санскр. *бгаґа* (хінді *бгаґ*) споріднене з укр. *бог*. В Індії є річка *Бгаґа* (хінді *Бгаґ*), в Україні – *Буг* (давні фіксації *Бог, Боуг*). Із санскр. *ратха* "колісниця" утворено чимало індійських чоловічих воїнських імен і термінів.

Бгаґіратхі "Бгаґіратхина" – назва священної Ґанґи, за іменем легендарного царя *Бгаґіратхи*, через якого ріка спустилася з небес на землю, а бог Шіва прийняв її могутні води на себе, щоб вони не заподили землі. Син річки-богині Ґанґи – *Бгішма* (українське прізвище *Бушма*) має імена *Бгаґіратхіпутра* "Син Бгаґіратхі-Ґанґи" та *Апаґея* "Апажин", де *Апаґа* – одна із назв Ґанґи. Санскр. *путра* "син" (*путрі* "дочка") відбиті в українських прізвищах *Путра, Путря, Путро, Путрак, Путрик, Путренко, Путриченко* та назвах *Путрівка* – село на Київщині та *Путреда* – річка на Закарпатті.

Бгаґ'ялакшмі «Богиня долі-щастя» – інше ім'я дружини Вішну, яке складають санскр. *бгаґ'я+лакшмі*, де *бгаґ'я* – «щастя, доля», *лакшмі* – «богиня Лакшмі». Синонім імені – *Бгаґ'яшрі*, де *шрі* – ще одне ім'я Лакшмі. Інше близьке ім'я епітет Лакшмі - *Бгаґавані* «Благовиця», «Щастевиця», «Доледарувальниця», утворене від санскр. *бгаґа+вані*, де *бгаґа* – «щастя, доля», а *вані* – суфікс, тотожний українському *виця* у назвах.

Бгадра «Благословенна», «Благодатна», «Добродійна», «Щастедайна» – ім'я сестри Крішни, одруженої з могутнім воїном Арджуном, ім'я якого споріднене з іменем *Ардзан* у вірменській легенді про трьох братів з області Палунь, співвідносної з літописною легендою про трьох полянських князів – Кия, Щека й Хорива. Ім'я *Бгадра* (наголошене кінцеве *а*) має низка міфічних та епічних жіночих персонажів, серед яких богиня-воїтелька Дурга, дружини Кубери, Ґаруди, Крішни, Шішупали. Назву *Бгадра* має 2-й, 7-й і 12-й дні місячного календаря, а також річка в Давній Індії, одна з 4-х приток священної Ґанґи, і сама Ґанґа. У Криму є ручай *Бадрак*. Чоловіче ім'я *Бгадра* (наголошене перше а) мають один із 12 синів Вішну й син Крішни; син Васудеви и Девакі (батьки Крішни); Шіва й гора Меру (Сумеру) – центр всесвіту, довкола якої обертаються планети.

Бгадрабалана «Благословенний посилювач (добра)» – ім'я епітет Баладеви-Баларами, старшого брата Крішни, яке утворюють *бгадра+балана*, де *бгадра* – «чудовий, прекрасний, довершений», *балана* – «посилювач, примножувач», від санскр. *бала* «сила» (укр. *воля*), яке и наявне в іменах старшого брата Крішни – *Бала, Баладева, Баларама, Балавіра, Балабгадра* тощо. Інші його імена з *Бгадра*: *Бгадравадана* «Благословенноликий», де *вадана* – «образ, обличчя, лик», споріднене з укр. *вид*; *Бгадранга* «Благословеннотілий».

Бгадравані «Благословенна», «Чарівна» – ім'я дочки Крішни, яке складають санскр. *бгадра+вані*, де *бгадра* – "благословенна, чарівна, прекрасна", *вані* – суфікс, тотожний укр. *виця* в назвах *Хоревиця*,

Юрковиця, Бобровиця, Дубровиця й ін. Тобто *Бгадраваті* українською *Бгадровиця*, а оскільки санскр. *бгадра* споріднене з укр. *бадьорий* і рос. *бодрый*, то по-українському її назва звучатиме *Бадьоровиця* (рос. *Бодровица*). Тобто назва річки, як і ім'я, пов'язане з поняттями *бадьорити, радувати, тішити*.

Бгадравінда "Який досягає добра", "Який охороняє добро" – ім'я сина Крішни, яке складають санскр. *бгадра+вінда*, де *бгадра* – "благословенний, добрий", а *вінда* – "шукач, здобутник, захисник". Компонент *вінда* наявний і в імені Крішни – *Говінда* "Здобутник корів", "Охоронець корів", "Пастух". Інші імена синів Крішни з *Бгадра*: *Бгадракара* "Благочинець", де *кара* "робитель, чинитель", відповідає укр. *роб* у словах *хлібороб, землероб, винороб*, *Бгадраманда* "Доброчемний" (*манда* "чемний, ввічливий, шанобливий"), *Бгадрачару* "Доброчарівний", де *чару* споріднене з укр. *чар, чарувати, чарівний, чарівність*.

Бгадрадеха "Благословеннотілий" – син Васудеви й Девакі (батьки Крішни), ім'я складають санскр. *бгадра+деха*, де *бгадра* – "благословенний", *деха* – "тіло, тулуб, статура". Синонім – *Бгадракая*, де *кая* – теж "тіло". Ще одне ім'я сина Васудеви й Девакі – *Бгадрасена* "Благословенна сила", де *сена* "сила, могутність".

Бгадранідгі "Скарбниця благословень", "Вмістилище благодаті" – означення глека, який підноситься на пожертвинах богові Вішну. Термін складають санскр. *бгадра+нідгі*, де *бгадра* – "благодать, добро, благословення", *нідгі* – "вмістилище, скарбниця".

Бгадрашва "Благословенний кінь" – ім'я Баладеви, старшого брата Крішни і сина Васудеви та Рохіні. Ім'я складають санскр. *бгадра+ашва*, де *бгадра* – «добрий, чудовий, славний», *ашва* – "кінь". Батько Крішни мав двох дружин – Девакі й Рохіні, від Девакі народився Крішна, а від Рохіні – Баладева (у запорозьких козаків зафіксоване прізвище *Рохиник*). Тобто Крішна й Баладева – зведені брати, батько в них один, а матері різні. Причому Баладева старший брат, а Крішна – молодший, Баладева – землеробське, а Крішна – воїнсько-пастушницьке божество. Обоє уособлюють цілокупність всесвіту і носії синьо-жовтої символіки: Баладева золотавошкірий і має синє вбрання, Крішна – синюватошкірий і має жовте вбрання.

Бгайрава "Страхітливоревий" – ім'я-епітет Шіви, складене з санскр. *бгая+рава*, де *бгая* – "страх, острах", споріднене з укр. *боятися*, а *рава* споріднене з укр. *ревти, рев, ревіння, ревучий*. Тож дослівно *Бгайрава* означає "Грізноревий", "Який грізно-страхітливо-моторошно реве". Дружина Шіви – *Бгайраві* "Грізнорева". Із *рава* "ревти" є індійські імена *Баларава, Пурурава, Равана*.

Бгаратенду "Місяць Індії" – таке ім'я мав Бгаратенду Харішчандра (1850–1885) – основоположник сучасної літератури хінді. Ім'я *Бгаратенду* складають *бгарата+інду*, де *Бгарата* – санскритська назва Індії, а *інду* – "місяць". Прізвище *Харішчандра* теж містить елемент із значенням "місяць" – *чандра*, відбитий в українських прізвищах і назвах як *Шандра*: є українське прізвище *Шандра* й похідні від нього, на Київщині є село й річка *Шандра*.

бгата (хінді *бгат*) "воїн" – термін на означення воїна, частий компонент в індійських двоосновних воїнських іменах, наприклад, *Уграбгата* "Грізний воїн", "Могутній богатир". З ним, очевидно, споріднене особливо часте в запорозьких козаків прізвище *Бут*, і численні похідні від нього – *Бутко, Бутейко, Бутенко, Бутник, Бутович, Буткевич* тощо.

Бгаттаріка "Владичиця", "Пані" – одне з імен богині-воїтельки Дурґи. Чоловіче ім'я *Бгаттарака* – "Великий владика", так означується і Сонце. В основі цих імен – санскр. бгаттарака "шанований, мудрий; сонце; цар; божество". Можлива спорідненість з українським прізвищем *Батура* та назвою *Батурин*, польським *Баторій*.

Бгіма (хінді *Бгім*) "Грізний", "Моторошний", "Страхітливий" – ім'я-епітет Шіви, утворене від дієслівної основи *бгі-бгая* "боятися, лякатися; лякати" і суфікса абстрактних іменників *ма*, як і в словах *карма* й *дгарма*. Таке ж ім'я мали міфологічні та епічні персонажі, серед яких батько Андгаки – предка Крішни; син Кунті-Прітхи – тітки Крішни тощо. Кличка собаки *Бім* у відомій повісті "Білий Бім Чорне Вухо", за якою поставлено й кінофільм, якраз і споріднене з індійським *Бгіма-Бгім*.

Бгімаріка "Безстрашна" – ім'я дочки Крішни, яке складають санскр. *бгіма+аріка*, де *бгіма* – "страх, ляк", *аріка* – "ворогиня" (санскр. *арі* "ворог, недруг"). Тобто дослівне значення імені *Бгімаріка* – "Ворогиня страху".

Бгімаратха "Грізна колісниця" – царське ім'я, де санскр. *бгіма* споріднене з укр. *боятися* й означає "грізний, страшний, лячний, моторошний", а *ратха* – "колісниця". Водночас *Бгімаратха* можна тлумачити і як "Колісниця Бгіми", де *Бгіма* "Грізний" – цар із роду мудреця-воїна Вішвамітри і батько царя Діводаси. Діводаса – батько царя *Судаса* (хінді *Судас*), битва якого з десятьма царями описана в "Ріґведі". Прізвища *Судас* і *Сдасюк* побутують в українців.

Бгішма "Грізний", "Кого бояться вороги" – у "Махабгараті" ім'я могутнього воїна, автора воїнського кодексу честі, полководця, що очолював військо *кауравів* у 18-денній війні проти їхніх двоюрідних

братів *пандавів*. В основі імені – санскритська дієслівна основа *бгая* "боятися". Ім'я *Бгішма* тотожне українському прізвищу *Бушма*. Інше ім'я Бгішми – *Анаґея*.

Бгішмака "Грізний", "Кого бояться вороги" – у "Махабгараті" цар країни *Відарбга* (інша назва *Бгоджа*), батько царівни Рукміні, дружини Крішни. Ім'я *Бгішмака* тотожне українському прізвищу *Бушмака*, а *Рукміні* – латиському прізвищу *Рукмане*. Царя Бгішмаку індійські епічні джерела означують як "цар із племені бгоджів", а *бгоджі-бгоджани* виявляють спорідненість з українським етнонімом *бужани*. Прикметно й те, що країна *Бгоджа* має і назву *Відарбга*, інша назва бгоджів-бгоджан – *дарбги-далбги* й *відарбги-відалбги*, а бужани також мають іншу назву – *дуліби* (пор. *Здолбунів*, *Долобське озеро* в Києві, *Довбиця*).

Бгоджа – друга назва *Відарбги*, давньої країни, де царював *Бгішмака*, батько *Рукміні*, дружини Крішни. Людність її – *бгоджі*, *бгоджани*, де останнє напрочуд перегукується з давньоукраїнським літописним *бужани*. У "Ріґведі" ім'я *Бгоджа* має соратник царя Судаса, а прізвища *Судас* і *Сдасюк* побутують у сучасних українців, у пуранах *бгоджі* і *сатвати* споріднені племена – відгалуження ядавів. Ядави ж тотожні літописним ятвягам, а *сатвати* – інша назва ядавів, як інша назва ятвягів – *судовити* (*судова*). Нащадки царя-ядава Сатвати, батько якого *Махабгоджа* "Великий правитель", називаються *бгоджі*. Давні тексти зазначають, що бгоджі – кшатрії, що за договором вони разом з іншими підданими й союзниками Крішни воювали на боці кауравів у знаменитій 18-денній битві на Курукшетрі, описаній у "Махабгараті", хоча сам Крішна підтримував пандавів. Із ядавами-ятвягами безпосередньо пов'язаний Крішна, одне з імен якого *Сатват*, інше – *Бгоджа-раджанья-вардгана* "Побільшувач роду воїнів-бгоджів". *Бгоджа* – санскритська форма імені й назви, мовою хінді вона – *Бгодж*, інд. *дж* у слов'янських мовах передається як *ж*. Тож цілком можливо, що інд. *Бгодж* тотожне давньоукраїнському імені *Бож*.

Бгоджаката "Фортеця бгоджів" – столиця, яку звів *Рукмін*, брат *Рукміні*, дружини Крішни. Коли Крішна викрав сестру з її *сваямвари*, Рукмін, непримиренний ворог Крішни, заприсягнувся визволити сестру, інакше не повернеться додому. Але не зумів цього зробити, тож звів собі на новому місці нову столицю й назвав її *Бгоджаката* "Фортеця бгоджів", де *ката* "фортеця", споріднене з укр. *хата* (пор. крилатий вираз: *мій дім – моя фортеця*). У назві збережено етнонім, а *ката*, споріднене з українським *хата* й романським *каса*, є одним із найпоширеніших елементів согдійської топоніміки. Бгоджаката ста-

ла, як дехто вважає, другою столицею відарбгів-бгоджів. А першою і основною столицею Відарбги-Бгоджі було місто *Кундінапур* (*Кундіна, Кундін*). Саме в Кундіні народилась і виросла Рукміні, дружина Крішни. А серед так званих *болоховських міст* в Україні бачимо місто *Кудин*. Прикметно й те, що назви п'ятьох із шести печенізьких фортець на Дністрі, які називає візантійський імператор Костянтин Багрянородний (X ст.) у творі "Про управління імперією", містять компонент *ката* (санскр. *кота* "фортеця"), що засвідчує мовну й етнічну спорідненість печенігів та індійців. Цей же компонент як *хат* відбитий і в назві *Солхат* у Криму, нині *Старий Крим*, а колись тавроруське поселення, яке наприкінці I тис. називалося *Сурхат*, а в XII-XIII ст. – *Солхат, Солкат*. Назву виводять від вірм. *сурбхач* "святий хрест" (на околиці міста є руїни вірменського монастиря *Сурб-хач*). Проте насправді *хат-кат* означає "укріплення" як те засвідчують назви печенізьких фортець на Дністрі у Костянтина Багрянородного (X ст.). А *Сол* споріднюється з інд. *сур'я* "сонце", тим більше що в Криму був історичний *Сурож* (нині *Судак*), назва якого споріднена з інд. *сурадж* "сонце", а італійська назва його – *Солдайя* (італ. *sola* "сонце"). Тобто *Солхат* означає "Сонячна фортеця", "Сонячне місто", він значеннєвий двійник давніх українських назва *Сураж* і *Сурож* (пор. грецькі *Ґеліополіси*). "Велесова книга" серед п'яти племен, які складають збірний етнонім *кравенці*, тобто *українці*, називає і *сурожців*, інша назва яких – *сугдейці*, споріднена з назвою *согдійці*. А в Криму засвідчена назва *Сугдея*, яку, як припускає іраніст В.І.Абаєв, скіфи принесли з Середньої Азії, де була країна *Согд-Согдіана*, жителі якої і були *согди-согдійці*. Найдавніша форма назви в давньоперських написах – *Сугуда*, в «Авесті» – *Сугда*. *Сугуда* розкладається на *су+гуда*, де *су* – префікс, що надає слову вищої якості), а *гуда-гуд-гут* (із нарощеним *д/т*) *го, гу* "самець, бик", тотожне шумерському *gud* "бик", яке в клинописних текстах часто означає "богатир, герой". Тож *сугуди-согди* – "справжні бики-тури", інакше "могутні богатирі", він значеннєвий двійник етнонімів *скіфи, масагети, боруси* й збірного етноніма *кравенці*, у який якраз і входять *сурожці-сугдейці, скіфи, боруси, руси* та *анти*.

Бгоджа-раджанья-вардгана "Побільшувач воїнської слави бгоджів" – ім'я-епітет Крішни, яке складають *бгоджа+раджанья+вардгана*, де *бгоджа* – плем'я, з якого походила Рукміні (у латишів і литовців є прізвище *Рукмане*), дружина Крішни, *раджанья* – "воїн, цар; воїнська верства" (відбите в назві *Рязань*), *вардгана* – "побільшувач, збільшувач". Країною Бгоджа правив цар *Бгішмака*, ім'я якого тотожне українському прізвищу *Бушмака*, людність Бгоджі називалися *бго-*

джі, по-українському *бгоджани*, що напрочуд близьке до літописного *бужани*. Бгоджа мала й другу назву – *Відарбга*, де *дарбга* (*ві* префікс, що надає слову *дарбга* вищої якості) має і форму *далбга* (пор. *Здолбунів*, *Здовбиця*), що й собі перегукується з етнонімом *дуліби*, а *дуліби* – друга назва бужан. Столиця Бгоджи-Відарбги – *Кундін*, а серед так званих *болоховських міст* в Україні є *Кудин*. Санскритська дієслівна основа *вардг* у *вардгана* споріднена зі слов'янською дієслівною основою *валд-влад-волд-волод*, відбита в численних слов'янських і давньоукраїнських іменах, назвах і термінах: *влада*, *володар*, *Володимир*, *Владислав*, *Всеволод*, *Рогволод* тощо.

бгоджі – у "Махабгараті" людність країни Бгоджа, інша назва якої – *Відарбга* або *Дарбга*. Жителі Бгоджі за українськими граматичними нормами будуть *бгоджани*, що напрочуд близьке до етноніма *бужани*. І якщо на індійському грунті Відарбга тотожна Бгоджі, а дарбги-відарбги тотожні бгоджам-бгоджанам, то так само дуліби мають бути тотожними бужанам. І тоді не виключено, що назва *бужани* певного часу змінилася на *дуліби*, як згодом і назва *волиняни* замінила назву *бужани*. Можливо, що назви *дуліби* й *бужани* існували паралельно. Тобто всі три племінні назви могли вживатися щодо одного й того самого давньоукраїнського племені, хоч і в різний час. Найдавніша, певно, назва *дуліби*, новіша – *бужани*, а найновіша – *волиняни*.

Бгріґу "Народжений з вогню" – легендарний мудрець, син богатворця світу Брахми, засновник так званої *бгарґавської* лінії святих мудреців, народжених, як вважається, двічі: із шкіри Брахми та зі священного жертовного багаття. У першому випадку Бгріґу був батьком Лакшмі – богині щастя й багатства, у другому – чоловіком красуні Пуломи, родоначальниці пауломів – одного з відгалужень ядавів (з них походив Крішна), тотожних літописним ятвягам. Найвідоміший син Бгріґу – жрець-брахман Шукра, батько Деваяні, матері синів Яду й Турвашу від царя-кшатрія Яяті. Шукра один із 7 божественних мудреців-ріші, які творять назву *Саптарші* "Сім мудреців" на означення сузір'я Велика Ведмедиця. Традиційно вважається, що саме рід Бгріґу приніс людям вогонь на землю. Бгріґу – прадід по матері *Яду*, родоначальника ядавів-ятвягів. Веди знають плем'я *бгріґу*, яке відомий індійський мовознавець Суніті Кумар Чаттерджі (1890-1977), з чиєї ініціативи "Слово о полку Ігоревім" перекладене бенґальською і хінді мовами, співвідносить із фрігійцями. Фрігійці ж, як і фракійці, троянці, лідійці, карійці, етруски – так звані *іллірійські народи*. "Велесова книга" засвідчує прихильність до іллірійців і мовить, що вони близькі русам і не раз приходили їм на допомогу. Про Бгріґу міф розповідає, що він ви-

крав собі в дружини красуню Пулому, колишнього жениха якої звали *Пуломан* (родоначальник литовських князів – *Палемон*). Ці імена знаходять перегук із назвою озера *Пульмо* на Волині, де простежується могутній індоарійський пласт. Позаяк Бгрігу причетний до ядавів, а ядавам тотожні літописні *ятвяги*, то, виходить, і балтійські ятвяги споріднені з бгрігу-фрігійцями, фракійцями, карійцями, троянцями, етрусками. Що підтверджується на міфологічному рівні.

Бгудгара "Земледержець" – ім'я-епітет Крішни, яке складають санскр. *бгу+дгара*, де *бгу* означає "земля" й споріднене з укр. *бути*, а *дгара* – "тримач, держець", споріднене з укр. *держати*. Таке ж ім'я мають бог Шіва і вселенський змій Шеша, на якому відпочиває Вішну, восьмим земним втіленням якого і є Крішна. Санскр. *бгудгара* має також значення "гора" й "сім".

Бгуджагарі "Ворог змій" – ім'я-епітет Ґаруди, їздового птаха Вішну й прабатька всілякого птаства, яке складають санскр. *бгуджага+арі*, де *бгуджага* – "змія, змій, дракон", *арі* – "ворог". Ще одне ім'я Ґаруди *Бгуджагахан* "Нищитель змій", де санскр. *хан* – "нищитель, убивця, гонитель", споріднене з укр. *гнати*, *гон* у прізвищі *Вовкогон* та англ. *hunter* "мисливець". З санскр. *бгуджага* може споріднюватися *Буджак* – історико-географічна область на південному заході України між Дністром і Дунаєм (північно-західне узбережжя Чорного моря). Греки називали в перекладі слов'янською *Онгл* "Кут", бо місцевість нібито розташовувалася в куті між цими ріками. Назву зводять до тур.-крим.-татар. *буджак*, що є нібито калька (переклад) *Онгл*. Так звана *Буджацька орда*, тобто *ногайці*, теж може мати прямий стосунок до *бгуджага*, бо інше означення змії в санскриті – *нага*, а частина раджпутів – індійських "козаків", споріднених з українськими половцями та печенігами, належали до так званої *Зміїної династії* (санскр. *Нагавамша*, *Нагакула*).

Бгуджагараджа "Цар змій" – одне з імен-епітетів Шеші, змія, який лежить на світових водах і на якому час від часу відпочиває Вішну. Ім'я складають санскр. *бгуджага+раджа*, де *раджа* означає "цар", а *бгуджага* – "змія, змій, дракон", яке й собі розкладається на *бгуджа+га*, де *бгуджа* "рука; хобот", а *га* "іти, рухатися". Тобто *бгуджага* дослівно означає "яка ходить хоботом". Інше означення змії у санскриті – *урага* "яка ходить на грудях". Ще одне ім'я змія Шеші – *Бгуджагешвара* "Владика змій", де *ішвара* – "бог, владика".

***Бгукаш'яп*а** "Черепаха землі" – ім'я діда Крішни по батькові, яке складають санскр. *бгу+каш'яп*а, де *бгу* – "земля", *каш'яп*а – "черепаха". Земля, за первісними уявленнями, тримається на черепасі, тож

ім'я *Бгукаш'яна* може тлумачитисяі як "Тримач землі".

Бгуміджа "Народжена Землею", "Дочка Землі" – ім'я-епітет Сіти, дружини царевича Рами, героя "Рамаяни", яке складають санскр. *бгумі+джа*, де *бгумі* – "земля", *джа* – "народжена; дочка". За міфом, Сіта з'явилася в борозні, яку з ритуальною метою проорав цар Джанака, через що він і вважається батьком Сіти. Інші імена Сіти із значенням "Народжена Землею" – *Куджа* й *Кшітіджа*, де *ку* і *кшіті* "земля", а із значенням "Дочка Землі" – *Бгупутрі*, де *бгу* – "земля", а *путрі* – "дочка" (*путра* "син"), які відбиті в українських прізвищах *Путра*, *Путря*, *Путро*, *Путрак*, *Путрик*, *Путренко* та назвах *Путрівка* (село на Київщині) й *Путреда* (річка на Закарпатті).

Бгурі "Великий, Винятковий, Надзвичайний" – ім'я Вішну, Брахми і Шіви, тобто всієї трійці-трімурті верховних індуїстських богів, які уособлюють тризуб, де кожен має своє вістря: Вішну – ліве, Брахма – праве, Шіва – середнє. Санскр. *бгурі* означає також "багато, дуже, вкрай, винятково, надзвичайно", особливо в іменах і назвах, наприклад, *Бгурішравас* "Багатославний", з яким тотожне укр. *Борислав*. Отож ім'я *Бгурішравас-Борислав* може означати і "Вішнуслав", і "Брахмослав", і "Шівослав".

Бгурікірті "Багатославний" – у "Рамаяні" ім'я царя, батька двох дочок Чамніки й Суматі, з якими одружилися Лава і Куша – сини Рами й Сіти. Ім'я складають санскр. *бгурі+кірті*, де *бгурі* – префікс із значенням "дуже, багато, вкрай", а *кірті* "слава". Синоніми – *Бгуріяшас* і *Бгурішравас*.

Бгурішравас "Преславний", "Борислав" – одне з імен Індри. У "Махабгараті" його мали також син царя бахліків Сомадатти й онук царя Пар'яшраваса; син царя Сомади з династії Куру, який бився на боці кауравів. Ім'я складають санскр. *бгурі+шравас*, де *бгурі* – префікс із значенням "дуже, багато, вкрай, надзвичайно", а *шравас* – "слава". Тож *Бгурішравас* – семантичний двійник імені *Пар'яшравас*. Ім'я *Бгурішравас* тотожне *Борислав* – давньоукраїнському імені й назві міста на Львівщині, уперше згаданого 1387 року, назву якого пов'язують з іменем *Борислав* "Виборювач слави" або "Славний у борні". Семантичні двійники імені *Бгурішравас* – *Багуішравас* і *Пар'яшравас*, а давньоукраїнські семантичні двійники імені й назви *Борислав* – *Богуслав* і *Переяслав*. Синоніми – *Бгурікірті* й *Бгуріяшас*.

Цікава та обставина, що *бахліки* – людність країни, яку античні автори знають як *Бактрія*, *Балх*, а вона має багато точок дотикання з Україною, насамперед у зв'язку з *кеями* – царями-жерцями стародавньої Бактрії, так званими *кеянідами*. В Україні була історична

Болоховська земля, яка перегукується з середньовічною назвою Бактрії – *Балх*, а серед козаків і сучасних українців велика кількість прізвищ *Болоховець-Волоховець, Блох-Влох, Болоховченко-Волоховченко* тощо. Назва *Болоховська земля* споріднена зі слов. *волхв* на означення жерця-кудесника. Історичні джерела свідчать, що Данило Галицький полонив так званих "князів болоховських" і що "князі болоховські" мали свій уділ на Бузі, їхні володіння розміщувалися обабіч Бугу, що впадає в Дніпровський лиман. Болеслав Мазовецький скаржився, що болоховські князі самочинно захопили частину його земель, тобто Болоховське князівство сусідило з Мазовією. За переказами, у межах Подольського краю колись існувало Болоховське князівство, до якого входила й Дулібська земля. Про самих болоховців подейкували, що вони вкрай скупі, хоч і дуже багаті, і ця їхня риса означалася словом *дуліб*. Цікавий і факт, що в колишній Орловській губернії місто Болохов іноді називали *Дулеби*. З чого випливає, що між болоховцями й дулібами існує якийсь традиційний зв'язок – у різних ситуаціях вони сусідують. А така риса як скнарність, приписувана болоховцям-дулібам, три тисячоліття тому приписувалася й рігведійському племені *пані*, назва якого відбита в українських прізвищах *Панікар, Панікаров, Панікарський* та назві *Панікарча*. Тобто *Болоховська* земля означає *Волоховська, Волхвовська, Жрецька* земля, *Земля жерців-волхвів*. Сюди ж стають і численні прізвища в запорозьких козаків і сучасних українців: *Кудин* (також ім'я), *Кудинець, Кудик, Кудко, Кудійко, Кудійчук, Кудинович, Кудиненко, Кудим, Кудименко, Кудиченко* й прізвища на *Чуд*, які сходять до термінів *кудин-чудин, волох-болох, влох-блох, волхв* із первісним значенням "жрець", "чародій", "чудодій", "провидець", "віщун". А також *Болох-Волох, Блох-Влох, Болоховець-Волоховець*. В основі *брахман* лежить дієслівна основа *брах* "казати, промовляти", відбите як уже переосмислене в українських *брехати, брехня, брехун*. Тобто *брахман* – це той, хто здійснює казання, хто промовляє.

Втім, не виключено, що *Болох* споріднене з *Балх*, якою в новіші часи означувалася стародавня Бактрія, яка має чимало точок дотикання з Україною. У "Повісті врем'яних літ" літописець Нестор схвально відгукується про уктріан, відомих своїм благочестям – неважко помітити близькість назви *уктріани* і *бактріани-бактрійці*. Імена на *Дарбг* мають переважно представники жрецького стану, а слова Нестора про благочестивих уктріан, поза сумнівом, теж стосуються жрецького стану. Саме з Бактрією пов'язується в "Махабгараті" ім'я *Пар'яшравас*, тотожне слов'янському імені *Переяслав*, що його дослідники не можуть знайти в усьому слов'янському світі. А також

Бгурішравас, тотожне українському *Борислав*. В іменах давніх бактрійських царів присутнє *кей* "цар-жрець", яке перегукується з іменем полянського князя, легендарного засновника Києва – *Кий*. Стяг династії Кеянідів, що правила в Бактрії на початку I тис. до н.е., пов'язаний із героєм-ковалем на ім'я *Кова* – саме він здолав змія Заххака, що захопив іранський престол. Що перегукується з київськими легендами про коваля, який урятував Київ від жорстокого змія. Є у київських легендах і персонаж *Тугарин*, що цілком може означувати мешканця Тохаристану, як свого часу називалася Бактрія. Сіявуш, популярний персонаж у культових уявленнях домусульманського Хорезму, теж нащадок царів-кеїв. Ім'я його означає "Чорний бик", "Чорновіл". А в Україні фіксуються назва й прізвище *Сиваш*, притока Сіверського Дінця – річка *Чорний Жеребець* має і назву *Красний Жеребець*. З Кеянідами й Бактрією пов'язаний *Рустам* – герой іранського епосу, ім'я якого означає "Найбичіший", а *Рус* "Бик" у його імені, як і в імені *Руслан*, споріднене з назвами *руси, русичі, русини, Русь, Рось, Росава* та ін.

Бгутанатх "Цар бгутів" – одне з імен Шіви, утворене з санскр. *бгута* "бгути" і *натх* "правитель, цар", де *бгути*, інакше *рудри* – добрі й злі духи, що складають почет бога Шіви. Тотожне імені *Бутанат* з напису III ст., знайденого на Молдаванці в Одесі. Таким чином, до відомих уже імен Шіви-Рода на теренах Давньої України (*Род, Мокош, Влес-Велес, Стрибог, Махадава*) додається ще одне – *Бутанат-Бгутанатх*. Санскр. *бгута* має і значення "жива істота", тому входить у двоосновні імена на означення інших божеств: *Бгутараджа* "Цар живих істот", *Бгутапаті, Бгутешвара* "Владика живих істот" – Крішна, *Бгутатман* "Душа живих істот" – Брахма й Вішну, *Бгутеша* "Владика живих істот" – Брахма, Вішну й Шіва, які разом уособлюють тризуб і мають кожен своє вістря у ньому.

Бгутапаті "Владика живих істот" – ім'я-епітет Крішни, яке складають санскр. *бгута+паті*, де *бгута* "живі істоти; люди", а *паті* – "володар, владика", споріднене з укр. *батько* і рос. *батя*. Ще одне ім'я Крішни цього плану – *Бгутешвара* (*бгута+ішвара*) "Бог істот", "Владика людей", де *ішвара* – "бог, владика, всевишній".

біджа-мантра "біджа-молитва" – у давніх індійців магічна словесна формула, де санскр. *мантра* означає "замова, молитва", а *біджа* – "зернина, насінина, зародок", споріднене з укр. *збіжжя*. За первісними уявленнями, біджа-мантра уособлює приховану силу, первісну енергію, з якої зродився і розвинувся всесвіт, вона покликана поєднати закликувача (жертвувача) з божественними силами й божествами, насамперед тими, які пов'язані з родючістю, плодовитістю,

врожаєм, що їх, зокрема, уособлюють Рудра-Род-Велес і його жіноча іпостась-дружина Деві-Діва-Мокоша, і добробутом, щастям, багатством, що їх уособлює Лакшмі, дружина Вішну-Вишеня-Ладо, тотожна балтійській *Лайме* й слов'янській *Ладі*. Біджа-зернина-зародок – ключовий елемент у біджі-мантрі-молитві, яка прикликує божество, привертає увагу божественних сил до його прохань і прагнень. До таких біджа-мантр, очевидно, відноситься і *шіді-ріді-дана* в українських народних піснях. Збіжжя англійською *seed* (*сід*), водночас дієслово *seed* має і значення *засівати зерном*; з Рудрою-Родом пов'язане значення *родити*, а *дана* – іменник від дієслівної основи *да* "давати, дарувати", прикметники від неї означають "щедрий, щедродайний". Тож *шіді-ріді-дана* сприймається як формула-заклик-заспів із значенням *сійся-родися-щедрися*. А що воно незрозуміле сучасному сприймачеві, то такою і має бути сакральна словесна формула: вона мусить мати прихований зміст, його навіть штучно притемнюють, а словесну оболонку й фонетично дещо видозмінюють, аби посилити благоговіння й побожний трепет перед могутніми природними й божественними силами, до яких звертається співець-прохач. Смисл формули знає лише втаємничена людина, духовний навчитель, ґуру – передати її він може лише найвідданішому й найздібнішому учневі. І перекладати такі мантри небажано, бо при цьому, вважається, вони втрачають свою магічну силу й здатність, отже, й дієвість.

Біджанатха "Владика насіння" – одне з імен Шіви, яке складають санскр. *біджа* "зернина, насінина, зародок; сім'я", споріднене з укр. *збіжжя*, та *натха* (хінді *натх*) "правитель, цар, володар, владика". На терені давньої України *натх* у формі *нат* відбите в імені *Бутанат* з напису III ст., знайденого на Молдаванці в Одесі; воно тотожне індійському *Бгутанатх* "Владика бгутів" на означення Шіви, де *бгути* – добрі й злі духи, що складають почет цього бога. По сусідству, вже в Білгород-Дністровському знайдено напис III ст. з іншим ім'я Шіви – *Махадава*, яке тотожне індійському *Махадева* "Великий бог".

Брахмаварта – інша назва знаменитої *Курукшетри-Курустхани*, де відбуваються основні події "Махабгарати", зокрема, 18-денна битва двоюрідних братів пандавів і кауравів, нащадків легендарного царя Куру. "Країну, створену богами між двома священними ріками *Сарасваті* й *Дрішадваті*, мудреці називають Брахмаварта" – мовлять давні джерела. Назву *Брахмаварта* складають *брахма+аварта*, де *брахма* – Брахма, бог-творець світу, що входить у священну трійцю-трімурті й уособлює в тризубі праве вістря, *аварта* – "заселена місцевість". Сарасваті обмежувала Брахмаварту з пів-

ночі, Дрішадваті – з півдня, вони – дві історичні ріки Північної Індії у басейні Ґанґи. А давні індоарійські племена *куру* й *панчали*, які завжди згадуються разом, відіграли основну роль у становленні цивілізації долини Ґанґи. Інші назви Брахмаварти – *Ар'яварта*, *Курудеша*, *Курурадж'я*, *Курукшетра*, *Куруджанґала*, *Курустхана* чи просто *Куру*.

Брахмаданда "Кий-Жезл Брахми", "Справедливий, як Брахма" – чоловіче ім'я, утворене з санскр. *брахма+данда*, де *данда* – "кий, жезл, скипетр" як уособлення влади (військової, магічної, юридичної) і права карати, а *брахма* – бог-творець світу Брахма, що входить у трійцю богів, які уособлюють тризуб, і має в ньому своє, праве вістря (ліве уособлює Вішну, середнє Шіва).

брахмани (санскр. *брахман* "знавець священного знання") – найвища з чотирьох верств давнього й середньовічного індійського суспільства, жрецтво, яке складало вагому частку соціальної еліти. За ведійськими уявленнями, постали з вуст бога-творця Брахми (у тризубі уособлює праве вістря), боги промовляють їхніми вустами. Лише вони могли знайомити людей зі священними ведами, здійснювати жертвоприносини й найважливіші обряди, наприклад, коронувати царя. Звідси і їхній вплив на суспільне й політичне життя, хоча реальна влада належала воїнам-кшатріям. У деяких ведійських, а також буддійських і джайнських текстах верхівку соціальної ієрархії очолюють не брахмани, а кшатрії. З брахманами асоціюється білий колір, колір святості, благості й чистоти. Нині в Індії існує понад 1800 брахманських каст, які зводять свій родовід до того чи іншого ведійського мудреця-ріші. *Браманове* (множина) згадуються у "Велесовій книзі" (V-IX ст.), індійському *брахмани* відповідає українське *рахмани*, в уявленнях українців – божі люди, щирі християни, мешканці райської обителі – ирію. Термін *рахман-рахманин-рахмани* відбитий в українських фразеологізмах (*постимося, як рахмани*; *поти рахман плохий, поки собаки не обступили*; *віддам на Рахманський Великдень*; *на Юра-Івана, на Рахманський Великдень*), прізвищах (*Рахман, Рахманин, Рахманний, Рахманець, Рахманюк, Рахманенко, Рахманченко, Рахманський, Рахманинов* – іноді з першим *о* замість *а*), назвах (*Рахмани, Рахманів, Рахманівка, Рахманщина*) і навіть святі – *Рахманський Великдень*. За ще дохристиянськими віруваннями українців, кинута в сивий Славутич шкаралуща з великодніх крашанок через три тижні допливала до низів'їв Дніпра і сповіщала тамтешнім божим людям, праведникам рахманам-брахманам, що настає їхнє велике свято – *Рахманський Великдень*. А воно з-поміж усіх слов'янських народів відоме лише українцям. Що свідчить про винятково давнє

знайомство українців з рахманами-брахманами, розміщуваних на півдні, тобто якраз там, де колись існувала одна з двох Індій на теренах Давньої України – *Сіндська Скіфія*. Друга Індія, так звана *Сіндика*, відома Геродотові у V ст. до н.е., розташована біля Керченської протоки, колись Боспору Кімерійського.

Брахманітрі "Батько Брахми" – ім'я Вішну, з пупка якого виростає лотос, на якому сидить бог-творець світу Брахма. Тому вважається, що Брахма народився з пупка Вішну і він – син Вішну. Ім'я складають санскр. *брахма+пітрі*, де *пітрі* – "батько, народитель; захисник", споріднене з *патер*, *падре*, англ. *father*, укр. *батько*, рос. *батя* тощо. Інші подібні імена Вішну: *Брахманабга* "Чий пупок – Брахма", *Брахмарупа* "Брахмоформний ".

Брахмапутра "Син Брахми" – назва ріки, що тече зі Східних Гімалаїв і впадає в Бенґальську затоку. Назву складають *брахма+путра*, де *брахма* – бог-творець світу Брахма, який у тризубі уособлює праве вістря (Вішну – ліве, Шіва – середнє), а *путра* – "син", відбите в українських прізвищах *Путра, Путря, Путро, Путрак, Путрик, Путренко, Путриченко* й назвах *Путреда* (річка на Закарпатті) та *Путрівка* (село на Київщині). Інша назва річки – *Лохіта* (*Рохіта*) "Червона, Руда, Мідяниста".

Бріджабгушана "Окраса Браджа" – ім'я-епітет Крішни, яке складають санскр. *бріджа+бгушана*, де *бріджа* – Брадж, місцевість, з якою пов'язані дитячі та юні роки Крішни, а *бгушана* – "окраса, прикраса". Інші імена Крішни з компонентом *Бріджа*: *Бріджараджа* "Цар Браджа", де *раджа* – "цар, правитель", у формі *рай* рясно відбите в українських прізвищах і назвах; *Бріджамохана* "Улюбленець Браджа", де *мохана* – "улюбленець"; *Бріджанандана* "Син Браджа", де *нандана* – "син, нащадок"; *Бріджанараяна* "Владика Браджа" (також ім'я Вішну, втіленням якого є Крішна), де *нараяна* – "бог, владика, всевишній"; *Бріджеша* (*бріджа+іша*) "Бог Браджа", де *іша* – "бог, владика, всевишній".

Бріхадратха "Велетенська колісниця" – ім'я Індри, царя богів і ватажка небесного воїнства, у якому *бріхад* означає "величезний", а *ратха* – "колісниця", наявне і в інших двоосновних чоловічих іменах.

будгавасара "день пробудження" – термін складають санскр. *будга+васара*, де *будга* означає "пробудження", споріднене з укр. *будити, пробуджувати*, а *васара* – "день". Терміном означується 11-й день світлої половини місяця картік (8-й місяць індійського календаря, жовтень-листопад), коли Вішну пробуджується від сну. Цей день відзначається як свято.

ваджапея "пиття сили" – царський обряд, виконується на замовлення того, хто прагне здобути повну владу над чимось або кимось. Відбуваються перегони колісниць, у яких бере участь і замовник обряду – йому всіляко сприяють, аби він переміг. Обряд має свою специфіку, особливого значення, зокрема, надається числу 17: 17 днів тривають жертвоприносини, 17 різновидів плати жерцям за відправу, 17 різних тварин приноситься в пожертву. Колись важливий релігійний термін *ваджапея* з часом став високостатусним прізвищем, його мав, наприклад, прем'єр-міністр Індії Аталь Біхарі *Ваджпеї*. Термін складають *ваджа+пея*, де *ваджа* – "сила, могутність", а *пея* – "пиття; питво", від дієслівної основи *па* "поглинати", спорідненої з укр. *пити* й *пій* у словах *напій, водопій* та назві загальноскіфської релігійної святині – *Ексампей*.

Ваджра "Булава", "Перун", "Громова стріла" – імена багатьох міфологічних та епічних персонажів: його, зокрема, мали богиня-воїтелька Дурґа, син Крішни й син мудреця Вішвамітри. *Ваджра* також – назва гори й перший компонент в іменах богів, міфологічних і епічних персонажів: *Ваджрабаху* – ім'я Аґні й Рудри, *Ваджрахаста* – Аґні й Шіви, *Ваджрасамхата* й *Ваджрасур'я* – Будди, *Ваджрамшу* – сина Крішни, *Ваджранабга* – бойовий диск-чакра Крішни, *Ваджравелу* – ім'я старшого брата Крішни, *Ваджратунда* – ім'я Ґаруди, їздового птаха Вішну. Санскр. *ваджра* означає також "блискавка", "грім", "алмаз", "сталь".

Ваджравіра "Богатир із булавою-ваджрою" – воїнське ім'я, означує Індру. Санскр. *ваджра* "блискавка", "громова стріла", "перун" – атрибут і зброя Індри, царя богів і ватажка небесного воїнства, якого не раз згадує "Велесова книга". Саме булавою-ваджрою Індра здолав змія Врітру, який в українському фольклорі виступає як злий цар Ворот або Воротар. Ім'я *Ваджравіра* означує також Шіву. Ім'я склада-

ють *ваджра+віра*, де *віра* – "богатир, герой", яке має і форми *вір* та *бір*, рясно відбиті в українських прізвищах.

Ваджрадакшіна "З ваджрою у правиці" – ім'я-епітет Індри, яке складають *ваджра+дакшіна*, де *ваджра* – перун, громова стріла, булава Індри, а *дакшіна* – "південний" або "правий". Схід – сторона світу, яку охороняє Індра, тож якщо стати обличчям на схід, то південь буде по праву руку. Через це поняття *південний* водночас означає і *правий*. В давньоукраїнській мові правиця мала й назву *десниця*, тому іноді назву *Десна* дехто з дослідників трактує як *Права*, оскільки Десна – права притока Дніпра.

Ваджракаршана «Ваджроплугий», «Який оре ваджрою», «Чия ваджра як плуг» – ім'я-епітет Індри, складають *ваджра+каршана*, де *ваджра* – зброя цього бога, перун, булава, а *каршана* – "оранка, оранння", яке сходить до санскритської дієслівної основи *карш-кріш* "орати, обробляти землю". Від цієї основи утворене й *крішак* "селянин, землероб", з яким споріднене рос. *крестьянин*.

Ваджрін "З ваджрою", "Наділений ваджрою", "Ваджрівник" – ім'я-епітет бога Індри, його складають санскр. *ваджра+ін*, де *ваджра* зброя бога Індри – перун, громова стріла, булава, а *ін* – суфікс приналежності до чогось або наділеності чимось, тотожний суфіксові *ин* в українських прізвищах і назвах. За цим же зразком утворені й імена-епітети Вішну й Крішни: *Ґадін* "Булавник" і *Чакрін* "Дисківник" та Шіви – *Шулін* "Тризубник". Інші імена Індри з *ваджра*: *Ваджрадгара* "Ваджродержець" (*дгара* споріднене з укр. *держати*), *Ваджрахаста* "З ваджрою в руці" (*хаста* "рука" споріднене з укр. *кисть*), таке ж значення мають і *Ваджрабаху* та *Ваджрапані* (*баху* і *пані* теж "рука"), *Ваджраюдга* "Озброєний ваджрою" (*аюдга* "зброя; озброєний"), *Ваджрамушті* "Стискаючий ваджру" (*мушті* "жменя, кулак"), *Ваджраджіт* "Ваджрозвитяжний" (*джіт* "переможний, звитяжний", відбите в давньоукраїнських іменах як *Жит*), *Ваджрендра* "Владика ваджри", де санскр. *індра* означає не тільки "Індра", а й "цар, владика".

Вайрівіра "Ворогозвитяжник" – ім'я сина царя Дашаратхи, де *вайрі* "ворог", *віра* "герой, богатир". *Дашаратха* – батько царевича Рами, сьомої аватари Вішну і героя давньоіндійської епічної поеми "Рамаяни", яка сюжетом (мотив переслідування оленя) і деякими архаїчними звичаями (випробування вогнем, вибір дівчиною чоловіка) перегукується з українськими фольклором і обрядами.

вайш'ї "селяни" – третій стан давньоіндійського суспільства після брахманів і кшатріїв, селянство. Назва сходить до санскр. *віша*, *віш* "усі, громада, народ", з ним споріднене давньоукр. *весь* "село", від-

бите в українських назвах *Вишпіль* і *Вишгород*. Колір стану – жовтий, покровитель – бог Вішну, у "Велесовій книзі" *Вишень*, *Вишній*, *Всевишній*, земними втіленнями якого (сьомим і восьмим) є *Баладева*-Білобог і *Крішна*-Чорнобог – імена всіх трьох відбиті в українських прізвищах і назвах. Основну масу повноправних вільних общинників складали вайш'ї – переважно землероби й скотарі, від них надходили необхідні кошти на утримання державного апарату, жерців і знаті, вони – основна податкова верства. Рівних прав із брахманами й кшатріями не мали, проте в економічному плані були цілком самостійні, мали право володіти землею і відігравали значну роль у державному управлінні. Вони постачали переважну масу пішого війська для ополчення, хоча провідною військовою силою були загони (дружини) добре озброєних і підготовлених воїнів-кшатріїв. Про високий статус вайш'їв у ведійську епоху свідчать згадки про них поряд із кшатріями.

Вандана "Славна", "Славлена" – відома річка в пуранах, назва якої сходить до дієслівної основи *ванд* "славити, величати, підносити", від якої утворено низку високостатусних чоловічих і жіночих імен. У басейні Дністра є річка *Вендичанка*, де й річка *Славська* й потік *Слов'янка*, на Вінничині село *Вендичани*. Дослідники співвідносять *Вендичанку* з гідронімом *Віндава* в басейні Лаби на крайньому заході полабсько-слов'янського масиву (нім. *Wendland*). На їхню думку, обидві назви відбивають глибинні венедсько-слов'янські взаємозв'язки. І звертають увагу, що зі словотвірного погляду древанська (*древлянська*) *Віндава* перегукується і з річкою *Русава* біля *Вендичанки* в тій же системі лівобережного Дністра. У Криму біля Алушти – річка *Венеть* (певно, з *Венедь*), де й річка *Слов'янка*, у басейні Дунаю – потік *Вандріча* і там же річки *Славець*, *Славець Великий*, *Славка*, *Славчик*, *Слов'янець*. У басейні Дніпра гідронімів на *Венд* нібито не виявлено, але є річки *Славинка* (притока Росі), *Славута* (притока Ужа), *Словечна* (притока Прип'яті) й народно-пісенне означення Дніпра – *Славута*, *Славутич-Словутич*. Річки *Славута* й *Словечна* – на Житомирщині, де в давньому селі Троянів з поселенням III тис. до н.е., засвідчене прізвище *Вендер*. Через село *Троянів* і прізвище *Вендер* у ньому перекидається місток до венедів-венетів і Трої (пор. *Троєщина* в історичній топографії Києва). Маємо цілком певний паралелізм: в ареалах з гідронімами на *Венд-Ванд-Вінд* засвідчені й гідроніми на *Слав-Слов*. Що навряд чи випадково і промовляє за значеннєву готожність основ *Венд* і *Слав*. Близько 1200 року польський хроніст Вінсенти означив Віслу назвою *Vandalus*, з якою пов'язав і польське жіноче ім'я *Ванда*, а під 1518 р. засвідчено топонім *Vindica* – одна з найпізні-

ших фіксацій пруської (боруської) особової назви *Vindiko*. У Польщі на початку XVI ст. згадується село *Vindica* (нині Воловно Ольштинського повіту), що підтверджує побутування топонімів на *Венд-Вінд* і на польських геренах. Тож етнонім *венеди-венди* самоназва, інакше навряд чи слов'яни подібним чином називали б своїх дітей, річки й осідки. Тому *венеди* – така ж самоназва, як і *слов'яни* та *сколоти*.

вандана-мала, *вандана-маліка*, *вандана-вара* "славильний-величальний вінок-гірлянда" – санскритський термін на означення вінків, гірлянд чи просто жмутів зеленого листя, якими заклечують браму, ворота або двері з нагоди свята, врочистої події чи вшанування почесного гостя. Терміни утворені від санскр. *вандана* "величання, славлення", яке, в свою чергу, сходить до дієслівної основи *ванд* "славити, величати, підносити", та *мала-маліка-вара* "вінок, гірлянда". Є чоловіче та жіноче ім'я *Вандана* й однойменна давня річка в Індії.

Вандін "Славитель" – мудрець, переможець у словесних двобоях. "Махабгарата" мовить, що під час жертвоприносин царя Джанаки (батько Сіти – героїні "Рамаяни" й дружини царевича Рами, взірець відданості й подружньої вірності в індійців) змагалися у мудрості й красномовстві вчений брахман Аштавакра й *Вандін* – придворний співець. Ім'я утворене від санскритської дієслівної основи *ванд* "славити, величати" і суфікса *ін*, властивого як українським (*Батурин, Чигирин, Малин, Пирятин, Козятин, Снятин, Ядутин*), так і польським назвам (воєводства *Біскупін, Ґарволін, Ґловнін, Кротошин, Ольштин, Польчин, Шишин, Вільчин*), який означає володіння або наділеність чимось. З основою *ванд* споріднений етнонім *венди-венеди*, що його мала слов'янська людність. Джерела I-V ст. повідомляють, що венеди – численний народ за Віслою, між Венедською затокою (Балтійське море) й Венедськими горами (Карпати). Відомий чеський учений Людвік Нідерле теж не сумнівається, що венеди-венди Плінія, Тацита, Птолемея, Йордана, Прокопія і пізніших істориків завжди були слов'янами. Балтійські венеди, як на Л.Нідерле, безумовні слов'яни, і наводить вагомі докази цього. По-перше, у I-II ст. вони займали ту саму територію, яку в VI ст. займали й слов'яни. По-друге, назву *Wenden, Winden* упродовж усієї історичної епохи німецька мова зберігає як загальне означення слов'ян. Аби відрізнити давні слов'янські села від своїх, німці називали їх *windisch, wendisch* "венедські". Йордан, який перший дав початкову історію слов'ян, каже, що назви *венди-венеди* й *слов'яни* означували той самий народ, і сам навперемін вживає їх. Тобто принаймні на VI ст. тотожність венедів і слов'ян ніяких сумнівів не викликала. Проте Нідерле схильний гадати, що назва *венеди-*

венди не слов'янська, а чужомовна. Але як у такому разі пояснити, що у "Велесовій книзі" (IX ст.) слов'янські князі мають імена *Венд* і *Вендеслав*, що в поляків поширене жіноче ім'я *Ванда*, а основа *венд-венед* відбита в українських і слов'янських назвах.

Отож назви *венеди* й *слов'яни-слав'яни* – семантичні двійники й несуть однакове значення "славителі, величальники, слав'яни". Що дивовижно перегукується зі словами "Велесової книги" про те, що "ми – слов'яни, руси, які богам славу співають, і тако суть слов'яни тому". Чим підкреслюється і праведність слов'ян-слав'ян-венедів-русів, і неабияка роль волхвівської верстви у них. "Велесова книга" оповідає про братів Славена й Скіфа, що Славен подався на північ, а Скіф лишився біля моря, що Скіф мав сина *Венда*, у якого був онук, володар південних степів. Жіночий варіант імені *Венд – Венда* "Слава", "Славна, Гідна хвали", згодом *Ванда*, особливо поширене в поляків. Та ж "Велесова книга" знає руського князя IV ст. *Вендеслава*, а також "молодшого Вендеслава". Коли руси зазнали поразки від готів Германаріха, котрий підступно вбив Буса-Божа й сімдесят його воєвод, "...повстав молодший Вендеслав, і зібрав русь, і повів на них, і того разу розбив готів". З чого виходить, що був і старший (певно, давніший) *Вендеслав*. Це ім'я можна тлумачити як *Славослав*, тобто "Славний славою" (пор. укр. *славословити*). Цікава й згадка аль-Масуді, котрий у землі волинян (*Валінана*) одного з князів називає *Вандж-Слава*, що, певно, арабська передача імені *Вендеслав*.

Вандініка "Славна", ***Вандіта*** "Славлена", ***Вандья*** "Гідна славлення", "Достойна величання" – індійські жіночі імена, що сходять до санскритської дієслівної основи *ванд* "славити, величати, підносити", від якої утворено низку високостатусних чоловічих та жіночих імен і з якою споріднений етнонім *венди-венеди*. Якщо були чоловічі слов'янські імена на *Ванд-Венд*, то були і їхні жіночі варіанти, як те бачимо на слов'янських та індійських прикладах: *Горислав* і *Горислава*, *Мирослав* і *Мирослава*, *Віслав* і *Віслава*, *Вішравас* і *Вішрава*. Таким ім'ям є польське *Ванда* "Слава, Славна, Славлена". Це тлумачення тим правомірніше, що своїх індійських двійників мають іще два польські жіночі імені – *Ядвіга* й *Данута*. Перше ім'я споріднене з літописним етнонімом *ятвяги*, тотожного індійському етноніму *ядави*, родоначальник яких – легендарний цар *Яду*. Ім'я *Яду* та ядавів-ятвягів відбилося в українських прізвищах *Ядута-Єдута* і *Ядутенко-Єдутенко*, назвах *Ядути*, *Ядутин*, *Ятва*, *Ятвіж*, *Ятвяги*, *Ятвязь* та ін. Є подібні назви і в Польщі. Щодо жіночого імені *Данута*, то інша назва ядавів-ятвягів – *данави-дайнови*.

Варанавата – давня назва сучасного міста Барнава, за 35 км від міста Мірут у штаті Мадг'я-Прадеш. "Махабгарата" знає плем'я *варани*, яке, вважається, населяло область чи країну *Варана* (наголошене перше *а*) в Пенджабі. Привертає увагу, що було слов'янське плем'я *варни* (*варнави*) східніше ободритів на річці Варна, по сусідству з річкою *Укра-Вакра*, де жили *укри-украни*, які мають безпосередній стосунок до назви *українці*. Назву складають *варана+вата*, де *вата* – суфікс приналежності до чогось (когось) або наділеності чимось, тотожний українському суфіксу *ватий* (жіночий варіант – *вата*). Тобто *Варанавата* означає *Варанатів*, *Варанин*.

Варанасі (донедавна *Бенарес*) – давня і нинішня назва одного з семи священних міст Індії, знаменитого й нині місця прощі. За пуранами, розташовувалося біля злиття річок Варна (Барна) й Асі, через що й назва; за "Махабгаратою", стояло біля злиття річок Ґанґи й Ґомті. Інша назва річки Варни –*Варанавaті*, тому привертають увагу річка *Вороновиця* в басейні Південного Бугу і селище *Вороновиця* на Вінничині, а компоненти *ваті* й *виця* в індійській та українських назвах тотожні. Вважають, що Варанасі заснував цар Кашіраджа, що воно було столицею держави *Каші*, яка за часів Будди (VII ст. до н.е.) входила до держави *Кошала*, з якої походив царевич Рама, герой "Рамаяни". Звідси й друга назва міста Варанасі – *Каші*.

Вараха "Вепр" – третя з десяти земних аватар-втілень бога Вішну, коли він у різних подобах сходить на землю і відновлює порушені лад і справедливість. У третій своїй аватарі він у подобі велетенського вепра пірнув на дно океану, іклами підійняв затонулу під час потопу землю і утвердив її так, щоб вона ніколи більше не занурилася знову. Через це й самого Вішну називають *Вараха* (іранська форма – *Вараз*, *Гураз*) й *Варахадева* "Вепробог". Від *вараха* утворені імена *Варахака* "Вепроподібний", *Варахадатта* "Даний Варахою-Вішну", *Варахашрінґа* "Вепроіклий", *Варахакарна* "Вепровухий". Жіночий варіант імені – *Варахі* "Веприна" має Лакшмі, дружина Вішну – богиня щастя, багатства й сімейної злагоди, тотожна балтійській Лайме й давньоукраїнській Ладі. Прикметно, що на означення Дніпра автори V-X ст. дають назву *Варух*, а у водозборі Дніпра багато "вепрячих" і "кабанячих" гідронімів. Та й давню назву *Данапер* творять *дан+апер*, де *дан* "ріка", *апер* "самець, вепр, бик". Тобто *Дніпро-Данапер* у такому разі означає *Самець-ріка*, *Вепр-ріка*, *Бик-ріка*. Пор. у Вірменії річку *Раздан*, утворену від *Вараз-дан* "Вепр-ріка", де початкове *Ва* відпало й слово прибрало форми *Раздан*.

Варахаміхіра "Вішну і Мітра", "Вепр і Сонце" – давньо-індійсь-

кий астроном і астролог III ст., якого індійська традиція вважає однією з дев'яти перлин при дворі знаменитого імператора Вікрамадітьї; ще однією такою перлиною там був знаменитий поет і драматург – *Калідаса*. Ім'я складають *вараха+міхіра*, де *Вараха* – одне з імен Вішну, а *Міхіра* – різновид імені *Мітра*, іран. *Міхр*. Мітра у ведійські часи був божеством Сонця і Мирного Договору, тож *Міхіра-Мітра* означає і "Сонце"; на слов'янському грунті воно має форму *Мир* і відбите в низці високостатусних давньоукраїнських двоосновних імен і назв.

Варіша, Варіш "Владика вод" – ім'я бога моря і водних просторів Варуни, тотожного давньоукраїнському Дажбогу, грецькому Посейдону, іранському Ахурамазді й скіфському Тагимасаду. Санскр. *іша-іш* у ньому – "владика, бог", а *варі* – "вода", відбите в печенізько-гуннських назвах *Вар, Варом, Варух* на означення Дніпра. Перський варіант – *Баріш*.

Варішапрія "Дощолюб" – чоловіче ім'я, первісно означувало птаха чатаку, який невимовно радіє настанню дощового сезону. Ім'я складають *варіша* "дощ"+*прія*, де *прія* споріднене з укр. *приязнь, приємний, приятель* і тотожне *люб* у слов'янських і давньоукраїнських двоосновних іменах (*Добролюб, Миролюб, Боголюб*) і термінах (*книголюб, винолюб, працелюб*).

варни "стани" – чотири верстви давньоіндійського суспільства, за міфами, постали з частин тіла Першолюдини-Пуруші, якого боги принесли в пожертву на початку світу: жерці-брахмани постали з його вуст, кшатрії-воїни – з рук, вайш'ї-селяни – зі стегон, а шудри, залежні общинники – зі ступнів. За буддійськими й джайнськими джерелами, спершу з'явилися воїни, потім – селяни, а тоді жерці й шудри. Давньоіндійські "Закони Ману", приписувані прабатькові людства Ману, мовлять, що чотири стани походять від божественних мудреців, синів Ману: брахмани – від Бгріґу (Каві), кшатрії – від Анґіраса, вайш'ї – від Пуластьї, шудри – від Васіштхи, нащадки якого носили "оселедець". Ману – син бога-творця Брахми, що уособлює в тризубі праве вістря. Індійські джерела стверджують, що є 4 категорії людей, залежно від виду діяльності: *брахмани* зайняті науками (вчаться і навчають), *кшатрії* – військовою справою, управлінням держави, судочинством, *вайш'ї* – землеробством, торгівлею, *шудри* – ремеслами й слугуванням у трьох вищих станів, загальна назва перших трьох станів – *арії*, бо вони відбували посвячення-упанаяну, тобто ніби народжувалися вдруге, вже духовно. З часом вайш'ї перетворилися на прошарок купців, торговців і лихварів, а шудри стали землеробами й ремісниками. Санскр. *варна* дослівно означає "колір, забарва", кож-

на суспільна верства має свою барву: із брахманами асоціюється білий колір, що символізує святість і чистоту, з кшатріями – червоний, що символізує енергію і рішучість, з вайш'ями – жовтий, тобто поєднання білого й червоного кольорів, із шудрами – чорний (пор. *чернь*), що за брахманським трактуванням символізує безбожність і темряву. Чотиристановий суспільний поділ знали скіфи, отже, й давні українці, про що пише Геродот, коли переповідає скіфську легенду про чотири магічні предмети, які впали з неба й далися до рук наймолодшому з трьох синів Таргітая – *Колаксаю*, який і став першим скіфським царем, родоначальником скіфської царської династії. Кожен магічний дар символізує один із чотирьох суспільних станів: чаша – жерців, сокира – воїнів, плуг – землеробів, ярмо – залежних общинників. Тож чотиристановий поділ знало не тільки давньоіндійське й давньоіранське суспільство, а й скіфське та давньоукраїнське, бо навіть сучасні українські прізвища відбивають усі чотири індоіранські терміни на означення цих станів.

Варуна – ведійське божество, у "Ріґведі" невіддільне від *Мітри*, обоє разом уособлюють цілокупність всесвіту – Варуна темний, а Мітра світлий бік його. Тотожний іранському Ахурамазді, грецькому Посейдону, скіфському Тагимасаду й слов'янському Дажбогу, бог-охоронець західної сторони світу, божество водних просторів, покровитель воїнського стану – з ним ототожнюються князі й царі, коли посвячувалися на князювання чи царювання. Йому жертвують тварин-самців темної масті, він темний, чорний, тому ім'я *Варуна* споріднюється з укр. *вороний*, численні річки з компонентом *Ворон* розсипані по всій Україні. Сюди ж стає і *Вороніж*, і *бусові врани* "бики вороні" зі "Слова о полку Ігоревім". А взагалі Варуна пов'язується з темними водою і биком, санскр. *вар*, *варі* "вода" відбите в назвах *Вар*, *Варом*, *Варух* на означення Дніпра. Варуна, як і Врітра – син *Дану* "Потік, Річка", яка уособлює первозданні води й тотожна давньоукраїнській фольклорній Дані, теж пов'язаній із водною стихією. Тож і Дажбог – син Дани, він – головне божество у древлян, тоді як головне божество полян, тотожних ведійським *пуру-пауравам* – Індра-Перун. Тобто Варуна давніший за Індру.

Варунамітра "Варуна і Мітра" – сукупне ім'я, складене з імен двох найважливіших ведійських божеств, які відбивають двоїсту (дихотомічну) структуру світу, магіко-юридичну функцію давньої племінної організації. Цю функцію і втілюють Варуна й Мітра. Вони протиставляються одне одному як темний і світлий, нічний і денний, причетний до води й причетний до вогню, пов'язаний із місяцем і

пов'язаний із сонцем, індивідуальний і колективний, жіночий і чоловічий, земний і небесний. До них звертаються, як правило, в двоїні, з'єднуючи обидва імені в одне *Варунамітрав* або *Мітраварунав*, аби підкреслити їхню нероздільність і нерозривність. Ім'ясполучення *Варунамітра* й *Мітраваруна* відбиває найпростішу й найдавнішу модель світу, де Варуна уособлює земний світ, а Мітра – небесний. Ім'я *Володимир*, найпопулярніше в слов'янському світі, яке мали аж 18 представників династії Рюриковичів – слов'янське відбиття імені *Варунамітра*. У них компоненти *Варуна* й *Волод*, *мітра* й *мир* тотожні, причому тотожні не тільки фонетично, а й етимологічно. Тобто ці компоненти мають спільне походження і однакове значення. Ім'я *Володимир* на різних рівнях і в різних контекстах може тлумачитися порізному, бо архаїчна лексика, надто стосовна релігійного культу й ритуалу, багатозначна. Так, на планетарному рівні ім'я *Володимир* може тлумачитися як *Місяць+Сонце*, на рівні стихій – *Вода + Вогонь* (у "Рігведі", зокрема, мовиться, що коли при договорах і угодах у свідки закликають Варуну, то клянуться при воді, а коли Мітру – то при вогні). Тож ім'я *Володимир* має і свій барвний рівень, свою кольорову символіку, яка випливає із тлумачення імені *Володимир* як *Вода+Вогонь*, тобто *Синій+Жовтий*. А це кольори нашого державного прапора.

Варша "Дощ, Пора, Рік, Хмара" (пор. рос. *Облак*) – чоловіче ім'я, його мав, зокрема, вчитель відомого граматиста, лексикографа й поета, однієї з 9 перлин при дворі знаменитого царя Вікрамадітьї – *Вараручі*. Жіночий варіант імені з наголошеним останнім *а* означає "Дощова хмара", "Дощова злива", "Дощовий сезон". Санскр. *варша* (синоніми *варшана*, *варшанти*) означає також "дощі, пора дощів, дощовий сезон" – один із 6 сезонів індійського календаря. Першопочатково індійський календар ділився на три пори року: жарку, сиру й холодну. "Ваджасанея-брахмана" вперше згадує 6 пір року: весна-*васанта*, літо-*грішма*, дощі-*варша*, осінь-*шарад*, зима-*хеманта* й холоди-*шішіра*. На означення дощового сезону є і терміни *варшаугха*, *варша-кала*, *варша-ратра*, *варша-самая*, *варшік'я*, *варша-ріту*, причому з *ріту* "пора року; сезон" споріднюється укр. *літо*. Термін *варшагам* "прихід-настання дощів" і *варша-шарад* "дощі-осінь" означують відповідно початок дощового сезону і період дощі-осінь, *варша-пуга* й *варша-пратібандга* (досл. "відсутність дощу") – "часті дощі" й "посуха", *варша-вріддга* "ростучий під дощем", а *варшопала* (досл. "дощове каміння") "град"; санскр. *упала* "камінь" споріднене з назвою напівкоштовного каменя – *опал*. *Варшака-варшак*, *варшука-варшук*, *варшін*, *варш'я* означають "дощовий, дощовитий", *варша-*

мапак "дощомір", *варша-гу* "жаба", досл. "гукальниця дощу". У мові хінді наведеним санскритським прикладам відповідають *барсат* "сезон дощів", *барсаті, барсіла* "дощовий, належний до сезону дощів", *барсаті пані* "дощова вода", *барсау* "дощова (хмара)", *барасна* "йти дощеві, зрошувати; бути достатку", *барсана* "поливати, оббризкувати", з якими виявляє очевидну спорідненість назва *Бористен. Варша* може означати й "сім'я", що видно з означень євнуха *варша-дгара* й *варшавара*, досл. "тримач сімені"; *варша* має і значення "рік" – воно присутнє в рос. *сверстник* "одноліток, ровесник". Має *варша* і значення "країна". У давнину Індія називалася *Варша, Бгарата* або *Бгаратварша* "Країна бгаратів", де *бгарати* плем'я, згадуване ще в "Ріґведі". Сучасна назва країни індійськими мовами – *Бгарата.*

Присвійна форма *Варша* утворена від *Вріша*, тобто *Варша* означає "Врішин", "Син-Нащадок Вріши". "Врішин". Оскільки найважливіші індійські божества означуються *Вріша* "Бик, Самець", то *Варша* може означати й "Син Шіви-Індри-Вішну-Крішни-Сур'ї", а при означенні множинної сукупності матимемо *варшава* "варшави", "сини-нащадки Шіви-Індри-Вішну-Крішни-Сур'ї". Санскритська дієслівна основа *вріш-варш* причетна до винятково важливого й розлогого кола понять *небо-бик-дощ-земля-корова-зрошення-запліднення-врожай-багатство-добробут-лад.* Лад упорядкований, справедливий і праведний. Його уособлює бик-тур – у давніх уявленнях втілення досконалої краси, нездоланної могутності й божественності, наділений світотворчими якостями, опора й захисник світоладу, закону, непохитності космічних процесів, моральних, етичних, суспільних і релігійних устоїв. Як на опорах тримається міст, так і світ тримається на бикові-законові-ладові. Мостова опора в українській мові *бик*, що й сходить до давніх уявлень про бика – опору світу. В українців бик – символ творення, парубок, віл – чоловік, телиця – дівчина, корова – жінка, земля. На таку символіку багаті весільні пісні й весільна обрядовість українців, фольклор. Край чи країна, назва якої містила значення "бик", вважалася праведною і чеснотливою. Північне Причорномор'я, отже, й Україну, давні астрогеографічні карти розміщують під знаком Тельця, по-латинському *Taurus*, по-санскритському *Вріш*, по-слов'янському *Влес-Велес.* Тобто під знаком *Тура-Бика.*

Варшаґірі "Гора Варша", "Дощова гора", "Бичача гора" – в індійській міфології гірський хребет, що нібито відділяє різні частини світу. Назву складають *варша+ґірі*, де *ґірі* тотожне українському *гора*, а *варша*, окрім значення "дощ", може бути й присвійною формою від *вріш* "самець, бик" і означати "бичачий". Тож *Варшаґірі* дослівно

означає "Бичача Гора", синонім назви – *Варшапарвата* (санскр. *парвата* "гора"). А цілком реальна гірська система *Тавр* "Бик" тягнеться від Північного Причорномор'я до Індії. Кримські гори в давнину називалися *Таврські* або *Тавр*. З назвою *Варшагірі*, очевидно, співвідносне українське прізвище *Вершигора*.

Варшамада "Захмелілий від дощу", "Павич" – чоловіче ім'я. Де *мада* "захмелілий, сп'янілий" сходить до дієслівної основи *мад* "хмеліти, п'яніти", звідки й *мада* "хмільний напій", споріднене з укр. *мед* (пор. давньоукр. *меди*).

Варшандгара "Дощова хмара", "Дощодержець", "Тримач сімені" – ім'я мудреця-ріші. В імені *дгара* "держатель, держець" споріднене з укр. *держати*, а *варшан*, окрім значення *дощ*, може означати й *сім'я*.

Варшікі "Дощовиця" – жіноче ім'я. Також назва рослини *Jasminum sambac*.

Варшнея "Належний до врішніїв", "Врішнійський" – ім'я Крішни, яке відбиває його причетність до племені *врішні*, родоначальник якого – *Врішні* "Ярий", "Буйний" (досл. "Як бик"), предок Крішни.

Васіштха "Найбагатший" – один із семи ведійських мудреців-*саптаріші*, ототожнюваних із сузір'ям Великої Ведмедиці. Вважається сином бога *Варуни* від ансари-русалки Урваші, у "Рамаяні" – спадкоємний жрець Сонячної династії у царя Дашаратхи, батька Рами, героя "Рамаяни", йому приписується створення 7-ї книги "Ріґведи". Постійний суперник іншого ведійського мудреця *Вішвамітри*, обоє в різний час були жерцями у ведійського царя-арія *Судаса*, ім'я якого тотожне українському прізвищу *Судас*, похідне від якого – *Сдасюк*. Епос пояснює його непримиренне суперництво з Вішвамітрою зазіханням останнього на його чарівну корову, яка сповняла всі бажання. Давні джерела зазначають, що нащадки Васіштхи носили пасмо волосся на виголеній голові, тобто "оселедець". Ім'я *Васіштха* означає "Найбагатший" і сходить до санскр. *васа* "багатий, щедрий" та суфікса *іштха*, який надає прикметникові найвищого ступеня порівняння і тотожне українському суфіксу *ище* в словах *ревище*, *товпище*, *зборище*, *юрмище*; цей же суфікс і в імені *Шарміштха* "Найсоромливіша", яке мала мати трьох синів і дружина царя Яяті, батька Яду, родоначальника ядавів, тотожних літописним ятвягам. Санскр. *васу* означає і "багатство, добро, статки" й "земля, держава". Від нього утворене санскр. *васура*, *васур* "багатий" або "наділювач багатством" (пор. українське прізвище *Васюра*), з *васу* споріднене грец. *василевс-базилевс* "цар" та укр. *Василь*. Із *васу* "земля, багатство" творяться терміни із значенням "цар, правитель", які стали високостатусними

чоловічими іменами. Ім'я *Васудева* "Бог багатства" або "Владика землі" мав, зокрема, батько Крішни і його старшого брата Баладеви, різні імена яких широко відбиті в українських прізвищах та назвах.

Васудгаріні "Тримачка скарбів, багатств" – означення Землі, яке складають санскр. *васу* "багатства, скарби" +*дгаріні* "тримачка, держателька", споріднене з укр. *держати*. Інші означення Землі цього ж плану: *Васуда* "Дарувачка багатств", *Васудга* "Виробниця багатств", *Васуматі* "Повна багатств", *Васудгара* "Втілення багатств", *Васура* "Багата", "Щедра". І сама Земля має назви *Дгара* й *Дгаріні* – "Держателька".

веди "священні знання" – найдавніші пам'ятки індійської літератури, які датуються серединою II тис. до н.е., хоча описи астрономічних явищ, на думку деяких дослідників, дають підстави датувати деякі гімни у ведах X тис. до н.е. Веди здавна вважаються творами священними і предковічними, що існували до сотворіння світу. Лише деякі з давніх мудреців-ріші удостоїлися почути їх, щоб потім повідати світові, тому інша назва вед – *шруті* "почуті", де *шруті* споріднене з укр. *слух, слухати*. За приписами індуїзму, їх можуть слухати й вивчати лише представники трьох вищих суспільних станів – так звані *арії* або *двічінароджені* (*двіджа*): брахмани-жерці, кшатрії-воїни та вайш'ї-селяни. За змістом веди поділяються на чотири збірники віршованих гімнів – *чатурведи* "чотири веди": "Ріґведа", "Самаведа", "Яджурведа" й "Атхарваведа", відповідно "Веда промовлянь-звернень (до богів)", "Веда піснеспівів", "Веда жертовних висловів" і "Веда замовлянь". Четверта веда долучилася пізніше, тож основними визнаються три перші веди, сукупне означення яких – *тріведа*. Тобто три веди відносяться до найдавніших, ведійсько-кімерійсько-трипільських часів. Три веди знали давні українці, що підтверджує "Велесова книга", яка зберегла унікальний термін *тривіди*. З вед постали *шастри* – священні книги, а оберігати шастри від еллінів і варварів клянуться таври-руси, жителі Херсонеса Таврійського (літописного Корсуня) ще в III ст. до н.е., у так званій *Херсонеській присязі*. З *веда* в Індії пов'язано багато імен і термінів, зокрема, прізвища *Двіведі*, *Тріведі* й *Чатурведі*, які первісно були термінами на означення людини, яка грунтовно вивчила відповідно дві, три, чотири веди, були ніби її науковим званням, а згодом стали високостатусними брахманськими прізвищами.

веді, ведіка "жертовник" – жертовний вівтар, який укривався обрядовою підстилкою з трави *дарбги* (*куші*), на яку клалися підношення богам – ритуальні перепічки, каша, зерно тощо. Вважалося, що боги з небес сходять до цієї скатертини скуштувати своїх жертовних страв.

Вена – нащадок Дгруви-Полярної зірки, батько земного першоцаря Прітху *(див.)*, творця людської цивілізації. Міф оповідає, що в царя Анґи був єдиний син Вена, мати якого була дочкою Смерті, тому від матері він успадкував лиху вдачу й непомірну пиху. Після смерті батька він сів на престол і відразу пішов війною на сусідні країни й завоював їх. Він чинив людям усілякі кривди, а жерцям заборонив приносити пожертви богам; обурені брахмани накинулися на нього й зарізали гострими стеблами священної трави куша. У Вени не було дітей, а хтось мав правити країною, тож брахмани стали розтирати праву руку вбитого царя, і з неї вийшов чарівний і могутній юнак, немов сам бог Аґні. Його назвали Прітху, він зайняв батьківський престол і вславився справедливим правуванням.

Віданда "Могутня булава" – у "Махабгараті" батько царів Данди й Дандадгари. Ім'я утворене з санскр. *ві+данда*, де *ві* – префікс, який надає основному слову (*данда*) вищий ступінь якості й означає "міцний, дужий, могутній, славний", а *данда* – "кий, булава, жезл, скипетр". Тобто *Віданда* означає "Могутній кий", "Славна булава".

Відарбга "Дарбгославна"– інша назва країни *Бгоджа*, де правив *Бгішмака*, батько царівни *Рукміні*, дружини Крішни, яку він викрав з її *сваямвари* (*див.*). Назва розкладається на *Ві+дарбга*, де *дарбга* – священна трава з гострим листям, схожа на осоку, неодмінна при жертовних відправах, інша назва якої – *куша*. А *ві* у санскриті – префікс, що посилює значення основного слова, тобто *дарбга*, як в укр. *видатний, визначний, винятковий*. У санскриті основне значення дієслівної основи *дарбг* "з'єднувати, зплітати, зчіплювати", що навіює на згадку *дараби* – зв'язані плоти зі стовбурів дерев, які сплавляють по гірських річках у Карпатах. Оскільки санскр. *р* часто-густо відповідає слов'янському *л/в* (санскр. *пурна* – рос. *полный* – укр. *повний*, *дірґха* – *долгий* – *довгий*, *врік* – *волк* – *вовк*, *тарк* – *толк* – *товк*), то санскр. *дарбг* на слов'янському грунті прибирає форм *далб-долб-довб*. Водночас ця основа виявляє неабияку подібність з назвами *Здолбунів*, *Здовбиця*, *Довбичка*, *Долобське* (озеро в Києві, де 1103 року відбувся з'їзд києворуських князів); цілком можливо, що озеро назване *Долобське* через те, що його береги були рясно зарослі осокою-дарбгою. Численні факти відбиття священної дарбги в давньоіндійських іменах і назвах, обрядах і ритуалах засвідчують її виняткову роль в уявленнях стародавніх індійців. Тому й не дивно, що вона відбилася і в назві *Відарбга*, яка означає "Край благословенної дарбги", "Країна священної дарбги", "Країна, славна дарбгою". Втім, слід сказати, що деякі індійські джерела пояснюють назву *Відарбга* як "Розплетена", маю-

чи на увазі, що основа *дарбг* має і значення "плести, вити", а префікс *ві-* може бути префіксом від'єднання, тотожного українському *від* у *відокремити, від'єднати, відійти*. Проте для такого тлумачення бракує переконливого вмотивування, тому його відносять до "народної етимології". Тоді як пов'язування назви *Відарбга* зі священною травою дарбгою знаходить переконливе й різнобічне вмотивування. І якщо назви *дарбги-далбги* й *дуліби* споріднені, то й царівна Рукміні, виходить, дулібка. Її батько Бгішмака царював у дарбгів-бгоджан, а ім'я *Бгішмака* тотожне українському прізвищу *Бушмака*. Отож маємо кілька показових подвійних тотожностей: одна країна має дві назви – *Бгоджа* і *Відарбга-Дарбга*, людність цієї країни теж має дві назви – *бгоджі-бгоджани* й *дарбги-далбги*, де останнє має дивовижний перегук із двома літописними назвами на означення людності одного й того самого ареалу: Волині – *бужани* й *дуліби*, ще одна, третя назва яких *волиняни*. А на Волині маємо могутній індоарійський пласт у топонімах і гідронімах, зокрема, пов'язаний із ятвягами й Крішною, що відбили волинські назви *Ятвяги, Ятвязь, Рахмани, Гупали, Пульмо, Шацьк* та інші. Столиця Бгоджі-Відарбги-Відалбги-Далбги називалася *Кундін*, а в ареалі Волині було історичне місто *Кудин*. Тож усе сказане не таке вже й неймовірне, бо ці численні факти не поясниш випадковістю чи простим збігом.

відарбги – сказане (див.*Відарбга*) дозволяє співвіднести індійське *дарбги-далбги* з давньоукраїнським *дуліби* на теренах історичної Волині, де згодом згадуються також *бужани* й *волиняни*. Причому одні дотримуються думки, що дуліби, бужани й волиняни – одне й те саме плем'я, яке в різні періоди виступає під різними назвами. Інші ж мають їх за абсолютно різні племена, що змінювалися на цій території. І пролити світло на цю й досі нерозв'язану проблему допомагає "Махабгарата", дані якої виявляються цікавими і значущими: вони промовляють за те, що дуліби-бужани-волиняни – три різні означення тієї самої людності.

вінаяки – індійська міфологія знає дві групи (зичливих і незичливих) божеств нижчого рівня і двоїстої природи, які чинять людям перепони й водночас усувають їх. Індійські тексти VII-V ст. до н.е. мовлять, що вінаяки вселяються в людину й прирікають її на невдачу – царевич не отримує трону, дівчина не виходить заміж, заміжня жінка не народжує дітей, полководець не знає перемог. Умилостивити вінаяків найкраще редискою-*мулака* й солодощами-*модака*. Ватажок вінаяків – слоноголовий бог *Ґанеша, Ґанеш* (пор. укр. прізвище *Ґаниш*), син Шіви; він бог мудрості, покровитель учнів і студентів,

усувач перепон і має ім'я *Вінаяк*. Уявлення про добрих і злих духів, що складають почет Шіви, відоме Давній Україні. На Молдаванці в Одесі знайдено напис III ст. з іменем *Бутанат*, якому відповідає інд. *Бгутанатх* "Владика бгутів", де *бгути* – добрі й злі духи, що складають почет бога Шіви. А *бгути* – інша назва вінаяків. У санскриті *вінаяка, вінаяк* означає "усувач, позбавник".

Вірараття "Богатирська-Геройська колісниця" – воїнське ім'я, де санскр. *віра* (хінді *вір*) означає "воїн, богатир, герой", *ратха* – "колісниця". *Віра* "Герой, Богатир" – одне з імен Крішни й компонент в імені його старшого брата – *Балавіра* (хінді *Балвір*, пендж. *Балбір*) "Могутній герой", відбите в козацьких прізвищах *Кичбер, Шелбир, Балвір, Бальвір, Балбир, Балбиренко* тощо.

Вішвамітра "Мітра-Сонце-Мир світу" – ім'я ведійського мудреця-ріші. Йому і його нащадкам приписується створення 3-ї мандали (книги) "Ріґведи". За народженням воїн-кшатрій, але ревним подвижництвом досяг статусу брахмана (жерця) і став одним із 7 великих ріші (*махаріші*). Він наставник-ґуру царевича Рами в "Рамаяні", відомий своєю затятим суперництвом з іншим знаменитим ведійським мудрецем-ріші – Васіштхою. Ім'я складають *вішва+мітра*, де *вішва* – "світ", *мітра* – "бог Мітра". Оскільки у ведійський період Мітра був богом Сонця і Мирного Договору, то ім'я можна тлумачити і як "Сонце світу", "Злагода світу". На слов'янському грунті Мітра має форму *Мир*, яке відбите в численних давньоукраїнських іменах і назвах. *Вішвамітра* відповідає слов'янському імені *Всемир*. В іранській формі *Аспамітхар* ім'я *Вішвамітра* засвідчене на теренах України в боспорських написах IV-III ст. до н.е.

Вішвапалак "Захисник світу" – індійське воїнське й царське ім'я, яке складають *вішва+палак*, де *вішва* – "світ", *палак* – "захисник, оборонець, воїн, князь, цар", в основі якого дієслівна основа *пал* "охороняти, захищати, берегти", наявна в скіфському етнонімі *пали*, слов'янських етнонімах *поляни* й *поляки*, назвах *Пала, Палунь* і *Палакій*, військових термінах *полк, полковник, полководець*. Семантично-етимологічний двійник імені *Вішвапалак* – слов'янське князівське ім'я *Святополк*; у них другі компоненти мають спільне походження й однакове значення, а перші – семантичні двійники, бо *Свят* у ньому не від *святий*, а від *світ* (польське *swiat*). Тобто й *Святополк* означає "Захисник світу". Сюди ж стає і ім'я *Ярополк* – теж князівське.

Вішваратха "Колісниця світу" – ім'я батька мудреця Ґадгі, який, у свою чергу, був батьком мудреця-воїна Вішвамітри. Ім'я складають *вішва+ратха*, де *вішва* означає "все; світ", *ратха* – "колісниця".

Вішвашравас "Славний на весь світ", "Світослав" – воїнське ім'я, яке складають санскр. *вішва+шравас*, де *вішва* – "все, світ", *шравас* – "слава". Його семантично-етимологічний двійник – давньослов'янське князівське ім'я *Святослав*, де *свят* "світ" (польське *swiat*), *слав* "славний, знаменитий". Тож і *Святослав* – "Славний на весь світ", "Світославний", "Світослав". Тобто в іменах *Вішвашравас* і *Святослав* (точніше, *Світослав*) компоненти *шравас* і *слава* – двійники етимологічні, а *Вішва* і *Свят(о)* – семантичні.

Вішнупур "Місто Вішну" – місто в Індії, яке має в Україні, на Черкащині, свого двійника – *Вишнопіль*. Санскритському *пур*, яке первісно означало "фортеця", тотожне укр. *піль* у назвах *Бориспіль*, *Вишніль*, *Костопіль*, *Краснопіль*, *Миропіль*, *Тернопіль*, *Ямпіль*, *Трипілля* та ін. Вішну уособлює в тризубі ліве, "земне" вістря і як *Вишень-Вишній-Всевишній* відомий "Велесовій книзі". Разом із ним згадується і *Кришень*, тобто *Крішна* – восьме земне втілення Вішну, якому в Індії присвячені численні *Крішнапури* "Міста Крішни", а в Україні не менш численні *Краснополі*.

Вішнуратха "Колісниця Вішну" – Ґаруда, цар птахів і їздовий птах Вішну, бога-охоронця Землі й людей, який "Велесовій книзі" відомий як *Вишень* і який у тризубі уособлює ліве (земне, жіноче) вістря. Санскр. *ратха* – "колісниця".

Вішнушакті "Сила Вішну" – ім'я-епітет Лакшмі, дружини Вішну, богині щастя, багатства й сімейної злагоди в індійській міфології, тотожної балтійській Лайме й слов'янській Ладі, де санскр. *шакті* означає "сила, могуть". Імена з цим компонентом, як правило, жіночі, хоча той же Вішну – чоловіче божество. *Шакті* в імені мовби вказує, що це дружина божества, його жіноча іпостась.

вратья "обітники" – людність, серед якої не панують брахманські приписи, тобто обряди й звичаї. Цим терміном означуються члени вищої верстви, тобто брахмани, які втратили свій статус через невиконання очищувальних обрядів, а також нащадки, народжені від шлюбу жінки-кшатрійки й чоловіка-шудрі. З точки зору ортодоксальних брахманів вони – безвірники, неправедники, але могли відновити свій статус через очищувальний обряд *вратьястома*. У науковій літературі вратьїв іноді розглядають як найранішу хвилю арійських переселенців. Термін утворений з санскр. *врата* "обітниця, присяга, клятва"; у давні часи *врата* – обряди й урочистості на честь Вішну й Шіви.

вріка (хінді *врік*) "вовк" – у санскриті це слово означає не тільки "вовк", а й "корова", "кшатрій-воїн", "плуг", "булава", "блискавка", воно

активне у творенні індійських двоосновних імен і назв. Ім'ям *Врікa* означується Місяць і Сонце, його має низка міфологічних та епічних персонажів, серед них – син земного першоцаря Прітху; син Крішни; син царя Шури – одного з предків Крішни; син царя кекаїв, з яких походила Кайкеї – дружина царя Дашаратхи, батька Рами. Лексема *вовк* відбита в Україні в численних "вовчих" прізвищах і назвах, особливо гідронімах. Геродот у V ст. до н.е., мовлячи про похід перського царя Дарія на скіфів, каже, що той дійшов до країни тіссагетів, де течуть чотири великі ріки – *Лік, Оар, Танаїс* і *Сірґіс*, де грецьке *Лік* споріднене з *Врік* і означає "Вовк". Річку *Лік* Геродот знає і в Малій Азії, де була країна *Лікія*. Він же мовить, що сина скіфського царя Спарґаніта, прадіда знаменитого скіфського мудреця Анахарсиса, теж звали *Лік*. З чого видно, що *Лік* виступало як назва і як ім'я, що воно творило етноніми й назву країн. І водночас засвідчує, що *Лік* – грецька передача скіфського імені й назви, які в оригіналі звучали інакше. Грец. *likos* тотожне індійському *врікa-врік* і рос. *волк*, укр. *вовк*, сербохорв. *вук*, англ. *wolf*. У грецькому слові початкове *в* відпало, як це має місце й на індійському (*врішабга* і *рішабга* "бик") і українському ґрунті (*врожай* і *рожай*, *Владимир* і *Ладимир*, *Владислав* і *Ладислав*). Тобто назва *Лік* мала відбитися в українській гідронімії й антропонімії як *Вовк*. І ми справді маємо в українців численні прізвища *Вовк, Вовчик, Вовчок, Вовчук, Вовченко, Вовчанський, Вовчанівський, Вовковинський, Вовкогон, Вовкобой, Вовкотруб, Вовкович, Вовкевич, Вовківський, Вовковецький, Вовковенко, Волконські* (зросійщений український шляхетський рід) та ін. А ще *Убийвовченко, Убийвовк*, якому відповідає індійське *Врікаган* і укр. *Вовкобой, Вовкогон*. Сюди ж стають і прізвища *Лупивовк, Гонивовк, Убийвовк, Дидавовк*. За цим зразком утворені прізвища *Убийконь, Убийконенко, Убийкобиленко*. Відомий *Муравський Шлях* починався від Перекопу і йшов на північ, проходив між верхів'ями річок Молочні Води й Кінські Води, перетинав річку *Вовчі Води*. В Україні зафіксовано понад сотню "вовчих" назв, найбільше боліт – 39, ярів – 26, річок – 23, потоків – 17, струмків – 3. Якщо підсумувати ці "вовчі" річки, потоки й струмки, то їх буде 43. Подібних боліт і ярів – 65. Якщо ж до 43 "вовчих" річок додати 39 боліт з назвою *Вовча*, то вийде 82 назви. Чисту назву *Вовк* мають лише 2 річки: притока Південного Бугу і притока Лімниці (бас. Дністра), всі інші назви похідні від *вовк*. Впадає в око, що в басейні Сіверського Дінця лише 1 "вовча" річка. Зате "вовчих" боліт і ярів – 43, що вдвічі перевищує сумарний показник по інших басейнах – 22. Натомість у басейні Дніпра мало "вовчих" боліт і ярів (13), зате найбільше річок, потоків і струм-

ків – 20. У басейні Дунаю таких річок 13. Тож у басейнах Дніпра й Дунаю "вовчих" річок найбільше – 31.

У басейні Дніпра 33 "вовчі" назви (20 річок, 11 боліт, 2 яри), Сіверського Дінця – 44 (19 боліт, 24 яри, 1 річка), Дунаю – 13 (всі річки), Дністра – 9 (6 річок, 3 болота), Азовського моря – 7 (6 боліт, 1 річка), Південного Бугу – 2 (річки). "Вовчих" ярів у басейні Сіверського Дінця – 24, тут незаперечна перевага Сіверського Дінця, як і з "вовчими" болотами. Більшість боліт мають назву *Вовча*, що засвідчує: ці болота колись були річками або відносилися до басейну ріки *Вовчої*. "Вовчих" боліт обабіч берегів Сіверського Дінця приблизно порівну, з чого можна припустити, що Сіверський Донець – центр "вовчого" ареалу. Переважна більшість "вовчих" річок (потоків, струмків – без боліт) зосереджена в басейні Дніпра – 20, Дунаю – 13, Дністра – 6, Південного Бугу – 2, Сіверського Дінця і Азовського моря – по 1. З чого й висновок, що басейни Дніпра й Сіверського Дінця – осередок "вовчих" назв (77), що саме тут найбільше був поширений культ вовка. А ряснота назв упевнює, що уявлення, пов'язані з ним, тут дуже давні, як і більшість "вовчих" назв. Що певною мірою підтверджує і "Слово о полку Ігоревім", коли пише про князя Всеслава, який міг перекидатися вовком і за ніч добігати до "кур тмутораканьських", а надто Геродотові слова про неврів, у яких нібито раз на рік кожен перетворюється на вовка, а тоді знову стає людиною. Тож саме в ареалі найбільшого зосередження "вовчих" назв і слід, очевидно, найперше розміщувати Геродотову *Невриду*. Культ вовка виразний і в інших слов'янських народів, що видно хоча б із назв – *Волковийськ* у Білорусі, *Вількомир* у Польщі, *Вуковар* у Югославії.

Врікадева "Вовкобог" – ім'я сина Васудеви, батька Крішни. Ім'я складають санскр. *вріка* "вовк"+*дева* "бог". Жіночий варіант імені *Врікадеві* "Вовкобогиня", його мала дочка царя Деваки, батька Девакі – матері Крішни.

Врікадіпті "Вовкосяйний" – ім'я сина Крішни, яке складають санскр. *вріка* "вовк"+*діпті* "світло, сяяння, блиск, краса", яке сходить до санскритської дієслівної основи *діп* "сяяти, світити, осявати", від якої утворене поширене в індійців ім'я *Діпак* "Світильник" (пор. українське прізвище *Каганець*) і назва знаменитого індійського свята вогнів – *дипавалі* (*дивалі*), дослівно "низка світильників". З ними споріднене сучасне українське прізвище *Диптан*; у санскриті *діптан* означає "сонце".

Врікакарман "Вовкочинець", "Який діє по-вовчому" – чоловіче воїнське ім'я (в епосі так звали асура), утворене від санскр. *вріка*

"вовк", а *карман* "робитель, чинитель", яке сходить до санскритської дієслівної основи *кар-крі* "робити, чинити, діяти" і яке в двоосновних іменах і термінах відповідає українському *роб* у словах *землероб*, *хлібороб*, *винороб* тощо. З чого видно, що вовк високо шанувався і був певним взірцем для воїнів.

Врікастхала "Вовчанськ", досл. "Вовча місцевість" – давнє поселення, одне з п'яти, яке просили брати-пандави у своїх двоюрідних братів кауравів замість належного їм півцарства. Розташовують його південніше Хастінапура, колишньої столиці кауравів. Назву складають санскр. *вріка* "вовк" і *стхала* "місце, місцевість", споріднене з укр. *столиця* і *престол* (давньоукр. *стіл*). В Україні маємо численні "вовчі" річки, на Харківщині є місто *Вовчанськ* на річці *Вовчі Води*, що є очевидним перекладом ранішої, вже малозрозумілої для місцевої людності назви.

Врікасья "Вовкоротий", "Вовкомордий" – ім'я сина Крішни, утворене з санскр. *вріка* "вовк"+*асья* "обличчя, лице, морда, рот".

Врікаті "Що тягає як вовк" – ім'я сина Крішни, складене з санскр. *вріка* "вовк" і суфікса *ті*. Наявність більшості "вовчих" імен у синів Крішни (*Врікаті, Врікасья, Врікадітті, Вріканірвріітті*), "вовчих" епітетів у батька й матері Крішни – *Врікадева* й *Врікадеві* та племінника – *Врікодара* незаперечно засвідчує культ вовка в племені Крішни, тобто ядавів, тотожних літописним ятвягам.

Врікодара "Вовкопуз" – ім'я-епітет Бгімасени (скорочено *Бгіма*), наймогутнішого з п'яти братів-пандавів, який славився своєю ненажерністю. Ім'я складають санскр. *вріка+удара*, де *вріка* "вовк", *удара* – "живіт, пузо, черево".

Вріша (хінді *Вріш*) "Самець, Бугай, Бик" – ім'я Шіви і його їздової тварини, бика Нанді, а також Індри, Вішну, Крішни, Сур'ї-Сонця, бога кохання Ками, Карни – героя-воїна в "Махабгараті", знак зодіака Телець (лат. *Taurus*). Термін та ім'я сходять до санскритської дієслівної основи *вріш-варш* "зрошувати, запліднювати", тож *вріша-вріш* "самець, бик" дослівно означає "зрошувач, запліднювач". Вріш-бик уособлює моральність, праведність, геройство, дужого, здорового чоловіка, *вріша* – одна з 4-х категорій чоловіків в еротичних трактатах і бог кохання Кама (пор. грец. *Ерос*, *Ерот* "Бик"). Шіві-Врішу тотожне давньоукраїнське божество *Влес-Велес*, яке входило в язичницький пантеон великого київського князя Володимира і в Києві стояло осібно від інших божеств – на Подолі, на березі Почайни. Тоді як інші божества, серед них і Мокоша (інд. *Махеші* "Велика богиня"), дружина Влеса-Велеса, його жіноча іпостась, стояла на Горі, біля "двору терем-

ного", тобто біля князівських палат.

Ім'я *Вріша-Вріш* мали численні міфологічні й епічні персонажі, воно входить і в численні двоосновні імена, особливо на означення божеств. Найбільше імен на *Вріш* мають Шіва, Вішну, Кріш-на, Індра, Дурґа, відомі "Велесовій книзі" й рясно відбиті на українських теренах. При допомозі суфіксів, від *вріша-вріш* "самець, бик" твориться низка термінів на означення самців різних тварин: *вріша-дамша, вріша-лочан* "кіт", *врішан-врішала* "жеребець", *вріша-капі* "мавпа-самець", *вріша-рава* "тварина-самець", *вріші* "баран, цап", *врішін* "навич". Позаяк санскритське *r* (і не тільки початкове) на слов'янському грунті часто-густо стає *l*, цей перелік можна продовжити: *лоша-лошак-лошиця* (рос. *лошадь*), *лось, лис-лисиця*. Іноді початкове *r* зберігається: *рись, рисак* "кінь" (санскр. *врішак*), *рус* "бик", яке бачимо в українських прізвищах *Білорус* "Біловіл" (синоніми *Білокур, Білогур, Білоус*) та *Чорнорус, Малорус* "Чорновіл", іранському імені *Рустам* (інд. *Врішоттам*) "Найяріший бик", назвах *руси-русь, Русь, Рось, Росава, Роська* – остання має і назву *Самець*. Є приклад, коли санскр. *вріша-вріш* "бик" на слов'янському грунті зберігає початкове *v*, але *r* стає *l*, як у імені *Влес-Велес* на означення давньоукраїнського "скотьєго" бога, який після прийняття християнства став святим *Власієм-Власом-Уласом* – покровителем худоби. А одне з імен індійського "скотьєго" бога Шіви-Рудри (слов. *Род*), як зазначалося, *Вріша-Вріш* "Бик". Сучасне ім'я *Борис* – грецька трансформація саме *Вріш*, а *Бористен* на означення Дніпра – грецька трансформація місцевого *Вріш-дану* "Бик-ріка", де *дану-дан* "потік, ріка", відбите в назвах *Дон, Донець, Дунай, Дністер, Дніпро*. Тож *Бористен* – "Бик-ріка", "Бичі Води", що цілком у руслі рясної "волово-турово-бичачої" гідронімії, гопонімії і етнонімії на теренах України. *Бористен* – семантичний двійник назви *Дніпро* "Ріка-Бик" (*дан+апер* "самець, бик, вепр"). Людність по Дніпру-Бористену в античних авторів – *бористенити*, тобто *бичичі, туричі*, у "Велесовій книзі" – *кравенці*, тобто *коровичі*, а *кравенці* – давня форма сучасного етноніма *українці*. Фіксований античними авторами із середини I тис. до н.е. етнонім *бористеніти* в своїй первісній формі існував значно раніше від перших грецьких згадок про нього й сходить щонайменше до трипільських часів. Тож назва *українці* – набуток найдавніших історичних часів, у формі своїх семантичних двійників (*бористеніти, таври, скіфи, руси*) вона існувала на теренах Давньої України у трипільські, скіфські, долітописні й літописні часи. Назва *Русь* – семантичний двійник назви *Україна*, а назва *руси-русь* – назви *українці*. Тобто словосполучення

Україна-Русь різними лексичними засобами передає однакове значення – "Країна Бика-Тура", "Країна бичичів-туричів". На давніх астрогеографічних картах Скіфія-Україна розміщена під знаком Тельця, тобто Бика, Тура, санскритська назва якого *Вріша, Врішабга.*

Гомер у VIII ст. до н.е. знає в Тавриці-Криму назву *Кефало-врісі* "Голова бика" (коня Олександра Македонського звали *Букефал, Буцефал* "Бикоголовий"), у Криму біля Алушти є потік і гідрографічна система *Врісі-Чесме,* де *чесме*, яке нині в тюркських мовах означає "криниця, джерело, колодязь", сходить до перс. *чашма* "око", яке має і значення "джерело, криниця". А *врісі* споріднене з *вріша* "самець, бик", тож первісне значення назви *Врісі-Чесме* – "Волове Око". Причому *врісі* саме індійська форма слова, бо в іранських і слов'янських мовах воно має форму *рус.*

врішабга "бик, самець, бугай" – синонімом до *вріша*, також означає "могутній, славний, видатний", "ватажок, вождь, проводир, чільник". У санскриті *врішабга*, як і *вріша*, означує самця будь-якої тварини або ватажка людей, воно стало іменем, яке мають міфологічні й епічні персонажі. *Врішабга* звали асура, якого вбив Вішну, є гора *Врішабга*, так називається і знак зодіака Телець, що має і назву *Вріша. Врішабга* має і форму *Рішабга,* тому є імена *Рішабгадева, Рішабгакету* тощо. Від *Рішабга* твориться ім'я *Аршабга* із значенням "Син Рішабги". Так само значення "син Врішабги" й "син Вріши" передаються формами *Варшабга* й *Варша.*

Врішабгаґаті "Який їздить на бикові" – ім'я-епітет Шіви, де санскр. *ґаті* "рухання, пересування" сходить до дієслівної основи *ґа* "іти, рухатися, ступати" (пор. рос. *шаґать, двигаться*).

Врішабгадгваджа "З биком на прапорі", "Бикостяжний" – чоловіче ім'я, яке відбиває поклоніння Шіві, їздова тварина якого і уособлення – бик. Поклонільники Шіви зображали на своїх стягах бика – символ Шіви. Санскр. *дгваджа* – "прапор, стяг, знамено".

Врішабгадрі "Благословеннобика" – стародавня фортеця на горі, за 25 км від міста Мадураї, в якій стоїть великий храм Сундараджі (Крішни). За легендою, тут Дгармараджа (Яма) в подобі бика так ревно вшановував Вішну, що той явився йому. А коли Вішну наближався, то від його нупурів (ножних браслетів) виник потічок, який і нині має назву *Браслетна Ґанґа.* Оповідають, що і п'ятеро братів-пандавів, героїв "Махабгарати", побували тут разом зі своєю спільною дружиною Драупаді. Печера, де вони ночували й зараз називається *Пандавська спальня*, оскільки за батьком Панду братів називають *пандави.* Двічі на рік тут відбуваються великі святкування, а раз

на рік зображення храмового божества врочисто несуть у Мадураї. Санскр. *бгадра* входить у назву місяця *бгадрапада*, воно споріднене з рос. *бодрый* та укр. *бадьорий*. Сестру Крішни звали *Субгадра*, його старшого брата – *Балабгадра*, обидва імені – семантичні двійники й означають "Винятково благословенний". У Криму є струмок *Бадрак*.

Врішабгакету, Врішабгакетана "Бикоприкметний", "Чия ознака – бик" – ім'я-епітет Шіви, де *кету, кетана* – "знак, прикмета, емблема", *врішабга* – "бик". Різновид імені – *Рішабгакету*.

Врішабганка "Бикознакий", "Чия прикмета – бик" – ім'я-епітет Шіви, де санскр. *анка* – "знак, ознака, прикмета, символ".

Врішабгану "Незрівнянний бик" – ім'я прийомного батька пастушки Радги (укр. *Рада*), улюблениці Крішни, котрий, як і Крішна, викорінював на землі зло. Ім'я творять *вріша* "бик" та *бгану* "сонце", яке сходить до дієслівної основи *бга* "світити, сяяти". Тобто ім'я *Врішабгану* дослівно означає "Бик-сонце", що навіює на згадку єгипетські малюнки, на яких між рогами в биків зображене сонце. Врішабгану народився в селі *Варшана* біля Матхури, де минули юні роки Крішни і його старшого брата Баларами.

Врішабгаса "Обитель биків" – небесна резиденція Індри й інших богів, які часто означуються биками. Інша назва небесної столиці – *Амараваті* "Обитель безсмертних", дослівно "Безсмертовиця", бо інше означення богів-биків – *амара* "невмирущі, безсмертні".

Врішабгасвамін "Владика биків" – ім'я Шіви, а також інше ім'я Ікшваку – родоначальника Сонячної династії царів. Санскр. *свамін* означає "господар, власник", воно відбите в терміні *ґосвамін* "власник корів-худоби", що має і форму *ґосаїн*, якому тотожне укр. *хазяїн* – теж "власник корів-худоби".

Врішабгекшана "Волоокий" – ім'я-епітет Вішну й Крішни, яких "Велесова книга" знає як *Вишень* і *Кришень*. Утворене з *врішабга* "бик" та *ікшана* "око). У Гомера Зевсова дружина Гера теж означується "Волоокою", точніше – "Коровоокою".

Врішавахана "Везений биком", "Биковозний" – ім'я Шіви, де *вахана* "возій" сходить до дієслівної основи *вах-ваг*, спорідненої з укр. *вести, везти*. А їздова тварина Шіви білий або сивий бик Нанді.

Врішаґа "Їздець на бикові", "Бикоїздець" – ім'я-епітет Шіви, утворене від *вріша+ґа*, де *вріша* – "бик", *ґа* – "ходець, їздець". Синонім *Врішабгаґаті*.

Врішаґір "Бикоревий" – ім'я знаменитого відлюдника, де санскр. *аґір* означає "рев, ревіння". Від *Врішаґір* похідне ім'я *Варшаґір* "Врішаґірин", "Син Врішаґіра", з ним може споріднюватися україн-

ське прізвище *Вершигора*.

Врішадарбга "Бичача дарбга (трава)", "Дарбга для бика" – син царя Шібі, котрий якось на жертвоприносинах подарував сімом мудрецям власного сина, і той, як і його батько раніше, теж відрізав від свого тіла шматки м'яса й годував ним птаха *ш'єну*, який намірявся з'їсти голуба. Ш'єна-сокіл – птах Індри, птах Перуна – теж сокіл, тобто й на атрибутивному рівні має місце спорідненість індійського Індри й давньоукраїнського Перуна. Саме слово *ш'єн-с'єн* спонукає припустити його причетність до імені священного птаха *Сенмурґ*, *Сенмурв* (*мурґа-мурґ* у санскриті "птах; півень"). Щодо *дарбга* в імені див. *Відарбга*.

Врішадарбгі "Врішадарбгин" – син царя Врішадарбги, інше ім'я якого – *Юванашва* (*юван* "юний"+*ашва* "кінь") "Молодий кінь", "Лошак". Санскр. *врішак* має і значення "кінь", "жеребець", тому з ним споріднені укр. і *рисак*, і *лошак*. А з санскр. *юван* "юний" споріднене укр. *Йван*, *Іван*, яке сходить до означення молодого, весняного сонця.

Врішадгара "Бикодержець" – ім'я Шіви, їздова тварина якого – бик. Санскр. *дгара* означає "держець, держатель, держальник" і сходить до дієслівної основи *дгар* "тримати", тотожної укр. *держати*.

Врішадгваджа "Бикостяжний" – ім'я-епітет Ґанеші, слоноголового сина Шіви, бога мудрості й покровителя студентів. Жіноче ім'я *Врішадгваджа* (наголошене останнє *а*) "Бикостяжна" означує Дурґу – богиню-воїтельку, захисницю воїнів і дружину Шіви, яка зображається з тризубцем і численні імена якої рясно відбиті в українців. Ім'я *Дурґадеві* "Дурґа-богиня" (у грецькій передачі *Тірґатао*) у давній Україні засвідчене ще в IV ст. до н.е. – тут його мала меотянка, дружина сіндського царя Гекатея.

Врішадева (наголошене останнє *а*) "Дружина бога биків" – дружина Васудеви, батька Крішни-Чорнобога і його старшого брата Баладеви-Білобога. Ім'я складають *вріша+дева*, де *вріша* – "бик", *дева* – "бог", з наголошеним *а* – "богиня". Тобто чоловіче ім'я *Врішадева* означає "Бог биків" або "Бикобог", а жіноче ім'я *Врішадева* – "Дружина Бикобога", "Бикобожина".

Врішака (хінді *Врішак*, пор. укр. *лошак*) "Бичок", "Жеребчик" – таке ім'я мали в епосі царевичі держав Калінґа й Ґандгара, шуряки царя Дгрітараштри, батька кауравів і супротивників пандавів.

Врішакані "Мавпа-самець" – одне з імен Вішну, утворене з *вріша+кані*, де *вріша* – "самець, бик", *кані* – "мавна". Таке ж ім'я має в епосі відомий відлюдник і один з 11 марутів – божеств, які уособлюють бурю, батько яких Рудра-Шіва, а складають вони бойову дружи-

ну Індри. *Маруги* як *марицї* відомі "Велесовій книзі".

Врішакету "З биком на стязі", "Чия ознака бик" – ім'я-епітет Шіви, утворене *з врішa+кету*, де *врішa* – "бик", *кету* – "знак, ознака, прикмета". Також інше ім'я Парашурами "Рами з сокирою", шостого земного втілення Вішну.

Врішалакша "Конеокий" – ім'я онука царя Ромапади (Ломапади) в епосі, утворене від *врішала* "кінь-самець" та *акша* "око".

Врішамітра "Бикомітра", "Бик і Мітра" – ім'я відлюдника в епосі, прибічника кауравів, де Мітра у ведах – бог Сонця і Мирного Договору. Оскільки биками означується низка богів, серед них Аґні, Шіва, Рудра, Вішну, Крішна, Індра, то це ім'я може бути поєднанням імен пари богів, що практикується в "Рігведі", де маємо *Аґнімітра*, *Вішнумітра*, *Індрамітра*, *Крішнамітра*. На слов'янському грунті індоіран. *мітра-митр-мих* відбите як *мир* у слов'янських іменах *Володимир*, *Чудомир*, *Любомир*, *Вишемир*, *Воїмир*, *Бранимир*, *Яромир*, *Славомир* і *Мирослав* та назвах *Житомир*, *Уномир*, *Миргород*, *Миропіль*, *Мирогоща*, *Миропілля* та ін. Тож на слов'янському грунті інд. *Врішамітра-Врішмітр* мусить мати форму *Русомир*.

Врішан "Самець-Бугай-Бик-Жеребець-Плідник", "Ватажок-Проводир" – ім'я Індри, Аґні, Карни й знака зодіака Телець.

Врішана "Кропитель, Оббризкувач, Запліднювач" – ім'я Шіви та кількох епічних героїв.

Врішанашва "Кінь-самець", "Жереб" – у "Рігведі" ім'я царя, батька Індри, та ім'я ґандгарви – божественного музики. Також білий кінь Індри, інше ім'я якого *Уччхайшравас*. Ім'я утворене *з врішана* "самець"+*ашва* "кінь".

Врішанґан "Биком'язий, Бикотілий" – воїнське ім'я, утворене *з врішa+анґан*, де *врішa* – "самець, бик", *анґан* "тіло; частина тіла".

Врішанка "Бикоознакий", "Бикоприкметний" – одне з імен Шіви, прикметна ознака якого – бик. Санскр. *анка* "знак, ознака, прикмета".

Врішанда "Бикояйцій" – ім'я асури в епосі, утворене з санскр. врішa "самець, бик" та *анда* "яйце".

Врішантака "Докінчувач Врішн", "Врішовбивця" – ім'я-епітет Вішну, який свого часу здолав демона *Врішa* "Бика". В основі *антака* "губитель, прикінчувач" лежить санскр. *анта* "кінець, край, межа", з яким деякі дослідники безпідставно пов'язують давньоукраїнський етнонім *анти*.

Врішапарва, Врішапарван "Биком'язий, Бикотілий, Бикосуглобий" – ім'я Шіви, Вішну й Індри, санскр. *парва-парван* тут озна-

чає "вузли, суглоби, м'язи". *Врішапарван* звався батько царівни Шарміштхи, його верховним жерцем був Шукра, батько Деваяні, що мала від свого законного чоловіка царя Яяті синів *Турвашу* і *Яду* – родоначальника *ядавів*, тотожних літописним *ятвягам*. У Шарміштхи, таємної дружини Яяті, було троє синів – *Ану, Друх'ю* та *Пуру*.

Врішапаті "Владика бика" – Шіва, атрибут якого білий або сивий бик. Санскр. *паті* "хазяїн, господар, владика", споріднене з латис. *pats*, рос. *батя* й укр. *батько*.

Врішасена "Бикосилий", "З військом биків (мужніх воїнів)" – ім'я-епітет могутнього воїна Карни, героя "Махабгарати", інші імена якого – *Врішa, Врішан, Врішатмаджа*, а його синів – *Врішасена* й *Врішакету*, онука – *Врішa*. Таке ж ім'я мав правнук імператора Ашоки – історичної особи. Ім'я складають *врішa+сена*, де *врішa* – "бик", *сена* – "сила".

Врішаскандга "Бикоплечий" – воїнське ім'я, де санскр. *скандга* "плече, стовбур, товста гілка".

Врішатмаджа "Народжений Биком", "Син Сонця" – інше ім'я Карни, дошлюбного сина царівни Кунті від Сур'ї-Сонця, тітки Крішни по батькові. Оскільки Сур'я-Сонце теж *Врішa* "Бик", то син його – *Врішатмаджа* (*врішa* "бик"+*атма* "душа"+*джа* "народжений; син").

Врішін "Дощолюб" – означення павича, яке стало чоловічим іменем, як і *Варшамада*. В імені *ін* – суфікс приналежності до чогось або наділеності чимось, тотожний укр. *ин*, наприклад, у назвах *Малин, Батурин, Чигирин, Козятин*.

Врішні «Ярий, Буйний, Мужній (як бик)» – винятково високостатусне ім'я, яке мають верховні ведійські й індуїстські божества – Індра, Агні, Рудра-Шіва, Вішну, Крішна. Санскр. *врішні, врішній* означає «ярий, буйний, мужній, доблесний, могутній», дослівно « бичачий», «як бик», а також "самець, бугай, жеребець, кнур, баран, цап". Причому й укр. *ярий, буйний* сходять до слів, які в основі мають значення «бик», відповідно *яр-вар* і *буй*. У санскр. *врішні-врішній* кінцеве *і-ій* те саме, що і в українських значеннях *врішній*, тобто *буйн-ий, мужн-ій, доблесн-ий, могутн-ій*. Цей суфікс, властивий індійським і слов'янським мовам, творить прикметники від іменників. Ім'я *Врішні* мав предок Крішни, цар, що вважається родоначальником племені *врішні-врішнії*, через що Крішна має півтора десятка імен, які відбивають його приналежність до цього предка і племені (*Врішніґарбга, Врішнікулодваха, Врішніпаті, Врішніпунґава, Врішнісімха, Врішнішардула, Врішнісаттама, Врішнішрештха, Врішніваренья* тощо). Брат Врішні *Андгака* – теж родоначальник племені, так званих *андга-*

ків, тож і Андгака – предок Крішни, що й собі відбите в його іменах *Врішньяндгакапаті, Андгакаврішнінатха, Врішньяндгакоттама*. Етнонім *врішні-врішнії* означає «ярі, буйні, мужні (як бики-тури)», іншими словами – *бичичі, туричі*. Значення *бичич-турич* у санскриті передає термін *врішін*, де *вріш* «самець, бик», а *ін* – суфікс присвійності, приналежності до чогось або наділеності чимось. Початкове *в* у слові може ставати *б*, тож від *врішін* можлива й форма *брішін*, яка на слов'янському грунті стала *борусин-брусин-прусин*. Індійські *ядави* і *врішнії* – найближчі родичі, як і балтійські *ятвяги* й *пруси-боруси*, тож як споріднені індійські *ядави* й балтійські *ятвяги*, так споріднені й індійські *врішні-врішнії* і балтійські *борусини-боруси-пруси-прусини*. Що засвідчує індо-балто-слов'янську єдність на міфологічному, мовному, етнічному й історичному рівнях.

Етнонім *боруси* – одне з п'яти племен, яке «Велесова книга» включає в сукупний етнонім *кравенці*. Слово *борус* може бути не тільки місцевим різновидом *вріш* «бик», а може мати й трохи інше пояснення. Його можна розглядати як двокомпонентне – *бо+рус*, де *рус* означає «бик, тур», а *бо* – різновид *буй* «бик» (лат. *bos* теж "бик"). Тож термін *борус* структурується як *бик+бик*, а таке явище властиве іє. мовам: укр. *буй+віл* і *воло-буй*, *буй-тур* і *яр-тур*, памір. *dyr-uksh* (*dyr* "тур"+*uksh* "бик"), санскр. *go+vrish* (обидва компоненти – "бик"). Така подвійність передає множину або посилює загальне значення слова. Тобто *боруси* не просто *бичичі*, а *могутньобичичі*. Українська лексикографія XVII ст. вираз *Пруская земля* пояснює «Prusia, Borussia", а *Прусак* – «Prussus, Borussus, Pruthen(us)", з чого видно, що *Прусія* – це *Борусія*, а *пруси* – це *боруси*. Тож етнонім *боруси* теж означає *бичичі, туричі*, він стає в один ряд з етнонімами *скіфи, руси, анти, сурожці*, яких «Велесова книга» об'єднує в сукупному етнонімі *кравенці*, що є давнім відбиттям сучасного етноніма *українці*. Таке поєднання балтійських і давньоукраїнських племен цілком у дусі п'яти ведійських племен і засвідчує давню балто-слов'янську єдність.

Врішніваренья «Найдоблесніший з врішніїв» – ім'я Крішни, де *варенья* споріднене з санскр. *вара* «самець, бик, богатир, герой, муж».

Врішніґарбга "Народжений у врішніїв", "Нащадок Врішні" – ім'я Крішни, де санскр. *ґарбга* (хінді *ґарбг*) "живіт, черево; зародок, плід" споріднене з укр. *горб, пагорб* (пор. українське просторічне *горбата* на означення вагітної жінки).

Врішніджіва "Душа врішніїв" – ім'я-епітет Крішни, яке складають *врішні+джіва*, де *врішні* – плем'я *врішні*, а *джіва* – "душа, життя", сходить до дієслівної основи *джів* "жити, бути живим". На означення

батька санскрит знає термін *джівадаяк* "давець життя".

Врішнікулодваха "Прославлювач роду врішніїв" – ім'я Крішни, яке складають компоненти *врішні+кула* "рід"+*удваха* "прославлювач".

Врішнінандана "Син врішніїв", "Нащадок врішніїв" – ім'я Крішни, складене з *врішні+нандана*, де *нандана* – "син, нащадок".

Врішніпаті "Владика врішніїв" – ім'я-епітет Крішни, де *паті* споріднене з латис. *pats*, рос. *батя* та укр. *батько*.

Врішніправара "Ватажок-Вождь врішніїв" – ім'я Крішни, де санскр. *правара* "вождь, ватажок" складають префікс *пра* "дуже, багато", тотожний укр. *пре* в словах *премудрий, преславний, прекрасний* і *вара* "самець, бик, богатир, герой". У козацьких реєстрах зафіксовані прізвища *Преварський* і *Пребера*; останнє тотожне санскритському воїнському імені *Правіра* «Могутній герой» (досл. «Прегерой»), пенджабська й раджпутська форми якого *Правір* і *Прабір* – ці обидві форми відбиті і в українців, як і *Балвір* та *Балбир*.

Врішніпунґава "Врішнійський богатир", "Бик врішніїв" – означення Крішни. У *пунґава* "богатир" компонент *ґава* означає "самець, бик", а *Ґава* в "Авесті" – назва Согдіани, ранньодержавного утворення на теренах Середньої Азії, з якою Україна виявляє давні зв'язки на різних рівнях (пор. слов'янські етноніми *сагудати, сугдейці*, назви *Сугдак-Судак, Суздаль* тощо).

Врішнісаттама "Найправедніший з-поміж врішніїв" – ім'я-епітет Крішни, яке творять *врішні+саттама*; *саттама* "найправедніший", у свою чергу, складають компоненти *сат+тама*, де *тама* – прикметниковий суфікс, який засвідчує вищу якість чогось, а *сат* споріднене з укр. *суть* "істина, правда".

Врішнісімха "Лев серед врішніїв" – ім'я Крішни, де санскр. *сімха, сінха* означає "лев".

Врішнішардула "Врішнійський тигр", "Найдоблесніший з врішнійців" – ім'я-епітет Крішни. Санскр. *шардула* означає "тигр".

Врішнішрештха "Найвідоміший серед врішніїв" – ім'я-епітет Крішни, яке складають *врішні+шрештха* "відомий, знаменитий"; останнє споріднене з укр. *шляхта*.

Врішньяндгаканаті "Владика врішніїв та андгаків" – ім'я-епітет Крішни, яке складають *врішні+андгака+паті*, де *паті* – "володар, владика". Царі Врішні й Андгака – брати, родоначальники відповідно врішніїв і андгаків, обоє вони – предки Крішни.

Врішньяндгакоттама "Найкращий серед врішніїв та андгаків" – ім'я-епітет Крішни, утворене з *врішні+андгака+уттама*; *уттама*

"найкращий" складають *ут+тама*, де *тама* передає вищу якість слова, а *ут* сходить до дієслівної основи із значенням "підносити, підіймати". Санскр. *ут-кріта* (досл. "робити вгору"), наприклад, тотожні укр. *від-критий* і рос. *от-крытый*.

Врішоттам "Найбичіший" – індійське воїнське ім'я, яке складають санскр. *вріша+уттам*, де *вріша* "самець, бик", а *уттам* – "найкращий, найліпший". Тобто *Врішоттам* означає "Найкращий Бик", індійський значеннєвий двійник його – ім'я *Ґотам-Ґаутам* (його мав Будда), а іранський – *Рустам*, що його має найпопулярніший персонаж давньоіранського епосу, знаменитий герой-богатир, затятий язичник, непримиренний ворог зороастризму, відданий, надійний і шляхетний захисник бактрійських царів-кеїв, якому вони завдячують своєю могутністю і видатними перемогами. В іранських мовах інд. *вріш* має форму *рус*, яка відбита в імені *Рустам* "Найяріший Бик" і в назвах *Русь*, *Рось*, *Росава*, *Роська*, яка, до речі, має і назву *Самець*, та етнонімах *руси*, *русичі*, *русини*, *руснаки*. Поняття *бик* невіддільне від воїнського стану, бик-тур в давніх уявленнях уособлює воїнську снагу, відвагу, мужність, порівняння воїна-богатиря з бикомтуром – звичайне для епосів багатьох народів, серед них і українців, що й ілюструє "Слово о полку Ігоревім", де найвищу воїнську доблесть означують епітети *яр-тур* і *буй-тур*. Іще Ґомер у VIII ст. до н.е. знає в Тавриді-Криму джерело *Кефало-врісі* "Голова бика", а початкове *в* у слов'янських та індійських мовах може відпадати – *Владимир-Ладимир*, *Владислав-Ладислав*, *врожай-рожай*, інд. *врішабга-рішабга* "самець, бик".

Врішті́мат «Дощовий», «Дощовитий», «Хмара» – чоловіче ім'я, у пуранах, зокрема, його має син царя Кавіратхи. Ім'я складають суфікс *мат* (тотожний *ват*), що передає повноту чогось, і *врішті* «дощ, злива», утворене від основи *вріш* «зрошувати, зволожувати, запліднювати». Від цієї основи утворено низку інших термінів: *врішта* "политий дощем, зрошений", *врішті́пат-варшапат* "злива" (дослівно *дощепад*), *врішті́мант* "дощовитий; хмара", *суврішта-суврішті* "благодатний дощ", де префікс *су* надає основному слову вищої якості, *атіврішті* "проливний дощ, злива", *врішті-бгу* "жаба", *упала-врішті* "град каміння" (санскр. *упала* "камінь" споріднене з *опал*), *астра-врішті й шара-врішті* "злива стріл", *пушпа-врішті* "дощ квітів", *дгана-врішті* "незліченні багатства". Щодо імені *Кавірамха* "Незрівнянна колісниця", то *каві* в ньому тотожне іранському *кей*, первісно "жрець-цар", від чого й назва славнозвісної бактрійської династії царів-кеїв – *кеяніди*.

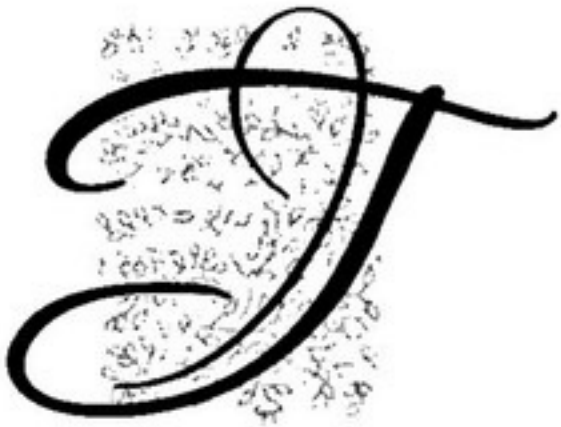

Ґавендра "Цар биків" або "Бик-цар" – ім'я складають санскр. *ґава+індра*, де *ґава* – "корови-бики; худоба", *індра* – "цар; бог Індра". В "Авесті" назва *Ґава* означує країну, інша назва якої в тій же "Авесті" – *Сугуда*, в античних авторів *Согд*, *Согдіана*, а з нею Україна виявляє гідронімно-топонімні паралелі. Нинішнє місто Судак у Криму в давнину називалося *Сугдея*, а *сурожці*, жителі Сурожа – *сугдейці*, яких "Велесова книга" включає до п'яти племен, які складають збірний етнонім *кравенці*; *кравенці* ж – найдавніша фіксація сучасного етноніма *українці*. Інше ім'я цього плану – *Ґавішвара* "Владика биків", яке складають санскр. *ґава+ішвара*, де *ішвара* – "бог, владика, всевишній".

Ґададгара "Булаводержець" – ім'я-епітет Вішну, яке складають санскр. *ґада+дгара*, де *ґада* "булава, кий", а *дгара* – "держатель, тримач", споріднене з укр. *держати*. Інші імена з *ґада*, дотичні до Вішну: *Ґадабгріт* "Булаводержець", складають санскр. *ґада+бгріт*, де *бгріт* – "тримач, держець", споріднене з укр. *брати*; *Ґададеві* "Булава-богиня" – булава Вішну, що персоніфікується як прекрасна жінка. Ім'я-епітет складають санскр. *ґада+деві*, де *деві* – "богиня".

Ґаджалакшмі "Граційнослона богиня" – ім'я-епітет Лакшмі, дружини Вішну й богині щастя, багатства й сімейної злагоди, тотожної балтійській Лайме і слов'янській Ладі. Ім'я складають санскр. *ґаджа+лакшмі*, де *ґаджа* – "слон", *лакшмі* "богиня Лакшмі". Порівняння жіночої граційності з ходою слона – найвища оцінка жіночої чарівності й краси в індійській поезії.

Ґадін "З булавою", "Булавник" – ім'я Вішну й Крішни, яке складають санскр. *ґада+ін*, де *ґада* "булава, палиця, кий", а *ін* – суфікс приналежності до чогось або наділеності чимось, тотожний українському *-ин* у назвах (*Батурин*, *Козин*, *Малин*, *Снятин*, *Чигирин*) і прізвищах (*Грицишин*, *Павлишин*, *Юрчишин*, *Яцишин*). Структурно й значеннєво індійське *Ґадін* тотожне прізвищу *Булавин*. За зразком *Ґадін*

побудовані епітети й інших богів за їхньою характерною зброєю: *Чакрін* "З диском-чакрою" – Вішну, *Ваджрін* "З булавою-ваджрою" – Індра, *Шулін* "З тризубцем" – Шіва. На означення Вішну є інші імена-епітети з *ґада* "булава": *Ґадабгріт* і *Ґададгара* – "Булаводержець", *Аді-ґададгара* "Найперший тримач ґади", де *аді* – "первісний, найперший". Булавами-гадами в індійському епосі наділені могутні воїни, ім'я *Ґада* "Булава" мав демон, убитий Вішну. *Ґадаграджа* "Булавотримач" – ім'я Крішни, восьмого земного втілення Вішну.

ґарбгаґріха "спальня", досл. "оселя зачаття" – термін, який складають санскр. *ґарбга* "плід, зародок", споріднене з укр. *горб, пагорб* (пор. просторічне означення вагітної жінки – *горбата*), та *ґріха* "оселя, житло". *Ґріха* відбите в санскр. *ґріхастха* "господар", яке має форми *ґехастха* і *ґехаста*, звідки й українське *ґазда* – означення домогосподаря у гуцулів. Господиня означується як *ґріхастхіні-ґехастхіні-ґехастіні*, йому відповідає гуцульське *ґаздиня*. Так само тотожні інд. *ґосаїн* "власник корів-худоби" й укр. *хазяїн*. Синонім – *муластхана*.

Ґарудадгваджа "Ґарудостяжний" – ім'я-епітет Вішну, яке складають санскр. *ґаруда+дгваджа*, де Ґаруда їздовий птах Вішну, а *дгваджа* – "прапор, знамено, стяг". *Ґарудадгваджа* також – ім'я-епітет Крішни.

Ґауранґа "Бикотілий" – ім'я-епітет Вішну, а також Крішни й Шіви, його складають санскр. *ґаура+анґа*, де *анґа* – "тіло; частина тіла", а *ґаура* – "бик". *Ґаура* також – ім'я Шіви, через що інше ім'я його дружини – *Ґаурі*. Як *Гуран* воно відбите в імені *Гурандухт* «Дочка Ґуран», що його мала половецька княжна, дружина грузинського царя Давида Будівничого. Водночас *Гурандухт* – і сестра половецького князя Кончака й тітка *Кончаківни* – невістки новгород-сіверського князя Ігоря зі «Слова о полку Ігоревім».

Ґірідгара «Ґородержець» – ім'я-епітет Крішни, яке складають санскр. *ґірі+дгара*, де *ґірі* – "гора", *дгара* – "тримач, держець". Ім'я сходить до міфу, коли Крішна, щоб урятувати людей від небаченої зливи, насланої Індрою, одним пальцем підійняв гору Ґовардгану, під якою, наче під парасолькою, сховалися люди. Цього ж епізоду стосується і ім'я *Ґірівара* "Ґоромуж", де *вара* – "муж, герой, богатир", що має і значення "жених; самець, бик".

Ґовардгана "Побільшувачка корів-худоби" – невисока гора поблизу Матхури, за 18 миль від Вріндавана, де серед пастухів минуло дитинство Крішни та його старшого брата Балавіри й де відбувалися їхні хороводи з дівчатами-пастушками – *ґопі*. Із цим пагорбом пов'язаний важливий епізод у житті Крішни. Він переконав пастухів не відзначати щорічного свята Індри, а натомість шанувати Ґовардга-

ну і його, Крішну, як божество цієї гори. Розлючений Індра наслав на них безупинну зливу, щоб показати свою силу. Але Крішна мізинцем підійняв Ґовардгану й тримав її сім днів і ночей над пастухами й худобою, як парасолю, захищаючи від небаченої зливи. Врешті-решт Індра мусив визнати свою поразку й вищість Крішни. Міф про гору Ґовардгану, вважають вчені, відбив історичний конфлікт між культом ведійського Індри – бога-громівника, і нового бога індуїзму – Крішни. Як пам'ять про цей епізод на свято дивалі в сільських районах, особливо довкола Матхури, святкується *Ґовардгана-пуджа* – вшанування гори. Споруджується пагорб із гною, прикрашається фігурками пастухів і корів, а тоді починаються танці й співи на честь Крішни-*Ґірідгари* – "Городержця". Середньовічні джерела засвідчують на горі Ґовардгані кілька храмів, зокрема, Харідеви (ім'я Вішну-Крішни) й Чакрешвари-Махадеви "Великого бога з чакрою" (теж одне з імен Вішну-Крішни, атрибут і зброя яких – бойовий диск-чакра). Було тут і зображення Шрінатха, а *Шрінатх* – теж Вішну, досл. "Володар Шрі", де *Шрі* – його дружина Лакшмі, богиня багатства, щастя й сімейної злагоди. Ще одна *Ґовардгана* є в Західній Індії, названа, за переказами, через те, що на ній росла соковита й запашна трава, від якої худоба гладшала й добре плодилася; гора називалась *Ґовардганапур* "Ґовардганопіль" і *Ґопала* "Крішна", дослівно "Захисник худоби", "Пастух". Відвідати це священне місце означало позбутися гріхів, а один із царів, як свідчать знайдені написи, звів тут навіть будинок відпочинку. Ототожнюється з сучасним великим селом *Ґовардган* на правому березі ріки Ґодавері, назва якої означає "Дарівниця худоби".

Численні сліди поклоніння Крішні в Україні на різних рівнях спонукають уважніше придивитись і до найвищої вершини Карпат, назва якої – *Говерла*. Індійська *Ґовардгана* овіяна ореолом святості, таким самим ореолом святості овіяна й *Говерла* – найвища вершина Українських Карпат на Івано-Франківщині, яка, вважається, дала назву *Говерлі* – правій притоці Білої Тиси. Індійська *Ґовардгана* пов'язана з поклонінням *Крішні*, ім'я якого означає *Чорний*, а *Говерла* знаходиться біля хутора *Чорногора*. Назви *Ґовардга-Ґовардгана* й *Говерла* фонетично напрочуд близькі, *Ґовардга-Ґовардгана* означає "Примножувачка корів-худоби", санскритська дієслівна основа *вардг-врідг* "рости, посилюватися, дужчати", від якої утворене *вардгана* "побільшувачка, примножувачка", споріднена зі слов'янською дієслівною основою *валд-волд-влод-волод*, рясно відбитою у князівських іменах *Владислав, Рогволод, Володар, Володимир* та ін. Тож цілком можливо, що між назвами *Ґовардгана* й *Говерла* існує не лише функціональна

спорідненість, а й етимологічна.

ґовір'я "плата за коров'яче молоко" – пор. історичний термін *вира-віра* – відшкодування, відплата, штраф, наприклад, за провину, злочин. Термін складають *ґо+вір'я*, де *ґо* – "корова", *вір'я* – "рідина".

Ґовріша, Ґовріш "Бик-самець", "Бугай" – воїнське ім'я, можлива спорідненість з українським прізвищем *Гавриш*. Ім'я складають *ґо+вріша*, де обидва компоненти означають "самець, бик"; таке подвоєння посилює основне значення слова або уточнює його.

Ґоврішабгадгваджа "Бикостяжний", "З биком на стязі" – ім'я-епітет Шіви, яке складають *ґо+врішабга+дгваджа*, де *ґо* і *врішабга* мають значення «бик», а *дгваджа* – «прапор, знамено, стяг». Синоніми *Врішабгадгваджа, Врішадгваджа*.

Ґоврішанка «Чия прикмета – бик», «Бикоознакий» – ім'я-епітет Шіви, складене з *ґовріша* «бик»+*анка* «знак, прикмета, емблема». Синоніми *Врішанка, Врішабганка*.

Ґоврішоттамавахана «Чий возій – найкращий бик» – ім'я-епітет Шіви, яке складають *ґо+вріша+уттама+вахана*, де *ґо* і *вріша* – «бик», *уттама* – «найкращий», *вахана* – «возій».

Ґода «Дарувальник корів-худоби» – індійське воїнське ім'я, його має в «Махабгараті» шанувальник Сканди – бога війни й сина Шіви. Ім'я складають санскр. *ґо+да*, де *ґо* – «корови, худоба», *да* – «давач, давець, давальник», від санскритської дієслівної основи *да* «давати, дарувати, наділяти». Назва священної індійської річки *Ґодаварі* теж містить компонент *Ґода*. В Україні є річка *Гудка* – притока Овди у басейні Псла, на межі Сумської і Курської областей. Назва *Овда* може сходити до первісного *Говда* (пор. українське прізвище *Говдя*), де *Гов* споріднене з інд. *ґау* «корови, худоба». На Сумщині є село *Овдянське*. Цілком можливо, що до цього ряду стають давньоукраїнські імена *Годун, Годило, Годята*.

Ґодаварі – найбільша й найдовша ріка Південної Індії (майже 1500 км), має 10 правих і 11 лівих приток. За «Рамаяною», яка виявляє багато спільного з українським фольклором і звичаями, на її берегах певний час жив царевич Рама, коли перебував у 14-річному вигнанні, тому річка вважається священною. Назва розкладається на *Ґо+да+варі*, де *ґо* «корови, худоба», *да* «давати, дарувати», а *варі* «вода, ріка», відбите в давніх назвах на означення Дніпра – *Вар, Варом, Варух*. Тобто *Ґодаварі* – «Річка, яка дарує худобу», а що худоба колись – основне мірило багатства, то й «Річка, яка дарує багатство». Очевидно, річка славилася пасовищами обабіч своїх берегів. Є індійське ім'я *Ґода* «Дарувач корів-худоби-багатства». В Україні є річка *Гудка*,

притока Овди, а назва *Овда* може сходити до первісного *Говда*, де *Гов* споріднене з інд. *ґау-ґав-ґава* «корови, худоба». Що ж до *варі* в *Годаварі*, то воно рясно відбите в українських гідронімах: давні назви Дніпра – *Вар*, *Варом* і *Варух*, на Чернігівщині – річка *Вара*, *Вариводка* на Вінничині, потоки *Варагій* на Коломийщині і *Варгедь-Варгодь* на Закарпатті; остання назва, коли переставити компоненти, матиме форму *Гедьвар*, *Годьвар* – майже *Годаварі*. У світлі цього привертають увагу гідроніми зразка *Скотарський* (*Воловецький* (!) р-н, Закарпаття), *Скотарчик* (с. *Говерла*, теж на Закарпатті), назви боліт, колись річок – *Скотувата* (22 назви), які споріднені зі *скот* «корови-бики; худоба», яке відбите, в свою чергу, в назвах *скити-скоти-скіфи*, *Скіфія-Скутія-Скотія* та *скоти* й *Шотландія* (англ. *Скотленд*).

ґодана «дарування-давання-дання корови» – обряд на перше гоління бороди, коли вчителеві-гуру, у якого навчається підліток, дарують корів. Обряд здійснювався у 16 років і знаменував настання юності. Після гоління вусів і бороди підліток мав знову прийняти обітницю брахмачаріна (учнівства) й рік жити в суворій повстримливості. Термін складають санскр. *ґо+дана*, де *ґо* «корова», а *дана* (хінді *дан*) «дання, дарування», від дієслівної основи *да* «наділяти, дарувати», з якою споріднені укр. *дати*, *давати*. «Ґодан» називається і останній роман класика індійської літератури Премчанда (1880-1936), який 1979 року вийшов українською мовою під назвою «Жертовна корова».

Ґодгарін «Власник корів, худоби» – ім'я-епітет Крішни, яке складають санскр. *ґо+дгарін*, де *ґо* – "бики-корови, худоба", *дгарін* – "власник", дослівно "держець", яке сходить до дієслівної основи *дгар* "тримати", з якою споріднене укр. *держати*. Структурно й значеннєво імені *Ґодгарін* відповідає інд. *ґосаїн* – теж "власник корів, худоби", якому тотожне укр. *хазяїн*.

Ґокула "Череда корів" – місто на річці Ямуні, неподалік Матхури, де минуло дитинство і юність Крішни. Назву складають санскр. *ґо+кула*, де *ґо* – "корови; худоба", *кула* – "гурт, череда; родина, рід", з яким споріднені скіфські царські імена *Колаксай* (*ксай* "цар"), *Сколопіт*, *Скіл*, *Скілур*, етнонім *сколоти* (самоназва скіфів за Геродотом) та укр. *коліно*, *покоління*, *колінник* "співплемінник".

ґокшіра (хінді *ґокшір*) – "коров'яче молоко". Термін складають санскр. *ґо* "корова" та *кшіра* (хінді *кшір*) "молоко", споріднене з укр. *сир*. На Житомирщині є річка *Госира*, назва якої в такому разі означатиме "Молочна", очевидно, через смакові якості її води.

Ґолока "Світ корів" – рай Крішни на священній горі Меру (Су-

меру), де пасеться чарівна корова Сурабга, яка сповняє всі бажання і ім'я якої етимологічно тотожне імені *Європа*. Термін складають санскр. *го+лока*, де *го* – "корови", *лока* – "світ". Образ Крішни тісно пов'язаний з пастушницькими мотивами.

ґомін "власник корів-худоби" (санскр. *го* "корови, худоба"). – Термін складають санскр. *го+мін*, де *го* – "корова", *мін* (*ман*, *мант*) – суфікс наділеності чимось або приналежності до чогось. З терміном, очевидно, споріднене українське прізвище *Гомін*.

Ґомукха (хінді *Ґомукх*) "Бичача морда" – поширене в епосі воїнське ім'я, його мали, зокрема, син колісничого Індри та воїн-данава в "Махабгараті", де *данави* – інша назва ядавів, тотожних літописним ятвягам, які, до речі, мають і назву *дайнови*. З ядавів-данавів походили Крішна та його старший брат Баладева. В індійців є музичний інструмент *го-мукх* "бичача голова", а *мукх* споріднене з укр. *маз*, *миз*, *миза* "обличчя, лице", відбитим у козацьких прізвищах *Чорномаз*, *Чорномизий*, *Біломизий*. І якщо замість *мукх* в *го-мукх* підставити *миз*, буде *гомиз*, що вже близьке до назви *кобза*. У різних мовах *кобза* має назви *кобуз*, *кобиз*, *ковуз*, *комуз*, *комиз*, тому цілком можливо, що й *кобза* означає "голова бика". З іншого боку, шумери мали струнний музичний інструмент *пан-тур*, який увінчувала голова бика і назва якого напрочуд подібна до укр. *бандура*. Струнний музичний інструмент *віна* – атрибут індійського Шіви, інше ім'я якого *Вріш* "Бик" тотожне імені давньоукраїнського "скотьєго" бога *Влес-Велес*. А для Давньої України, як і для Шумеру та Індії, характерний культ Священного Бика-Тура. Тож якщо Шіва мав свій струнний музичний інструмент, то його мав і Влес-Велес. А позаяк вони "скотії" боги – *бики*, то й не дивно, що їхні музичні інструменти увінчувала голова бика. Прикметно, що іконографічні зображення індійського Шіви й українського козака Мамая мають три десятки спільних деталей, серед них і струнний музичний інструмент: у Шіви – *віна*, у Мамая – *кобза*. Коня Олександра Македонського звали *Букефал-Буцефал* "Бикоголовий". З індійським *Ґомукха* можна співвіднести українське прізвище *Хомуха*.

ґопа – дрібна адміністративна одиниця в Давній Індії, округа. За "Артхашастрою" (I-II ст.), трактатом про управління державою, чиновник *ґопа-ґопан-ґупан* керує кількома селами, провадить перепис людей, облікує їхнє майно, збирає податки, фіксує платників і несплатників податків. Каутілья, автор "Артхашастри", радить призначати чиновника-ґопу на 5 –10 сіл, тобто на досить широкий ареал. Термін *ґопа* складають санскр. *го* "корови; худоба" й *па* "захисник, охоронець", тобто дослівно означає "охоронець корів-худоби", "пастух".

Ґопа споріднене з давньослов'янським терміном *жупа*, а *ґопан-ґупан* – з таким же давнім терміном *жупан*, відбитому в слов'янських і в українських прізвищах. У давній Русі *губа* – округа, район, найменша територіально-адміністративна одиниця, кримінально-поліційна округа, де переслідування лихих людей доручалося самій громаді. Звідси й українські вирази: *на губі, посадовити на губу, сидіти на губі* тощо, вжиткові й нині переважно у військовому середовищі. А фразеологізми *на всю губу пан, ґазди цілою губою, гріха на всю губу, реве на всю губу* стосуються не частини обличчя – губів, а давнього територіально-адміністративного терміна – *губа*. В Україні чимало назв, похідних від *губа* – *Губник, Губське, Губівка*. Особливо цікава назва одного з так званих "болоховських" міст – *Губин*, яке виявляє дотичність до *Ґопи-Ґопали-Крішни*. Таммуз – бог-пастух у шумерській міфології має епітет *Гу-ба* "Охоронець корів", "Пастух". Слід гадати, що й українські прізвища *Губа, Губань, Губенко, Губченко, Губський* пов'язані насамперед із давнім *губа*, оскільки маємо українські прізвища *Ґапон* (первісно *Ґопан*), *Жупан, Жупанич, Жупанчич, Жупанський*. Можна згадати й не такий уже давній адміністративний поділ на губернії – цілком можливо, що й *губернія* споріднене з *ґопа*, хоча його й виводять із лат. *gubere* "правити". Але *ґопа* теж має значення *правити, керувати*.

Ґопа – одне з імен-епітетів Крішни, розкладається на *Ґо+па*, де *ґо* – "бик, корова; "худоба", *па* – "захисник, охоронець", яке сходить до дієслівної основи *па* "охороняти, захищати, берегти". Тобто ім'я *Ґопа* дослівно означає "Охоронець биків-корів-худоби", "Пастух", різновиди його – *Ґопал, Ґопала, Ґопалака*. Ім'я *Ґопа* має і різновид *Ґопака* (хінді *Ґопак*), назва запального козацького танцю *гопак* теж стає сюди. Оскільки *ґо* має значення і "земля", бо вона, як і корова, теж годувальниця, то *ґопа* означає і "захисник-охоронець землі", тобто "цар". *Таммуз* – бог-пастух у шумерській міфології, має епітет *Гу-ба* з тих самих компонентів і з тим самим значенням, що й інд. *ґопа*. Тобто *Ґопа* і *Гу-ба* етимологічно тотожні. За "Реєстром" 1649 року в Білоцерківському полку служив козак Василь *Ґопа*, а серед так званих "болоховських" міст в Україні маємо місто *Губин*, у назві якого цілком могло відбитися *Ґопа-Ґуба* на означення Крішни, тим більше що на Волині із ним пов'язаний рясний топонімно-гідронімний пласт. А найпопулярніше ім'я Крішни – *Ґопал-Ґопала* відбите в українських прізвищах *Гупал, Гупало, Гупалов, Гупалюк, Гупаленко*, назвах *Гупали* (якраз на Волині), *Гупалівка* й *Гупалівщина* на Дніпропетровщині. Дотичні до Крішни та індійських реалій і інші "болоховські" міста: *Божеськ, Деревичі, Дядьків, Кобудь, Кудин, Чернетин*.

ґопака (хінді *ґопак*) "пастушок" – з ним споріднене укр. *гопак*, улюблений танок запорозьких козаків, первісно пастушницько-воїнський танок.

Ґопала "Охоронець корів-худоби", "Пастух" – популярне ім'я-епітет Крішни, яке складають санскр. *ґо+пала*, де *ґо* – "корови, худоба", а також "земля", *пала* – "захисник, охоронець". З іменем *Ґопала*, що має і форму *Ґопал*, споріднені українські прізвища *Гупал, Гупало, Гупалов, Гупалюк, Гупаленко* й назви *Гупали* (на Волині), *Гупалівка* й *Гупалівщина* (на Дніпропетровщині). Синонім імені – *Ґопаті* "Владика корів-худоби", де *паті* – "господар, хазяїн, володар", споріднене з укр. *батько* й рос. *батя*. *Ґопаті* також – ім'я Вішну, Шіви й Варуни, *ґопаті* має і значення "ватажок, проводир" та "сонце".

ґопалака (хінді *ґопалак*) – те саме, що й *ґопала*. Компоненти *пала* й *палака* (хінді *пал* і *палак*) сходять до індоєвропейської дієслівної основи *па*, різновид якої – *пал* «охороняти, захищати, берегти». Санскр. *палака*, хінді *палак* споріднені з укр. *полк* у військових термінах *полковник, полководець* і князівських іменах *Ярополк* і *Святополк*. Споріднене інд. *палак* і з укр. *плекати, плекання*. Санскр. *ґопалана* означає «тваринництво, скотарство», досл. «плекання корів-худоби».

Ґопанандана «Син пастуха» – ім'я-епітет Крішни, яке складають санскр. *ґопа+нандана*, де *ґопа* – "пастух" (досл. "охоронець корів-худоби"), *нандана* – "син, нащадок". Інші імена Крішни з *Ґопа*: *Ґопендра* (*ґопа+індра*) "Цар пастухів", де *індра* – "цар, правитель; Індра", та *Ґопеша* (*ґопа+іша*) "Бог пастухів", де *іша* – "бог, владика, всевишній", споріднене з *Ісус*.

Ґопаті "Владика корів-худоби", "Пастух" – одне з імен Крішни, різновиди якого – *Ґопа, Ґопала*. Ім'я складають *Ґо+паті*, де *ґо* "корови-бики; худоба", а *паті* розширена суфіксом *ті* дієслівна основа *па* "захищати, охороняти, берегти". Тож санскр. *паті* означає «захисник, охоронець» (досл. «який захищає», рос. «защищающий»), із ним споріднені укр. *батько* й рос. *батя*. Інд. *Ґопаті* співвідноситься з назвою одного з болоховських» міст – *Кобудь*, зважаючи на те, що компонент *паті* в іранських мовах відбитий як *буд* і *будій*. Що видно хоча б із імені антського князя VI ст. *Хільбудій*, індійський еквівалент якого *Кулапаті-Кульпаті* "Батько-Захисник роду", споріднене з українськими прізвищами *Кульбіда* і *Куйбіда*.

ґопаштамі "пастуша восьмиця" – восьмий день світлої половини місяця картік (катік), відзначається як свято корів. Цього дня, за переказами, Крішна став пастухом. Термін складають санскр. *ґопа+аштамі*, де *ґопа* – "пастух" (досл. "охоронець корів"), *аштамі* –

восьмий день лунарного місяця. *Картік* – восьмий місяць індійського календаря, відповідає жовтню-листопаду.

Ґопікрішна "Радга й Крішна" – складне ім'я, яке утворюють два імені *Ґопі+Крішна*, де *Ґопі* "Пастушка" – інше ім'я Радги, коханої пастушки Крішни. Синонім – ім'я *Радгакрішна*, саме таке ім'я мав перший президент незалежної Індії *Сарвапаллі Радгакрішнан*. Ім'я *Радга* споріднене з циганським та українським жіночим ім'ям *Рада*.

Ґопінатха "Повелитель-Цар пастушок" – ім'я-епітет Крішни, яке складають санскр. *ґопі+натха*, де *ґопі* – "пастушка", а *натха* – "цар, правитель". Інші імена Крішни з елементом *Ґопі*: *Ґопіджанапрія* "Улюбленець пастушок", де *джана* – "душа, серце", *прія* – "любий, милий", споріднене з укр. *приязнь*, *приємний*, *приятель* та *Ґопічандра* "Коханий пастушок" або "Місяць пастушок", де *чандра* – "місяць; коханий". А санскр. *Чандра* як *Шандра* відбите в низці українських прізвищ і назв.

ґопта, ***ґоптар*** «захисник, охоронець, воїн», досл. «охоронець корів-худоби» – воїнський термін, який складають *ґо+птар*, де *птар* сходить до первісного *патар* «захисник, воїн». Термін відбитий в українських прізвищах *Хопта*, *Хобта*, *Хобтя*, *Гоптар*.

Ґоратхаґірі «Гора Ґоратха» – гора на сході Індії, назва дослівно означає «Гора Воловий Запряг», де санскр. *ґірі* й укр. *гора* тотожні. *Ґоратхаґірі* згадує «Махабгарата», джайнські й санскритські джерела. Фортецю *Ґоратхаґірі*, розташовану на горі, штурмувало численне військо царя Кхаравели з держави Калінґа, котрий узяв фортецю й одразу рушив на Маґадгу, сусідню державу, кордони якої було видно з гори *Ґоратхаґірі*. Санскр. *ґоратха* (хінді *ґоратх*) означає «повіз, що його тягнуть воли, бики або корови», «воловий-бичачий запряг» Терміну *ґоратха-ґоратх* тотожне *ґояна-ґоян*, де *яна-ян* теж «віз, повіз, підвода, колісниця». Тобто *ратха-ратх* і *яна-ян* синоніми й можуть взаємозамінюватися. Санскритські назви для кінського запрягу *ашваратха* й *ашваяна*, причому *ашваратха* має і форму *ратхашва*, тобто з переставленими компонентами. Термін *ратха* пов'язаний переважно з воїнським станом і конем, а *яна* – з селянським і волом, биком. Тому елемент *ратха* значно частіший у кшатрійських іменах, а *яна* у селянських. Проте обидва слова – синоніми, й коли існує ім'я з одним із цих компонентів, то може існувати і його паралельна форма. Слово *ратха* вживається з іменами богів і на означення богів. Коли воно вживається з іменем якогось божества, то позначає або інше божество, або якусь реалію, пов'язану з ним. Як відзначають дослідники, українці теж розрізняють вози, в які впрягають волів – *во-*

ловий запряг, воловий віз, у чумаків – *мажа*, і в які впрягають коней – *кінський запряг, кінський віз*. Останні легші, замість волового дишла у них часто 2 голоблі. *Ашваратха-ґоратха* й *ашваяна-ґояна* з воїнських і селянських термінів поступово стали воїнсько-селянськими іменами й прізвищами. Імена, посталі з цих термінів, незрідка мають боги й видатні постаті індійської міфології та епосу.

Ґосвамі «Власник корів-худоби» – ім'я-епітет Крішни, яке складають санскр. *ґо+свамі*, де *ґо* – "корови, худоба; земля", а *свамі* – "господар, хазяїн, власник, володар", споріднене з укр. *сам* у розумінні "хазяїн, господар". Синоніми – *Ґосаїн* (укр. *хазяїн*) та *Ґодгарін*, вони теж означають "Власник корів-худоби".

ґосвамін (хінді *ґосаїн*), досл. "власник корів" – бог, всевишній; праведник, святий (при звертанні до відлюдників і аскетів); господар, власник. Термін мови хінді *ґосаїн*, з яким споріднені укр. *хазяїн* та рос. *хозяин*, утворений саме з *ґосвамін*, де *ґо* – "корови, худоба", *свамін* – "власник". *Свамін* у хінді має форму *саїн* і теж означає "хазяїн, власник; бог, всевишній; чоловік, муж". З чого видно, що санскритське й хінді *ґо, ґу* на слов'янському грунті відбиваються і як *хо-ха-ху* (пор. іще санскр. *ґудабга* й укр. *худоба*).

ґотра «череда корів» – санскритський термін на означення череди корів чи гурту овець, який з часом розвинувся до значень «сім'я, родина, рід». Споріднений з укр. *отара*. Утворений з *ґо+тра*, де *ґо* «корови, худоба», а *тра* – суфікс місця. Тож первісно *ґотра*, як і терміни *ґошала* (укр. *кошара*) та *абгівара* (укр. *обора*) означало «коров'яче стійло», «корівник». Санскр. *ґотра* має особливе значення для брахманських родів, які виводять походження від божественних мудреців, так званих *деваріші*. Родоначальниками ґотр вважаються 7 мудреців-ріші (*саптаріші*), які уособлюють сузір'я Велика Ведмедиця (*Саптарші*), серед них і Васіштха, нащадки якого носили пасмо волосся на виголеній голові (тобто «оселедець») і син якого якраз і звався *Ґотра*. Всередині кожної ґотри виділяється *правара*, лінія успадкування, її мусив згадувати жрець, коли запалював і освячував жертовне багаття. Називаючи імена своїх предків (не більше п'яти), він водночас засвідчував і своє право на участь у священнодії. Традиція надає великого значення чистоті ґотри, тому розроблена ціла система шлюбних заборон, які враховують приналежність жениха й нареченої до тієї чи іншої ґотри, правари, родини, роду. Шлюби всередині однієї ґотри заборонені.

Ґотрабгід «Відкривач небесних кошар» – ім'я-епітет Індри, володаря неба-сварґи й ватажка небесного воїнства, утворене від санскр. *ґотра+бгід*. Де *ґотра* означає «корівник, кошара», а *бгід* –

«руйнівник, трощитель» сходить до дієслівної основи *бгід* «ламати, розбивати, трощити». Індра – атмосферне божество, пов'язане з дощем, водою, вологою, головний його подвиг у «Рігведі» – визволення річок, які перегородив змій Врітра й не дає їм текти. У міфах Індра часто розбиває скелі, де заточені корови – уособлення дощових хмар і вони зрошують землю життєдайною вологою, даруючи людям щедрий врожай, отже, й добробут.

Ґошака (хінді *Ґошак*) «Могутньобикий», «Могутній, як бик» – воїнське ім'я, боспорські написи III століття фіксують його як *Ґосак*. Воно тотожне українському імені (у запорожців) та прізвищу *Козак*, імені половецького князя *Кзак-Ґзак* у «Слові о полку Ігоревім» та винятково важливому для вітчизняної історії терміну *козак*. Утворене з компонентів *ґо+шак*, де *ґо* – «самець, бик», а *шак* – «дужий, могутній», яке сходить до санскритської дієслівної основи *шак* «могти, бути сильним-могутнім». Тобто *Ґошак-Ґосак* дослівно означає «Бикомогутній», а порівняння доблесного воїна з биком-туром звичайне явище в багатьох епосах, в тому числі і в українському, що засвідчує те ж «Слово». Санскр. *шак* «могутній» в іранських і слов'янських мовах має форму *сак*, воно відбите в українських прізвищах і назвах, у санскриті скіфи – *шаки*, в іранських мовах – *саки*.

ґошала «корівник, приміщення для худоби» – термін складають *ґо+шала*, де *ґо* – «корови, худоба», *шала* – «приміщення», споріднене з укр. *зала*, франц. *шале* та англ. *холл*. З *ґошала* споріднене укр. *кошара*, де укр. *ко* і *шара* та санскр. *ґо* і *шала* тотожні.

ґоштома «славлення корови» – жертовний обряд, термін складають *ґо+штома*, де *ґо* – «корова; бик», а *штома-стома* – «шанування, пошанування», яке сходить до санскритської дієслівної основи сту-шту «славити, величати, підносити», яка, в свою чергу, тотожна українському дієслову *штити* «шанувати», від якої утворено багато похідних.

ґоштха первісно «місце для корів, корівник, стійло», згодом – «місце зборів; зібрання, асамблея» тощо. Термін утворено з *ґо+стха*, де *ґо* «корови, худоба», *стха* – «місце», яке в складних словах перед голосними стає *штха*. На українському грунті *стха-штха* відбиті як *ща* і *ще*, наприклад, у назвах *Гоща*, *Мирогоща*, *Пирогоща*, термінах *капище*, *селище*, *церквище*, *річище*, де *ща-ще* і означають «місце»: *церквище* – місце, де колись була церква, *селище* – місце поселення, *пасовище* – місце, де пасуть худобу тощо.

ґояна (хінді *ґоян*) «воловий-бичачий-коров'ячий запряг», «віз», «колісниця». Термін утворено з санскр. *ґо+яна*, де *ґо* – «бик, віл; коро-

ва», *яна* – «віз, повіз, підвода». Синонім – *ґоратха*. Можлива спорідненість з українським прізвищем *Гоян*.

ґравастут «славлячий ґраван» – один із трьох помічників *хотара*, верховного жерця групи «Ріґведи», які при при жертвоприносинах співали гімни з «Ріґведи». Троє помічників при головному жерці також шанобливо називаються *двітій* «другий», *трітій* «третій» і *паді*. Їхні обов'язки, як і плата за послуги, регламентовані: *двітій* отримує половину від милостині, яку отримує верховний жрець, *трітій* – третину, *паді* – чверть. Термін *ґравастут* складають санскр. *стут* «який славить, величає», і *ґраван* – «камінь», споріднене з укр. *жорна* (пор. також *ґравій*) – у ведійському ритуалі означення каменів або жорен для чавлення соми. Див. *Стуті, стома*.

ґрама «сільська община» – санскритський термін на означення сільської общини, нині вжитковий у значенні *село*, рясно відбитий у назвах і споріднений із давньоукр. *громада*.

ґраміка «сільський староста» – санскритський термін на означення ватажка сільської общини-ґрами, з яким споріднене козацьке й сучасне українське прізвище *Громика, Громико*.

ґраха (хінді *ґрах*) – посудина для води, молока, напоїв тощо, споріднене з укр. *глек*. Ведійські арії мали свої «місячні» й «сонячні» священні хмільні напої, як і слов'яни, і предки сучасних українців, які без особливих втрат зберегли досьогодні давню традицію. Посудина для сонячного напою сури-суриці в санскриті – *сураґраха*, для місячної соми – *сомаґраха*, де *сураґраха* дослівно означає «глек для сури», а *сомаґраха* – «глек для соми»; український відповідник сомаґрахи – *куман, куманець*, де *кума* споріднене з інд. *сома* та іран. *хома-хаома*.

ґріхадіпті «світло оселі» – одне з означень господині, хазяйки дому, оселі. Термін творять санскр. *ґріха* «дім, оселя, житло» й *діпті* «світло, сяяння, блиск, краса», відбите в українському прізвищі *Диптан*; у санскриті *діптан* – «сонце». Тож дослівно *ґріхадіпті* означає «світло-світильник-окраса оселі». Домогосподар у гуцулів – *ґазда*, воно споріднене з санскр. *ґріхастха*, складене з *ґріха+стха*, де *стха* «стояти, перебувати, бути». Тобто *ґріхастха* означає «той, що в оселі», «господар». Санскр. *ґріха* має і форму *ґеха*, тому й *ґріхастха* має форми *ґехастха* і *ґехаста*, звідки й *ґазда*. А господиня означується *ґріхастхіні-ґехастхіні-ґехастіні*, йому тотожне гуцульське *ґаздиня*. Що це не випадково, засвідчує індійський термін *ґосаін*, досл. «власник корів», тотожний укр. *хазяїн*, звідки й *хазяйка*.

Ґуджарраштра «Країна ґуджарів» – давня назва країни (нині штат *Ґуджарат*), яка включала в себе давні держави *Сураштра* й

Навараштра. Буддійські джерела подають ці назви як *Ґуджаратха-Ґуджаратта*, *Суратта-Суратта*, *Навараттха-Наваратта* тощо. Всі ці назви містять *раштра*, у санскриті – «країна, держава», різновиди його – *раттха*, *ратта*, *рат*, через що й давнє *Ґуджарраштра* має і форми *Ґуджаратха-Ґуджаратта*. І *рат* у назві *Ґуджарат* – залишок первісного *раштра* «країна, держава», а давнє *Сураштра-Суратха-Суратта* прибрало форми *Сурат*. Природним продовженням ланцюжка *Ґуджарратта-Махаратта-Суратта-Наваратта* на північ є Пенджаб і Сінд – давня *Аратта-Араштра*, із тим самим *раттараштра*. Ареал назв із *раштра-ратта* охоплює Північно-Західну Індію, ареал Індської цивілізації і саме з цим ареалом Україна виявляє найбільше гідронімно-топонімних сходжень. Компонент *раштра* відбитий у козацьких прізвищах *Розтропа*, *Розтрипа*, *Розтрухан* та сучасному *Розтропович* і в козацьких прізвищах *Лаштабида*, *Лаштабедін*, *Лаштабега*, *Лаштабека*. Сам етнонім *ґуджари* споріднений з етнонімом *хозари*, які залишили помітний слід в українській історії. Цікаво, що великим візирем Ґуджарату у XVIII ст. був запорозький козак на Оттоманській службі Яків Малик.

Ґханаш'яма «Темнохмарий» – ім'я-епітет Крішни, яке складають санскр. *ґхана+ш'яма*, де *ґхана* – "хмара", а *ш'яма* – "темний, чорний". Крішна – синюватошкірий, тому й таке порівняння. Санскр. *ш'яма* (хінді *ш'ям*) відбите в українських назвах *Сейм*, *Сума*, *Суми*, *Шамраївка* (на Київщині) й прізвищі *Шамрай*, якому тотожні інд. *Шамрай*, *Шамрао*. *Ш'яма-Ш'ям* і *Шамрай-Шамрао* – також імена Крішни-Чорнобога. Сюди ж стають і річкові назви *Самвода*, *Саморічка*, місто *Самгородок* на Черкащині.

ґхаті-чакра "колесо з глеками", "колодязь" – той же український *чигир*. Укр. *колодязь* теж містить *коло* "колесо" й означає "колотяг", "витягання води колесом". Такий водопідйомний пристрій описує іще "Ріґведа": до мотузки прив'язується кілька глеків, з допомогою колеса вони опускаються в колодязь, зачерпують воду, підіймають її, виливають у зрошувальні канави й опускаються знову. Цей пристрій "Ріґведа" називає *ґхатічакра*, де *ґхаті* "глек", а *чакра* "коло, колесо" (іран. *чахра*, грец. *киклос*, латин. *циклос*). Тобто дослівно *ґхатічакра* означає "колесо з глеками", а водночас і "колодязь". Тож первісна форма сучасного українського *колодязь* – *колотяг*. Загадковий вираз у "Велесовій книзі" – *чурси*, що його дослідники здогадно тлумачать "зрошувальні канали", якраз і означає *чигирі-колодязі* (інд. *чахар-чарах-чарх-черх-чурх*, а *чурси* – множина), вони й досі вжиткові і в Пенджабі, і в Україні.

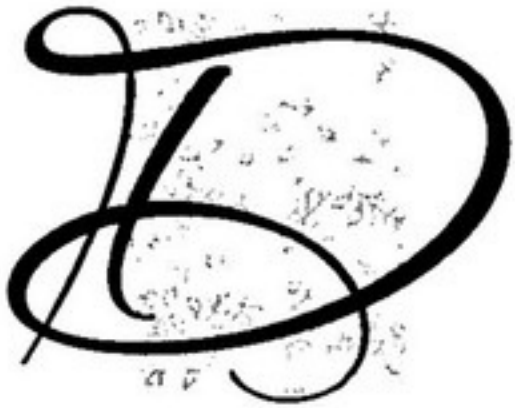

Дадгіджа "З молока народжена" – ім'я-епітет Лакшмі, яке утворюють *дадгі+джа*, де *дадгі* (хінді *дудг*) "молоко" сходить до санскритської дієслівної основи *дух* "доїти", а *джа* – "народжена; дочка". За міфом, Лакшмі постала з Молочного океану, коли боги та їхні старші брати асури сколочували його, щоб повернути затонулі під час потопу скраби. Грецька Афродіта, функціонально тотожна Лакшмі, за міфами, теж постала з біломолочної морської піни.

Дадгінаді "Сирна ріка" – назву складають санскр. *дадгі+наді*, де *дадгі* – "молоко; сир", *наді* – "ріка", відбите в назвах українських річок *Надва* й *Надюнка* в басейні Дніпра та озер *Надків* на Київщині й *Надове* у самому Києві. *Наді* "Ріка" – інша назва священної Ґанги, яка, вважається, колись текла на небі й уособлювала Молочний Шлях, а потім зійшла на землю. У санскриті Молочний Шлях – *Сварґанаді* "Небесна Ріка". В індійців жіноче ім'я *Надя* асоціюється з санскр. *наді* "ріка", а *Надія* – як зменшувально-пестливе від нього, "річечка", щоправда, з наголосом на *я*. Поряд із "молочними" в Україні багато і "сирних" річок: *Сирниця* і *Сирківщина* на Житомирщині, *Сировиця* на Львівщині, *Сирова* – на Закарпатті, *Сироватка* й *Сирець* – на Сумщині, *Сирень* – на Рівненщині, *Сирищі* – на Херсонщині й Запоріжчині. *Сирець* – і притока київської Почайни й частина Києва.

В індійців до традиційних п'яти священних продуктів, отримуваних від корови, входить і сир; вважається, що вони мають магічну очищувальну силу, тому широко вживаються в ритуальних цілях. Для свят Крішниного циклу неодмінні молочні продукти, надто кисле молоко, з яким пов'язаний навіть особливий обряд. Існує безліч оповідей про те, як малий Крішна цупив у пастушок сир, масло, сметану й молоко. Сам Крішна зріс серед пастухів, поклоніння йому рясно відбите на давньоукраїнських теренах, а "Велесова книга" знає його під іменем *Кришень*. В українців є свято *Колодій*, інша назва якого

– *Сирний тиждень*, коли на столі неодмінно мають бути вареники з сиром, масло й сметана.

Далбг'я "Далбгиний" – головний домашній жрець п'ятьох братів-пандавів, війна яких зі своїми двоюрідними братами кауравами складає сюжетний стрижень "Махабгарати": Крішна підтримував пандавів, а його старший брат Балавіра – кауравів. Самі індійські джерела уточнюють, що *Далбг'я* – різновид імені *Дарбг'я*, яке пов'язане зі священною травою *дарбга*, яка називалася і *далбга*. Що засвідчує коливання *р:л* у самому санскриті, і те, що імена з *Дарбг-Далбг* мали переважно представники жрецького стану. У зв'язку зі сказаним привертають увагу українські назви *Здолбунів*, *Здовбиця*, *Довбиця* і давньоукраїнський етнонім *дуліби*. Див. *Відарбга*, *Бгоджа*.

данава "данави" – інша назва асурів, первісних богів, матір'ю яких вважається богиня Дану і які за нею називалися *данави* "сини Дану", що є відлунням матріархату, коли називання нащадків ішло по материнській лінії. Санскр. *данава* складають *дана+ва*, де *ва* – суфікс збірної множинності (як у *литва*, *мордва*, *братва*, *татарва*, рос. *ботва*, *листва*), а *дана* "ріка, потік" сходить до імені богині первозданних вод Дану, прямий двійник якої – українська фольклорна *Дана*, теж пов'язана з водною стихією. Імена обох богинь – Дану й Дани – з найдавніших часів відбиті в назвах найбільших українських річок – Дон, Донець, Дунай, Дністер, Дніпро. *Данави* також – інша назва індійських ядавів, а ядави, родоначальник яких – легендарний цар Яду, тотожні літописним ятвягам, які щодо себе мають дві інші назви – *сатвати* й *данави*. Так само і ятвяги, яких відносять до західно-балтійських племен, теж мають щодо себе дві інші назви – *судовити* (*судова*) і *дайнова*. Тобто індійські ядави й західнобалтійські ятвяги виявляють як етнонімну, так і мовно-етнічну спорідненість. Тож інд. *данава* "нащадки Дану" тотожне балт. *дайнова*. В чому відбився вплив матріархату, коли нащадків називали не по батькові, а по матері, що, до речі, й досі проявляється в українських селах. Цим підтверджується первісність асурів і їхнє старшинство перед пізнішими богами-девами. З ядавів-данавів, тож і з ятвягів-дайновів походять Крішна-Чорнобог і його старший брат Баладева-Білобог, які в епосі уособлюють відповідно богів-девів і первісних богів – асурів, і де Крішна виступає на боці пандавів-девів, а Баладева – на боці кауравів-асурів. Обидва вони – носії синьо-жовтої символіки, кольорів нашого державного прапора: якщо Крішна синюватошкірий і має золотисте вбрання, то Баладева золотавошкірий і має синє вбрання.

Данавіра "Самовідданий богатир", "Жертовний герой" – чоло-

віче воїнське ім'я, яке творять санскр. *дана+віра*, де *дана, дан* "дар, дарування, самовідданість, жертовність", а *віра, вір* – "богатир, герой". Санскр. *Данавіра* має у раджпутів – індійських "козаків" і пенджабців форми *Данвір* і *Данбір*, де останнє тотожне козацькому прізвищу половецького походження *Денбера*. Ім'я *Данапаті* "Владика жертовності" мав дядько Крішни, де *паті* споріднене з укр. *батько* та рос. *батя*. Синонім імені *Данавіра* – воїнське ім'я *Данашура*.

данастуті "славлення щедрості", "звеличення щедроти" – важливий санскритський термін, у ведах величальні гімни на честь царів і божеств, яким влаштовують пишні пожертвини і під час яких щедро обдаровуються присутні. Термін утворено від санскр. *дана+стуті*, де *стуті* – "славлення, звеличування, вихваляння", споріднене з українським *штати* (рос. *чтить*), а *дана* утворене від дієслівної основи *да* "давати, дарувати, обдаровувати, наділяти"; воно ж відбите в імені ведійської богині первозданних вод Дану та в імені української фольклорної Дани. У "Рігведі" *дану* "ріка, потік" уже архаїчне, що засвідчує: ведійські арії знали його на прабатьківщині, тобто й на Україні, де воно й досі відбите в назвах найбільших українських річок – *Дон, Донець, Дунай, Дністер, Дніпро*. Ця ж основа відбита в іран. *дар'я* "ріка" у назвах *Аму-Дар'я* і *Сир-Дар'я*. *Дана-Дану-Дар'я* означає "Яка обдаровує", "Дарувальниця (води, тож і врожаю, багатства, добробуту, щастя)", *дана-дану-дар'я* стало загальним означенням річки, яка дає землі життєдайну вологу, а та дарує людям щедрий врожай, тож і достаток, заможність. Недарма веди знають і термін *надістуті* "славлення річок", посталий із пожертвин і обрядів на честь річок.

Данашура "Самовідданий богатир-герой" – індійське воїнське ім'я, яке складають санскр. *дана+шура*, де *дана* – "дар, давання, дарування, відданість, жертовність", а *шура* – "воїн, богатир, герой". У буддизмі *Данашура* ім'я одного з майбутніх будд – *бодгісатв* (термін відбитий у християнському імені *Йосафат*). Ім'я *Шура* мали дід Крішни й батько дружини царя Дашаратхи, батька Рами. А Рама й Крішна – сьоме й восьме земні втілення сонячного бога Вішну-Вишнього-Всевишнього. *Шурасуну* "Син Шури" й *Шурасена* "Сила Шури" називали батька Крішни, а самого Крішну і його старшого брата Баладеву називали по діду *Шаурі-Шаврі*, тобто "Шурин", "З роду Шури". З ними споріднені скіфське царське ім'я *Савлій*, первісно *Шаврій-Шавлій* і українські прізвища *Шавла, Шавро-Шавло, Шавренко-Шавленко, Шевренуко, Шавула, Шавлушка*. *Данашура* – семантичний двійник воїнського імені *Данавіра* (*Данвір* і *Данбір*), яке тотожне козацькому прізвищу *Денбера*.

Данда "Кий, Булава, Жезл, Скипетр" – у "Махабгараті" цар, син царя Віданди й брат царя Дандадгари, що правив у державі Магадга (нині штат Біхар на сході Індії). Його має також син Ікшваку – родоначальника Сонячної династії царів і низка інших міфологічних та епічних персонажів. Санскрит дає 24 значення слова *данда*, семантично близьких між собою: "палиця, ціпок, посох, дрючок, древко, стебло, корінь, шворень, хребет, опора, весло" й ін. Але серед цих усіх значень на першому місці стоять значення "кий, булава, жезл, скипетр" як символи влади. Слово *данда* (хінді *данд*) – атрибут і символ царської влади, воно входить в імена богів, божественних мудреців, царів і могутніх героїв, в етноніми й топоніми, важливі соціальні терміни й поняття, з яких згодом постало чимало імен і прізвищ. Божества Вішну й Крішна, Шіва та Яма мають ім'я *Данда*, на означення цих і інших богів вживалися двоосновні імена з компонентом *данда*: *Дандапані, Дандахаста, Дандабгріт, Дандатхама, Дандекар, Дандін.* Давньогрецький історик Арріан (96-175 рр.), коли описує похід Олександра Македонського до Індії, згадує про зустріч полководця з мудрецем *Дандамісом*, що представляв одну з індійських філософських течій. У ламаїзмі слово *данда* вживається на означення ваджри, громової стріли, перуна, а ваджра-булава ще в "Рігведі" – зброя царя богів і ватажка небесного воїнства Індри, якого добре знає "Велесова книга".

Племінний ватажок у давні часи об'єднував у своїх руках магічну і юридичну владу, постать племінного ватажка – князя чи царя – нерозривно пов'язана з уявленнями про світобудову. А всесвіт, за "Рігведою", виник, коли бог-творець розділив Небо й Землю, доти злиті воєдино, у проміжному просторі між ними стоїть опора, яка підтримує їх. Роль опори в ритуалі виконує жертовний стовп, який водночас символізує і центр всесвіту, де відбувається безпосереднє спілкування людей із богами. Обряд біля священного стовпа ніби повторює в мініатюрі акт світотворення, а спілкування людей із небожителями здійснює через пожертву вождь племені, князь, цар, у первісні часи і жрець. Тож і санскр. *данда* пов'язане з магічною і військовою владою, є їх уособленням, символом. І зараз в Індії довгий, розцяцькований різьбленням і бляшками, добре наолієний ціпок – неодмінний атрибут індійського селянина, особливо на сходках і різних урочистостях. У перші повоєнні роки й на Ровенському Поліссі довгий, у зріст людини ціпок вручали хаті, яка мала чергувати в сільраді. Це теж відлуння давніх уявлень. Санскр. *данда* має деякі особливості, цікаві у зв'язку з Києм і Києвом, бо одне із значень його – "весло", а *дан-*

дін означає і "веслувальник, човняр". Що спонукає згадати слова літописця Нестора в "Повісті врем'яних літ", що полянський князь Кий не міг бути перевізником, тобто човнярем. Та коли подумати, то саме через свій князівський статус Кий не тільки міг, але й мусив мати справу з човном, бо човен відігравав важливу роль у давніх уявленнях та обрядах багатьох народів, серед них і слов'ян. Він був часткою поховального обряду, княгиня Ольга, мовлять літописи, спалила древлянських сватів у човні. Човен неодмінний при інших обрядах і ритуалах, зокрема, при пожертвинах Дніпру-Славутичу. Уявлялося, що саме племінний ватажок через ритуальне дійство поєднує правий берег і лівий, небо і землю, які уособлювали відповідно чоловіче й жіноче начало. Недарма з давніх-давен побутує уявлення про човен як народ- державу, а про князя, царя – як веслувальника, човняра, що правує цим народом-державою.

Семантична тотожність імен *Данда* й *Кий*, назв *Дандака* й *Київ*, етнонімів *дандарії* і *кияни* підтверджують князівський статус Кия, легендарного засновника Києва, існування слов'янського імені *Кий*, яке ще у XVIII ст. мало значення "жезл, скипетр", і своїм внутрішнім змістом обгрунтовує назву *Київ*. У запорозьких козаків *данда* відбите у прізвищах *Динда* й *Динденко*. Семантична тотожність імен *Данда* і *Кий*, назв *Дандака* і *Київ* дають підставу стверджувати закономірність існування імені *Кий* і похідної від нього назви *Київ*, які пов'язані з важливим соціальним терміном *кий* "жезл, скипетр, булава, кий", невіддільного від влади й владарювання. Індійські дані підтверджують князівський статус Кия і назву *Київ*, столицю і центр державного утворення, а спершу, певно, племінного центру. Окрім усіх інших чинників, які висунули Київ до найголовніших і найважливіших східнослов'янських міст, зробили столицею Києворуської держави, обумовили виняткове суспільне й політичне значення, не останню роль відіграв і той важливий первісний зміст, що його ніс у собі соціальний термін *кий*, тісно пов'язаний із силою, могутністю, владою.

Дандабаху "З дандою у руці" – чоловіче воїнське ім'я, синонім імені *Дандапані*. Утворене від санскр. *данда* "кий, булава, жезл" і *баху* "рука".

Дандавіра "Богатир-булавник", "Герой-кияниця" – воїнське ім'я, яке творять санскр. *данда+віра*, де *данда* "кий, посох, булава, жезл, скипетр", а *віра* – "богатир, герой". Санскр. *Дандавіра* має різновиди *Дандавір* та *Дандабір* і виявляє спорідненість із козацьким прізвищем половецького походження *Дендеберя*. Засвідчені у козаків і прізвища *Динда* й *Динденко*, споріднені з санскр. *данда* "кий, булава, жезл".

Дандаґаурі "Караюча Ґаурі", "Богиня покари" – жіноче ім'я, яке складають *данда+ґаурі*, де *данда* не тільки "кий, булава, жезл", а й "кара, покарання", не тільки виступає символом влади, а й уособлює невідворотну покару за скоєні здочини. А *Ґаурі* – одне з імен грізної богині-воїтельки, дружини Шіви-Рудри (давньоукр. *Род*), відбите в імені *Гурандухт* "Дочка Ґуран", що його мала дружина грузинського царя Давида Будівничого й сестра половецького князя Кончака, з дочкою якого, Кончаківною, був одружений син славнозвісного новгород-сіверського князя Ігоря.

Дандадгара "Києдержець", "Киян" – у "Махабгараті" цар, який правив у давньому царстві Маґадга і мав брата на ім'я *Данда* "Кий". Також ім'я-епітет бога Ями і одного із ста синів царя Дгрітараштри – батька знаменитих кауравів. Під час 18-денної війни, описаної в "Махабгараті", Дандадгара воював на боці кауравів проти п'ятьох братів-пандавів і його вбив Арджун, один із пандавів. На Кубані й Південному Бузі, а також у Криму античні автори знають індоарійське плем'я *дандарії*, яке входило до Боспорської держави і писемно засвідчується упродовж тисячоліття (з V ст. до н.е.). На березі Кубані засвідчено топонім *Дандарій*, таку ж назву засвідчено й на березі Бузького лиману, причому в давнину Південний Буг і Кубань називалися однаково – *Гіпаніс*. З дандаріями пов'язують так звану *Тендрівську косу* в Криму, інакше *Тендру*. У своєму "Житті Лукулла" Плутарх (I ст. до н. е.) згадує вождя племені дандаріїв на ім'я *Дандарій*, з чого видно, що місцеві ватажки мали імена, що збігалися з назвою племені. Ім'я та етнонім *дандадгара* складають *данда+дгара*, де *данда* "жезл, скипетр, кий", а *дгара* "тримач, держець", яке сходить до санскритської дієслівної основи *дгар* "тримати", спорідненої з укр. *держати*. Санскр. *дгарма* й укр. *держава* якраз і споріднює основа *дгар-держ*. Тож *дандарії-дандадгарії* означає "жезлодержці, києдержці, кияни". Індійський матеріал засвідчує етимологічну тотожність етноніма *дандарії*, засвідченого в Україні, й етноніма *дандадгари-данддгари* в "Махабгараті"; це індоарійське плем'я належало до воїнського стану – *кшатріїв*, функціонально тотожного "царським" скіфам і літописним русичам. Участь індійських дандадгарів у подіях "Махабгараті" на боці *кауравів*, назва яких споріднена з назвою *кравенці* у "Велесовій книзі", дозволяє припустити, що предки сучасних українців брали участь у цих епічних подіях і що самі ці події, принаймні деякі, цілком могли відбуватися на теренах Давньої України.

Дандака – як і *Данда*, син Ікшваку – родоначальника Сонячної династії царів. У "Рамаяні" – назва священного лісу, де жили най-

славетніші мудреці й найревніші відлюдники; тут певний час жили царевич Рама і його дружина Сіта, герої "Рамаяни", коли на 14 років пішли у вимушене лісове вигнання. Саме з лісу Дандака десятиголовий демон *Раван* "Ревун" і викрав Сіту, тож пошуки й визволення Сіти й складають основний сюжет епічної поеми. Та ж "Рамаяна" розповідає, що колись існувало царство Дандака, яким правив цар *Данда* "Кий", що мав брата Дандадгару. Причому зазначається, що саме за ім'ям царя Данди країна й називалася *Дандака*. Данда нібито закохався в доньку жерця Шукри й викрав її, за що Шукра прокляв Данду, після чого його країна занепала. У переказі цікаве те, що в "Махабгараті" донькою верховного жерця Шукри є Деваяні – мати синів Яду і Турвашу від царя Яяті. Яду започаткував знаменитий рід ядавів, з якого й походили Крішна і його старший брат Баладева. А ядави виявляють спорідненість із літописними ятвягами. У Криму, на південно-західному узбережжі Птолемей у II й Амміан Марцеллін у IV ст. знають квітуче місто Дандака – одне з трьох найбільших тогочасних міст Таврики. Санскр. *Дандака* означає "Наділене дандою-жезлом-скипетром-києм", іншими словами – "Царське місто, Царськ, Цароніль, Столиця". *Дандака* – семантичний двійник назви *Київ*, тож такими самими значеннями витлумачується і назва *Київ*. Украй важливо, що назва *Дандака*, засвідчена в "Рамаяні" та "Махабгараті", засвідчена і в Україні, в Криму. Привертає увагу назва одного з "болоховських" міст – *Дядьків*, яка первісно могла звучати саме як *Дандаків*, *Дандків*, а з часом затемнилася і стала пояснюватися за зрозумілішим словом – *дядько*. Тим більше, що *Дядьків-Дандків-Дандаків*, як і інші "болоховські" міста, перебуває в ареалі з відчутним і досі індоарійським топонімним та гідронімним пластом.

Дандамукха "Полководець", "Головнокомандуючий" – воїнське ім'я, постале з терміна на означення військового ватажка. Утворене з санскр. *данда* "кий, булава, жезл" і *мукха* "голова; головний". Санскр. *дандамукха* означає і "суддя", тому ім'я тлумачать і як "Каральник".

Данданаяка "Полководець", "Верховний суддя" – чоловіче ім'я, утворене з санскр. *данда* "кий, жезл" і *наяка* "ватажок, проводир, велитель". Як і попереднє ім'я *Дандамукха* має два значення.

данданіті "наука про покарання" – термін зі сфери судочинства, юриспруденції, утворений із санскр. *данда+ніті*, де *ніті* "політика, спосіб (у даному разі – покарання)". Залежно від контексту, *данда* має не тільки значення "кий, жезл, скипетр", а й "військо; полководець", "штраф, покарання, кара". Владу й уміння користатися нею і означує термін *данда-ніті*, що включає мистецтво політики, науку

про застосування влади й покарання. Тобто *данда* тісно пов'язане і з судочинством, хоча основні значення санскр. *данда* "кий, булава, жезл, скипетр" стосуються військової сфери, князівської і царської влади. Багато термінів з *данда* стосуються магіко-юридичної влади, де мають значення *кара, покарання, присуд, відшкодування, штраф*. Ось лише деякі такі терміни: *дандіка, дандабаху, дандадгара, дандадгарін, данданаяка, данданаїн, данданетар, дандапала* – суддя, *дандадгіпа, дандадгіпаті* – головний суддя, *данда-відгата* – верховний суддя, *дандалай* – суд, *данда, дандана, дандакара, данда-дгарана, дандапата* – кара, покарання, *данда-відган, данда-самхіта, данда-санґрах* – кримінальний кодекс, *данда-кар'явахі* – судова процедура, *дандадеш* – вирок, *дандавадга* – смертний вирок, *дандайога* – виконання вироку, *дандіт, дандадешіт* – засуджений, покараний.

Дандапані "Києдержець", "Булавоносець" – у пуранах таке ім'я мають ватажок війська Шіви, у буддійських джерелах – батько Ґопі, дружини Будди, а також кілька міфологічних та епічних персонажів. Ім'я утворене від санскр. *данда* "кий, булава, жезл" і *пані* "рука", тож *Дандапані* дослівно означає "З києм-булавою-жезлом у руці". Це ім'я має сучасний тамільський письменник *Дандапані Джеякантан*, який побував в Україні, де познайомився з життям і творчістю Тараса Шевченка, переклав тамільською мовою його "Заповіт", а під враженням "Катерини" написав гостросоціальний роман "Сундара-кандам" ("Прекрасний лотос") про життя сучасної індійської жінки. У перекладі українською індолога Віталія Фурніки, уродженця Одеси, роман під назвою "Добром зігріте серце" був спершу був надрукований у журналі "Всесвіт", а тоді вийшов окремою книжкою.

Дандасена "Булавносилий", "Києсилий", "Каральносилий" – воїнське ім'я, утворене з санскр. *данда* "кий, жезл; кара" та *сена* "сила; військо, армія".

Дандін "Наділений києм-булавою-жезлом", "Киянин" – інше ім'я бога Ями та Манджушрі – одного з бодгісатв (майбутніх Будд). Ім'я *Дандін* має цар і поет VI-VII ст., автор першого санскритського прозового роману "Даша-кумара-чаріта" ("Пригоди десяти юнаків"), що його переклав на початку XX ст. перший український санскритолог Павло Ріттер (1872-1939), хоча вийшов наприкінці 20-х рр. того ж століття в Харкові, тодішній столиці України. Ім'я складають санскр. *данда+ін*, де *ін* – суфікс наділеності або приналежності до чогось, наявний і в іменах-епітетах інших божеств, наприклад, *Ваджрін* "Наділений булавою-ваджрою" – Індра, *Чакрін* "Наділений диском-чакрою" – Вішну й Крішна, *Шулін* "Наділений трішулою-тризубцем"

– Шіва тощо. Цей же суфікс рясно відбитий в українських прізвищах і назвах як *ин*: *Грицишин, Юрчишин, Федоришин* та *Батурин, Малин, Снятин* тощо.

Дану "Ріка", "Потік" – ведійська богиня первозданних вод і мати першопочаткових, матріархальних богів – асурів, яких згодом відтіснили їхні молодші брати – патріархальні боги-деви, очолювані Індрою. Найвідоміші сини Дану – *Варуна* і *Врітра*; останній відбитий в українському фольклорі як злий цар *Ворон* і *Воротар*. Ведійська Дану тотожна давньоукраїнській Дані, яка теж пов'язана з водною стихією, чоловік її – *Дажбог*, ведійський аналог якому – *Варуна*, у ведах Варуна виступає в подобі чорного, вороного бика (*чорна* – давнє означення землі і земних річок). *Дана* – матріархальна богиня давньоукраїнської міфології, жіноче фольклорне божество, уособлення жіночого начала й первозданних, так званих "жіночих", тобто земних вод (джерел, криниць, колодязів); із них, за давніми уявленнями, творився упорядкований, налагоджений, праведний світ. Образ Дани-Дану відбиває уявлення, що сходять до часів матріархату, імена обох первісних богинь відбиті в назвах найбільших українських річок – *Дон, Донець, Дунай, Дністер, Дніпро*, назви яких сходять до індоєвропейської дієслівної основи *да* "давати, дарувати, наділяти, обдаровувати". Ця ж основа і в іран. *дар'я* у назвах *Аму-Дар'я* і *Сир-Дар'я*, де *Аму-Дар'я*, як і *Бористен, Гіпаніс-Кубань*, означає "Бик-ріка". Тобто *Дана-Дану-Дар'я* – "Дарувальниця (води, вологи, тож і врожаю, багатства, добробуту, щастя)". Вже в "Рігведі" *дану* архаїчне, а це значить, що ведійські арії добре його знали на своїй прабатьківщині, але на довгому шляху до Індії воно зблякло, бо постала нова формація – патріархат, яку очолив Індра. У ведах нащадки Дану – *данави* "сини Дану", а "Велесова книга" каже, що *кравенці*, тобто українці – сини Корови Замунь і Дажбога. Де *Замунь* в індоіранських мовах означає "Земля".

дарбга – священна трава (інша назва *куша*), неодмінна при найголовніших обрядах, як, наприклад, ушанування предків, коронування на царство тощо. У ведах їй надається величезного значення, на підстилках з дарбги сиділи й спали найуславленіші подвижники й мудреці. Вбрання з дарбги носили найсвятіші відлюдники, а найревніші йоги й сьогодні розстилають свій килимок на цій траві – узагалі йогівські вправи радилося робити на цій траві, застеленій шкурою чорної сарни. Коли Ґаруда, їздовий птах Вішну, викрав у богів трунок безсмертя – амріту, то найперше поставив посудину з нею на підстилку з дарбги. При замовах проти переляку й страху до зан'ястка прив'язувався амулет-оберіг із дарбги, дарбга вживалася при замо-

вах на довгий вік, проти змій і їхньої отрути, для лікувальних цілей. Ця трава вживалась і при замовах проти ворогів, була навіть зброя з назвою "стебла дарбги". У "Махабгараті" царі лягають на підстилки з дарбги, відлюдники беруть свій посох і шкуру чорної сарни, вдягають вбрання з дарбги й ідуть в лісову обитель, землю встеляють полеглі, як дарбга встеляє жертовний вівтар, тіло всіюють порізи від трави дарбги. Тобто дарбга різалася й нагадувала нашу осоку, звичну рослину для України. Що підтверджує і Борис Смирнов, перекладач "Махабгарати", знавець санскриту й українських реалій, сам виходець із Чернігівщини. Він зауважує в одному з коментарів, що дарбга - різновид осоки, з неї робилися кропила. Тож вона відігравала виняткову роль у давньоіндійських уявленнях, обрядах і ритуалах. Та й зараз священне багаття підтримується дровами й жмутами трави дарбги. Як у ведійські часи жертовник устилали дарбгою, так і тепер нею устилають домашні й храмові вівтарі. І нині вона вжиткова при богослужіннях-пуджах, пучки її кладуть в уніжжі *мурті* – зображення божества. На противагу деяким іншим священним рослинам, дарбгу приписи радять заготовляти заздалегідь. Ця священна трава відбилася в іменах *Вріндадарбга, Дарбгін, Дарбг'я, Дарбг'ягхоша*, назві *Відарбга-Дарбга* та етнонімі *відарбги-дарбги*, з яким виявляє спорідненість давній український етнонім *дулїби* и назви *Здолбунів, Здовбиця, Довбиця*.

Дарбгін "Причетний до дарбги", "Зі священною дарбгою" – легендарний мудрець, про якого "Махабгарата" мовить, нібито він володів такою могутністю, що звів в одне місце на Курукшетрі води чотирьох морів, аби здійснити омовіння. Ім'я брахманське, пов'язане зі священною травою *дарбга*, різновидом осоки, яка відігравала виняткову роль у ще ведійських уявленнях і обрядах. Ім'я складають *дарбга+ін*, де *ін* суфікс приналежності до чогось або наділеності чимось, тотожний українському суфіксу *ин-ін* у прізвищах і назвах.

Даршана (хінді *Даршан*) "Споглядальник" - чоловіче ім'я від санскритської дієслівної основи *дарш-дріш* "дивитися, бачити, споглядати", споріднене з укр. *зрити, зримий* (рос. *зреть, зрить ь, зрелище*), видовою формою якої є *наш'яті*, тотожне укр. *бачити*. *Даршані* "Споглядниця, Всевидиця" - ім'я богині-воїтельки Дурги-Деві, відомої в давній Україні під багатьма іменами (*Діва, Мокоша, Іргатаю Тавропола, Анідаї, Дарсан* - і назва пагорба в центрі Ялти, де й нині міститься оглядовий майданчик, споріднена з санскр. *даршан* "бачення, видимість, огляд" (рос. *обзор, обозрение*).

Даттатрея "Даний Агрі" - ім'я-епітет Вишну, яке складають санскр. *датта+атрея*, де *датта* – "даний, дарований", *атрея* "агре-

їн" – похідне від імені *Атрі*, яке мав знаменитий мудрець, що вважається втіленням Вішну. Санскр. *даттатрея* також – означення індійської трійці-трімурті (Вішну-Шіва-Брахма), що уособлює тризуб, де кожен має своє вістря: Вішну ліве, Брахма праве, Шіва середнє.

Дашаґва "Десятиволий", "Десятивол" – ведійське чоловіче ім'я, яке утворюють санскр. *даша* "десять" і *ґва* "бик; корова", різновиди якого – *ґо-ґу-ґау-ґава*. Є українське прізвище *Семивол*, готожне санскритському *Саптаґу*.

Дашаратха "Десять колісниць" – ім'я батька царевича Рами, героя давньоіндійської епічної поеми "Рамаяна", яка виявляє численні зв'язки з Україною, українськими звичаями і фольклором. Ім'я *Дашаратха* складають санскр. *даша* "десять" і *ратха* "колісниця", воно тотожне імені *Тушратта*, що його мав індоарійський цар з держави Мітанні у Верхній Месопотамії (II тис. до н.е.). Інше ім'я Дашаратхи – *Падмаратха* "Лотосна колісниця".

Дашарупа "Десятиформний" – ім'я-епітет Вішну, яке складають санскр. *даша+рупа*, де *даша* – "десять", *рупа* – "образ, подоба, форма, втілення". Вішну – покровитель і захисник землі та всього живого на ній, тож коли землю переповнює зло і неправда, він посилає на неї свої аватари-втілення, які викорінюють зло й відновлюють справедливий лад. Таких аватар-втілень у Вішну десять, найвідоміші з яких – сьома й восьма, тобто Рама й Крішна.

Дашарха "Нащадок Дашархи" – ім'я-епітет Крішни. Цар Дашарха був предком Крішни й родоначальником племені *дашархи*, водночас *дашархи* – інша назва ядавів, тотожних літописним ятвягам. Саме ім'я *Дашарха* означає "Десятидоблесний", його складають санскр. *даша+арха*, де *даша* "десять", *арха* – "чеснота, заслуга, доблесть". *Дашарха* "Десятидоблесна" – друга назва Двараки, острівної столиці Крішни (нинішній штат Ґуджерат на заході Індії). На означення Крішни є низка імен з *Дашарха*: *Дашарханандана* «Нащадок Дашархи» (*нандана* "нащадок, син"), *Дашархабгарта* "Ватажок дашархів", де *бгарта* – "вождь, ватажок, проводир", споріднене з укр. *брат* (санскр. *бгарта* має і форму *бгартар*, якій тотожне чеське *bratr* "брат"); *Дашархадгіна* "Владика дашархів" (*адгіна* "вождь, ватажок, владика, цар"), *Дашарханатха* "Цар дашархів" (*натха* "цар, правитель"), *Дашархасінха* "Лев дашархів" (*сінха* "лев"), *Дашархакула-вардгана* "Побільшувач роду дашархів", де *кула* "рід, плем'я", а *вардгана* "побільшувач"; останнє сходить до санскритської дієслівної основи *вардг-вріг* "рости, посилюватися, дужчати", з якою споріднене слов'янське *валд-влад-влод-волод*, від якої утворені висо-

костатусні слов'янські імена, назви й терміни.

Дашархавіра "Герой дашархів" – ім'я-епітет Крішни за його предком на ім'я *Дашарха*, який вважається і родоначальником кшатрійського (воїнського) племені, названого за ним *дашархи* "нащадки Дашархи"; *дашархи* також – інша назва ядавів, яким тотожні літописні ятвяги. Ім'я складають санскр. *дашарха+віра*, де *віра* "богатир, герой", що має і форми *вір* та *бір*, відбите в низці козацьких і сучасних українських прізвищ: *Балвір-Балбир, Банбир, Шелбир, Кичбер, Кулябера, Ендеберя* та ін.

Даявіра "Милосердний герой" – чоловіче ім'я, яке складають санскр. віра – "богатир, герой" і *дая* "милосердя, співчуття", яке виступає і окремим жіночим іменем, наприклад, *Дая* – дочка ведійського божества Дакші, котра й уособлювала ці якості. *Дая* вживане і в іменах Шіви: *Даякара* "Спочутливий, Милосердний" і *Даяшанкара* "Милосердний Шанкара" (*Шанкара* одне з імен Шіви); *Даякурча* "Вмістилище милосердя" – ім'я Будди.

Дварака (*Дварка, Дваріка, Дваравати*) – місто в нинішньому штаті Ґуджарат на березі Аравійського моря, в західній частині півострова Катхіявар, відоме місце прощі. Несприятливі обставини змусили Крішну і його народ ядавів залишити попередню столицю Матхуру й піти в країну Ґуджарраштру (нинішній Ґуджарат), де на острові серед моря звів нову столицю, яку назвав *Дварака* "Багатобрамна". Після смерті Крішни вона, за міфами, пішла під воду. За назвою своєї нової столиці Крішна отримав епітет *Двараканатха*, хінді *Дваркаматх*. Так називається і головний храм у Двараці, у який неіндусів не пускають. На день народження Крішни в місяці бгадон (липень-серпень) тут влаштовується пишне святкування, на яке збираються мільйони прочан-вішнуїтів. Різновид назви *Дварака*, яка означає "Багатобрамна", *Дваравати*, українською *Дваровиця*, а санскр. *двара* означає "ворота, брама", йому тотожне укр. *двері*. Прикметно, що в Україні, особливо в західному ареалі, чимало назв *Дворець* і побутує прізвище *Дворак* (пор і чес. *Дворжак*).

Двараканатха "Цар Двараки" – ім'я-епітет Крішни, яке складають санскр. *дварака+натха*, де *натха* – "цар, правитель, володар", а *дварака* – Дварака, столиця Крішни на морському узбережжі, яка, за міфами, після його смерті 3102 року до н.е. пішла під воду. Інші імена Крішни з *Дварака*: *Двараканрасада* "Благодать Двараки", де *прасада* "благодать, щастя, радість" і *Дваракена* "Владика Двараки", де *іша* – "бог, владика".

Двіджавахана "Птаховозний" – ім'я-епітет Вішну, яке склада-

ють санскр. *двіджа+вахана*, де *двіджа* – "птах", дослівно "двічінароджений" (як яйце і з яйця), а *вахана* – "возій, візник, візничий", споріднене з укр. *везти, возити*. Їздовим птахом Вішну є Ґаруда – цар птахів. Санскр. *двіджа* (*дві* "два"+*джа* "народжений") водночас і важливий соціальний термін – синонім до слова *арій*; він означує людину, належну до однієї з трьох вищих верств давньоіндійського суспільства, тобто до брахманів (жрецтво), кшатріїв (воїнство) і вайш'їв (селянство). Другим народженням вважався обряд посвячення хлопчиків-підлітків із цих трьох станів. Що скіфи, тож і давні українці, знали чотиристановий суспільний поділ, засвідчує скіфська легенда про чотири магічні дари, які впали з неба – золоті чаша, сокира, плуг і ярмо, де чаша символізує жерців-брахманів, сокира – воїнів-кшатріїв, плуг – вайш'їв-землеробів, ярмо – залежних общинників. А також те, що навіть у сучасних українських прізвищах відбиті всі 4 індоіранські терміни на означення цих станів.

Дганалакшмі "Богиня багатства" – ім'я-епітет Лакшмі, богині щастя й багатства, тотожної балтійській Лайме й слов'янській Ладі. Ім'я складають санскр. *дгана+лакшмі*, де *дгана* – "багатство, маєтність, статки", а *лакшмі* – "богиня" й "Лакшмі".

Дганіштха "Найбагатше" – назва 23-го Місячного сузір'я (накшатри), яке складається з 4-х зірок, інша назва якого – *Шравіштха*. Назва утворена від санскр. *дгана+іштха*, де *дгана* "статки, багатство; багатий", яке сходить до санскритської дієслівної основи *дга* "приносити, давати, дарувати; отримувати". Тобто *дгана* – це подароване, отримане, одержане. А *іштха* – суфікс, який надає основному слову (*дгана*) вищого ступеня якості і тотожний українському префіксу *най*. Від *дгана* утворено багато імен бога Кубери – охоронця півночі й володаря скарбів і багатств: *Дганін* "Наділений багатством", *Дганада* "Дарувач багатства", *Дганапаті* "Володар багатств", *Дганаракша* "Охоронець багатств", *Дганаґопта* "Сторож багатств", *Дганадгіпа* "Владика багатств", *Дганадгіпаті* "Дарувач багатств", *Дганеша* "Бог багатств", де компоненти *ґопта* й *ракша* відбиті в українських прізвищах *Хопта-Хобта-Хобтя* й *Ракша*.

Дгаранісута "Народжена землею" – ім'я-епітет Сіти, яке складають санскр. *дгарані+сута*, де *дгарані* – "земля", *сута* – "народжена; дочка", від дієслівної основи *су* "народжувати, породжувати", від якої утворені санскр. *суну* та укр. *син*.

Дгарапаті "Владика землі" – ім'я-епітет Вішну, яке складають санскр. *дгара+паті*, де *паті* – "владика, господар", споріднене з укр. *батько* і рос. *батя*, а *дгара* – "земля", досл. "тримальниця", що схо

дить до дієслівної основи *дгар* "тримати", спорідненої з укр. *держати*. Тобто *дгара* – держателька всього, що є на землі. У цьому плані цікаве українське прізвище *Дериземля*, яке можна розглядати і як означення землероба, селянина, і як подвійне означення землі, структурно *земля+земля*. Так іноді буває у двоосновних назвах і термінах, коли значення одного компонента затемнене, і його пояснює інший, наприклад: *трин-трава* (*трин* у санскриті "трава"), *буйвіл* (*буй* "бик"+*віл*), *чари-комині* (санскр. *шара* "очерет"), *Журавський Бак* (санскр. *бак* "журавель"), *чудо-юдо* (санскр. *яду* "чудо"), *аніка-воїн* (санскр. *аніка* "воїн") тощо. Інше ім'я Вішну цього плану – *Дгаранідгара* "Земледержець", де *дгарані* "земля". Таке ж ім'я мають Крішна й тисячоголовий змій Шеша, безпосередні причетні до Вішну.

Дгарма "Віра", "Праведність", "Закон" – батько Вішну й Крішни, також син царя Прітхушраваса, де *шравас* тотожне слов'янському *слава*. Веди – найперша й найголовніша частина священних книг *шастр*, які формують основоположне філософське поняття про *дгарму-арту-закон-лад*, тобто про світолад, вселенський закон, непохитність космічних процесів (зміна зими весною, дня ніччю, плин річок, схід сонця, рух небесних світил тощо). На дгармі-арті тримається організований, упорядкований, справедливий і праведний світ, дгарма-арта – моральні й етичні норми, релігійні й суспільні устої такого світу. Шастри закликають непохитно дотримуватися дгарми-арти-закону-ладу – законів і приписів свого суспільства, племені, стану, роду, родини. Людська дгарма-арта-закон-лад – правдивість, чесність, незлобивість, непричинення зла живому, чистота помислів. Вищий вияв дгарми-арти-закону-ладу – держава, яка сповідує, покріплює, оберігає і захищає її. Індійське *дгарма* й українське *держава* – споріднені, в обох словах спільна основа *дгар* "держати, тримати". Дгарму-арту-закон-лад уособлює бик-тур, у давніх уявленнях живе втілення досконалої краси, нездоланної могутності й божественності. Бик наділений світотворчими якостями, він, за ведами, тримає небо, землю і повітряний простір між ними. Як на опорах тримається міст, так і світ тримається на бикові-дгармі-законові-ладові. Мостова опора в українській мові – *бик*, що й сходить до давніх уявлень про бика – опору світу. В українців бик – символ творення, парубок, а віл – чоловік, телиця – дівчина, корова – жінка, земля. На таку символіку багаті українські весільні пісні й весільна обрядовість, взагалі фольклор. Вся історія Трипілля проходить під знаком Тура-Бика, трипільці знали дгарму, закон, лад. Край чи країна, де поклонялися бикові-туру, вважалася праведною, чеснотливою, набожною. А Україна-Скіфія на

давніх астро-географічних картах розміщена під знаком Тельця, тобто Бика-Тура.

Дгармавардгана "Примножувач дгарми", "Побільшувач праведності" – одне з імен-епітетів Шіви, яке складають *дгарма+вардгана*, де *дгарма* – "віра, праведність", а *вардгана* сходить до санскритської дієслівної основи *вардг-врідг* "рости, зростати, збільшуватися", яка споріднена зі слов'янською основою *влад-волд-влод-волод*, рясно відбитій в слов'янських та давньоукраїнських іменах, назвах і термінах.

Дгармаварман "Оборонець дгарми-віри-праведності" – одне з імен Крішни, яке складають санскр. *дгарма+варман*, де *варман* означає "захисник, охоронець, воїн".

Дгармавахана "Чий возій дгарма-праведність" – ім'я Шіви, де *вахана* "возій, візник" споріднене з укр. *везти, возити*, від якого и утворене *возій*. ***Дгармаґірі*** "Оплот віри-дгарми" - чоловіче ім'я, де *дгарма* – "віра", *ґірі* – "гора, скеля, оплот". *Дгарма* має і форму *дгамма*, зокрема, в буддійському санскриті, воно відбите в слов'янському імені *Домажир* як *Дома*. А *жир* співвідноситься з памірським *жір* "гора", з яким тотожні санскр. *ґірі* й укр. *гора*. Відома афганська назва *Панджшир* (*пандж+жир*) означає "П'ять Гір".

Дгармавіра "Праведний богатир", "Герой дгарми" – чоловіче ім'я, яке складають санскр. *дгарма+віра*, де *віра* – "богатир, герой", *дгарма* – "закон, світолад, чесноглиге життя, віра", утворене від дієслівної основи *дгар-дгрі* "держати, тримати" і суфікса абстрактних іменників *ма*. Тобто *дгарма* – морально-етичні засади, на яких тримається суспільство. В індійській мифології дгарма ототожнюється з богом Ямою, його функціями судді людей і царя справедливості, що символізує його атрибут *данда* "кий, жезл, скипетр", який засвідчує його право владарювати й карати. Дружинами Дгарми вважаються 10 дочок бога-отця Дакші, кожна з яких уособлює якусь чесноту – віру, славу, щастя, твердість, спочутливість, милосердя.

Дгармаґопа "Захисник віри-дгарми" – воїнське ім'я, де *ґопа* в санскриті – "захисник, охоронець, воїн, цар", первісно "охоронець корів-худоби; пастух", відбите в імені *Ґопал-Ґопала* на означення Крішни, яке в українців виступає як прізвище *Гупал-Гупало* з похідними від нього: *Гупалов, Гупалюк, Гупаленко*. За "Реєстром" 1649 року в Білоцерківському полку служив козак Василь *Гопа*.

Дгармадатта "Даний Дгармою" – ім'я царя Дашаратхи, батька царевича Рами, героя "Рамаяни", у його попередньому втіленні як брахмана. Ім'я складають санскр. *дгарма+датта*, де *дгарма* – "віра, праведність", а *датта* – "даний", від дієслівної основи *да* "дати, дава-

ти, дарувати, наділяти", тотожне укр. *дан* в імені *Богдан*.

Дгармадраві "Праведновода" – інша назва священної Ґанги, сином її, за міфами, вважається могутній воїн і полководець *Бгішма*, ім'я якого тотожне українському прізвищу *Бушма*. Назву складають *дгарма+драві*, де *дгарма* – "чеснотливість, праведність, віра", а *драві* сходить до санскр. *дру* "бігти, текти, плинути", відбите в назві пенджабської річки *Шатадру*, двійникові українського *Стоход*. Санскр. *дру* відбите в гідронімах *Драва*, *Друть*, *Дрина* в Україні та інших слов'янських ареалах і споріднене з рос. *удирать, драпать, давать деру*.

Дгармайоні "Джерело дгарми", "Криниця дгарми", "Лоно дгарми" – ім'я-епітет Вішну, яке складають санскр. *дгарма+йоні*, де *дгарма* – "віра, праведність, обов'язок, закон, лад", а *йоні* – "джерело, криниця", споріднене з укр. *лоно*. *Дгарма* – основоположне поняття, яке формують священні книги стародавніх індійців – *шастри*, що їх знали й давні українці, як те засвідчує *Херсонеська присяга* III ст. до н.е. з Херсонесу Таврійського, літописного Корсуня. Ведійський синонім дгарми – *арта*, відбита в назві *Артанія* на означення однієї з трьох складових Києворуської держави. Дгарма-арта – це моральні й етичні норми, релігійні й суспільні устої упорядкованого й справедливого світу, а людська дгарма – правдивість, чесність, незлобивість, непричинення зла живому, чистота помислів. Вищий вияв дгарми-арти – держава, яка сповідує, покріплює і захищає її. Інд. *дгарма* й укр. *держава* – споріднені, у них спільна основа *дгар-держ* "держати, тримати". Дгарму-арту уособлює бик-тур – у первісних уявленнях втілення досконалої краси, нездоланної могутності й божественності, наділений світотворчими якостями, який, за ведами, тримає небо й землю. Як на опорах тримається міст, так і світ тримається на бикові-дгармі. А мостова опора в українській мові – *бик*. Інші імена Вішну з *дгарма*: *Дгарманабга* "Осереддя дгарми" (*набга* "середина, осереддя, центр, пуп"), *Дгарманґа* "Дгармотілий", "Хто увесь дгарма", де *анга* – "тіло; частина, частка".

Дгармакірті "Дгармослав", "Вірослав" – чоловіче ім'я, семантичний двійник імен *Дгармашравас* і *Дгармаяшас*, яке творять санскр. *дгарма+кірті*. Де *дгарма* – "віра, праведність, чеснотливість", а *кірті* – "слава", надзвичайно активне в індійському іменотворенні. Ім'я *Кіртіда* "Яка дарує славу" має мати пастушки Радги, улюблениці Крішни, прийомну матір якого звали *Яшода*, в ім'я це теж означає "Даруюча славу". *Кіртіман* "Славний" звали першого сина Васудеви й Девакі, батьків Крішни, а найстаршого *Кіртімант* – теж "Славний". Основною

формою шанування Крішни поряд із танцями є піснеспіви-славлення *кіртани*: *нама-кіртани* прославляють численні імена Крішни, *ліла-кіртани* – епізоди з життя Крішни. Існує багато стилів і варіантів кіртанів, серед яких і великі композиції з сольних номерів, хорових рефренів і драматичних вставок. Індоарійське царське ім'я *Куртіваза* засвідчене у державі Мітанні в Малій Азії (II тис. до н.е.), воно тотожне санскритському імені *Кіртіваджа* "Славою могутній". У литовському князівському імені *Ольгерд* "Всеслав" компонент *герд* якраз і тотожний санскр. *кірті* "слава, хвала". Сюди ж стають імена *Girdutte*, *Gerdete*, *Gerdulle* у давніх прусів, родичів ятвягів, а ятвяги тотожні індійським ядавам, з них походили Крішна і його старший брат Баладева. У колишньому Путивльському повіті на Сумщині в XVI ст. засвідчене село *Гердутишко*, у Білорусі є *Гердуцішкі*.

Дгарманабга "Осердя дгарми", "Опора віри-дгарми" – інше ім'я Вішну. *Набга* в санскриті – пуп, осердя, опора, центральна точка чогось. З пупка-набги Вішну виростає лотос, на якому сидить Брахма – бог-творець світу, який уособлює в тризубі праве вістря і *Праву* "Велесової книги". Вішну в тризубі уособлює ліве, земне вістря, а середнє – Шіва, водночас творець і руйнівник світу. *Набга* споріднене з укр. *небо, небеса*.

Дгарманґа "Дгармотілий", "Хто сам – дгарма" – інше ім'я Вішну, яке складають санскр. *дгарма+анґа* "тіло; частина тіла".

Дгармаратха "Колісниця дгарми" – таке ім'я мають в епосі царі й царевичі. *Дгарма* – бог правосуддя і справедливості Яма (пор. численні *Ямполі* в Україні), *дгарма* також сукупно означує релігійні, моральні й етичні норми, що їх людина має дотримуватися в житті, тобто норми людської поведінки й співжиття в суспільстві. Ці релігійні й моральні приписи викладені в дгармашастрах – давньоіндійських писемних пам'ятках. Термін *дгарма* й ім'я *Дгарма* сходить до санскр. *дгар*, яке споріднене з укр. "держати", отже, і зі словами *держава, державець, державник, державний* тощо. Слово *дгарма* має пракритську (буддійську) форму *Дгамма*. Тобто *Дгармаратха* й *Дгаммаратха* тотожні, що дозволяє співвіднести з ними слов'янське ім'я *Домарад*, яке отже, теж означає "Колісниця віри-праведності-дгарми".

Дгармасіндгу "Ріка-потік дгарми-віри" – чоловіче ім'я, утворене з *дгарма+сіндгу*, де *дгарма* – "віра, праведність", а *сіндгу* – "ріка, потік", яке дало назву знаменитій у ведах річці *Сіндгу* (*Сінд, Інд*), за якою, в свою чергу, названі насельники на обох її берегах – *сіндгу-сінди-інди*, інша назва яких у ведах та епосі – *сувіри-саувіри*. А етнонім *сінди-сувіри* тотожний етнонімам *сівери-сіверяни* й *кімери-кімерійці*.

Сіндику-Сувірію-Сіверію-Кімерію біля Боспору Кімерійського (нині Керченська протока) знає іще Геродот у V ст. до н.е.й, де й була загадкова Тмуторакань, якої прагнув добутися новгород-сіверський князь Ігор. До речі, Тмутораканей в Україні зафіксовано до десятка, серед них і на Чернігівщині.

дгармашастри "священні книги дгарми" – трактати, в яких викладається *дгарма* – норми поведінки арія, тобто двічінародженого (*двіджа*). Термін складають *дгарма+шастра*, де *дгарма* – "віра, праведність", *шастри* – священні книги, що містить моральні й етичні засади, яких має дотримуватися людина в громаді, суспільстві. Що давні українці знали шастри, засвідчує так звана *Херсонеська присяга* (III ст. до н.е.), у якій жителі Херсонеса Таврійського (літописний Корсунь) клянуться охороняти від еллінів і варварів свої священні книги – *састер*. Знали давні українці й поняття *дгарма*, споріднене з укр. *держава* – в обох термінах спільна дієслівна основа *дгар* "держати, тримати". Держава сповідує, обстоює і захищає дгарму.

Дгармашравас "Дгармослав" – чоловіче ім'я, яке складають санскр. *дгарма+шравас*, де *дгарма* "віра, чеснотливість, праведність", а *шравас* тотожне українському *слава*. Оскільки санскр. *дгарма* має і пракритську (буддійську) форму *дгамма*, то *Дома* в слов'янських іменах *Домарад* і *Домажир* можна сприйняти саме як відбиття терміну *дгарма-дгамма*. У такому разі слов'янською формою індійського імені *Дгармашравас-Дгаммашравас* буде *Домаслав*. А таке слов'янське ім'я справді існувало. Семантичні двійники імені *Дгармашравас* – *Дгармакірті* і *Дгармаяшас*.

Дгармаяшас "Дгармослав", "Вірослав", "Чеснослав" – чоловіче ім'я, семантичний двійник імен *Дгармашравас* і *Дгармакірті*; його складають санскр. *дгарма+яшас*, де *дгарма* – "віра, праведність", а *яшас* (*яша*) – "слава", якому тотожне давньоукр. *яса* "слава".

Дгір "Мудрий" – одне з імен Брихаспаті, наставника богів в індійській міфології, співвідноситься з іменем київського князя – *Дір*, за літописною традицією, нащадком полянського князя Кия. Арабський історик X ст. аль-Масуді згадує першу слов'янську державу на чолі з ад-Діром, відзначає розвинуті міста й військову міць її. З чого випливає, що наприкінці IX – на початку X ст. на Дніпрі існувала могутня слов'янська держава, зрозуміло, значно раніша від першої писемної згадки про неї. Таке тлумачення імені *Дір* підтримує характеристика полян як "мудрих і смислених", епітети двох князів Ярославів, київського й галицько-волинського, як *Мудрий* та *Осмомисл*, храм Святої Софії у Києві – теж пов'язаний із божественною мудрістю. Ім'я *Судгір*

"Премудрий" мав перший посол Індії в незалежній Україні – *Судгір Девре*. Ім'я *Дір* засвідчене в іллірійців і кельтів; на кельтському грунті його пояснюють "міцний, сильний, дужий", тому воно може означати і "Бик", "Тур", пор. іран. *dyr* (*дир*) "бик, тур".

Дгрува "Постійний", "Незмінний", "Нетлінний", "Вічний" – ім'я низки важливих міфологічних й епічних персонажів, насамперед Вішну, Брахми й Шіви, тобто всієї індуїстської трійці верховних богів, які уособлюють тризуб. Серед носіїв його: брат Крішни і брат Яяті – родоначальника п'яти так званих *ведійських племен*, серед них і *ядавів*, тотожних літописним ятвягам. *Дгрува* також – Полярна зірка, що відіграє важливу роль у ведійському весільному ритуалі; змій, що тримає землю; священний склад *аум* (*ом*), який, до речі, теж уособлює Вішну, Брахму й Шіву і тотожний християнському *амінь* і мусульманському *омен*. Інша назва цього складу – *Дгрувакшара* "Вічний склад", де санскр. *акшара* – "літера, буква". Синонім до санскр. *дгрува* є *дгріт*, з яким на означення Вішну є ім'я *Дгрітван* (*дгріт+ван*) "Постійний", "Незмінний", "Вічний", де суфікс *ван* творить прикметники від іменників, споріднений із *ван* у слов'янських іменах *Іван-Йован* (санскр. *юван* "юний"), *Коливан, Радован, Селіван* тощо. Ще одне ім'я Вішну – *Дгрітарчіс* означає "Вічносяйний", де санскр. *арчіс* – "проміння; сяяння".

дева – санскритське означення божества (хінді *дев*), має відповідники в різних індоєвропейських мовах. Термін утворений від санскритської дієслівної основи *дів* "випромінювати, світити, сяяти", яка має і значення "небо, сяяння, блиск". Тобто дослівно *дева* означає "той, що живе на небі", "небожитель", "мешканець світлого неба". За індоіранської спільності, як вважається, боги поділяються на дві, приблизно однакового статусу, суперницькі групи – *девів* і *асурів*. Після релігійної реформи Заратуштри в Ірані, *асури* (іран. *ахури*) стали означувати в іранців світлих, прихильних богів, а *деви* перетворилися на темних, ворожих їм демонів. В Індії ж навпаки: вже у ведах *деви* – прихильні боги, соратники Індри в боротьбі з асурами, першопочатковими богами і старшими братами богів-девів. Деякі асури, зокрема, Варуна переходять до розряду девів; до цього розряду традиційно входять 33 боги, розподілені по трьох космічних сферах – небо, повітряний простір і земля. Міф про споконвічну боротьбу девів з асурами головний у "Ріґведі", тут Індра, ватажок девів, долає Врітру, ватажка асурів, чим відроджує природу до життя, дає прийти весні й настати Новому року. На цьому міфі побудовані сюжети "Махабгарати" й "Рамаяни", він відбитий в українському фольклорі (вес-

нянках і колядках), де Врітра постає як злий цар Ворот чи Воротар. Новорічне свято – світотворчий ритуал, що символізує відновлення з хаосу упорядкованого, організованого, праведного світу. Композиція цього індоєвропейського міфу проста: божество родючості опиняється в полоні темних сил – асурів, на його пошуки вирушає чоловік-божество-дев, долає демонів-крадіїв і повертає, "воскрешає" жертву. Ця тема відбита в українських казках, де богатир або царевич вирушає на злого царя, що викрав царівну, і після численних пригод визволяє її, а іноді й одружується з нею. Цей міф основний і в індуїзмі, а нові божества (Вішну, Шіва, Дурґа, Сканда) лише заміщують ведійського Індру в його ролі борця з демонами-асурами. На українському терені *дева-дев*, яке має і форму *дей*, відбите в прізвищі *Дей*, *дей* "бог" – другий компонент у двоосновних українських прізвищах *Болудей, Білдей, Бельдій, Більдій, Матирдей*. Причому відповідник прізвищу *Болудей* засвідчений у боспорських написах іще III ст. як ім'я *Балодей*, а воно тотожне індійському імені *Баладева-Бальдев-Бальдей* "Могутньобог", що означує старшого брата Крішни, землеробське божество, атрибут якого – рало, плуг. У боспорських написах III ст. засвідчені й імена *Сакдей, Хардей, Гармодей*, які теж містять *дей* "бог", які мають індійські відповідники і які саме індоарійські, бо в іранських мовах, як мовилося, *дев* має негативне значення – "злий дух, демон". Тож на іранському грунті у творенні "позитивних" імен воно участі не бере. А позитивне *дева-дев-дей* в індійських, слов'янських, грецькій і деяких інших мовах.

Девабграта (хінді *Девбграт*) "Брат богів", "Божественний брат" – у "Махабгараті" божество, вважається сином *Раві* (у санскриті "Сонце") й батьком *Субграти* – "Достойного брата". Ім'я творять санскр. *дева+бграта*, де *дева* "бог; божественний", а *бграта* (хінді *бграт*) тотожне українському *брат*.

Деваврата "Божественна обітниця" – інше ім'я могутнього воїна Бгішми, який у "Махабгараті" був полководцем кауравів у війні з пандавами – їхніми двоюрідними братами. Ім'я складають *дева+врата*, де *дева* – "бог; божественний", *врата* – "обітниця, клятва, присяга". Бгішма, ім'я якого тотожне українському прізвищу *Бушма*, походив із племені *куру*, яке в епосі та ведах згадується разом із панчалами-сомаками-кріві. Імена-епітети Бгішми відбивають його зв'язок з куру-кауравами: *Курудваха* (*куру+удваха*) "Прославлювач куру"; можливо навіть, що санскр. *удваха* й укр. *відвага* (рос. *отвага*) тут тотожні; *Курукулашрештха* (*куру+кула* "рід"+*шрештха* "відомий") "Найславніший з-поміж куру"; *Куруку-*

лодвара (*куру+кула+удвара*) "Прославитель роду куру"; *Курумукх'я* (*куру+мукх'я* "ватажок") "Ватажок куру"; *Курунандана* (*куру+нандана* "нащадок") "Нащадок куру"; *Курупаті* (*куру+паті* "владика") – "Владика куру"; *Куру-шрештха* (*куру+шрештха* "славний") "Найславетніший серед куру".

Девадатта "Даний богами", "Богодан" – у пуранах син Урушраваса "Уруслава". Ім'я складають санскр. *дева* "бог" і *датта* "даний, дарований", семантичні двійники його – укр. *Богдан* та іран. *Багадатта*, оскільки *дева* в іранському іменотворенні участі не бере, бо має негативне значення, а вживається лише *бага* "бог".

Девакісуну "Син Девакі" – ім'я-епітет Крішни, яке складають санскр. *девакі+суну*, де *девакі* – ім'я матері Крішни, а *суну* тотожне українському *син*. Інші імена Крішни з компонентом *Девакі* й таким самим значенням: *Девакінандана*, де *нандана* – "нащадок, син", *Девакіпутра*, де *путра* – "син" (*путрі* "дочка"), відбите в українських прізвищах *Путра, Путря, Путро, Путрак, Путрик, Путренко, Путриченко* та назвах *Путрівка* (село на Київщині) й *Путреда* (річка на Закарпатті).

Девамітра (хінді *Девмітр*) "Бог Мітра" – індійське ім'я, утворене з *дева+мітра*, де *дева* – "бог; божественний", *мітра* – "бог Мітра", "Сонце", "Злагода", "Мир". Мітра ще у ведах – бог Сонця і Мирного Договору, на іранському грунті він *Міхр*, на слов'янському – *Мир*. Іранський відповідник імені – *Багаміхр*, яке тотожне імені *Богумир*, що його у "Велесовій книзі" має батько трьох дочок Древи, Скреви й Полеви – родоначальниць древлян, кривичів і полян. Іран. *Багаміхр* теж означає *Мітробог*, укр. *Миробог* і водночас *Сонцебог*, оскільки в спільний індоіранський період Мітра був богом Сонця і Мирного Договору. Інд. *Девамітра-Девмітр* та іран. *Багаміхр* різняться лише першими компонентами, а ця різниця викликана тим, що в індійців *дев* означає "бог", а в іранців – "злий дух, демон", тому участі в іранському іменотворенні не бере, а замість нього в ужитку *бага*, тотожне укр. *бог*. Це дозволяє казати про спільне походження давньоіран. *Багаміхр* і давньоукр. *Богумир*. Грецизована форма індійського *Девамітра-Девмітр* – *Деметр*, його у вірменській легенді про трьох братів має один із двох індських князів, насправді божество, якому поклонялися індійські громади у Вірменії. Ім'я *Деметр* винятково часте в боспорській епіграфіці, причому іноді поєднане з іменами *Сіндок* і *Сіндей* (*Сіндок, син Деметра, Деметр, син Сіндея*), що зайвий раз неспростовно засвідчує сіндів-індів на теренах Давньої України, у тисячолітньому Боспорському царстві. Показово й те, що прізвище *Деметер*

популярне в циганів, а цигани мають безперечне індійське походження. Із санскр. *Девамітра*, хінді *Девмітр* споріднені укр. *Дмитро*, болг. *Димитр*, рос. *Дмитрій*, білорус. *Змитрок*.

Деванаді "Божественна ріка" – інша назва священної Ґанґи, яку складають санскр. *дева* "бог" і *наді* "вода; ріка", відбите в українських гідронімах *Надове*, *Надва*, *Надків*, *Надюнька*, *Недра*.

Девапаліта "Захищений богами" – чоловіче ім'я, яке складають санскр. *дева+паліта*, де *дева* – "бог; боги", *паліта* – "захищений, бережений", яке сходить до дієслівної основи *паль* "захищати, охороняти, берегти", відбитої і в етнонімах *пали*, *поляни*, *поляки*, іменах *Палак*, *Святополк* і *Ярополк*, назвах *Палунь* і *Палакій*. *Паліта*, очевидно, відбите і в імені амазонки *Іполіта*, про яку пише Геродот у V ст. до н.е. Синонім – *Деваракшіта*.

Девапуджіта «Шанований богами» – ім'я-епітет Крішни, складають санскр. *дева+пуджіта*, де *дева* – "бог; боги", *пуджіта* – "якому моляться, поклоняються", похідного від дієслівної основи *пудж* "шанувати, поважати, поклонятися", звідки *пуджарі* "священик" і *пуджа* (*див.*) – вшанування божества перед освяченим зображенням, образом його. Таке ж ім'я має і Бріхаспаті – наставник богів.

Деваракшіта "Захищена богами" – сестра Девакі, матері Крішни, а батько обох сестер – *Девака*. Ім'я складають санскр. *дева+ракшіта*, де *дева* – "бог; боги", *ракшіта* – "бережений, захищений", як сходить до дієслівної основи *ракш* "охороняти, захищати, берегти". Синонім –*Девапаліта*.

Деваратха "Божественна колісниця" – чоловіче ім'я, де санскр. *дева* (хінді *дев*, *дей*) "бог", а *ратха* – "колісниця". *Дев* як *дей* або *дій* відбите в українських козацьких і сучасних прізвищах *Дей*, *Матирдей*, *Болудей*, *Білдей*, *Белдій*, *Більдій*. *Болудей* і *Білдей* є українським відбиттям санскр. *Баладева* (хінді *Бальдев*) "Могутній бог", яке мав старший брат Крішни, землеробське божество. У боспорських написах III ст. це ім'я в грецькій передачі має форму *Балодей*.

Деватідева "Найперший серед богів", "Найвищий з-поміж богів" – ім'я-епітет Вішну, яке складають санскр. *дева+аті+дева*, де *дева* – "бог", *аті* – "дуже, винятково", з яким споріднене рос. *очень*. Санскр. *атідева* означає і "наймогутніший бог". Таке ж ім'я мають Шіва й Будда. Ім'я *Девеша* (*дева+іша* "бог, господь") "Владика богів" мають Брахма, Шіва, Індра й Вішну. Вішну стосуються й імена *Деваманака* й *Деваманджара* "Божественна коштовність", де *манака* й *манджара* "прикраса, коштовність" і означують коштовний камінь на грудях Вішну, який разом з іншими скарбами боги й асури здобули після сколочу-

вання Молочного океану. Тоді ж з Молочного океану постала й Лакшмі – дружина Вішну, богиня щастя, багатства й сімейної злагоди, якій тотожні грецька Афродіта, балтійська Лайме й давньоукраїнська Лада.

Деваштравас "Богославний", "Богослав" – брат Васудеви, батька Крішни. Ім'я складають санскр. *дева+шравас*, де *дева* – "бог", *шравас* – "слава". Тож *Деваштравас* в українській передачі *Девослав, Дивослав*.

Деваяні "Яка шанує богів" – донька верховного жерця Шукри у царя асурів Врішапарвана і законна дружина царя Яяті, від якого мала синів Яду і Турвашу. Друга, потаємна дружина-кшатрійка Яяті звалася Шарміштха, від неї цар мав трьох синів – Ану, Друх'ю та Пуру. Яду – найстарший син Деваяні і Яяті став родоначальником ядавів, тотожних літописним ятвягам, а *турвашу* споріднені з етнонімом *туровці*. Детальніше див. *Шарміштха*.

Девіші "Богиня-владичиця" – інше ім'я Девакі, матері Крішни, яке складають санскр. *деві+іші*, де *деві* – "богиня", *іші* – "владичиця". *Девіші* також – ім'я богині-воїтельки Дурґи, інше ім'я якої у формі *Тірґатао* (*Дурґадеві*) відбите на теренах України в IV ст. до н.е.

Джаґанмата "Мати світу" – ім'я Лакшмі, дружини Вішну. Ім'я складають санскр. *джаґан+мата*, де *джаґан* – "світ", *мата* – "мати". *Джаґанмата* також – ім'я богині-воїтельки Дурґи, дружини Шіви, яка на теренах Давньої України має й інші імена із значенням "Мати" – *Ма, Матир, Амма, Омба*.

Джаґаннатха (хінді *Джаґаннатх*) "Цар світу" – ім'я-епітет Вішну й Крішни, яке складають санскр. *джаґан+натха*, де *джаґан* – "світ", *натха* – "цар, правитель". Синонім – *Джаґатнатха*. Ще одне ім'я-епітет Вішну-Крішни – *Джаґаннівасa* "Втілення світу", де *нівасa* – "втілення, уособлення".

Джаґатпаті "Батько світу" – ім'я-епітет Вішну, а також Брахми, Шіви й Аґні, яке складають санскр. *джаґат+паті*, де *джаґат* – "світ; земля", *паті* – "покровитель, захисник, оборонець", якому тотожне укр. *батько* та рос. батя. Санскр. *паті* утворене від дієслівної основи *па* "захищати, охороняти, берегти". Вішну вважається охоронцем землі й людей. Інші імена Вішну з *джаґат*: *Джаґатадґара* (також ім'я світового змія Шеші) "Світодержець", "Вседержитель", де *дґара* – "держатель, держець" споріднене з укр. *держати*; *Джаґатасвамі* "Владика світу", де *свамі* – "господар, хазяїн, владика" сходить до санскр. *сваям* "сам" (пор. шанобливо-підесене щодо хазяїна, господаря – укр. *сам*); *Джаґатпрабґу* (також ім'я Брахми й Шіви) "Володар світу", де *прабґу* – "володар, цар"; *Джаґатнараяна* "Владика світу", де *нараяна*

– "господь, владика".

Джаєшвара "Бог перемоги" – одне з імен Шіви, яке складають *джая* "перемога" +*ішвара* "бог, владика, всевишній".

Джаладгама "Вододержиця", "Хмара" – ім'я-епітет дочки Кришни, складають санскр. *джала+дгама*, де *дгама* – "тримачка", *джала* – "вода", відбите в низці українських гідронімів: *Джаліта, Джальман, Джольман, Жалюнь, Жалюнька, Желеменів, Желем'янка.*

Джаладжа "Народжена з води" – ім'я-епітет Лакшмі, богині щастя, багатства й сімейної злагоди, дружини Вішну. За міфом, вона постала з Молочного океану й тотожна балтійській Лайме та слов'янській Ладі, а функціями тотожна грецькій Афродіті, яка постала з піни морської. Ім'я складають санскр. *джа* – "народжена; дочка" і *джала* – "вода", відбите в українських назвах *Джаліта* (давнє означення Ялти), *Джольман* і *Джальман* – річка й село в Криму, *Жалюнь* – річка на Сумщині, річки *Желань* на Київщині, *Желеменів* і *Желем'янка* в басейні Дністра та *Суджилка* в басейні Сиваша. Ще одне ім'я Лакшмі цього плану – *Джаладгіджа* "Народжена з океану", де *джаладгі* (*джала+дгі*) "море, океан" (досл. "вмістилище води"). Сюди ж стає ще одне ім'я Лакшмі – *Джалабала* "Донька води", де санскр. *бала* означає "дівчина; дочка".

Джанадева "Бог людей" – ім'я-епітет Джанаки, царя країни Мітхіла й прийомного батька Сіти, дружини царевича Рами, про життя, пригоди й подвиги яких оповідає "Рамаяна". Ім'я складають санскр. *джана+дева*, де *дева* – "бог, владика", а *джана* – "люди" (досл. "народжені"), від дієслівної основи *джан* "народжувати; народжуватися", з якою тотожне латин. *gen* із тим самим значенням.

Джанака "Народитель", "Батько" – інше ім'я названого батька Сіти, дружини Рами, вважається нащадком бога Вішну. Ім'я утворене від дієслівної основи *джан* "народжувати; народжуватися", з якою споріднене укр. *жінка, жона*, рос. *жена*. За Джанакою і Сіту називають *Джанакі* "Джаначина", "Дочка Джанаки". Справжнє ім'я Джанаки – *Шірадгваджа* "Плугостяжний", "Із плугом на стязі", що, очевидно, свідчить про поклоніння в його країні Баладеві-Білобогу, старшому брату Кришни й землеробському божеству, атрибут і зброя якого – рало, плуг. Сіта й народилася з борозни, коли Джанака здійснював ритуальну оранку поля.

Джанакінатха "Володар Джанакі" – ім'я-епітет Рами, яке складають санскр. *джанакі+натха*, де *натха* – "володар, цар", а *Джанакі* – одне з імен Сіти, дружини Рами, названої так за батьком, якого звали *Джанака*. Інше ім'я Рами цього плану – *Канакараджа* "Цар Кана-

ки", де *раджа* – "цар, правитель", а *Канака* "Золото" – інше ім'я Сіти. У Криму, між Алуштою і Судаком, є ручай *Канака*, а Крим багатий на індоарійські релікти, в тому числі й на "золоті" назви. Від санскр. *рукма* "золото" утворене ім'я *Рукміні* у дружини Крішни й доньки царя Бгішмаки. У латишів побутує прізвище *Рукмане*, а ім'я *Бгішмака* тотожне українському прізвищу *Бушмака*.

Джанмавіра "Народжений героєм" – ім'я сина могутнього воїна і втілення бога Індри, соратника й родича Крішни – Арджуни. Ім'я *Ардзан* має верховний жрець у вірменській легенді про трьох братів з області Палунь, співвідносній з літописною легендою про полянських князів Кия, Щека й Хорива. Ім'я *Джанмавіра* утворюють санскр. *джанма+віра*, де *джанма* – "народження", *віра* – "богатир, герой".

Джанмадгіпа "Владика народження" – ім'я Шіви, різні імена якого відомі в Україні з найдавніших часів і відбиті в українських прізвищах. Ім'я складають санскр. *джанма* "народження"+*адгіпа* "владика, верховний правитель".

Джанмакіла "Опора народження" – ім'я Вішну, його складають санскр. *джанма+кіла*, де *джанма* – "народження", *кіла* (хінді *кіл*) – "стовп, опора, колона", споріднене з рос. *кол* та укр. *кілок*.

джанмаштамі "восьмини народження" – державне індійське свято народження Крішни, відзначуване 8-го дня темної половини місяця шраван (5-й місяць індійського календаря, відповідає липню-серпню). Термін творять санскр. *джанма+аштамі*, де *аштамі* сходить до числівника *ашта* (грец. *окто*) "8", який бере активну участь у творенні індійських імен, і *джанма* – "народження", утворене від основи *джан* "народжувати; народжуватися" (з нею споріднені укр. *жінка, жених, женитися*) і суфікса абстрактних іменників *ма*, що і в *дгарма, карма*.

Джарадгава "Старий-Мудрий Віл" – в індійській астрології означення одного з трьох сегментів місячного неба. Місяць, за міфами, чоловік 27 дочок бога-отця Дакші, які на небі уособлюють 27 місячних сузір'їв (*накшатр*), кожне з яких має ім'я однієї з дружин Місяця. Ці сузір'я утворюють замкнуте коло, розбите на 3 ділянки: північну (вище небесного екватора за сучасною термінологією), центральну (біля небесного екватора) й південну (нижче небесного екватора). Центральний сегмент між 9 сузір'ями-дружинами Місяця і має назву *Джарадгава*. Термін складають санскр. *джарад+гава*, де *джарад* – "старий", *гава* – "бик, віл". Прикметно, що цей термін – значеннєвий двійник імені *Заратуштра*, яке теж означає "Старий Віл", у розумінні "Мудрий Віл". *Джарад* і *зарат* у них – етимологічні двійники, мають

спільне походження й однакове значення "старий; досвідчений, мудрий", а *ґава* й *уштра* – двійники семантичні, вони мають однакове значення "бик, віл". В "Авесті" *Ґава* "Країна Бика" – друга назва Согдіани, ранньодержавного утворення на теренах Середньої Азії, з якою Давня Україна виявляє численні зв'язки на багатьох рівнях. Частина Согдіани називалася *Уструшана* "Край Бика", а цій назві тотожне укр. *Остерщина*. В індоіранських мовах *уштра-устра* "бик, віл" має і форми *ушра-усра* та *ухра-укра*, звідки й *укри-украни*, тобто "бичичі, туричі"; з ними всіма споріднений етнонім *українці*, у "Велесовій книзі" – *кравенці* "коровичі, бичичі, туричі".

Джая "Перемога", "Звитяга" – ім'я Індри й багатьох міфологічних та епічних персонажів, серед них і сини Крішни та Арджуни. Жіночий варіант імені *Джая* (наголошене *я*) має дружина Шіви, *джаяджай* також – вигук перемоги, тотожний укр. *хай*.

Джаявіра "Звитяжний богатир" – воїнське ім'я, яке складають санскр. *джая+віра*, де *джая* – "перемога, звитяга", а *віра* – "герой, богатир". Є жіноче й чоловіче ім'я *Джая* "Перемога".

Джаяґопала "Звитяжний Ґопала" – ім'я-епітет Крішни, утворене від санскр. *джая+ґопала*, де джая – "звитяга, перемога", а *Ґопал-Ґопала* "Захисник корів-худоби", "Пастух" – популярне ім'я Крішни, відбите в українських козацьких і сучасних прізвищах *Гупал, Гупало, Гупалов, Гупалюк, Гупаленко* й назвах *Гупали, Гупалівка, Гупалівщина*.

Джаядатта "Дарований звитягою" – ім'я сина Індри, що його складають санскр. *джая+датта*, де *джая* – "перемога", *датта* – "даний, дарований", яке сходить до санскритської дієслівної основи *да* "давати, дарувати", винятково активної у творенні індійських імен, назв і термінів; *датта* в іменах тотожне українському *дан*, зокрема, в імені *Богдан*.

Джаядгваджа "Стяг перемоги" – воїнське ім'я, яке, зокрема, мав син могутнього воїна Арджуни, який був одружений із сестрою Крішни і в якого Крішна був колісничим під час 18-денної війни, описаної в "Махабгараті". Ім'я складають санскр. *джая+дгваджа*, де *джая* – "звитяга, перемога", а *дгваджа* – "прапор, стяг, знамено".

Джаядева "Бог звитяги" – таке ім'я мав санскритський поет XII ст., автор "Ґітаґовінди", твору, який прославляє Крішну. Його складають санскр. *джая+дева*, де *джая* – "перемога, звитяга", *дева* – "бог", відбите в українських прізвищах як *Дей, Дій*.

Джаядратха "Переможна колісниця" – ім'я царя сіндів-сувірів у "Махабгараті", яке утворюють *джаяд+ратха*, де *джаяд* – "переможний, звитяжний", а *ратха* – "колісниця". Сінди жили не тільки за Гі-

малаями, на берегах Інду (*Сіндгу, Сінд*), але й на теренах Давньої України: одна *Сіндика*, яку знає ще Геродот, була біля Боспору Кімерійського (нині Керченська протока), а друга – *Сіндська Скіфія* була в низів'ях Дніпра. Сінди мають і другу назву – *сувіри*, тотожну українському *сівери*, а етнонім *сувіри-сівери*, в свою чергу, тотожний етнонімові *кімери-кімерійці*.

Джаядурґа "Звитяжна Дурґа" – одне з імен-епітетів дружини Шіви, богині-воїтельки, покровительки й захисниці воїнів, "матері міст руських", зображуваної з тризубцем. Ім'я складають *джая+дурґа*, де *джая* – "перемога; переможний", а *дурґа* – "богиня Дурґа", вона ж *Махеші* "Велика богиня" (укр. *Мокоша*) та *Діва-Деві* "Богиня", відбите в численних "дівиних" і "дівочих" назвах по всій Україні. Жіноче ім'я *Дурґадеві* "Дурґа-богиня" у грецькій передачі *Тірґатао* засвідчене на терені України ще в IV ст. до н.е.; тут його мала дружина сіндського царя Гекатея, де *Геката* – ще одне ім'я Дурґи-Деві-Діви.

Джаялакшмі "Звитяжна Лакшмі" – дружина Вішну, богиня щастя, багатства й сімейної злагоди, тотожна балтійській Лайме та слов'янській Ладі. Ім'я складають санскр. *джая+лакшмі*, де *джая* – "переможний, звитяжний", *лакшмі* – "богиня Лакшмі", "щастя", "везіння", "удача".

Джаялаліта "Прекрасна як перемога" – ім'я-епітет Лакшмі, яке складають санскр. *джая+лаліта*, де *джая* – "перемога, звитяга", а *лаліта* – "чарівна, прекрасна", з якого постало сучасне жіноче ім'я *Лоліта*. У мові хінді санскр. *джая* має форму *джай*, відбите в імені *Аджай* "Непереможний", якому тотожне українське прізвище *Нечай*. Інші імена Лакшмі з *джая*: *Джаялакшмі* "Переможна Лакшмі", "Богиня перемоги" та *Джаянандіні* "Донька звитяги-перемоги", де *нандіні* – "дочка", досл. "яка тішить, радує".

Джаяпала "Звитяжний оборонець" – імена Вішну й Брахми, відповідно захисника й творця світу, які уособлюють у тризубі ліве й праве вістря. Ім'я творять санскр. *джая+пала*, де *джая* – "звитяга, перемога", *пала* – "захисник, оборонець, воїн", від дієслівної основи *пал* "захищати, охороняти, берегти", відбитої в етнонімах *пали, поляни, поляки*, назвах *Пала, Палунь, Палакій*, князівських іменах *Ярополк* і *Святополк*, військових термінах *полк, полковник* і *полководець*.

Джаяпіда "Переможнокоронний", "У звитяжній короні" – царське ім'я, яке складають санскр. *джая+апіда*, де *джая* – "перемога, звитяга", *апіда* – "корона, вінець, діадема", відбите в імені гіпербореянки Опіди, про яку розповідає Геродот. *Апіда* у формі *Обида* відбите у "Велесовій книзі" як *Обидоносиця*, а в "Слові о полку Ігоревім" –

як *Діва-Обида*, де *Обида* хибно пов'язувалося з якоюсь незрозумілою кривдою-обидою. Насправді ж і *Діва-Обида*, і *Обидоносиця* – це означення тієї ж давньоукраїнської Мокоші й Діви-Деві, які означають відповідно "Діва в короні" й "Вінценосна".

Джаярама "Переможний Рама" – ім'я-епітет царевича Рами, героя "Рамаяни", яке складають санскр. *джая+рама*, де *джая* – "перемога; переможний". Санскр. *джая* відбите в інд. *Аджай* (груз. *Аджой*) "Непереможний", якому тотожне українське *Нечай*. Інші імена з компонентом *рама*: *Раджарама* "Цар Рама", де *раджа* – "цар, правитель", яке має і форму *рай*, рясно відбиту в українських прізвищах *Рай-Рой, Райко-Ройко, Райченко-Ройченко, Раєвський-Роєвський* тощо. Ще одне таке ім'я – *Рагхурама* "Рама з роду Раґху" або "Раґху і Рама", де *Рагху* – знаменитий цар, предок Рами. Боспорський напис III ст. знає воїнське ім'я *Рагойсак*, де *Рагой* може споріднюватися з *Рагху* і перекладатися "Раґхумогутній", "Могутній, як Раґху". У цьому ж написі засвідчені й імена *Фосак, Далосак* і *Ґосак*, де останнє означає "Могутньобикий" і тотожне українському *Козак* та половецькому *Кзак-Гзак*.

Джелам "Повновода" – річка в Пенджабі, одна з тих, яка входить у число п'яти річок, які й дали сукупне означення регіону – *Пенджаб* "Пять Річок", "Пятиріччя". Наявність у Пенджабі річки *Джелам*, в основі якої лежить санскр. *джала* "вода" (хінді *джаль*), дозволяє й кримську назву *Джольман* (ручай біля Сімферополя, тут і населений пункт *Джальман*, нині *Піонерське*) споріднювати з *Джелам*. Оскільки санскритський суфікс *ман* творить прикметники від іменників, то *Джольман* у такому разі означає "Водовита", "Багатовода". Цілком імовірно, що сюди ж стає інша кримська назва – *Джаліта*, назва Ялти на італійських (генуезьких) картах. У такому разі *Джаліта* теж означатиме "Водовита", "Багатовода". У басейні Сиваша, на західному узбережжі Азовського моря, теж у Криму, є річка *Суджилка*, назву якої доцільно споріднити з санскр. *су+джала* (хінді *су+джаль*), де *су* – префікс, що надає основному слову (*джаль*) вищої якості. Тобто *суджаль* означає "добра вода", а назва *Суджилка* в такому разі – "Доброводка", вона виявляється значеннєвим двійником українських назв *Супій, Супоєць* і численних *Доброводок*. *Супій* – ліва притока Дніпра (її притока *Супоєць*), назва ця теж легко пояснюється з санскр. *су-пея*, де *су* той же префікс, а санскр. *пея* (хінді *пей*) означає "вода" (досл. "питовне", "те, що п'ють"), воно наявне в назві загально-скіфської релігійної святині – *Ексампей*. Тож *Супій* означає "Добра вода", "Доброводка", а річок із такими назвами в Україні чимало. До цього ж ряду слід віднести й гідроніми: *Жалюнь* – річка на Сумщині, притока Свиги (бас. Дес-

ни), *Желань* – річка на Київщині, притока Стугни (бас. Десни), *Желеменів* – потік на Івано-Франківщині, притока Свічі, *Желем'янка* – річка на Львівщині, варіанти назви якої – *Желемін, Зелемінь, Зелем'ячка*. Звертає увагу, що річки *Жалюнь* на Сумщині і *Желеменів* на Івано-Франківщині притоки відповідно *Свиги* й *Свічі*, назви яких вочевидь споріднені. Що свідчить і на користь того, що й назви *Жалюнь* і *Желеменів* споріднені й що українські *Джольман-Джальман-Желеменів* – найближчі українські родичі індійського *Джальман-Джелам*. Принагідно зазначимо, що й інші пенджабські річки виявляють спорідненість з українськими: *Шатадру* й *Стоход*, *Чандра* та *Бгага* й *Шандра* та *Буг*, *Іраваті* й *Ірпінь*, *Ірдинь*.

Джітамітра "Подолувач своїх ворогів" – одне з імен Індри й Вішну, яке етимологи розкладають на санскр. *джіт+амітра*, де *джіт* "переможець, звитяжець", *амітра* – "недруг, ворог", тоді як *мітра* – "друг, товариш". Проте вірогідніше розікласти ім'я на *джіта+мітра*, де *джіта* "переможець, звитяжець", а *мітра* – бог Сонця і Мирного Договору у ведах – *Мітра*, який на слов'янському ґрунті має форму *Мир* (іран. *Міхр*). Тоді санскр. *Джітамітра*, хінді *Джітамітр* дивовижно перегукується з давньоукраїнським іменем і назвою *Житомир*.

Діваратха "Небесна колісниця" – чоловіче ім'я, яке мали в епосі царі і яке складають санскр. *діва+ратха*, де *діва* – "небо", а *ратха* – "колісниця". *Діва* також – одне з означень Сонця, але означає і "день", оскільки зі сходу сонця починається день, тому можливо тлумачити ім'я *Діваратха* і як "Сонячна колісниця", і як "Колісниця дня".

Дівіратха "Сонячна колісниця" – загальне означення Сонця, а також богів і напівбогів, інша назва яких *сури* – від *сур'я* "сонце". Ім'я складають санскр. *діві+ратха*, де *ратха* – "колісниця", а *діві* "сонце" сходить до дієслівної основи *дів* "сяяти, випромінювати", до якого сходить і термін *дева*, *дев* "бог". На Чернігівщині є річка *Дива*.

Діпак "Світильник" – поширене в індійців чоловіче ім'я (пор. українське прізвище *Каганець*), сходить до санскритської дієслівної основи *діп* "сяяти, світити, осявати", від якої і назва знаменитого індійського свята вогнів – *діпавалі* (*дівалі*) "низка світильників-каганців". Санскр. *ґріхадіпті* "господиня" дослівно означає "світло-сяяння-окраса оселі". Інше означення господині – *ґріхастхіні*, що має і форми *ґехастхіні* й *ґехастіні*, тотожне гуцульському *ґаздиня*. Сюди ж стає і українське прізвище *Диптан*, від санскр. *діптан* (*див.*).

Діптан "Осявач" – одне з означень Сонця, споріднене із санскр. *діпті* "сяяння, світло, блиск, краса", яке сходить до санскритської ді-

єслівної основи *діп* "сяяти, світити, осявати". Від неї утворене поширене чоловіче ім'я *Діпак* "Світильник" і назва індійського свята вогнів – *дипавалі* (*дивалі*). Індійське *Діптан* тотожне сучасному українському прізвищу *Диптан*.

дравіда "дравіди" – за "Ману-смріті" ("Закони Ману"), дравіди спершу належали до кшатрійського (воїнського) стану, тобто були аріями, але потім, як на жерців-брахманів, одійшли від ведійських приписів, ритуалів та звичаїв і зійшли до статусу вратьїв, тобто варварів, безвірників, безбожників і нечестивців. Антропологи відносять дравідійські народи, які нині населяють Південну Індію, до палеосередземноморської раси, а північні райони Тамілнаду населяють і представники альпійської і динарської рас. А майже половина українців (45%), за Ф.Вовком, належить до динарської раси. Вважається, що перша хвиля європеоїдної раси з'явилася в Індії в особі саме дравідів (дравірів), які представляли три расові підвиди: протосередземноморський, середземноморський і східносередземноморський. У расовому відношенні вони близькі до мешканців Малої Азії і Давньої Греції (часів Егейської культури). Припускається, що вони створили Індську цивілізацію, а тоді поширилися по всій материковій Індії. Тож етнонім *дравіди* цілком може мати стосунок до етноніма *древляни*. "Махабгарата" мовить, що брати-пандави прийшли в країну дравідів, переправившися (на південь) через ріку Ґодавері, у якій щодня купався і на берегах якої відпочивав царевич Рама під час свого вимушеного 14-річного вигнання. А *Ґодавері* (*див.*) має в Україні низку гідронімних паралелей.

Драупаді "Дочка Друпади" – ім'я дочки царя *Друпади*, дослівно "Друпадина". Має перегук з ім'ям *Древа*, яке у "Велесовій книзі" має найстарша з трьох дочок Богумира. Саме Древа, за цією пам'яткою, родоначальниця древлян. Привертає увагу певна незвичність у цій генеалогії: походження древлян визначається не по батьківській, а по материнській лінії, що є безперечним відлунням матріархату. Матріархальні мотиви помітні і в панчалів, царем яких був Друпада, і в племені п'ятьох братів-пандавів. Індійське суспільство епічних часів було вже патріархальним, але збереглося чимало рис матріархату: зокрема, поряд із полігамією, "Махабгарата" знає і поліандрію, багатомужжя. Яскравий приклад цього – заміжжя Драупаді за давнім весільним обрядом *сваямвара*, коли дівчина сама вибирає собі чоловіка через певне випробування, переважно воїнське. Драупаді стає дружиною п'ятьох братів, які по батькові Панду називалися *пандави*, а по матері *Кунті*, дівоче ім'я якої *Прітха – каунтеї* і *партхави*. Хоча

на її сваямварі переміг лише один із братів – могутній Арджун, якого царівна й увінчала весільною гірляндою, визнавши своїм чоловіком, вона стає дружиною всіх п'яти братів, що епос пояснює фатальною випадковістю, прикрим непорозумінням, до якої спричинилася їхня мати. Впадає в око низка схожостей між Драупаді й Малушею, донькою древлянського князя Мала. Дочка царя Друпади названа за батьком *Драупаді*, а дочка древлянського князя Мала теж названа за батьком – *Малуша*. Навіть долі схожі в Малуші й Драупаді: коли княгиня Ольга зруйнувала древлянську столицю Коростень і полонила Мала з родиною, то відправила їх у Любеч на заслання. А Драупаді тринадцятий, останній рік свого з чоловіками вигнання була при дворі чужого царя служницею під ім'ям *Маліні*.

Дрідгаратха "Могутня колісниця" – так звали стародавнього царя, якого належить щодня згадувати у ранковій та вечірній молитві; таке ж ім'я мав син царя Дгрітараштри – батька кауравів і син царя Джаядратхи (*див.*). Ім'я складають санскр. *дрідга+ратха*, де *дрідга* – "сильний, могутній", а *ратха* – "колісниця".

Дрішадваті "Кам'янка" – у "Ріґведі" річка, яка разом із річками Ашманваті й Сарасваті відмежовувала з півдня знамениту Курустхану-Курукшетру, де відбулася знаменита 18-денна битва, описана в "Махабгараті". Назву складають *дрішад+ваті*, де *дрішад* – "камінь", а *ваті* – суфікс, тотожний *виця* в українських назвах. *Дрішадваті* семантичний двійник назви *Ашманваті* (*див.*), бо в санскриті *ашман* і *дрішад* – синоніми й означають "камінь, скеля". Дрішадваті формувала південні й східні кордони Курустхани-Курукшетри, а місце, де вона зливалася з річкою Каушікі, вважалося особливо священним. З назв *Ашманваті* й *Дрішадваті* випливає, що південно-східній частині Курукшетри властивий кам'янистий ландшафт. Інша назва Дрішадваті – *Харіюпія*, яку споріднюють з індійським *Хараппа* (пор. укр. *Халеп'я* і близькосхідне *Алеппо-Халеб*). *Хараппа* дала назву знаменитій *Хараппській* культурі, інакше *Цивілізації долини Інду*, а не менш знаменита Трипільська культура була відкрита саме в Халеп'ї, хоча й названа за сусіднім Трипіллям. "Ріґведа" мовить, що битва арійського царя Судаса з десятьма ворожими йому царями сталася саме на Харіюпії. А прізвище *Судас*, як і похідне *Сдасюк*, побутує в сучасних українців. Дрішадваті ототожнюється і з річкою *Ґхаґґар* (пор. *Ґаґра*). Між Дрішадваті й Сарасваті "Ріґведа" згадує річку *Апаґа*, це одна з назв священної Ганги, а в Україні маємо численні *Апаки, Опаки* і їх різновиди. Могутній воїн Бгішма (пор. укр. прізвище *Бушма*), за міфами, народжений цією богинею-рікою, має ім'я *Апаґея* "Син Апаги", тоб-

то Ґанґи.

Друпада "Дерев'яна нога" – ім'я царя країни Панчали й батька царівни Драупаді, яке складають санскр. *дру+пада*, де *дру* – "дерево; дерев'яний", а *пада* "нога", споріднене з укр. *п'ята*. Обидва компоненти мають українські відповідники, а саме ім'я *Друпада* українською звучало б як *Древоп'ят* чи *Древоніг*. В українців побутують прізвища *Білоп'ят*, *Чорноп'ят*, *Кривоп'ят* та *Кривоніг*, *Біло*ніг, *Семиніг-Семинога*, *Семиноженко* тощо.

Дурґадеві "Дурґа-богиня" – одне з імен Дурґи, богині-воїтельки і дружини Шіви, зображуваної з тризубцем. Відома в давній Україні під багатьма іншими іменами – *Амма*, *Артеміда*, *Дія*, *Діва*, *Діва-Обида*, *Опіда*, *Обидоносиця*, *Канья*, *Мокоша*, *Партенос*, *Ма*, *Матир*, *Тавропола*, *Гекатa*. Ім'я складають компоненти *Дурґа+деві*, де санскр. *деві* означаж "богиня", а *Дурґа* – "Неподоланна", "Неприступна", "Оплот, Опора, Фортеця". У грецькій передачі *Тірґатао* воно засвідчене на теренах давньої України ще в IV ст. до н.е. Тут його мала дружина сіндського царя Гекатея (*Гекатa* – теж одне з імен Дурґи), яка очолила успішну боротьбу меотських племен, які жили довкола Азовського моря (давньої *Меотиди*) проти боспорського царя Сатира і свого колишнього чоловіка. Жіноче ім'я *Дурґадеві* вжиткове в Індії і сьогодні.

Ека "Один, Єдиний, Винятковий, Унікальний" – ім'я Вішну, а з наголошеним *а* – і богині-воїтельки Дурґи.

Екавіра "Незрівнянний герой" – ім'я родоначальника хайхейської царської династії. *Хайхеї* – плем'я, що сходить до давнього роду й веде початок від Яду, родоначальника ядавів, тотожних літописним ятвягам, ятвяги ж – західнобалтійське плем'я. Ім'я складають санскр. *ека+віра*, де *ека* – "один", *віра* – "воїн, богатир, герой". Тобто ім'я дослівно означає "Єдиний герой (більше такого немає)".

Екаданта "Одноіклий" – син Шіви, бог мудрості і покровитель учнів та студентів Ґанеша, зображається з головою слона і одним бивнем. За міфом, у владики планети Шані (Сатурн) було таке лихе око, що коли він прийшов поглянути на немовля, голова у того відділилася від тулуба і впала на землю. Шіва приставив йому першу-ліпшу голову, яку потрапила під руку – голову слона.

екадаші "одинадцятки" – одинадцяті дні молодого чи старого місяця, вважаються особливо священними, бо пов'язані з богом Вішну, і на них слід неодмінно поститися. "Ніхто не сміє торкатися їжі, коли настає День Харі (інше ім'я Вішну)" – мовлять священні тексти. Таких постів на рік випадає 24, за числом "одинадцяток", кожна з яких має свою назву. Так, 11-й день світлої половини місяця *ашарх* (червень-липень, відлік – з середини місяця) має назву *шаяні* "спочинковий", бо цього дня, вважається, Вішну йде на чотиримісячний спочинок. Через два місяці, 11-го дня світлої половини місяця *бгадра* (серпень-вересень) він перевертається на другий бік, тож і день цей називається майже по-українському – *парівартіні* "перевертальний". Ще через два місяці, 11-го дня світлої половини місяця *картік* (жовтень-листопад) Вішну прокидається від сну, і день цей теж має майже українську назву – *прабодгіні* "пробуджувальний". Упродовж цих чотирьох місяців, поки Вішну спить, у Північній Індії не справля-

ють весіль, а ревні відлюдники дають обітницю нікуди не вирушати й залишатися на одному місці. Термін складають санскр. *ека* "один" і *даша* "десять", тобто *екадаша* – "одинадцять".

Екакундала "Односережний" – ім'я-епітет Баладеви-Білобога, землеробського божества й старшого брата Крішни, яке складають санскр. *ека+кундала*, де *ека* – "один", *кундала* – "сережка, прикраса, кільце". Це ж ім'я мають і Кубера й тисячоголовий світовий змій Шеша, на якому спочиває Вішну у проміжках між твореннями світу.

Екакша "Винятковоокий" – ім'я Шіви, який мав на лобі приховане третє око, здатне спопелити світ. Ім'я утворене з санскр. *ека* "один" та *акша* "око". Цим третім оком він спопелив і бога кохання Каму, коли той пускав у нього свої квіткові стріли, щоб заронити в його серце кохання до Парваті, яка й стала його дружиною.

Екачакра "Одноколе" – місто, згадуване в "Махабгараті" й ототожнюване з сучасним містом *Чакарнаґар* "Чакра-місто". Назву творять санскр. *ека+чакра*, де *ека* – "один", *чакра* – "коло, колесо, диск", якому тотожні грец. *киклос* і латин. *циклос*. *Чакра* також – бойовий диск і зброя Вішну та Крішни, що відбилося і в їхніх численних іменах. Санскр. *чакра* у мові хінді має форми *чакар, чахар, чехер*, пендж. *чухір*, яким тотожне укр. *чигир*. *Чигир* в Україні – колесо з черпаками діставати воду для поливу полів, так само дістають воду в Пенджабі й Раджастхані й нині. У пенджабців побутує ім'я *Чухир*, а в українців прізвище *Чигир*. Тож індійське *Чакарнаґар* "Чакромісто" й українське *Чигирин* – споріднені назви, їх двійник є і в Пакистані. Біля міста *Чухиркан* (*кан* "місто") 1469 р. народився Ґуру Нанак – засновник сікхизму. Між сікхами й козаками, між пенджабцями й українцями простежується багато спільного в мові, фольклорі, історії, обрядах, уявленнях, у них і досі є свої запорожці, що знають лише військову справу і носять жовто-блакитне вбрання.

Екашрінґа "Однолукий" – ім'я-епітет Вішну, неодмінний атрибут якого особливий лук – *шрінґа*. Ім'я утворене з санскр. *ека +шрінґа*, де *ека* – один, а *шрінґа*, хінді *шрінґ* – "лук", споріднене з укр. *ріг*, родичі якого – гот. *haurn*, нім. й англ. *horn*, авест. *sru, srva*, санскр. *шрінґа* "ріг". Звідки й *сарна* – первісно "рогата", у литовців *sirna*, у давніх прусів – *sirwis* "олень", у латинян – *cervus*. А звідси й численні назви: *Сарни* на Рівненщині, *Сарновичі* й дві *Сарнівки* на Житомирщині, річка *Сарнавщина* на Сумщині, *Сарночок* (*Сарночка*) й потік *Сарнавський* (*Сарнка*) на Львівщині, згадувані у літописах XIV-XVI ст. річки *Сернач* і *Сернава*, а в Польщі – воєводство *Сарново*.

замін "земля; поле, нива" – іранське запозичення у мові хінді, від якого утворене сучасне *заміндар* "власник землі; поміщик", досл. "земледержець". Як *замунь* відбите в словосполученні *корова Замунь*, яке містить "Велесова книга" і яка мовить, що сини корови Замунь і Дажбога – *коровичі-кравенці*. А *кравенці* – давня форма сучасного етноніма *українці*, фіксація його відноситься до V-IX ст., тобто до дохристиянського періоду. *Замунь* – Мати, Корова, Земля, тому автор "Велесової книги" й каже, що "Дажбог нас народив од корови Замунь" і тому "ми – *кравенці*: скіфи, анти, руси, боруси й сурожці". Коровичі-кравенці-українці ведуть родовід від Матері-Землі, уособленої в образі Матері-Корови, Корови-Замунь, Корови-Землі. Вони – сини, нащадки Корови-Землі. А батько їхній – Небо-Дажбог, уособлюваний у подобі бика, тура. Тому кравенці-українці *коровичі* і *бичичі-туричі*.

"*Ігор-ґатха*" ("Оповість про Ігоря") – перший в Індії поетичний переклад "Слова о полку Ігоревім" мовою Рабінданата Тагора, тобто бенґальською. Ініціював переклад видатний індійський вчений-мовознавець Суніті Кумар Чаттерджі (1890–1977), який 1964 року побував в Україні на святкуванні 150-річчя Тараса Шевченка. Переклав давньоукраїнську пам'ятку сучасний бенґальський поет і літературознавець, професор Джадавпурського університету в Калькутті Джоґоннатх Чокроборті (нар. 1924 р.), який теж побував в Україні, вже на святкуванні 800-річчя "Слова". Про цю пам'ятку бенґальський перекладач написав і дослідження, де відзначає, що давньоукраїнська й давні та середньовічні індійські епічні пам'ятки виявляють неабияку подібність, що в "Слові" багато слів, схожих на санскритські, що чимало слів давньоукраїнської пам'ятки зрозумілі індійцеві при співставленні їх зі словами сучасних індійських мов, серед них і бенґальської, що робота над "Словом" стала для нього відкриттям нової країни, напрочуд схожої на його батьківщину. Неабияку подібність він знаходить і в українських та індійських весільних піснях. Він, зокрема, каже: "У Чернігові я почув весільні обрядові пісні українців, такі далекі від сучасних мелодій, але такі близькі до пісень, що й досі лунають на індійських весіллях! І я запитав себе: чи випадково це?". Звичайно ж, не випадково, бо терени Давньої України знають аж дві малі Індії. Одна була біля Керченської протоки (колись Боспор Кімерійський), так звана *Сіндика* – про неї пише Геродот у V ст. до н.е. А друга – в низів'ях Дніпра, так звана *Сіндська Скіфія*, про неї згадують пізніші античні автори.

Іла (*Іра*, *Іда*) "Земля" – донька Ману, єдиної людини, яку бог Вішну врятував від потопу. За міфом, коли Ману опинився на горі серед вод, то кинув у воду трохи масла й сиру, і з тієї пожертви постала Іла, його донька, щоб продовжити рід людський на землі. Від Буд-

ги (Меркурія), сина Місяця-Чандри й Тари-Зірки, вона народила Пуруараса, що став родоначальником царів і першим царем Місячної династії, які володіли країнами Заходу; до цієї династії і належать кауравн – герої "Махабгарати". Є підстави вважати, що з цією давньою богинею, ім'я якої означає Земля, споріднений етнонім *іліри-ілірійці* – у "Велесовій книзі" народ, союзник русів. *Іла* (*Іра*, *Іда*, *Іза*) уособлювала Корову-Землю, вона функціонально тотожне Корові Замунь-Землі у "Велесовій книзі". Як коровичі-кравенці-українці є нащадками Корови *Замунь*, так і іліри-ілірійці нащадки Іли-Землі-Корови. Етнонім *іліри-ілірійці* – семантичний двійник етноніма *коровичі-кравенці*. І друга назва Трої – *Іліон* пов'язана з цією давньою богинею. На Керченському півострові є давнє місто-фортеця *Ілурат*, назва якої означає "Дане Ілою". Компонент *рат* у назві означає те саме, що й *дан* в імені *Богдан*, синонімом якого є *Бограт-Баграт-Багарат* (укр. *Богорад-Богораз*), від якого утворене відоме грузинське прізвище *Багратіон* "Син Баграта-Багарата".

Індешвара "Місяць-владика" – відоме місце прощі, назву складають санскр. *інду+ішвара*, де *інду* означає "Місяць", а *ішвара* – "бог, владика, всевишній".

Індіра – інше ім'я Лакшмі, дружини *Вішну*, богині щастя, багатства й сімейної злагоди, тотожної балтійській Лайме й українській Ладі. Ім'я *Індіралай* означає "Втілення Індіри", тобто "Втілення Лакшмі". Українська композиторка Леся Дичко свою ораторію назвала "Індія-Лакшмі" і присвятила Індірі Ґанді – дочці Джавахарлала Неру й колишньому прем'єр-міністрові Індії, почесному доктору Київського університету імені Тараса Шевченка. Водночас санскр. *індіра* означує синій або блакитний лотос, який відігравав важливу роль в уявленнях давніх індійців. В епосі очі Вішну й Крішни порівнюються з синім лотосом і квітками льону, а Крішна вважається сином Вішну, тож і Лакшмі. Борис Смирнов – академік медицини, відомий перекладач і коментатор "Махабгарати", який народився в селі Козляничі на Чернігівщини, пише з цього приводу: "...очі Крішни порівнюються і з квітками льону. Сьогодні в індійців переважає темна забарва райдужки, як і серед українців, проте й блакитні очі зустрічаються не так уже й рідко, наприклад, у Рабіндраната Тагора. Підкреслення кольору очей у національного героя, яким є Крішна, годі обминути увагою, воно не випадкове, а виражає певний ідеал національного типу. З історичної точки зору ця риса важлива для визначення національного походження культу Крішни, а отже, для питання про зв'язок прибульців до Індії, носіїв ведійської релігії, з блакитноокими народами".

Як стверджують ботаніки, сині лотоси росли колись і на Дніпрі.

індоаріка – сукупність мовних свідчень давньої і сучасної ономастики Північного Причорномор'я, яка дозволяє говорити про присутність тут ранньої форми індоарійської мови, отже, й відповідного етносу. Досі індоарійська мова в її архаїчній формі була відома за текстами, створеними в Індії і за реліктами мови індоаріїв, виявленими в Передній Азії, в державі Мітанні (II тис. до н.е.), яку на думку деяких дослідників заснували вихідці з берегів Меотиди – нинішнього Азовського моря, довкола якого в давнину мешкали сінди й меоти – індоарійські племена. Третій, західний ареал індоарійської мови тягнеться від Північного Кавказу до Закарпаття.

Індрануджа "Молодший брат Індри" – ім'я-епітет Вішну, яке складають санскр. *індра+ану+джа*, де *індра* – бог Індра, *ану* – "за, слідом за", *джа* "народжений". Тобто *ануджа* означає "народжений опісля", "молодший, менший", воно споріднене з укр. *онук, онука*. Значення "Менший брат Індри" має і ім'я *Індравараджа*. Ім'я *Індракарман* щодо Вішну означає "Який чинить (подвиги) як Індра", де *карман* (наголошене перше *а*) – "вчинок, дія" сходить до дієслівної основи *каркрі* "робити, чинити, діяти". Є і чоловіче ім'я *Індравішну* "Індра й Вішну", складене з імен цих двох божеств.

індрачапа "лук Індри" – означення райдуги; термін утворений із санскр. *індра+чапа*, де *індра* – "бог Індра", а *чапа* – "лук", від якого й *чапін* "лучник, стрілець". Синоніми – *індрадгануш* та *індраюдга*, вони теж означають "лук Індри", тобто "райдуга".

Інду – жіноче ім'я, означає *Місяць*, інші назви якого – *Сома* й *Чандра* теж виступають жіночими іменами. З *інду* "місяць" є терміни *індумукха* й *індувадана* "місяцеликий", *індумукхі* "місяцелика", *індубімба* "місячний диск". Санскр. *інду* "місяць" сходить до дієслівної основи *ідг* "сяяти, блищати, яскріти, світити, горіти". З *інду* "місяць" є чимало індійських імен і назв, які сходять, зокрема, до означень для молодого й старого місяців. Від слів на означення молодого Місяця (*нового, новика, молодика*) постали чоловічі імена *Ардгенду* "Півмісяць", *Балєнду* "Юний місяць", *Вактренду* "Дугастий місяць", *Мудгенду* "Чарівний місяць", *Таруненду* "Молодий місяць", *Шакаленду* «Серп Місяця». Від слів на означення старого Місяця (*старика, повня*) постали чоловічі імена *Абаленду* «Не-молодий місяць; Старик», *Пурненду* «Повний Місяць», *Пхуллєнду* "Розквітлий місяць", *Сакаленду* "Повний Місяць" (санскр. *сакала* й укр. *загал* – споріднені), *Самаґренду* "Увесь місяць", *Соменду* "Сома й Інду", "Повний Місяць і Півмісяць", "Два Місяці". Всі ці імена теж чоловічі. Є два жіночих імені, причет-

них до повного Місяця – *Пурніма* й *Паурнамі* та одне чоловіче – *Паурнамаса*, які означають "Ніч-День на повень Місяця" (санскр. *маса* споріднене з укр. *місяць*). Їм відповідає українське *День повня* (санскр. *пурна* й укр. *повний*, рос. *полный* – тотожні). З ними, очевидно, споріднене молдавське прізвище *Фурніка*, що його має український і російський індолог, автор книги «Кобзар за Гімалаями» Віталій Фурніка, уродженець Одеси.

Індійських імен та назв із першим компонентом *Інду* – близько півсотні. *Інду* входить компонентом в імена на означення Вішну (*Індукарман* "Місяцероб"), Індри (*Індукету* "Місяцезнакий"), богині Ночі (*Індуканта* "Улюблениця Місяця"). *Ардгендумаулі* "У короні з півмісяцем", *Шаменду* "Місяць благоденства-щастя" (дружина Вішну – богиня щастя, добробуту, успіху та сімейної злагоди Лакшмі, тотожна балтійській Лайме й слов'янській Ладі). Є імена з *інду*, що так чи інакше характеризують Місяць: *Канакенду* "Золотий Місяць" (у Криму є ручай *Канака*), *Дів'єнду* "Божественний Місяць" (санскр. *дів'я* й укр. *диво, дивний, дивовижний* – споріднені), *Мукхенду* "Місяцеликий", *Нірадінду* "Місяць серед хмарок", *Нірмаленду* "Ясний-Світлий-Безплямний Місяць", *Пушпенду* "Місяць серед квітів", "Лотос", *Судгенду* "Нектарний-Молочний Місяць", *Сукенду* "Місяцеподібний", *Харшенду* "Хороший Місяць" (санскр. *харша* й укр. *хороший* – споріднені), *Шарадінду* "Осінній Місяць". Компонент *інду* в іменах може підкреслювати воїнську доблесть: *Вібгінду* "Місяць серед відважних" (таке ім'я мав цар у "Ріґведі"), *Раджінду* "Місяць серед царів", "Найдостойніший з царів", *Сепхаленду* "Місяць серед мужніх", "Найдоблесніший воїн". Іноді *інду* творить імена високого соціального звучання: *Кавінду* "Місяць серед поетів", "Найкращий поет", *Бгарґавенду* "Місяць серед роду Бгріґу". *Бгарґави* – збірне означення нащадків легендарного мудреця Бгріґу, плем'я *бгріґу* згадується в "Ріґведі", його відомий індійський мовознавець С. К. Чаттерджі, ініціатор перекладів двома індійськими мовами "Слова о полку Ігоревім", ототожнює з фрігійцями. Мудрець Бгріґу, в свою чергу, ототожнюється з верховним жерцем асурів Шукрою, батьком Деваяні, дружини царя Яяті, які мали синів Яду й Турвашу: Яду – родоначальник ядавів, тотожних літописним ятвягам. Саме з ядавів-ятвягів походили Крішна і його старший брат Баладева-Білобог, землеробське божество.

Індубга "Місяцесяйна" – назва білої водяної лілії (*Nymphaea alba*), а також групи лотосів, виступає і як жіноче ім'я, яке творять *інду+бга*, де *інду* – "місяць", *бга* "світло; суцвіття, сузір'я". Тобто воно може тлумачитися і як "Місячне суцвіття".

Індубгава "Постала з Місяця", "Місячна", "Сріблиста" – назва річки, яку складають санскр. *інду+бгава*, де *інду* – "місяць", *бгава* "постала, виникла, утворена" й сходить до дієслівної основи *бгу*, спорідненої з укр. *бути*. *Індубгава* й ім'я Шіви, яке означає "Творець Місяця", а *бгава* в ньому – "творець, творитель".

Індубгріт "Місяценосець", "Місяцедержець" – одне з "місячних" імен Шіви, оскільки півмісяць – невіддільний елемент його зачіски. Ім'я складають санскр. *інду+бгріт*, де *інду* – "місяць", *бгріт* – "тримач, держатель", споріднене з укр. *брати*. Синоніми: *Індубгушана*, *Індукіріта*, *Індумаулі*, *Індушекхара* "Місяцекоронний". Де *кіріта*, *маулі*, *шекхара* – "вінець, діадема, корона".

Індубгушана "Прикрашений півмісяцем", "Чия прикраса – півмісяць" – інше ім'я Шіви, у якому санскр. *бгушана* означає "окраса, прикраса" і бере участь у творенні багатьох індійських імен.

Індувадана "Місяцелика" – жіноче ім'я, утворене з санскр. *інду+вадана*, де *інду* – "місяць", *вадана* "образ, подоба, обличчя, лик".

Індуґірі "Місячна гора" – назва гори, інша назва якої – *Раджата*, а *раджата* в санскриті – "срібло", тобто *Раджата* – "Сріблястa". Назву *Індуґірі* складають санскр. *інду+ґірі*, де *інду* – "місяць", *ґірі* – "гора". Тобто *Індуґірі* тлумачиться як "Місячна гора", хоча може тлумачитися і як "Срібна чи Сріблястa гора", бо срібло пов'язується з Місяцем. Цікаво, що в Росії є річкова назва *Індигірка*, а у "Велесовій книзі" не менш загадкове *Індикиїв*.

Індуджа "Син Місяця" – планета Меркурій. Є романтичний міф про те, як творець світу Брахма настановив Місяця-Інду володарем над планетами й зірками, тваринами й рослинами, а той на престолі так запишався своєю вродою, славою і владою, що дійшов до нечуваного блюзнірства – викрав у наставника богів Брихаспаті його дружину – прекрасну *Тару* "Зірку". Як не переконували боги повернути жінку чоловікові – Місяць-Інду її не відпускав. Асури стали на бік Місяця, а боги й Індра – свого наставника, між ними почалася війна. Божественну рать очолив Шіва, асурську – верховний жрець асурів Шукра, уособлення планети Венери. Битва між могутніми супротивниками була така люта, що Земля стрясалася до самісіньких глибин. І вона, не на жарт налякана, почала благати Брахму припинити страхітливу січу. Той нарешті добився того, що Місяць повернув Тару чоловікові, щоправда, вже вагітну. Жінка повернулася додому й невдовзі народила сина. І Місяць, і Брихаспаті воліли вважати його своїм сином, і щоб запобігти черговій суперечці, Брахма звернувся до молодої матері, мовляв, хто насправді батько твого чудово-

го сина. І та ледь чутно прошепотіла: "Місяць!" Місяць невимовно зрадів цьому, назвав сина *Будга*, тобто *Мудрий*, а Брахма зробив його владикою однойменної планети. Тара лишилася з чоловіком, а Місяць узяв у дружини 27 прекрасних доньок бога-отця Дакші – 27 місячних сузір'їв. Отож *Будга*-Меркурій – син Тари-Зірки, дружини Бріхаспаті-Юпітера, але син Місяця-Інду. Це сприятлива планета, та коли вона поєднана з несприятливими планетами, переймає їх властивості, а власні втрачає. Віддаляння Меркурія-Будги від Сонця спричиняє на землі руйнівні природні явища – урагани, повені, посухи тощо.

Індуджа «Народжена Місяцем», «Дочка Місяця» – інша назва священної річки Нармади, ще одна назва якої – *Рева*. Назву творять санскр. *інду+джа*, де *інду* – "місяць", а *джа* – "народжений; син, дочка", тотожне *дзе* в грузинських прізвищах, що, очевидно, відбиває давні грузинські зв'язки з ґуджарами-ґуджаратцями – саме в ґуджаратській мові звукосполучення *дж* має форму *дз*. Ґуджари-ґуджаратці виявляють з грузинами й зовнішню схожість.

Те, що в Індії є річкові назви з *Інду* "Місяць" і що інша індійська назва Місяця – *Чандра* відбита в українських гідронімах (пор. *Шандра* – річка й село на Київщині), дозволяє гадати, що в Україні могли відбитися і річкові назви з *Інду*. Такими, зокрема, можуть бути *Індол Мокрий* – річка в басейні Сиваша та *Індол* – ліва притока Мокрого Індолу в тому ж басейні Сиваша на заході Азовського моря. Тобто якраз там, де колись замешкували індоарійські сіндо-меотські племена. Якщо зважити, що в санскриті прикметники від іменників творить суфікс *ла* (*мадгу* "мед" – *мадгула* "медовий"), який у мові хінді має форму *л*, то можна припустити, що цей суфікс наявний і в назві *Індол* (санскр. *інду+ла*, хінді *інду+л*). Індійським *ла-л* в українській мові відповідають *ля* (*чап-ля*), *ль* (*жураве-ль*, *свирі-ль*), *л* (*бусо-л*) або *ла* – українське прізвище *Манжула*, тотожне індійському імені *Манджула* (санскр. *манджу* "врода" – *манджула* "вродливий"). Тож якщо *Інду* означає «Місяць», то *Індула-Індул* стосовно річки означатиме «Місячна», «Срібна, Сріблястa, Сріблянка». Тобто річка місячної ночі сріблиться, мерехтить сріблом. Скажімо, назви річок *Індубгава* тлумачать і «Створена з Місяця», і «Сріблястa», *Індуматі* – «Місяцесяйна" і "Сріблиста", назва *Індугірі* означає і "Місячна гора", і "Срібна гора". А річок *Серебрій*, *Срібних*, *Сріблянок* в Україні надзвичайно багато.

Індуджанака «Народитель Місяця» – назва Молочного океану, з якого виринув Місяць, коли боги й асури сколочували його, аби повернути втрачені під час потопу скарби. Назву творять санскр. *інду+джанака*, де *джанака* означає «народитель, народжувач, батько».

Джанака звали прийомного батька царівни Сіти, дружини царевича Рами. За міфом, Джанака знайшов немовля Сіту в борозні, коли ритуально проорював поле, тому вона й *Сіта* «Виорана».

Індукакша «Місячний німб» – жіноче ім'я, яке утворюють санскр. *інду+какша*, де *какша* – «ореол, німб".

Індукала "Часточка Місяця" – жіноче ім'я, яке складають *інду+кала*, де *інду* – "місяць", *кала* "частинка, часточка; серпик". Тотожне чоловічому імені *Календу*, у якому ті ж компоненти, тільки поміняні місцями, як в українських іменах *Славомир* і *Мирослав*. Термін *індукала* означує другий день нового місяця. Варіант імені – *Індукаліка* (наголошене перше *а*), синонім – жіноче ім'я *Індулекха*, теж похідне від означення другого дня молодого місяця.

Індукалаша "Глек Місяця" – царське ім'я, у якому санскр. *калаша* означає "глек, посудина".

Індукаліка (наголошене перше *а*) "Часточка Місяця" – жіноче ім'я, різновид якого – *Індукала* (*див.*). *Індукаліка* називається і індійська сосна (*Pandanus odoratissimus*). Санскр. *каліка* – "частинка, часточка, дрібка".

Індукамала "Місячна квітка" – жіноче ім'я, походить від *індукамала* – означення білого лотоса (*Nelumbium speciosum*), а також цвіту білого лотоса. Ім'я складають санскр. *інду+камала*, де *інду* – "місяць", *камала* "квітка; лотос", яке й собі виступає окремим жіночим ім'ям, його, зокрема, має Лакшмі – дружина Вішну.

Індуканта "Улюблениця Місяця" – жіноче ім'я, яке, зокрема, означує богиню Ночі й саму ніч. Ім'я складають санскр. *інду+канта*, де *канта* – "кохана, дружина; коханий, чоловік". Чоловічий варіант імені *Індуканта* означає "Улюбленець Місяця". У циганів поширене прізвище *Кантя*.

Індукара "Місяцерукий", "Місяцепромінний" – чоловіче ім'я, яке складають санскр. *інду+кара*, де *кара* – "рука", яке сходить до дієслівної основи *кар* "робити". Тобто *кара* дослівно означає "та, якою роблять", "та, яка робить". Водночас *кара* означає і "промінь", і саме в цьому переносному значенні воно вжите в імені.

Індукарман "Місяцетворець" – ім'я Вішну, яке складають санскр. *інду+карман*, де *карман* (наголошене перше *а*) – "творець, творитель, робитель" сходить до дієслівної основи *кар-крі* "робити, творити".

індукармука "лук Місяця", "вигнутий Місяць" – означення райдуги, яке складають санскр. *інду+кармука*, де *кармука* – "лук". Інші означення райдуги – *індрадгануш* та *індрачапа* "лук Індри".

індукету "місяцезнакий" – назва прапора Індри, яку творять санскр. *інду+кету*, де *кету* – "знак, прикмета, символ, емблема".

Індукіріта "Місяцекоронний" – ім'я Шіви, утворене з санскр. *інду+кіріта*, де *кіріта* – "корона, вінець, діадема". Шіва має і ім'я *Кірітін* "Наділений короною", "У короні".

індукута "вершина Місяця" – означення довершеності, досконалості чогось, термін творять санскр. *інду+кута*, де *кута* означає "вершина, верх" й часто присутнє у назвах гір; споріднене з укр. *кут, куток*.

індукшая "убування Місяця" – означення періоду, коли повний місяць починає меншати; термін складають санскр. *інду+кшая*, де *кшая* означає "втрата, убування, меншання, ущерблення".

Індулекха "Місячний промінь" – жіноче ім'я і назва другого дня молодого місяця, інша назва якого – *календу*, споріднена з укр. *календи*. Ім'я творять санскр. *інду+лекха*, де *лекха* означає "промінь".

індумані "місячна коштовність" – назва місячного каменя, утворена від санскр. *інду+мані*, де *мані* – "коштовний камінь; рубін; окраса, прикраса", відбите в індійському імені *Манік* та українському прізвищі *Маник*. Невістку колишнього прем'єр-міністра Індії Індіри Ґанді, дружину її загиблого старшого сина Санджая і авторку книжки "Індуські імена", звати *Маніка*.

Індумат "Сповнений місячного сяєва", "Вродливий, Гарний" – ім'я бога Аґні, яке складають санскр. *інду+мат*, де *мат* – суфікс, що передає наділеність чимось або повноту чогось і споріднений з укр. *мати* (дієслово).

Індуматі "Сповнена місячного світла-сяєва-блиску", "Срібна Сріблиста-Срібляста", "Гарна, як Місяць", "Чарівна, Осяйна" – назва річки, а також ім'я багатьох міфічних та епічних персонажів, зокрема, його мати дружина легендарного царя *Раґху* (*див.*), родоначальника Сонячної царської династії, з якої походив і Рама, герой "Рамаяни", праправнук Раґху, а також мати царя Нахуші (пор. біблійне *Нахош*), предка царя Яяті, батька знаменитих п'ятьох синів (Яду, Турвашу, Ану, Друх'ю, Пуру), родоначальників так званих *п'яти ведійських племен*, які в епосі означуються *каурави* і які споріднені з п'ятьма племенами "Велесової книги", сукупне означення яких – *кравенці* "коровичі-бичичі-туричі", тобто *українці*.

Індумаулі "Місяцекоронний" – ім'я-епітет Шіви, утворене з санскр. *інду+маулі*, де *маулі* означає "вінець, діадема, корона". Синоніми до імені: *Чандрамаулі*, *Індушекхара*, *Сомашекхара*, *Чандрачуда*, *Чандрамукута*, *Чандрашекхара* й *Чандрапіда* (*чандра+апіда*), де *шек-*

хара відбите в українському прізвищі *Шекера*, а *аніда* "корона, вінець" – в іменах *Оніда* (Геродот), *Діва-Обида* ("Слово о полку Ігоревім"), *Обидоносиця* ("Велесова книга"), які означують богиню-воїтельку, покровительку воїнів і захисницю міст – *Матір міст руських*.

Індумітра "Інду й Мітра" – таке ім'я мав давньоіндійський граматист. Це збірне ім'я складають *інду+мітра*, де *Інду* "Місяць", а *Мітра* у ведах бог Сонця і Мирного Договору, невіддільний від Варуни, який пов'язаний із Місяцем і уособлює Місяць. Тож *Індумітра* може тлумачитися і як "Місяць та Сонце", і як "Варуна й Мітра". Інд. *Мітра-Мітр* й іран. *Міхр* на слов'янському грунті мають форму *Мир*, відбиту в іменах *Володимир, Драгомир, Славомир, Мирослав, Радомир, Яромир, Мирон* (іран. *Міхран*) і назвах *Миргород, Миропіль, Миропілля, Мирогоща* тощо.

Індумукхі "Місяцелика", "Чарівна", "Вродлива" – жіноче ім'я, яке складають санскр. *інду+мукхі*, де *мукхі* "-лика" сходить до *мукха* – "лице, обличчя, подоба".

Індунандана "Син Місяця" – інша назва планети Меркурій, батьки якого у міфах – Місяць-Інду-Чандра й Зірка-Тара, дружина наставника богів Брихаспаті. Назву творять санскр. *інду+нандана*, де *нандана* – "нащадок, син".

індупала – означення місячного каменя, яке складають санскр. *інду+упала*, де *упала* означає "камінь", звідки й теперішня назва напівкоштовного каменя – *опал*.

Індупрабга "Місяцесяйний" – царське ім'я, утворене від санскр. *інду+прабга*, де *прабга* – "світло, сяйво, сяяння". Санскр. *прабгу* означає також "цар, правитель" і є епітетом багатьох богів.

Індупутра "Син Місяця" – назва планети Меркурій, синоніми *Сомапутра* й *Чандрапутра*. Ім'я складають санскр. *інду+путра*, де *путра* – "син" (*путрі* "дочка"), відбите в українських різвищах *Путра, Путря, Путро, Путрак, Путрик, Путренко, Путриченко*, назвах *Путреда* (річка на Закарпатті) й *Путрівка* (село на Київщині). Інші означення Меркурія з *Інду*: *Індуджа* та *Індунандана*

Індуратна "Місячна перлина" – жіноче ім'я, утворене від санскр. *інду+ратна*, де *ратна* – "коштовність, перлина", яке виступає і як окреме жіноче ім'я – *Ратна*.

Індушекхара "Увінчаний півмісяцем", "Місяцекоронний" – інше ім'я Шіви, яке складають *інду+шекхара*, де *шекхара* "корона, вінець, діадема", відбите в українців як прізвище *Шекера* та похідних від нього. Синоніми: *Індумаулі, Сомашекхара, Чандрашекхара, Чандрамаулі, Чандрамукута, Чандраніда, Чандрачуда* (*див.*).

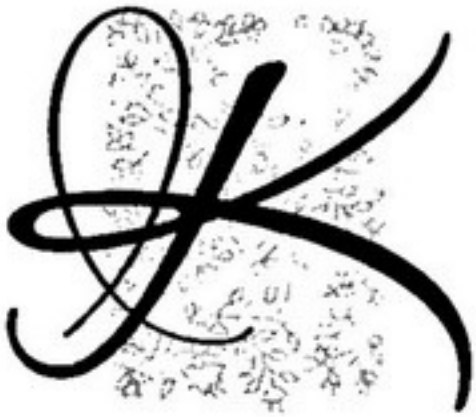

Ка "Творець" – одне з імен Вішну і означення багатьох інших богів. Санскр. *ка* також означає "сонце", "душа", "тіло", "час", "вода", "голова", "радість; веселощі".

каві "мудрий; мудрець; поет" – це санскритське слово споріднене з іран. *кей*, що означує жерця-кудесника, чародія або людину, наділену таємним знанням, а ще поета й мудреця, хоча первісно означало жерця, творця ритуальних текстів. У сучасних індійських мовах *каві* зберегло значення "поет": скажімо, Рабіндранат Тагор мав високий титул *Махакаві* "Великий поет". Первісно приставка *кей* при іменах бактрійських царів (*Кей Ковус, Кей Хосров, Кей Усан* тощо) теж означала "жрець", а з часом стала сприйматися як "цар". Міфологізований образ *каві-кея*, жерця-царя сходить до періоду індоіранської єдності, зороастрійська традиція малює жерців-кеїв у негативному світлі, як прихильників політеїстичних культів, многобожжя, ворожого культові Ахурамазди – верховного божества зороастрійців. Перський цар Дарій у написі на відомій Бехістунській скелі заявляє, що середньоазійські саки-скіфи були невірними й не шанували Ахурамазди. Що могло стосуватися й причорноморських скіфів і що саме релігійні чвари примусили їх вирушати до Північного Причорномор'я. Бо скіфи з'являються тут якраз тоді, коли в Ірані ширився зороастризм, що його останній із кеянідів – Кей Віштаспа (*Кей Гістасп* античних джерел) проголосив державною релігією Ірану й надав притулок Заратуштрі, якого доти скрізь гонили. І чи не прагнув перський цар Дарій, ревний прихильник Ахурамазди, тож і зороастризму, покарати причорноморських скіфів за їхню неповагу до Ахурамазди, коли здійснював свій невдалий похід до берегів Дніпра? Якщо так, то це засвідчує: Північне Причорномор'я і ареал сучасної України, були осередками первісних арійських культів і вірувань.

Кала "Час" – у давньоіндійській міфології божество, що персо-

ніфікує час, колісничий бога Шіви. *Кала* значною мірою абстрактне поняття, але містить у собі космогонічний принцип. Упанішади називають Калу "великим океаном творінь", з якого виникають всі істоти, виростають, а тоді у ньому ж і зникають. Епос розглядає Калу, з одного боку, як самостійне божество, з іншого – як іпостась Ями або Шіви. Один із епітетів Шіви *Махакала* "Великий Кала", тобто "Великий Час". Уявлення про Калу зближуються і часто зливаються з уявленнями про бога смерті Мрітью. У легенді з "Махабгарати" про людину, померлу від отруйного укусу, змія заперечує свій злочин, кажучи, що вона – знаряддя Мрітью-Смерті. А Мрітью перекладає відповідальність на Калу-Час, волі якого кориться. Кала-Час описується як такий, що складається з днів і ночей, місяців і пір року, які поглинають у своїй нескінченній череді, крутінні колеса Кали (*калачакри*) людські існування. Через це Кала-Час ідентифікується з долею (*Дайва*), *Кала* і *Дайва* стають синонімами. У "Рамаяні" Лакшман втішає Раму, що його злигодні – наслідок невідворотних законів Кали-Часу, який філософськи осмислюється як утілення енергії Вішну або божественної трійці-трімурті в їхніх функціях творення, збереження і руйнування світу. Кала-Час входить компонентом в імена багатьох богів, особливо Вішну, Крішни, Шіви й Місяця. Він міститься в терміні *календу* (латин. *календи*, укр. *коляда*), пов'язаним із Місяцем. Імена на означення лише Місяця, зокрема, такі: *Калабгріт* "Часодержець" (*кала* "час", *бгріт* "який узяв", споріднене з укр. *брати*); *Каладгара* "Часодержець" (*дгара* "держець", споріднене з укр. *держати*); *Каланатха* "Цар часу"; *Калапа*, *Калапака* "Який випиває час, Часопивець" (*па*, *пака* від дієслівної основи *па* "пити"); *Калапурна* "Повний часом" (санскр. *пурна* й укр. *повний* – тотожні); *Калавата*, досл. "Часовитий", жіночий варіант – *Калаваті* (*вата*, *ваті* "наділений" тотожне укр. *виця* в назвах); *Каліка* "Пагін-Брунька Місяця", де *каліка* (наголошене перше *а*) "брунька, пагін, часточка". Імена Шіви, зачіску якого прикрашає півмісяць, і Ями, спорідненого з Шівою: *Каладгара* "Часодержець", *Каланатха* і *Калараджа* "Цар-Владика часу", *Калайогі* "Володар над Часом".

Калакунджа "Чиє житло – час", "Вмістилище часу" – означення Вішну (*Вишень*, *Вишній*, *Всевишній* у "Велесовій книзі"), небесного покровителя і захисника землі та людей, чиї земні втілення – Крішна та його старший брат Баладева-Білобог (землеробське божество, а Крішна-Чорнобог – воїнсько-пастушницьке). Ім'я складають санскр. *кала+кунджа*, де *кала* – "час", *кунджа* "житло, оселя".

Калантака "Часогубитель", "Часонищитель" – найбільш ужи-

ваний епітет бога смерті Ями, в якому поєднані два імені Ями – *Кала* "Час" і *Антака* "Губитель", "Нищитель", утворене від санскр. *анта* "кінець, край, завершення, смерть". Дехто з сучасних дослідників сприймає значення "край" в *анта* як "окраїна" і споріднює з етнонімом *анти*, мовляв, і *анти* означає "окраїнні, порубіжні", тобто те саме, що й *українці* – "окраїнні". Проте це чистої води містифікація, таке пояснення хибне й безпідставне.

календу "частинка-серпик-окрайчик місяця" – другий день молодого місяця, споріднене з латин. *календи*. Латинські *календи* пов'язані з місячними фазами й означують перші дні нового місяця, місяця-молодика, але якщо латинські *календи* означують перші дні місяця-молодика, то індійське *календу* точно вказує на часові межі – це другий день нового, молодого місяця. Що ж до самого терміну, то його складають компоненти *кала+інду*, де *кала* "частка, серпик, окраєць, скибка", *інду* "місяць". На стикові цих слів поєднання голосних *а+і* дає *е* (так зване правило сандгі), а оскільки *л* у *кала* м'яке (полтавське), то *е* стає *є*. Тож *календу* дослівно означає "частинка Місяця", "півмісяць", або "серпик-скибочка-окрайчик Місяця". В індійців побутує високостатусне ім'я *Календу*, що свідчить: термін *календу* відігравав важливу роль в уявленнях і віруваннях індійців. Як і в українців, які мають прямий етимологічний відповідник імені *Календу* – прізвище *Коляда*. Інд. *Календу* й укр. *Коляда* мають однакове значення "Щойно народжений Місяць", "Юний Місяць", "Місяць-новик", "Місяць-молодик", "Півмісяць". Синонімом до терміну й прямим відповідником імені *Календу* є жіноче ім'я *Індукала* (різновид *Індукаліка*) – у ньому ті ж самі компоненти, тільки поміняні місцями, як у іменах *Славомир* і *Мирослав*. А інше жіноче ім'я, *Індулєкха* – семантичний двійник цих імен і теж означує другий день нового місяця.

У Криму, в Байдарській долині, є село *Календа* (*Календо*, *Календія*) з дольменним могильником біля нього. Неподалік колись проходила римська військова дорога Херсонес-Харакс, тому назва пов'язувалася з латин. *календи*, терміном римського календаря, але це вважають народною етимологією. Припускається також, що в цій назві наявне інд. *кала* "чорний, темний", а *нда* – та сама фіналь, що й у назвах *Ореанда* й *Піцунда*. Молодий місяць відігравав виняткове значення в уявленнях багатьох народів, він відбився, зокрема, в українських весільних, обрядових, ліричних піснях. Півмісяць прикрашає зачіску індійського бога Шіви, через що й має низку імен, у які входять компоненти із значенням "місяць" і "півмісяць". А різні імена Шіви, як і його дружини *Діви-Деві* "Богині", рясно відбиті в українських

назвах і прізвищах. Півмісяць ріжками вгору бачимо на багатьох родових гербах української шляхти, особливо половецького походження, зокрема, *Томарів*. Які мають за Гімалаями своїх кровних царських родичів – індійських Томарів, вихідців із раджпутів – індійських "козаків", що з ними мовно й етнічно споріднені половці.

Калі "Чорна" – ім'я-епітет воїтельки Дурґи, дружини Шіви, яке відбиває найгрізніші риси богині. Зображається чорнотілою оголеною жінкою, з гірляндою відтятих голів на шиї, із закривавленим, висолопленим язиком, розпатланим волоссям і різноманітною зброєю у чотирьох або десяти руках. В обрядовій практиці відразу за поклонінням богині в цій страхітливій подобі її вшановують у більш милостивих іпостасях. Інше ім'я богині в цій іпостасі – *Махакалі* "Велика Калі" або "Велика Чорна". А також *Ш'яма* – теж "Чорна", точніше, "Темна"; з останнім споріднені українські назви *Сейм, Сума, Суми* якраз в ареалі рясної "темної" та "чорної" гідронімії і топонімії на Чернігово-Сіверщині. Одна з легенд про заснування Чернігова знає княгиню *Черну*; на Чернігівщині маємо і назви *Омбиш, Макошине, Макишин, Макошинська Простка*, а інші імена Калі – *Амба-Амма* "Мати" й *Махеші* "Велика богиня", якій тотожна давньоукр. *Мокоша*. *Калі* входить у численні індійські імена й назви, воно, зокрема, відбите в імені санскритського поета і драматурга V ст. – *Калідаса*, творчість якого сприяла постанню української індології.

Калідаса "Відданий (богині) Калі" – знаменитий санскритський поет і драматург V ст. Його твір "Шакунтала", перекладений у XVIII ст. основними європейськими мовами, дав могутній поштовх науковому вивченню давньоіндійської літератури в Європі й бурхливому перекладу її, до чого активно долучилися Іван Франко й Леся Українка – родоначальники української індології й узагалі сходознавства. А вивчали творчість Калідаси і перекладали його твори перший український санскритолог Павло Ріттер, який аж трьома мовами (українською, російською, італійською) переклав Калідасову ліричну поему "Хмара-вісник". А вже "Шакунталу" переклав рідною мовою і видав 1928 року в Харкові (тоді столиці України) відомий український письменник, композитор і музикант Гнат Хоткевич. На тему "Шакунтали" він створив і 23 інструментальних та 7 вокальних творів, використавши при цьому гами давньоіндійської музики. Ім'я Калідаса складають санскр. *калі+даса*, де *калі* – "богиня Калі", а *даса* – "служник; прихильник, шанувальник, відданий".

Камавір'я "Чиє прагнення – геройство" – ім'я-епітет Ґаруди, їздового птаха Вішну, яке складають санскр. *кама+вір'я*, де *кама* –

"прагнення, бажання, любов, кохання", а *вір'я* – "доблесть, геройство", як *вір-бір* відбите в низці українських прізвищ – *Балвір-Балбир, Балбиренко, Банбиренко, Шелбир, Кичбер* та ін.

Камадева – індійський бог кохання, ім'я якого складають санскр. *кама+дева*, де *дева* – "бог", *кама* – " бажання, любов, кохання". Санскр. *кама* також – поняття на означення чуттєвого, емоційного життя, яке разом із вірою-*дгармою* і прагненням багатства-*артхою* складало три основні засади людської поведінки в житті. Дотримання їх вважалося найпершим обов'язком аріїв, тобто трьох вищих станів – жерців-брахманів, воїнів-кшатріїв і вайш'їв-селян, вони мали перебувати в постійній гармонійній рівновазі, але одна із засад мала переважати. "Махабгарата" провідною визначає дгарму – служіння релігії, науці й суспільству, "Артхашастра" – вигоду, зиск, збагачення й матеріальні блага, "Камасутра" – любов, кохання, шукання чуттєвих утіх і насолод. Настанови в камі-коханні склали особливий жанр давньоіндійської літератури – *камашастру*, найвідоміший твір якої – "Камасутра" Ватсьяяни (III-IV ст.), що відігравала помітну роль у традиційній індійській дидактиці. Бажання-*кама* як первісна творча сила виступає вже у ведах, її уособленням став великий первородний бог Кама, постійно згадуваний у ведійських текстах і закликуваний, коли треба досягти успіху в коханні, відновити втрачену снагу тощо. "Махабгарата" порівнює його з ненаситним полум'ям, "Рамаяна" називає сином богині щастя й краси Лакшмі, його дружина *Раті* – "Пристрасть". Давньоіндійська література постійно зазначає, що чоловік чинить тяжкий гріх, коли не відповідає взаємністю закоханій жінці. У "Махабгараті" Арджун – могутній воїн і родич Крішни цілий рік пробув євнухом за те, що знехтував кохання апсари-русалки Урваші. Санскр. *кама* творить багато індійських імен, жіночих і чоловічих. На теренах давньої України воно відбите в жіночому імені *Камасарія* "Осереддя любові", яке має індійську паралель і яке мали дружини двох боспорських царів, що правили в IV і II ст. до н.е.

Камала (наголошене кінцеве *а*) "Лотосна", "Прекрасна", "Чарівна" – одне з імен Лакшмі, дружини Вішну, богині щастя, багатства й сімейної злагоди, якій тотожні балт. *Лайме* і давньоукр. *Лада*. Інші імена Лакшмі з *камала* "лотос": *Хастакамала* "Лотосорука", де *хаста* "рука" споріднене з укр. *кисть*, *Камалалакшмі* "Лотосна Лакшмі", *Камалалая* "Лотосоосельна", де *алая* "оселя, житло, обитель", відбите і в назві *Хімалая* "Обитель снігу", з якої постало сучасне *Гімалаї* і де *хіма-гіма* тотожне українському *зима*.

Камаладева "Лотособог" – ім'я-епітет Вішну, яке складають

санскр. *камала+дева*, де *камала* – "лотос", *дева* – "бог". Оскільки *Камала* "Лотос" одне з імен Лакшмі", дружини Вішну, то ім'я *Камаладева* тлумачиться і як "Владика Лакшмі". Іще кілька імен Вішну, якими він завдячує своїй Лакшмі-Камалі: *Камалаканта* "Коханий Камали" (*канта* "коханий, чоловік"), *Камалапаті* "Чоловік Камали" (*паті* "чоловік, хазяїн, господар", первісно "захисник, охоронець", споріднене з укр. *батько*), *Камалеша* (*камала+іша*) та *Камалешвара* (*камала+ішвара*) "Владика Лакшмі", де *іша* й *ішвара* – "бог, господь, всевишній", споріднені з християнським *Ісус*.

Камасу "Сповнителька бажань" – ім'я-епітет Рукміні, дружини Крішни й дочки царя Бгішмаки, яке складають санскр. *кама+су*, де *кама* – "бажання, прагнення", *су* – "дарувачка, дайниця", від санскритської дієслівної основи *су* – "народжувати, давати, дарувати, сповняти". Ім'я *Бгішмака*, яке мав батько царівни Рукміні, тотожне українському прізвищу *Бушмака*, а прізвище *Рукмане* і нині побутує в латишів та литовців.

Камаюш "Який живе скільки хоче" – ім'я-епітет Ґаруди, їздового птаха Вішну, яке складають санскр. *кама+аюш*, де *кама* – "прагнення, бажання, хотіння", *аюш* – "проживання, життя, вік", відбите в терміні *аюрведа*, який означає "наука про довголіття, вік".

канвала – санскритська назва блакитного або синього лотоса, на означення якого є добрий десяток назв, серед яких *індівара*, *пушкара*, *раджіва*, які стали популярними чоловічими й жіночими іменами *Раджів*, *Індіра*, *Пушкара*; *канвала* споріднене з укр. *конвалія*. Лотос – найдавніша й найпоширеніша емблема Сонця, символ незаплямованої чистоти й духовної досконалості, довершеності творіння. З назвами лотоса (їх у санскриті більше ста) пов'язані численні імена міфічних та епічних персонажів. Червоний лотос – емблема сучасної Індії, лотос, частий у руках божества, іноді поєднується з мечем, булавою, коштовним каменем, сонцем. А образ лотоса й полум'я символізує в буддизмі союз води й вогню, тобто ту саму ідею, що й наш синьо-жовтий стяг. Синій, блакитний лотос неабияк популярний, щодо нього є до десятка різних назв, деякі з них і нині популярні жіночі й чоловічі імена, наприклад, *Індіра* й *Раджів*, яке мав син Індіри Ґанді, свого часу, як і його мати, прем'єр-міністр Індії. *Радж* у цьому імені означає «цар», а водяну лілію, український лотос, на волинському Світязі називають *цар-зілля*, що підтверджує високий статус цієї чарівної квітки в уявленнях українців, як і лотоса в індійців. Епітет «Лотосоокий» найчастіше стосується саме Вішну і двох його земних втілень – Рами й Крішни, «Лотосоока» – їхніх дружин. А *Індіра* – одне з

імен Лакшмі, дружини Вішну, богині щастя, багатства й сімейної злагоди, тотожної балтійській Лайме та давньоукраїнській Ладі, яка має і імена *Камала*, *Падма* «Лотос». В епосі очі Вішну й Крішни порівняні з синім лотосом, у зв'язку з чим Борис Смирнов – академік медицини й відомий перекладач «Махабгарати», родом із Чернігівщини (с. Козляничі), зазначає: «Сьогодні в індійців переважає темна забарва райдужки, як і серед українців, проте й блакитні очі зустрічаються не так уже й рідко, наприклад, у Рабіндраната Тагора. Підкреслення кольору очей у національного героя, яким є Крішна, годі обійти увагою, воно не випадкове, а виражає певний ідеал національного типу».

Канваладжіта «Здобутник Лотоса» – ім'я-епітет Вішну, яке складають санскр. *канвала+джіта*, де *джіта* – "переможець, звитяжець; здобутник", а *канвала* – "лотос", споріднене з укр. *конвалія*. Ім'я дане Вішну через його дружину Лакшмі, яка має імена *Падма* й *Камала* зі значенням "Лотос", тому її стосується ще одне "лотосове" ім'я – *Канвала*.

Канґра "Оплот" – раджпутське князівство в Індії, дало світові знамениту *канґрську школу* мініатюрного живопису, якій властиві довершеність і чистота барв, а найулюбленіша тема – Крішна. *Канґра* в Індії – колись князівство в однойменній долині, а тепер округа й окружне місто в штаті Хімачал Прадеш (Західні Гімалаї), який перетинають річки Сатледж, Біас, Раві й Чандра. З них Сатледж, давня *Шатадру* – двійник української назви *Стоход*, а *Чандра* має двійника на Київщині – річку й село *Шандра*. Долина *Канґра* – відома в Індії курортна місцевість, надто в літній період, раніше входила до Пенджабу, але 1966 року до штату Хімачал Прадеш відійшли гірські округи цього штату, серед них Канґра, Кулу (пов'язана з Реріхами), Шімла й інші. 1615 року могольський імператор Джаханґір (1569-1627) обложив Канґру, столицю князівства і найнеприступнішу з гірських фортець, яку доти не зумів узяти жоден ворог. П'ять років тримав він її в облозі, перш ніж приєднав до своїх володінь. І то лише тоді, коли над захисниками нависла загроза голодної смерті. Джаханґір подав це як перемогу ісламу над індуїзмом, звелівши заколоти у фортеці бика й на тому місці спорудити мечеть. Якийсь час князівство входило до Могольської імперії, а потім перейшло до давнього раджпутського роду. Не встояла неприступна фортеця тільки перед стихією – 1910 року її зруйнував страхітливий землетрус. З розпадом Могольської держави художники знаходили притулок у численних раджпутських гірських князівствах, де виникла так звана *Пахарська*, тобто *Гірська школа* живопису, під впливом рівнинної раджпутської школи (хінді

пахар означає "гора", пор. українське прізвище *Пахар*). Канґрський живопис зображає божественних і земних персонажів серед гір і розкішних краєвидів, його вирізняє яскравість і чистота барв. Найулюбленіша для цієї школи тема Крішни. Сучасна Канґра відома й університетом "Ґурукуль", де санскрит викладається як жива мова. Слово *канґра* в мовах раджастхані й панджабі означає "фортеця", у мові хінді воно – *канґура*, у перській – *кунґура* (пор. місто *Кунґур* в Афганістані). Терміном *канґар, кангри* візантійський імператор Костянтин Багрянородний у X ст. означує наймужнішу й найшляхетнішу частину печенігів у Північному Причорномор'ї, тобто *канґар, кангри* – друга назва печенігів. А українські печеніги й половці мовно й етнічно споріднені з *раджпутами* – індійськими "козаками", тобто вони не тюркська, а індоарійська людність.

Кандарпаматрі "Мати Кандарпи" – ім'я-епітет Лакшмі, яке складають санскр. *кандарпа+матрі*, де *кандарпа* – одне з численних імен ім'я бога кохання Ками, а *матрі* – "мати".

Канка "Журавель" – в індійській міфології одне з імен Ями, тісно пов'язаного з богом Шівою, руйнівником і водночас творцем нового світу, який зображається з тризубцем і уособлює в ньому середнє вістря. Яма пов'язаний зі світом померлих, зв'язок журавлів і полеглих воїнів відбитий у відомій пісні на слова Расула Гамзатова "Журавлі". "Журавлині" назви охоплюють усю Україну, причому поряд із прозорими назвами, похідними від *журавель*, є і приховані, як інд. *бака-бак* і *канка* "журавель, чапля", відбиті в українських назвах *Канкит* і *Конка*. Місто *Канкит* згадує ольвійський декрет на честь Протогена (III-II ст. до н.е.), яке дослідники розташовують на річці *Конка*. Назву споріднюють із санскр. *канка* "журавель", тож у такому разі *Канкит* означає "Журавне, Журавлине". Сюжет про битву *журавлів* (племен, тотем яких – журавель) із пігмеями приурочений якраз до Надчорномор'я, першою про це згадує "Іліада". У скіфів-орачів існувала легенда про журавлів і місто *Канкит-Канкитон*, яке греки називали *Геранія* "Журавлине", а це – грецький переклад скіфської назви. Тобто *Канкит-Канкитон* і *Геранія* – семантичні двійники. А річка *Конка* – головна дніпровська притока зони плавнів у лівобережній частині Нижнього Подніпров'я, цей ареал здавна вважався країною журавлів: ще Арістотель писав, що журавлі "зі скіфських рівнин" відлітають на зимівлю до боліт вище Єгипту. Назв від *бака-бак* "журавель" назв у водозборі Дніпра – 13, де й три десятки назв на *Журав*. У басейні Сіверського Дінця таких назв – 20, Азовського моря – 7, Південного Бугу – 4. Біля Полтави, під культовим зольником виявлено

давнє зображення журавлиної зграї, а батьківщина Аполлона – гіперборейська країна на північ від Чорного моря, тобто й терени України. Саме звідси щовесни Аполлон повертався на Парнас у колісниці, запряженій журавлями або білосніжними лебедями. Давнім грекам, як і українцям, відомі "журавлині" танці, навіть називаються вони у нас "Журавель" і "Журавлиний ключ". Рясна "журавлина" гідронімія і топонімія незаперечно засвідчує в Україні давній індоарійський пласт і не менш давній комплекс уявлень і вірувань, пов'язаний із журавлем.

Кансакешіні-судана "Губитель Канси й Кешіна" – ім'я-епітет Крішни, яке складають санскр. *канса+кешін+судана*, де *канса* – Канса, дядько Крішни по матері, що намагався звести небожа зі світу, бо йому провістили, що він скине його з трону, який, до речі, Канса силоміць одібрав у батька. А *кешін* – ім'я демона, *судана* – "губитель, убивця". Інші імена Крішни з компонентом *Канса*: *Кансанісудана* "Губитель Канси", де *нісудана* – "губитель, убивця" та *Кансараті* "Каратель Канси", де *раті* – "каратель, покарник".

Канті "Улюблениця", "Кохана", "Мила", "Дружина" – одне з імен Лакшмі, яке можна тлумачити і як "Кантина", тобто "Дружина Вішну", бо інше ім'я Вішну – *Канта*. У циганів, що мають індійське походження, побутує прізвище *Кантя*.

Каньякумарі (*Коморін*) "Діва-царівна" – найпівденніша точка Індії, мис, на якому стоїть святилище Діви-Деві, яка й досі шанується в Індії як цнотлива, непорочна дівчина – *канья*. Тому інше ім'я Діви-Деві – *Каньякумарі* "Діва-царівна", де *кумарі* означає "царівна, принцеса". Прикметно, що найпівденнішою точкою Криму (на карті Крим обрисами нагадує Індію в мініатюрі) є мис *Партенон* "Дівин", за 18 км від Херсонеса Таврійського, літописного Корсуня, столиці таврів-русів, а верховною богинею цього міста, Матір'ю-Покровою його й була *Діва-Деві* "Богиня". Таврів-русів (візантійський автор XII ст. Іоан Цец прямо каже, що "назва руси тотожна назві таври") найбільш фахові й серйозні вчені вважають індоарійським племенем. Це підтверджується і тим, що саме в таврів-русів ще в III ст. до н.е. зафіксоване слово *састер*, тотожне індійському *шастри* "священні книги". Отож на мисі Партенон теж було святилище Діви-Артеміди, а назва *Партенон* пов'язана з грец. *parthenos* "діва, дівчина". Ім'я *Партенос* "Діва" відбите в кримських назвах *Партеніт, Партеніон, Партенітка* (річка) "Дівичка", у боспорських написах засвідчені жіноче ім'я *Партена* й чоловіче *Партенокл* "Дівослав". Греки ототожнювали Діву-Партенос з Іфігенією, яку Артеміда перенесла до Таврики й зробила жрицею у своєму храмі. А Іфігенія – донька мікенського ца-

ря Агамемнона, який очолював грецьке військо в поході на Трою. Тож таври-руси задіяні в грецьких міфах, вони відомі грекам ще за Троянської війни, тобто в середині II тис. до н.е.

Капівріша "Сонце-бик" – ім'я Вішну-Крішни. Варіант імені з переставленими компонентами – *Врішакапі*.

Кармавіра "Геройський у вчинках" – чоловіче ім'я, яке складають санскр. *карма+віра*, де *віра* – "богатир, герой", а *карма* (дослівно "дія, вчинок, доля, наслідок") – одне з центральних понять індійської філософії і релігії, сума добрих і поганих вчинків людини за нинішнє і попередні життя, що визначає її долю в наступних народженнях. Закону карми підлягають усі живі істоти, серед них і деякі боги. З трійці верховних богів (Брахма, Вішну, Шіва), які уособлюють тризуб, вічні й безсмертні тільки Вішну й Шіва, а Брахма час від часу то помирає, то народжується знову. Утворене *карма* від дієслівної основи *кар-крі* "робити, діяти, чинити"+суфікс *ма*, що творить від дієслівних основ абстрактні іменники, як, скажімо, *атма* "душа" й *дгарма* "віра". Санскр. *карма* активне в творенні індійських імен і важливих релігійних термінів. З імен це, зокрема: *Кармасакші* "Свідок карми (тобто добрих і недобрих вчинків)" – Сур'я-Сонце, *Кармакара* "Творитель карми" – Шіва і Яма, *Карманаша* "Змивальниця гріхів" – священна ріка в Індії (*наша* споріднене з укр. *нищити*). Імена *Кармашрештха* "Славний кармою", *Карматман* "Душа карми" мають інші міфологічні й епічні персонажі. Синонім до *Кармавіра* – санскр. *Кармашура* "Герой карми".

Карна "Славний" – могутній воїн, герой "Махабгарати", взірець доблесті, геройства, відданості обов'язку й даному слову, дошлюбний син царівни Кунті (тітки Крішни по батькові). Кунті, дівоче ім'я якої *Прітха*, була дочкою царя Шури з роду ядавів, які тотожні літописним ятвягам. За давнім звичаєм, батько віддав доньку-первістка на виховання бездітному родичеві Кунтібгоджі, цареві племені кунтіїв, де та й зросла під іменем *Кунті*. Якось мудрець Дурваса, вражений її вродою, чемністю і гостинністю, подарував їй священну замову, якою вона могла закликати до себе будь-якого бога й мати від нього дитину, не втративши цноти. Долана цікавістю, дівчина прошепотіла магічну замову й закликала до себе своє улюблене божество – Сур'ю-Сонце; той відразу постав перед нею, і від нього іще до заміжжя юна царівна невдовзі народила сина. Щоб приховати мимовільний гріх, вона поклала немовля в корзину й пустила за річковою течією, яку згодом прибило до берега, де немовля і знайшла бездітна родина. Його назвали *Карна*, він осяг науки й став неперевершеним воїном, але

постійні насмішки братів (синів Кунті після заміжжя) над його низьким походження, які не знали, що в них одна мати, зробили Карну їхнім лютим ворогом і відданим союзником кауравів, які подарували йому царство й призначили полководцем свого війська, коли загинув полководець *Бгішма* (ім'я тотожне українському прізвищу *Бушма*, а батька дружини Крішни звали *Бгішмака*, укр. *Бушмака*). Карна вийшов на вирішальний герць з Арджуном, своїм рідним братом і найлютішим ворогом, але колісниця Карни застрягла в ямі й Арджуна підступно вразив його стрілою. Тільки після його смерті брати взнали, що Карна – їхній найстарший брат і воздали належні почесті йому, його дружині й дітям.

Карнаджіт "Переможець Карни" – ім'я-епітет Арджуни, могутнього воїна, який вважається земним втіленням бога-воїтеля Індри. Ім'я складають санскр. *карна+джіт*, де *карна* – "Карна", а *джіт* – "звитяжець, переможець", відбите в козацькому прізвищі *Ранджида*, яке тотожне індійському воїнському імені *Ранджіт* "Звитяжний у битві". У вірменській легенді про трьох братів з області Палунь, співвідносній із літописною легендою про полянських князів Кия, Щека й Хорива, верховний жрець Ардзан очолив у III ст. боротьбу індійських громад у Вірменії проти насильницького навернення їх до християнства. З іменем *Арджун-Ардзан* споріднене прізвище недавнього президента Абхазії – Віталій *Ардзінба*.

Карнануджа "Народжений після Карни" – ім'я Юдгіштхіри, найстаршого з трьох синів Кунті після заміжжя. Ім'я складають *карна+ануджа*, де *карна* – "Карна", *ануджа* – "молодший, менший", яке й собі розкладається на *ану+джа*, де *ану* – префікс із значенням "народжуватися-приходити опісля-за", *джа* "народжений-народжена; син-дочка", споріднене з груз. *дзе* в прізвищах. Тож інд. *анудж-ануг* "менший, молодший" – етимологічний двійник українського *внук-онук*, тобто вони мають спільне походження й однакове значення.

Карнарі "Ворог Карни" – ім'я-епітет Арджуни, яке складають санскр. *карна+арі*, де карна – "Карна", а *арі* "недруг, супротивник", споріднене з укр. *ворог*.

Карнасу "Народитель Карни" – ім'я-епітет Сонця-Сур'ї, яке складають *карна+су*, де *карна* – "Карна", а *су* – "народитель, батько", яке сходить до санскритської дієслівної основи *су* "народжуватися, народжувати"; звідси й санскр. *суну*, якому тотожне укр. *син*, а також *сута* "народжений; син" і *сута* (*а* наголошене) "народжена; дочка".

Карнашравас "Славний, як Карна" – у "Махабгараті" ім'я мудреця при дворі царя Юдгіштхіри, одного із синів Кунті, утворене від

санскр. *карна+шравас*, де *карна* – "Карна (могутній воїн)", а *шравас* тотожне українському *слава*. Тож інд. *Карнашравас* по-слов'янськи буде *Карнослав*, а з українським оканням – *Корнослав*.

Картар "Творець" – ім'я Брахми, Вішну й Шіви, яке складають санскр. *кар+тар*, те *тар* – суфікс діяча, якому тотожне укр. *тель* (*навчитель, любитель, творитель*), а *кар* сходить до санкритської дієслівної основи *кар-крі* "робити, чинити, творити", від якої утворене й *кара* "рука" (досл. "якою роблять"). *Картар* і сучасне чоловіче ім'я, його, наприклад, має відомий пенджабський письменник *Картар Сінх Дуггаль*, у формі *Картір* його мали давні іранські царі. У двоосновних іменах, якщо *кар* виступає другим компонентом, воно відповідає українському *роб*: санскр. *мадгукар* (досл. *медороб*) – укр. *винороб*, *дінкар* "сонце" (досл. *робитель дня*) – *днероб*, *нішакар* "місяць" (досл. *робитель ночі*) – *ночероб* тощо. Всі ці терміни виступають і прізвищами, як, зокрема, у сучасних письменників і поетів *Мадгукар*, *Дінкар*, *Нішакар*, твори яких перекладалися й українською мовою.

каумодакі "лотосна" – булава Крішни, яку йому подарував бог Варуна – владика водних просторів, охоронець західної сторони світу й покровитель воїнського стану, з яким уособлювали себе претенденти на престол під час вінчання на князівство чи царство. Варуна тотожний грецькому Посейдону, іранському Ахурамазді, етруському Тагу, скіфському Тагимасаду й давньоукраїнському Дажбогу; перші компоненти трьох останніх (*Таг-Даж*) навіть тотожні. Назва булави сходить до санскр. *кумода* "лотос (білий або червоний)".

каурава, каврава "нащадки Куру; каурави" – загальне означення нащадків легендарного царя Куру, а в епосі – ста синів царя Дгрітараштри, тотожне збірному етноніму *кравенці* у давньоукраїнській пам'ятці V-IX ст. "Велесова книга". Ареал, заселений нащадками Куру, мав назви *Куру*, *Курукшетра*, *Куруджанґала*, *Курудеша*, *Курураштра*, *Курурадж'я* і *Курустхана-Курустхан*, де останнє тотожне назві *Коростень*. Територія давньої Курукшетри-Курудеші-Курустхани нині входить у штат *Харіяна* "Країна Харі", де *Харі* – одне з імен бога Вішну. А Вішну у "Велесовій книзі" – *Вишень*, таке ж прізвище побутує в українців, *Вишнопіль* на Черкащині тотожний індійському *Вішнупур* "Місто Вішну". У "Велесовій книзі" й "Ріґведі" фігурують по п'ять основних племен, сукупні означення яких подібні – *кравенці* й *каурави* (*каврави*, *коврави*). На Черкащині три річки й два населені пункти мають назву *Коврай-Каврай*, а Черкаський полк, як засвідчує аналіз козацьких прізвищ у "Реєстрі" 1649 р., "найіндійськіший" із 16 полків тут – у ньому найбільше прізвищ, що мають індійських двій-

ників. *Кравенці* означає "коровичі, бичичі, туричі", те ж означає і *каурави*, родоначальник яких – легендарний цар Куру, в основі якого індоіран. *кур* "самець, бик" (сюди ж і *корида*), відбите в українських прізвищах *Білокур-Білокура* "Біловіл", *Калакур-Калакура* "Чорновіл" і *Чорнокур* та назвах Житомирщини *Білокоровичі, Малі Коровинці, Великі Коровинці,Короща, Коростень, Корсунь, Карвинівка* тощо.

Каустубга "Коштовність", "Діамант", "Перлина" – прикраса на грудях Вішну, здобута, за міфами, під час сколочування Молочного океану, коли з нього постала й Лакшмі – дружина Вішну. Ще одне його ім'я – *Каустубгабгушана* "Прикрашений каустубгою", де *бгушана* – "окраса, прикраса". Це також і ім'я Крішни.

Каушала "Кошалійка", "З Кошали" – ім'я однієї з дружин Крішни, родом з країни Кошали. *Каушалья* звали матір Рами, так само звали й дружину царя Пуру, дружину царя Джанаки (батько Сіти) й матір трьох сестер-царівен Амби, Амбіки й Амбаліки, яких могутній воїн Бгішма викрав у дружини для свого зведеного брата. Ім'я *Бгішма* тотожне українському прізвищу *Бушма*, а в боспорських написах IV ст. до н.е. засвідчене жіноче ім'я *Кассалія* (грецька передача) у виразно індоарійському контексті.

Каш'япа "Черепаха" – у ведах божественний мудрець, чоловік *Дану* – богині первозданних вод, з яких творився організований, впорядкований, праведний світ. У давніх джерелах – брахманах Каш'япа постає в подобі черепахи, творить живі істоти й вважається Праджапаті – Прабатьком живих істот. У поведійській міфології він онук бога-творця Брахми, який уособлює в тризубі праве вістря. Каш'япа – чоловік 13 дочок бога-отця Дакші, які спородили від нього богів, асурів й інші надприродні істоти. Ім'я *Каш'япа* відбите в назві *Каш'япапур* "Місто Каш'япи", другій назві давнього міста *Мулаштхан* (суч. *Мультан*). У козаків і сучасних українців, а також молдаван і румунів засвідчені прізвища *Касапа, Кассап, Касап*.

Кічак "Стрілець, Лучник" – у "Махабгараті" ім'я воєначальника з племені *кічаки*. Ім'я сходить до санскр. *кіч* "очерет, комиш" і "стріла", оскільки саме з очерету первісно робилися стріли. Тож *Кічак* означає "Стрілець, Лучник", а *кічаки* – "лучники". Є українське прізвище *Кичак*, засвідчене, зокрема, в Коломиї. За "Реєстром" 1649 р. прізвище *Кичбер* "Стрілець-воїн", "Лучник-воїн", "Лучник-богатир" мав козак Брацлавського полку. У цьому ж полку служив і козак *Шалбир*, прізвище якого теж означає "Лучник-богатир", "Лучник-герой"; в обох прізвищах спільний компонент *бер-бир*, який у раджпутських і пенджабських воїнських іменах має форму *бір-вір* "воїн, бога-

тир". І *Кичбер*, і *Шалбир* – двоосновні воїнські прізвища половецько-печенізького походження, а половці й печеніги мовно, тож і етнічно, споріднені з раджпутами – індійськими "козаками".

Кошала (*Косала, Авадг*) – назва давньої держави в долині Ґанґи, обабіч ріки Сараю (Шараю), нині в штаті Біхар, столиця – *Айодг'я* (нині *Аудг* на річці *Ґхаґра*, пор. *Гагра*); людність її *кошали, кошалійці*. Північна частина Кошали (*Північна Кошала*) відома під назвою *Шравасті* – так називалася і її столиця. З Кошали походив Рама, герой давньоіндійської епічної поеми "*Рамаяна*", яка виявляє багато спільного з українськими звичаями, обрядами й фольклором. Матір Рами звали *Каушалья* "Кошалійка", а жіноче ім'я *Кассалія* (грецька передача) на теренах України у виразно індоарійському контексті засвідчене в написі IV ст. до н.е. з Кімерії-Сіндики біля Керченської протоки, колись Боспору Кімерійського. Назва *Кошала* може сходити до санскр. *коша+ла*, де *ла* – суфікс, який утворює прикметники від іменників, а *коша* (хінді *кош*) має значення "ящик, корзина, скриня, комора, скарбниця", що споріднює *кошала* з укр. *кошіль*, а *коша-кош* із козацьким терміном *кіш*. Привертає увагу і те, що слов'янський світ знає назви *Кошалін, Кошіце, Кошенцін*, а Україна – назви *Кошелів, Кошелівський*, три *Кошелівки, Кошелівчик* – переважно на Закарпатті, Волині й Житомирщині.

кіртан "славлення" – форма релігійного піснеспіву, поряд із танцями основна форма вшанування Крішни. Існує багато стилів і варіантів кіртанів, серед яких і великі композиції з сольних номерів, хорових рефренів і драматичних вставок: *нама-кіртана* (*нама* "ім'я") на різні лади прославляє численні імена Крішни, *ліла-кіртана* – епізоди з життя Крішни. Із санскр. *кіртана, кіртан* споріднене *кірті* "слава", семантичні двійники якого – санскр. *шравас* і *яшас* (укр. *слава* і *яса*), із ними існують паралельні форми індійських імен: *Багукірті, Багуяшас* і *Багушравас* – укр. *Богуслав*; *Бгурікірті, Бгуріяшас* і *Бгурішравас* – укр. *Борислав*; *Пар'якірті, Пар'яшас* і *Пар'яшравас* – укр. *Переяслав*; усі ці імена мають однакове значення "Багатославний", "Преславний". Ім'я *Кіртіда* "Яка дарує славу" має мати пастушки Радги, йому значеннєво тотожне ім'я *Яшода* у прийомної матері Крішни; *Кіртіман* "Славний" звали першого сина Васудеви й Девакі, батьків Крішни. Індоарійське царське ім'я *Куртіваза* "Славою могутній", засвідчене у державі Мітанні в Малій Азії (II тис. до н.е.), воно тотожне санскритському імені *Кіртіваджа*, семантичний двійник якого – *Ваджашравас* (з переставленими компонентами). *Герд* у князівському імені *Ольгерд* "Всеслав" споріднене з санскр. *кірті* "слава, хвала",

жіноче ім'я *Ґерта* теж стає сюди, як і імена *Girdutte, Gerdete, Gerdulle* у давніх прусів, родичів ятвягів. А ятвяги тотожні індійським ядавам, це плем'я Крішни і його старшого брата Баладеви. У Путивльському повіті на Сумщині в XVI ст. засвідчене село *Гердутишко*, у Білорусі є *Гердуцішкі*.

Кіртіда "Яка дарує славу" – ім'я матері пастушки Радги, улюблениці Крішни, яке складають санскр. *кірті+да*, де *кірті* – "слава", *да* – "давати, дарувати". Семантичний двійник імені *Кіртіда* – *Яшода* "Дарувателька слави", його мала прийомна мати Крішни, де санскр. *яша* "слава" тотожне українському *яса*. Ще один синоніми до *кірті* – санскр. *шравас, шрава*, якому тотожне укр. *слава*.

Кіртіман "Славний" – ім'я першого сина Васудеви й Девакі – батьків Крішни, яке складають санскр. *кірті+ман*, де *кірті* – "слава", а *ман* – суфікс наділеності чимось або повноти чогось. Найстаршого сина Васудеви й Девакі звали *Кіртімант* – теж "Славний". В історичному князівському імені *Ольгерд* компонент *герд* споріднений з *кірті* "слава", а *оль* означає "усі, все, світ" (пор. англ. *all*, нім. *alle* "всі"). Тож *Ольгерд* – "Світослав", його слов'янський відповідник –*Всеслав*. У Путивльському повіті на Сумщині в XVI ст. засвідчене село *Гердутишко*. Ця назва співвідносна з іменами *Girdutte, Gerdete, Gerdulle* у давніх пруссів. Дослідники й раніше припускали, що *gird-gerd* значеннєво тотожне слов'янському *слав*, і слушність такого міркування підтверджують санскритські факти.

Кіртіратха "Колісниця слави" – воїнське ім'я, яке складають санскр. *кірті+ратха*, де *ратха* – "колісниця", *кірті* – "слава, хвала", відбите в індоарійському царському імені з держави Мітанні в Малій Азії (II тис. до н.е.) *Куртіваза* "Славою могутній". Де *Курті* різновид санскр. *Кірті*, а *ваджа* "сила, могутність", споріднене з укр. *важ-* у словах *важний, поважний, важливий*. Синонім до *кірті* – санскр. *шравас*, якому тотожне укр. *слава*; є індійське воїнське ім'я *Ваджашравас* – синонім до *Кіртіваджа*, де компоненти поміняні місцями. Існують паралельні форми індійських імен з цими компонентами: *Бгурікірті* й *Бгурішравас* (санскр. *бгурі* "багато, дуже, вкрай") – укр. *Борислав*; *Багукірті* й *Багушравас* – укр. *Богуслав*; *Сукірті* й *Сушравас* – слов. *Сеслав* (*су* префікс, надає основному слову найвищої якості); *Прітхукірті* й *Прітхушравас* "Славний на всю землю", "Земнослав".

Кішорілала (хінді *Кішорілал*) "Улюбленець юнок" – ім'я-епітет Крішни, яке складають санскр. *кішорі+лала*, де *кішорі* – "юнка, молода дівчина", а *лала* – "улюбленець, пестун", споріднене з укр. *лелiяти*.

Кота "Фортеця" – нині одне зі значних міст у штаті Раджаст-

хан, на правому березі річки Чамбал, де й досі височать величні фортечні мури й князівські палаци. Колись столиця князівства *Кота*, яке могольський імператор Джаханґір (1569–1627) виокремив 1624 року з князівства Бунді для відданого йому раджпутського князя. Це князівство, як і *Канґра* (*див.*), дало світові своєрідну школу мініатюрного живопису, якій властиві вишуканість і довершеність, любов до мисливських сцен і гірських краєвидів. У санскриті *кота* – "укріплення, фортеця", *кута* – "оселя, дім, фортеця, форт, гора", *кутія* – "хижка, хатка", *котпаль* – "комендант фортеці", сучасне *котваль* – "начальник поліції", "поліційний інспектор", "староста". Є чоловіче ім'я *Котта* "Фортеця, Твердиня, Оплот" й жіноче *Коттешварі* "Владичиця фортеці", що ним означувалася Дурґа, дружина бога Шіви – обоє зображаються з тризубцем. Санскр. *дурґа* "неприступна", "неподоланна" означає і "фортеця", а ім'я *Дурґадеві* "Дурґа-богиня" (у грецькій передачі *Тірґатао*) засвідчене на терені України в IV ст. до н.е.: тут його мала меотянка, дружина сіндського царя Гекатея, а сінди й меоти – індоарійські племена, вони входили до Боспорського царства, що існувало на півдні України упродовж тисячоліття, починаючи з V ст. до н. е.

Візантійський імператор Костянтин Багрянородний (X ст.) у трактаті "Про управління імперією" називає шість печенізьких фортець на Дністрі, у п'яти з яких у назві повторюється компонент *ката*, який і означає "фортеця". Одна з тих назв – *Сакаката* "Могутня фортеця", що має свого двійника саме в Раджастхані, де *ката* – "фортеця", споріднене з санскр. *кота* й укр. *хата* (пор. крилате: *мій дім – моя фортеця*) й романським *каса*. Санскр. *кота* має низку синонімів – *пур, вара, ґарх, дурґа, стха*, більшість яких відбита в українських назвах і можуть взаємозамінюватись: *Миропіль, Миргород, Унгвар-Ужгород, Тараща, Гоща*. Якщо в назві однієї з печенізьких фортець на Дністрі – *Сакаката* "Могутня фортеця" *ката* замінити *вара*, то матимемо *Сакавара*, звідки й *Саквара, Сквара*, а *Сквара* – одна з фіксацій назви *Сквира* на Київщині, яка пов'язана з половцями і певний час навіть називалася *Половеччина*.

Сакаката, отже, семантичний двійник назви *Сквира*, яка має і форму *Сквара* і споріднена з санскр. *шаквара* "могутня фортеця", дослівно "могутній бик". Компонент *хат*, тотожний *кот-кат-ката* "фортеця", містить і назва *Солхат* – нині *Старий Крим*, а колись тавроруське поселення, зване наприкінці I тис. *Сурхат*, а в XII-XIII ст. – *Солхат, Солкат*. *Сол* споріднюється з інд. *сур'я* "сонце", тим більше що в Криму був історичний *Сурож* (інд. *сурадж* "сонце"), італійська назва якого *Солдайя* (італ. *sola* "сонце"). Тобто *Солхат* – "Соняч-

на фортеця", "Сонячне місто" (пор. численні грецькі *Геліополіси*). Ім'я *Котіс* (із грецьким закінченням) мав боспорський цар, воно теж споріднене з санскр. *кота* "опора, твердиня, фортеця".

кріві – інша назва племені панчалів-сомаків у ведах, де постійно згадується разом із племенем куру-каурави, тож можна навіть припустити, що *каурави* й *кріві* два різновиди однієї назви. Давніх русів балтійські народи називали *кривичі*, у них *кріве* й означення жерця (у кельтів – *друїди*), атрибут якого – крива палиця. За "Велесовою книгою", родоначальниця кривичів – *Скрева*, одна з трьох дочок Богумира, дві інші його доньки, *Древа* й *Полева* – родоначальниці древлян і полян, причому називання племен за легендарними родоначальницями – очевидне відлуння матріархату. Суфікс *ва* в іменах трьох сестер може означувати приналежність до чогось (як і *ла* в *панчала*) або збірну множинність. На Житомирщині, колишній Древлянщині, багато "кривих" назв: річки *Кривич*, *Крива*, *Криваль* (*Круваль*), *Кривець*, *Кривуха*, *Криворічка*, *Кривий Потік*, *Кривий Ріг*. На Львівщині інша назва річки *Кривуля* – *Деревенка*, *Дерев'янка*, а на Житомирщині є річка *Деревичка* й село *Великі Деревичі*. У Малині була річка *Здривля* (нині болото), у Малинському районі є річка *Здривля* (*Здривня*), а колись була й слобода *Здривля*.

Крішна (наголошене *а*) – в епосі інше ім'я Драупаді, доньки царя Друпади й спільної дружини п'ятьох братів-пандавів. Як *Драупаді* означає "Дочка Друпади", так і *Малуша* може означати "Дочка Мала", причому саме ім'я *Друпада* означає "Дерев'яна нога", де санскр. *дру* – "дерево", а *пада* – "нога, укр. *п'ята*. *Крішна*, друге ім'я Драупаді, означає "Чорна", а ім'я *Малуша* може бути двійником давнього українського жіночого імені *Чорнуша*. Заснування Чернігова легенди пов'язують із княгинею Черною, тож і ім'я *Мал* у древлянського князя може означати "Чорний", по-індійському *Крішна*, яке означає не тільки "Чорний", а й має смисловий обертон "Гарний, Чарівний", тобто *Красний*. Таке міркування підтримує низка фактів: і етноніми *меланхлени* та *малоруси* "чорноруси, чорнобичичі", і Помпоній *Мела*, і *Меланезія*, і *меланхолія*, де *мела*, *мелан* і означає "чорний, темний".

Крішнаґупта "Захищений Крішною" – інше ім'я Прадьюмни, наступника бога кохання Ками, що його спопелив своїм третім оком бог Шіва, коли той перебив його медитування. Ім'я складають санскр. *крішна+ґупта*, де *крішна* – "Крішна", а *ґупта* (варіант *ґопта*) – "захищений, бережений", з ним споріднені українські прізвища *Хопта*, *Хобта*, *Хобтя*.

Крішнанаді "Чорна (Красна) ріка" – річка в Індії, де є також

річки *Крішна* й *Крішнавені*. Назва утворена від санскр. *крішна+наді*, де *крішна* – "чорний", *наді* – "вода; річка". Слово *kirsna* "чорний" особливо часте у прусько-ятвязькому гідронімному ареалі, літописні *ятвяги* тотожні індійським ядавам, а *ядави* – плем'я Крішни, ім'я якого теж означає "Чорний". Санскр. *крішна* близько перегукується з укр. *красний*, яке в деяких слов'янських мовах означає колір – *червоний, рудий*. І в індійських мовах *крішна* означає не лише колір – *чорний*, а й *гарний, чарівний, вродливий*, тобто *красний*. Укр. *красний* теж означає "гарний, чарівний, вродливий". Поняття *чорний-красний* семантично близькі й могли взаємозамінюватись, факти засвідчують, що поняття *чорний* і *красний* часто ототожнюються, що існує певна неусталеність цих понять, властива і слов'янським, і індійським мовам. Скажімо, санскр. *крішнакандам* означає "червоний лотос", хоча насправді мало б означати "чорний лотос", в Україні річка *Чорний Жеребець* (притока Сіверського Дінця) має і назву *Красний Жеребець*, причому притока цього Чорного-Красного Жеребця – річка *Красна*. З чого випливає, що річка *Красна* може означати й *Чорна*, а водночас і *Красна*, тобто *Гарна, Чарівна*. Слов'янська й прусько-ятвязька території творять єдиний ареал з *Kirsn-* (*Kirsna, Czarna, Czerna, Carna, Черна, Чорна, Црна*), припускається, що з ними споріднені фракійські назви *Dierna, Tierna, Tsiernensis, Zernensis, Zernae* тощо. Тоді й назва *Тернопіль* виявляється семантичним двійником назв *Крішнапур, Краснопіль, Кракнаката*.

Красна – річка, в долині якої на правому березі Дніпра стоїть всесвітньовідоме Трипілля (пор. санскр. *Тріпура* "Тримісто"), а неподалік – річка *Краснушка*. Річок, струмків, потоків, боліт і ярів на *Красн* в Україні – вісім десятків. Річка *Крішна* і *Крішнавені* є в Південній Індії, ліва притока Південного Бугу – *Кшна* (*Кршна*), у Литві – *Kirsna*, притока річки *Шешупе*, де *упе* споріднене з санскр. *апа* "вода; ріка", а *Шеш* із санскр. *Шеша* – в індійській міфології світовий змій, що лежить на первісних водах, на ньому в проміжках між творенням світу спочиває бог Вішну (у "Велесовій книзі" *Вишень, Вишній*). Втілення Вішну – Крішна, старший брат якого Баладева-Білобог вважається втіленням Шеші, а різні імена обох братів рясно відбиті в українських прізвищах і назвах.

крішна-пакша "темнобокий", ***шукла-пакша*** "яснобокий" – лунарний місяць в індійській астрології ділиться на дві половини: *крішна-пакша* – темна половина, коли місяць убуває, і *шукла-пакша* – світла половина, коли він прибуває; світла (*шукла*) й темна (*крішна*) половини мають по 14 днів. До прийняття європейського кален-

даря індійці неодмінно вказували половину місяця, за якої мала місце та чи інша подія. В обох термінах санскр. *пакша*, хінді *пакш*, *пакх* і укр. *бік* – споріднені.

Крішнапур "Крішнопіль", "Місто Крішни"; "Чорнопіль" – досить часті назви в Індії, що їх складають *крішна+пур*, де *крішна* – "чорний" і "Крішна", а *пур* тотожне *піль* в українських назвах *Бориспіль, Вишпіль, Костопіль, Тернопіль* тощо. Ім'я *Крішна* означає "Чорний", українці знають не тільки імена *Кришко, Криско* й прізвища *Кришень, Кришненко*, а й імена *Черня, Чернята-Чорнята, Черниш-Чорниш, Чернега-Чорнега* й похідні від них численні прізвища. А ще *Чорний, Черній, Черняк, Черненко* та ін., що яскраво засвідчує козацький "Реєстр" 1649 р. Колись імена *Черня, Чорниш, Чернята, Чернега* нині побутують лише як прізвища. Тому не дивно, що й річки, гори, села й міста називалися *Чернігів, Черняхів, Чорнобиль, Чорнобаїв, Чорнухи, Чернетин*. Одна з шести печенізьких фортець на Дністрі, що їх називає візантійський імператор Костянтин Багрянородний у творі "Про управління імперією" (X ст.) називається *Кракнакатa*, а ця назва тотожна назві раджпутської фортеці *Крішнакота* "Фортеця Крішни". Або "Чорна фортеця", оскільки санскр. *крішна* – "чорний", а *кота* – "фортеця", споріднене з укр. *хата*. Тобто назва може пов'язуватися з Крішною, божеством, широко відбитим в українських прізвищах та назвах і неабияк популярним у раджпутів – індійських "козаків", з якими мовно й етнічно споріднені українські половці й печеніги. Тож інд. *Крішнапур* означає і *Крішнопіль*, і *Чорнопіль*, а його двійник – укр. *Краснопіль*.

Крішнасаратхі "Крішноколісничий" – ім'я-епітет Арджуни, могутнього воїна, одруженого з сестрою Крішни, якому Крішна виклав своє філософське бачення світу, яке склало знамениту "Бгаґавадґіту". Саме в Арджуни Крішна був колісничим під час 18-денної війни, описаної в "Махабгараті". Ім'я складають санскр. *крішна+саратхі*, де *саратхі* – "колісничий", від *ратха* "колісниця".

Крішначандра "Крішна-Місяць" – інше ім'я Васудеви, батька Крішни й Баладеви. Ім'я складають санскр. *крішна+чандра*, де *крішна* "Крішна", *чандра* – "Місяць", яке у формі *Шандра* відбите в українців: на Київщині є річка й село *Шандра*, а нинішній міністр з надзвичайних ситуацій має прізвище *Шандра*.

Кувіра "Богатир-Герой землі" – воїнське ім'я, утворене від санскр. *ку+віра*, де *ку* – "земля, край, країна", входить компонентом у низку імен і назв (в Індії є річка *Кувіра*), а *віра* – "богатир, герой", що має і форми *вір* та *бір*, відбиті в низці українських прізвищах *Балвір*,

Бальвір, Балбир, Балбиренко, Шелбир, Кичбер та ін. Інше воїнське ім'я з *Ку – Купала* означає "Захисник землі".

Куджа "Землею народжений" – планета Марс, а також ім'я демона, якого здолав Крішна. Жіночий варіант імені – *Куджа* (наголошене *а*) означає "Дочка землі" і означує богиню-воїтельку Дургу й Сіту, дружину царевича Рами, героя "Рамаяни", де перша під різними іменами широко відбита в Україні. Ім'я *Куджа* складають санскр. *ку+джа*, де *ку* – "земля" і *джа* "народжений; син, дочка".

Куджапа "Чий захисник – Марс" – чоловіче ім'я, яке складають санскр. *куджа+па*, де *куджа* – "планета Марс", а *па* – "захисник, оборонець", яке має форми *пала* і *палака*, відбиті в іменах *Купала* і *Купалака* "Захисник-Оборонець землі", тобто "Цар". Див. *Куджа*.

Кукіла "Гора", "Цар", дослівно "Стовп-Опора землі" – чоловіче ім'я, яке складають санскр. *ку+кіла*, де *ку* – "земля", *кіла* – "стовп, опора", споріднене з рос. *кол* і укр. *кілок*.

Кулавіра (хінді *Кульвір, Кульбір*) "Герой, Богатир роду" – індійське воїнське ім'я, тотожне козацькому і сучасному українському прізвищі *Кулябера*. Його склали санскр. *кула+віра*, де *кула* (хінді *куль*) – "сім'я, родина", "рід, плем'я", уживане ще в "Рігведі" на означення великої патріархальної родини, яке творить складні імена із значенням спорідненості, походження, родовитості й знатності; з ним споріднені укр. *коліно* "рід, походження", *покоління, колінник* "співплемінник", серб. *коленович* "знатна людина". Санскр. *кула* відбите на скіфському грунті як *кол-кіл-кола-коло* (*сколоти, Колаксай, Сколопіт, Скіл, Скілур*), іранський відповідник – *хель-хіль*, наявне в імені антського князя VI ст. – *Хільбудій*, якому тотожне санскр. *Кулапаті* (хінді *куль*, тюрк. *ель-іль*. Воно ж як *оль-уль-ель-аль* відбите в іменах *Ольга-Хельга, Олег, Ольгерд, Ольбрахт, Ульрих, Альберт, Ельдар, Ельвір, Ельзар (Єлізар), Ільхан* тощо. Сюди ж стає і печенізько-половецький етнонім *ольбери* в "Слові о полку Ігоревім", що його дослідники хибно вважають тюркським і тлумачать як "герої-чоловіки", нібито від тюрк. *алп* "герой" та *ер* "чоловік". Насправді ж, оскільки половці й печеніги виявляють не тюркську, як вважалося, а індоарійську мовну й етнічну приналежність, то цей етнонім легше й переконливіше пояснюється з індоіранських мов. Етнонім двоосновний, його складають *оль+бер*, де *бер* (хінді *вір*, санскр. *віра*) "воїн, герой", рясно відбите в козацьких і сучасних українських прізвищах печенізько-половецького походження: *Бальвір, Балвір, Балбир, Балбиренко, Банбир, Банбиренко, Шалбир, Кичбер* тощо. Тож *ольбер* означає "богатир роду", від нього утворене ім'я *Ольбер* (різновиди *Олівер* і *Олефір-Оліфер*), тотожне іранському *Ельвір*

(жіноча форма *Ельвіра*). Тож печенізько-половецьке *ольбери* означає "богатирі роду, герої роду", він – етнонім-самоназва.

Куладгара "Опора роду" – чоловіче ім'я, його складають санскр. *кула+дгара*, де *кула* – "рід", *дгара* – "держатель, держець". Тобто дослівно *Куладгара* (хінді *Кульдгар*) означає "Рододержець". Іранський відповідник його – *Хельдар*, тюркський – *Ельдар*, а тюрк. *ель*, іран. *хель*, хінді *куль* – тотожні.

Куладеві "Богиня роду" – ім'я Деві-Махеші-Дурґи, дружини Шіви, тотожної слов'янській Діві-Мокоші. Утворене з санскр. *кула+деві*, де *кула* – "рід", *деві* – "богиня". Синонім до імені – *Кулешварі* (*кула+ішварі*), де *ішварі* – "владичиця, богиня".

Куламба "Мати роду" – жіноче ім'я, яке складають *кула+амба*, де *кула* – "рід", *амба* – "мати", різновид якого – *амма*. Імена *Амба* й *Амма* "Мати" має богиня-воїтелька Дурґа, тож *Куламба* й *Куламма* тлумачаться і як "Богиня-захисниця роду", і як "Дурґа роду". *Амба* відбите в назві річки й села *Омбиш* на Чернігівщині, а *амма* в етнонімі *амазонки*.

Кулапана (хінді *Кульпан*) "Захисник-Оборонець роду" – чоловіче воїнське ім'я, складають санскр. *кула+пана*, де *кула* – "рід", *пана, пан* – "захисник, охоронець, воїн". Іранський відповідник – *Хельбан*, тюркський варіант – *Ельбан*, де *бан* "захисник, оборонець, воїн", тотожне українському *пан*; у "Велесовій книзі" *бан* ужите в значенні "князь" і відбите в українському прізвищі *Балабан-Болобан*, а у сербському фольклорі засвідчене *бан Олег*, тобто *князь Олег*.

Кулапаті (хінді *Кульпаті*) "Батько-Ватажок роду" – чоловіче ім'я, утворене з санскр. *кула+паті*, де *кула* – "рід", а *паті* – "владика, ватажок", споріднене з укр. *батько* й рос. *батя*. Іранська форма – *Хільбуд, Хільбудій*, таке ім'я мав антський князь VI ст., який на прохання імператора Юстиніана захищав північні кордони Візантійської імперії. На Житомирщині (Попільнянський р-н) до 1947 року було село *Хейлів*, назва якого споріднена з іран. *хель-хіль-хейль* "рід, підрозділ племені". Відразу по війні село перейменували на *Красногірка*, бо попередня назва надто нагадувала нацистське *хайль*, хоча насправді назва *Хейлів* не мала з ним нічого спільного. *Кула* в "Ріґведі" має і значення "оселя; поселення; село", такі самі значення мають його іранські, тюркські й угрофінські родичі. Укр. *село* теж споріднене з ними, як споріднене й *слобода*, іранська форма якого – *хелябад* "поселення-осідок роду", яке на слов'янському грунті прибрало форми *слобода*. Іран. *абад* означає "поселення, осада", відбите в назвах *Хайдарабад, Джалалабад, Ашхабад, Аллахабад, Ісламабад* (нинішня столиця Пакистану).

Кулашекхара "Корона роду" – ім'я царя, який зрікся трону й зайнявся улюбленою справою – писати вірші й став знаменитим поетом. Ім'я складають *кула+шекхара*, де *кула* – "рід", *шекхара* – "корона, вінець, діадема", яке має форми *секхара* й *секера* і споріднене з козацьким та сучасним українським прізвищем *Шекера*, яке має форми *Шекеря, Чекер, Чекерес, Секера* (можливо, й *Сікора*), відбите в низці українських гідронімів і топонімів, переважно на Закарпатті й Прикарпатті. Санскр. *шекхара* входить в імена богів, особливо Шіви, різні імена якого рясно відбиті на теренах Давньої України. Синонімами до *шекхара* в санскриті є *мукута*, відбите в українському імені й прізвищі *Микита*, а також – *апіда*, відбите в іменах *Опіда, Діва-Обида, Обидоносиця* на означення дружини Шіви – Деві-Діви, давнє поклоніння якій засвідчують численні "дівині" й "дівочі" назви по всій Україні.

Кулешвара (*кула+ішвара*), ***Кулеша*** (*кула+іша*) "Бог-Владика роду" – імена Шіви, де *кула* – "рід", *ішвара, іша* – "бог, владика, всевишній".

Кулья "Знатний, Благородний" – ім'я мудреця, учня В'яси, легендарного творця "Махабгарати" – велетенського індійського епосу, яке складають санскр. *куль+я*, де *куль* – "рід", *я* – суфікс, що утворює прикметники від іменників. Тобто дослівно *кулья* означає "приналежний до роду", "який має рід", "родовитий".

Кумуда "Лотос" – ім'я-епітет Вішну, яке складають санскр. *ку+муда*, де *ку* – "земля", *муда* – "радість, утіха" (пор. англ. *mood* "настрій"). Тобто дослівно *кумуда* означає "радість землі". *Кумуда* також – назва однієї з чотирьох гір, що оточують світову гору Меру (Сумеру), навколо якої обертаються планети. Червоний лотос – символ сучасної Індії. Ім'я *Кумудака* означає "Лотосник".

Кунда – одне з імен-епітетів Вішну, що певною мірою стосується і Крішни, бо він – восьме земне втілення Вішну, а імена-епітети Вішну часто-густо імена-епітети й Крішни. Пояснити ім'я *Кунда* допомагає "Авеста" – давньоіранська пам'ятка, ровесниця "Рігведи"; тут мовиться, що Кунда відносився до девів і був покровителем чаклунів-яту. Слово *дев* трактується в "Авесті" як *демон, злий дух*, а в "Рігведі" – як *бог, божество*. Тож коли в іранців Кунда – злий дух, то в індійців він – бог. Так і щодо *яту*: якщо в іранців вони негативні персонажі, бо пов'язані з віруваннями, ворожими зороастризмові, то в індійців – позитивні. Іранські, вірменські й інші джерела вказують на неабияку роль Кунди в зороастризмі, маніхействі й деяких інших віруваннях, що свідчить про значну роль його в попередні епохи, поки не прибрав девівського, тобто демонського як на давніх іранців стату-

су. Вірменський історик Мовсес Хоренаці засвідчує поклоніння божеству Кунда в іранських племен, які жили по сусідству з Вірменією або в самій Вірменії. Доречно зазначити, що в історичній Вірменії, до часу прийняття там християнства (III ст.), жили значні індійські общини, особливо в області Тарон (нині в Туреччині). Саме звідси походить легенда про трьох братів Куара, Мелтея і Хореана з області Палунь, яку цілком слушно пов'язують з літописною легендою про полянських князів Кия, Щека й Хорива. Причому вірменська легенда дає суттєву подробицю, відсутню в літописній легенді: вона означує батьками трьох братів двох індських, тобто індійських князів і навіть називає їхні імена – *Деметр* і *Гісане*. І хоча з'ясувалося, що насправді то двоє божеств, яким поклонялися індійці в Вірменії, все одно це привносить у легенду про походження Києва незвичний і несподіваний струмінь – індійський.

Так і *ахури* в "Авесті" тільки боги, а в "Рігведі" *асури* – переважно демони, хоч іноді й боги. В "Авесті" згаданий і дев *Кундак*, причому тут він має і ім'я *Ятукан*, де авест. *яту*, тотожне санскр. *яду*, означає "чаклун, чародій, чарівник", що цілком відбиває функції тогочасного жерця. Тобто *яту-яду* означає "жрець". У зороастрійській традиції *яту* має негативне значення, а в іномовних запозиченнях з іранських мов означає "мудрець, провісник, зоречит, маг" – без негативного відтінку. У "Махабгараті" Вішну має епітет *Кундера*, у чехів відомий письменник *Кундера*, а в українців побутує прізвище *Кундіра* й похідне *Кундіренко*. Столиця країни Відарбга, інша назва якої – *Бгоджа*, звалася *Кундіна, Кундін*, у ній правив цар Бгішмака, батько царівни Рукміні, дружини Крішни. А одне з так званих "болоховських міст" в Україні називалося *Кудин*, інд. *Бгішмака* тотожне українському *Бушмака*, *бгоджани* – жителі Бгоджі тотожні укр. *бужани*, а *дарбги-далбги*, жителі Дарбги-Відарбги, тотожні укр. *дуліби*. І як інд. *бгоджі-бгоджани* й *дарбги-відарбги* – різні означення однієї людності, так само *бужани* й *дуліби* два означення людності на одній території. Хоча була ще й третя назва тієї людності – *волиняни*.

Кунджакішор "Гайовий юнак" – ім'я-епітет Крішни, яке складають санскр. *кунджа+кішор*, де *кунджа* – "ліс, гай", *кішор* –"юнак, парубок, молодик". Ім'я мотивується тим, що весняні танці Крішни з юними пастушками відбувалися в священних гаях. Інші імена Крішни з *Кунджа*: *Кунджавіхарі* "Розважальник у гаю", де *віхарі* – "розвага, забава", та *Кунджешвара* (*кунджа+ішвара*) "Владика гаїв", де *ішвара* – "бог, владика".

Кундін – столиця країни *Відарбга-Бгоджа*, де на престолі був цар

Бгішмака, батько царівни Рукміні, дружини Крішни. Назву складають санскр. *кунда+ін*, де *кунда* – "маг, чародій, жрець, волхв", а також одне з імен Вішну, а *ін* – суфікс приналежності до чогось або наділеності чимось, тотожний українському *ин* у назвах *Батурин, Малин, Чигирин, Снятин* і в тому ж *Кудин*, що його мало місто в межах історичної *Болоховської* землі в Україні, назва якого тотожна назві *Кундін*. Якщо зважити, що *ін* у назві столиці суфікс наділеності чимось (*Ваджрін* "Наділений ваджрою – Індра", *Шулін* "Наділений шулою-тризубом – Шіва", *Чакрін* "Наділений диском-чакрою – Вішну-Крішна"), то *кундін* означатиме "наділений магічною здатністю", "наділений магічною владою", тобто *жрець*. Тож назви *Кундін* і *Кудин* означають "Жречин", "Жрецьк", "Волхвин", "Чудин", з якими споріднені слов. *чудо, чудодій, чудин, кудин, кудесник*, відбиті в Україні у численних назвах на *Куд-Чуд*. Детальніше див. *Кунда*.

Кунті "Озброєна списом", "Списниця" – сестра Васудеви, батька Крішни, дочка царя Шурасени (Шури) й прийомна дочка царя Кунтібгоджі, небожа Шурасени, дружина царя Панду і мати братів-пандавів, битву яких зі своїми двоюрідними братами кауравами описує "Махабгарата". Перше ім'я Кунті – *Прітха*. Чоловічий варіант імені *Кунті* має низка і міфологічних та епічних персонажів, зокрема, син Крішни. *Кунті* також – назва народу й річки, ім'я богині-воїтельки Дурґи-Деві, яка на теренах давньої України зображається якраз зі списом. Інше ім'я богині тут – *Томара* "Списниця", в Україні засвідчений шляхетський рід половецького походження *Томари*, а в Делі з VII по XII ст. правила царська династія *Томарів*, яка походила з раджпутського роду *томари* – "списники". А індійські раджпути й українські половці виявляють мовну й етнічну спорідненість.

Кунтібгоджа – ім'я прийомного батька Кунті, тітки Крішни по батькові й дружини царя Панду, матері трьох із п'яти братів-пандавів. Справжнім її батьком був цар *Шура* "Богатир, Герой", дід Крішни, через що Крішна мав епітети *Шаурі, Шаврі* "Нащадок Шури", "Шурин" (пор. українські прізвища *Шавро-Шавло, Шавлій, Шавленко* й ім'я скіфського царя – *Савлій*). Шура віддав свою доньку-первістка Прітху на виховання бездітному цареві Кунтібгоджі, ватажка племені кунтіїв, спорідненого з *бгоджами-бгоджанами*, звідки Прітха отримала друге ім'я – *Кунті*. Кожен із трьох синів Кунті, за дівочим прізвищем матері *Прітха*, має ім'я *Партха*, а всі троє разом означуються *партхава* "партхи". У "Махабгараті" часті імена не по батькові, а по матері, що є відлунням матріархату в епічні часи – подібне явище й досі побутує в українських селах. Ім'я *Кунтібгоджа* складають

санскр. *кунті+бгоджа*, де *кунті* – "кунтії", а *бгоджа* – "бгоджі", тобто ім'я склали два етноніми, які означували споріднені племена. Країною Бгоджа в той час правив Бгішмака, батько Рукміні, дружини Крішни, ім'я *Бгішмака* "Грізний" тотожне українському прізвищу *Бушмака*, а ім'я *Рукміні* "Золота" тотожне прізвищу *Рукмане*, яке побутує в сучасних латишів.

Купала "Захисник землі" – чоловіче воїнське ім'я, яке складають санскр. *ку+пала*, де *ку* – "земля", *пала* – "захисник, оборонець, воїн, цар". *Купала* споріднене з іменем *Ґопала-Ґопал* "Захисник корів", "Пастух" щодо Крішни й відбитим в українців як *Гупал, Гупало, Гупалов, Гупалюк, Гупаленко* й назвах *Гупали, Гупалівка, Гупалівщина*. Санскр. *го-гу*, окрім значення "корова", має і значення "земля", у первісних уявленнях корова й земля ототожнюються, земля виступає в образі корови, обидві вони – годувальниці людей. Тож імена *Купала* "Захисник землі" і *Ґопала* "Захисник корів" тотожні.

Купаті "Охоронець землі", "Цар, Правитель" – воїнське ім'я, яке складають *ку+паті*, де *ку* – "земля", *паті* – "захисник, охоронець", споріднене з балт. *pats*, рос. *батя* та укр. *батько* (пор. укр. *божечку-батечку*). Синонімом до *паті* є *пала* "захисник, оборонець", відбите в етнонімах *пали, поляни, поляки*, назвах *Пала, Палакій, Палунь, Полянська земля*, іменах *Палак, Святополк, Ярополк* і термінах *полк, полковник, полководець*. *Купаті* – двійник імені *Купала* (*див.*).

Купутра "Син Землі" – назва планети Марс, яку утворюють *ку+путра*, де *ку* – "Земля", *путра* – "син", відбите в українських прізвищах *Путра, Путря, Путро, Путрак, Путрик, Путренко, Путриченко* та назвах *Путрівка* (село на Київщині) і *Путреда* (річка на Закарпатті). *Путра* як *пута* наявне в етнонімі *раджпути* (первісно *раджпутри* "царські сини"; пор. *царські скіфи* в Геродота), а на тому ж Закарпатті є дві річки *Шопурки*, назви яких сходять до іран. *шахр-пухр* – теж "царський син". Деякі іранські царі мали імена *Шапур* і *Шопур*. Тобто інд. *раджпутр-раджпут* і іран. *шахр-пухр, ша-пур, шо-пур* – синоніми. А раджпути – індійські "козаки", вони виявляють мовну, тож і етнічну спорідненість з українськими половцями й печенігами.

Курма "Черепаха" – ім'я-епітет Вішну, яке відбиває його друге земне втілення в подобі черепахи. Сюди ж стає і його ім'я-епітет *Курмаватара* "Черепашача аватара", яке складають санскр. *курма+аватара*, де *курма* – "черепаха", *аватара* (*див.*) – "втілення", досл. "сходження (на землю)".

курма-чакра "черепашаче коло" – термін, яким індійські астрономи ділять світ за лунарними станціями (стоянками) і який склада-

ють санскр. *курма+чакра*, де *курма* – "черепаха", а *чакра* – "коло", споріднене з грец. *киклос*, латин. *циклус*, іран. *чахра*, пендж. *чухир* та укр. *чигир* і *чаклун*. Ґрафічно цей поділ нагадує черепаху, звідки й назва *курма-чакра* "черепашаче коло" або просто "черепаха". Усі найголовніші давньоіндійські країни розміщені за дев'ятьма такими станціями, За схемою давньоіндійського математика й астронома Варахаміхіри, яку Біруні наводить, це виглядає так:

7. північ
(***Мадра***)

6. північний захід
(***Харахаура***)

8. північний схід
(***Кулінда***)

5. захід
(***Сіндгу-Саувіра***)

ПАНЧАЛА

1. схід
(***Маґадга***)

4. південний захід
(***Анарта***)

2. південний схід
(***Калінґа***)

3. південь
(***Аванті***)

Панчала "П'ятерична", "Складена з п'яти (племен, країн, частин)" тут – перша, основна, корінна країна, вона перебуває в центрі, від неї іде відлік 8 інших країн за сторонами світу, йдучи *посолонь*, тобто за сонцем, починаючи зі сходу. У наведеній схемі кожна зона представлена однією, найголовнішою країною, хоча насправді країн у кожній зоні багато, їх перераховує хорезмійський учений Абу Рейхан Біруні у своїй енциклопедичній праці "Індія". Країни в цих зонах мають ту чи іншу дотичність до України. Так, на захід від Панчали – країна *Сіндгу-Саувіра*, яку населяли сінди, інша назва яких – *сувіри*, тотожна назві *сівери*. Біля Боспору Кімерійського була країна *Сіндика*, її згадує Геродот у V ст. до н.е. У південній зоні бачимо країну *Шавара* (пор. козацьке прізвище *Саварський*, назву *Савур-могила*), *Пандья* (річка *Панда* в Криму і прізвище *Пандай* на Закарпатті), *Абгіра* (літоп. *обри*), *Відарбга*, де *дарбга-далбга* споріднене з *дуліби*; інша назва Відарбги – *Бгоджа*, її жителі – *бгоджани*, наше *бужани*. У західній зоні – країни *Трайпура* (пор. *Трипілля*), *Хуна* (*гунни*), *Дарва* (древляни), *Томара* (пор. *Томари* – українська шляхта половецького походження, яка має за Гімалаями прямих родичів, царську династію *Томари*, яка в VII-XII ст. правила в Делі й походила з раджпутів – індійських "козаків"). Є тут і інші показові паралелі.

Куру – легендарний цар, син царя Самварани й дочки бога Сонця *Тапаті*. Перекази мовлять, що колись Самварана з родиною і підлеглими мусив полишити рідні краї й оселився у фортеці на горі, яку омивала велика ріка *Сіндгу*. З допомогою мудреця Васіштхи, свого верховного жерця, Самварана отримав владу над усіма кшатріями (воїнами), символом його стали бичачі роги. Впадає у вічі, що доля Самварани перегукується з долею Кия, полянського князя, а Куру походив з так званих *пауравів* "нащадків Пуру". Пуру – один із царів Місячної династії, наймолодший син Яяті від дружини-кшатрійки Шарміштхи; саме йому, наймолодшому, а не Яду, найстаршому синові від дружини-брахманки, Яяті передав царський трон. Тож Куру – паурав, нащадок Пуру. Тут може й критися розгадка етнонімів *поляни* й *половці*. Загальне означення нащадків Пуру – *паурави*, чеський термін на означення їх – *puruovci*. А санскр. *пуру* "багато; всі; народ" тотожне грец. *полі* (*політехнікум, поліфонія, поліклініка* тощо), тож із *пуруовці* цілком може утворитися *пулуовці* й *половці*. Деякі дослідники схильні гадати, що Дніпро в давнину називався *Сіндгу-Сінд-Інд*. Це до певної міри підтримує те, що в низів'ях Дніпра існувала *Сіндська Скіфія*. Ім'я *Тапаті*, дочки Сонця, дружини Самварани й матері Куру, перегукується з іменем найголовнішої скіфської богині Табіті. Привертають увагу й численні назви в Україні на *Кор*, зокрема, *Коростень, Корсунь, Керч, Коростишів, Кореїз, Корець*.

Курувіра "Герой (племені) куру" – одне з імен могутнього воїна Карни, який воював проти своїх рідних братів пандавів на боці кауравів – їхніх двоюрідни братів. *Карна* – дошлюбний син Прітхи-Кунті, тітки Крішни по-батькові, від Сур'ї-Сонця. А *Куру* – давній цар Місячної династії, спільний предок пандавів і кауравів, війну між якими описує "Махабгарата". *Куру* й назва країни, столицею якої була *Індрапрастха* "Престол Індри" (нинішнє Делі). У "Махабгараті" це *Курукшетра* "Поле Куру" й *Куруджангала* "Ліс Куру" (від санскр. *джангала* "ліс" постало сучасне *джунглі*).

Курукшетра "Поле Куру" – назва країни й місце, де відбулася 18-денна битва *кауравів* зі своїми двоюрідними братами – *пандавами*, описана в "Махабгараті". Цей регіон обмежовувала з півночі ріка *Сарасваті*, півдня – *Дрішадваті*. Назву складають санскр. *куру+кшетра*, де *куру* – "Куру", а *кшетра* – "поле, лан, край"; тут, за міфом, цар Куру, легендарний родоначальник кауравів, колись зорав поле, через що нібито й постала назва *Курукшетра* "Поле Куру", інакше – *Куруджангала*, де санскр. *джангала*, з якого постало сучасне *джунглі*, означає "ліс". Тобто й тут маємо сусідування семем *поле – ліс*, як і в етноні-

мах *поляни* й *древляни*, що їх декотрі дослідники воліють пов'язувати з поняттями *поле* й *ліс*. Інші назви Курукшетри-Куруджанґали – *Куру, Курудеша, Курураштра, Курурадж'я, Курустхана*, де санскр. *деша, раштра, радж'я, стхана* мають однакове значення "край, країна, держава". На території колишньої Курукшетри нині утворений штат *Харіяна* "Край Харі", назва якого співзвучна назві *Аріяна*, а з українським оканням – *Оріяна*. Де *Харі* – одне з імен бога Вішну, якого "Велесова книга" знає як *Вишень* і *Вишній*. Прізвище *Вишень* побутує в сучасних українців, на Черкащині є *Вишнопіль*, тотожний індійському *Вішнупур* "Місто Вішну". "Ману-смріті" ("Закони Ману") зазначають: "Курукшетра, Матсья, Панчала й Матхура – це *Брахмарші-деша*, тобто "Країна божественних мудреців-ріші". За рангом вона – друга після Брахмаварти між ріками Сарасваті й Дрішадваті".

Курустхана (хінді *Курустхан, Курустан*) "Країна Куру" – інша назва *Курукшетри* (*див.*), країни *куру-кауравів-кавравів*, яку утворюють санскр. *куру+стхана*, де *куру* – "Куру", а *стхана, стхан* – "місце, місцевість, край, країна, держава" (пор. укр. *стан* "місце стоянки"). Синоніми: *Курудеша, Курурадж'я, Курураштра* або просто *Куру*. Мовою хінді *Курустхана* буде *Курустхан*, що винятково близьке за звучанням із назвою древлянської столиці – *Коростень*, яка означає "Місто Бика", "Биків-Турів", "Бичеськ-Турійськ". Причому *стен* у *Коростень* тотожне індоіран. *стхан-стан*, як і в назві *Бористен* в античних авторів щодо Дніпра й давнього міста Ольвія (біля Коростеня є і *Олевськ*). З *Курустхан-Коростень* споріднені українські назви *Короща* – річка в Коростенському районі, ліва притока Ірші, *Курушан* на Запоріжчині, у басейні ріки Молочної (де й знаменита Кам'яна Могила); там і село *Курошани*, назва якого вочевидь пов'язана не з шануванням курей. А також *Корсунь* на Черкащині й *Корсунь* – давньоруська назва Херсонесу Таврійського, столиці таврів-русів, яких антична традиція знає з часів Троянської війни (XIII ст. до н.е.). Назву *Корсунь* пов'язують з грец. *херсонес* "півострів", хоча насправді *Херсонес* – грецьке осмислення незрозумілої аборигенної назви, фонетично подібної до грецького слова із значенням *півострів*. Таке пояснення заперечують назви в інших ареалах, які не мають жодного стосунку до поняття *півострів*: рр. *Корсунка* в басейні Росі, *Корсунь* у басейні Міусу (Донеччина), і ті ж *Короща, Курушан, Курошани*. Останні дві назви містять *Кур+шан*, де *шан-сан* в іранських мовах "місце, місцевість, край" (*Зеравшан, Бадахшан, Уструшана, Хорасан*), споріднене з інд. *стхана-стхан-стан*, яке сходить до санскритської дієслівної основи *стха* "стояти, перебувати, бути", якій тотожне *ща* в укра-

їнських назвах *Гоща, Короща, Тараща, Мирогоща, Пирогоща* і *щина* в назвах *Київщина, Черкащина, Коростенщина, Одещина* та ін.

А *кур* – "бик" (осет. *kur, kyr*, памір. *gur*, іран. *kurush*), відбите в українських прізвищах *Білокур-Білокура* "Біловіл", і *Чорнокур* та *Калакур-Калакура* "Чорновіл". Ці ж компоненти маємо і в назві *Корсунь*, яка означає те саме, що й *Курушан* і *Курошани*, тобто "Місце-Місцевість Бика", "Биків", щодо річки – "Бикова, Бичача". Що цілком у руслі й етноніма *таври-руси*, який означає *бичичі, туричі*, столицею яких і був Херсонес Таврійський, літописний Корсунь, нинішній Севастополь. Етимологічні двійники *Корсуня* – укр. *Херсон* й іран. *Хорасан*. *Короща* – річка в басейні Тетерева на Житомирщині, притока Ірші, а українські гідроніми *Ірша-Арша-Орша* споріднені з санскр. *арша* "бичачий", від санскр. *вріш-варш* "самець, бик". Тож і назва *Короща* розкладається на *Коро+ща*, де *ща* – суфікс місця (санскр. *стха* "місце"), а *кор-коро* – "самець, бик" (осет. *kur, kyr*, памір. *gur*). Тобто й назва *Короща* щодо річки означає "Бичача, Турова", а щодо населеного пункту – "Биків-Турів", вона – етимологічний двійник назв *Коростень, Курушан, Курошани, Корсунь*, тобто має спільне походження й однакове значення. Треба зважати й на те, що *бик, тур* в індійських мовах несе значення і "опора, оплот, укріплення, фортеця", що підтверджує і укр. *бик* на означення мостової опори. А "бичачих" і "турових" назв в Україні не злічити.

Кушадгваджа "Кушостяжний" – ім'я брата царя Джанаки, прийомного батька царівни Сіти, дружини Рами. Дві доньки Кушадгваджі, мовить епос, були замужем за Бгаратою і Шатруґхною, братами Рами, теж героями "Рамаяни". Ім'я складають санскр. *куша+дгваджа*, де *куша* – священна трава з гострими стеблами, використовувана при жертовних обрядах, різновид нашої осоки, а *дгваджа* – "прапор, знамено, стяг". Тобто *Кушадгваджа* означає, що на стягові цього царя було зображено пучок трави куша, інша назва якої – *дарбга* (*див.*).

Кушастхала "Де рясно трави куші" – стародавнє поселення, ототожнюване з нинішнім містом Канаудж у штаті Мадг'я-Прадеш. Назву складають санскр. *куша+стхала*, де *куша* – назва священної трави, інша назва якої – *дарбга*, а *стхала* – "місце, місцевість", утворене від дієслівної основи *стха* "стояти, бути" із суфіксом *ла* (творить прикметники й іменники від дієслівних основ), яка в українській мові відбита як *ща* (*Гоща, Тараща, Мирогоща, Пирогоща*), а суфікс *ла* – як *ля-ль-л* (*чап-ля, журавє-ль, сті-л*); санскр. *стхала* (хінді *стхал*) споріднене з давньоукр. *стіл* "престол, трон". Тобто *Кушастхала* дослівно означає "Місцевість-край, багата травою куша", "Кушанськ".

Таке тлумачення підтримує і те, що була країна *Відарбга* "Славна травою дарбга", де *дарбга* – інша назва трави куша. Царем Відарбги в часи "Махабгарати" був Бгішмака, батько царівни Рукміні, дружини Крішни, а ім'я *Бгішмака* "Грізний" тотожне українському прізвищу *Бушмака*. Тож якщо назва одного з п'яти поселень – *Асанді* (*див.*), яке просили у кауравів брати-пандави замість належного їм півцарства, знаходить паралель у Криму, то й *Кушастхала*, яку вони теж хотіли мати, могла бути десь поблизу, бо навряд чи п'ятеро братів воліли жити далеко один від одного. Тому привертає увагу, що в Україні багато назв на *Куш*, особливо річок: *Кушниця, Кушугур, Кушугум, Кушумбет, Куширувата, Кошова, Кошувата*, а також *Коща, Кущувата, Кощувата, Кущавка, Кущівка, Кущавське*. А оскільки *куша-дарбга* – різновид осоки, то сюди стають і гідроніми *Осока, Осота, Осотяна, Осотянка* та ін.

Кушастхалі "Кушославна" – столиця царства *Анарти* (*див.*), яку індійська традиція ототожнює зі столицею Крішни – *Дварака* (*див.*). Легендарним засновником Кушастхалі вважається цар Райвата, який правив в Анарті і дочка якого Реваті була дружиною Балаві-ри, старшого брата Крішни. Діда Реваті звали *Рева*, брата – *Реват*, а в українців поширені прізвища *Рева, Ревут, Реут, Ревуцький* і численні похідні від них. Назву складають санскр. *куша+стхалі*, де *куша* – священна трава, а *стхалі* – "місце, місцевість, край".

куштха "ростуча на землі", "земна" – священна трава (*Costus speciosus*), яка нібито росте на гімалайських вершинах поряд із травою, з якої виготовляють сому, описується як усевиліковна. Назву виводять із *ку* "земля" і *стха-штха* "стояти, бути, розташовуватись", "місце, місцевість", відбите як *ще* в укр. *капище, церквище, монастирище*, як *ща* в назвах *Гоща, Коща, Тараща, Мирогоща* і як *щина* в *Київщина, Канівщина, Львівщина, Одещина, Черкащина*. Позаяк поряд із куштхою, за міфом, росла трава, з якої виготовлявся хмільний священний напій *сома*, відомий іще ведам, а сомі тотожна іранська *хома-хаома*, то можна припустити, що ця сусідка куштхи – *хміль*.

Кхаґасана "Який сидить на птахові" – ім'я-епітет Вішну, яке складають санскр. *кхаґа+асана*, де *кхаґа* – "птах", досл. "який ходить по небу" (*кха* "небо", *ґа* "ходити"), *асана* – "який сидить; сидіння", споріднене з укр. *осанка, осанистий*. Їздовим птахом Вішну є Ґаруда – владика птаства, тож за ним у Вішну й таке ім'я-епітет.

Кхаґендра "Цар птахів" – ім'я-епітет Ґаруди, їздового птаха бога Вішну, яке складають санскр. *кхаґа+індра*, де *індра* – "правитель, цар; Індра", а *кхаґа* – "птах", яке утворюють *кха+ґа*, де *кха* "небо", *ґа* –

"іти, рухатися". Тобто *кхаґа* дослівно – "який рухається по небу". Інші імена-епітети Ґаруди з *кхаґа*: *Кхаґеша* (*кхаґа+іша*) "Бог птаства", де *іша* – "бог, владика", *Кхаґешвара* (*кхаґа+ішвара*) "Бог птахів", де *ішвара* – "бог, владика, всевишній", *Кхаґадгіраджа* (*кхаґа+адгіраджа*) "Найвищий цар птаства", де *адгіраджа* – "верховний правитель, вищий владика".

кшатра (хінді *кшатр*, іран. *хшахр*) "сила, влада" – загальне означення воїнської верстви в давньоіндійському суспільстві. Через ланцюжок *кшатр-хшахр-хсар-сар* на слов'янському грунті термін прибрав форми *цар*. Численні українські прізвища *Цар, Царів, Царик, Царич, Царук, Царко, Царевич, Царський, Царенко, Царченко, Цариченко* свідчать не за те, що предки їхніх сучасних носіїв походили з царського роду, а за те, що вони належали до воїнського стану. Компонент *ксай* в іменах родоначальників скіфського народу *Колаксай, Арпоксай* і *Ліпоксай* теж сходить до *кшатр-хсахр-хсай-ксай* і теж означає "цар".

Кшатрадгарман "Чий обов'язок – служіння кшатрі" – воїнське ім'я, його в "Махабгараті" має син царя Друпади, що правив у країні Панчала, і брат Драупаді, спільної дружини п'ятьох братів-пандавів, битву яких зі своїми двоюрідними братами-кауравами описує "Махабгарата". Ім'я складають санскр. *кшатра+дгарман*, де *кшатра* – "воїнство, воїнська верства", а *дгарман* – "сповідник, служитель", яке споріднене з важливим філософсько-релігійним терміном *дгарма* "віра, закон, обов'язок" і сходить до дієслівної основи *дгар* "тримати", спорідненої з укр. *держати*. Санскр. *дгарма* й укр. *держава* споріднені, їх пов'язує і внутрішня семантика, бо *дгарма* – це морально-етичні закони й норми – запорука належного ладу й порядку в державі, а держава сповідує, обстоює і захищає ці закони, норми й устої, тобто *дгарму*.

Кшатрадева "Бог кшатри" – у "Махабгараті" ім'я знаменитого лучника, через якого загинув знаменитий воїн і полководець Бгішма, ім'я якого тотожне українському прізвищу *Бушма*. Ім'я складають санскр. *кшатра+дева*, де *кшатра* – "воїнська верства", *дева* – "бог".

кшатрії "воїни" – один із чотирьох і другий за важливістю (після жерців-брахманів) стан давньоіндійського суспільства, що включав воїнів, воїнську знать і правителів; за міфами, при творенні світу вони постали з рук Першолюдини-Пуруші, принесеного в пожертву. Обов'язком кшатріїв було здобувати засоби до життя військовою справою, захищати людей і країну, справедливо правити державою і забезпечувати в ній належний лад. На відміну від брахманів, їм забо-

ронялося навчати інших, відбувати деякі ритуали й брати милостиню. Колір кшатріїв – червоний, як і в русичів. Термін утворений від індоіран. *кшатр-кшахр-ксахр* "сила, влада". *Ксай* в іменах скіфських родоначальників – *Ліпоксай*, *Арпоксай* і *Колаксай* теж сходить до цієї основи і означає "цар". Це засвідчує, що певна частина давньоукраїнської спільноти належала до воїнського, кшатрійського стану і що предки сучасних українців знали чотиристановий суспільний поділ, як і скіфи, індійці та іранці. Цю думку підтверджує і скіфська легенда про чотири небесні дари (золоті чаша, сокира, плуг, ярмо), яку розповів Геродот у V ст. до н.е. і які символізують чотири суспільні стани: сокира – воїнів-кшатріїв, чаша – жерців, плуг – селян, ярмо – залежних общинників.

Кшаядвіра "Царственний герой" – ім'я ведійських божеств Індри, Рудри й Пушана, де Індра – бог-воїтель і владика небесного раю-сварґи, цар богів і ватажок небесного воїнства – його добре знає "Велесова книга", Рудра (давньоукр. *Род*) – згодом ототожнений із Шівою-Врішем (давньоукр. *Влес-Велес*), а Пушан – божество, пов'язане з сонцем і добробутом, покровитель худоби, шляхів і подорожніх, ім'я його споріднене з укр. *пишний*, *пишатися* "квітнути, буяти". Ім'я складають санскр. *кшаяд+віра*, де *кшаяд* "царственний" сходить до дієслівної основи *кші* "володіти, мати владу, владарювати, правити", з якою споріднені термін *кшатра* на означення воїнського стану, так званих *кшатріїв*, і *ксай* "цар, правитель" в іменах родоначальників скіфських племен – *Колаксай*, *Ліпоксай* і *Арпоксай*.

Кшіраваті "Молочна", "Молоковиця" – річка, згадувана в "Махабгараті", назву складають санскр. *кшіра+ваті*, де *кшіра* – "молоко", а *ваті* – суфікс, тотожний суфіксові *виця* в українських назвах. Тобто *Кшіраваті* дослівно означає "Молоковиця", а оскільки санскр. *кшіра* й хінді *кшір* споріднені з укр. *сир*, то й *Сировиця*. Річка *Сировиця* є на Львівщині, а поряд із "молочними", в Україні багато й "сирних" річок: *Сирниця* і *Сирківщина* на Житомирщині, *Сирова* – на Закарпатті, *Сироватка* й *Сирець* – на Сумщині, *Сирень* – на Рівненщині, *Сириці* – на Херсонщині й Запоріжчині. *Сирець* – і притока київської Почайни та частина Києва. Індійською паралеллю до українських "сирних" назв є індійська річка *Дадгінаді* "Сирна ріка", де санскр. *наді* "ріка, вода" відбите в українських гідронімах *Надове*, *Надків*, *Надва*, *Недра* та ін., а *дадгі* (досл. "надоєне") споріднене з *дудг* "молоко", яке сходить до санскритської дієслівної основи *дух* "доїти; доїтися", "давати молоко". В індійців до традиційних п'яти священних продуктів, отримуваних від корови, входить і *сир*; вважається, що ці продукти мають магічну

очищувальну силу, тому широко вживані в ритуальних дійствах. Для свят Крішниного циклу неодмінні молочні продукти, надто кисле молоко, з яким пов'язаний навіть особливий обряд. Існує безліч оповідей про те, як малий Крішна цупив у жінок-пастушок сир, масло, сметану й молоко. Сам Крішна зріс серед пастухів, поклоніння йому рясно відбите в українських прізвищах і назвах, "Велесова книга" знає його як *Кришень* (таке ж прізвище побутує в сучасних українців). В українців є свято *Колодій*, інша назва якого – *Сирний тиждень*, коли на столі неодмінно мають бути вареники з сиром, масло й сметана. На Житомирщині є річка *Госира*, назві якої тотожне санскр. *ґокшіра* – "коров'яче молоко" (*ґо* "корова").

Кшіраджа "Народжена з молока" – ім'я Лакшмі, дружини Вішну, яке складають санскр. *кшіра+джа*, де *кшіра* – "молоко", *джа* – "народжена; дочка". Чоловічий варіант цього імені має світовий змій Шеша, на якому спочиває Вішну, а також Місяць-Чандра, котрий теж, як і Лакшмі, постав із Молочного океану. Санскр. *кшіра*, форма якого мовою хінді *кшір*, споріднене з укр. *сир*. Інші імена Лакшмі з *кшіра*: *Кшірабдгіджа* "Народжена з Молочного океану" й *Кшіродіджа* "Постала з Молочного океану".

Кшірасаґара (хінді *Кшірсаґар*) "Молочний Океан" – в індійській міфології один із семи океанів, наповнений молоком, тут на тисячоголовому змієві Шеші відпочиває бога Вішну (укр. *Вишень*, *Вишній*) у проміжках між твореннями світу. Назву складають санскр. *кшіра+саґара*, де *кшіра* – "молоко", споріднене з укр. *сир*, а *саґара* – "море, океан". Коли боги та їхні старші брати – асури сколочували Молочний океан, аби повернути скарби, втрачені під час всесвітнього потопу, богиня щастя й багатства Лакшмі вийшла з нього, пригорнулася до грудей Вішну й стала його дружиною. Семантичні двійники назви *Кшірасаґара* – *Кшірасамудра* й *Кшірадгі*. Молочний океан відіграє в індійській міфології виняткову роль, його сколочували боги-деви та їхні старші брати й постійні супротивники *асури* й повернули 14 скарбів, які затонули під час потопу. З них Вішну дісталися мушля, булава й Лакшмі – богиня щастя, багатства й сімейної злагоди, тотожна балтійській Лайме і слов'янській Ладі. Індрі дісталися білі кінь та слон і чарівне дерево *паріджата*, яке сповняє бажання, Шіві – півмісяць, яким прикрасив свою зачіску. Ці божества знає давньоукраїнський пантеон. В Україні багато "молочних" річок, що може пояснюватися як важливістю їх для місцевої людності, так і смаковими якостями води, як і *"доброводі"*, *"медові"* й *"сирні"* річки. Лише у водозборі Дніпра маємо річки *Молочавка* (Житомирщина), *Молочна* (притока

Росі, тут і село *Молочне*), струмок *Молочний* на Київщині, болото *Молочна*, колись річка, судячи з назви в жіночому роді. У басейні Дністра – ручай *Молочанка*, а Дунаю – два потоки *Молочний* і *Молочний Звір*, у басейні Азовського моря – ріка *Молочна*, біля якої стоїть знаменита Кам'яна Могила, *Молочний Утлюк*, притока Молочної, що впадає в озеро *Молочне*. Прикметно, що найбільш "молочним" виявляється ареал Азовського моря, де в давнину жили індоарійські, так звані *сіндо-меотські* племена.

Кшітадіті "Земна Адіті" – інше ім'я Девакі, матері Крішни, яке складають санскр. *кшіта+адіті*, де *кшіта* – "земля", *адіті* – богиня, донька бога-отця Дакші, дружина мудреця Каш'япи й мати деяких богів, так званих *адітьїв*. Санскр. *адіті* також означає "сонце".

Кшітібгу "Постала з Землі" – ім'я-епітет Сіти, дружини царевича Рами, яку, за міфами, знайшли в борозні, коли цар Джанака здійснював ритуальну оранку поля; ім'я *Сіта* й означає "Борозна", досл. "Виорана". Ім'я складають санскр. *кшіті+бгу*, де *кшіті* – "земля", *бгу* – "народжена, виникла, постала", споріднене з укр. *бути*. Синонім *Кшітіджа* – "Народжена Землею".

лавана, лаванья, лавангалата – санскритські назви різних квітів, в основі яких лежить санскр. *лавана* "гарний, чарівний, привабливий". Можлива спорідненість з укр. *лаванда*.

лагуда "кий, палиця, дрючок" – це санскритське слово споріднене з сучасними українськими прізвищами *Лакида* і *Лакуда*, що мають і форми *Лакиза* та *Лакуза*. На слов'янському грунті індійському *у* часто відповідає *и*: санскр. *ту* – укр. *ти*, *муша* – *миша*, *шула* – *шило*, *чатура* – *чотири*, *куп'яте* – *кипіти*, *рудате* – *ридати*. Тому *лагуда* має слов'янські форми *лагида*, *лакита*, а також *лагира*, *лагила*, бо *д* в санскр. *лагуда* – церебральне й вимовляється як англійське *d*. А церебральне *д* може звучати як церебральне *р*, що ми й бачимо насправді, бо *лагуда* має і форму *лагура*, відбиту в Україні як назва *Лагура* в Криму (у Птолемея). Різновидами санскр. *лагуда* є *лакута*, *лагура*, *лагула*. На Житомирщині є село *Лагульськ*, підпорядковане нині селу Несолонь на правому березі річки Тні, в центрі якого – залишки давньоруського городища, а на околиці – слов'янське поселення VI-VII ст. Оскільки санскр. *лагула* – "кий, палиця", то *Лагульськ*, отже, *Київськ*.

Сюди ж стає і ім'я *Лакедемон*, що його мав син Зевса від Тайгети, однієї з семи дочок Атланта й Плейони, які мають загальну назву *Плеяди*. Плеяд, за міфом, переслідував мисливець Оріон, вони перетворилися на голубиць, а Зевс підніс їх на небо, де вони стали сузір'ям *Плеяди*. За Лакедемоном і країна називалася *Лакедемон*, інша назва якої – *Спарта*, за дружиною Лакедемона, внучкою *Лелега*, яку звали *Спарта*. Ім'я *Лакедемон* складають компоненти *лакеде+ман-мон*, де *лакеде* споріднене з санскр. *лакуда-лакида-лакеда* "палиця, кий, жезл", а *ман-мон* – суфікс наділеності чимось. Тобто *Лакедемон* означає "Наділений києм, жезлом", "Києдержець", "Киянин". За країною *Лакедемон* її жителі – *лакедомоняни*, *лакедемонці*, інша назва яких – *спарти*, *спартанці*. *Лакедемонці* означає "києдержці, кияни", вони мають ін-

доарійску семантичну паралель на теренах Давньої України – *дандарії*, у санскриті ім'я *Дандаман* теж означає "Наділений києм-жезлом", як і ім'я *Лакедемон*. Різновидом *дандаман* є *дандадгар* "києдержець, жезлодержець", а індоарійських *дандаріїв* античні автори знають на Кубані й Південному Бузі упродовж тисячоліття, вони входили до Боспорського царства, яким довгий час правили царі з династії Спартокідів, вочевидь пов'язані зі Спартою. А лакедомоняни-спартанці здавна відомі своєю воїнською доблестю. По сусідству з Лагульськом на Житомирщині є і село *Лідівка*, назва якого, напевне, відбиває зв'язок з лідійцями-ілірійцями, які споріднені зі спартанцями-лакедемонцями. Тож санскр. *лагуда* має свій синонім – санскр. *данда* "кий, жезл, скипетр", з найдавніших часів засвідчене на українських теренах. А українські прізвища *Лакида-Лакуда*, що мають і форму *Лакиза-Лакуза*, означають *Кий*.

Лакшман "Щасливий" – син царя Дашаратхи і його дружини Сумітри, зведений брат і сподвижник Рами, героя "Рамаяни", чоловік Урміли, сестри Сіти, взірець братньої відданості – був нерозлучним супутником Рами та його дружини Сіти під час їхнього 14-річного вигнання. Як індійському імені *Лакшмі* на означення богині щастя, багатства і сімейної злагоди й дружини Вішну відповідає латиське *Лайме*, так і індійське чоловіче ім'я *Лакшман* відповідає латиському імені *Лаймон*. Ім'я *Лакшман* означає "Щасливий", бо його носій мав на тілі деякі щасливі прикмети – родимки тощо. Сходить ім'я до санскритської дієслівної основи *лакш* "мати щасливу прикмету, бути щасливим", спорідненої з англ. *lucky* "щасливий". Місцеві форми імені *Лакшман – Лакхман, Лакхан, Лакха, Лакка*, можливо, споріднене з сучасним іменем *Лука*. Є також жіноче ім'я *Лакшамана* "Щаслива".

Лакшмі "Щаслива", "Благодатна", "Успішна", "Прекрасна", "Чарівна" – дружина бога Вішну, богиня щастя, багатства й сімейної злагоди, тотожна балтійській *Лайме* й давньоукраїнській *Ладі*. Як грецька Афродіта постала з піни морської, так і Лакшмі постала з морських вод, коли боги-деви і їхні старші брати – асури сколочували Молочний океан, щоб повернути скарби, затонулі під час потопу. Земні втілення Лакшмі – Сіта, дружина Рами, та Радга, улюблена пастушка Крішни. Інші імена Лакшмі: *Амала* (наголошене останнє *а*) "Чиста", "Бездоганна", "Непорочна", *Індіра* "Дарувальниця багатства, добробуту", *Лола* "Чарівна", "Прекрасна".

Лакшмінараяна "Лакшмі й Нараяна" – ім'я, складене з імен двох божеств *Лакшмі+Нараяна*, де *Нараяна* – одне з імен Вішну, дружиною якого і є Лакшмі.

Лакшмічандра "Місяць Лакшмі" – ім'я-епітет Вішну, яке складають санскр. *лакшмі+чандра*, де *Лакшмі* – дружина Вішну, богиня щастя, багатства й сімейної злагоди, якій тотожні балтійська *Лайме* і давньоукраїнська *Лада*. Санскр. *чандра* означає "місяць", воно відбите в українських назвах і прізвищах як *шандра*. Деякі інші імена Вішну, пов'язані з його дружиною: *Лакшмідева* "Бог Лакшмі", *Лакшмідаса* "Відданий Лакшмі", *Лакшмідгара* "Лакшмідержець", *Лакшмікانта* "Коханий Лакшмі", *Лакшмілала* "Улюбленець Лакшмі", *Лакшмінатха* "Цар Лакшмі", *Лакшмірамана* "Коханий Лакшмі", *Лакшмісакха* "Друг Лакшмі", *Лакшміндра* й *Лакшміша* "Владика Лакшмі", де *іша* "господь, всевишній" тотожне християнському *Ісус*.

Лалітакішор "Чарівний юнак" – ім'я-епітет Крішни, яке складають санскр. *лаліта+кішор*, де *лаліта* – "чарівний, гарний", *кішор* – "хлопець, молодик, юнак". Інші імена Крішни з *Лаліта*, яке споріднене із сучасним жіночим іменем *Лоліта* "Чарівна", "Прекрасна": *Лалітакумара* "Прекрасний принц", де *кумара* – "знатний юнак; царський син, царевич", *Лалітамохана* "Прекрасний чаруватель", де *мохана* – "захоплювач, чаруватель, утішник".

Ланґалін "Плужник" – в індійській міфології Баладева-Білобог, землеробське божество, атрибут і зброя якого – рало, плуг. Баладева-Ланґалін – старший брат бога-воїна Крішни, різні імена обох рясно відбиті в українських прізвищах і назвах. Ім'я складають санскр. *ланґала-ланґула-лагула* "рало, плуг" із суфіксом присвійності або наділеності чимось *ін*, якому тотожне укр. *ин* у назвах і прізвищах. Є індійське чоловіче ім'я *Лангала-Ланґула*, давні джерела згадують річку *Ланґалі* "Плужну", "Плужницю", що їй поклонялися як богині. Річка *Плуженица* є в басейні Десни на Чернігівщині. У Новоград-Волинському районі Житомирщини є давнє (видно вже з назви) село Несолонь, біля якого є давньоруське городище і якому (серед інших) підпорядковане село *Лагульськ*.

Ланґаліша "Лемішна богиня" – ім'я богині-воїтельки Дурґи-Деві-Діви, ім'я якої на теренах України античні автори засвідчують іще в IV ст. до н.е., численні "дівині" й "дівочі" назви по всій Україні пов'язані саме з нею. Ім'я-епітет складають санскр. *ланґалі+іша*, де *ланґалі* "плуг, рало, леміх", *іша* – "бог", *іші* – "богиня". На Житомирщині (Лугинський р-н) є річки *Леміш* – притока Жерева і *Лемля* – притока Ірші. Там і село *Стрибіж*, назва якого сходить до язичницького Стрибога, інше ім'я якого *Влес-Велес*, а він тотожний індійському Вріші-Шіві-Роду. А Дурґа-Деві-Махеші-Мокоша – дружина Шіви-Рода, тож і Стрибога. Ім'я *Дурґадеві* "Дурґа-богиня" у грецькій

передачі *Тірґатао* засвідчене в давній Україні ще в IV ст. до н.е., тут його мала дружина сіндського (індського) царя.

Лахор – місто в історичній Індії, добре відоме в давні часи, було столицею сікхської держави в Пенджабі (1799-1849), після 1947 року відійшло до Пакистану, де є адміністративним центром провінції Пенджаб (історичний Пенджаб нині поділений між Індією і Пакистаном). З назвою *Лахор* споріднене таврське поселення *Лагура* в Криму, яке у II ст. згадує Птолемей, а Пліній знає як *Лагира*. Пенджаб давньоіндійські джерела називають *Аратта*, його знає "Велесова книга", у Пенджабі записана "Рігведа", там і досі є свої "запорожці", які носять жовто-блакитне вбрання. А засновник сікхизму Гуру Нанак народився біля міста *Чухиркан*, назва якого тотожна назві *Чигирин*, що її мала козацька столиця часів Богдана Хмельницького. Назва *Лахор* сходить до санскр. *лаґура* "кий, ціпок, палиця, булава", яке має і форму *лагула*, а на Житомирщині є *Лагульськ* (див. *Ланґалін*).

Лілаватара "Втілення розваг" – ім'я-епітет Крішни, яке складають санскр. *ліла+аватара*, де *ліла* – "гра, розвага, забава", *аватара* – "втілення, уособлення". Народна вистава у Північній Індії, присвячена Крішні, називається *крішналіла* або *расліла*, її витоки вбачають в епізоді міфів про Крішну, коли юні пастушки-ґопі танцюють коловий танок, зображаючи Крішну та його подвиги. Історичними центрами крішналіли є місто Матхура й місцевість Вріндаван, де пройшли дитиство і юність Крішни. Виставу складають церемонія поклоніння богам, танцю в стилі катхак та ігрова частина – *ліла*. Оповідачем є постійний персонаж вистави – *Свамі* або *Ґосаїн*, якому тотожне укр. *хазяїн*, ролі виконують хлопчики-брахмани.

лока "світ" – частина давньоіндійського всесвіту. Найраніші універсальні уявлення про два світи (*локадвая*) на космічній вертикалі – земній і небесній сходять до "Рігведи"; його згодом замінює поняття *локатрая* або *трілока* "три світи", тобто земля – обитель людей, небо – богів і підземний світ асурів-демонів. Санскр. *лока* має значення "місце, край, країна; простір, світ, всесвіт, земля; люди, народ, людство", з *лока* є багато імен на означення різних богів: *Локакрітт-Локакартар* "Творець світу", *Локанатха* і *Локапаті* "Цар світу", *Локеша* і *Локешвара* "Владика світу", *Локадгатар* "Творець світу".

Локаматрі "Мати світу" – ім'я-епітет Лакшмі, дружини Вішну, богині щастя, багатства й сімейної злагоди, яке складають санскр. *лока+матрі*, де *лока* – "світ", *матрі* – "мати". Інше ім'я Лакшмі із значенням "Мати світу" – *Локаджанані*, де *джанані* "мати", дослівно "народителька", утворене від санскритської дієслівної основи *джан* "ро-

дитися, народжуватися", тотожної латин. *gen*. Тобто *Локаджанані* – "Народителька світу", де з *джанані* споріднені укр. *жінка, жених, женитися, женіння*.

локапала "охоронець світу" – поняття в епічній міфології на означення 8 богів, які охоронять 4 основні й 4 проміжні сторони світу. Схід охороняє Індра, захід – Варуна, південь – Яма, північ – Кубера; Сома-Місяць охороняє північний схід, Ваю-Вітер – північний захід, Аґні-Вогонь – південний схід, Сур'я-Сонце – південний захід. Кожен бог-охоронець має свого слона, який підтримує його сторону світу. В "Атхарваведі" Аґні – охоронець сходу, Індра – півдня, Варуна – заходу, Сома – півночі, Вішну – нижнього, а Брихаспаті – верхнього світу. Тобто індійська міфологія знає 4, 6, 8 і 10 сторін світу. Захисником усіх сторін світу на земному рівні вважався цар. Що скіфи знали вісім сторін світу засвідчує ім'я скіфського царя – *Октамасад*, який за зраду предківської віри й звичаїв убив свого брата *Ар'яніта* і сам посів престол. Ім'я *Октамасад* складають *Окта+масад*, де *масад* "бог; мудрий", а *Окта* – грецька передача скіфського *ашта, ошта* "вісім". Тобто *Октамасад* означає "Восьмибожний", йому відповідає слов'янське *Осмомисл* – епітет галицько-волинського князя Ярослава. Термін складають санскр. *лока+пала*, де *лока* – "світ", *пала* – "захисник, охоронець", відбите в етнонімах *пали, поляни, поляки*, назвах *Пала, Палакій, Палунь, Полянська земля, Семиполки*, іменах *Святополк, Ярополк* і *Полкан*, термінах *полк, полковник* і *полководець*.

Лохіта "Червона, Руда, Мідяниста" – інша назва ріки *Брахмапутра* (*див.*), у пуранах – *Лохітья*, а також означення планети Марс. З *лохіта* споріднене укр. *Лохвиця* – річка на Полтавщині, притока Сули, на якій і однойменне місто. Оскільки *виця* в *Лохвиця* тотожне санскр. *вані*, то індійська форма назви *Лохвиця* – *Лохавані, Лохвані*, у перекладі – *Рудавиця*. А лише на Полтавщині до десятка річок *Руда, Рудка, Рудька, Руда-Лозова, Крива Рудка* тощо.

Лохітаґріва "Червоношиїй" – ім'я-епітет Аґні-Вогню, яке складають санскр. *лохіта+ґріва*, де *ґріва* – "шия", споріднене з укр. *грива*, а *лохіта* – "червоний, рудий", звідки й хінді *лаху* "кров" (пор. давньоукр. *руда* "кров").

Лохітанґа "Рудотілий" – одна з назв планети Марс, утворена з санскр. *лохіта+анґа*, де *лохіта* – "рудий, мідянистий", *анґа* – "тіло, тулуб", а також одна з назв тризубця Шіви.

Лохіташва "Рудокінний" – ім'я-епітет Аґні й Шіви, яке складають санскр. *лохіта+ашва*, де *лохіта* (*рохіта*) – "рудий, червоний", *ашва* – "кінь".

Маданаґопала "Чарівний пастух" – ім'я-епітет Крішни, яке складають санскр. *мадана+ґопала*, де *мадана* "який п'янить, чарує" споріднене з укр. *мед*, а *ґопала* – "пастух" (досл. "охоронець корів, худоби"). Санскр. *Ґопала* (хінді *Ґопал*) також – одне з найпопулярніших імен Крішни, відбите в українських прізвищах *Гупал, Гупало, Гупалов, Гупалюк, Гупаленко* і назвах *Гупали* (на Волині), *Гупалівка, Гупалівщина* (обидві на Дніпропетровщині) та *Гопло* в Польщі (озеро), звідки й етнонім *гопляни*.

Мадгава "Нащадок Мадгу" – ім'я-епітет Крішни, а також Шіви й Індри, яке складають санскр. *мадгу+ва*, де *Мадгу* – предок Крішни, *ва* – суфікс збірної множинності, як в укр. *братва, литва, мордва, татарва*, рос. *ботва, листва*. Назва *мадгави* "нащадки Мадгу" – синонім до назви *ядави*, а ядави тотожні літописним ятвягам. Інші імена Крішни з *Мадгава*: *Мадгаванандана* «Син мадгавів» (*нандана* "син, нащадок"), *Мадгавадева* "Бог мадгавів" (*дева* "бог"), *Мадгавараджа* "Цар мадгавів" (*раджа* "цар, правитель"), *Мадгавачандра* "Місяць серед мадгавів", де *чандра* "місяць" відбите в українських прізвищах та назвах як *Шандра*.

Мадгавапрія "Кохана Мадгави" – інше ім'я Радги, улюбленої пастушки Крішни, яке складають санскр. *мадгава+прія*, де *мадгава* – одне з численних імен Крішни, *прія* – "кохана, улюблениця", споріднене з укр. *приятель, приятелька, приємний, приязнь*, яке має і значення "дружба, любов".

Мадгувата, Мадгуваті "Медовиця" – річки в Індії, назву складають санскр. *мадгу* "мед" і суфікс *вата, ваті*, тотожний укр. *вата, виця* в назвах *Горохувата, Комишувата, Скелювата* й *Щекавиця, Юрковиця, Хоревиця* та ін. На Черкащині є річка *Медувата*, структурно й значеннєво тотожна індійським *Мадгувата* й *Мадгуваті*. Взагалі

"медових" індійських та українських назв багато: в Індії це *Мадгудгара* "Медовий потік", священна ріка *Мадгудіва* "Медовобожественна", *Мадгукулья* "Медовопотічна", *Мадгуматі* "Повна меду", *Мадгунаді* "Медова річка", *Мадгувахіні* "Медоноша" (пор. річку *Золотоноша* на Черкащині, що має значеннєвого індійського двійника – річку *Хемавахіні*), гора *Мадгукута* "Медововершинна" тощо. В Україні маємо дві річки *Медунки* (на Вінничині й Київщині), причому друга *Медунка* – притока Молочної, вона тече в селі *П'ятигори* Тетіївського району, назву *Тетіїв* народні перекази пов'язують з половецьким князем Тетієм, а українські половці мовно й етнічно споріднені з *раджпутами* – індійськими "козаками". Назву *Медова* мають 4 болота, колись річки, якщо судити з назв у жіночому роді, причому три з них впадають в Азовське море, де й річка Молочна з її знаменитою Кам'яною Могилою. Річка *Медунка* на Київщині, де й річка *Медвинка*, теж притока річки Молочної, щоправда, вже іншої. Довкола Азовського моря (давньої *Меотиди*) жили індоарійські, так звані *сіндо-меотські племена*, тому й не дивно, що в обох ареалах чимало "медових" річок. На Львівщині є селище *Меденичі*, вперше згадане 1395 р., хоча археологічні дані засвідчують, що воно існувало набагато раніше. Про заняття тутешньої людності бортництвом підтверджує і писемна згадка, що в XV-XVI ст. на печатці Меденич були зображені три вулики.

мадгумакхі – санскритське означення бджоли, утворене з *мадгу* "мед" та *макхі* "муха", тобто дослівно "медова муха". Синонім – *мадгумакшіка* (пор. *мошка*), який водночас і чоловіче ім'я.

Мадгунаді "Медова річка" – річка в давній державі *Відарбга*, якою в епічні часи правив цар *Бгішмака*, батько царівни Рукміні, дружини Крішни. Назву *Мадгунаді* складають санскр. *мадгу+наді*, де *мадгу* "мед", *наді* "річка, вода", відбите в українських річкових назвах *Надва, Надків, Надове, Надюнька, Недра*. А індійське воїнське ім'я *Бгішмака* "Грізний" (досл. "Який наводить страх") тотожне українському прізвищу *Бушмака*, назва *Відарбга* споріднена з етнонімом *дуліби* й назвою *Здолбунів*.

Мадгупаті "Владика весни" – ім'я-епітет Крішни, яке складають санскр. *мадгу+паті*, де *паті* – "ватажок, вождь", а *мадгу* може означати і мед, і весну (весняний сезон), і перший місяць індійського календаря *чайтра*, який відповідає європейському березню-квітню (відлік в індійців з середини місяця). Індійський рік починався саме у березні-квітні, як колись і в слов'ян.

Мадгуранатха "Цар (усього) солодкого" – ім'я-епітет Крішни, складають санскр. *мадгура+натха*, де *мадгура* – "солодощі; солодкий",

а *натха* – "правитель, цар". Санскр. *мадгура* утворене від *мадгу* "мед", отож ім'я *Мадгуранатха* можна тлумачити і як "Цар (усього) медового".

Майтхілі "З Мітхіли", "Мітхілійка" – ім'я царівни Сіти, дружини царевича Рами, героя "Рамаяни", дане за країною Мітхілою, де вона жила і де правив її названий батько *Джанака* "Народитель", який знайшов її в борозні під час ритуальної оранки; через це вона й *Сіта* – "Борозна" або "Виорана".

Мал, Маль "Чорний", "Темний" – тамільська назва Вішну та його земної аватари (втілення) Крішни, синонім – *Тірумаль* "Священний Темний". Припускають, що первісно Маль – дравідійське пастуше божество, яке втілювало темну половину року, сезон дощів, і сходило до "юного бога" протодравідійської міфології, як і інше божество – *Муруга-Муруган* (пор. укр. прізвище *Моруга*). Санскрит дає для *мала-мал* значення "темний, чорний" і "вінок, вінець, корона". У санскриті *малін* і *мальвант* "темний, чорний", *маліниман* "чорнота", *маліні кар* "чорнити" (пор. укр. *малювати* з первісного *чорнити*). У запорожців засвідчені прізвища *Малуш-Малиш*, *Малавіра-Маловіра*, *Маламуж-Маломуж*. Особливо багато імен з компонентом *маль* у пенджабців і раджпутів – індійських "козаків". Героїня раджпутського епосу – *Мальхна*, місто в Раджастхані – *Малькхед*, раджпутські князі мали ім'я *Мальдев*, сучасний індійський генерал має прізвище *Мальхотра*. У сікхів поширені імена *Бахтмаль*, *Іодармаль*, *Дарґахмаль*, *Дгірмаль*, *Каурамаль*, *Натхмаль*, *Пахармаль*, *Сураджмаль*, *Чухирмаль* тощо, де *маль* сприймається саме в значенні "вінок; увінчаний" і часто вжите з іменами Вішну й Крішни або їхніми атрибутами.

Древлянський князь Мал означується іще як *Малко Любечанин*, а в билинах як *Микита Залещанин*. Що наштовхує на думку: а чи не синоніми імена *Мал* і *Микита*, адже в санскриті *мукута* теж "вінець, корона". Річка *Мала* в Індії і означає "Вінок", "Уквітчана", тобто пишнозелені береги, уквітчують її, як вінком, короною. *Маладеві* – одне з імен Лакшмі, дружини Вішну, означає "Увінчана богиня", "Укоронована богиня", а сам Вішну має імена *Маладева-Мальдев*. Тож цілком можливо, що й древлянське ім'я *Мал* означає те саме, що й *Крішна*, тобто "Чорний", а похідне від нього *Малуша* – семантичний двійник давнього жіночого імені *Чорнуша*, яке, в свою чергу, тотожне індійському жіночому імені Крішна (наголошене *а*). Тоді й назву *Малин* можна тлумачити як *Чернин*. Загадковий етруський вираз *cure malave* можна тлумачити як *бики чорні*, зважаючи, що *cur*, *kur* "бик", а іє. *mal* "чорний, темний". У такому разі *cure malave* тотожне виразу

бусове врани "бики вороні" у "Слові" і назві *Malorossa* "Чорнобиків" у Аноніма Равенського (VII ст.). Биків і корів колись дарували жерцям і храмам, а корида постала з ритуалу, в якому важлива роль відігравали бики. Водночас в етруській мові *malave* означає "гори", засвідчені етруський цар *Малей* і гора *Малей*. І в дравідійських мовах *malay* "гора", назва дравідомовного населення в індійському штаті Керала – *малаялам* "горяни, горці", мова їхня теж *малаялам*. А людність Керали належить до палеосередземноморської раси, як і більшість дравідійських народів. То чи не споріднені назви *дравіди* й *древляни*? Показово, що *Мал* входить в імена богів, які найбільше відбиті в Давній Україні: *Маліні* – ім'я Дурґи, дружини Шіви, інші імена якого *Род, Влес-Велес, Стрибог, Мокош, Бутанат, Махадава. Малаті, Мальяваті, Маліні* – назви Ґанґи, ще одна назва якої – *Апаґа* має в Україні добрий десяток двійників. *Мальяван* – священна гора в Індії, *Малявіка* – жіноче ім'я, ручай *Малявка* на Житомирщині, на Івано-Франківщині (в Яремчі) гора *Малява* і потік *Малявський*.

Маллапрія "Покровитель борців-силачів", "Борцелюб" – ім'я-епітет Крішни, яке складають санскр. *малла+прія*, де *малла* – "кулачний боєць; силач", *прія* – "улюбленець; любитель, прихильник", якому в складних словах тотожне укр. *люб* (пор. *добролюб, правдолюб, виноолюб* тощо).

Манджукешін "Прекраснокосий" – ім'я-епітет Крішни, творять санскр. *манджу+кешін*, де *манджу* – "краса, чарівність; чарівний, прекрасний", а *кешін* – "косатий", "з довгим волоссям", споріднене з укр. *коси* "волосся". Утворене від *манджу* ім'я *Манджула* "Вродливий", "Ґарний" тотожне українському прізвищу *Манжула*, від якого похідні – *Манжуленко* й *Манжеленко*.

Манджула "Красень", "Вродливець" - санскритське чоловіче ім'я, де санскр. *манджу* означає "краса, врода, чарівність", а *ла* суфікс, що творить прикметники від іменників і дієслівних основ. Тобто *Манджула* означає "Ґарний-Вродливий-Чарівний". Йому тотожне козацьке й сучасне українське прізвище *Манжула*, похідні від якого прізвища *Манжуленко, Мандзуленко, Манджеленко*. Індійські цариці й царівни в епосі мають ім'я *Манджуліка* "Красуня, Вродливиця", а річка на Полтавщині, права притока Псла, має назву *Манжейліка*; тут і село *Манжелія*. Назву чомусь вважають тюркською, хоча насправді вона споріднена з санскр. *манджула* "гарний, чарівний".

Манджушрі "Прекрасна богиня", "Божественна вродливиця" – ім'я-епітет Лакшмі, яке складають санскр. *манджу+шрі*, де *шрі* – "богиня", а *манджу* – "краса, врода, чарівність", яке в прикметниковій

формі *манджула* "вродливий, чарівний", відбите в українських прізвищах *Манжула, Манжуленко, Манжеленко* та назві річки й села на Полтавщині – *Манжелія*.Суфікс *ла* в *манджула* творить прикметники від іменників та дієслівних основ і тотожний українському суфіксу *ля-ль* у словах *чапля, журавель* та ін. Інше ім'я Лакшмі з компонентом *шрі* – *Девашрі* "Божественна богиня".

Манімала "Коштовне намисто" – ім'я-епітет Лакшмі, богині щастя, багатства й сімейної злагоди, яке складають санскр. *мані+мала*, де *мані* – "коштовність", а *мала* "вінок, гірлянда; намисто". Від *мані* утворене чоловіче ім'я *Манік* і жіноче *Маніка*, а в українців побутує прізвище *Маник*. Можливо, сюди стає і жіноче ім'я *Маня*, зменшувально-пестливе *Манька*.

Мануш "Людина, Чоловік" – індійське чоловіче ім'я, споріднене з укр. *муж* та пол. *менж*. У Канівському полку, за "Реєстром" 1649 р., служив козак *Манух* Данченко, прізвище Дорош *Манужик* мав козак Корсунського куреня в "Реєстрі" 1756 р. Цигани називають себе *мануш*, тож, можливо, козацькі ім'я та прізвище *Манух* і *Манужик* (варіант *Манушик*) – саме циганського походження, тим більше що в козаків засвідчено чимало прізвищ від *циган*, а цигани безперечно індійського походження. *Мануша* також – місце прощі на річці в Індії, назва означає "Чоловіча" або "Людська". У зв'язку з чим привертає увагу річка *Мужева* (*Мужева Долина*) на Полтавщині, ліва притока Грунь-Черкесу, яка тече в селищі *Опішня*. А "Махабгарата" мовить, що "... на схід від *Мануші*... тече річка, відома як *Апаґа*". *Апаґа* – інша назва священної Ґанґи, вона має численні гідронімні й топонімні відповідники в Україні, до яких надежить і *Опішня*.

марути – божества вітру й бурі у ведійській міфології, складають бойову дружину бога-воївника Індри – володаря сварґи-неба й ватажка небесного воїнства. Назва тлумачиться як "віючі з моря". Ведійським марутам тотожні *мариці* "Велесової книги" та "вітри, Стрибожі внуки" у "Слові о полку Ігоревім". Вираз про *вітри-марути-мариці* в "Слові", що вони – *Стрибожі внуки*, підтверджують, що *Род, Стрибог* і *Влес-Велес* – різні імена одного божества. А у ведійській міфології батьком марутів є Рудра-Род.

Матрі "Мати" – ім'я Лакшмі, дружини Вішну, таке ж ім'я має богиня-воїтелька Дурга, інші імена якої *Амба, Амма, Ма, Мата, Матар* означають "Мати" й відбиті в давній Україні. Санскр. *матрі, матар* означає також "вода".

Матрівішну "Матрі й Вішну" – ім'я складають санскр. *матрі+вішну*, де *матрі* "мати" – одне з імен богині Лакшмі, а *вішну* – Ві-

шну. Явище, коли божественне подружжя об'єднується одним спільним іменем, досить часте в індійському іменотворенні. Тобто ім'я *Матрівішну* означає "Лакшмі й Вішну". Прикладом цього є високостатусне ім'я *Сітарам*, утворене з імен головних героїв "Рамаяни" – царевича Рами та його дружини Сіти, взірця подружньої вірності в індійців (Рама – сьоме земне втілення Вішну). А також ім'я *Радгакрішна*, складене з *Радга+Крішна*, де *Радга*, споріднене з українським і циганським *Рада*, улюблена пастушка Крішни. Сарвапаллі *Радгакрішнан* звався перший президент незалежної Індії.

Матрідеві "Мати-богиня" – одне з імен дружини Шіви-Рудри, його жіночої іпостасі, богині-воїтельки, зброя якої – спис і тризубець. Санскритські терміни *матрідей* і *матардей* означують людину, яка глибоко шанує, боготворить матір, що однаковою мірою стосується і рідної матері, і богині-матері. Ім'я складають санскр. *матрі, матар* "мати", споріднене з укр. *матір*, та *деві* "богиня". Багато індійських чоловічих і жіночих імен мають компонент *матар-матрі* "мати", *Матар-Матрі* – одне з імен Деві-Діви-Мокоші, яка на Черкащині безпосередньо причетна до *Дівич-гори* в Каневі і до назв *Родень, Канів, Умань*. Саме в Умані засвідчене непрозоре для дослідників українське прізвище *Матирдей*, яке й можна пов'язати з інд. *Матрідеві*; тим більше, що дружина Шіви має й імена *Ума* та *Канья* "Діва", а інд. *дев* "бог" має і форму *дей*, як у боспорських іменах III ст. *Балодей, Сакдей, Хардей*, які мають індійські відповідники й відбиті в козацьких прізвищах. До *Матрідеві-Матрідей* у цьому плані близьке значенням індійське ім'я *Матрічета* "Який шанує матір", де санскр. *чета* споріднене з укр. *штити* "шанувати" (рос. *чтить, почет*).

Матсьяватара "Рибовтілений " – ім'я-епітет Вішну, дане за його першою аватарою з десяти, коли він, мовить міф, перед потопом навчив першопредка людей Ману як урятуватися, а тоді в подобі рибини допоміг його судну пристати до високої гори, що височіла серед вод. Міф неабияк перегукується з міфом про Ноя і всесвітній потоп. Ім'я складають санскр. *матсья+аватара*, де *матсья* "рибина", *аватара* "втілення, подоба, образ", дослівно "сходження (на землю)". Сонячний бог Вішну вважається покровителем і захисником землі та людей, його як *Вишень* і *Вишній* знає "Велесова книга", у нинішніх українців побутує прізвище *Вишень*. Найбільш відомими земними втіленнями Вішну є Рама й Крішна, відповідно сьоме і восьме. Крішну "Велесова книга" знає як *Кришень*, а прізвище *Кришень* побутує в сучасних українців, прізвище *Кришненко* мав сотник Переяславського полку (Воронківська сотня).

Матхуранатха "Володар Матхури" – ім'я-епітет Крішни, яке складають санскр. *матхура+натха*, де *Матхура* – місто, в якому народився Крішна, а *натха* – "володар, владика, цар". Ще одне ім'я Крішни – *Матхуреша* "Владика Матхури", складене з *матхура+іша*, де *іша*, *іш* – "бог, владика, господь", споріднене з *Ісус*.

маулін "князь, цар" – термін на означення правителя, князя, царя, що з часом став чоловічим іменем. Утворений від санскр. *маулі* "вінець, корона" й суфікса приналежності *ін*. Тобто *маулін* дослівно означає "наділений короною". *Маулі* входить у високостатусні двоосновні імена, наприклад, Шіви: *Індумаулі*, *Чандрамаулі*, *Шашімаулі*, де *Інду*, *Чандра*, *Шаші* "Місяць", а ці імена означають "Місяцекоронний", бо зачіску Шіви прикрашає півмісяць, який, за міфами, дістався йому, коли боги й асури сколочували Молочний океан, щоб повернути затонулі під час потопу скарби. *Чандра* відбите і в Україні: є прізвище, річка й село *Шандра*. На гербах багатьох українських шляхетських родів, особливо половецького походження, присутній півмісяць. А половці, мовно й етнічно споріднені з раджпутами, "індійськими" козаками, здебільшого поклонялися Шіві. Синонім до *Чандрамаулі* – *Чандрапіда*, де *апіда* "корона" відбите в давньоукраїнських іменах на означення дружини Шіви-Влес-Велеса: *Опіда* "Корона" в Геродота, *Діва-Обида* "Богиня в короні" у "Слові о полку Ігоревім" та *Обидоносиця* "Вінценосна" у "Велесовій книзі".

Махабала "Великосилий" – ім'я Індри, де *маха* "великий", а *бала* "сила", той самий компонент, що і в іменах *Бала*, *Балавіра*, *Баладева* й *Баларама* на означення старшого брата Крішни й відбите в козацьких та сучасних українських прізвищах *Баль*, *Бальвір*, *Балбир*, *Болудей*, *Білдей*, *Білдій*, *Бельдій*.

Махабалешвара "Владика великодужих" – ім'я-епітет Шіви, яке складають санскр. *маха+бала+ішвара*, де *маха* – "великий", *бала* – "сила, могуть", *ішвара* – "владика, бог, господь".

Махабалін "Великосилий" – ім'я-епітет Шіви, його утворюють санскр. *маха+балін*, де *маха* – "великий", *балін* – "дужий, сильний; силач"; воно, в свою чергу, утворене від санскр. *бала* "сила" і суфікса приналежності до чогось чи наділеності чимось *ін*. Ім'я *Балін* має старший брат Крішни, землеробське божество, інші імена якого *Баладева* "Могутньобог-Білобог" і *Балавіра* "Могутній герой" рясно відбиті в українських прізвищах *Баль-Бальвір-Балвір-Балбир-Балбиренко*, *Балодей-Болудей*, *Білдей-Бельдій-Більдій*, *Балабан-Болобан*, *Болорев* та ін. *Балін* відбите в історичній назві *Балин*, яку мало половецьке місто, згадане в Лаврентіївському літописі під 1116 роком. У світлі найно-

віших досліджень, що половці мовно й етнічно тяжіють не до тюркських, як вважалося, а до індоарійських племен, назва ця з санскриту тлумачиться "Сильна (фортеця)".

Махабгайрава "Великогрізний" – ім'я-епітет Шіви, яке складають санскр. *маха+бгайрава*, де *маха* – "великий", *бгайрава* – "моторошний, грізний", в основі якого дієслівна основа *бгая*, споріднена з укр. *боятися*. Тож *Махабгайрава* означає і "Великий Бгайрава", і "Великий моторошнорев'ний", тобто "Великий Шіва".

Махабгарата "Велика Індія" – велетенська давньоіндійська епічна поема на санскриті, містить 18 книг і 100 тисяч шлок (двовіршів), яку іноді називають *п'ятою ведою*. Автором традиційно вважається мудрець В'яса. Спершу існувала в усному вигляді, а основний сюжет записаний у III-II ст. до н.е. й оповідає про 18-денну битву між двоюрідними братами за царство; довкола основного сюжету брунькується багато поетичних міфів і легенд. Не тільки літературне, а й цінне історичне джерело, що має багато точок дотикання з Україною й українцями: боги, царі, мудреці й могутні воїни тут мають імена, які сьогодні побутують в українців як прізвища, а народи й племена мають назви, що їх античні автори засвідчують на теренах Давньої України. З чого й логічний висновок, що пращури сучасних українців брали участь у подіях, описаних у "Махабгараті", а деякі її події безпосередньо відбувалися на давньоукраїнських теренах. Назву складають санскр. *маха* "великий" та *бгарата*, де *Бгарата* – давня і сучасна назва Індії індійськими мовами. Окремі сюжети з "Махабгарати" перекладав Іван Франко – основоположник української індології (разом із Лесею Українкою), а Павло Ріттер (1872-1939) – перший український санскритолог і родоначальник української наукової індології переклав із неї для своєї антології "Голоси стародавньої Індії" (вийшла 1982 р.) низку сюжетів. Серед них і "Легенду про Шакунталу", на основі якої санскритський поет V ст. Калідаса написав свою знамениту драму "Шакунтала", перші переклади якої в Європі спричинили справжній фурор.

Махабгіма "Великогрізна" – ім'я-епітет Дурґи, богині-воїтельки й дружини Шіви. Ім'я складають санскр. *маха+бгіма*, де *маха* – "великий", *бгіма* (наголошене *а*) – "грізна, страхітлива, жахаюча", в основі якого – санскритська дієслівна основа *бгая*, споріднена з укр. *боятися*. Ця ж основа відбита в іменах *Бгішма* (могутній воїн і полководець у "Махабгараті") і *Бгішмака* (батько царівни Рукміні, дружини Кришни), які означають "Грізний" і тотожні українським прізвищам *Бушма* й *Бушмака*. Ім'я *Бгіма* (хінді *Бгім*), як *Бім* відбите в кличці пса у відо-

мій повісті Троєпольського "Білий Бім Чорне Вухо".

Махабіджа "Великозерний" – ім'я-епітет Шіви, яке складають санскр. *маха+біджа*, де *маха* – "великий", *біджа* – "зерно", споріднене з укр. *збіжжя*.

Махабгішма "Великогрізний" – ім'я-епітет царя із Сонячної династії Шантану, яке складають санскр. *маха+бгішма*, де *маха* – "великий", *бгішма* – "грізний". Цар Шантану – батько могутнього воїна *Бгішми* "Грізного", який у "Махабгараті" очолював військо кауравів у війні проти пандавів – своїх двоюрідних братів. А ім'я *Бгішма* тотожне українському прізвищу *Бушма*.

Махавараха "Великовепр" – ім'я-епітет Вішну, коли в третій своїй аватарі вепра він пірнув на дно океану й могутніми іклами підійняв на поверхню затоплену потопом землю і утвердив її так, щоб вона вже ніколи не поринула під воду. Ім'я утворюють санскр. *маха+вараха*, де *маха* – "великий", *вараха* – "дикий кабан, вепр". На означення Дніпра є назва *Варух*, яка напрочуд перегукується з інд. *Вараха-Варах* та іран. *Вараз* і *Гураз* "Самець, Вепр, Кабан, Кнур", а у водозборі Дніпра чимало "вепрячих" і "кабанячих" назв. Сюди ж стає і назва *Данапер* на означення Дніпра, де *апер* якраз і споріднене з укр. *вепр*, а *дан* (санскр. *дану*) – "потік, ріка". Тобто *Дніпро-Данапер* тлумачиться як "Ріка-самець", "Ріка-бик", "Ріка-вепр". І назва *Бористен* виявляється грецькою передачею первісної назви *Вараз-дан* "Вепр-ріка", яка, зокрема, у Вірменії відбита як *Раздан*. У парфян був знатний князівський рід – *Варази* "Вепри, Вепричі", а вірменський цар Валаршак, який надав притулок двом індським князям-вигнанцям та їхнім трьом синам, походив із парфянської династії Аршакідів. Додамо, що вірменська легенда про цю подію писемно зафіксована в III ст. і перегукується з літописною легендою про Кия, Щека і Хорива.

Махаваю "Великий Ваю" – означення бога вітру Ваю, охоронця-*локапалу* північно-західної сторони світу. Ім'я складають санскр. *маха+ваю*, де *маха* – "великий", *ваю* – "бог Ваю", яке сходить до санскритської дієслівної основи *ва* "віяти, дути" й споріднене з укр *віяти* й *вій* у словах *буревій, суховій, завія* тощо. Інші імена Ваю – *Вата* й *Ватар* "Вітер".

Махавідья "Великознайна", "Всевідна" – ім'я-епітет Лакшмі, яке складають санскр. *маха+відья*, де *маха* – "великий", *відья* – "знання, відання", споріднене з укр. *відати* "знати", активне в творенні індійських імен; ім'я *Відьябгушан*, зокрема, мав колишній посол Індії в незалежній Україні – *Відьябгушан Соні*. Ім'я *Відьябгушан* означає "Окраса знань", тобто "Мудрий", а прізвище *Соні* – "Золотий", тому

прикметно, що жив він у посольській резиденції біля Золотих Воріт, де й пам'ятник Ярославу Мудрому. Інші імена Лакшмі з *маха*: *Махадеві* "Велика богиня" та *Махавібгуті* "Великовладна", "Великощедра", де санскр. *вібгуті* – "сила, могутність; щедрість".

Махавіра "Великий герой" – ім'я засновника джайнізму, однієї з національних релігій Індії, що виникла в VI ст. до н.е., як і буддизм. Ім'я складають санскр. *маха+віра*, де *маха* (іран. *маза*) "великий, дужий, могутній", винятково активне в індійському іменотворенні, а *віра* – "герой, богатир". Санскр. *маха* приєднується до імен богів, творить назви й важливі соціальні терміни: *Махавішну* "Великий Вішну", *Махалакшмі* "Велика Лакшмі", *Махарама* "Великий Рама", *Махачандра* "Великий Чандра (Місяць)", *Махендра* "Великий Індра", *Махаґанґа* "Велика Ґанґа". *Маха* у формі жіночого роду – *махі* "велика, розлога" означає "земля" й наявне у воїнському імені *Махіпа* "Захисник землі", якому тотожне укр. *Мазепа*.

махаврата "великий обряд, велике дійство, великий чин" – ритуальний двобій на білій бичачій шкурі *вайш'ї*-селянина, який символізує світлі сили, Індру й богів-девів, і *шудри* – залежного общинника, який символізує темні сили, демонів-асурів. Термін складають санскр. *маха+врата*, де *маха* – "великий", *врата* – "обітниця, обіцянка, клятва". Обряд сходить до міфу про перемогу Індри над змієм-асуром Врітрою, який перегородив води семи річок і не дає їм текти; міф відбитий в українському фольклорі, де *Врітра* виступає як злий цар *Ворот* або *Воротар*, один з українських танців весняного циклу так і називається – *Воротар*. Двобій асурів-шудрів і богів-вайш'їв стається на початку кожного землеробського року, а перемога світлих сил над темними, Індри над Врітрою-зимою символізує настання Нового року, прихід весни, пробудження землі. Тож обряд *махаврата* календарний, він – елемент землеробської обрядовості і виник серед землеробської людності. Цілком імовірно, що згадана в Геродота битва кімерійців між собою перед приходом скіфів і відбиває цей ритуальний двобій.

махавріша "великі бики", "великобичичі" – індоарійське плем'я, згадуване у ведах, яке пов'язують з індійським "скотіїм" богом Рудрою-Шівою, одне з імен якого – *Махавріша* "Великий Бик". Його творять санскр. *маха+вріша*, де *маха* – "великий", а *вріша* (хінді *вріш*) "самець, бик, тур, віл". Інше ім'я Шіви-Рудри-Рода – *Вріша-Вріш* "Самець, Бик", йому тотожне ім'я давньоукраїнського "скотьєго" бога *Влес-Велес*, який із прийняттям християнства став святим *Власієм* – покровителем худоби. Із *Вріш-Влес* споріднені етноніми

русь, руси, русичі, імена *Борис, Руслан, Рустам*, назви *Русь, Рось, Росава, Роська* (має і назву *Самець*) і *Бористен* на означення Дніпра, що є грецькою передачею санскр. *Вріпадану*, хінді *Вріпдан*, іран. *Вараздан* і вірм. *Раздан*, оскільки давньогрецька не знає звука й літери *в*, то іномовні слова з ним передає через *б*. За Влесом-Велесом і давньоукраїнська пам'ятка V-IX ст. названа "Велесова книга". Семантичні двійники ведійського *махавріша* "великобичичі" – скіфський етнонім *масагети* й слов'янський *великоруси*.

Махаґанапаті "Великий владика ґанів" – ім'я-епітет Шіви, яке складають санскр. *маха+ґана+пані*, де *маха* – "великий", *ґана* – "ґани" (досл. "гурт, загін, юрба"), *пані* – "владика; батько". *Ґани* – розряд напівбогів з почету Шіви, яких очолює Ґанеша – слоноголовий син Шіви, бог мудрості й усувач перепон, покровитель учнів і студентів. До почету Шіви входять і *бгути* – добрі й злі духи, через що Шіва має і епітет *Бгутанатх* "Цар бгутів". А на Молдаванці в Одесі знайдено напис III ст. з ім'ям *Бутанат*.

Махаґаурі "Велика Ґаурі" – ім'я-епітет Дурґи, богині-воїтельки й дружини Шіви, яке складають санскр. *маха+ґаурі*, де *маха* – "великий", *ґаурі* – "буйволиця". *Ґаурі* також – одне з імен Дурґи, тож *Махаґаурі* означає і "Велика Дурґа". *Ґаурі* у формі *Ґуран* відбите в імені половецької княжни, сестри половецького князя Кончака *Гурандухт*, яка стала дружиною грузинського царя Давида Будівничого. Гурандухт – і тітка Кончаківни, невістки новгород-сіверського князя Ігоря, оспіваного в "Слові о полку Ігоревім". Ім'я *Гурандухт* означає "Дочка Гуран-Ґаурі", тобто "Дочка Дурґи", воно семантично тотожне терміну *амазонка*, де *ама* сходить до іншого імені Дурґи – *Амма* "Мати". Тож ім'я *Гурандухт* не тюркське, а індоіранське, хоча половців і досі воліють відносити до тюркомовних народів. Ім'я це засвідчує також, що половці шанували Деві-Дурґу-Ґаурі-Гуран і її чоловіка Шіву, що підтверджується і іншими фактами.

Махаґірі "Велика гора", "Великогора" – чоловіче ім'я, його в епосі має воїн-*данава*, інакше воїн-*ядав*, воїн-*ятвяжин*, оскільки в індійців етноніми *данави* і *ядави*, а в балтів *дайнова* і *ятвяги* – тотожні й спільні для індійців і балтів. Ім'я творять санскр. *маха+ґірі*, де *маха* – "великий", а *ґірі* й укр. *гора* тотожні. Пор. українське й польське прізвище *Велигура*.

Махаґіта "Великославлений", "Винятково оспівуваний" – ім'я-епітет Шіви, утворене з санскр. *маха+ґіта*, де *маха* – "великий", *ґіта* – "пісня; оспівування", яке сходить до санскритської дієслівної основи *ґа* "співати, оспівувати, звеличувати", від неї утворені *ґая* "пісня,

спів", *гаяк* "співак", *гаїка* "співачка". Цілком можливо, що з ними споріднене й укр. *гаївки* – обрядові пісні-веснянки, супроводжувані дівочим хороводом, назва яких нібито від того, що гаївки співалися в священних гаях над річками, де стояли зображення кумирів – давніх язичницьких божеств. Проте можлива спорідненість укр. *гаївка* з санскр. *гая* "пісня", особливо зважаючи на відбиття в українських веснянках ріґведійського мотиву перемоги бога-громовержця Індри над злим змієм Врітрою, що й символізує настання весни й нового хліборобського, тобто Нового року. Ім'я *Ґаятрі* "Співачка, Піснярка" має у ведах Сарасваті, дружина Брахми, творця світу, який уособлює в тризубі праве вістря; *гаятрі* й ведійська молитва-славлення Сонця. У такому разі *гаївка* означатиме *співанка* або *величальна пісня*.

Махаґріва "Великошиїй" – одне з імен-епітетів Шіви, яке складають санскр. *маха+ґріва*, де *маха* – "великий", а *ґріва* – "шия", споріднене з укр. *грива*.

Махадгвані "Могутньозвукий" – в епосі ім'я воїна-данави, яке складають санскр. *маха+дгвані*, де *маха* – "великий", *дгвані* – "звук, звучання, бриніння", споріднене з укр. *дзвін, дзвінок, подзвін, дзвонити* (санскр. *дгванаті* "звучати, видавати звуки, лунати"). А *данави* – інша назва ядавів, тотожних літописним ятвягам, друга назва яких – *дайнова*, від якого походить прізвище *Дейнега-Дейнека* і жіноче ім'я *Данута*. З ятвягами пов'язане жіноче ім'я *Ядвіга*.

Махадева (хінді *Махадев*) "Великий бог" – одне з імен Шіви-Рудри, який у трійці-трімурті (інші двоє – Вішну й Брахма) верховних богів, символізує руйнування старого й творення нового світу, а в тризубі уособлює середнє вістря (Вішну й Брахма – ліве й праве). Ім'я складають *маха+дева*, де *маха* – "великий", *дева* (хінді *дев*) – "бог", якому тотожне укр. *дей, дій*. На терені давньої України ім'я *Махадава*, тотожне індійському *Махадева*, засвідчене в написі III ст. з Білгорода-Дністровського (давня *Тіра*). Інші відомі в Давній Україні імена Шіви: *Бутанат* (інд. *Бгутанатх*), *Род* (інд. *Рудра*), *Влес-Велес* (інд. *Вріш*), *Макош-Мокош* (інд. *Махеш*), *Стрибог*.

Махадеві "Велика богиня" – ім'я дружини Шіви-Махадеви, його жіночої іпостасі, богині-воїтельки, покровительки й захисниці воїнів та обложених ворогом міст. Як і її чоловік, зображається з тризубцем. Ім'я складають *маха+деві*, де *маха* – "великий", *деві* – "богиня". Синоніми: *Деві* "Богиня", *Махеші* "Велика богиня", якому тотожне давньоукр. *Мокоша*. Відома в давній Україні під іменами *Дія, Діва, Опіда, Діва-Обида, Обидоносиця, Артеміда, Тавропола, Партенос, Оврат, Амма, Матир, Матирдей, Геката, Канья, Ума, Покрова, Бого-*

родиця Пирогоща, поклоніння їй відбите в численних "дівочих" і "дівиних" назвах по всій Україні та поза нею. Одне з її імен – *Дурґадеві* "Дурґа-богиня" відбите на давньоукраїнських теренах як *Тірґатао* (грецька передача) ще в IV ст. до н.е. Тут його мала меотянка (*Меотида* – давня назва Азовського моря), дружина сіндського царя Гекатея.

Махаджая "Великозвитяжна" – ім'я-епітет Дурґи, богині-воїтельки, яке складають санскр. *маха+джая*, де *маха* – "великий", *джая* – "переможна, звитяжна", відбите в назві *Джайпур* "Переможне місто", нинішньої столиці штату Раджастхан. А *Раджастхан* "Країна царів" – батьківщини раджпутів, індійських "козаків", які споріднені з українськими половцями й печенігами. Санскр. *джай* як *чай* відбите в українському козацькому прізвищі *Нечай*, якому тотожне індійське воїнське ім'я *Аджай* "Непереможний". Із *джай* споріднене *джіт* "переможний, звитяжний", відбите в козацькому прізвищі *Ранджида*, якому тотожне індійське воїнське ім'я *Ранджіт* "Звитяжний у битві".

Махаджвала "Великополумний" – ім'я-епітет Шіви, яке складають санскр. *маха+джвала*, де *маха* – "великий", *джвала* – "полум'я, вогонь", яке має і форму *джвара* (хінді *джвар*), споріднену з укр. *жар*. Санскр. *джвара* й хінді *джвар* означують і лихоманку, пропасницю, інша українська назва якої – *жар*.

Махаджнянін "Великознавець" – ім'я-епітет Шіви; утворене з санскр. *маха+джнянін*, де *маха* – "великий", *джнянін* складають *джнян+ін*, де *джнян* сходить до дієслівної основи *джня* "знати" й споріднене з укр. *знання*, *ін* суфікс приналежності до чогось або наділеності чимось. Тобто *джнянін* означає "який знає", "знавець".

Махакалі "Великочорна" – ім'я-епітет Дурґи, богині-воїтельки, яке складають санскр. *маха+калі*, де *маха* – "великий", *калі* – "чорна". *Калі* "Чорна" – одне з імен Дурґи, а також означення Землі, тож *Махакалі* може тлумачитися "Велика Калі", "Велика Чорна", "Велика Дурґа", "Велика Земля". Див. *Калі*.

Махакеша "Великокосий" – ім'я-епітет Шіви, яке складають санскр. *маха+кеша*, де *маха* – "великий", *кеша* – "волосся", споріднене з укр. *коси*. Одне з імен Крішни – *Кешава* "Косатий, Довгокосий", одна з двох великих груп сікхів має назву *кешдгарі* "косодержці", що відразу навіює на згадку спроби деяких дослідників пояснити назву *козаки* як *косаки* (через оселедець), що неправомірно (див. *Ґосак*).

Махакуліна (хінді *Махакулін*) "Високородний" – чоловіче ім'я, яке складають санскр. *маха+кулін*, де *маха* – "великий, високий", а *куліна-кулін* складають *кула* "рід" і суфікс приналежності до чогось або наділеності чимось *ін*. Тобто *кулін* означає "наділений родом,

який має рід", інакше "родовитий, благородний, знатний". Пор. у Бориса Грінченка: *одно що вона пані високого коліна*, тобто "високородна, шляхетна". Цілком імовірно, що з *куліна* пов'язані українські прізвища *Колінько, Колінич, Кулінич, Кульський*. Див. *кула*.

Махакша "Великоокий" – ім'я-епітет Шіви, складають санскр. *маха+акша*, де *маха* – "великий", *акша* споріднене з укр. *око*. Синонім – *Маханетра*.

Махаматрі "Велика мати" – одне з імен богині-воїтельки Дурґи, яка має й імена *Мата, Матар, Матрі* "Мати" й *Матрідеві* "Мати-богиня", яке тотожне українському прізвищу *Матирдей*, засвідченому в Умані. Дурґа уособлює жіночу енергію бога Шіви, свого чоловіка. Ім'я складають санскр. *маха+матрі*, де *маха* – "великий", *матрі* – "мати". Дружина Шіви, як і він сам, має багато імен-епітетів з компонентом *маха* "великий", але відзначимо лише ті, які повністю або компонентами дотичні до української лексики: *Махеші* (укр. *Мокоша*) й *Махешварі* "Велика богиня", *Махабгатпіаріка* "Велика воїтелька", *Махабгіма* "Великогрізна", *Махабгога* "Великовтішна", *Махадеві* "Велика богиня", *Махаґаурі* "Велика Ґаурі", *Махаджая* "Великозвитяжна", *Махакалі* "Велика Калі", *Махалакшмі* "Велика Лакшмі", *Махамарі* "Великовбивча", *Махамедга* "Великожертовна", *Махамоха* "Великочарівна", *Маханіша* "Великонічна", *Махараудрі* "Великорудрина", *Махасмріті* "Багатопам'ятна", *Махашвета* "Великосвітла", *Махавідьєшварі* "Владичиця великого знання".

Маханаді "Велика ріка" – назва індійської річки, яку складають санскр. *маха+наді*, де *маха* "великий", а *наді* – "вода, річка", відбите в українських гідронімах *Надове, Надва, Надюнька* тощо.

Махапада "Великоніг" – ім'я-епітет Шіви, яке складають санскр. *маха+пада*, де *маха* – "великий", *пада* – "нога", споріднене з укр. *п'ята*. Є чимало індійських імен із *пада* "нога"; зокрема, ім'я *Друпада* "Дерев'яна нога" мав цар країни Панчали й батько царівни Драупаді, спільної дружини п'ятьох братів-пандавів – героїв "Махабгарати". *Друпада* українською звучить *Древоп'ят, Древоніг*, а в українців побутують прізвища *Білоп'ят, Чорноп'ят, Кривоп'ят* і *Кривоніг, Білоніг, Семиніг-Семинога* й похідні від них.

Махараджа "Великий князь", "Цар" – ім'я Вішну, Крішни, Кубери й Місяця, у буддизмі *махараджі* – божественні істоти, які захищають небо й землю від демонів. Ім'я і термін творять санскр. *маха+раджа*, де *маха* – "великий", *раджа* – "князь, цар", яке має форми *рай* і *рой*, у циганів *рай* "ватажок, начальник, циганський барон". Прізвище *Рой* мають світової слави кінорежисер Сатьяджіт *Рой* і пись-

менник Монмотхо *Рой* – автор першої в Індії п'єси про Тараса Шевченка. На українському ґрунті *рай* і *рой* відбиті в прізвищах *Рай-Рой, Райко-Ройко, Раюк-Роюк, Райчук-Ройчук, Раєвич-Роєвич, Раєвський-Роєвський, Раєнко-Роєнко, Райченко-Ройченко* тощо, а як другий компонент відбите в українських прізвищах *Шамрай, Жухрай, Чухрай, Шахрай*. Жіночий варіант імені *Рай* "Князь" – *Рая, Раїса* "Правителька, Княгиня, Цариця".

Махаратха "Велика колісниця" – воїнське ім'я, яке мав син мудреця-воїна Вішвамітри і яке складають *маха+ратха*, де *маха* – "великий", *ратха* – "колісниця", воно творить низку високостатусних індійських імен. Важливий буддистський термін *махаяна* – теж "велика колісниця" і означує одну з двох основних шкіл буддизму, поширену в Китаї, Японії, Кореї, В'єтнамі й деяких інших країнах. Друга школа, поширена на Шрі Ланці і в країнах Індокитаю, *хінаяна* – "мала колісниця".

Махараштра (у буддійських джерелах *Махаратта*) "Велика країна" – давня держава в Північно-Західній Індії, нині штат Махараштра. Назву творять санскр. *маха +раштра*, де *маха* – "великий", *раштра* – "країна, держава". На півночі *Махараштра* межує з Пенджабом, у давнину *Арашитра-Аратта* (частина історичного Пенджабу 1947 року одійшла до Пакистану), на півдні – зі штатом Ґуджарат (давня *Ґуджарраштра*), у межах якого колись були давні держави *Сураштра* й *Наварашитра*. Перші згадки про Махараштру відносяться до VII ст. до н.е.; тут існували дрібні держави *Ґопараштра, Маллараштра, Пандураштра, Апараштра, Відарбга* й *Ашмака*, тож назва *Махараштра* "Велика країна" сукупно й означила ці 6 держав. Буддійські джерела подають їх як *Махараттха-Махаратта, Сураттха-Суратта, Нараттха-Наваратта*. Тож *раттха, ратта* – різновиди санскр. *раштра* "країна, держава", *раттха-ратта* – форми мовою палі, тобто буддійським санскритом. Палі відноситься до пракритів – просторічних мов, з палі перекладав буддійські твори для своєї антології давньоіндійської літератури Павло Григорович Ріттер (1872–1939) – перший український санскритолог, основоположник вітчизняної наукової індології. Буддійські тексти знають інші назви з *раттха-ратта*: *Аджітараттха* "Непереможна країна", *Деваратттха* "Божественна країна", *Курураттха* "Країна (племені) куру", *Махіпаларатттха* "Країна (династії) Махіпала", *Пуліндараджа-раттха* "Країна царів (племені) пулінда", *Панчайоніраттха* "Країна п'яти лон". Ареал назв із *раштра-раттха-ратта* охоплює Північно-Західну Індію, ареал якраз Індської цивілізації, з яким Україна виявляє багато

гідронімно-топонімних та інших сходжень. Див. *Сураштра*.

Махасатья "Великосутній", "Великоправедник" – ім'я бога Ями, яке складають санскр. *маха+сатья*, де *маха* – "великий", *сатья* – "істинний, правдивий", споріднене з укр. *суть* "правда, істина", *сутність, посутній* тощо. Столиця царства Ями – *Ямапур* "Місто Ями" (пор. укр. *Ямпіль*).

Махатушіта "Великий утішальник" – ім'я-епітет Вішну, яке складають санскр. *маха+тушіта*, де *маха* – "великий", *тушіта* – "втішальник, утішитель", яке сходить до санскритської дієслівної основи *туш* "радіти, радувати", з якою споріднені укр. *тішити, втішати, тішитися, втіха* тощо.

Махахаста "Великорукий" – ім'я-епітет Шіви, яке складають *маха+хаста*, де *маха* – "великий", *хаста* – "рука", споріднене з укр. *кисть*. Шіва має велику кількість імен-епітетів з компонентом *маха* "великий", тож тут відзначимо лише ті, які або компоненти яких знаходять відповідники в українській мові: *Махабалі* "Великосилий", *Махабалешвара* "Владика дужих", *Махабгайрава* "Великогрізний", *Махабіджа* "Великозерний", *Махадева* "Великий бог", *Махаґіта* "Великославний", *Махаґріва* "Великошиїй", *Махаджнянін* "Великознавець", *Махаджвала* "Великополумний", *Махакеша* "Великокосий", *Махакоша* "Великоскарбий", *Махакша* "Великоокий", *Махамеґха* "Великохмарний", *Махапада* "Великоногий", *Махарші* "Великомудрий", *Махеша* й *Махешвара* "Великий бог".

Махашакті "Великосилий" – одне з імен Шіви, яке творять санскр. *маха+шакті*, де *маха* – "великий", *шакті* – "сила, могутність", утворене від санскритської дієслівної основи *шак* (іран. *сак*) "могти; бути сильним, могутнім". Імена з *сак* засвідчені в боспорських іменах III ст. *Сакдей, Сакта, Ґосак, Рахойсак, Далосак, Фосак* із Сіндики, а також у важливому для вітчизняної історії терміні *козак*, українських імені й прізвищі *Козак*, імені половецького князя – *Ґзак-Кзак*, етнонімі *шаки-саки* на означення скіфів в індійців та іранців. *Шакті* також – одне з імен Дурґи, дружини Шіви.

Махашвета "Великосвітла" – ім'я Дурґи, дружини Шіви, богині-воїтельки й захисниці міст, яка в грізній своїй іпостасі має ім'я *Махакалі* "Великочорна". *Махашвета* також ім'я Сарасваті, дружини бога-творця Брахми. А Шіва й Брахма уособлюють у тризубі відповідно середнє і праве вістря (Вішну – ліве). Жіноче ім'я *Швета* "Біла, Світла, Ясна", тотожне слов'янському *Света, Світлана*, й нині поширене в індійців.

Махендра "Великий цар" – у давньоіндійських джерелах свя-

щенна гора, назву якої складають санскр. *маха+індра*, де *маха* – "великий", *індра* – "цар, владика" і "бог Індра". Поняття *гора* стоїть в одному ряду з поняттям *цар*, у деяких контекстах поняття *гора* і *цар* ототожнюються.

Махеша (хінді *Махеш*) "Великий бог" – одне з імен Шіви, утворене з санскр. *маха+іша*, де *маха* – "великий", *іша*, *іш* "бог, владика, господь" (на стикові двох слів кінцеве *а* й початкове *і* дають *е*). Тотожне імені давньоукраїнського чоловічого божества *Мокош-Макош-Мокуш*, який у язичницькому пантеоні великого київського князя Володимира виступає під ім'ям *Влес-Велес*. Жіноча форма імені – *Махеші* "Велика богиня", їй тотожне укр. *Мокоша*, вона – дружина Влеса-Велеса, давньоукраїнського "скотьєго" бога, а *Махеші* – дружина давньоіндійського "скотьєго" бога Шіви-Рудри, інше ім'я якого *Вріш* "Бик". Синонімом до імені *Махеша* є *Махадева* "Великий бог", відбите в Україні як *Махадава*.

Махеші "Велика богиня" – богиня, дружина Махеши, тобто верховного індійського божества Шіви-Рудри-Вріши, тотожного Роду-Влесу-Велесу, його жіноча іпостась, зображається, як і її божественний чоловік, з тризубцем. Ім'я складають санскр. *маха +іші*, де *маха* – "великий", *іші* – "богиня". Інше ім'я її із значенням "Велика богиня" – *Махадеві*. Тотожна давньоукраїнській Мокоші, єдиному жіночому божеству в язичницькому пантеоні великого київського князя Володимира, що засвідчує її виняткову роль в уявленнях давніх киян-полян-русів. Вона – богиня-воїтелька, покровителька й захисниця воїнів і міст, пізніша козацька *Покрова*, саме їй завдячує життям крилатий вислів *мати міст руських*. Інші її імена на теренах Давньої України: *Артеміда, Геката, Тавропола, Деві-Діва-Дія, Опіда* (у Геродота), *Діва-Обида* (в "Слові о полку Ігоревім"), *Обидоносиця* (у "Велесовій книзі"), *Партенос* (у таврів-русів), *Тірґатао-Дурґадеві* (в античних авторів), *Матир* "Мати" та ін.

В індійській міфології Махеші має 10 різних іпостасей – як милостивих, так і грізних, тому з прийняттям християнства Мокоша прибрала іпостасей або різних богородиць, або виразно демонічних рис, а її чоловік *Влес-Велес-Мокош* став святим *Власієм* – покровителем худоби. Імена *Махеші-Мокоші* відбиті в назвах *Мокошин, Макошине, Макошинська Простка* на Чернігівщині. Зокрема, *Макошине* – селище в Менському районі, на правому березі Десни, на місці стародавнього міста Хоробор, яке згадує літопис під 1153 р. На території селища виявлено неолітичне поселення V тис. до н.е., кургани II-I тис. до н.е., ранньослов'янські поселення. Вважається, що наз-

ва сходить до першопоселенця на ім'я *Макоша*, але насправді вона пов'язана з *Мокошею* – язичницьким жіночим божеством, яке має індійського двійника. Її, вже як християнську Богородицю, високо шанували запорозькі козаки, недарма біля Макошина над Десною 1640 року засновано жіночий Покровський монастир. Там і заповідне урочище *Макошине*, біля якого десь на узвишші було святилище богині, бо і в Індії, і в Україні її святилища зводилися на високих пагорбах і стрімких скелях.

Махіндра "Цар землі" – ім'я-епітет царів, яке складають *махі+індра*, де *махі* – "Земля" (дослівно "велика"), *індра* – "цар". У зв'язку з цим привертає увагу річкова назва *Міхидра*, притока Серету в басейні Дунаю, де й село *Міхидра*, щодо якого засвідчена й форму *Міхиндра*. Назва *Міхидра-Міхиндра* напрочуд "індійська", вона дивовижно перегукується з індійськими *Махендра* й *Махіндра*, де *Махі* те саме, що і в індійському воїнському імені *Махіпа* "Захисник землі", тотожного українському прізвищу *Мазепа*. *Махіндра* і є значеннєвим двійником індійського *Махіпа* й українського *Мазепа*.

Махіпа "Захисник землі" – високостатусне воїнське ім'я, яке складають санскр. *махі* "земля" (досл. "велика") й *па* "воїн, охоронець, захисник", яке сходить до індоєвропейської дієслівної основи *па* "захищати, охороняти, берегти". Тож *Махіпа* означає "Оборонець-Захисник землі", іншими словами, "Правитель, Князь, Цар", отже, й "Гетьман". Іранська форма індійського імені – *Мазепа*, бо інд. *маха* "великий" в іранських мовах має форму *маза*. Інд. *Махіпа* й іран. *Мазепа* мають свого українського двійника – козацьке й сучасне прізвище *Мазепа*, українська й іранська форма прізвища *Мазепа* ідентичні. Тож у випадку з Іваном Мазепою має місце виняткова відповідність носія прізвища його високому статусу гетьмана і внутрішньому змістові, спрадавна закладеному в прізвищі *Мазепа* – захищати, охороняти, берегти свою землю, свою країну, свій народ.

Махіпутрі "Дочка Землі" – ім'я-епітет Сіти, дружини Рами, його складають санскр. *махі+путрі*, де *махі* – "земля" (досл. "велика"), а *путрі* – "дочка, донька". *Махі* міститься в індійському воїнському імені *Махіпа* (*див.*), якому тотожне українське прізвище *Мазепа*.

Махіратха "Колісниця Землі" – чоловіче воїнське ім'я, яке склали санскр. *махі+ратха*, де *махі* – "земля", *ратха* – "колісниця".

Махісуті "Народжена Землею" – ім'я-епітет Сіти, дружини царевича Рами, його складають санскр. *махі+суті*, де *махі* – "земля", а *суті* – "народжена, дочка", яке сходить до санскритської дієслівної основи *су* "народжувати, породжувати, утворювати", від неї утворене

й санскр. *суну*, якому тотожне укр. *син*.

махораґа "великий змій" – термін складають санскр. *маха+ураґа*, де *маха* "великий", *ураґа* "змій; змія", відбите в назві гори в Криму під Алуштою – *Ураґа*. На стику двох слів, як у цьому випадку, поєднання голосних *а+у* дає в санскриті нову голосну – *о*, тому й *махораґа*, а не *махауураґа*. *Махораґа* також може означати "дракон".

Маюраратха "Пав'яча колісниця" – ім'я Сканди, бога війни, сина Шіви і його дружини Парваті, відомі в Давній Україні під різними іменами. Ім'я складають санскр. *маюра+ратха*, де *ратха* – "колісниця", а *маюра* (хінді *маюр*) "павич" – їздовий птах Сканди і національний птах Індії. Павине пір'я прикрашає зачіску Крішни.

Мая "Ілюзія" – ім'я Лакшмі, дружини Вішну. Проте тлумачення *Мая* як "Ілюзія" недосить переконливе, його вірогідніше тлумачити "Мати", позаяк щодо Лакшмі маємо означення *Матрі* "Мати", *Джаґанматрі* й *Локаматрі* "Мати світу", *Кандарпаматрі* "Мати Кандарпи (Ками – бога кохання)", а санскр. *матрі* "мати" має і форми *ма*, *матар*, *амма*, *мая*. Є чоловіче ім'я *Мая*, до якого більш підходить значення "Ілюзія", у міфах його мав син богині первозданних вод Дану – матері асурів (першопочаткових богів), будівничий у богів та асурів. Саме Мая звів столицю асурів під назвою *Тріпура* "Тримісто", назва якого споріднена з українським *Трипілля* й близькосхідним *Тріполі*. А індійська Дану тотожна давньоукраїнській фольклорній Дані, яка теж пов'язана з водною стихією – імена цих обох іще матріархальних богинь відбились у назвах найбільших українських річок – *Дон, Донець, Дунай, Дністер, Дніпро*.

Меґха "Оббризкувачка", "Хмара" – чоловіче ім'я (пор. українські прізвища *Хмара, Драй-Хмара* тощо). З *меґха* "хмара", з якими споріднені укр. *імла* й рос. *мгла*, утворено багато індійських імен і термінів, пов'язаних переважно з богом Індрою і його нищівною зброєю – булавою-ваджрою та Куберою – охоронцем земних багатств.

Меґхабгуті "Утворена хмарами" – означення булави-ваджри Індри, яку творять санскр. *меґха+бгуті*, де *меґха* "хмара", а *бгуті* "творіння, створення, існування" сходить до санскритської дієслівної основи *бгу* "бути, існувати", з якою споріднене укр. *бути, буття*.

Меґхавахана "Везений хмарами", "Хмаровоз" – ім'я-епітет Індри й Шіви, а також царя у "Махабгараті", яке складають санскр. *меґха+вахана*, де *меґха* "хмара", споріднене з укр. *імла* та рос. *мгла*, а *вахана* – "везений", споріднене з укр. *везти, везення, віз* тощо.

меґхавагні "вогонь хмар" – означення блискавки, яке складають санскр. *меґха+вагні*, де *меґха* – "хмара", *вагні* – "вогонь". Інші

означення блискавки з *меґха*: *меґхаджйоті* "спалах хмар", де *джйоті* "сліпуче світло; спалах світла", *меґхадіпа* "світильник хмар", де *діпа* "світильник" сходить до дієслівної основи *діп* "світити, сяяти", від якого санскр. *Діптан* "Сонце" й українське прізвище *Диптан*.

меґхадвара "хмаряна брама" – означення неба, небес, яке складають санскр. *меґха+двара*, де *меґха* – "хмара", *двара* – "ворота, брама", з яким споріднене укр. *двері*.

Меґхадута "Хмара-вісник" – назва ліричної поеми санскритомовного поета V ст. Калідаси, яку перший український санскритолог Павло Ріттер (1872-1939) переклав українською, російською та італійською мовами. Особистий літак Джавахарлала Неру – першого прем'єр-міністра незалежної Індії теж називався *Меґхадута*. Назву утворили санскр. *меґха+дута*, де *меґха* – "хмара", *дута* – "вісник, посланець, посол", від якого й у мові хінді сучасне *дутавас* – "посольство".

меґхарава "ревіння хмар" – означення грози, яке складають санскр. *меґха+рава*, де *меґха* – "хмара", споріднене з рос. *мгла* та укр. *імла*, а *рава* "ревіння", споріднене з укр. *рев*, *ревище*, *ревти*, *ревіння*. Пор. поетичне щодо Дніпра – *Ревучий* та ім'я *Раван* "Ревун" у могутнього супротивника царевича Рами, протистоянню яких і присвячена "Рамаяна". На означення грози є і інші означення з *меґха*, які водночас виступають як чоловічі й жіночі імена: *Меґхадамбара* "Хмаряний барабан", *Меґхана* "Зіткнення хмар", *Меґханада* й *Меґхасвара* "Звучання хмар".

Меґхараджа "Цар хмар" – ім'я-епітет Вішну, яке складають санскр. *меґха+раджа*, де *меґха* – "хмара", *раджа* – "цар". З *меґха* є означення й інших богів: *Меґхаван* "Хмаристий" – Індра, *Меґхавахана* "Хмаровозний" – Індра й Шіва, *Меґханада* "Хмарозвукий", "Буревійний" – Варуна, *Меґхасвара* й *Меґхасвараджа*, відповідно "Хмароревий" і "Хмароревний владика" – Будда, де *свара* "голос, звук" споріднене з укр. *свара*, *сварка*, *сваритися*.

Меґхаратха "Хмаряна колісниця" – чоловіче ім'я, утворене з санскр. *меґха+ратха*, де *меґха* – "хмара" Ліричну поему Калідаси (V ст.) "Меґха-дута" (назва означає "Хмара-вістун") перший український санскритолог Павло Ріттер (1872–1939) переклав українською, російською та італійською мовами. "Меґха-дута" називався й особистий літак Джавахарлала Неру – першого прем'єр-міністра незалежної Індії.

Меґхаянті "Яка робить хмари", "Творителька хмар" – жіноче ім'я, його мала одна з семи кріттік (плеяд), які уособлюють сузір'я

Кріттіка (європ. *Плеяди*) і вважаються дружинами 7 божественних мудреців, які, в свою чергу, уособлюють сузір'я Великої Ведмедиці – *Саптарші* "Сім мудреців". Ці плеяди-кріттіки знайшли в очереті на березі Ґанґи немовля, сина Шіви, 6 днів годували його своїм молоком, а на сьомий день воно здолало могутнього демона Тараку, що нещадно гнобив людей і богів. Є інші жіночі імена з *меґха*: *Меґхамала* "Гірлянда хмар", *Меґхаманджарі* "Цвіт хмар", *Меґхаранґіка* "Хмаробарвна", *Меґхаранджані* "Плинуча на хмарах", *Меґхарава* "Хмаророва", *Меґхашвана* "Хмарозвука", "Хмародзвінна", *Меґхавахіні* "Хмароїздна", *Меґхаджа* "Народжена з хмари"; останнє також означає "Вода" і "Велика перлина". Санскр. *меґха* – чоловічого роду, укр. *хмара, імла* – жіночого. Втім, є санскр. *абґра* "хмара", що має середній і чоловічий рід, як, до речі, й споріднені з ним рос. *облако* і *облак*.

мешек – музичний інструмент у раджпутів на зразок української кози (рос. *волинка*), назву якої зазвичай споріднюють зі слов. *міхи, міх, мішок*. Проте звертає увагу, що українська назва інструменту – *коза*, а цап чи баран у санскриті – *меша, мешак*. *Меша* також – санскритська назва знака зодіаку Овен. Раджпути ж – індійські "козаки" – виявляють мовну й етнічну спорідненість з українськими половцями й печенігами.

Міна "Риба" – санскритська назва сузір'я Риб. Одне з імен дружини Шіви-Рудри, різні імена якої рясно відбиті на давньоукраїнських теренах, *Мінакші* "Рибоока", де *міна* "рибина", *акша* "око". Рибина – атрибут індійського бога кохання Ками, епітети якого *Мінадгваджа* "З рибиною на стязі" й *Мінакетана, Мінакету* "Рибознакий". Санскр. *кама* "любов, кохання" відбите в жіночому імені *Камасарія*, що його мали дві боспорські цариці IV й II ст. до н.е. З санскр. *міна* "рибина" (хінді *мін*) споріднене укр. *минь*, яке хибно вважається праслов'янським запозиченням з фінно-угорських мов.

Мінаратха "Риб'яча колісниця" – таке ім'я має в епосі цар, батько якого – *Сатьяратха* "Праведна колісниця". Ім'я складають санскр. *міна+ратха*, де *міна* (хінді *мін*) "рибина", споріднене з укр. *минь*, а *ратха* – "колісниця". *Міна* також – санскритська назва сузір'я Риб. Рибина – атрибут індійського бога кохання Ками, через що він має імена *Мінадгваджа* "З рибиною на стязі", *Мінакетана* й *Мінакету* "Рибознакий". Тому, очевидно, ім'я *Мінаратха* можна сприйняти і як "Колісниця Ками".

Мітра – давнє індоіранське божество Сонця й Мирного Договору, ім'я сходить до і.-є. дієслівної основи *ті, теі-таі* "збирати, згуртовувати", відбитої в укр. *місце, місто, майдан*, із суфіксом дія-

ча *ра*. Тобто *Мітра* дослівно – "Збирач, Згуртовувач" людей у громаду, мир. Іранські форми імені – *Мітр-Міхр-Міхір*, слов'янська форма – *мир*, де має значення *не-війна, людська громада, світ*. Що рясно відбилося в українських назвах *Миргород, Миропіль, Миропілля, Мирогоща, Мирославль, Миролюбівка, Мирославка, Ушомир* і в численних двоосновних іменах із першим або другим компонентом *мир* – *Богумир, Володимир, Яромир, Радомир, Мирослав, Славомир* тощо. Серед них найбільш популярне, а в Рюриковичів і династичне – ім'я *Володимир*, його мали аж 18 їхніх представників.

Мітравінда (наголошене останнє *а*) "Яка знаходить друзів" – ім'я однієї з дружин Крішни, яке складають санскр. *мітра+вінда*, де *мітра* – "друг, приятель, товариш", а *вінда* – "шукач, шукачка". Проте вірогідніше тлумачити *Мітравінда* як "Величальниця-Славителька Мітри", якщо зважити, що у ведах Мітра – бог Сонця і Мирного Договору і що є санскритська дієслівна основа *ванд-венд-вінд* "славити, величати, оспівувати". З нею виявляє спорідненість етнонім *венеди*, який, у свою чергу, є семантичним двійником етноніма *слав'яни* (*слов'яни*). У пуранах згадується річка *Мітравінда*, а в Україні є низка річкових назв з компонентом *Венд-*: *Венеть-Венедь* (Крим), *Вендичани* (Вінничина), *Вендичанка* (бас. Дністра), *Віндава* (бас. Лаби), *Вандріча* (бас. Дунаю). Причому поряд із цими назвами наявні й назви на *Слов-Слав*, тобто має місце семантичний паралелізм.

Мітрадатта "Даний Мітрою" – чоловіче ім'я, складене з *мітра+датта*, де *мітра* у ведах бог Сонця і Мирного Договору *Мітра*, на слов'янському грунті – *Мир* (в іменах *Мирон, Яромир, Славомир, Мирослав, Володимир, Драгомир, Чудомир*, назвах *Миргород, Миропіль, Миропілля, Мирогоща* тощо). А *датта* "даний; дар, дарунок", що сходить до санскритської дієслівної основи *да* "давати, дарувати, наділяти". Іранський відповідник індійському імені – *Мітрдат, Міхрдат*, слов'янський – *Миродан* (синонім *Милорад*). *Мітрідат* – ім'я низки царів Понтійського царства, одному з яких – Мітрідату VI Євпатору завдячує назвою теперішня Євпаторія. Саме він 110 р. до н. е. завдав поразки скіфському цареві *Палаку*, чия столиця *Палакій* була в межах нинішнього Сімферополя. У Керчі, колишньому Пантикапеї, столиці Боспорського царства, є гора *Мітрідат*.

Мітрашравас "Мітрослав" – чоловіче ім'я, утворене з санскр. *мітра+шравас*, де *шравас* тотожне українському *слава*, а *мітра* – "бог Мітра", індоіранське божество Сонця і Мирного Договору. Тотожне давньоукраїнському князівському імені *Мирослав*, пов'язане і з *мир* "люди, громада, світ", і з богом Мітрою. У першому випадку ім'я *Ми-*

рослав означає "Славний серед людей", "Славний у світі", у другому – "Славний, як Мітра", "Славний, як Сонце", оскільки індоіран. *Мітр-Міхр* означає і "Сонце". *Мітр-Міхр* на слов'янському грунті має форму *Мир*, що означає і "Світ", тож *Мирослав* може означати і "Славний на весь світ". Ім'я має і форму *Милослав*, а також і варіант з переставленими компонентами – *Славомир*. На Житомирщині є село *Мирославль*.

Моліна "Родовита, Знатна" – жіноче ім'я, утворене від *мол+ін+а*, де *ін* – суфікс приналежності, *а* – показник жіночого роду, а *мол* – різновид *мул-мула* "корінь", яке означає і "рід", "походження". Тож *Моліна* означає "Родовита, Знатна", тобто має рід, родовідне коріння.

Мріґанкамаулі "Місяцекоронний", "Увінчаний місячною короною" – ім'я-епітет Шіви, чию зачіску прикрашає півмісяць. Ім'я складають санскр. *мріґанка* "місяць"+*маулі* "вінець, корона", де *мріґанка*, в свою чергу, розкладається на *мріґа* "сарна, олень"+*анка* "пляма, знак, прикмета". Тобто *мріґанка* "місяць" дослівно означає "плямистий, як сарна". В індійській міфології мріґа-сарна – їздова тварина бога вітру Ваю, ім'я якого споріднене з укр. *віяти, вітровій, буревій, завія* тощо, а інше ім'я – *Ватар* споріднене з укр. *вітер*. Спорідненість із санскр. *мріґа* "сарна, олень" виявляє назва історичної місцевості в Києві – *Мриги*.

Мріґаратха "Сарнова колісниця" – ім'я мав цар Айодг'ї, країни, з якої походив і в якій царював легендарний царевич Рама, герой "Рамаяни", батько якого, до речі, мав ім'я *Дашаратха* "Десять колісниць". Санскр. *мріґа* означає "сарна, олень", мріґа-сарна – їздова тварина бога вітру Ваю (ім'я споріднене з укр. *віяти, вітровій, буревій, завія*), інше ім'я якого – *Ватар* "Вітер". У Києві є історична місцевість *Мриги*, яку, в такому разі, можна тлумачити як *Сарни*, а по Україні (Київщина, Черкащина, Рівненщина) розсипані назви *Сарни, Сарнівка, Сарновичі* й інші похідні від *сарна*.

Мукута "Вінець, Діадема, Корона" – індійське чоловіче ім'я, часте в двоосновних іменах, особливо на означення Шіви, наприклад, *Чандрамукута* "Місяцекоронний", *Шашанкамукута* "У короні з півмісяця". Споріднене з українським ім'ям і прізвищем *Микита*, особливо зважаючи на те, що в українців побутує прізвище *Шекера*, споріднене з санскр. *шекхара* "корона". А ще один санскритський термін на означення корони – *апіда* відбитий у іменах богині-воїтельки Деві-Діви у різних пам'ятках, починаючи з V ст. до н.е.: *Опіда* "Корона" в Геродота, *Діва-Обида* "Богиня в короні" в "Слові о полку Ігоревім" і *Обидоносиця* "Вінценосна" у "Велесовій книзі".

Мула "Корінь" – притока найбільшої і найдовшої ріки Південної Індії *Ґодаварі*. Давньоіндійські джерела знають країну *Мулака*, людність якої – *мулаки*, споріднені з племенем *ашмаки*, а священна Ґодаварі якраз і відмежовувала землі ашмаків і мулаків. За пуранами, родоначальником мулаків був *Мулака*, син царя Ашмаки. Діда по батькові Рами, героя "Рамаяни", теж звали *Мулака*. Місто Сарнатх, де Ґаутама Будда здійснив свою першу проповідь, відоме і як *Мула-Ґандгакуті*, де *Ґандгакуті* – "Запашновершинна". Одна з притч про життя Будди має назву "Мула-пар'яя джатака" й оповідає, що майбутній Будда (*бодгісатва*) був навчителем-ґуру і мав 500 учнів. Якось тим здалося, що й вони вже знають стільки ж, скільки й учитель, тому почали пропускати уроки. Тоді ґуру загадав їм загадку: "Час поглинає все, але що поглинає час, куди він діваєтьcя?" Учні цілий тиждень думали, але відповіді не знайшли. Тоді ґуру сказав, усе просто, розгадка в самій загадці: оскільки час поглинає все, то він поглинає і сам себе. Присоромлені учні знову ревно взялися за навчання. У Польщі є воєводство *Korzen* "Корінь", у балтійських слов'ян було священне місто *Кореница*.

Мула «Корінь» – назва 19-го місячного сузір'я (європ. *Скорпіон*), відомого ще ведам. За ведійською астрологією, народжені під цим сузір'ям люди наділені потужним філософським мисленням, тому прикметно, що відомий український філософ, автор концепції соціально-психологічної служби у Збройних Силах незалежної України – Володимир *Мулява*. У санскриті *мула* (хінді *муль*) означає не тільки «корінь», а й «основа, фундамент, базис», «первісний, першопочатковий, корінний, головний, основоположний», «первородний, істинний, чистий». Санскр. *мула* – корінь, першопричина, суть і сутність чогось, квадратний корінь, певна позиція пальців в індійському класичному танці, особисті володіння царя і священне дерево ашока (*Erythropsis colorata*). *Мула* творить безліч високостатусних імен і назв, понять і реалій Перераховувати їх немає змоги, тому згадаємо лише деякі терміни з різних сфер:

філософські: *мула-падартха* – основні елементи світобудови (земля, повітря, вода, вогонь), *мула-рупа* – первісна форма, *мула-сідганта* – основний принцип, *мула-сутра* – основне положення (засада, принцип), *мула-дгара* – основа, *мула-каран* – основна причина, *мула-таттва* – основний принцип (теорії, вчення), *мула-пракріті* – першоматерія-першоприрода-першопричина, *самула* – який має коріння, причину, *амула* – який не має коріння, причини;

фінансово-економічні: *мула-дгана* – основний капітал, *мула-*

пхала (досл. "корінь і плід") – приріст від основних засобів, *мулья* – ціна, вартість, статки, *амулья* – безцінний, коштовний, *мульянкан* – оцінювання, *мульянусар* – за собівартістю, *мулья-вріддгі* – підвищення цін, *мулья-храс* – падіння цін, *мулья-пакарша* – знецінення, *мульяніянтран* – контролювання цін, *мулья-нірдгаран* – встановлення цін;

мовознавчі: *мула-дгату* – первісна основа, *мула-дгвані* – фонема (*дгвані* "звук" споріднене з укр. *дзвін*), *мула-бгаша* – мова оригіналу, *мула-шабда* – основа слова, *мула-бгаратій* – протоіндійський;

релігійні: *мула-мантра* – головна мантра чи молитва, наприклад, священний звук *ом, оум* (християнське *амінь, амен*, ісламське *омен*) або головна словесна формула шіваїтів – *намах шівая* "хай славиться ім'я Шіви", *мула-враті* – який харчується корінням (під час посту);

літературознавчі: *маулікта* – самобутність, *мула-раґіні* – лейтмотив, *мулакар* – автор книги, *мула-каріка* – віршований коментар до сутр (праці з філософії, граматики й інших наук на санскриті у вигляді коротких формул і правил), *мула-ґрантх* – основний текст, *мула-сучі* – основний перелік, *мула-срота* – першоджерело, *мула-рупа* – прототип;

медичні: *мула-в'ядгі* – основне захворювання, *мула-шодгака* – радикальний, помічний (про ліки), *муліка* – цілющий корінь, *мула-чакра, мулядгара-чакра* – корінна, опорна чакра, 4-пелюстковий центр-лотос біля основи хребта, що керує пам'яттю. Санскр. *чакра* "коло" (грец. *kyklos*, латин. *cyclos*) споріднене з укр. *чаклун, чаклувати*, прізвищами *Чигир-Чигрин-Чигирин* і назвою *Чигрин-Чигирин*, яка має двійника в історичному Пенджабі – *Чухиркан* (*кан* "місто"), біля нього народився Ґуру Нанак, засновник сікхизму, а у сікхів багато спільного з запорожцями.

Є терміни *мула-патра* – оригінал документа й *мула-хара* – марнувач батьківського спадку, *мула-пуруша* – родоначальник й *мула-нівасі* – корінний житель, абориген, *мула-ґуна* – коефіцієнт кореня і *мула-сротас* – основне русло, *мула-двара* – парадний вхід (досл. *головні двері*) і *мула-карман* – ворожіння по корінцях цілющих трав, *мула-кешара* – цитрина, *мулін* – дерево і *мулан, муладжа* – рослина, що росте від кореня. Сучасні індійські мови черпають із санскриту лексику, з якої творяться сучасні наукові й технічні терміни, і активну участь тут бере *мула-муль*: *муль-яна* – орбітальний відсік космічного корабля, *муль-таттва* – *хім.* елемент, *мулік-ньяялай* – суд першої інстанції, *мулак* – *хім.* радикал, *мульбгаша* – *лінгв.* прамова, *муль-свар* – *лінгв.* монофтонг, *муль-сутра* – директива. У терміні *самуль па-*

рівартан "докорінна зміна" санскр. *парівартан* і укр. *перевертання* тотожні, тож термін *самуль парівартан* дослівно означає "докорінне перевертання". У виразі *самуль наштате* "викорінювати", дослівно "нищити під корінь", укр. *нищити* й санскр. *наштате* теж тотожні. *Мулак-мулака*, різновиди *мула*, коли виступають у двоосновному слові другим компонентом означають "який коріниться в", "що походить від", "який грунтується на". Наприклад, *санскріт-мулак шабд* "слово, похідне з санскриту". Простежується цікава закономірність: *мула* означає "корінь", а похідні від нього – важливі соціальні терміни *мулера* й *маулін* "цар, правитель" і *маулі* "корона". То чи не споріднені в такому разі й укр. *корінь*, *король* і *корона*? Тим більше, що в давній Індії була місто *Муластхана*, у балтійських слов'ян – священне місто Корениця, у Польщі – воєводство *Korzen* "Корінь".

Мулабгадра "Благословенний Мулою (сузір'ям)" – ім'я-епітет царя Канси, дядька Крішни по матері й найлютішого ворога Крішни. Ім'я складають санскр. *мула+бгадра*, де *мула* "корінь" – назва місячного сузір'я *Мула*, а *бгадра* – "благословенний, щасливий, славний", споріднене з укр. *бадьорий* і рос. *бодрый*. В Індії є річка *Бгадрасома*, у Криму – ручай *Бадрак*. Іще одне ім'я Канси – *Муладева* "Верховний бог".

Мулака (хінді *Мулак*) "Пагін", "Паросток (від кореня)" – таке ім'я має в "Рамаяні" внук *Равани* "Ревуна" – змія-демона, який викрав Сіту, дружину царевича Рами, переніс її на повітряній колісниці на свій острів-столицю Ланку, де й заточив, домагаючися, щоб вона стала його дружиною.

Мулараджа (*Мулакараджа*) "Корінний-Верховний цар", "Бог" – таке ім'я мав родоначальник царської династії Чалук'я в Ґуджераті (942-994 рр.). Ім'я складають *мула+раджа* (*мулака+раджа*), де санскр. *мула-мулака* "корінний, основний, головний", а *раджа* "правитель, князь, цар".

муластхана "головне місце" – святая святих індуїстського храму, де міститься зображення бога – *муламурті* "головний образ". Це маленьке темне приміщення, квадратне в плані, форма його сходить до кубічного глека, в якому ще у ведійському ритуалі переносили вогонь. Над муластханою зводиться основне тіло храму – *вімана*, сприймане як світова вісь. У деяких храмах під нею споруджується й підземна муластхана, цілковито недоступна, що символізує абсолютну божественну сутність, незбагненну для смертного. Муламурті в різних храмах може представлятися по-різному: так, Сканда-Муруган-Картікея, син Шіви й бог війни, зображається як юний воїн зі списом

у руці. У храмах Південної Індії він із жезлом у руці і має ім'я *Дандаюдгапані* "Озброєний києм-булавою". Що має дотичність до України, бо тут побутують прізвища *Моруга* й *Моружченко*, на Південному Бузі жили індоарійці-*дандарії* "києдержці", а в Криму було місто *Дандака* – семантичний двійник назви *Київ*. У санскриті термін *муластхана* може означати "прабатьківщина" і "столиця". Синонім до терміна *муластхана* – *ґарбгаґріха*.

Муластхана (хінді *Мульстхан, Мультан*) "Головне місце" – місто в нижній течії ріки Інд (*Сінд*), за середньовіччя *Мультан*, яке арабський мандрівник XIV ст. Ібн-Баттута називає столицею сіндської землі, а хорезмійський енциклопедист Біруні (XI ст.) у праці "Індія" наводить такі слова кашмірського коментатора Утпали: "Назви країн змінюються... *Мультан* колись називався *Каш'ялапура*, потім *Хамсапура*, *Багапура*, *Самбгапура*, а тоді *Муластхана*, тобто "Корінне місце", позаяк *мула* означає "корінь", а *тана* – "місце". Тож назву складають санскр. *мула+стхана*, де *мула* – "корінь, основа", *стхана* – "місце". Китайські прочани до Індії у своїх нотатках називають його *Mou-lo-san-pu-lu*, що відбиває назву *Муластханапура*, теж однієї з назв Муластхани-Мультану – давнього осередку поклоніння Сонцю, як вважає індійський історик Дамодар Косамбі (1907-1966). *Пура*, або *пур* в останній назві означає "місто" (первісно "фортеця"), воно як *піль* відбите в українських назвах *Бориспіль, Вишпіль, Вишнопіль, Костопіль, Миропіль, Тернопіль, Ямпіль*. Нині місто *Мультан* – у Пакистані (до 1947 року – було у складі Індії), адміністративний центр у провінції Пенджаб, важливий економічний центр ареалу, що охоплює південь і південний захід Пенджабу, північ Сінду, частину Белуджистану й ПЗПП (Північно-Західні Прикордонні Провінції). Одне з найдавніших міст регіону, його 712 р. завоювали араби, пізніше воно було центром напівнезалежної держави, провінційним центром Великих Моголів. 1818 р. його захопив творець незалежної сікхської держави махараджа Ранджіт Сінх (*Ранджіт* відбите в запорожців як *Ранджида*). У 1849-1947 рр. Мультан – центр провінції Пенджаб у Британській Індії.

Тож первісна форма назви *Мультан* – *Муластхана*, де *мула* "корінь, основа", а *стхана* "місце, місцевість, край, країна", відбите в назвах багатьох сучасних країн і споріднене з українським *-щина* (*Київщина, Черкащина, Одещина, Остерщина*). Тобто *Муластхана* означає "Корінне Місце", "Головне Місто", "Столиця". Давня *Муластхана* займала два острови на річці Раві в Пенджабі, давня назва якої – *Іраваті*, по-українськи *Іравиця*, через що привертають увагу укр. *Ірпінь*,

Ірдинь, Ірклія, Ірша, Іршава. У боспорському написі III ст. із Сіндики біля Керченської протоки поряд з іменами *Сінд, Сіндок, Сіндей* є і чоловіче ім'я *Іравадій*. Цей же напис містить імена *Ґосак* і *Балодей*, де перше тотожне українському прізвищу *Козак* (запорожці мали й ім'я *Козак*), імені половецького князя – *Ґзак* і важливому для вітчизняної історії терміну *козак*. Ім'я *Балодей* у козацькому "Реєстрі" 1649 р., тобто через 13 століть, відбите як *Болудей* і *Білдей*, а в сучасних українців і як *Більдей, Бельдій, Більдій*.

Свої *Сінд* і *Мультан* були в Північному Причорномор'ї, причому, як і в Індії, теж на островах. Геродот у V ст. до н.е. знає на берегах Боспору Кімерійського (Керченської протоки) країну *Сіндику*, а написи, що їх залишило тисячолітнє Боспорське царство (V ст. до н.е.-IV ст. н.е.) не один десяток разів згадують *сіндів-індів*. Значно пізніше (XVIII ст.) турецько-татарські джерела подають нині забуту назву – *Мінтана*. Турецький трактат про османські фортеці в Північному Причорномор'ї знає півострів *Тамань* і півострів *Мінтана*, між якими були фортеці *Темрюк* і *Тамань*; місце, де стояла фортеця *Ачу*, називали *Мінтана адаси* "Мінтанський острів". Німецький географ Тунманн пише у XVIII ст. про "острів Тамань": "Татари називають його *Ада* (*Острів*), місцеві жителі – *Мінтана*". Відомий російський дослідник індоаріки в Північному Причорномор'ї академік Олег Трубачов зазначає, що ця назва вочевидь не татарська і не черкеська, що назва й слово *мінтана* цим мовам невідомі і з них не пояснюються і що зважаючи на неодмінні фонетичні зміни в іномовному середовищі, *Мінтана* – видозміна значно давнішого *Мультана*. Вчений вказує при цьому на Мультан у низів'ях Сінду-Інду й цитує прикметні слова Ібн-Баттути, що "*Мультан* – столиця сіндської землі". Приазовська ж Мінтана розташовувалася в античній Сіндиці чи поряд із нею.

До цього слід додати, що між Карпатами й Дунаєм лежала історична *Мултянська земля, Мултянія, Мультенія, Мултенія* – нині північна частина Румунії. У запорозьких козаків засвідчені прізвища *Мултянин, Мултянич, Мултяненко, Милтяненко*. У білорусів дудка на 3-6 гуків (басів) називається *мульцянка* і прийшла, як вважається, з Польщі. А ріжки молдавських пастухів із 9-ма трубами у Польщі називають *мультанка*, тобто "молдавська", "з Мультану", бо *Мультан* у поляків – *Молдавія*. Ім'я *Мулатані* або *Мультані* "Первіснотіла" має богиня-воїтелька Ґаурі, дружина Шіви, відома на теренах України з найдавніших часів як *Діва-Деві, Махеші-Мокоша, Тавропола, Тірґатао-Дургадеві, Опіда, Діва-Обида, Партенос, Дія* тощо. Дружину грузинського царя Давида Будівничого – рідну сестру половець-

кого князя Кончака звали *Гурандухт* "Дочка Гуран", де *Гуран* – різновид імені *Ґаурі*. А дочка Кончака, *Кончаківна* – невістка новгород-сіверського князя Ігоря. До складу Молдови 1940 року була включена Бесарабія, а одна з назв половців, за Татищевим, *беси*. Якщо це так, то в молдаван-бесарабів простежується половецько-індоарійський чинник, бо половці й печеніги, як показують найновіші дослідження, не тюркомовні, а виявляють мовну, тож і етнічну спорідненість із раджпутами – індійськими "козаками". Недарма, певно, у піснях (українських теж) маємо словосполучення *циганка-молдаванка*. А цигани безперечно індоарійського кореня.

Мульяваті "Коштовна, Цінна, Корінна" – індійська річка, споріднена назвою з річкою *Мулавиця* на Волині, де взагалі наявний могутній індоарійський топонімний і гідронімний пласт. Санскритські суфікси *вата* й *ваті* тотожні українським *вата* й *ватий*, щоправда, у санскриті *вата* вказує на чоловічий рід, а *ваті* – на жіночий, він тотожний *виця* в українських назвах *Мутвиця*, *Роставиця*, *Хоревиця*, *Щекавиця* тощо.

муні "мудрець, святий відлюдник, подвижник" – означення відлюдника, який дав обітницю мовчати, санскр. *муні* дослівно й означає "мовчальник". Очевидно, таке ж походження і українського прізвища *Мовчан*. Будду називали *Шак'ямуні* "Мудрець шак'їв", де *шак'ї* – царський рід, що виявляє причетність до шаків-скіфів, а *муні* має і значення "мудрець". Ім'я *Муні* мали міфологічні й епічні персонажі, серед них і син легендарного царя Куру – родоначальника *кауравів*, назва яких споріднена з етнонімом *кравенці* у "Велесовій книзі", а *кравенці* тотожне сучасному етноніму *українці*.

Мунівріша "Ревний у подвижництві", "Бик у подвижництві" – брахманське ім'я, яке складають санскр. *муні+вріша*, де *муні* – "відлюдник, подвижник", дослівно "мовчальник, мовчан", а *вріша* (хінді *вріш*) – "самець, бик", що має і значення "богатир, герой". Порівняння богів, царів, доблесних воїнів і ревних відлюдників з биком-туром – звичайне явище в епосах багатьох народів, серед них і в українському, наприклад, *буй-тур* і *яр-тур* у "Слові".

Муралідгара "Сопілкодержець", "Сопілкар" – ім'я-епітет Крішни, яке складають санскр. *муралі+дгара*, де *муралі* – "сопілка", *дгара* – "держець". Сопілка – неодмінний атрибут юного Крішни-пастушка, неперевершеного гравця на сопілці, а образ пастушка з сопілкою добре відомий українцям.

Мурдган "Чільник", "Ватажок" – високостатусне індійське воїнське ім'я, утворене від санскр. *мурдга, мурдган* "обличчя, голова, чо-

ло; вершина" й споріднене з дещо стилістично заниженим щодо людини укр. *морда*. Санскр. *мурдган* творить низку важливих міфічних та епічних двоосновних імен: *Багумурдган* "Багатоликий" – Вішну (укр. *Вишень*), *Сахасрамурдган* "Тисячоликий" – Вішну або Шіва, *Двімурдган* "Дволикий, Двоголовий" (*Двомирдін* по аналогії з рос. *Чорномирдін*), *Ґаґанамурдган* "Небесноликий", "Чоло якого сягає небес" – син богині первозданних вод Дану, тотожної українській фольклорній Дані. Санскритське ім'я *Мурдган* тотожне українському прізвищу *Мордань*.

мурунди – у давніх індійських і цейлонських хроніках означення саків-скіфів, де також мовиться, що *мурунда* – цар у скіфів, який вважається земним утіленням бога *Варуни*, який має ім'я *Мурунда* "Владика, Правитель". Давньоцейлонська хроніка "Історія Сіґірі" зазначає, що *мурунда* споріднене з санскр. *врідга* "ватажок, старійшина, голова" і сходить до санскритської дієслівної основи *вардг* "рости, посилюватись, дужчати". Їй тотожна слов'янська дієслівна основа *валд-влад-волд-волод*, відбита в низці винятково важливих давньослов'янських термінів (*влада, владика, володар*) та імен – *Володар, Володимир, Владислав, Рогволод, Всеволод* та ін. Тож санскр. *врідга* через проміжні форми *вуруда-вурунда* прибрало форми *мурунда*. А чергування *в-м* властиве й слов'янським мовам, зокрема, українській (пор. *вандрувати* й *мандрувати*). Найцікавіше те, що останній перепис населення засвідчив *мурундів* у сучасній Україні. Що, власне, й зрозуміло, бо "Велесова книга" у збірний етнонім *кравенці-українці* першими включає саме скіфів.

Мусалін "Наділений булавою", "Булавник" – ім'я Балаві-ри-Баладеви-Білобога, старшого брата Крішни, різні імена якого рясно відбиті в українських прізвищах. Ім'я *Мусалін* складають санскр. *мусала+ін*, де *мусала* (хінді *мусал*) – "палиця, булава", *ін* – суфікс наділеності або володіння чимось. Інші імена Балаві-ри-Баладеви цього плану: *Мусалапані* "Булаводержець" (*пані* "рука; тримати") *Мусалаюдга* (*аюдга* "озброєний") "Озброєний булавою". Пор. чеське прізвище *Мусял* та італійське прізвище *Муссоліні*.

Мушакаратха "Мишача колісниця" – ім'я-епітет Ґаруди, їздового птаха Вішну, який уособлює в тризубі ліве, так зване "земне" вістря. Ім'я утворюють санскр. *мушака+ратха*, де *ратха* – "колісниця", а *муша-мушака* (хінді *муш, мушак*) – "миша; щур", споріднене з укр. *миша* й *мишка*. Ґаруда – цар птахів і ворог змій, він викрав в асурів, старших братів і вічних супротивників богів-девів, напій безсмертя – *амріту*. Зображається як орел із людським тулубом.

Набга "Небо" – одне з імен Шіви, а також міфологічних та епічних персонажів, зокрема, автора деяких гімнів "Ріґведи" та батька царя *Сіндгудвіпи* "Острова в океані", означає і "цар". Синонім – санскр. *набгаса*, укр. *небеса*.

Набгаґа "Небоходець" – син легендарного царя Яяті, батька п'ятьох синів, найстарший з яких, *Яду*, став родоначальником *ядавів*, тотожних літописним ятвягам, а наймолодший *Пуру* – пауравів, які виявляють спорідненість з українськими *паулавами-половичами-половцями*. Ім'я складають санскр. *набга+ґа*, де *набга* – "небо", а *ґа* – "ходець, ходак", від дієслівної основи *ґа* "іти, рухатися". Санскр. *набгаґа* також означає "птах", досл. "ходець по небу".

Набгакетана "Стяг неба", "Небознакий" – означення Сонця, яке склали санскр. *набга+кетана*, де *набга* – "небо", *кетана* "ознака, прикмета, емблема".

Набгапантха "Небесношляхий", "Небеснопутній" – означення Сонця, яке склали санскр. *набга+пантха*, де *набга* – "небо", *пантха* (хінді *пантх*) – "дорога, шлях", якому тотожне укр. *путь*, англ. *path*.

Набгапрана "Подих неба" – означення Вітру, яке утворюють санскр. *набга+прана*, де *набга* – "небо", *прана* – "повітря; дихання, подих", від якого утворене *пранаяма* – дихальні вправи в йозі. Є п'ять різновидів прани-дихання.

Набгаса "Небесний, Божественний, Священний" – чоловіче ім'я, утворене від *набга+са*, де *набга* – "небо", *са* – суфікс, який передає значення подібності до чогось. Санскр. *набгаса* має і значення "туманний, імлистий, хмаристий", що дозволяє споріднити його з грец. *nephos* і латин. *nebula* "туман, імла, хмара".

Набгасад "Небожитель" – ім'я-означення богів, яке складають санскр. *набга+сад*, де *набга* – "небо", *сад* – "сидець", від санскритської дієслівної основи *сад*, спорідненої з укр. *сидіти*. Тобто дослівно *На-*

бгасад означає "Який сидить на небі", "Небосід", "Небосад" (пор. українські прізвища *Новосад, Пересад*).

Набгасадіпа "Світильник небес" – означення Місяця, утворене з санскр. *набга+діпа*, де *набга* – "небо", *діпа* – "світильник, каганець", яке сходить до дієслівної основи *діп* "сяяти, світити, осявати"; від неї утворене чоловіче ім'я *Діпак* "Світильник" (пор. українське прізвище *Каганець*) і назва знаменитого індійського свята вогнів *діпавалі* (*дивалі*) "гірлянда світильників". Сюди ж стає українське прізвище *Диптан*, споріднене з санскр. *діпті* "сяяння, світло, блиск, краса". У санскриті *Діптан* – одне з означень Сонця.

Набгасаріт "Небесна ріка" – санскритське означення Молочного Шляху і священної Ґанґи, яка, за міфами, спершу текла на небі. Назву складають санскр. *набга+саріт*, де *набга* – "небо", *саріт* – "ріка", досл. "текуча, плинуча", яке сходить до дієслівної основи *сар* "текти, бігти, плинути, струменіти"; від неї утворені санскр. *саріт* "потік, ріка", *сара* "струмок", *сарас* "озеро, ставок, водойма", відбите в назві знаменитої ріки-богині Сарасваті. Із *саріт* споріднена назва *Серет* (наголошене друге *е*) – великої буковинської ріки, лівої притоки Дунаю (є *Серет* і притока Горині). Сюди ж стає і назва *Серетель* – правої притоки Малого Серету, назва якої означає "Серетова", "Приналежна до Серету", бо суфікс *ель* (*аль, уль, ль, ля*) творить прикметники від іменників. Санскритська основа *сар* має і форму *срі-ср*, яка на слов'янському грунті має форму *стрі-стр* (пор. *струмок*) і рясно відбита в назвах українських річок – *Дністер, Остер, Стрий, Стрина, Стир, Стривігор, Стримба* тощо. Є індійське жіноче ім'я *Саріта*, в індійській міфології ім'я *Саріт* має богиня-воїтелька *Деві-Діва*, ім'я якої рясно відбите в українських "дівиних" і "дівочих" назвах. *Сарітсута* "Народжений рікою" звали видатного воїна й полководця у "Махабгараті" *Бгішму* (*див.*), ім'я якого тотожне українському прізвищу *Бушма*. Див. *Набгасіндгу*.

Набгасіндгу "Небесний Сінд", "Небесна ріка" – санскритське означення Молочного Шляху і священної Ґанґи, назву творять санскр. *набга+сіндгу*, де *набга* – "небо", *сіндгу* – "ріка, потік". *Сіндгу* (*Сінд, Інд*) – могутня індійська ріка, за якою і вся країна названа *Хінд, Хіндустан, Індія*. Людність на її берегах називалася *сіндгави, сінди, інди*, а сінди-інди писемно засвідчуються на теренах Давньої України з V ст. до н.е. Геродот пише про *сіндів* і країну *Сіндику* біля Боспору Кімерійського (Керченської протоки), а *Сіндську Скіфію* античні автори знають у низів'ях Дніпра.

Набгастхала "Який живе на небесах" – інше ім'я Шіви, утво-

рене від санскр. *набга+стхала*, де *набга* – "небо", *стхала* "місце замешкання-проживання", яке сходить до санскр. *стха* "місце" і суфікса *ла*, який творить прикметники від іменників. Санскр. *стхала* має і значення "трон, престол", споріднене з українським історичним терміном *стіл* у тому ж значенні, пор. *київський стіл, князівський стіл*. А укр. *престол* і санскр. *прастхала* (хінді *прастхал*) – тотожні.

Набгасья "Небесний" – ім'я Шіви, утворене від *набгаса* "небеса" і суфікса *я*, що творить прикметники від іменників.

Набгачакшус "Око неба" – означення Сонця, де *набга* – "небо", а *чакшус* – "око".

Набгачамаша "Келих неба" – означення Місяця, де *набга* – "небо", а *чамаша* – "келих, кубок, чаша".

Набгойоні "Народжений небом" – ім'я Шіви, утворене від санскр. *набга* "небо" і *йоні*, тотожного українському *лоно*. Тобто ім'я дослівно означає "Небеснолонний".

Наваґва "Дев'ятикоров", "Дев'ятивіл" – індійське чоловіче ім'я, яке утворюють санскр. *нава+ґва*, де *нава* – "дев'ять", *ґва* – "бик, корова", різновиди якого – *ґо-ґу-ґау-ґава*, відбиті, зокрема, в іменах Крішни і назвах, наприклад, давньої Согдіани, яка в "Авесті" називається *Сугуда* і *Ґава*. Частина Согду-Согдіани називалася *Уструшана*, що тотожне українському *Остерщина*, де *Устру-Остер* – теж "бик, віл". Автор деяких гімнів "Ріґведи" має ім'я *Саптаґу* "Семивіл", а в сучасних українців побутують прізвища *Семивол, Семиволий, Семиволенко*.

Навака (хінді *Навак*) "Молодий місяць", "Молодик", "Новик" – індійське чоловіче ім'я, споріднене з українськими прізвищами *Новак* і *Новик*, звідки й похідні *Новиченко, Новицький* та ін. Сходить до санскритського прикметника *нава* "новий, юний, молодий". Інше санскритське означення молодого місяця – *календу* (*див.*), яке стало чоловічим іменем *Календу* (пор. укр. прізвище *Коляда*). Латинські *календи* означують перші дні місяця-молодика, а інд. *календу* – другий день молодого місяця. У давньому Римі в день народження молодого місяця жерці скликали людей до Капітолію – головного храму й урочисто сповіщали про народження нового місяця – про настання *календ*. Тож інд. *календу* й латин. *календи* виявляють не тільки термінологічну спорідненість, вони пов'язані з місячними фазами й місячним календарем. Звичай урочисто оголошувати й відзначати календи довго зберігався в багатьох народів і після введення писемного календаря. І слово *календар*, певно, сходить до календ.

Наваратха «Дев'ять колісниць» – ім'я батька царя Дашаратхи, який, у свою чергу, батько Рами, а ім'я його означає «Десять коліс-

ниць». Ім'я *Наваратха* складають санскр. *нава+ратха*, де *нава* (*навака, навак*) – «дев'ять», *ратха* – "колісниця".

Навашакті "Дев'ятисилий" – одне з імен Шіви, поклоніння якому на теренах України засвідчене з найдавніших часів. Ім'я складають санскр. *нава+шакті*, де *нава* – "дев'ять", *шакті* – "сила", утворене від суфікса абстрактних іменників *ті* і дієслівної основи *шак* "могти; бути сильним, могутнім". Ця основа відбита в етнонімі *шаки* "скіфи", іранська форма якої – *саки*, й відбита в українських назвах *Сакакатa, Саки, Сквира-Сквара, Сквирень*, прізвищах *Шквара, Скварук, Сакович, Сковорода, Сковерденко, Сакидон* та ін. Санскр. *нава* означає і "новий", бо саме з дев'ятки починалася нова система зчислення, одмінна від восьмеричної. Шіва в індійській міфології – найперший лікар і зцілювач, покровитель медицини, тому прикметно, що й деякі індійські цілющі рослини містять у своїх назвах компонент із значенням "9". Санскр. *навашакті* семантичний двійник української цілющої рослини – *дев'ясил, дев'ятисил*, у "Велесовій книзі" (V-IX ст.) вона один із ключових компонентів у приготуванні *суриці* – священного хмільного напою, відомого ведам як *сура* (*див.*). В Україні добрий десяток річок має назву *Сура*, а сучасний український бальзам так і називається – "9 сил".

Наґавамша "Зміїна династія" – назва однієї з чотирьох родовідних ліній у раджпутів, яку складають санскр. *наґа+вамша*, де *наґа* – "змій", *вамша* – "сім'я, родина, рід, династія". 36 із понад 100 раджпутських родів складають так звані *царські роди*, що мають 4 родовідні лінії, успадковані від давніх воїнів-кшатріїв. Ці лінії *Сур'явамша* (*Сур'якула*) "Сонячна династія", *Чандравамша* (*Чандракула, Сомакула*) "Місячна династія", *Аґнівамша* (*Аґнікула*) "Вогняна династія" й *Наґавамша* (*Наґакула*) "Зміїна династія" – *кула* теж означає "сім'я, родина, рід". Всі вони засвідчені на теренах Давньої України. До *Наґавамші* сходить назва *ногайці*, яку має народ, засвідчений у Північному Причорномор'ї в IX–XII ст. Наґи в індійській міфології напівбожественні істоти, у яких верхня частина тіла людська, а нижня – зміїна, вони вважаються володарями вод і дощів, від них залежить щедрий врожай, отже, й добробут і щастя. Жінки-наґіні надзвичайно вродливі, з ними часто одружуються боги, царі й видатні герої. Дочкою Дніпра-Бористена, від якої *Геракл* мав трьох синів, родоначальників скіфських племен, теж була наґиня. Шанування змій засвідчене на теренах Давньої України ще Геродотом у V ст. до н.е., на побутовому рівні воно простежується в українців і досі. В Індії є штат *Наґаленд* "Країна наґів", у раджпутів побутують високостатусні імена *На-*

лабгата, Наґачандра, Наґананда, Наґарджуна, Наґасена, у запорозьких козаків і сучасних українців побутують прізвища *Нагай-Ногай, Нагаєць-Ногаєць, Нагайченко-Ногайченко* тощо. Болото *Нагаївська*, потік *Нагаївці*, урочище *Нагаювці* засвідчені на Закарпатті. Неодмінним атрибутом Шіви, якому та його войовничій дружині найбільше поклонялися раджпути – індійські "козаки", тож і половці, печеніги й ногайці, є змії. Шіва має імена *Наґабгушана* "Прикрашений зміями", *Наґадгіра* "Владика змій", *Наґамітра* "Приятель змій", *Наґачуда* й *Наґапіда* "В короні із змій". А індійський Шіва, що має і ім'я *Вріш* "Бик" – це давньоукраїнський *Влес-Велес*, нерозривно пов'язаний із водою. Недарма за Володимира його зображення стояло в Києві не біля князівських палат на Горі, як його дружини Мокоші, а на Подолі, на березі Почайни. Тож *ногайці*, яких досі вважають тюркомовними, насправді мовно й етнічно споріднені з індоарійськими народами, як і половці та печеніги.

Наґанаді «Зміїна ріка» – назву складають санскр. *наґа+наді*, де *наґа* – «змій; наґа», *наді* – «ріка». В Україні на Житомирщині й Чернігівщині є дві річки *Зміївка*, річка *Жміївка* – притока Жерева на Київщині (тут і село *Жміївка*), річка *Змійка* – ліва притока Дніпра, у Дніпровських плавнях село *Змійка*, потоки *Зміїнковий, Зміїнський, Зміївчик, Зміянки, Зміянський* на Івано-Франківщині, озеро *Змієве* на Кінбурнській косі, місто *Зміїв* на Харківщині, *Змієвиця* – вершина в Карпатах, *Зміїний острів* – у Чорному морі, за 40 км на схід від гирла Дунаю. Є ще яри *Зміїв* і *Зміївський*, болота *Змієва* і *Зміїна* (судячи з назв у жіночому роді – колись річки), *Зміїв курган, Змієве городище* і *Змієві вали*, довжиною до двох тисяч кілометрів, що простяглися від Києва на південь через Україну й Молдову, уздовж Дніпра та його приток Трубежа, Стугни, Росі та ін. і створювалися з II ст.до н.е. до VI ст. н.е. Вважається, що вали були й умовним кордоном своїх земель і кочовиків-завойовників, які уособлювалися в образі страшного й жорстокого Змія. Але навряд щоб таку кількість "зміїних" назв в Україні викликало негативне ставлення місцевої людності до змія, тут вочевидь щось інше.

Наґантака "Нищитель змій" – ім'я-епітет Ґаруди, їздового птаха Вішну, яке складають санскр. *наґа+антака*, де *наґа* – "змій; змія", *антака* – "прикінчувач, губитель, нищитель". Інші імена Ґаруди з *наґа*: *Наґарі* (*наґа+арі*) "Ворог змій", де *арі* – "ворог", *Наґаріпу* "Ворог змій", де *ріпу* – теж "ворог", *Наґаваріка* "Змієїд", "Змієжерець", де *варіка* "їдець, споживач".

Надідгара "Річкодержець" – ім'я-епітет Шіви, що сходить до

міфу про те, як боги вирішили спустити на землю священну Ґанґу, яка спершу текла на небесах і уособлювала Молочний Шлях. А щоб її могутні води не завдали шкоди, їх прийняв на себе Шіва, і вони по пасмах його волосся розлилися по землі багатьма спокійними й благодатними потоками. Сином ріки-богині Ґанґи на землі став могутній воїн *Бгішма*, який мав епітет *Надіджа* "Народжений рікою", а ім'я *Бгішма* тотожне українському прізвищу *Бушма*. Ім'я *Надідгара* творять санскр. *наді+дгара*, де *дгара* – "тримальник, держатель, держець", від санскритської дієслівної основи *дгар* "тримати", спорідненої з укр. *держати*. А *наді* – "вода, річка", відбите в низці українських річок: *Надове* – озеро біля літописного села *Шелвов* у Києві, *Надва* в басейні Верхнього Дніпра, *Надків* – озеро на Київщині (Іванківський р-н), *Надюнька* – притока Серебрянки (бас. Тясмина), *Надра* (*Недра*) в Бобровицькому районі на Чернігівщині, де й річка *Одра* – синонім Надри-Недри. Сюди ж стає і *Надош* на Закарпатті – рукав Тиси, який тече в селі *Тросник*, а в санскриті *нада, над* і "тростина, очерет". У давній Індії була річка *Надантіка* "Тростянка", "Очеретянка".

Надіджа "Народжений рікою" – в індійському епосі ім'я-епітет могутнього воїна й полководця Бгішми, сина священної ріки Ґанґи, тому *Наді* "Ріка" – інша назва Ґанґи. Ім'я *Надіджа* складають санскр. *наді+джа*, де *джа* – "народжений; син", тотожне *дзе* в грузинських прізвищах, а *наді* – "ріка". В індійців жіноче ім'я *Надя* найперше асоціюється саме з *наді* "річка", а *Надія* (наголошене *я*) – як зменшувально-пестливе від нього – "Річечка". Що цілком зрозуміло, оскільки й вед. *дану*, і слов. *дана*, і іран. *дар'я*, які означають "річка" і які означують великі річки (*Дон, Донець, Дунай, Дністер, Амудар'я, Сирдар'я*), водночас і жіночі імена. В Індії санскр. *наді* "річка" бачимо в річкових назвах *Маханаді* "Велика ріка", *Деванаді* "Божественна ріка", *Брахманаді* "Ріка Брахми", *Крішнанаді* "Чорна (Красна) ріка", *Наґанаді* "Зміїна ріка", *Дадгінаді* "Сирна ріка"; *наді* відбите і в низці українських гідронімів (див. *Надідгара*). У Словенії є річка *Надіжа*.

накхадарана "розривальник кігтями" – одне з означень сокола, утворене від санскр. *накха+дарана*, де *накха* – "кіготь, пазур", якому тотожне укр. *ніготь*. А *дарана* (хінді *даран*) – "ламальник, розривач", дослівно *дерун*, утворене від санскритської дієслівної основи *дар* "рвати, терзати", з якою споріднене укр. *дерти, роздирати*.

наман "називання" – церемонія наречення імені новонародженому, один із головних сімейних обрядів, що корінням сягає глибокої давнини. Таких імен у дитини може бути багато, бо вважається, що ім'я захищає людину від усього поганого і що чим більше імен,

тим цей захист надійніший. Хлопчика можуть назвати за іменем бога, національного чи місцевого героя у сподіванні, що він надбає їхніх рис. Дівчаток називають так само, хоча їм можуть давати імена за назвами квітів або коштовного каміння. Ім'я може пов'язуватися з сузір'ям, під яким народилася дитина, може вказувати на професійне заняття родини. Окрім імен використовуються різноманітні епітети. Давні трактати радять, що перша частина імені жерця-брахмана повинна вказувати на святість, кшатрія-воїна – на силу й доблесть, селянина-вайш'ї – на працьовитість. Друга частина імені брахмана має вказувати на щастя і благо, кшатрія – на захист, вайш'ї – на процвітання і добробут. Ім'я брахмана не повинно бути надто довгим, має містити парну кількість складів і небагато довгих голосних. Для дівчинки слід вибирати просте ім'я, яке закінчується на довгий голосний звук. Хлопчик мусить мати два явних і одне таємне ім'я, яке має особливу здатність до відтворення і яке не зникає по смерті людини. Його, окрім самого носія, має знати і його наставник-ґуру або сімейний жрець, котрий на церемонії посвячення дитини в її стан, пошепки повідомляє їй її таємне ім'я, а заразом і таємну мантру-оберіг. Через це індійські жінки уникають називати своїх чоловіків по імені, а чоловіки – своїх дружин. Особливо багато імен-епітетів мають боги, Вішну й Шіва, наприклад, мають їх по тисячі. Термін *наман*, що має і назву *намакарана* "наречення імені", споріднений з укр. *найменування, найменння* та англ. *name* "ім'я".

Нандалала "Син Нанди" – ім'я-епітет Крішни, яке складають санскр. *нанда+лала*, де *нанда* – ім'я прийомного батько Крішни, а *лала* – "дитина, хлопчик, син" (пор. укр. *ляля*; індійське *л* вимовляється як полтавське *л*). Синоніми імені *Нандалала* (хінді *Нандалал*) – *Нандакішора* й *Нандакумара* – теж "Син Нанди", де *кішора* й *кумара* "син" (хінді *кішор* і *кумар*).

Нандарані "Княгиня Нанди" – ім'я-епітет прийомної матері Крішни, дружини ватажка пастушої громади Нанди. Ім'я складають санскр. *нанда+рані*, де *нанда* – "радість, втіха, щастя", а *рані* – "володарка, княгиня, цариця", жіночий варіант терміну *раджа* "князь, цар". Справжнє ім'я дружини Нанди – *Яшода* "Яка дарує славу", де *яша* споріднене з укр. *яса* "слава", а *да* – "дарувальниця, дарувачка".

Нара "Муж, Чоловік, Герой" – ім'я *Арджуни* й сина мудреця Вішвамітри, а *Вішвамітра* у формі *Аспамітхар* (грецька передача) засвідчене в боспорських написах іще IV-III ст. до н.е. За уявленнями індійців, первісні води називалися *нара* "чоловік, мужчина, самець", у них перебував Брахма – бог-творець світу, який у тризубі уособлює

праве вістря. Саме з цих вод, які уособлювали первозданний хаос, творився упорядкований, налагоджений світ. Прикметно, що в Україні багато гідронімів з *нара-нере*: *Нарастовиця, Нережа, Нересня, Неретва, Нерич, Нервач, Нора, Норова, Норин, Норець, Нурець.*

Наравіра "Герой серед мужів" – чоловіче воїнське ім'я, яке складають санскр. *нара+віра*, де *віра* – "богатир, герой, воїн", а *нара* – "чоловік, муж" (*нарі* "жінка"). *Нара* поширений компонент в іменах богів: лише Вішну має імена-епітети *Нароттама* "Найкращий серед мужів", *Нарахарі, Наракесарін, Нарасімха* "Лев серед мужів", останнє ім'я мав *Нарасімха* Рао, колишній міністр закордонних справ Індії, як і колишній прем'єр-міністр країни Індіра Ґанді, почесний доктор Київського Національного університету імені Тараса Шевченка. *Нарараджа* "Цар людей" – Кубера, бог багатства й охоронець півночі, *Наруна* "Проводир людей" – Пушан, *Нарабгу*, "Перебуваючий серед людей" – Індра; *Нарашанса* "Славлений людьми" – Аґні, *Нарадгара* "Тримачка людей" – Земля. Деякі поширені сьогодні імена постали з термінів на означення царя: *Наранатха* "Правитель людей", *Наранаяка* "Проводир людей", *Нарапала* "Захисник людей".

Наранараяна "Нара й Нараяна" – складне ім'я, де *Нара* – одне з імен Крішни, а *Нараяна* – Арджуни, родича й соратника Крішни. Тобто *Наранараяна* означає "Крішна й Арджуна".

Нарапаті (хінді *Нарпаті*) "Батько-Владика-Захисник людей" – чоловіче ім'я, яке складають санскр. *нара* (хінді *нар*)+*паті*, де *нара* – "людина, чоловік, муж", *паті* – "захисник, оборонець", споріднене з рос. *батя* й укр. *батько*. Іранська форма імені – *Нербуд-Нербудій*, де *буд-будій* відбите і в імені антського князя VI ст. – *Хільбудій*. *Нарапаті-Нарпаті-Нербуд-Нербудій* споріднене з українським прізвищем *Нарбут* (литов. *Нарибут*). За давніми уявленнями, річкові, снігові, дощові води вважалися чоловічими й називалися *нара* "чоловік, мужчина, самець", а земні (вода криниць, джерел, колодязів) – жіночими. Тому прикметно, що українські річки мають назви *Нережа, Нересня, Неретва, Нерич, Нервач, Нора, Норин, Норець, Нурець* та ін. Індійські різновиди імені *Нарапаті-Нарпаті* – *Нарапа, Нарапала* й *Нарапалак* "Захисник-Цар людей", де *па-пала-палак* "захисник" і собі рясно відбите в українських етнонімах, іменах, назвах і термінах: *пали, поляни, поляки, Мазепа, Гупала, Палак, Ярополк, Святополк, Полкан, Пала, Палунь, Семиполки, полк, полковник, полководець* та ін.

Натавара "Найкращий танцюрист" – ім'я-епітет Крішни, яке складають санскр. *ната+вара*, де *ната* – "танок", *вара* – "муж; найкращий". Ще одне ім'я Крішни – *Натарі* (*ната+арі*) "У якого тан-

цюють і вороги", де *арі* – "ворог"; останнє ім'я пояснюється тим, що Крішна неперевершено грав на сопілці.

Натхан "Захисник", "Правитель", "Цар" (паралельна форма *Натх*) – ім'я Крішни, споріднене з сучасним іменем *Натан*. *Натхан* частий компонент у двоосновних іменах, воно, наприклад, відбите в імені відомого індійського шахіста – *Вішванатхан Ананд*, де *Вішванатхан* означає "Цар-Владика світу". На терені давньої України *натх* як *нат* відбите в імені *Бутанат* з напису III ст., знайденого на Молдаванці в Одесі і спорідненого з інд. *Бгутанатх* "Владика бгутів", яке має бог Шіва, з давніх часів відомий на українських теренах під багатьма іменами, як і його дружина; атрибут і зброя обох – тризубець. З *натх-нат* споріднене ім'я *Наталя*, первісно *натх-нат* "цар"+суфікс *ла*, який творить прикметники від іменників. Тобто *Натхала* дослівно "Царський", "Благородний", "Шляхетний", це чоловіча форма імені, а жіноча – *Натхалі* (пор. *Наталі*), тобто "Царського роду", "Благородна-Знатна-Шляхетна".

нештар "привідник" – жрець, який стежив за належним виконанням необхідних обрядодій і готував для пожертвин ритуальні хмільні напої сому й суру (давньоукр. *сурица*); спосіб приготування останньої, до речі, описує не тільки "Ріґведа", а й "Велесова книга". Термін *нештар* утворений від санскритської дієслівної основи *ні* "вести, направляти, керувати; нести". Первісно релігійний термін згодом став чоловічим іменем *Нестор*, прикладів чого не бракує: скажімо, назва одного з жертвоприносин – *аґніхотра* стала в Індії прізвищем *Аґніхотра*. Ім'я *Нестор* мав автор "Повісті врем'яних літ". Жрецтво ще з ведійських часів поділялося на три групи, оскільки спершу визнавалися лише три веди ("Атхарваведа" долучилася потім), що засвідчує і "Велесова книга" своїм терміном *тривіди*. Кожна група жерців пов'язувалася з певною ведою – "Ріґведою", "Самаведою" чи "Яджурведою" і мала свого верховного жерця, який, у свою чергу, мав трьох помічників. Група жерців, до якої відносився *нештар*, була причетна до "Яджурведи", яка містила зібрання молитов і словесних формул, якими мали супроводжуватися жертвоприносини. Нештар і був одним із трьох помічників верховного жерця у цій групі.

Нілавастра "Синьоодіжний", "У синє вбраний" – ім'я Баладеви-Білобога, старшого брата Крішни, яке складають санскр. *ніла+вастра*, де *ніла* – "синій", *вастра* – "одяг, вбрання". Ще один різновид цього імені із тим самим значенням – *Нілачхада*. Одяг Крішни – жовтий, а сам він – синюватошкірий, тоді як одяг Баладеви – синій, а сам він золотавошкірий. Тобто обом властиві кольори нашого державного пра-

пора. Ім'я *Нілавастра* (наголошене кінцеве *а*) має і Дурга, дружина Шіви, а у Шіви теж чимало "синіх" імен.

Нілакантха "Синьогорлий" – ім'я-епітет Шіви, яке складають санскр. *ніла+кантха*, де *ніла* – "синій", *кантха* – "горло; шия". За міфом, коли боги-деви і їхні старші брати-асури сколочували Молочний океан, щоб дістати з його дна скарби, втрачені під час потопу, на поверхню піднялася й смертельна отрута, яка загрожувала знищити богів, людей і все живе. Шіва випив ту отруту й урятував світ, але горло його посиніло, через що й ім'я *Нілакантха*. Сучасний індійський поет Ш'ямсінх Шаші, який побував у Києві, ознайомився з життям і творчістю Тараса Шевченка, переклав низку його поезій (серед них і "Заповіт"), сам присвятив йому вірші, у своїх подорожніх нотатках пов'язує прізвище *Шевченко* з Шівою і додає, що в своєму житті Великий Кобзар зазнав таких страждань, яких, мабуть, зазнав хіба що Шіва, коли проковтнув отруту, щоб урятувати світ.

Нілачхада "Синьокрил" – ім'я-епітет Ґаруди, їздового птаха Вішну, яке складають санскр. *ніла+чхада*, де *ніла* – "синій", *чхада* – "крило". *Нілачхада* також – ім'я Баладеви-Білобога, старшого брата Крішни, але тут ім'я означає "Синьошатий", оскільки вбрання у Баладеви-Білобога блакитне, а сам він золотавошкірий.

Огхаратха "Стрімка колісниця" – чоловіче воїнське ім'я, яке складають санскр. *огха+ратха*, де *огха* – "стрімкий, швидкий", а *ратха* – "колісниця", активний компонент у творенні індійських воїнських імен.

Одра (*Удра*) – назва давньої країни в Індії (нині штат Оріса), різновиди якої – *Удра*, *Одріса*, *Удріса*, пояснюється з санскр. *удра* "вода" (пор. укр. *видра*). Останні дві назви прибрали сучасного вигляду *Оріса-Одіса*, хоча мовою хінді вони – *Уріса-Удіса*. Людність країни в давнину називалася *одри-удри*, *одриси-удриси* (пор. слов'янський етнонім *одриси*), сучасна назва її – *орія*, така ж назва й мови, близької до бенгальської – обидві відносяться до східної гілки індоарійських мов. Мудреці й царі у ведах та епосі мають імена *Удра*, *Удрака*, *Удрека*, *Удранарака*, *Удродгана*. Всесвітньо відомий стиль індійського класичного танцю, який тут виник і первісно був танком храмових танцівниць-девадасі, відомих у Європі як баядерки, теж має подвійну назву – *орісі* й *одісі*. Що напрочуд перегукується з назвою *Одеса*, переказ про яку пов'язується саме з водою: адмірал Дерибас, коли зайшлося про заснування міста, а йому сказали, що тут мало питної води, начебто відповів по-французькому: "Ассе до", тобто "Води достатньо". На Молдаванці в Одесі знайдено напис з іменем *Бутанат*, якому тотожне інд. *Бгутанатх* "Владика бгутів" щодо Шіви (*бгути* – добрі й злі духи, які складають його почет). А в давньому місті Тіра неподалік (нині Білгород-Дністровський) знайдено інший напис з ім'ям Шіви – *Махадава* "Великий бог". Обидва написи датуються II ст., тобто значно раніше, ніж знаменитий храм Шіви *Лінгараджа* в Одрі-Орісі-Одісі, зведений у VIII ст.

З усіма цими назвами дивовижно перегукується ім'я *Одісей*, що його має знаменитий персонаж грецької міфології та епічних поем Гомера. Поза сумнівом, під час своїх численних мандрів і пригод

Одісей побував і в Північному Причорномор'ї. У скіфському кургані Чортомлик, де знайдено срібну вазу зі сценами індійського царського обряду *авшвамедга* (див.), знайдено й горит зі сценою про Ахілла серед дочок Лікомеда, царя долопів (дулібів?) на острові Скірос. Саме там заховався юний Ахілл, не бажаючи брати участі в Троянській війні, й саме там знайшов його Одісей. Дотичність Одісея до Таврики-Криму засвідчує і Гомер. Коли флот мікенського царя Агамемнона, який очолював греків у поході на Трою, не міг вирушити до неї, бо не було попутного вітру, жерці прорекли цареві, що боги змилуються і пошлють попутний вітер, коли принести в пожертву його юну доньку Іфігенію, наречену Ахілла. І допровадив царівну в Авліду саме Одісей, де, як їй сказали, відбудуться її заручини з Ахіллом. Проте останньої миті дівчину з жертовника вихопила Артеміда й перенесла в Таврику, де та стала жрицею у таврському храмі Діви-Артеміди.

На Чернігівщині є річка *Одра*, де й *Одреськ* (*Одрськ*) – місто, згадане в "Повчанні Володимира Мономаха" під 1096 р. – ці назви споріднені з санскр. *уда-удан-удака* "вода". Назві *Одреськ* відповідає назва *Удрицьк* на Рівненщині. Річка *Одра* є в басейні Балтійського моря, *Одринка* – в басейні Сіверського Дінця, *Одринська Річка* на Волині, *Одр* і *Одрине болото* на Поліссі, *Одров* і *Одринка* – в басейнах Дніпра й Сіверського Дінця, *Одринка* – в Пооччі. Відомий польський дослідник С.Роспонд вважає, що вся гідронімія від топооснови *Одр* сходить до давньої індоєвропейської основи *uod-r*, пов'язаної з водою. У дельті Дунаю жили *одриси*, назва давнього слов'янського племені *ободрити*, *ободричі*, а назва тлумачиться як "жителі обох річок Одра" або як "жителі обабіч Одри".

от-прот "переплетений, змішаний" – весільний звичай, коли брат і сестра з однієї сім'ї одружуються з сестрою і братом з іншої сім'ї. Термін складають санскр. *от+прот*, де *от* – "плетений, тканий, переплетений", *прот* – "скріплений".

оум (*ом, аум*) – у ведійському ритуалі священний склад, один із основних закликів, що символізує благо, сприяння, прихильність і захист, він починає і завершує ритуальний текст і священні книги, промовляється під час богослужіння. Згодом став вживатися на початку оповіді чи доброї справи, при зверненні до богів тощо. При голосному й протяглому промовлянні вважається винятково благодатним і дієвим. Найглибинніший символ цілокупності, всеохопності, вселенської цілісності, неперервності. *Оум* вважається головною мантроюзамовою, джерелом усіх звуків і сутністю вед. Трактується як минуле, теперішнє й майбутнє, як три стани свідомості – ява, мрія і сон, звуки

о–у–м означують божественну трійцю – Брахму, Вішну й Шіву, отже, символізують і тризуб, бо кожен із цієї трійці має в ньому своє вістря. Символіка *оум* невичерпна. Відповідає християнському *амінь, амен*, мусульманському *омен*. У санскриті *оман* означає *зичливість, сприяння, допомога, захист, охорона, оберігання*.

Ошадгіпаті "Владика трав" – ім'я-епітет Місяця, яке складають санскр. *ошадгі+паті*, де *ошадгі* – "трава; рослина", *паті* – "владика, хазяїн", якому тотожні укр. *батько* й рос. *батя*. Синонім – *Ошадгіша* (*ошадгі+іша*), де *іша* – "владика, бог", споріднене з *Ісус*.

падаґоптар "охоронці ніг" – означення піших воїнів, які супроводжували бойових слонів, а під час битви не давали ворогові завдавати ран їхнім ногам. Термін складають санскр. *пада+ґоптар*, де *пада* – "нога", з яким споріднене укр. *п'ята*, а *ґоптар* – "захисник, охоронець, воїн", що має і форму *ґопта*. Обидва слова відбиті в українських прізвищах *Гоптар, Хопта, Хобта, Хобтя*.

Падма "Лотос" – одне з "лотосових" імен богині Лакшмі, дружини Вішну. Вважається, що священний лотос виріс із пупа Вішну, на якому сидить Брахма і уособлює творення. Лакшмі має багато імен із компонентом *падма*: *Падмагріха* "Лотосоосельна", *Падмаджа* "Народжена в лотосі" (таке ж ім'я має Брахма), *Падмакара* "З лотосом у руці", *Падмаланчана* "Лотосоприкметна" (також ім'я Сарасваті, дружини Брахми), *Падмалая* "Лотосоосельна" (таке ж ім'я має Брахма), *Падмамаліні* "Лотосовінкова", *Падмана* "Лотосолика" (також ім'я Сарасваті), *Падмарупа* "Лотосоподібна".

Падмаварна (наголошене кінцеве *а*) "Лотособарвна" – ім'я-епітет Лакшмі, яке складають санскр. *падма+варна*, де *падма* – "лотос", *варна* – "барва, колір, забарва". Таке ж ім'я (тільки наголошене друге *а*) має син Яду – родоначальника ядавів, тотожних літописним ятвягам.

Падмаваті "Лотосовиця" – ім'я Лакшмі й назва давньої річки, яка вважається втіленням Лакшмі. Ім'я і назву складають санскр. *падма+ваті*, де *падма* "лотос", *ваті* – суфікс, тотожний укр. *виця* в назвах зразка *Роставиця, Юрковиця, Щекавиця, Хоревиця* тощо. Ім'я *Падмаваті* мають чимало міфологічних і епічних жіночих персонажів.

Падмаратха "Лотосна колісниця" – інше ім'я царя Дашаратхи, батька царевича Рами, героя "Рамаяни", яке складають санскр.

падма+ратха, де *падма* – "лотос", *ратха* – "колісниця", воно ж і в імені *Дашаратха*, яке означає "Десять колісниць".

Падмаснуша "Лотосна наречена", "Лотосна невістка" – ім'я-епітет Лакшмі, яке складають санскр. *падма+снуша*, де *падма* "лотос", *снуша* "наречена; невістка", споріднене з рос. *сноха* й укр. *синова*; *снуша* дослівно й означає "синова (дружина)". *Падмаснуша* також – ім'я богині-воїтельки Дурґи й священної Ґанґи.

пактар, пачака "кухар; пекар, готувальник їжі" – терміни сходять до санскритської дієслівної основи *пач* "пекти, варити, готувати", з якою споріднені укр. *пекти, піч, печений, випічка, перепічка, печиво* тощо. Тож обом санскритським термінам тотожне й укр. *пекар*, а з санскр. *паква* "зварений, спечений" споріднені укр. *печиво, печеня*. Кухня в санскриті – *пакшала*, де *шала* "приміщення", тотожне укр. *зала*, франц. *шале*, англ. *hall* (*хол*) та укр. *шара* в терміні *кошара* (санскр. *гошала* "корівник"). Синонім до *пактар* і *пачака* – санскр. *шрапін* (*див.*), якому тотожне рос. *стряпун*.

Пакшараджа "Цар птахів" – ім'я-епітет Ґаруди, їздового птаха Вішну, яке складають санскр. *пакша+раджа*, де *пакша* – "птахи; птаство", в *раджа* – "цар, правитель, володар". Синонім – *Пакшіндра*, теж "Цар птахів", де *індра* – "цар" і "Бог Індра".

Пала "Захисник, Оборонець, Воїн, Цар" – індійське чоловіче воїнське ім'я, входить другим компонентом у двоосновні імена й терміни, наприклад, *Ґопала, Махіпала, Раштрапала, локапала, дікпала*. Було скіфське плем'я *пали* "захисники, воїни", з назвою якого споріднені етноніми *поляни-паляни* й *поляки* із тим самим значенням. У Малій Азії, на південному узбережжі Чорного моря була держава *Пала (Пафлагонія)*, ототожнювана з могутньою колись Хеттською державою. Полонених хеттів-палян-пафлагонців єгиптяни зображали з "оселедцями", такі ж "оселедці" зображені й на панно у Венеції, заснованій прийшлими з Пали венедами. А венеди в давніх авторів та "Велесовій книзі" – ті ж слов'яни. Назва *Пала* пояснюється як "Країна палів", тобто "Країна воїнів-богатирів-мужів". А оскільки у давніх народів поняття *воїн-богатир-герой* невіддільні від поняття *самець-биктур*, то *Пала* означає і "Країна бичичів-туричів" і "Країна Бика", вона тотожна назві *Таврика*. Таке тлумачення підтримує і етнонім *хетти*, в основі якого лежить *гуд-гут-гет-хет* "самець, бик, тур". У такому разі етноніми *пали* й *хетти*, назви *Пала* й *Хеттія* виявляються семантичними двійниками етноніма *таври* "бичичі, туричі" й назви *Таврика-Таврида* на протилежному від Пали-Хеттії через море, північному узбережжі Чорного моря. Сюди ж стає і назва *Палунь* – міс-

цевість в області Тарон в історичній Вірменії, з якою пов'язані троє братів вірменської легенди, яку споріднюють з літописною легендою про полянських князів Кия, Щека й Хорива. Імена *Куар* і *Хореан* вірменської легенди споріднені з іменами *Кий* і *Хорив* літописної легенди, як і *Палунь* споріднена з *Полянською землею* або *Землею полян*. В основі *Палунь* те ж *пал* "охороняти, захищати, берегти", що і в етнонімах *пали, поляни*, термінах *палін і палак* "воїн, цар", іменах *Палак, Святополк і Ярополк*, термінах *полк, полковник, полководець. Палунь* означає "Край палів-палян-полян".

Палака, Палак "Захисник, Воїн, Князь, Цар" – індійське, скіфське й давньоукраїнське чоловіче ім'я, входить другим компонентом у двоосновні воїнські імена, наприклад, *Вішвапалак* "Захисник світу", "Цар", *Сарвапалак* "Оборонець усіх", "Цар". Структурно й значеннєво їм тотожне князівське ім'я *Святополк* "Охоронець світу", "Князь, Цар", де *Свято* не від *святий*, а від *світ*. Сюди ж стає і князівське ім'я *Ярополк* "Тур-воїн", "Доблесний захисник", а також сучасне й не зовсім зрозуміле для дослідників українське прізвище *Сірополко* й назва *Семиполки*. Поширена кличка сторожового пса *Полкан* теж означає "Охоронець". Тож давньоукр. *полк* і індоскіф. *палак* етимологічно тотожні. У давній Тавриці-Криму, в межах нинішнього Сімферополя, було місто *Палакій* – столиця пізньоскіфського царства; воно постало в III-II ст. до н.е., ним правили цар Скілур і його син *Палак*, на честь якого місто й назване. *Палакій* означає "Палаків", "Місто Палака", "Палацьк", що дуже нагадує назву *Полоцьк*, надто з огляду на українське окання. Якщо зважити, що *Палак* і "Воїн, Цар", то *Палакій* у такому разі – *Воїнь, Царськ*.

Палін "Захисник, Оборонець" – ім'я сина Прітху, а *Прітху* – міфічний земний першоцар, батько Прітхві-Землі. Осіле життя, заснування міст, торгівля, тваринництво і землеробство, поява судів – усе це заслуга Прітху. Ім'я *Палін* (первісно термін) складають *пал+ін*, де *ін* – суфікс приналежності до чогось або наділеності чимось, а *пал* – санскритська дієслівна основа із значенням "захищати, охороняти, берегти". Тобто *Палін* означає "Захисник, Охоронець, Воїн", досл. "Наділений здатністю (правом) охороняти, захищати". Із ним споріднений етнічний термін *полянин*, жіночий варіант якого – *поляниця* в билинах Київського циклу, могутня воїтелька, амазонка. Сюди ж стає і жіноче ім'я *Поліна*, яке сходить до первісного *Паліна* "Захисниця". А оскільки санскр. *палін* означає і "правитель, князь, цар", то й *Паліна-Поліна* означає "Правителька", "Княгиня", "Цариця".

Паліта "Захищений, Бережений" – чоловіче ім'я (у жіночому

варіанті наголошене кінцеве *а*), яке мали міфологічні й епічні персонажі, утворене від дієслівної основи *пал* у дієприкметниковій формі. Цілком можливо, що *паліта* відбите в імені *Іпполіта*, що її мала ватажкиня амазонок, здобуття пояса якої – один із 12 подвигів Геракла, який, за грецькими міфами, був одружений з дочкою Дніпра-Бористена і мав від неї трьох синів – родоначальників скіфів. А скіфів "Велесова книга" вважає *кравенцями*, тобто *українцями*. Оскільки назва *амазонки* має індоарійське пояснення як "народжені Аммою" або "доньки Амми", де *Амма* "Мати" (одне з імен богині-воївниці Діви-Дурґи-Артеміди, відомої на теренах України з найдавніших часів), то ім'я *Іпполіта* може означати "Захищена богинею Дівою-Дурґою", бо одне з імен Дурґи – *Ґо*, *Ґу* "Бичиха", яке в греків передається як *Ґі*, наприклад, у назві *Гіпаніс* (*Ґі+пані*) на означення Південного Бугу й Кубані, яка означає "Бик-ріка" (досл. "Бичі Води"). Із *паліта* є двоосновні чоловічі й жіночі імена, де воно виступає другим компонентом, приєднаним до імен богів або до різних означень, зокрема, зброї: *Девапаліта* "Захищений-Бережений богами", *Будгапаліта* "Захищений Буддою", *Чакрапаліта* "Захищений чакрою", де *чакра* – бойовий диск, зброя Вішну-Крішни, як і Аполлона. У пенджабців побутує воїнське ім'я *Чухир* "Диск-чакра", а в українців – прізвище *Чигир*. Термін *чакра* відбитий у назві *Чухиркан* (*кан* "місто") в історичній Індії, нині міста в Пакистані, біля якого народився засновник сікхизму Ґуру Нанак. Український двійник міста *Чухиркан* є *Чигирин* – козацька столиця часів Богдана Хмельницького.

Пандавабгіла "Захисник пандавів" – ім'я-епітет Крішни, яке складають санскр. *пандава+бгіла*, де *пандава* – "пандави", *бгіла* – "оборонець, захисник". *Пандави* – загальне означення п'ятьох синів царя Панду, війну яких зі своїми двоюрідними братами *кауравами* (нащадками царя Куру) описує "Махабгарата". У цій війні Крішна підтримував пандавів, а його старший брат Баладева – кауравів. Матір'ю трьох із п'яти братів-пандавів була Кунті-Прітха – тітка Крішни по батькові, через що вони мали назви *партхави* й *каунтеї*, а називання синів по матері – очевидне відлуння матріархату. Щодо *бгіла*, то привертає увагу загадковий етнонім *билі* в "Слові о полку Ігоревім", який доцільно співвіднести з індійським етнонімом *бгіли*, бгіли в індійській історії виступають союзниками раджпутів – індійських "козаків". А раджпути виявляють мовну, тож і етнічну спорідненість з українськими половцями й печенігами.

Панктіратха "Десять колісниць" – інше ім'я-епітет царя Дашаратхи, батька Рами, який має і епітет *Падмаратха* "Лотосна коліс-

ниця". Ім'я *Панктіратха* складають санскр. *панкті+ратха*, де *панкті* – "ряд, низка; п'ять або десять", а *ратха* – "колісниця". Оскільки ім'я *Дашаратха* означає "Десять колісниць", то виходить, що імена *Панктіратха* й *Дашаратха* – синоніми. З іменем *Дашаратха* споріднене ім'я *Тушратта*, що його мав індоарійський цар із держави Мітанні у Верхній Месопотамії (II тис. до н.е.). А сама "Рамаяна", герої якої є Рама та його батько Дашаратха, виявляє численні зв'язки з українськими уявленнями, звичаями і фольклором.

Панікар "Купець, Торговець" – чоловіче ім'я, яке водночас відбиває приналежність його носія до третього стану давньо-індійського суспільства – *вайш'їв* (*селян*); термін споріднений з давньоукр. *весь* "село". Ім'я складають *пані+кар*, де *кар* відповідає українському *роб* у словах *землероб*, *винороб*, а *пані* – "купівля, продаж, торгівля". В Україні прізвище *Панікар* зафіксоване, зокрема, в Тернополі й Хоролі, у козаків було й ім'я *Панікар*. На Київщині є населений пункт *Панікарча*, назва якого може означати "Торговиця", "Торговище", "Торжище". Або "Панікарове (село)", "Панікарське", за кимось на ім'я чи прізвище *Панікар*. В українців побутує прізвище *Панікарський*, яке може означувати й вихідця з Панікарчі.

Паннагашана "Їдець плазунів" – ім'я-епітет Ґаруди, їздового птаха Вішну, яке складають санскр. *паннага+ашана*, де *ашана* – "їдець, пожирач", а *паннага* – "змія; плазун" У свою чергу, санскр. *паннага* розкладається на *панна+га*, де *панна* – "живіт, черево", *га* – "іти, пересуватися, рухатися". Тобто *паннага* дослівно – "яка рухається на животі". Інші санскритські означення змій і плазунів – *урага*, *бгуджага* (*див.*).

панча "п'ять" – число, популярне в назво- й іменотворенні: країна, якою правив цар *Друпада* (*див.*) – *Панчала*, його дочка Драупаді чоловіками мала п'ятьох братів, "Ріґведа" знає п'ять ведійських племен, у "Велесовій книзі" теж виділяються п'ять племен. Причому в обох пам'ятках і сукупні їх назви подібні: у давньоіндійській – *каурави* (*каврави*, *коврави*), у давньоукраїнській – *кравенці* "коровичі". "Ріґведа" записана в Пенджабі, а *Пенджаб* означає "П'ять Річок" (індоіран. *пандж-панч* "5"+*аб-ап* "вода, ріка"). За "Велесовою книгою", саме з Пенджабу-П'ятиріччя рушили до Дніпра й Карпат *кравенці* – давні українці. У Скіфії-Україні Геродот знає річку *Пантикап* (у нього ж *п'ятигирловий Істр*), *Пантикапей* "П'ятигорськ" (нині Керч) – столицю тисячолітнього Боспорського царства. На Північному Кавказі є *П'ятигорськ* і тюрк. *Бештау* "П'ять Гір", в Афганістані – місто *Панджшир* "П'ятигори", у Середній Азії в давнину славилося місто

Пенджикент "П'ятимісто", там і ріка *Пяндж*. У різних ареалах України маємо *П'ятигори*, *П'ятигірки*, *П'ятирічки*, *П'ятихатки*, тюркські *Бештау* "П'ятигори", *Бештерек* "П'ятирічка", *Бешбайрак*, *Бешка*. Селу *П'ятигори* в Тетіївському районі на Київщині підпорядковане село *Одайпіль*, а місто *Удайпур* є в індійському штаті Раджастхан, де живуть нащадки раджпутів – індійських "козаків", родичів українських половців і печенігів; у назві *печеніги* теж відбите число *п'ять*, він двійник індійської назви *панчали*. На Житомирщині є села *П'ятидуб*, *П'ятирічка*, річка *П'ятигірка* – в Бердичівському районі, де й село *Велика П'ятигірка* і де виявлено поселення черняхівської культури.

Панчабана, Панчашара, Панчешу "П'ятистрілий" – бог кохання Кама, син Вішну й Лакшмі, якій тотожні балт. *Лайме* і слов. *Лада*. Зброя Ками – лук і 5 квіткових стріл, які він пускає і зароджує в серцях кохання. Кожна стріла з окремої квітки, має свої назви й любовні властивості. Ім'я складають санскр. *панча+бана-шара-ішу*, де *панча* – "5", *бана-шара-ішу* – "стріла", первісно "очерет, комиш". З очерету найперше робилися стріли, тож із часом значення "стріла" відтіснило значення "очерет". Назву відомої збірки новел Олеся Гончара "Чарикомиші" якраз і складають взаємопояснюючі компоненти-синоніми, де *чари* споріднене із санскр. *шара* "очерет, комиш". *Шара* відбите в імені й назві *Шарукань*, що його мали половецькі князь і місто.

Панчавіра "В кого мужності на п'ятьох" – чоловіче воїнське ім'я, яке складають санскр. *панча+віра*, де *панча* – "5", *віра* – "богатир, герой". Числівник *панча* "5" винятково вжитковий при творенні індійських імен, назв, важливих філософських, соціальних і релігійних термінів. Наприклад: *панчаджана* – 5 різновидів живих істот (боги, люди, небесні музики, змії і предки); *панчамріта* "п'ять амріт" (*амріта* – напій безсмертя) – 5 підношень божеству: молоко, кисле молоко, масло, мед і цукор (санскр. *шаккар*); *панчатапас* (санскр. *тапас* споріднене з укр. *тепло, теплий, топити*) – здійснення покути між 5 вогнів (чотирьох жертовних вогнів, орієнтованих за сторонами світу, й сонця згори); *панчататва* – 5 елементів світобудови (земля, вода, вогонь, повітря й ефір); *панчанґа* – 5 частин дерева (корінь, стовбур, листя, квіти, плоди); *панчаґав'я* – 5 продуктів корови (молоко, сироватка, топлене масло, сеча й гній), які вважаються священними, наділеними очищувальною магічною силою і широковживані в ритуальних дійствах; *панча-махаяджна* "5 великих жертвоприносин" – щоденне вшанування домогосподарем (санскр. *ґріхастха*, *ґехастха* "господар" тотожне укр. *ґазда*) бога-творця Брахми, предків, богів, духів і людей; *панчаят* "зібрання п'ятьох" – традиційний виборний

орган у селі для вирішення громадських справ.

панчадева (хінді *панчдев*) "п'ять богів" – п'ятірка богів, включає Вішну, Шіву, Ґанешу, Сур'ю і Дурґу. Усі вони відбиті на теренах давньої України, окрім хіба Ґанеші, слоноголового сина Шіви, бога мудрості й покровителя школярів, хоча в українців і побутує прізвище *Ганиш*. Шанувальники Вішну зовуться *вішнуїти*, Шіви – *шіваїти*, Ґанеші – *ґанапатьї*, Сур'ї – *саури* (пор. *Савур-могила*), Дурґи – *шакти*, *шактисти*. Прихильники цих п'яти божеств однаково шанують і кожне окреме божество. Термін утворено з санскр. *панча+дева* (хінді *панч+дев*), де *панча* – "5", *дева* – "бог".

панча-джаті "п'ять племен" – загальне означення у ведах 5 братніх племен: *яду, турвашу, ану, друх'ю* і *пуру*, родоначальниками яких "Махабгарата" називає п'ятьох братів – Яду, Турвашу, Ану, Друх'ю та Пуру, синів царя асурів (первісних богів) Яяті. Яяті мав двох дружин – одну законну, брахманку, а другу таємну, кшатрійку, одного з ним стану. Від брахманки Деваяні він мав двох синів – Яду й Турвашу, а від кшатрійки Шарміштхи трьох – Ану, Друх'ю та Пуру. Тобто сини Яяті були братами лише по батькові, матері в них різні. Яду став родоначальником *ядавів*, які тотожні літописним *ятвягам*, а Пуру – *пауравів*, назва яких через ланцюжок *паулави-пулави-половичі* виявляє спорідненість з назвою *половці*. У "Махабгараті" ці 5 племен сукупно означуються *каурави*, а "Велесова книга" теж знає 5 давньоукраїнських племен, сукупно означує їх *кравенці*, тобто *коровичі, бичичі, туричі*. А давнє *кравенці* й сучасне *українці* тотожні. Термін *панча-джаті*, отже, складають санскр. *панча+джаті*, де *панча* – "5", *джаті* – "плем'я, народ", яке сходить до санскритської дієслівної основи *джа* "родитися, народжуватися".

Панчала – давня країна у верхній частині долини Ґанґи, один із найважливіших центрів індоарійської культури, лежала на захід і південний захід від країни племені *куру*, з яким в епосі завжди згадується разом. Панчали-панчалійці, куру-каурави, матсьї і шурасени в епосі віднесені до найбільш "чистих" у культурному відношенні арійських племен. Як засвідчують джерела, ядром панчалів було плем'я *куру*, інакше – *кріві*, згадуване ще в "Ріґведі"; з панчалів походила Драупаді, спільна дружина п'ятьох братів-пандавів, героїв "Махабгарати". В Індії є *Панчапандава-малаї* "Гора п'яти пандавів", *Панчадгара* "П'ятиструмкова" (ріка), *Панчаваті* "П'ятвиця" – частина священного лісу Дандака (місто *Дандака* засвідчене в II-IV ст. в Криму), де перебували у вигнанні Рама й Сіта – герої вже "Рамаяни", а неподалік – озеро *Панчапсара* "П'ять апсар" (апсари тотожні слов'янським

русалкам); *Панчанада* "П'ятиріччя" – санскритська назва сучасного Панджабу (перс. *пандж* "5"+*аб* "вода", "ріка"). Маємо і не менш численні українські назви з "5": *П'ятихатка* й *П'ятирічка* на Київщині, *П'ятихатки* на Дніпропетровщині і в Криму, *П'ятигори* в Тетіївському районі на річці Молочній, якому підпорядковане село *Одайпіль*, а в Індії є місто *Удайпур*. А також річки *П'ятигірка*, *П'ятка*, *П'ятицька*, *Беш-Байрак*, *Бештерек*, *Бешка*, *Бешівська* (тюрк. *беш* "п'ять"). Є підстави вважати, що й гідронім *Пантикап* у Геродота тотожний назві *Панджаб*, а в назві столиці Боспорського царства *Пантикапей пант* те ж *панча*, *панч* "п'ять" у передачі античних авторів (пор. сучасні *пентатлон* "п'ятиборство", *Пентагон* "П'ятикутник", *пентаграма* тощо).

Структурно з назвою *панчали* схожа назва *печеніги*, що її мав народ засвідчений літописами в Північному Причорномор'ї у IX–XII ст. Печенігів вважають тюркомовними, проте аналіз назв печенізьких фортець на Дністрі, печенізькі етноніми й терміни, тобто слова печенізької мови, що їх подає у творі "Про управління імперією" візантійський імператор Костянтин Багрянородний (X ст.), засвідчують мовний, тож і етнічний зв'язок печенігів з індійськими народами, зокрема, з раджпутами – індійськими "козаками". Слово *печеніг* містить компоненти *пече+ніг*, де *пече* споріднене з інд. *панч* "п'ять" (тюрк. *беш*), а на *ніг* проливає світло тюркський суфікс присвійності *нинґ* (тюрк. *мен* "я" – *менинґ* "мій", *сиз* "ви" – *сизнинг* "ваш"). Тож тюрк. *бешнинґ* означає "належний п'яти", "п'ятеричний". Назву держави *Панчала*, важливої в індійській історії, теж складають *панча* "5"+*ла*, суфікс, який творить прикметники від іменників. Тобто й *Панчала* – "П'ятерична", "Складена з п'яти (частин, річок, гір, племен)". За легендою, коли цар Панчали отримав повідомлення, що вороги напали на його країну, то заявив, що всі його п'ятеро синів грудьми стануть на її захист, тому нібито відтоді країна й стала називатися *Панчала*. Якщо цар Панчали справді мав п'ятеро синів, то це певною мірою пояснює назву *Панчала* "П'ятерична", вона, в такому разі, складалася з 5 частин, якими правили п'ять царевичів. За "Махабгарати" царем Панчали був Друпада, дочка якого *Драупаді* "Друпадина" стала дружиною п'ятьох братів-пандавів; інше ім'я її *Панчалі* – "Панчалійка". Давня Панчала охоплювала й нинішній Пенджаб, а *Пенджаб* означає "П'ять Річок", "П'ятиріччя", жителі його – *пенджабці*, тобто "п'ятирічники". Геродот знає п'ятигирловий Істр, а печеніги жили на Дністрі, про це свідчать назви їхніх подністровських фортець, які в далекій Індії мають своїх прямих двійників, і саме в Раджастхані – країні раджпутів.

Могили кімерійських царів, за Геродотом, теж були на Дністрі. Тому цілком імовірно, що печеніги й половці – нащадки індоарійських, так званих *сіндо-меотських* племен, які спрадавна жили на теренах України, входили до Боспорської держави і яких добре знали античні автори.

Панчамула "П'ятикореневий", "П'ятиосновний" – чоловіче ім'я, яке складають санскр. *панча+мула*, де *панча* – "5", *мула* – "корінь, основа", наявне в українському прізвищі *Мулява*, назві *Мулавиця* тощо. *Панча* рясно відбите в індійських назвах, як і *п'ять* в українських (див. *Панчала*).

Панчанана, Панчасья, Панчавактра, Панчамукха "П'ятиликий" – імена-епітети Шіви, чотири лики якого дивляться на чотири сторони світу, а один – угору, в небо. Імена складають санскр. *панча+анана-асья-вактра-мукха*, де *панча* – "п'ять", а другі компоненти означають "обличчя, лик".

Папу "Захисник" – воїнське ім'я, в основі якого подвоєна санскритська дієслівна основа *па* "захищати, охороняти, берегти", що посилює основне значення слова. Тож *Папу* означає "Славний воїн", "Могутній захисник", воно споріднене з рос. *папа*, іменем скіфського верховного божества *Папай* і вірменським царським іменем *Папак*, похідне від якого *Папакан* "Папаків", "Син Папака".

Парамара (*Парамар*) – раджпутський воїнський рід, що належить до так званої *Вогняної династії*, має 35 відгалужень; родова назва *парамар* часто виступає як прізвище. Парамарам належало князівство Амаркот у Сінді (нині в Пакистані). *Раджпути* – індійські "козаки", з ними мовно й етнічно споріднені українські половці й печеніги, імена, назви й роди яких рясно відбиті в українців. Тому цілком імовірно, що численні козацькі й сучасні українські прізвища *Паламар, Поломар, Пономар* і похідні від них не обов'язково мусять мати "церковне" походження, а відбивають (принаймні іноді) причетність до раджпутсько-половецьких парамарів. Недарма цигани, вихідці саме з Пенджабу й Раджастхану, небайдужі до прізвища *Паламар-Пономар*. Відома циганська співачка має прізвище *Пономарьова*, сучасний циганський естрадний співак має прізвище *Чорний*, що вочевидь стосується Крішни, ім'я якого й означає "Чорний". А поклоніння Крішні-Ґопалі посідає помітне місце в уявленнях раджпутів та українських половців, різні імена його відбиті в українських прізвищах і назвах.

парван – день зміни Місяця, тобто повень Місяця, новий місяць, місяць-молодик. Також 8-й і 14-й день кожної – темної і світлої – половини лунарного місяця, які вважалися священними, відзнача-

лися постуваннями й різними обрядодіями. Батька Шарміштхи, таємної дружини царя Яяті, від якої мав синів Ану, Друх'ю і Пуру, звали *Врішапарван*, де *вріша* "бик" і водночас "сузір'я Тельця". Саме наймолодшому Пуру, родоначальникові пауравів, всупереч традиції Яяті й передав своє царство. У санскриті *парван* або *парва* має значення *день місяця, вузол, наріст, розділ* (книги).

Парджанья – ведійське божество грози й дощу, втілення його плодоносної сили, шанований як бог родючості. Син Дьяуса (грец. *Зевс*), у ведах син або чоловік Прітхві-Землі, постає в подобі бика, а його дружина, уособлення грозової хмари – в подобі корови. Вже у ведах Парджанью з пантеону витісняє, а в поведійський період остаточно витіснив бог Індра. Парджаньї тотожний *Перкунас* – бог грози в литовській міфології, у латишів побутують прізвища *Індра* й *Індране*, споріднене з інд. *Індрані* "Дружина Індри". Індру добре знає і давньоукраїнська "Велесова книга". У санскриті *парджанья* "хмара", "дощова хмара", "дощ", ім'я *Парджанья* мають міфологічні й епічні персонажі. З ним споріднене англійське прізвище *Ферґюссон*.

Партха "Син Прітхи-Землі", "Князь, Цар" – чоловіче ім'я, а також загальне означення трьох старших синів *Прітхи* "Землі", названі за нею *партхави* "нащадки Прітхи", в чому дослідники не без підстав вбачають відлуння матріархату. Інше ім'я Прітхи-Землі – *Прітхадеві* "Прітха-богиня", тому привертає увагу ім'я *Партатуа*, що його мав скіфський цар, за якого ассірійський цар Асархаддон (680-669 рр. до н.е.) віддав заміж дочку, аби вбезпечити свою країну від скіфів, які 28 років приводили в трепет народи Малої Азії. Ім'я має компоненти *Парта+туа*, де *туа* споріднене з санскр. *дева* "бог" (*деві* "богиня"). Санскр. *Прітхадеві* означає "Земля-богиня", а похідне від нього *Партхадеві* означає "Син Землі-богині". Саме таке значення і скіфського імені *Партатуа*. А скіфів "Велесова книга" включає до п'яти племен, означених сукупним етнонімом *кравенці*, суч. *українці*.

Партхасаратхі "Колісничий Партхи" – ім'я-епітет Крішни, яке складають санскр. *партха+саратхі*, де *саратхі* "колісничий", а *Партха* – інше ім'я могутнього воїна Арджуни, у якого під час 18-денної битви, описаної в "Махабгараті", Крішна був колісничим. *Партха* дослівно означає "Син Прітхи", ім'я *Прітха* мала мати Арджуни, яку пізніше стали називати *Кунті*, оскільки батько віддав доньку на виховання бездітному цареві, своєму родичеві, якого звали *Кунтібгоджа* і який правив у племені *кунтіїв*. А називання нащадків по матері вважається відлунням матріархату.

Партхіві "Земна", "Постала з землі", "Дочка Землі" – ім'я-епітет

Сіти, дружини царевича Рами, взірець подружньої вірності в індійців, яка, за міфом, з'явилася в борозні, коли цар Джанака провадив ритуальну оранку поля. Ім'я складають санскр. *партха+іва*, де *партха* або *прітха* – "земля" (дослівно *широка*), а *іва* – порівняльний суфікс із значенням "немов, наче, ніби". Тобто *Партхіві* дослівно означає "Наче Земля". Оскільки Рама – сьоме земне втілення Вішну, то він вважається і його сином. Так само й Сіта вважається уособленням Лакшмі, тож і означення Сіти як *Партхіві* може стосуватися і Лакшмі.

Пар'яшравас "Преславний" – чоловіче воїнське ім'я; таке друге ім'я мав у "Махабгараті" цар Пратіпа – дід могутнього воїна Бгішми, ім'я якого тотожне українському прізвищу *Бушма*. Ім'я *Пар'яшравас* воїнське, двоосновне, його складають *пар'я+шравас*, де санскр. *шравас* "слава", а *пар'я* "дуже, винятково, надзвичайно". Санскритські семантичні двійники його – імена *Багушравас* і *Бгурішравас* із тим самим значенням, тотожні давньоукраїнським іменам і назвам *Богуслав* і *Бориславъ*. Українську назву *Переяслав* вважають похідною від чоловічого імені *Переяслав*, хоча такого імені не виявлено в усьому слов'янському світі. За літописним переказом, назва постала від того, що хоробрий русич здолав у двобої дужого печеніжина й "переяв його славу". Проте це тільки "народна" етимологія, яка незрозуміле вже слово пояснює сучасним і зрозумілим усім словом. Тож *Пар'яшравас-Переяслав* означає "Багатославний", "Преславний", має форму *Преслав* і трансформоване на німецький лад *Бреслау*.

Патаґапаті "Владика птаства" – ім'я-епітет Ґаруди, їздового птаха Вішну, яке складають санскр. *патаґа+паті*, де *патаґа* – "птах", *паті* – "володар, владика". Санскр. *патаґа*, в свою чергу, розкладається на *пата+ґа*, де *пата* – "повітря", а *ґа* – "іти, рухатися". Тобто дослівно *патаґа* означає "який рухається в повітрі", воно споріднене з укр. *птах*, *птаха*. *Патаґа* також – означення Сонця. Синонім – *Патаґешвара* "Владика птахів", де *ішвара* – "бог, владика, всевишній". Ще одне означення Ґаруди – *Паттрапаті* "Владика *пернатых*», де *паттра* – "перо; оперення".

Патар (*па+тар*) "Захисник, Оборонець" – воїнське ім'я, де санскр. *тар* – суфікс діяча, тотожний укр. *тель* (*навчитель*, *будитель*, *ревнитель*, *хранитель*), а *па* сходить до дієслівної основи *па* "захищати, охороняти берегти". Споріднене з укр. *батько* й рос. *батя*, латин. *pater* та англ. *father*, первісне значення всіх їх – "захисник, оборонець".

Паттрапаті "Владика пернатих" – епітет Ґаруди, царя птахів і їздового птаха Вішну й Лакшмі. Ім'я складають санскр. *паттра+паті*,

де *паттра* – "пір'я; пташине крило; оперення", *пані* – "господар, хазяїн, владика". Синонім – *Патаґапані* (*див.*).

паурава "паурави", "нащадки Пуру" – сукупне означення нащадків легендарного царя *Пуру*, наймолодшого з п'яти синів царя *Яяті*, якому він, як найправеднішому і найвідданішому синівському обов'язку, передав царський престол. Плем'я *пуру* знає ще "Рігведа", його родоначальником індійська традиція визначає саме царя Пуру; за ним його нащадки отримали назву *паурави*. Санскр. *пуру* означає "всі, багато, люди, народ", воно тотожне грецькому *полі* "багато" у словах *поліфонія, політехнікум, поліклініка, поліграфія, полігамія*. На слов'янському грунті через коливання і взаємозамінність *р-л* (таке явище властиве й індійським мовам) назва прибрала форм *паулави-пулави-полави-половичі-половці*. У такому разі половці виявляють спорідненість з ведійськими *пуру* й епічними *пауравами*. Половців досі вважають тюркомовними, хоча найновіші дослідження показали, що мовно й етнічно вони тяжіють до індоарійських народів, зокрема, до *раджпутів* – індійських "козаків". Половецький атрибут в Україні, так звані *баби* на курганах, властивий і Раджастхану, країні раджпутів. У раджпутів побутує ім'я *Шамрай-Шамрао* й назва *Удайпур*, а в Україні – прізвище *Шамрай* і *Одайпіль*. Село *Шамраївка* є біля Сквири, яка певний час називалась і *Половеччина*. Активну участь в етногенезі раджпутів брали *скіфи*, яких "Велесова книга" включає в сукупний етнонім *кравенці*.

Пашупа "Пастух", досл. "Охоронець-Захисник худоби-корів" – інше ім'я Пушана, ведійського божества, яке пов'язане з Сонцем і дарує добробут, вважається покровителем черід і подорожніх. Ім'я складають санскр. *пашу+па*, де *пашу* "худоба", споріднене з латин. *pecus* "гроші", а *па* – "захисник, оборонець", відбите в українських прізвищах *Мазепа, Розтропа, Розтрипа* та ін.

Паю "Захисник, Охоронець" – чоловіче воїнське ім'я, його складають *ю* – суфікс діяча і санскритська дієслівна основа *па* "захищати, охороняти, берегти", відбита також в українських термінах *пан, полк, поляни*. В українців засвідчені прізвища *Паюк* і *Паїк*.

Паяспаті "Владика води, дощу" – ім'я-епітет Вішну, яке складають санскр. *паяс+пані*, де *паяс* – "вода, питво, дощ", *пані* – "володар, владика", споріднене з укр. *батько, батечко*. Сина Яду, родоначальника ядавів, тотожних літописним ятвягам, звали *Пайода* "Дощодавець", що означає і "Хмара". Пор. українські прізвища *Хмара, Драй-Хмара* тощо. *Пай* у назві загальноскіфської релігійної святині *Ексампай*, про яку пише Геродот, якраз і споріднене з санскр. *паяс*,

пая "вода", досл. "те, що п'ють". Споріднене й *пій* у назвах *Супій* "Доброводка", *Супоєць* і словах *напій, водопій*.

Пенджаб, Панджаб – означення регіону в Північно-Західній Індії, де, як вважається, були записані веди; інша давня назва – *Арамма*. Назва означає "П'ять Річок", "П'ятиріччя", її утворюють *панч* (іран. *пандж*) "5" і *ап* (іран. *аб*) "вода; ріка". *Пенджаб* у формі *Пендеб* знає "Велесова книга", саме звідси, мовить пам'ятка, давньоукраїнські племена рушили на захід, принісши в жертву білого коня, тобто здійснивши царський обряд *ашвамедгу* – пожертвини коня. П'ять річок, які творять назву *Пенджаб* – це *Іраваті, Чандрабгага, Вітаста, Вінаша й Шатадру*, деякі мають двійників в Україні – *Ірпінь, Шандра, Буг, Стоход*. Геродот у Північному Причорномор'ї знає річку *Пантикап*, назва якої теж може означати "П'ятирічка", тоді *Пантикап* етимологічний двійник назви *Пенджаб*. Є українські гідроніми з назвою *П'ятирічка*. Сюди ж може стати й назва *Пантикапей*, яку мала столиця тисячолітньої Боспорської держави (V ст. до н.е.–IV ст. н.е.), яку нині тлумачать "Шлях риби". Але значно вірогідніше тлумачити її як *П'ятигори, П'ятигорськ*, де *панти* "п'ять", *кап* "гора", а *й* – суфікс присвійності, приналежності. Порівняно неподалік, на Північному Кавказі, є *П'ятигорськ* і тюрк. *Бештау* "П'ять Гір". У селі *П'ятигори* відбувається дія "Кайдашевої сім'ї" Івана Нечуя-Левицького. Оскільки давнє *кап* означає і "вівтар; святилище", то назва *Пантикапей* може означати й "Місто П'яти Святилищ", "П'ятихрамне".

пінака – назва лука Шіви (інша назва *аджагава*), через що він має імена-епітети *Пінакін* "Наділений пінакою", *Пінакадгара* й *Пінакахаста* "Пінакодержець", *Пінакасена* "Пінакосилий" й *Пінакагопта* "Пінакозахисний"; в останньому імені санскр. *гопта* "захисник, охоронець" тотожне українським прізвищам *Хопта-Хобта-Хобтя*. Назва лука пов'язується з санскр. *пінака* "палиця, тризубець, жезл", а Шіва іконографічно й зображається з тризубцем, як і його войовнича дружина Діва-Деві. Давні джерела знають в Індії річку *Пінакіні*, а в Криму, біля села Ай-Серез, є урочище *Пінака*, назву якого зводять до грец. *pinakos* "велика дерев'яна або глиняна миска", "таріль, таця". Та оскільки в Криму жили індоарійці-таври і тут наявний могутній індоарійський пласт, доцільніше все ж пояснювати назву *Пінака* саме з індійських мов. Тим більше що в Криму рясно відбите поклоніння Шіві та його войовничій дружині, яка була захисницею і покровителькою, *Матір'ю* Херсонеса Таврійського, літописного Корсуня, звідки в X ст. великий київський князь Володимир приніс до Києва християнство.

пінда "кльоцка" – кулька з вареного рису й борошна, іноді з додаванням кунжутного сім'я або м'яса, приноситься в пожертву предкам-*пітрі* при поминальних обрядах (*шрадга*). Упродовж десяти днів після смерті робилися пожертвини на честь небіжчика – *пінда*. Вважалося, що завдяки пінді щодня створюється частинка нового "примарного тіла" небіжчика: першого дня – голова, тоді очі, вуха, ніс і т.д – це так звана *дашаґатра*. На десятий день це "тіло" вважається створеним, а одинадцятого дня готують десять пінд-кльоцок із вареного рису, змоченого в молоці з водою; вважається, що вони сприяють небіжчику отримати нове тіло для наступного життя. Ці ритуали, які йдуть за кремацією-спалюванням, вважаються несприятливими й нечистими, зате шраддги-тризни, які щороку вшановуються померлі предки, вважаються чистими й сприятливими. Першу шрадгу-тризну індійці прагнуть відбути в святому місці, скажімо, на березі священної Ґанґи, надалі ж вони відбуваються вдома. На них запрошуються всі близькі родичі, до самої учти входять кунжутні зерна, вода й пінди-кльоцки, хоча готуються й інші страви, залежно від місцевих звичаїв. Спершу пригощають брахманів, найближчі родичі отримують порцію кльоцок з кунжутом і водою, а дальші родичі – лише кунжут і воду. Кожного жерця-брахмана після учти обдаровують грішми. Терміни, пов'язані з піндою: *пінда-да* "давач кльоцок", або "годувальник", "пан", *пінда-патра* – карнавка для милостині чи милостиня, *пінда-пітрі-яджньа* – підношення ритуальних кльоцок предкам, *пінда-ґочаріка* – наймит, що працює тільки за харч, *ракта-пінда* "кров'яне тільце", *нетрапінда* "очне яблуко", *пхенапінда* "мильна бульбашка" (санскр. *пхена* й укр. *піна* тотожні), *парапінда* "чужий харч", досл. "чужі кльоцки". Див. також *сапінда*. У козацьких реєстрах засвідчене прізвище *Талапінда*.

Пітамбара "Жовтовбраний" – ім'я-епітет Вішну й Крішни, яке складають санскр. *піта+амбара*, де *піта* – "жовтий", *амбара* – "вбрання, одяг". Синонім – *Пітавасас* "Жовтоодіжний", де *васас* – "вбрання, одяг". Слід зазначити, що самі Крішна й Вішну – синюватошкірі, а їхнє вбрання жовте, золотаве, тобто вони уособлюють синьо-жовту символіку. Баладева, старший брат Крішни, навпаки, золотавошкірий і має синє вбрання.

Потріратха "Вепряча колісниця" – жіноче ім'я, його мала Мая, мати Ґаутами Будди, засновника найбільшої нині в світі за числом віруючих релігії. Санскр. *потрі* означає "кабаниха, веприха", водночас *Мая* і *Потрі* – імена богині-воїтельки Дурґи, дружини Шіви, ім'я якої у формі *Тірґатао* засвідчене в Давній Україні ще в IV ст. до н.е.; індій-

ська форма імені – *Дурґадеві*. З вепрем пов'язана третя земна аватаравтілення Вішну: у подобі велетенського вепра він пірнув на дно океану й підійняв на поверхню Землю, затонулу під час потопу.

Прабала "Винятково могутній" – ім'я сина Крішни, яке складають санскр. *пра+бала*, де *бала* – "сила, могутність", *пра* – префікс, що надає основному слову вищої якості, тотожний укр. *пре* в словах *предобрий, прегарний, премудрий, преславний*. Тобто ім'я *Прабала* дослівно означає "Предужий", "Пресильний". Ім'я ще одного сина Крішни з префіксом *пра* – *Прабгану* "Пресвітлий", де *бгану* – "сяяння, сяєво; сонце". А ще один син Крішни має ім'я *Пратібгану* "Як сонце", де *праті* тотожне українському *проти*, але в даному контексті означає і "однаковий, рівний".

Прабгапала "Захисник світла" – ім'я бодгісатви, майбутнього Будди, де *прабга* означає "світло", *пала* – "захисник, охоронець". Від терміну *бодгісатва* походить ім'я християнського святого – *Йосафат*.

Правара "Найкращий муж" – ім'я радника Крішни, де префікс *пра* "дуже, вкрай, винятково" тотожний українському *пре* в словах *премудрий, преславний, прекрасний*, а *вар* – "самець, бик, чоловік, муж, богатир, герой", у весільній термінології – "жених". З ним споріднене укр. *яр* у словосполученні *яр-тур* на означення доблесного воїна, яке відбите в укр. *ярий* та іменах *Ярослав, Яромир, Ярополк, Ярош, Білояр* тощо.

Правіра "Могутній герой", "Правитель", "Цар" – воїнське ім'я, яке має форми *Правір* і *Прабір*. Його мали син і внук легендарного царя Пуру, родоначальника *пауравів* "нащадків Пуру" і наймолодшого сина Яяті, якому батько передав свій престол. Яяті батько і Яду – родоначальника *ядавів*, тотожних літописним ятвягам. Санскр. *пра* в імені – префікс, що посилює значення основного слова і несе значення "дуже, вкрай, винятково, надзвичайно". Він відповідає українським префіксам *пра* у словах *праліс, правічний, прабатько, прадід* та *пре* у словах *прегарний, предивний, пресвітлий, пречудовий*. Ім'я *Правіра* "Могутній герой" – семантичний двійник імен *Махавіра, Балавіра* й *Сувіра*. *Балавіра*, зокрема, відбите в українців як прізвища *Бальвір, Балвір, Балбир* і *Балбиренко*, а *Сувіра*, відбите в етнонімі *сувіри* (інша назва – *сінди*), споріднене з українськими іменами *Севір* (у "Велесовій книзі" *Севар* – родоначальник *сіверів-сіверян*), *Северин* та етнонімами *сівери* й *кімери-кімерійці*. *Правіра* входить в імена *Правіравара* "Найкращий із могутніх героїв" і *Правірабаху* "Могутньорукий герой" (санскр. *баху* "рука"). Ім'я *Правіра* у варіанті *Прабір* знахо-

дить пряму паралель у козацькому прізвищі *Пребера*. Тобто індійське *Правіра-Правір-Прабір* означає "Могутній богатир, Славний герой, Неперевершений воїн", коротше – *Прегерой*. Таке ж значення і козацького прізвища *Пребера*, де *бера-вера* і *вір-бир* "герой, богатир" відбиті і в інших численних козацьких прізвищах – *Балбир-Балбиренко, Банбиренко-Банберенко, Бердебера, Денбера, Дердебера, Деребиря, Ендеберя, Канцюбера, Кулябера, Кичбер, Шалбир* тощо.

прадакшіна – ритуальний обхід зліва направо, тобто за сонцем чи годинниковою стрілкою, святині, зображення божества чи шанованої людини, коли праве плече звернуте до об'єкта вшанування. Протилежний йому обхід *апасав'я* використовувався при поховальних обрядах і в діях шкідливої, зокрема, воїнської магії. Обидва обходи мають аналогії в обрядовості інших індоєвропейських народів, серед них і українського. Термін *прадакшіна* складають *пра+дакшіна*, де *пра* – префікс, *дакшіна* – "правий" або "південний" (латин. *dexter*). Якщо стати обличчям на схід, основної сторони світу, бо там сходить сонце, південь виявиться по праву руку. Дехто назву *Десна* пов'язує саме зі словом *десний* "правий" і *десниця* "правиця", позаяк Десна – права притока Дніпра.

Праджапала "Охоронець народу", "Цар" – одне з імен Кришни, його складають *праджа+пала*, де *праджа* – "люди; народ", *пала* – "захисник, охоронець", утворене від дієслівної основи *па* "охороняти, захищати, берегти" й суфікса *ла*, який творить прикметники й дієприкметники від іменників і дієслівних основ. Тобто *пала* дослівно означає "який захищає" (рос. "защищающий"). Санскр. *праджа*, в свою чергу, утворене від префікса *пра* "дуже, багато, вкрай, винятково", якому тотожне укр. *пре* в словах *премудрий, преславний, прекрасний*, і дієслівної основи *джа* "народжувати; народжений, син", відбите як *дзе* в грузинських прізвищах. Тобто *праджа* дослівно означає "багато народжених (людей)", народ.

Праджапаті "Владика народжених-народу" – божество, яке дарує нащадків, владарює над живими істотами і є творцем світу – це, як правило, Брахма, що уособлює в тризубі праве вістря. Ім'я складають *праджа+паті*, де *паті* "владика", досл. "який захищає, боронить", утворене від дієслівної основи *па* "охороняти, захищати, берегти" й споріднене з укр. *батько* та рос. *батя*. А *праджа* "народжені; народ". "Атхарваведа" каже в одному зі своїх гімнів: "хто очеретину золоту розташовану в морі знає той є прихований праджапаті". Що перегукується з давніми переказами Житомирщини й Чернігівщини про золоту очеретину, коли "розгулялося море, і втопився царів син, а ца-

риця прокляла море: "Щоб ти заросло болотом і очеретом!" І виросла на тому болоті золота очеретина, яку нині ніхто не бачить. А знову буде море тоді, як хлопець-семиліток на коні знайде на болоті ту золоту очеретину й вирве її". Хлопець-семиліток в українській міфології – казковий персонаж (Котигорошко, Чабанець, Іван Богодан, Михайлик та ін.), який часто творить подвиги, коли рідному краєві загрожує ворог, а з ним не можуть справитися дорослі й досвідчені воїни-богатирі. Є і дівчинка-семилітка в казках, мудра й кмітлива, що розгадує складні загадки й долає нелегкі випробування, і з нею одружується цар. Ці характеристики неабияк перегукуються з міфами про Шіву і його дружину Уму, яка нечуваним подвижництвом здобула прихильність Шіви, стала його дружиною і народила Сканду, а той на сьомий день свого життя здолав злого демона Тараку, який жорстоко утискував людей і богів. Ума вважається уособленням мудрості, вона не раз розгадувала загадки, які не могли розгадати ні боги, ні сам Індра – цар богів. Тому ім'я *Ума* можна споріднити з рос. *ум* та укр. *розум* (в українців побутує прізвище *Семирозум*), воно відбите і в назві *Умань*. А біля Умані й *Софіївка*, назва якої сходить до *софія* – "божественна мудрість".

Праматхадгіпа "Владика праматхів" – означення Шіви, яке складають *праматха+адгіпа*, де *адгіпа* – "владика, правитель", а *праматхи* – злі духи, які складають почет Шіви. Інша назва праматхів – *бгути*, а в Україні, на Молдаванці в Одесі знайдено напис III ст. з ім'ям *Бутанат*, якому тотожне інд. *Бгутанатх* "Владика бгутів", іншому означенню Шіви. Санскр *адгіпа*, в свою чергу, складається з *адгі+па*, де *адгі* – префікс із значенням "над", який передає надмірну якість чи кількість чогось, як в укр. *надзвичайний*, *надпотужний*, а *па* – "захисник, охоронець". Тобто *адгіпа* дослівно означає "надмогутній захисник". Синонім до *Праматхадгіпа* – *Праматхапаті*.

Прапалак "Могутній захисник" – чоловіче ім'я, яке творять санскр. *пра+палак*, де *пра* – префікс із значенням "дуже, вкрай, надзвичайно", якому тотожний український префікс *пре* у словах *преславний*, *премудрий*, *пресвітлий* тощо. А *палак* – "захисник, охоронець" відбите у скіфських імені й назві *Палак* і *Палакій* та давньоукраїнських князівських іменах *Святополк* і *Ярополк*, військових термінах *полк*, *полковник*, *полководець* та етнонімі *поляки*.

Прапалін "Могутній захисник" – ім'я-епітет Баладеви, старшого брата Крішни. Ім'я складають санскр. *пра+палін*, де *пра* – префікс, що надає основному слову вищої якості і тотожний укр. *пре* в словах *прегарний*, *пречудовий*, *предивний*, *преславний* тощо. А *палін* – "захис-

ник, оборонець, воїн", споріднене з етнонімом *поляни* й українськими історичними термінами *полянин*, билинним *поляниця*. Є і чоловіче ім'я *Палін*, жіночий варіант якого – *Паліна*, тотожне сучасному жіночому імені *Поліна*.

Прапітамаха "Прадід" – одне з імен Бгішми, у "Махабгараті" могутнього воїна і полководця, за міфами, сина священної Ґанґи. Ім'я складають санскр. *пра+пітамаха*, де *пра* – префікс, тотожний українському *пра* в словах *праліс, прабатько, прадід, правнук, прадавній* тощо, а *пітамаха* – "дід", синонім *прадада*, форма хінді – *пардада*. Ім'я *Бгішма* й собі тотожне українському прізвищу *Бушма*

Прастава "Величальна пісня", "Славлення" – чоловіче ім'я, складене з санскр. *пра+става*, де *пра* – префікс, тотожний українському префіксу *про*, а *става* сходить до дієслівної основи *сту-шту* "славити, величати, хвалити", тотожної укр. *штити* "шанувати" й численними похідними від нього. Від основи *сту* утворене *пра-сту* "про-славляти", від якого є чоловіче ім'я *Прастут* "Прославлений", "Прослав" (*пра-стут* тотожне укр. *про-славлений*).

пратілома "всупереч звичаю" – шлюб, коли соціальний статус чоловіка нижчий від статусу дружини і нащадки від цього шлюбу. Саме такий шлюб був у царя-кшатрія Яяті і його дружини-брахманки Деваяні, батьків Яду й Турвашу, де Яду став родоначальником *ядавів*, з яких походили Крішна-Чорнобог і його старший брат Баладева-Білобог, а ядави тотожні літописним ятвягам. Термін складають санскр. *праті+лома*, де *праті* тотожне укр. *проти*, а *лома* – "волосся; шерсть". Тобто *пратілома* дослівно означає "проти шерсті".

Пратхіта "Повсюдний" – ім'я-епітет Вішну, яке складають санскр. *пратх+іта*, де *пратх* сходить до дієслівної основи *пратх* "ширитися, поширюватися, просторитися", яка з суфіксом *іта* означає "поширений, розпросторений". До основи *пратх* сходить і *Прітха* – означення Землі й жіноче ім'я, що його, зокрема, мала тітка Крішни по батькові, дружина царя Панду й мати трьох синів від нього, так званих *партхавів* "нащадків Прітхи". Називання синів по матері – явне відлуння матріархату, таке явище відбивають і сучасні українські прізвища. Ім'я *Прітху* мав і перший земний цар.

Прахаста "Могутньорукий" – ім'я радника злого демона *Равани* "Ревуна", найлютіший ворог царевича Рами, бо викрав його дружину; протистоянню Рами та Равани і присвячена "Рамаяна". Ім'я складають санскр. *пра+хаста*, де *пра* – префікс, який надає основному слову найвищу якість і тотожний укр. *пре* в словах *преславний, предивний, прегарний*, а *хаста* – "рука", споріднене з укр. *кисть*.

Пращравас, Пракірті, Праяшас "Преславний", "Преслав" – чоловічі імена-синоніми, які складають санскр. *пра+кірті-шравас-яшас*, де *пра* – префікс, що надає основному слову найвищу якість і тотожний укр. *пре*, а *кірті-шравас-яшас* – "слава", причому *шравас* та *яшас* і собі тотожні українським *слава* і *яса* "слава".

Прітхапаті "Владика Прітхи" – цар Панду, який вважається батьком п'яти синів, героїв "Махабгарати", названих за ним *пандави*, хоча насправді народжені від богів. Дівоче ім'я його старшої дружини було *Прітха* "Земля", тому в епосі пандави називаються і *партхави* "сини Прітхи", а називання дітей по матері – явне відлуння матріархату. Подібне називання в Україні подекуди побутує і досі, особливо по селах, матріархальні сліди виразні і в весільному обряді. Назвою *Партхава* індійський епос означує стародавню Парфію і її людність. З назвою *Партхава* споріднене укр. *Полтава*.

Прітхвіпала "Захисник землі, Цар" – воїнське ім'я, яке складають санскр *прітхві+пала*, де *прітхві* – "земля", *пала* – "захисник, охоронець, воїн, князь, цар", що має і форму *па*, тож *Прітхвіпала* має і форму *Прітхвіпа*. Синоніми до них – санскр. *Махіпала* та *Махіпа*, у яких *махі* – теж "земля", досл. "широка", а *Махіпа* й укр. *Мазепа* – тотожні. Тобто й українське прізвище *Мазепа* означає "Захисник земля", "Правитель", "Цар", тож і "Гетьман".

Прітхіві-Прітхві – у ведах обожнена й персоніфікована Земля, мати богів, людей і живих істот, що тримає на собі гори й ліси, дає землі родючість, посилає їй дощі, постає щедродайною і щедродійною коровою. Виступає в нерозривному зв'язку з Небом-Дьяусом, уособлює жіноче начало, а Дьяус – чоловіче, вона – мати, корова, він – батько, бик. Прітхві й Дьяус – подружжя, Мати й Батько світу. Ведійський Дьяус – це грецький *Зевс* і слов'янський *Дій-Дажбог*. Тому прикметно, що й грецький міф, де Зевс у подобі рудого бика викрадає собі в дружини прекрасну Європу і переносить на острів Крит, перегукується з ведійським міфом про Землю-Корову-Прітхві. У карстовій печері Вертеба біля села Більче Золоте на Тернопільщині, єдиному в світі печерному некрополі, знайдено костяну пластину із зображенням бика, що несе на собі жінку з піднятими руками. У цьому сюжеті дослідники вбачають прямий перегук із грецьким міфом про викрадення Європи. А ім'я *Європа* тотожне санскр. *Сурабга* – саме так означується в індійській міфології прамати корів. Тобто виходить, що і Європа – уособлення Корови-Землі. Уявлення про матір-землю властиве багатьом народам, серед них і українському. Прітхві-Земля виступає в образі корови, як і дружина Зевса – *Гера*, а Дьяус – бика, як

і Зевс. В епосі вона – мати Сіти, дружини Рами, героїні "Рамаяни", народженої з борозни під час ритуальної оранки. У пуранах (билинах) *Прітхіві-Прітхві* – дочка міфічного першоцаря *Прітху* (*див.*), згадуваного ще в "Ріґведі".

Прітху "Земний", "Земля" – у ведійських міфах земний першоцар. Земля була вкрай вимучена й нажахана знущаннями, які чинив попередній земний правитель Вена, батько Прітху. Тож коли Прітху став царем і спробував наблизитися до Землі, та перекинулася коровою і спробувала втекти. Але Прітху наздогнав її, і Земля-Корова пообіцяла йому скоритися, якщо він подарує їй телятко. Цар сповнив її прохання, і відтоді Земля-Корова почала доїтися-плодоносити й дарувати блага, необхідні людям. Першоцар Прітху вважається творцем людської цивілізації, він "видоїв" із землі-корови землеробські навички й різноманітні плоди. Осіле життя, заснування міст, торгівля, тваринництво й землеробство, поява судів – усе це нововведення Прітху. Доти Земля була запустіла й не оброблялася, ніщо на ній не росло й люди мерли від голоду. Завдяки ж Прітху вона почала родити, тобто доїтися й давати молоко. Цим Прітху мовби дав Землі нове народження, через що вона й стала називатися *Прітхві* "Дочка Прітху". *Прітху* також – одне з імен Шіви. У "Велесовій книзі" є персонаж *Земебог*, певно, той же Прітху.

Прітхувіра (*Прітхвіра*) "Богатир землі", "Земний герой", "Богатир на весь світ" – воїнське ім'я, яке мають міфічні й епічні персонажі, серед них і світовий змій *Шеша*, на якому спочиває Вішну. Ім'я складають санскр. *прітху+віра*, де *прітху* – "земля", *віра* – "герой, богатир", у формі *вір* і *бир* рясно відбите в українських прізвищах. Шеша тісно пов'язаний і з Баладевою-Білобогом – землеробським божеством і старшим братом Крішни, а обоє вони – земні втілення Вішну, відповідно сьоме й восьме.

Прітхула "Великий, Дужий, Могутній" – воїнське ім'я, яке складають санскр. *прітху+ла*, де *прітху* – "земля", а *ла* – суфікс, що творить прикметники від іменників і дієслівних основ, тотожний українському суфіксу *ля-ль* у словах *чап-ля, журáве-ль*. Із ним, очевидно, споріднене українське прізвище *Притула*. Одне з імен Шіви – *Прітху*, тож індійське *Прітхула* й українське *Притула* можуть означати й "Належний до Шіви", "Шівин".

Прітхушравас "Земнославний", "Земнослав" – таке ім'я мають персонажі в "Ріґведі" й епосі, зокрема, світовий змій Шеша, пов'язаний із Вішну і Баладевою, старшим братом Крішни.. Ім'я складають санскр. *прітху+шравас*, де *прітху* – "земля", *шравас* – "слава".

Синоніми до *Прітхушравас* – *Прітхукірті* й *Прітхуяшас*, де санскр. *яшас* та укр. *яса* "слава" й собі тотожні.

Прішадашва "Плямистий кінь", "Кінь у яблуках" – ім'я, що його має низка міфологічних та епічних персонажів, серед них боги Шіва-Рудра-Род, Ваю-Вітер і марути – божества вітру й бурі, відомі "Велесовій книзі" як *мариці*, а "Слову о полку Ігоревім" як "вітри, Стрибожі внуки". Утворене з санскр. *прішад+ашва*, де *прішад* – "плямистий, рябий; у яблуках", *ашва* – "кінь". Українські синоніми – прізвища *Рябоконь* і *Рябокляч*. У басейні ріки Самари є болото *Рябоконева*, хоча з назви в жіночому роді видно, що то колись була річка; у цьому ж басейні і два яри *Рябоконів*. Сюди ж, очевидно, стають річка й озеро *Рябок* у басейні річки Кінської на Запоріжчині. Привертає увагу семантичний паралелізм: українським прізвищам *Рябоконь* і *Рябовол* значеннєво відповідають індійські імена *Прішадашва* й *Прішніґу*. *Прішні* "Пістрява-Барвиста-Квітуча" – назва-епітет Землі, ім'я *Прішні* мала мати вітрів-марутів, *Прішні* входить в імена на означення Вішну й Крішни (*Прішнібгадра*, *Прішнідгара*, *Прішніґарбга*), імена яких рясно відбиті в українських прізвищах і назвах. Ім'я *Прішнішрінґа* має Вішну, який уособлює в тризубі ліве (земне, жіноче) вістря і виступає охоронцем землі та людей.

Прішніґу "Рябовол" – ведійське ім'я, яке складають санскр. *прішні+ґу*, де *прішні* "пістрявий, рябий", *ґу*, *ґо* – "бик; корова". Тобто *Прішніґу* дослівно означає "Плямистий-Рябий бик", "Плямиста-Ряба Корова", а також "Квітуюча земля", оскільки *ґу* означає і "земля" (корова й земля – обидві годувальниці). Авестійський відповідник його – *Паршадгауш* "Рябовол", "Рябокоров", його семантичний двійник – українське прізвище *Рябовол*, що виявляє зв'язки з давніми індоіранськими іменами й уявленнями. "Ріґведа" мовить, що пістрява, ряба дійна корова – це Земля, а бик із прекрасним сім'ям – це Небо. Що свідчить про спільність індоіранських і слов'янських уявлень, які сходять до сивої індоєвропейської давнини.

Прішнідгара "Земледержець" – ім'я-епітет Крішни, його складають санскр. *прішні+дгара*, де *прішні* – "земля" (досл. "пістрява, барвиста"), *дгара* – "тримач, держатель", споріднене з укр. *держати*. *Прішні* відбите в імені *Прішнідеві* "Земля -богиня", яке, в свою чергу, співвідноситься з укр. *Пріснодіва*. Прикметно, що імена з *прішні* причетні до Вішну-Крішни, поклоніння яким рясно відбите в українських прізвищах і назвах. Іншим ім'ям Девакі, матері Крішни, було *Прішні*, а тітку Крішни по батькові звали *Прітха* "Земля"; за міфом, вона ще до шлюбу народила дитину від бога Сур'ї-Сонця, не втра-

тивши цноти, тобто маємо ідею непорочного зачаття. Серед інших імен Вішну-Крішни з елементом *прішні* такі: *Прішнібгадра* "Благо для землі", *Прішнішрінґа* "Вершина землі", *Прішніґарбга* "Плід землі", де санскр. *ґарбга* "зародок, плід" споріднене з укр. *горб, пагорб* (пор. просторічне *горбата* щодо вагітної жінки).

Прішнідеві "Прішні-богиня" – означення Землі й богині Землі, відомої у ведах і як *Прітхвідеві*. Ім'я складають санскр. *прішні+деві*, де *прішні* – "ряба-пістрява (корова)", *деві* – "богиня". Прикметно, що імена з *прішні* стосуються Вішну-Крішни, які є охоронцями землі й людей, поклоніння яким рясно відбите в українських прізвищах і назвах (див. *Прішнідгара*). Інше ім'я Девакі, матері Крішни – *Прішні*, тітку Крішни по батькові звали *Прітіха* "Земля". Інд. *Прішнідеві* й укр. *Пріснодіва* тотожні.

Пріямадгу "Медолюб" – ім'я-епітет Баладеви-Білобога, землеробського божества, старшого брата Крішни – пастушницько-воїнського божества. Ім'я складають санскр. *прія+мадгу*, де *прія* споріднене з укр. *приємний, приязнь, приятель* і відповідає укр. *люб* у двоосновних термінах (*винолюб, добролюб, правдолюб, славолюб*) та іменах (*Добролюб, Миролюб, Любомир*), а *мадгу* – "мед; вино". Баладева-Білобог славився схильністю до хмільних напоїв.

Пріяшравас "Любослав" – ім'я-епітет Крішни, яке складають санскр. *прія+шравас*, де *шравас* тотожне укр. *слава*, а *прія* – "приємний, милий, любий", у давньоукраїнських двоосновних іменах – *люб* (*Добролюб, Миролюб, Любомир, Любомудр*). Іншими словами, ім'я *Пріяшравас* означає "Славний загальною любов'ю до себе".

пуджа – основна форма шанування богів в індуїзмі, яка змінила ведійські жертвоприносини – *яґ'я*. Термін сходить до дієслівної основи *пудж* "шанувати, поклонятися". Пуджа здійснюється перед освяченим зображенням божества, яке вважається втіленим у ньому, і передбачає підношення води для омовіння ніг, квітів і бетелю. Вранці божество пробуджують музикою, передзвоном дзвіночків, дуттям у мушлі, вшановують квітами, запашними куривами, розхитуванням світильників, підношенням рису й плодів, бо перебачається, що божество куштує те все, а потім віддає бідним. При великих святилищах бога розважають храмові танцівниці – *девадасі*, у святкові дні зображення божества часто возять на колісниці (*ратха-ятра*). Людина, яка виконує всі обрядодії при пуджі, тобто жрець, зоветься *пуджарі, пуджарін*.

Пулома – дружина легендарного мудреця *Бгріґу*, обоє вони пов'язані з *ядавами*, яким тотожні літописні ятвяги. Індійська тради-

ція пояснює ім'я *Пулома* як "Чарівна", "Захоплююча", "Яка викликає захват". Одне з найбільших озер на Поліссі, державний заповідник, що відноситься до групи Шацьких озер, має назву *Пульмо* (*Пулемець, Пулемецьке*), її український балтист Анатолій Непокупний вважає ятвязькою. Батька дружини Індри звали *Пуломан*, родоначальника литовських князів – *Палемон*, у латишів побутує прізвище *Індране*, ім'я дружини Індри – *Індрані* "Індрина". Індра має і ім'я *Шакра* "Могутній", а його дружина – *Шачі* "Могутня", обидва ці імені споріднені з назвою *Шацьк* та етнонімом *шаки-саки* "могутні", як індійці й іранці означують скіфів.

Пуньяшлока (наголошене кінцеве *а*) "Славна чеснотами" – ім'я-епітет Сіти, дружини Рами, а також Драупаді – спільної дружини п'ятьох братів-пандавів у "Махабгараті". Ім'я складають санскр. *пунья+шлока*, де *пунья* – "чеснота, чеснотливість, праведність", а *шлока* – "славлена, оспівувана". Чоловічим варіантом цього імені означується Крішна.

Пурвапалін "Захисник сходу" – одне з імен бога Індри, захисника-охоронця східної (сонячної) сторони світу. Ім'я складають санскр. *пурва+палін*, де *пурва* – "схід", споріднене з укр. *перший* та рос. *первый*, оскільки саме в цій стороні світу сходить сонце. А *палін* – "захисник, охоронець", споріднене з етнонімами *пали, поляни* і *поляки*, назвами *Пала*, *Палунь* і *Польща*.

Пурнамаса "Повний місяць" – ім'я сина Крішни, яке складають санскр. *пурна+маса*, де *пурна* – "повний", *маса* – "місяць". Обидва компоненти мають українські відповідники: санскр. *пурна* – укр. *повний-повна*, санскр *маса* – укр. *місяць*.

пурнамасья "повномісяць" – один із найважливіших моментів в індійському місячному календарі, який фіксує межу між світлою і темною половинами лунарного місяця. Термін складають санскр. *пурна+масья*, де *пурна* – "повний", *масья* "місячний", від *маса* "місяць". Ніч повного Місяця має назву *пурніма, пурніка*, тому привертає увагу прізвище українського й російського індолога – Віталій *Фурніка*, уродженця Одеси, молдаванина, автора книги "Кобзар за Гімалаями". Чимало індійських свят пов'язані з повнем Місяця і відзначаються постами.

Пурнамріта "Повний амріти" – одне з імен повного Місяця, коли він, вважається, по вінця наповнений амрітою – трунком безсмертя. Боги поступово випивають ту амріту, й від цього Місяць убуває. За дві *кали* (два дні) до народження молодика, Місяць наближається до Сур'ї-Сонця і перебуває в його промінні. Коли Місяць входить

у священні води скупатися, щоб відновити підупалі сили, то вміщує себе в дерева й трави. Тому великий гріх рвати цього дня рослини, тобто збирати цілющі трави. Цього ж дня до Місяця приходять пітари – предки всього живого й допивають амріту, що лишилася. Назву складають санскр. *пурна+амріта*, де *пурна* – "повний", *амріта* – трунок безсмертя, тотожний грецькій амброзії. Амріту боги-деви та їхні старші брати-асури здобули, коли сколочували Молочний океан, щоб повернути з його дна скарби, затоплені під час світового потопу. Термін *амріта*, в свою чергу, складають санскр. *а+мріта*, де *а* – заперечна частка із значенням "не, без", а *мріта* споріднене з укр. *мерти, вмирати*.

пуродгата "поставлений попереду" – релігійний термін, означує жерця, який стежить за належним здійсненням жертвоприносин. Термін двокомпонентний, його складають *пуро+дгата*, де *пуро* сходить до санскр. *пурва* "перший, передній", а *дгата* "поставлений, настановлений" сходить до дієслівної основи *дга* "ставити, класти". Тобто *пуродгата* означає "чільний, головний (жрець)". Слушність такого тлумачення підтверджують інші важливі терміни: *пуро-га* "який іде попереду" – вождь, ватажок, *пуро-гава* "передній бик" – вождь, ватажок, *пуро-джанма* "першонароджений" – головний, старший, *пуро-ратха* "чия колісниця попереду" – знаменитий, видатний, *пуро-даша* "першодаваний" – жертовний пиріг, шматочки якого подавалися на таці перед початком церемонії чи обряду, щось ніби причастя; можливо, з ним споріднене й укр. *пиріг*, бо й пиріг – первісно ритуальна, а згодом святкова страва. З терміном *пуродгата* споріднене скіф. *паралати-парадати* на означення жрецької верстви у скіфському суспільстві.

Пуроратха "Найперша колісниця" – царське ім'я, яке складають *пуро+ратха*, де *пуро* сходить до санскр. *пурва* "перший, передній", а *ратха* – "колісниця". Тож дослівно ім'я означає "Чия колісниця попереду", переносно – знаменита, видатна людина, ватажок, лідер.

Пуросад (*Пурошад*) "Ватажок, Чільник, Правитель, Цар" – високостатусне чоловіче ім'я, утворене від санскр. *пуро+сад*, де *пуро* – "перший, передній, чільний", *сад* – "сидіти". Тож ім'я дослівно означає "Який сидить попереду". Його етимологічні двійники: сучасне *президент*, чес. *predseda*, рос. *председатель*. Санскр. *парішад* означувало зібрання, віче, нині вживається в значенні *парламент*. На теренах України ім'я *Перісад* мали п'ять боспорських царів V-II ст. до н.е., в сучасних українців побутують прізвища *Пересад, Пересада, Пересядько, Пересаденко*.

пурохіта "поставлений попереду, на чолі" – особистий жрець царя. Термін утворюють санскр. *пуро+хіта*, де *пуро* – "передній", від *пурва* "перший" (рос. *первый*), яке має і значення «східний», оскільки найперша сторона світу вважається та, де сходить сонце, охоронець її Індра. А *хіта* – «поставлений, настановлений», від дієслівної основи *дга* «ставити, класти». Різновид терміна *пурохіта* – *пуродгата*.

Пурпаті «Володар фортеці» – чоловіче ім'я, яке складають санскр. *пур+паті*, де *пур* – «фортеця; місто», *паті* – «начальник». Тобто термін відповідає сучасному «комендант міста». Санскр. *пур*, яке нині означає «місто», первісно означало «фортеця», йому тотожне укр. *піль* у назвах *Вишопіль, Вишнопіль, Одайпіль, Миропіль, Краснопіль*, які мають своїх індійських двійників – *Вішапур, Вішнупур, Удайпур, Мітрапур, Крішнапур*.

Пурумітра "Мітра (племені) пуру", "Сонце пауравів" – ім'я царя, згадуваного в "Ріґведі", в епосі – ім'я воїна, що бився на боці *кауравів*, а також ім'я одного зі ста синів царя Дгрітарштри – батька братів-кауравів. Ім'я складають санскр. *пуру+мітра*, де *пуру* означає "багато; народ" і споріднене з грец. *полі* "багато", а *мітра* – "бог Мітра", "Сонце". У ведах Мітра (іран. *Міхр*) – бог Сонця і Мирного Договору, слов'янська форма імені – *Мир*, відбите в іменах *Богумир, Будимир, Радомир, Чудимир, Володимир, Драгомир, Яромир, Славомир, Мирослав, Мирон* і назвах *Миргород, Миропіль, Миропілля, Мирогоща*.

Пурушапаті "Владика людей" – ім'я-епітет Рами, яке складають санскр. *пуруша+паті*, де *паті* – "захисник, охоронець", споріднене з укр. *батько*, а *пуруша* – "людина; люди", яке сходить до санскр. *пуру* "багато, всі, люди".

Путра, Путрака "Син" – індійське чоловіче ім'я, жіноче – *Путрі, Путріка* "Дочка". У високостатусних двоосновних іменах виступають другим компонентом, наприклад, *Брахмапутра* "Син Брахми" – індійська річка, де Брахма – верховне божество, творець світу, уособлює в тризубі праве вістря. В Україні засвідчені назви *Путрівка* (село на Київщині) й *Путреда* (річка на Закарпатті), а також прізвища *Путра, Путря, Путро, Путрак, Путрик, Путренко, Путриченко*, які вважаються непрозорими й переконливо не пояснені.

Пушан "Пишний" – у ведах сонячне божество, охоронець доріг і подорожніх, покровитель худоби й матеріального благополуччя, достатку, в його колісницю впряжені кози. Ім'я сходить до дієслівної основи *пуш* "буяти, буйно рости", з нею споріднені укр. *пишний, пишнота, пишатися* "квітувати, квітнути". На Чернігівщині, де наявний могутній індоарійський пласт у назвах і прізвищах, засвідчене пріз-

вище *Пушанко*.

пуштівара "могутня фортеця" – термін на означення укріплення, фортеці, має рясні українські паралелі. В індійських мовах *пушті* "сила, міць", а *вара* "укріплення, фортеця", відбите в українських назвах *Варин, Варно, Варовичі, Варва, Заворичі, Бровари, Сквара-Сквира*. Сюди ж і назва *Пустоварівка* – села на Сквирщині, біля якого виявлено поселення раньослов'янської черняхівської культури. Вихідна форма цієї назви *Пустовар, Пустовара*, де *вар-вара* споріднене з індоіран. *вара-вар* "укріплення, фортеця", *Пустовара* – двійник назви *Сквира-Сквара*, яка теж означає "Могутня фортеця". *Пусто* в *Пустоварівка* відбите і в назві *Пустовіти-Пустовійти* на тій же Київщині, де розкопано кургани кочовиків X-XII ст., найімовірніше, половців, бо ареал по лінії Сквира-Фастів засвідчує відчутний половецький пласт (сама Сквира навіть називалася *Половеччина*). А половці споріднені з *раджпутами* – індійськими "козаками". Українське прізвище *Пустовіт-Пустовійт-Пустовойт* – семантичний двійник індоіранського імені *Пуштіпан-Пошпебан* "Дужий воїн", "Могутній захисник": перші компоненти в них тотожні етимологічно, а другі (*війт* і *пан-бан*) – значеннєво.

Раві "Сонце" – означення сонця і бога Сонця-Сур'ї, *неділя* в санскриті – *равівар* "день Сонця" (пор. англ. *Sunday* "День Сонця"), у Пенджабі є річка *Раві*. *Раві* споріднене з єгипетським *Ра* – божеством Сонця, а санскр. *раві* сходить до дієслівної основи *ра* "давати, дарувати, обдаровувати", яка відбита і в слові *раджа* "цар". Сонце в санскриті й *сурадж* (*су+радж*), що означає "прекрасний цар", у зв'язку з чим прикметно, що на теренах Давньої України зафіксовані назви *Сураж* і *Сурож* виразно "сонячного" значення. Компонент *Раві* винятково активний і індійському назво- й іментворенні.

Равіратха "Колісниця Сонця" – чоловіче ім'я, його в епосі мали, зокрема, цар сувірів і один із ста синів царя Дгрітараштри, батька кауравів. Ім'я складають санскр. *раві+ратха*, де *раві* – "сонце", *ратха* – "колісниця". Інша назва сувірів – *сінди*, а назва *сінди-сувіри* тотожна назві *сівери-сіверяни* й *кімери-кімерійці*.

Раґхава "З роду Раґху", "Раґхавець" – ім'я-епітет Рами, яке складають санскр. *раґху+ва*, де *раґху* – ім'я предка Рами, якого звали *Раґху*, а *ва* – суфікс збірної множинності (як у *братва, литва, мордва*). Тобто *раґхава* українською "раґхави", "нащадки Раґху". Інші імена Рами з *раґхава*: *Раґхавендра* (*раґхава+індра*) "Цар раґхавів", де *індра* – "володар, цар", але має і значення "Індра", *Раґхавешвара* "Владика раґхавів", де *ішвара* "бог, владика, всевишній".

Раґхувіра "Герой (з роду) Раґху" – означення царевича Рами, героя "Рамаяни", чоловіка царівни Сіти і сьомої земної аватари Вішну. *Раґху* – прадід Рами, ідеальний і могутній цар, що не знав поразок у битвах, його слід згадувати в ранковій і вечірній молитвах. За ним названа Сонячна династія царів, якій присвячена «Раґху-вамша» – епічна поема Калідаси (V ст.), перекладена українським санскритологом Павлом Ріттером (1872-1939), але досі не видана. Ім'я *Раґху* мав син Будди. Нащадки Раґху означуються загальним терміном

раґхава «раґхави». Є багато імен з *Раґху*, особливо на означення Рами: *Раґхава* «Нащадок Раґху», *Раґхукумара* «Син Раґху», *Раґхумані* «Коштовність раґхавів», *Раґхунандана* «Нащадок Раґху», *Раґхунаяка* «Ватажок раґхавів», *Раґхунатха* «Цар раґхавів», *Раґхутілака* «Окраса раґхавів», *Раґхуттама* «Найкращий з раґхавів», *Раґхувамші* «З роду Раґху», *Раґхавендра* «Індра-Цар раґхавів». Схоже, що *Рагой* в імені *Рагойсак* у боспорському написі III ст. із Сіндики біля Керченської протоки – різновид індійського *Раґху*, його грецька передача. Оскільки інд. *шак-сак* означає «могутній», то ім'я *Рагойсак* тлумачиться «Могутній, як Раґху», що цілком узгоджується з постатями і Раґху, і Рами та їхніми героїчними вчинками. Боспорські написи фіксують в індоарійському контексті жіноче ім'я *Кассалія*, а матір Рами звали *Каушалья-Каусалья*, епічний Рама ототожнюється зі старшим братом Крішни – *Баларамою* «Могутнім Рамою», що звався і *Балавіра* та *Баладева*, а ці два імені рясно відбиті в козацьких і сучасних українських прізвищах.

Радга – юна пастушка, улюблениця Крішни, дочка пастуха *Врішабгану*, народилася в селі *Барсана* (санскр. *Варшана*) неподалік Матхури, де минули юні роки Крішни. Тутешній люд неабияк шанував Радгу, любовно називав її *Ладлі* «Чарівна, Люба» і звів їй храм. На її честь у Барсані щороку відзначалися *радгаштамі* «восьмиці Радги» й відбувався ярмарок-*мела*. Свято відзначалося 8-го дня світлої половини місяця *бгадрапада*; цього дня вшановували парне зображення Радги і Крішни й споживали лише фрукти. Радга в індійській міфології ототожнюється з Лакшмі – дружиною Вішну, богинею щастя, багатства й сімейної злагоди, яка функціями й іменем тотожна балтійській *Лайме* й слов'янській *Ладі*. Інд. *Радга* тотожне українському та циганському жіночому імені *Рада*.

Радгакрішна «Радга і Крішна» – ім'я складене з двох імен *Радга+Крішна*, де *Радга* – улюблена пастушка Крішни. Таке прізвище мав перший президент незалежної Індії Сарвапаллі *Радгакрішнан*. Інші імена Крішни, де відбите *Радга*: *Радгаканта* "Коханий Радги" (*канта* "улюбленець, коханий, чоловік", у циганів побутує прізвище *Кантя*), *Радгарамана* "Коханий Радги" (*рамана* "милий, любий, коханий"), *Радгеша* "Владика Радги" (*радга+іша*, де *іша* – "бог, владика").

раджапутра "царський син", "царевич" – санскритський термін, від якого утворене загальновідоме *раджпути*. Назва сходить до санскр. *раджа+путра*, де *раджа* (хінді *радж*) "цар, князь", *путра* – "син, нащадок", відбите в українських прізвищах *Путра, Путря, Путро, Путрак, Путрик, Путренко, Путриченко*, назвах *Путрівка* (село на

Київщині) та *Путреда* (річка на Закарпатті). Термінові *раджапутра-раджпутр-раджпут* відповідає іранське *шахрпухр* – теж "царський син, царевич", від *хшахр-пухр* (інд. *кшатр-путр*), де *кшатр-хшахр* "сила, влада", з якого постало укр. *цар*. " Різновидами іранського *шахр-пухр* є *шахпухр-шапур-шопур*, ім'я *Шапур-Шопур* мали іранські царі, а на Закарпатті, де й річка *Путреда*, є дві річки *Шопурки*. Раджпути – "царські сини" й індійські "козаки" виявляють мовну й етнічну спорідненість з українськими половцями й печенігами, сліди яких простежуються по всій Україні, зокрема, і в Закарпатті. Геродот воїнську верству в скіфському суспільстві називає *царські скіфи*, до цього ряду стають індійські *раджпути* та іранські *шахрпухри-шапури*. Прикметно, що притока однієї *Шопурки* – *Молдованин*. В Індії столиця сіндської землі називалася *Муластхана*, згодом *Мультан*. У поляків *Мультан* – *Молдавія*, між Карпатами й Дунаєм лежала історична *Мултянська земля*, *Мултянія*, *Мультенія*, *Мултенія* – нині північна частина Румунії. У запорозьких козаків засвідчені прізвища *Мултянин*, *Мултянич*, *Мултяненко*, *Милтяненко*. Ще однією назвою індійської Муластхани-Мультану була *Каш'япапур* "Місто Каш'япи", а прізвища *Кас'япа*, *Кассап*, *Касап* засвідчені і в українців, і в молдаван та румунів. *Каш'япа* у ведах – уславлений мудрець, що спрямовує рух сонця, а в поведійській міфології – син Марічі, старшого сина бога-творця світу Брахми (уособлює в тризубі праве вістря), чоловік 13 дочок бога-отця Дакші, які спородили від нього богів, асурів та інших надприродних істот. Серед цих його дружин була й *Дану* "Ріка, Потік", що уособлює первозданні води, мати асурів – першопочаткових, іще матріархальних богів, ім'я якої зберегли назви *Дон*, *Донець*, *Дунай*, *Дністер*, *Дніпро*.

Раджвар – давня назва Раджастхану, країни раджпутів, індійських "козаків", споріднених з українськими половцями й печенігами. Нинішній *Раджастхан* донедавна називався *Раджпутана* (іноді називається так і нині). Назва, як і *Раджастхан*, означає "Край-Країна царів", "Оплот царів", де *радж* – "правитель цар, князь", що має сучасну форму *рай*, а *вар* – "укріплення, фортеця", відбите в низці українських назв – *Варин*, *Підварки*, *Бровари*, *Пустоварівка*, *Сквара-Сквира*, *Заворичі* тощо. Інд. *вар* має синоніми *кот*, *піль*, *гарх*, тож українське *Райгород* виявляється двійником індійських назв *Раджпур-Райпур*, *Раджвар-Райвар*, *Раджкот-Райкот*, а також *Раджастхан-Раджвар*. *Стхан* у назві *Раджастхан* і *вар* у назві *Раджвар* значеннєво тотожні. Тобто *стхан* "край, країна" (сучасне *стан* у назвах *Хіндустан* – інша назва Індії, досл. «Країна індусів», *Казахстан* – «Країна казахів», *Па-*

кистан – «Чиста країна» тощо) відповідає *вара-вар* і укр. *ща* в назвах *Гоща, Мирогоща, Тараща.*

Райвата «Багатий» – ім'я-епітет Шіви, а також сина царя Ревати, сходить до санскр. *рай+вата*, де *раї-рай* – «багатство, добро, статки», а *вата* – суфікс наділеності чимось, українські відповідники якого – суфікси *вата* (жіночий рід) і *ватий-витий* (чоловічий рід), як у назвах річок *Комишувата, Скелювата* й потоків *Скелюватий, Комишуватий.* Із санскр. *раї*, яке сходить до дієслівної основи *ра* «давати, дарувати, наділяти», двійника основи *да*, споріднене укр. *рай.* В уявленнях українців *рай* – обитель прабатьків-предків, праведних людей, неземна країна, де є все для радісного й безтурботного життя, він насамперед асоціюється з багатством. Вирази *наче в раю, раювати, райське життя* означає «ні в чому не знати нестатків». Поняття *рай* існувало ще в язичницькі часи, що засвідчують українські обрядові пісні, зокрема, колядки. А саме слово *рай* – праслов'янське, дохристянське, його не змогли заступити іномовні відповідники. Від слова *рай* утворено багато назв, князі *Раями* називали свої садиби.

раджіва (хінді *раджів*) – одне з означень блакитного або синього лотоса, його складають санскр. *раджа+іва*, де *раджа* «цар», *іва* - «наче, немовби». Тобто дослівно *раджіва-раджів* означає «наче цар», що і в назві засвідчує високий статус цієї квітки. Прикметно, що на волинському Світязі білу водяну лілію, український лотос, називають *цар-зілля*, що й собі засвідчує високий статус цієї чарівної квітки в уявленнях українців. В індійців є чоловіче ім'я *Раджів*, його, зокрема, мав син Індіри Ґанді, котрий, як і його мати, певний час був прем'єр-міністром Індії. Обом судилася й однакова доля – життя обох обірвали кулі терористів.

Рактапакша «Рудобокий» – ім'я-епітет Ґаруди, їздового птаха Вішну, яке складають санскр. *ракта+пакша*, де *ракта* – «рудий», а *пакша* – «сторона», споріднене з укр. *бік.*

Рамаватара «Рамовтілений» – ім'я-епітет Вішну, дане за його сьомою аватарою з десяти, коли він, за міфом, прибрав подоби могутнього воїна Рами й спустився на землю, щоб очистити її від зла й відновити справедливий лад. Про героїчні подвиги царевича Рами оповідає «Рамаяна» Ім'я складають санскр. *рама+аватара*, де *рама* – "Рама", *аватара* - "втілення, уособлення", дослівно "сходження (на землю)". Із компонентом *Рама* бог Вішну має низку імен: *Раманатха, Рамадгіпа, Рамапаті, Рамендра, Рамеша* "Владика Рами", де *натха, адгіпа, паті, індра, іша* – "цар, правитель". Сюди ж стають імена *Рамаканта* "Улюбленець Рами", *Рамапрія* "Рамолюбний", *Рамашрая* "При-

тулок Рами", *Рамакха* "Коханий Лакшмі", де *Рама* (наголошене кінцеве а) – інше ім'я Лакшмі, а *кха* – "небо, світ".

Рамагопала (хінді *Рамґопал*) "Рама й Крішна" – збірне ім'я, складене з імен *Рама* й *Ґопала*, де *Ґопала*, *Ґопал* – популярне ім'я Крішни, відбите в українських прізвищах *Гупал*, *Гупало*, *Гупалов*, *Гупалюк*, *Гупаленко* і назвах *Гупали*, *Гупалівка*, *Гупалівщина*. Об'єднані їхні імена тому, що обоє – земні аватари-втілення Вішну, відповідно сьоме і восьме. Імені *Рамагопала* тотожні імена *Рамакрішна*, *Рамамохана* (*Раммохан*), де *Мохана-Мохан* – ще одне ім'я Крішни. Рама й Вішну разом відбиті в імені *Раманараяна* (*Рамнараян*), де *Нараяна* – Вішну. Ім'я *Рамашеша* (*Рамшеш*) теж має стосунок до Вішну, бо Шеша – тисячоголовий змій, на якому в проміжках між твореннями світу відпочиває Вішну. Ім'я *Рамачандра* (*Рамчандра*), що його зазвичай пояснюють "Осяйний Рама", можна тлумачити як "Рама і Місяць", оскільки *Чандра* в санскриті – "Місяць", у формі *Шандра* він відбитий і в Україні: є українські прізвища *Шандра* і *Місяць*, на Київщині є річка й село *Шандра*.

Рамануджа "Молодший брат Рами" – ім'я-епітет Крішни, яке складають санскр. *рама+ануджа*, де *рама* – Баларама, старший брат Крішни, *ануджа* – "молодший брат", дослівно "народжений опісля" (санскр. *ану* "за, слідом"+*джа* "народжений"); за цим же зразком утворене й *ануга* (*ану+га*) "який прийшов слідом", з яким споріднене укр. *онук* та *онука*. Ім'я *Рамануджа* може сприйматися й на рівні аватар Вішну, бо Рама – сьоме земне втілення Вішну, а Крішна – восьме, тобто й у цьому випадку Рама старший за Крішну. Тобто *Рамануджа* двійник імен *Рамакрішна* й *Рамагопала*.

Рамашанкара "Лакшмі й Вішну" – ім'я складають санскр. *рама+шанкара*, де *рама* (наголошене кінцеве *а*) "прекрасна, чарівна; дарувачка успіху" – одне з імен Лакшмі, а *шанкара* – одне з імен Вішну та Шіви. Форма хінді – *Рамшанкар*.

Ранавіра (хінді *Ранвір*) "Герой битви" – чоловіче воїнське ім'я. У пенджабській формі *Ранбір* його мав знаменитий індійський кіноактор і режисер Радж Капур (1924–1988), справжнє ім'я якого – *Ранбіррадж* Капур, де *Ранбіррадж* (*ран* "битва"+*бір* "герой"+*радж* "цар") означає "Цар-герой битви". Санскр. *віра* "герой, богатир" має сучасні форми *вір* і *бір*; ці ж обидві форми відбиті й на українському грунті, наприклад, у козацьких прізвищах *Бальвір* і *Балбир*. Санскр. *рана* (хінді *ран*) "битва, бій, війна" – поширений компонент у чоловічих воїнських іменах: *Рана*, *Ранака* "Воїн", "Цар", є жіноче ім'я *Рані* "Цариця", обидва імені постали з первісних термінів на означення царя і

цариці. *Ранапрія* "Битволюб" (*прія* споріднене з укр. *приємний*), *Ранакушала* "Вдатний у битві" (*кушала* "здібний, вправний, майстерний" споріднене з *кус-куш* у рос. *искусный, искушенный*); *Ранадева, Ранасвамін, Ранеша* "Бог битви" – імена Шіви; *Ранадурга* "Дурга битви", "Богиня битви", де *Дурга* – дружина Шіви, богиня-воїтелька, як і Шіва, зображувана з тризубцем; ім'я *Дургадеві* у грецькій передачі *Тіргатао* засвідчене на теренах України іще в IV ст. до н.е.; *Раналакшмі* "Лакшмі битви", "Богиня удачі в битві", де Лакшмі – дружина Вішну, богиня щастя, багатства, сімейної злагоди й везіння, тотожна балтійській Лайме й слов'янській Ладі; *Ранашура* "Герой битви" (ім'я *Шура* "Герой", "Богатир" мав предок Крішни); *Ранадгіра*, хінді *Рандгір* "Мудрий у битві", де *Дгір* співвідносне з іменем київського князя – *Дір*.

Раначхода "Який залишив поле битви" – ім'я-епітет Крішни, його складають санскр. *рана+чхода*, де *рана* – "поле битви; арена", *чхода* – "уникач, ховальник". Ім'я пов'язане з випадком, коли Крішна, аби зберегти своє військо від розгрому, відступив до міста Двараки на морському узбережжі, яка стала йому новою столицею, а після його смерті опустилася на дно моря.

Ранджіт (санскр. *Ранаджіта*) "Битвозвитяжний", "Переможний у битві" – чоловіче воїнське ім'я, де *ран* "битва", *джіт* "переможний, звитяжний". Таке ім'я мав національний герой Пенджабу й творець незалежної сікхської держави *Ранджіт* Сінх (1780–1839). У запорозьких козаків воно відбите як прізвище *Ранджида*, його, зокрема, за "Реєстром" 1756 року, мав козак Джерелівського куреня (на Кубані) Семен *Ранджида*.

Расаяна "Возій амріти" – ім'я-епітет Ґаруди, їздового птаха Вішну, яке складають санскр. *раса+аяна*, де *раса* – "сік, напій, трунок, амріта", споріднене з укр. *роса*, а *аяна* – "візник, возій". За міфом, саме Ґаруда врятував для богів амріту – напій безсмертя, яку хотіли викрасти собі демони-асури – старші брати богів-девів.

Раштрабгріт «Тримач держави», «Правитель країни» – чоловіче воїнське ім'я, утворене з санскр. *раштра+бгріт*, де *раштра* – «країна, держава», *бгріт* – «тримач», яке сходить до санскритської дієслівної основи *бгар* «отримувати, тримати», спорідненої з укр. *брати*.

Раштравардгана "Розвивальник держави", "Побільшувач країни" – чоловіче воїнське ім'я, яке, зокрема, мав головний радник царя Дашаратхи (батько царевича Рами, героя "Рамаяни"). Ім'я складають санскр. *раштра+вардгана*, де *раштра* – "країна, держава", *вардгана* – "побільшувач, розвивальник", від санскритської дієслівної основа *вардг* "рости, посилюватися, дужчати", з якою споріднена слов'янська

дієслівна основа *влад-валд-влод-волод*, винятково активна й плідна у творенні високостатусних імен (*Володар, Володимир, Владислав, Всеволод, Рогволод*) і важливих соціальних термінів (*влада, володіння, володар, волость* тощо).

Раштрадеві "Богиня держави" – жіноче царське ім'я, утворене від санскр. *раштра+деві*, де *раштра* – "країна, держава", *деві* – "богиня", споріднене з укр. *діва, дівчина* й відбите на теренах України в численних "дівиних" і "дівочих" назвах, в іменах *Діва, Діва-Обида* на означення Деві "Богині" – воїтельки й захисниці воїнів та міст. Ім'я *Дурґадеві* "Дурґа-богиня" у грецькій передачі *Тірґатао* засвідчене на берегах Меотиди (Азовське море) ще в IV ст. до н.е., де його мала дружина сіндського (індського) царя Гекатея, а *Геката* теж Діва-Деві.

Раштрапала "Захисник країни" – воїнське ім'я, утворене з санскр. *раштра+пала*, де *раштра* – "держава, країна", *пала* – "воїн, захисник, оборонець", синоніми *па, паті* й *палак* – всі вони сходять до санскритської дієслівної основи *па* "захищати, охороняти, берегти". Тому воїнське ім'я *Раштрапала* тотожне іменам *Раштрапа* і *Раштрапалак*, де перше відбите в козацьких прізвищах *Розтропа, Розтрипа* і сучасному прізвищі *Розтропович*, а друге – в скіфському царському імені *Палак*, етнонімі *пали* й назві *Палакій*, слов'янських етнонімах *поляни* й *поляки*, князівських іменах *Ярополк* і *Святополк*, військових термінах *полк, полковник* і *полководець*.

раштрапаті "володар країни-держави", "верховний правитель" – сучасне означення президента країни. Термін утворений від санскр. *раштра* "країна, держава" й *паті* "володар, правитель, владика", споріднене з укр. *батько* та рос. *батя*, утворене від санскритської дієслівної основи *па* "захищати, охороняти, берегти" й суфікса абстрактних іменників *ті*. Тобто *раштрапаті* дослівно означає "захищальник, оборонець, батько країни-держави", його синоніми – *Раштрапала* й *Раштрапа*. Останнє тотожне козацьким прізвищам *Розтропа* й *Розтрипа* та похідному від них сучасному прізвищі *Розтропович*. У козаків засвідчене й прізвище *Розтрухан* із тим самим значенням, оскільки *хан* у ньому – семантичний двійник індійського *па* "захисник, оборонець", відбите і в прізвищі *Мазепа* "Захисник країни" (див. *Махіра*). Менш очевидний, але насправді існує зв'язок з інд. *раштрапаті* козацьких прізвищ *Лаштабида, Лаштабедін, Лаштабега* й *Ластабека*. *Лашта-ласта* тут значно видозмінене *раштра*, а *бида, бедін* – таке ж трансформоване *паті, патін* "владика, володар, господар", споріднене з укр. *батько* і рос. *батя*. Ці прізвища означають те саме, що й козацькі прізвища *Розтропа, Розтрипа* й *Розтру-*

хан, тобто "Захисник країни", "Охоронець держави".

Рахубгедін "Гонитель Раху" – ім'я-епітет Вішну, яке складають санскр. *раху+бгедін*, де *Раху* – демон, що ковтає сонце або місяць і викликає затемнення, а *бгедін* – "нищитель, гонитель". Ще одне ім'я Вішну цього плану – *Рахушатру* "Ворог Раху", де *шатру* – "ворог".

Рева – в епосі дід царівни *Ревати* з країни Сураштри, дружини Баладеви-Білобога, землеробського божества, атрибут і зброя якого – рало, плуг. Ім'я сходить до санскр. *раї* "багатство, статки" і споріднене з раджпутсько-половецькими термінами *рай, рао, раут, раваль, рауль* "князь", нині вжитковими в значенні "поміщик, землевласник". Прізвище *Рева* й похідні рясно відбиті в запорожців і сучасних українців: "Реєстр" 1649 року дає 40 різновидів козацьких прізвищ на *Рев*. Рясно відбиті в українців і прізвища *Рай-Рой, Реут-Ревут* і похідні від них.

Ревати "Добробутна", "Багата" – ім'я дружини Баладеви-Білобога, доньки царя Ревати, царя країни *Сураштра* (*див.*), який через це мав і ім'я *Реватіраман* – "Чоловік Реваті", де *раман* – "коханий, чоловік", очевидно, споріднене з сучасним ім'ям *Роман*. *Ревати* й назва 27-го місячного сузір'я. Прикметно, що ім'я матері Баладеви – *Рохіні*, таку ж назву має місячне сузір'я, а в козаків засвідчене прізвище *Рохиник*. Ім'я *Ревати* сходить до санскр. *раї* "багатство, статки" й споріднене з українськими прізвищами *Реут, Ревут, Ревутенко, Ревуцький*.

Ріддгі "Процвітання", "Багатство", "Успіх" – ім'я-епітет Лакшмі, а також ім'я дружин Шіви, Кубери, Варуни, Ґанеші. Є жіноче ім'я *Ріддгіма* "Сповнена процвітання-успіху", "Весна", "Любов" і чоловічі *Ріддгіман* "Процвітаючий", "Успішний", "Щасливий" (його, наприклад, мав великий змій, убитий Ґарудою, птахом Вішну) і *Ріддгінатха* "Владика процвітання" – ім'я Шіви й Ґанеші. Не виключено, що *ріддгі* відбите в українському пісенному приспіві-замові – *шіді-ріді-дана* (див. *біджа-мантра*).

Рітадгама "Обитель праведності" – ім'я-епітет Крішни, яке складають санскр. *ріта+дгама*, де *ріта* – "закон, віра, праведність", споріднене з укр. *лад* і відбите в назві *Артанія* на означення однієї з трьох частин Києворуської держави. А *дгама* – "оселя, притулок", споріднене з укр. *дім*, рос. *дом*.

рітвідж (*рітвік*) – жрець, який упродовж певного сезону чи пори року (*ріту*) допомагає жертвувачеві здійснити пожертвини – *ідж*. Термін *рітвідж* складають *ріту+ідж*, де *ріту* "строк, час, сезон, пора року", споріднене з укр. *літо*. Жертвувач вибирає того жерця-рітвіджа, якого хоче, але бажано, щоб жрець був молодий (може бу-

ти й літній), добре знав веди, здобув традиційну освіту в ґурукулі – своєрідній лісовій академії у досвідчених й авторитетних навчителів-ґуру. Священні тексти вимагають, щоб у нього не було фізичних чи психічних вад, щоб він мав хороший родовід і провадив чеснотливе життя. Російський дослідник індоаріки в Північному Причорномор'ї Олег Трубачов саме через елемент *їз* в архаїчних кримських топонімах *Кореїз*, *Сімеїз*, *Кікенеїз*, *Олеїз*, *Ліменеїз* на короткому відтинку південного берега Криму (від гори Кошка до Гаспри) в самому серці давньої Таврики, вбачає їх культове походження. Тим більше, що на горі Кошка під Сімеїзом відомий один із найбільших у Криму некрополів, що нараховує понад 70 "кам'яних ящиків", у яких таври в II-I тис. до н.е. ховали небіжчиків. А таври-руси відомі ще за Троянської війни (XIII ст. до н.е.), саме до таврів, мовить грецький міф, перенесла Діва-Артеміда юну Іфігенію, доньку мікенського царя Агамемнона, який очолював грецьке військо в поході на Трою. На горі Кошка існувало й укріплене поселення I тис. до н.е. та кам'яні житлові будівлі VII-VI ст. до н.е., тобто раніші за часи Геродота. Як на вченого, ці кримські назви мають ту ж структуру, що й інд. *рітвідж* "жрець", де *їз* (від *ідж*) означає "святилище", "місце пожертвин" і сходить до основи *ідж* "поклонятися, шанувати, дарувати, жертвувати". Від *ідж* утворене *ідж'я* "пожертва, підношення, дар", що має і значення "наставник, ґуру" й "кумир, ідол". Ім'я *Ідж'я* "Гідний поклоніння-славлення-хвали" в індійській міфології мають наставник богів Брихаспаті й Вішну. Останнє особливо істотно, бо Вішну-Вишень і його земні втілення-аватари Крішна й Баладева рясно відбиті в українських назвах і прізвищах. Є жіноче ім'я *Ідж'я* (наголос на *я*) "Дарунок", "Підношення", "Гідна хвали". З індійським іменем *Ідж'я* споріднене українське прізвище *Ідзьо*; на слов'янському ґрунті індійське *дж* відбивається як *дз* або *ж*. Утім, таке явище властиве й індійським мовам: наприклад, прізвище *Джоші* має і форму *Дзоші*.

ріту "строк, час, сезон, пора року" – санскритьке слово споріднене з укр. *літо*, яке означує одну з чотирьох пір року, спечний період. За традиційним індійським календарем, розрізняються шість сезонів або пір року – *ріту*, по два місяці кожен: прохолодний сезон – *шішіра* (з середини січня до середини березня), весна – *васанта* (з середини березня до середини травня), літо – *ґрішма* (з середини травня до середини липня), дощовий сезон – *варша* (з середини липня до середини вересня), осінь – *шарад* (з середини вересня до середини листопада) і зима – *гіма* чи *хеманта* (з середини листопада до середини січня). Як бачимо, деякі назви пір року близькі до українських: *васан-*

та – весна, гіма – зима, шарад – холод. Для нас тут особливо цікавий дощовий сезон, який у санскриті, наприклад, означується як *варша-ріту* або просто *варша* "дощі", споріднене з *вріша, вріш* "самець, бик" – обидва слова сходять до дієслівної основи *вріш-варш*, яка означає не тільки "зрошувати, дощити", а й "осипати дарами" і творить широке й важливе коло понять: *небо-бик-дощ-земля-корова-зрошення-запліднення-врожай-багатство-добробут-лад.* Вона відбита в іменах *Вріш* і *Влес* "Бик" на означення "скотіїх" богів індійської та української міфології, бо зрошувати Землю-Корову дощем, запліднювати її, аби вона щедро родила, дарувала багатство – одна з функцій Влеса-Велеса-Рода, тотожного індійському Шіві-Рудрі-Вріші. *Вріш-Влес* – Небесний Бик, що запліднює Корову-Землю сім'ям-дощем, тому його статуя і стояла в Києві на Подолі, на березі Почайни.

Рітупалак (різновиди *Рітупа, Рітупала*) "Захисник арти-праведності-віри-ладу" – чоловіче воїнське ім'я, яке складають санскр. *ріту+палак*, де *ріту* (*арта*) – світолад, світовий закон, справедливий лад, а водночас моральні й етичні норми суспільства. Санскр. *палак* означає "захисник, оборонець, воїн", відбите на теренах України в скіфських етнонімі *пали*, царському імені *Палак* й назві пізньоскіфської столиці в Криму – *Палакій*, слов'янських етнонімах *поляки* й *поляни*, а як *полк* – в іменах *Ярополк* і *Святополк*. Воно сходить до санскритської дієслівної основи *па* (*пал*) "захищати, охороняти, берегти"; від неї утворені санскр. *пан* "захисник, оборонець", якому тотожні укр. *пан* та іран. *бан* (останнє відбите в іранському царському імені *Артабан* "Захисник арти-віри-ладу"), засвідчене ще Геродотом (V ст. до н.е.). Імена з компонентом *Арта* містять боспорські написи, а це засвідчує: людність Давньої України знала *арту-ріту-лад*, що підтверджує і назва *Артанія*, якою арабські автори означують одну з трьох частин Києворуської держави (ще дві *Славія* і *Куявія*). Від *па-пал* утворене й *паліта* "захищений, бережений", яке бачимо в індійському імені *Девапаліта* "Захищений богами". Тому привертають увагу дві річки в басейні Дніпра, ліві притоки Многи й Сули, з однаковою назвою *Артополот*, різновид якої – *Артополок*. Якщо виходити з індоіранських даних, то *Артополот-Артополок* має означати "Захисниця арти-ладу-праведності-віри": це можна пояснити так, що вони відмежовували території, одну з яких людність іншої вважала безвірною, неправедною. Саме таку ситуацію відбивають і дві індійські назви – *Аратта* й *Анарта* (*Ан-арта*, досл. *Не-арта*). Оскільки санскр. *ріту-арта* споріднене з укр. *лад*, то давньоукраїнським відповідником індійському *Рітупалак* має бути *Ладополк* із тим самим

значенням "Захисник віри-закону-ладу".

Рішабга "Бик", "Найславетніший" – це чоловіче ім'я мали епічні персонажі: цар Місячної династії, мудрець, асура й наґа-змій. Первісна форма імені – *Врішабга*, тобто початкове *в* в індійських мовах може відпадати, як і в слов'янських та українській (*врожай-рожай, Владислав-Ладислав, Владимир-Ладимир*).

Рішабгадева "Бог биків", "Бик серед богів", "Бик-бог", "Найкращий-Найславетніший бог" – ім'я низки міфологічних та епічних персонажів, яке складають санскр. *рішабга+дева*, де *рішабга* – "самець, бик", *дева* – бог".

Рохіні "Руда корова" – одна з 27 дружин Місяця-Чандри, дочок бога-отця Дакші, що уособлювали 27 сузір'їв місячного неба. Кожен день місячного календаря Місяць гостює в однієї з дружин, серед яких Рохіні – найулюбленіша. Тому інші сестри пожалілися батькові, що Місяць-Чандра не приділяє їм достатньої уваги, той кілька разів вичитував зятеві, але зять так і не виправився. Тоді Дакша наслав на нього недугу, і той що не день почав хиріти. Це погано відбивалося на рослинах, тваринах і людях, тож занепокоєні боги стали просити Дакшу повернути зятеві колишні силу й красу. Але той відповів, що може зменшити дію прокльону лише наполовину, тож половину строку прокльон не діятиме й Місяць повнітиме, а іншої половини він худнутиме. Так постали фази Місяця. Міф пояснює і причини місячних та сонячних затемнень. Коли боги й асури (старші брати богів) сколочували Молочний океан, щоб повернути втрачені під час потопу скарби, з морських глибин виринула посудина з *амрітою* – трунком безсмертя. Один асур схопив її і кинувся тікати, але Вішну одібрав у нього амріту й передав богам. Боги почали куштувати напій безсмертя, але знову з'явився той самий асур у подобі старого брахмана. Місяць і Сонце помітили його й сказали Вішну, а той спересердя своїм диском-чакрою відтяв йому голову. Проте асур уже ковтнув амріти, тож відтята голова й безголовий тулуб стали безсмертними. Так постали Раху і Кету – дві додаткові планети в індійській астрології. Злопам'ятний асур не забув, через кого постраждав, тому Голова-Раху час від часу наздоганяє Сонце чи Місяць і проковтує їх, чим спричинює сонячне або місячне затемнення. Ті згодом вислизають через отвір у відтятій шиї, і Раху знову починає гонитву за ними. Раху, як і Кету, вважається несприятливою планетою, у нього попеляста колісниця, в яку впряжений восьмерик вороних коней. *Рохіні* звали й матір Баладеви-Білобога, землеробського божества, імена якого рясно відбиті в українських прізвищах. Дружина Баладеви-

Білобога – *Ревані* теж уособлює місячне сузір'я, тож імена матері й дружини його водночас і назви місячних сузір'їв. Тобто перед нами невіддільний від астральних культів землеробський календар, який засвідчує: людність, яка творила цей календар, користувалася ним і користується нині, була осілою, землеробською, а батьківщиною календаря є і герени Давньої України. Цікаво також, що "Реєстр" 1649 р. фіксує козацьке прізвище *Рохиник*.

Рукмаратха "Золота колісниця" – таке ім'я мав син царя країни Шальва, його складають санскр. *рукма+ратха*, де *рукма* – "золотий", *ратха* – "колісниця". *Рукма* звався батько царівни *Рукміні* "Золота", дружини Крішни, ім'я якої співвідносне з латиським прізвищем *Рукмане*. Інше ім'я батька Рукміні – *Бгішмака*, тотожне українському прізвищу *Бушмака*. Країна Бгішмаки має назви *Бгоджа* й *Відарбга*, які виявляють спорідненість з етнонімами *бужани* й *дуліби*. Столиця країни – *Кундіна* (хінді *Кундін*), а в Україні є історичне місто *Кудин*.

Рукмідарпа "Подолувач Рукміна" – ім'я-епітет Баладеви, старшого брата Крішни, складають санскр. *рукмі+дарпа*, де *дарпа* – "долальник, переможець", а *рукмі* – Рукмін, брат царівни Рукміні, який був проти одруження Крішни з його сестрою. Коли ж Крішна прямо з весілля викрав його сестру, Рукмін кинувся за ним навздогін, але не зумів відбити Рукміні.

Рукмініша "Владика Рукміні" – ім'я-епітет Крішни, яке складають санскр. *рукміні+іша*, де *рукміні* – царівна Рукміні, дружина Крішни, а *іша* – "бог, владика", споріднене з *Ісус*. Батьком Рукміні був цар Бгішмака, ім'я якого тотожне українському прізвищу *Бушмака*. У латишів і литовців побутують прізвище *Рукмане* й ім'я *Кріш'ян*.

Савіра "Геройський, Мужній" – чоловіче воїнське ім'я, яке складають *са+віра*, де *віра* – "богатир, герой", *са* – частий в індійських іменах суфікс сумісності, спільності, наділеності чимось: *Сабала* "Наділений силою" (*бала* "сила", відбите в українських прізвищах *Баль, Балвір, Бальвір, Балбир, Балбиренко, Балабан-Болобан*), *Сачару* "Наділений чарівністю, вродою" (*чару* споріднене з укр. *чари, чарувати, чарівний*), *Саґні* "Причетний до вогню" (одна з категорій жерців; *аґні* тотожне укр. *вогонь*), *Сахара* "Подібний до Хари", де *Хара* – ім'я Шіви, відбите в іменах запорозьких козаків *Хар, Харко* й прізвищах *Харенко, Харовський, Харченко*; *Сахарша* "Наділений радістю" (*харша* споріднене з укр. *хороший*), *Саварна* "Співплемінник", "Належний до однієї варни (верстви, стану)", *Сапінда* "Співродич, Співплемінник", де *пінда* – ритуальні кльоцки при поминальних обрядах (коло родичів, які спільно приносили кльоцки в пожертву предкам – батьку, діду й прадіду, означалося *сапінда*, досл. "однокльоцник" (пор. *однокашник*); в українців засвідчене прізвище *Талапінда*).

Саґара "Море, Океан" – легендарний цар Сонячної династії, 60 тисяч синів якого за неповагу до себе спопелив прокльоном мудрець Капіла. Їх оживила своїми водами, спустившися з небес, священна Ґанґа, що має і назву *Саґараґа* "Біжуча-Плинуча до моря". А щоб її могутні води не зашкодили Землі, їх прийняв на себе Шіва, і вони по пасмах його волосся по розлилися по землі багатьма потоками. Ґанґа на землі стала матір'ю Бгішми – могутнього воїна й воєначальника; ім'я *Бгішма* "Грізний" тотожне українському прізвищу *Бушма*.

Саґарасута "Народжений Саґарою", "Син Сагари" – одне з імен Бгішми, яке складають санскр. *саґара+сута*, де *саґара* (досл. "вмістилище води; море, океан") – одне з означень Ґанґи, а *сута* – "син" (досл. "народжений") сходить до дієслівної основи *су* "народжувати, приводити, приносити, дарувати"; до неї сходить і санскр. *суну* (укр.

син). *Сагара* – частий компонент в іменах богів і богинь: *Сагаранемі* "Оточена океаном" – Земля, *Сагаралая* "Мореосельний" – Варуна, бог моря і водних просторів (санскр. *вар* "вода", *ун* – суфікс, що і в укр. *бігун, гризун, ревун, співун, цвіркун*); *Сагарашая* "Сплячий на океані" – ім'я Вішну, який спочиває на світових водах у проміжках між твореннями світу; ім'я *Сагаріка* "Морська" має його дружина Лакшмі, що з'явилася з морських глибин, коли боги й асури сколочували Молочний океан, щоб повернути втрачені під час потопу скарби; грецька Афродіта тотожна їй функціями, теж постала з молочнобілої піни морської. Тоді ж з'явився і Місяць, тому й він *Сагарасуну* "Син океану". Є чоловічі імена *Сагарапала* й *Сагарапалак* "Захисник океану-моря", де інд. *палак* "захисник, оборонець, воїн" й давньоукр. *полк* в іменах *Ярополк* і *Святополк* тотожні.

Садавіра "Вічногерой" – чоловіче ім'я, яке утворюють санскр. *сада+віра*, де *віра* (хінді *вір, бір*) – "богатир, герой", рясно відбите в українських прізвищах, а *сада* – "завжди, постійно, вічно" (рос. *всегда*). *Сада* активне при творенні імен, зокрема, богів: *Садайогін* "Вічнойог" (рос. "Всегдайог") – Вішну або Крішна; *Сададана* "Завждидайний" – назва слона Індри (санскр. *дана* споріднене з укр. *дання, дарування, данина*, слон – символ достатку); *Садашіва* "Вічномилостивий" – Шіва; *Сададурга* "Вічна Дурга" – ім'я дружини Шіви, богині-воїтельки, вона ж *Садабгуджа* "Завждирука", тобто "Могутня", бо в своїх 8-х руках тримає різноманітну зброю, зокрема, й тризубець; *Садачандра* "Вічний Чандра", де *Чандра* "Місяць", споріднене з українськими прізвищами *Шандра, Шандрук, Шандровський* і назвами *Шандра* (річка й село на Київщині); *Садагаті* "Незмінно йдучий" – Сонце або бог вітру Ваю (пор. укр. *віяти, буревій, суховій, завія*), а санскр. *гаті* – "йдучий" споріднене з рос. *шагать*. Популярне воїнське й царське ім'я *Сададжіт* означає "Завждизвитяжний". *Садаканта* "Вічнолюба" й *Саданіра* "Вічноплинна" – назви річок, згадуваних у давніх джерелах.

сакамедга "великі пожертвини" – свято на честь бога Рудри (слов. *Род*), здійснюване восени, завершувало рік ведійського ритуального календаря. Термін складають компоненти *сака+медга*, де санскр. *медга* "підношення, пожертва", споріднене з давньоукр. *мзда*. А *сака* – "могутній", "великий", відбите в етнонімі *шаки-саки* "скіфи" (досл. "могутні") й низці українських назв (*Сакаката, Сквира-Сквара, Саки, Шацьк*), імен (*Сакта, Сакіта, Сакдей, Госак, Рагойсак*) і прізвищ (*Скварук, Сакович, Сакидон, Саць, Сацюк* тощо). Тож *сакамедга* дослівно – "могутні-великі пожертвини". У скіфів-саків було

свято *сакайя*, тому не виключено, що воно й інд. *сакамедга* тотожні.

Саманта-панчака – інша назва Курукшетри-Курудеші-Курустхани, утворене з санскр. *саманта+панчака*, де *панчака* – "п'ятірка"; *панча* "п'ять" присутнє і в назві *Панчала* – країни, якою правив цар Друпада, батько Драупаді – спільної дружини п'ятьох братів-пандавів, героїв "Махабгарати". Назву *Саманта-панчака* індійська епічна традиція пояснює як "Оточене п'ятьма (озерами)". Тут, за давніми легендами, знаменитий воїн-брахман *Парашурама* "Рама з сокирою" до ноги винищив кшатріїв, постійних конкурентів жерців-брахманів у боротьбі за владу, наповнив їхньою кров'ю п'ять озер і щедро напоїв нею своїх предків.

Самара – воїнське ім'я, його має низка міфологічних та епічних персонажів, серед яких боги, мудреці, богатирі, царі й царевичі. Ім'я сходить до санскр. *самара* "бій, битва". Компонент *Самара* входить у двоосновні імена: *Самаранджая*, *Самаравіджая* і *Самараджіт* "Битвозвитяжний", *Самаравіра* "Герой битви", *Самарасінха* "Лев у битві", *Самарендра* "Цар битви", *Самарамардана* "Нищитель у битві" – ім'я-епітет Шіви. В Україні є річки *Самара*, *Самарка*, *Самарина*, *Самарева*, *Самарли*, *Самарчак*, *Самарчик*, *Самарчук*, *Самарська* і *Самарська Розсіш* у басейнах Дніпра, Сіверського Дінця, Чорного й Азовського морів, назви яких важко пов'язати з поняттями *битва* чи *війна*. Але санскрит для *самара* знає і значення "злиття (річок)" та "притока", що більше підходить для річкових назв. Те, що назви на Самара засвідчені біля Азовського моря особливо цікаве, бо Азовське море – це давня *Меотида*, ареал розселення індоарійських, так званих сіндо-меотських племен. Цікава й кримська річка *Самарчик* у басейні Чорного моря, яка витікає з Тарханкутського підвищення і впадає в Керкінітську затоку. Колись там був і населений пункт *Самарчик-Кипчак*, тобто *Самарчик Кипчацький*. І якщо зважити, що *кипчаки* – друга назва українських половців, а половці виявляють мовну й етнічну спорідненість із раджпутами – індійськими "козаками", то можна припустити, що назви й імена на *Самар* були властиві раджпутам і половцям. Таке припущення повністю підтверджується індійськими й українськими фактами (див. *Самарчака*). Привертає увагу, що в українців є прізвища *Самара*, *Самар* і похідні від них. Зафіксовані й містечко *Самара* (суч. Новомосковськ), нп *Стара Самар*, *Усть-Самара* й *Головна Самара*, *Верхня Самара*, урочище *Самар*. Цікаве й те, що столицею Согдіани-Согду – ранньодержавного утворення на теренах Середньої Азії, був *Самарканд*, де *канд* – "місто", відбите як *кань* у назві *Тмуторакань* на теренах давньої Сіндики біля Керчен-

ської протоки, колись Боспору Кімерійського. А Согд-Согдіана виявляє прикметні зв'язки з Україною та українцями: нинішній *Судак* (літописний *Сурож*) колись називався *Сугдея*, жителі його *сугдейці* або *сурожці*, а "Велесова книга" у збірний етнонім *кравенці* (давня форма етноніма *українці*) з п'яти племен включає і сурожців-сугдейців. Та й назви *Согдіана* й *Україна*, *согдійці-сугдейці* та *кравенці-українці* – семантичні двійники.

Самаравіра "Герой битви" – ім'я батька Яшоди, прийомної матері Крішни. Ім'я складають санскр. *самара+віра*, де *самара* – "бій, битва", *віра* – "богатир, герой", яке має форми *вір* і *бір*. Обидві ці форми відбиті в козацьких і сучасних українських прізвищах *Талавіра*, *Маловіра*, *Бальвір*, *Балвір*, *Балбир*, *Балбиренко*; чотири останні прізвища пов'язані з іменем *Балавіра* "Могутній герой", що його мав старший брат Крішни і землеробське божество, атрибут якого – рало, плуг. Інше ім'я Балавіри – *Баладева* (хінді *Бальдев*, *Бальдей*) "Могутньобог" або "Білобог" теж відбите в українців як *Болудей*, *Білдей*, *Більдій*, *Більдієнко* тощо. У боспорських написах III ст. із Сіндики біля Керченської протоки воно має форму *Балодей*.

Самараджіт "Битвозвитяжний" – чоловіче воїнське ім'я, складене з *самара+джіт*, де *самара* – "битва", *джіт* – "переможний, звитяжний", наявне і в імені *Ранджіт*, теж "Битвозвитяжний", яке відбите в козацькому прізвищі *Ранджида*; його, за "Реєстром" 1756 р., мав козак Джерелівського куреня (на Кубані) Семен *Ранджида*. *Джіт* у цих іменах може відповідати *Жит* у давньоукраїнських іменах і назвах, серед яких і *Житомир*. Синоніми до *Самараджіт* – також воїнські імена *Самаранджая* та *Самаравіджая*, де *джіт*, *джая* і *віджая* утворені від дієслівної основи *джі* "перемагати".

самара-мурдган "авангард", "головна ділянка битви" – військовий термін, який складають *самара+мурдган*, де *самара* – "бій, битва", а *мурдган* – "обличчя, голова", споріднене з укр. *морда*. Санскр. *мурдган* "чільник, ватажок" – і високостатусне воїнське ім'я, воно компонент двоосновних імен міфологічних та епічних персонажів: *Двімурдган* "Двоголовий, Дволикий" (*Двомирдін* по аналогії з рос. *Чорномирдін*), *Багумурдган* "Багатоголовий-Багатоликий" – Вішну (укр. *Вишень*), *Сахасрамурдган* "Тисячоголовий-Тисячоликий" – Вішну й Шіва, *Ґаґанамурдган* "Небесночолий" – син богині первозданних вод Дану, якій тотожна українська фольклорна Дана, а імена обох відбиті в назвах найбільших українських річок: *Дон*, *Донець*, *Дунай*, *Дністер*, *Дніпро*. Санскритське ім'я *Мурдган* тотожне українському прізвищу *Мордань*.

Самарасінха (хінді *Самарасінх*) "Лев у битві" – чоловіче воїнське ім'я, яке складають санскр. *самара+сінха*, де *самара* – "бій, битва", *сінх* – "лев; богатир, герой". Ім'я цікаве у зв'язку з печенігами, про яких візантійський імператор Костянтин Багрянородний (X ст.) у трактаті "Про управління імперією" повідомляє, що в них виділяються три найбільш мужні й шляхетні роди, один із яких – *хавук-сінґіла*; тут прикметник *singila* "левовий" похідний від іменника *сінх* "лев", рясно представленого в індійських іменах, особливо воїнських. Інші два печенізькі роди – *явдірті* та *куар-цицур*, де в першому вгадується ім'я *Яду*, родоначальника ядавів, тотожних літописним ятвягам. А назва *куар-цицур* цікава тим, що *Куар* звався один із трьох братів вірменської легенди, яку дослідники давньоукраїнської історії цілком слушно співвідносять з літописною легендою про Кия, Щека й Хорива. За вірменською легендою, батьки трьох братів – двоє індійських князів (насправді двоє індійських божеств). Тобто і ім'я *Куар*, у такому разі, має індійське коріння. Що зайвий раз засвідчує спорідненість печенігів та індійців та виразний "індійський" слід у легендах про заснування Києва. Тому українські назви на *Самар* можна пов'язувати з печенігами й половцями, а ще глибше в часі – з сіндо-меотськими (індоарійськими) племенами.

Самарчака "Якого-яку шанують", "Перед яким-якою схиляються", "Якого-яку боготворять" – чоловіче й жіноче ім'я. Є і чоловіче ім'я *Самарчіта* "Вшанований". Привертає увагу, що серед українських річок на *Самар* (*Самара*, *Самарка*, *Самарева*, *Самарина*, *Самарська*, *Самарли*) є *Самарчак* і *Самарчук*. Їх назви можна було б сприйняти в значенні *Мала* чи *Менша Самара*, але одна з двох річок *Самара* (ліва притока Дніпра) у XVII ст. означується як *Свята Ріка*, що цілком у дусі тих значень, яке мають індійські імена *Самарчак* і *Самарчіта*. Але тоді назви *Самарчак* і *Самарчук* не причетні до санскр. *самара* "битва", а сходять до санскр. *самарчна* "поклоніння, шанування, схиляння".

Самба «Кий», «Булава», «Жезл» – ім'я сина Крішни. Індійський міф оповідає, що якось зі своїми друзями-витівниками Самба вирішив поглузувати з уславлених мудреців. Він вбрався вагітною жінкою і прийшов до них, мовляв, якщо ви такі розумні, то скажіть, хто в мене народиться: хлопчик чи дівчинка. Мудреці відповіли, що під жіночою одежею приховується Самба, а приведе він на світ залізного кия, який принесе погибель його родові (ядавам) і всім тим, хто докотився до нечуваного блюзнірства – насміхатися з мудреців. Пророцтво збулося, Самба захворів проказою, подався в Пенджаб, де постом і нечу-

ваним подвижництвом здобув ласку бога Сонця-Сур'ї, який і зцілив його від тяжкої недуги. А вдячний Самба за це спорудив на березі ріки Чандрабгаги храм Сонцю-Сур'ї і запровадив поклоніння йому.

Цар *Самба* фігурує у вірменській легенді про трьох братів з області Палунь, співвідносній із літописною легендою про полянських князів Кия, Щека й Хорива. Сучасні українці знають прізвище *Самбук*. Українська історія знає *самбів*, західнобалтійське плем'я, споріднене з ятвягами й прусами-борусами. А літописні ятвяги тотожні індійським ядавам – з них походили Крішна і його старший брат Баладева, ім'я якого відбили боспорські написи III ст. Оскільки серед балтійських племен виразно засвідчене поклоніння Крішні, то етнонім *самби* може означати «булавники, жезлодержці, кияни». Це тим імовірніше, що на Південному Бузі й Кубані упродовж тисячоліття (з IV ст. до н.е.) засвідчується індоарійське плем'я *дандарії* – теж "жезлодержці, києдержці, кияни". У такому разі назва країни самбів – *Самбія* означає *Києвія*, через що привертають увагу назви *Куяви, Куявія* на польських і балтійських теренах, похідні від балт. *kuj* "кий, палиця, жезл". Батька антського князя Хільбудія звали *Самбат* – про нього в VI ст. пише Прокопій Кесарійський, імена *Смбат, Самбат, Сумбат* і похідні від них прізвища й нині вжиткові у вірменів, грузинів, азербайджанців. *Самбатюм* називає Київ візантійський імператор й історик X ст. Костянтин Багрянородний.

Самварана "Загороджувач", "Обгороджувач" – ім'я батька легендарного царя Куру, родоначальника кауравів, сходить до дієслівної основи *самвар* "обгороджувати, обносити". Тобто містить те саме *вар* "огороджене-укріплене місце", "загорожа-огорожа", що й у назвах *Варин, Варва, Заворичі, Бровари, Пустоварівка, Сквара-Сквира* тощо.

Санкаршана "Орач", "Оратай", "Плугатар", "Плужник" – ім'я-епітет Баладеви-Білобога, землеробського божества, старшого брата Крішни-Чорнобога. Його складають санскр. *сан+каршана*, де *сан* – суфікс сумісності, спільності, *каршана* – "орання, оранка", яке сходить до санскритської дієслівної основи *карш-кріш* "орати, борознити, обробляти землю", звідки й терміни *каршака-крішака* "оратай, землероб; селянин", *кріші* "осіла людність; землероби" (пор. рос. *крестьянин*); *каршін* "селянин", *каршана, кріші* "землеробство", "орання землі" тощо. Впадає в око, наскільки ім'я *Крішна* фонетично близьке до *карш-кріш* – "орати", "обробляти землю". Санкаршану-Баладеву особливо шанували в Північній Індії. Дослідники схильні вважати, що культ його в ранні епохи увібрав низку аборигенних уявлень – на це нібито вказує те, що Санкаршана пов'язаний зі зміями.

У "Махабгаш'ї", коментарях уславленого мовознавця II ст. до н.е. Патанджалі до знаменитої санскритської граматики Паніні (IV–III ст. до н.е.), вже згадуються храми на честь Рами й Кешави. Припускається, що *Рама* і є Санкаршана, інше ім'я якого – *Баларама*. А *Кешава* – Крішна, котрий, як і Вішну, мав епітет *Кешава* – "Косатий, Довгокосий". У цих храмах відбувалися врочисті дійства, під час яких грали на спеціальних музичних інструментах. Патанджалі співвідносить Санкаршану з Крішною. Напис давньою мовою брахмі (I ст. до н.е.), знайдений в околиці Удайпура (пор. укр. *Одайпіль* на Київщині і *Удайріку*, при тому, що в Індії є *Удай-гірі* "Удай-гора"), повідомляє про зведення кам'яної загорожі Санкаршані в храмі Нараяни-Вішну. Про шанувальників Санкаршани мовить "Артхашастра". У IV–I ст. до н.е. культ Санкаршани-Баладеви домінував, та згодом занепадає, поступившися місцем Крішні. Баладева-Санкаршана вважається втіленням світового змія Шеші, на якому спочиває Вішну у проміжках між твореннями світу. Майже в усіх міфологіях змія (змій) пов'язується з родючістю, землею, жіночою творчою силою, водою, дощем, вогнем, чоловічим запліднюючим началом. Уявлення про істот зі зміїним тулубом і людською головою розвинуті в індуїстській, еламській, інших міфологіях. Властиві такі уявлення і нашим пращурам, що засвідчує скіфська легенда, передана Геродотом, про одруження Геракла зі змієногою істотою, дочкою Борисфена-Дніпра. До речі, античні джерела ототожнюють індійського Крішну саме з Гераклом.

сапінда "однокльоцник" (пор. *однокашник*, яке теж сходить до спільного споживання ритуальної їжі, *каші*) – коло родичів, які спільно приносили *пінди*-кльоцки на честь батька, діда й прадіда. Ці кльоцки присвячувалися предкам при поминальному обряді, який називався *шраддга*, а це давньоукраїнська *тризна*. В українців побутують прізвища *Талапінда* й *Тризна*, тож у них цілком міг відбитися і термін *сапінда*. Тому привертає увагу прізвище козака Канівського куреня – Лаврін *Шпинда*, де, до речі, служив і козак Семен *Талапінда*. Термін *сапінда* складають *са* – префікс сукупності, спільності, збірної множинності і *пінда* – жертовні кльоцки. *Сапінда* також – близький родич (звичайно до третього коліна), що приносить жертовну їжу тому самому предку, термінами *сапінді* й *сапіндакарана* означується обряд принесення в пожертву кльоцок-пінд задля прилучення померлого до сонму предків, яким здійснюють поминки. Синонім до *сапінда* "однокльоцник" – *екапінда*, де *ека* – "один".

сапта "сім" – суми чисел "3" й "4", що характеризує загальну ідею всесвіту, постійну величину в описові світового дерева, певний

склад пантеону, число казкових героїв-братів (пор. *Сім братів, Сім сестер, Сім Симеонів*). Це й число днів тижня, число днів свят, число кольорів спектру, число тонів у музиці, число основних запахів, константа, яка визначає об'єм людської пам'яті. У деяких культурномовних традиціях існує семерична система зчислення або число "7" виступає як найбільш уживане і майже універсально характеризує все, що обраховується в міфопоетичному космосі. В Індії з сімкою пов'язувалося багато явищ довколишнього світу. Величезну роль у закріпленні за нею божественних властивостей відіграв місячний календар, і досі тут вжитковий. Особливий зміст надавався тому, що 28 днів місячного календаря ділилися на чотири рівні частини. А те, що місячні в жінок бувають з певною циклічністю і відповідають певному числу фаз місяця, закріплювало думку про священність сімки. Індійські жінки й досі вираховують вагітність за місячним календарем, оперуючи сімками. Індійська традиція об'єднала в сімці 7 священних річок і міст, міфологія знає 7 небес і 7 пекол, 7 божественних мудреців-ріші дали назву сузір'ю Великої Ведмедиці – *Саптарші* "Сім мудреців", за сімома планетами названі 7 днів тижня, колісницю Сонця мчить семерик коней, що й собі символізує дні тижня, 7 священних річок виступають у подобі 7 богинь. Індиці виділяють 7 якостей, які звеличують людину, і 7 людських вад, 7 елементів держави, 7 різновидів хмар (сприятливих і несприятливих), 7 світових океанів омивають 7 материків (звідки й вираз *за сімома морями*), 7 вітрів (звідки *на семи вітрах*), 7 небес (пор. *на сьомому небі*) і 7 пекол (пор. *сім кіл пекла*), людина мусить знати свій родовід до сьомого предка (пор. *до сьомого коліна*).

Відбилося число "7" в індійських іменах і назвах: *Сапташва* й *Саптасаті* "Семикінне" – Сонце, *Саптаджвала* "Семиполумний" й *Саптаджіхва* "Семиязикий" – Агні-Вогонь, *Саптасіндгава* "Семиріччя", *Саптаганга* "Семиганга", *Саптапурі* "Семиграддя" тощо, у назвах рослин – *саптапатра* й *саптачхада* "семилисник", *саптабгадра* "семиблагодатне" – священне дерево шіріна; у часових термінах – *саптаха* "тиждень" (досл. "7 днів", укр. *седмиця*), *саптаратра* – теж "тиждень" (досл. "7 ночей"), *саптама* "сьомий" – 7-й день кожного місяця лунарного календаря, вважається священним, у ритуальних термінах: *саптахотар* – 7 жерців при обрядах, *саптатман* "семидушний" – брахман, жрець, *саптавідга* – семивидий, семидільний, у господарських термінах: *саптагу* – семиволий, *саптачакра* – семиколісний, *саптабгумік* "семиземний" – палац; термін *саптачару* пов'язується з народженням дитини, де *чару* – рідка молочна рисова каша на маслі,

яку дають дитині після промовляння семи мантр-молитов.

Саптаґодаварі "Семиґодаварі" – тіртха (місце прощі) в гирлі ріки Ґодаварі, при її впадінні в Бенгальську затоку. Ґодаварі – найбільша й найдовша ріка Південної Індії (майже 1500 км), має 10 правих і 11 лівих приток. За "Рамаяною", яка виявляє багато спільного з українськими фольклором, уявленнями та звичаями, на її берегах певний час жив царевич Рама, коли перебував у 14-річному вигнанні, тому річка вважається священною. Назва складається з санскр. *сапта+ґодаварі*, де *сапта* – "сім", *ґодаварі* – "Ґодаварі", яке, в свою чергу, розкладається на *ґо* "корови, худоба", *да* "давати, дарувати" й *варі* "вода, ріка". Санскр. *варі* "вода, ріка" рясно відбите в українських гідронімах: давні означення Дніпра – *Вар*, *Варом* і *Варух*, на Чернігівщині – річка *Вара*, *Вариводка* на Вінничині, потоки *Варагій* на Коломийщині, *Варгедь-Варгодь* на Закарпатті; остання назва, коли переставити компоненти, має форму *Ґедьвар-Ґодьвар* – майже *Ґодаварі*. Тобто *Ґодаварі* дослівно – "Річка – дарувальниця худоби", а худоба колись – основне багатство, тож і "Дарувальниця багатства". Певно, річка славилася пасовищами обабіч своїх берегів.

Саптаґу "Семиволий", "Семивол" – таке ім'я мав ведійський мудрець, автор деяких гімнів "Рігведи". Його складають санскр. *сапта+ґу*, де *сапта* – "7", *ґу* "бик; корова", різновиди якого – *ґо-ґауґава-ґва*. Санскр. *Сапташва* "Семикінне" означує Сонце. Є українські терміни *семерик* – сім пар волів, *семериця* – сім волів у плузі (пор. у Чубинського: *При доріжечці сам плужок оре, сам плужок оре семерицею*) та прізвища *Семивол*, *Семиволий*, *Семиволенко*.

Саптаджіт "Семизвитяжна" – дочка мудреця Каш'япи й богині первозданних вод Дану, якій тотожна українська фольклорна Дана. Обидві богині пов'язані з водною стихією, імена обох означають "Річка, Потік" й відбиті в назвах найбільших українських річок – *Дон*, *Донець*, *Дунай*, *Дністер*, *Дніпро*. Ім'я складають санскр. *сапта+джіт*, де *сапта* – "7", *джіт* – "переможна, звитяжна". А *семизвитяжна* дочка Дану тому, що їй корилися сім стихій: земля, вода, вогонь, повітря, ефір, розум і самість. У зв'язку з іменем *Каш'япа-Каш'ян* привертає увагу те, що в українців, молдаван, румунів побутують прізвища *Касап*, *Касапа*, *Кассапа*.

Саптаматріка "Сім Матерів" – група богинь, втілення *шакті* (жіночої енергії) різних божеств, покликані допомогти богині-воїтельці Деві долати *асурів* – первісних, матріархальних богів, вічних супротивників патріархальних богів-девів і синів богині первозданних вод Дану, якій тотожна українська, фольклорна Дана. Імена

цих семи матерів: *Брахмані* – дружина Брахми, *Махешварі* – Шіви, *Каумарі* – Картікеї (бог війни), *Вайшнаві* – Вішну, *Варахі* – Варахи (*Вараха* "Вепр" – аватара Вішну), *Нарасімхі* – Нарасімхи, *Індрані* – Індри. Набір богинь може варіюватися. *Саптаматріка* асоціюються і з дружинами 7 мудреців-ріші. У цьому випадку 6 із них (окрім Арундгаті, дружини Васіштхи) вважаються матерями Сканди-Картікеї, бога війни, що очолює божественну рать. Назву складають санскр. *сапта+матріка*, де *сапта* – "сім", *матріка* – "мати".

Саптапурі "Семиграддя" – 7 священних міст Індії, місць прощі: Айодг'я, Матхура, Мая (Хардвар), Каші (Варанасі, Бенарес), Канчі, Авантіка (Уджайн), Дварака (Дварка, Дваріка, Двараваті). Назву творять санскр. *сапта+пурі*, де *пур*, *пурі* "місто" (первісно "укріплення, фортеця"), відбите як *піль* в українських назвах *Борисніль*, *Вишніль*, *Вишнопіль*, *Костопіль*, *Тернопіль*, *Ямніль* тощо.

Саптарші "Сім мудреців-ріші" – за ведійськими уявленнями, 7 найуславленіших міфічних мудреців-*ріші*, ототожнюються з зірками Великої Ведмедиці, через що й назва сузір'я *Саптарші*. Назву складають санскр. *сапта+ріші*, де *сапта* – "сім", *ріші* – "мудрець, провидець". Імена цих семи мудреців: *Бгарадваджа*, *Каш'япа*, *Ґаутама*, *Вішвамітра*, *Джамадаґні*, *Васіштха*, *Атрі*. З них найбільш відомі Каш'япа, Вішвамітра й Васіштха, причому нащадки Васіштхи, як мовлять міфи, носили пасмо волосся на виголеній голові, тобто "оселедець". Ім'я *Вішвамітра* у формі *Аспамітхар* відбите в боспорських написах IV ст. до н.е., а прізвища *Касап*, *Касапа*, *Кассапа* побутують нині в українців, молдаванів і румунів.

Саптарава "Семиревий", "Семиголосий", "Який має сім різних голосів" – ім'я-епітет сина Ґаруди, їздового птаха Вішну, яке складають санскр. *сапта+рава*, де *сапта* – "сім", а *рава* – "голос, звук", споріднене з укр. *рев*, *ревти*, *ревучий*. У "Велесовій книзі" руський князь має ім'я *Болорев*, тотожне індійському воїнському імені *Баларава* "Могутньоревий", інше індійське воїнське ім'я – *Уґрарава* означає "Грізноревий". Ім'я *Раван*, що його мав злий демон, головний супротивник царевича Рами, протистояння яких описує "Рамаяна", означає "Ревун". Пор. епітет *Ревучий* на означення Дніпра-Славутича.

Саптасарасвата "Семисарасватна" – назва тіртхи, місця прощі на річці Сарасваті. Назву складають санскр. *сапта+сарасвата*, де *сапта* – "сім", *сарасвата* – "сарасватна". Легенда пояснює, що колись у цій тіртсі поєдналися води семи річок, які вважалися "формами" або "виявами" богині Сарасваті, дружини бога-творця світу Брахми, який уособлює в тризубі праве вістря. Сама назва *Сарасваті* (авес-

тійське *Харахуваті*, *Харахвайті*) відбита в численних українських гідронімах зразка *Горохувата* й *Горохуватка*.

Саптасіндгава "Сім Річок", "Семиріччя" – давня назва Пенджабу, яку утворюють санскр. *сапта+сіндгава*, де *сапта* – "сім", *сіндгава* – сукупне означення кількох річок, в однині *сіндгу* "річка". Включає річки Джелам, Ченаб, Раві, Беас, Сатледж (Шатадру), які й склали назву *Пенджаб* "П'ятиріччя". До цих річок ще додавалися Інд і Сарасваті, яка пізніше пересохла, тож у такому разі Пенджаб-П'ятиріччя став Пенджабом-*Семиріччям*. Назви цих річок мають аналогії в Україні: *Шатадру* "Стобіжна" – двійник назви *Стоход*, *Джелам* "Повновада" має в Криму свій відповідник *Джальман* (*Джольман*), *Раві*, давня назва якої *Іраваті* "Іровиця", споріднена з назвами *Ірпінь*, *Ірдинь*, *Ірклія*, *Іришава* та ін.

Сапташва "Семикінний" – одне з означень Сонця-Сур'ї, яке складають санскр. *сапта+ашва*, де *сапта* – "сім", *ашва* "кінь", відбите в українських гідронімах *Ушва*, *Освея*, *Осава*, *Осова*, *Осовець* тощо. Пор. також численні "кінські" гідроніми, утворені від *кінь* і *кобила*. Синонім – *Саптасапті*, де санскр. *сапті* теж означає "кінь".

Сарасваті – найшанованіша ріка в "Рігведі", мати її – *Сіндгу* (*Сінд*, *Інд*). Описується як видима в одному і невидима в іншому місці, тече між ріками Шатадру і Ямуною. За давньоіндійськими даними, з півночі Курукшетру-Курустхану, де відбулася знаменита битва двоюрідних братів пандавів і кауравів, нащадків легендарного царя Куру, який привів панчалів-куру на Курукшетру-Курустхану з Пенджабу-Аратти, описана в "Махабгараті", обмежовувала священна *Сарасваті*, а з півдня – така ж священна *Дрішадваті*. "Країну, створену богами між двома священними ріками Сарасваті й Дрішадваті, мудреці називають Брахмаварта" – мовлять давні джерела. Де Брахма – бог-творець світу, що входить у трійцю-трімурті й уособлює в тризубі праве вістря. Інша назва Брахмаварти – *Ар'яварта* "Країна аріїв", ще одна, пізніша – *Курукшетра* "Поле Куру", *Куруджанґала* "Ліс Куру", *Курустхана* "Країна Куру" – священна земля між двох священних річок. Сарасваті й Дрішадваті – дві історичні ріки Північної Індії, які належать до басейну Ґанґи, а саме давні індоарійські племена куру-панчали відіграли основну роль у становленні цивілізації долини Ґанґи.

За "Махабгаратою", на її священних берегах люди жертвують предкам кльоцки-*пінди*, козацькі реєстри фіксують прізвище *Талапінда*. Іранська форма Сарасваті – *Харахвайті*, тому привертають увагу численні українські назви *Горохувата* й *Горохуватка* в Україні,

зокрема, *Горохувата* – притока Ірпеня, *Горохуватка* – притока Росі й село на Київщині. *Сарасваті* складають *сарас+ваті*, де *сарас* "вода" (від дієслівної основи *сар-срі* "текти, плинути"). А *ваті* суфікс, тотожний укр. *виця* у річкових назвах *Нарастовиця, Оровиця, Паразовиця, Паровиця, Роставиця, Саковиця, Сикавиця, Хоровиця* в басейні Росі, де й *Горохуватка* й *Гороховиця*. Тож назва *Сарасваті* означає "Багатовода", "Повновода". У санскриті *сарас* – і "лебідь, журавель", споріднене з укр. *селезень*. А їздовий птах богині Сарасваті, богині красномовства й мистецтв, винахідниці санскриту і дружини Брахми, якраз журавель або лебідь-селезень. Тому *Сарасваті* може означати й "Лебедовиця", "Журавлевиця". У Києві є ансамбль класичного індійського танцю "Сарасваті".

Саріка "Разок намиста" або "Перепілка" – індійське жіноче ім'я, одне з імен богині-воїтельки Деві-Дурґи-Дурґадеві, чоловік якої Шіва має через це ім'я-епітет *Саріканатх* "Владика Саріки". Ім'я *Дурґадеві* у грецькій формі *Тірґатао* засвідчене в Давній Україні ще в IV ст. до н.е., а жіноче ім'я *Саріка* засвідчене в боспорському написі I ст., знайденому в Керчі. У санскриті *саріка* означає і "перепілка", тому не виключено, що *саріка* споріднюється з укр. *сорока*, як і санскр. *міттірі* "куріпка" споріднюється з укр. *тетеря, тетірка*.

Сатьяратха "Колісниця правди" – ім'я-епітет царевича в епосі, сина царя *Мінаратхи* "Рибоколісничого". Ім'я складають санскр. *сатья+ратха*, де *ратха* – "колісниця", *сатья* – "істина, правда", споріднене з укр. *суть*.

Саувіра "Сувірин", "Нащадок Сувіри" – одне з імен Джаядратхи, царя племені сіндів, інша назва яких в епосі – *сувіри, саувіри*. Джаядратха, ім'я якого означає "Переможна колісниця", був претендентом на руку царівни Драупаді, але змагання на її сваямварі виграв Арджун, наймогутніший із п'ятьох братів-пандавів, спільною дружиною яких вона й стала. Тому у 18-денній війні, описаній у "Махабгараті", Джаядратха і його плем'я билися проти пандавів, на боці їхніх двоюрідних братів – *кауравів*. Ім'я *Саувіра* "Сувірин" – присвійна форма від імені *Сувіра*, яке мав легендарний родоначальник сіндів-сувірів, через що й країна називалася *Сувіра* й *Саувіра*. Елемент *Саувіра* частий у двоосновних іменах на означення Джаядратхи: *Саувіраджа* "Народжений Сувірою", *Саувірараджа* "Цар (країни) Саувіри", а оскільки інша назва країни – *Сіндгу*, то й *Сіндгупаті* "Владика (країни) Сіндгу", *Сіндгураджа* "Цар (країни) Сіндгу", *Сіндгу-саувіра-бгарта* "Захисник сіндгу-сувірів". На теренах давньої України існувала *Сіндика* біля Боспору Кімерійського (нинішня Керченська протока), про яку пише Ге-

родот у V ст. до н.е., а трохи згодом античні автори в низів'ях Дніпра фіксують *Сіндську Скіфію*. Саме сюди, іще за дохристиянськими уявленнями українців, через три тижні допливала кинута в сивий Славутич шкаралуща з великодніх крашанок і сповіщала тамтешнім божим людям, праведникам рахманам-брахманам, що настає їхнє велике свято – Рахманський Великдень. Особливість цього свята та, що з-поміж усіх слов'янських народів воно відоме лише українцям. Інша назва сіндів – *сувіри*, а етнонім *сувіри*, інша назва сіндів, споріднений з етнонімами *сівери* й *кімери*, саме терени колишньої Кімерії-Сіверії відомі як *Сіндика*.

Саувіраджа "Народжений Сувірою" – інше ім'я царя сіндів-сувірів Джаядратхи, утворене з санскр. *саувіра+джа*, де *саувіра* – "плем'я Сувіри; сувіри", *джа* – "народжений; син" або "народжена; дочка", відбите в грузинських прізвищах як *дзе*.

Саувірараджа "Цар (країни) Саувіри" – теж ім'я царя сіндів-сувірів Джаядратхи, утворене з санскр. *саувіра+раджа*, де *саувіра* – "сувірині; сувіри", *раджа* – "правитель, князь, цар".

Саувірі "Сувірська", "Сувірка" – жіноче ім'я, яке мала, зокрема, дружина царя з династії Пуру. Пуру – наймолодший із п'яти синів легендарного царя Яяті, родоначальник пауравів, тоді як найстарший Яду – родоначальник ядавів, тотожних літописним ятвягам. Жіноче ім'я *Саувірі* означає *Сіверка-Сіверянка* й *Кімерка-Кімерійка*, бо етноніми *сувіри-сівери-кімери* тотожні. За цим же принципом утворені й польські жіночі ім'я *Ядвіга* – від етноніма *ятвяги* та *Данута*, а інша назва ятвягів – *дайнова*. Індійські ядави теж мають другу назву – *данави* "нащадки Дану" (санскр. *дану* "ріка, потік"), де Дану – богиня первозданних вод, якій тотожна українська фольклорна Дана, теж пов'язана з водною стихією. Імена обох найдавніших матріархальних богинь відбиті в назвах найбільших українських річок – *Дон, Донець, Дунай, Дністер, Дніпро*. Тобто етнонім *данави* – явне відлуння матріархату, коли називання нащадків ішло по материнській лінії. Цим підтверджується первісність асурів-данавів-ятвягів і їхнє старшинство перед пізнішими богами-девами. З ядавів-данавів (тож і з ятвягів-дайновів) походять Крішна-Чорнобог і його старший брат Баладева-Білобог, які в епосі уособлюють відповідно богів-девів і первісних богів – асурів (Крішна виступає на боці пандавів-девів, а Баладева – на боці кауравів-асурів). Обидва вони – носії синьо-жовтої символіки: Крішна – синюватошкірий і має золотисте вбрання, а Баладева золотавошкірий і має синє вбрання.

Саумака-Савмака (хінді *Саумак-Савмак*) – інше ім'я Друпа-

ди, царя країни Панчали й батька царівни Драупаді, дружини п'ятьох братів-*пандавів*. Ім'я означає "Нащадок Сомаки", "Син Сомаки", "Сомачук", в основі його лежить санскр. *сома* "місяць"; *сома* також – хмільний напій (іран. *хаома*), який полюбляли пити боги, особливо Індра – володар сварґи-неба й ватажок небесного воїнства. Санскр. *сомака* зі зменшувальним суфіксом *ка* означає "молодий місяць", "молодик, новик, півмісяць". *Сомака* звали діда Друпади, тому й Друпаду за ним називали *Саумак-Савмак* "Нащадок Сомаки", а панчали-панчалійці – людність Панчали, мали й назву *сомаки*. Істотно, що імена *Сомак* і *Савмак* індоарійські, а не іранські, бо іранськими мовами вони звучали б *Хомак*, *Хаомак*. На теренах України ім'я *Савмак* засвідчене в II ст. до н.е., його мав вихованець боспорського царя Перісада V – цілком імовірно, що й Савмак належав до знатного роду. Коли 109 р. до н. е. Перісад V передав владу понтійському цареві Мітрідату VI Євпатору, Савмак учинив заколот, убив Перісада й захопив владу на Боспорі. Щоправда, ненадовго, бо вже 107 року заколот був придушений, а Савмака схопили й видали Мітрідатові. Прізвище *Сомак* засвідчене в запорозьких козаків і сучасних українців.

Сахасракша "Тисячоокий" – ім'я Вішну, Шіви та Індри, яке складають санскр. *сахасра+акша*, де *сахасра* – "тисяча", *акша* – "око". Синоніми: *Сахасралочана* "Тисячоокий" і *Сахасрадріша* "Тисячозорий", де санскр. *дріша* "око; зір", споріднене з укр. *зрити*. Два останні імені означують і Індру.

Сахасрамурдган "Тисячоликий" – ім'я-епітет Вішну та Шіви, яке складають санскр. *сахасра+мурдган*, де *сахасра* – "тисяча", *мурдган* – "голова; обличчя, лик", споріднене з нині стилістично заниженим щодо людей укр. *морда* (пор. укр. прізвище *Мордань*). За аналогією з російським прізвищем *Чорномирдін*, яке є семантичним двійником індійського прізвища *Крішнамуртін* (санскр. *крішна* "чорний"), ім'я *Сахасрамурдган* можна перекласти як *Тисячомирдін*. Синонім до *Сахасрамурдган* є *Сахасранана*, де *анана* – теж "обличчя, лик, образ". Інші імена-епітети Вішну із *сахасра* "тисяча": *Сахасрапада* (також ім'я Брахми й Шіви) "Тисячоногий", де *пада* "нога, ступня", споріднене з укр. *п'ята*; *Сахасранетра* (також ім'я Індри) "Тисячоокий", де *нетра* "око"; *Сахасранаяна* – теж "Тисячоокий" (*наяна* "око"); *Сахасрамаулі* "Тисячокоронний", де *маулі* – "вінець, корона, діадема"; *Сахасраджіт* "Тисячократзвитяжний", де *джіт* – "переможний, звитяжний"; *Сахасрабгуджа* "Тисячорукий", де *бгуджа* – "рука". Жіночий варіант останнього імені (наголошене кінцеве *а*), тобто "Тисячорука", має богиня-воїтелька Дурга, під різними іменами рясно відбита на давньоукраїн-

ських теренах.

сварґа – у ведійській міфології небо, рай, найвищий із трьох світів, обитель світла, де живуть боги і куди переселяються душі праведників і героїчно полеглих воїнів. Володар сварґи – *Індра*, цар богів і ватажок небесного воїнства. Санскр. *сварґа* складають санскр. *свар+ґа*, де *свар* – "світло, сонце, сонячне небо", а *ґа* - "дорога, шлях". Тобто *сварґа* означає "шлях на небо, небесний шлях", воно входить у кілька означень *Молочного Шляху*: *Сварґадґара* "Небесний Потік", *Сварґанаді* "Небесна Ріка", *Сварґамарґа* "Небесний Шлях", *Сварґапаґа* "Небесна Апаґа (Ґанґа)". Дехто хибно ототожнює сварґу зі свастикою, а їх треба розрізняти, бо це зовсім різні поняття.

Сварґадґара "Небесний Потік" – санскритська назва Молочного Шляху, яке складають *сварґа+дґара*, де *дґара* – "течія, потік", а *сварґа* - "небо", царство бога-воївника й ватажка небесного воїнства Індри. Сварґу та Індру добре знає "Велесова книга" – давньоукраїнська пам'ятка V-IX ст.

Сварґалакшмі "Небесна Лакшмі" – Лакшмі, богиня щастя, багатства й сімейної злагоди, тотожна балтійській Лайме й давньоукраїнській Ладі. Небожителька, але тричі відроджувалася на землі в образах Сіти – дружини Рами, Драупаді – дружини п'ятьох братів-пандавів і *Ведавані* "Ведовиці" – дочки царя Кушадгваджі, брата царя Джанаки, прийомного батька Сіти. Ім'я складають санскр. *сварґа+лакшмі*, де *сварґа* – небесний рай, царство бога Індри, обитель праведників і героїчно полеглих воїнів, а Лакшмі – дружина бога Вішну, відомого "Велесовій книзі" як *Вишень* і *Вишній*.

Сварґамарґа "Небесний Шлях" – санскритське означення Молочного Шляху, назву складають санскр. *сварґа+марґа*, де *сварґа* – "небо", її добре знає "Велесова книга", *марґа* – "шлях, дорога". Для Молочного Шляху санскрит знає ще дві назви зі *сварґа*: *Сварґанаді* "Небесна ріка" і *Сварґадґара* "Небесний Потік". Дотичні до України й інші дві санскритські назви Молочного Шляху – *Сварґапаґа* і *Кхапаґа* "Небесна Апаґа". Де *Апаґа* "Водоплинна" – інша назва священної Ґанґи (санскр. *ара* "вода"+*ґа* "іти, бігти, плинути"), що має своїх українських річок-двійників: *Апака*, *Апока*, *Опака*, *Опока*, *Опук*, *Опочна*, *Опічна*, *Опішня*, *Апажа* тощо. Молочний Шлях, як відомо, космічна система у вигляді світлої імлистої смуги із зірок, зоряних скупчень, пилових і газових туманностей. Давньогрецькі астрономи Молочний Шлях називали *Галаксія* (грец. *гала* "молоко"), а міфи пов'язували Молочний Шлях із богами. Геракл, син Зевса й земної жінки Алкмени, міг стати безсмертним лише скуштувавши молока Зевсової дру-

жини Гери, яка ненавиділа Геракла. Тож коли вона спала, хитрий Гермес приклав малого Геракла до її груді, та прокинулась і несамовито відштовхнула немовля, а її чудодійне молоко розбризкалося по небу. Так постав Молочний Шлях. Геракл у Геродота – прабатько скіфів, саме від нього і змієногої дочки Дніпра-Бористена народилися троє синів, які стали родоначальниками скіфських племен. А скіфи у "Велесовій книзі" очолюють збірний етнонім із п'яти племен – *кравенці*, посучасному – *українці*. У ведах теж засвідчені п'ять племен, загальна назва яких в епосі – *каурави*.

Сварґанаді "Небесна ріка" – одне з санскритських означень Молочного Шляху, яке утворене з санскр. *сварґа+наді*, де *сварґа* – небесний рай, царство бога Індри, обитель праведників і героїчно полеглих воїнів. А *наді* – "річка, вода", відбите в українських гідронімах *Надове, Надва, Надків Надюнка, Недра*.

Сварґапаґа "Небесна Апаґа" – інша назва Молочного Шляху, утворена з санскр. *сварґа+апаґа*, де *сварґа* – "небо; небесний рай", *апаґа* – "Апаґа", інша назва Ґанґи, утворена від санскр. *апа* "вода" +*ґа* "іти, бігти, плинути". Тобто *Апаґа* означає "Водоплинна, Водобіжна". Санскр. *Апаґа* має численних українських родичів, теж річок: *Апака, Апока, Опака, Опока, Опук, Опочна, Опічна, Опішня, Апажа*. Синонім – *Кхапаґа* (*кха* "небо") "Небесна Апаґа-Ґанґа".

свастіка – знак щастя і благополуччя, хрест із загнутими праворуч або ліворуч кінцями, де перший вважається чоловічою, а другий – жіночою свастикою. Слово складають санскр. *су+асті*, де *су* – префікс, що посилює основне слово – *асті*, яке означає "бути, існувати", йому тотожне рос. *есть*. Тобто *свастіка* означає "буття щасливим-успішним-благополучним". З ведійських часів цей знак – емблема сонячного бога Вішну, тобто й давньоукраїнського *Вишеня*. В індійській астрономії він позначує дні сонцестоянь і рівнодень, індійський календар знає обряд *свастіка-врата*: дощового сезону жінки щовечора малюють свастику й здійснюють обряд її вшанування, а наприкінці сезону дарують жерцеві тацю зі свастикою. На теренах України свастика зустрічається з найдавніших часів, вона присутня на трипільських, скіфських і боспорських пам'ятках, на стінах Софіївського собору в Києві, в українській вишивці. Як охоронний знак у деяких регіонах України (зокрема, на Гуцульщині) вона й досі ставиться на дверях осель, воротах храмів, предметах повсякденного вжитку. У нас іноді свастику ототожнюють зі сварґою, що неправомірно, оскільки сварґа означує небесний рай, куди потрапляють праведники й доблесно полеглі воїни.

сікхи – сповідники сікхизму, однієї з найбільш демократичних релігій, що виникла в Пенджабі (Північно-Західна Індія) наприкінці XVI ст. Засновник – Ґуру Нанак (1469–1539), який народився біля міста *Чухиркан*, двійником назви *Чигирин*. Сікхи мають багато спільного з запорожцями: обидва бойові братства постали майже одночасно як реакція самозахисту на агресивні зовнішні чинники, до них могли приєднатися люди будь-якої національності й віросповідання, будь-якого суспільного чи майнового стану. І сікхи, і запорожці проводили ідеї соціальної рівності, їхні ідеали – добро, справедливість, терпимість, милосердя, самопожертва, хоробрість і вільна Вітчизна. Першокласні воїни, сьогодні сікхи – помітна, впливова й активна етнорелігійна спільнота, вони складають кістяк сучасної індійської армії. Їх вирізняють зовнішні атрибути, так звані *П'ять К*, тобто п'ять предметів, назви яких починаються на літеру *К* і засвідчують приналежність до воїнського братства: *качх* – широкі штани до колін, *канґха* – дерев'яний гребінець, *кара* – залізний браслет на правій руці, *кирпан* – шабля та *кеш* (*кес*) – волосся, яке сікхи не стрижуть, а забирають у вузол і ховають під тюрбан. Через що їх іноді називають *кесадгари* "косодержці" (слово *козак* теж іноді зводять до *косак* "з косицею, з чуприною"). Найбільш войовничим відгалуженням сікхів є *ніханги* (перс. *крокодили*), які знають лише воїнську справу й носять жовто-блакитне вбрання, їх і нині налічується до 20 тисяч. Сікхи шанують десятьох навчителів-гуру, троє з яких мають ім'я *Хар*, а таке ім'я мають і запорожці (Хар Шандаровський, Хар Дідов, Хар Педорченко, Хар Ємець – усі в Брацлавському полку за "Реєстром" 1649 р.). Сікхи мають імена *Балбір*, *Крішен*, *Дгір*, *Махіпа*, *Ранджіт*, *Чандар*, *Шамшер*, *Чухир*, *Шамрао*, а запорозькі козаки – прізвища *Балбир*, *Кришень*, *Дір*, *Мазепа*, *Ранджида*, *Шандаровський*, *Шамшур-Шамшура*, *Чигир*, *Шамрай*. Не виключено, що й слова *сікх* і *Січ* можуть бути споріднені. Назва *сікхи* сходить до санскр. *шіш'я* "учень, послідовник", яке в сучасних індійських мовах має форму *сікх*.

сіндгава "сінди" – людність, яка жила на берегах Сіндгу-Сінду-Інду (нині в Пакистані). Сінди-інди писемно згадуються в Північному Причорномор'ї упродовж тисячоліття, починаючи з V ст. до н.е. Геродот пише про *сіндів* і їхню країну *Сіндику* біля Боспору Кімерійського (Керченської протоки), а *Сіндську Скіфію* античні автори знають у низів'ях Дніпра. Серед тутешніх індоарійських, так званих *сіндо-меотських племен* сінди – найбільш розвинуті економічно й культурно, у них існувала повноцінна держава. Вони входили до Боспорської держави (V ст. до н.е. – IV ст. н.е.), столицею якої був

Пантикапей, нині Керч. У титулатурі боспорських царів сінди згадуються окремо від інших сіндо-меотських племен, що засвідчує їхній особливий статус. Згадки про них містять десятки боспорських написів, де є і імена *Сінд, Сіндок, Сіндей*, що мають індиські відповідники. Індійський епос пише про сіндів разом із племенем *сувіри* (вони мають спільну територію, єдине управління, схожі характеристики) й називає сіндів *сувірами*, сувірів – *сіндами*, а їхню країну – *Сіндгу, Саувіра, Сіндгу-Саувіра*. Ця особливість властива й причорноморським сіндам, що дозволило пов'язати індійських сіндів сувірів з давньоукраїнськими кімерами-сіверами. І водночас пояснює, чому новгород-сіверський князь Ігор так прагнув добутися далекої Тмуторакані в історичній Сіндиці-Кімерії і чому на престол у Тмураканському князівстві сідали чернігово-сіверські князі. То для них була предківська земля.

Сіндгу "Водний, Річковий" – епітет бога Варуни, тотожного слов'янському Дажбогу, скіфському Тагимасаду и грецькому Посейдону, а також назва давньої великої ріки – сучасний Інд. У зв'язку з цим привертає увагу те, що сінди-інди жили на щедро обводненому Таманському півострові – давній *Сіндиці*, країні сіндів-індів, і що в Україні є кілька річок, які назвами можуть споріднюватися із *сіндами-індами* і *Сіндгу-Сіндом-Індом*. Насамперед це *Індол* – ліва притока Мокрого Індолу в басейні Сиваша на заході Азовського моря, давньої Меотиди, довкола якої колись замешкували сіндо-меотські племена. Цілком можливо, що первісною формою назви *Індол* було *Сіндгул*. У такому разі *Сіндгул* має санскритську форму *Сіндгу+ла*, де *сіндгу* "вода, ріка", а *ла* – суфікс, що творить прикметники від іменників. Є чоловіче ім'я *Сіндгула-Сіндгул*, яке мали в епосі царі. Тож *Сіндгула-Сіндгул-Індол* означає "Водовита", "Повновода", що певною мірою підтверджує і означення *Мокрий* у назві *Мокрий Індол* (є і *Сухий Індол*). А що замість *Сіндгул* маємо *Індул-Індол*, можна пояснити іранським впливом: в іранських мовах початкове індійське *с* стає *х* або й зовсім зникає. Українські гідроніми *Інгул* та *Інгулець* теж можуть сходити до індійського *Сіндгул*. *Інгул* – притока Південного Бугу, *Інгулець* – притока Дніпра. Обидва факти (назви *Інгул* та *Індол*) можуть свідчити за те, що колись Дніпро й Південний Буг-Гіпаніс могли називатися *Сіндгу-Сінд-Інд*, тим більше що щодо Дніпра засвідчені назви *Вар, Варом, Варух*, де компонент *вар* "вода" той самий, що і в імені *Варуна* (*Сіндгу*), яке мав ще у ведах бог рік і водних просторів, тотожний грецькому Посейдону, скіфському Тагимасаду, давньоукраїнському Дажбогу та іранському Ахурамазді.

Сіндгувір'я "Доблесть сіндів" – таке ім'я мав цар мадрів, його складають санскр. *сіндгу+вір'я*, де *вір'я* – "геройство, мужність, доблесть". Воно синонім до інд. *віра-вір-бір* "богатир герой", яке відбите в козацьких і сучасних українських прізвищах *Бальвір, Балвір, Балбир, Балбиренко, Банбиренко, Шелбир, Кечбир, Канцюбера, Дендеберя* тощо

Сіндгувріша "Бик океану" – одне з імен Вішну, яке складають *сіндгу+вріша*, де *вріша* – "самець, бик", *сіндгу* – "море, океан; ріка Сінд-Інд". Є тлумачення імені і як "Пивець океану". Посеред Молочного океану бог Вішну у проміжках між творениями світу спочиває на тисячоголовому змії Шеші. *Вріша-Вріш* також – одне з імен Шіви, йому тотожне давньоукр. *Влес-Велес*. Шіва разом із Вішну й Брахмою складає *трімурті* – трійцю богів, яка уособлює тризуб і має в ньому кожен своє вістря. Шіва-Вріш уособлює в тризубі середнє вістря, Вішну й Брахма – відповідно ліве й праве. Іще Гомер у VIII ст. до н.е. знає в Тавриці-Криму назву *Кефало-врісі* «Голова бика» (коня Олександра Македонського звали *Букефал, Буцефал* «Бикоголовий»). У Криму біля Алушти є потік і гідрографічна система *Врісі-Чесме* «Бичаче джерело», де *чесме*, яке нині в тюркських мовах означає «криниця, джерело, колодязь», сходить до перс. *чашма* «око», яке має і значення «джерело, криниця». А *врісі* споріднене з санскр. *вріша* «самець, бик». Тож первісне значення назви *Кефало-Врісі* – «Волове Око». Причому *врісі* – саме індійська форма слова, бо в іранських і слов'янських мовах воно має форму *рус*, що відбили іранські імена *Рустам* і *Руслан* та слов'янські етноніми *руси, русичі, русини* й назви *Русь, Рось, Росава, Роська*, яка, до речі, має другу назву *Самець*.

Сіндгуджа «Дочка океану» – ім'я-епітет богині щастя й багатства Лакшмі, дружини Вішну, яка постала з Молочного океану, коли його сколочували боги й асури, аби повернути затонулі під час потопу скарби. Ім'я складають *сіндгу+джа*, де *сіндгу* – «ріка; море; океан», а *джа* «дочка», дослівно «народжена», яке у формі *дзе* відбите в грузинських прізвищах.

Сіндгука (хінді *Сіндгук*) – ім'я царя в пуранах, давньоіндійських билинах. Знайдений в Анапі напис, який датується III ст. до н.е. і зберігається в Керченському музеї, серед переможців спортивних змагань на честь Гермеса фіксує чотирьох носіїв імені *Сіндок*, і семеро – *Сінд*. Ще в одному написі фіксується ім'я *Сіндей*. Що незаперечно й недвозначно засвідчує приналежність носіїв цих імен до сіндів-індів, а сіндів-індів античні автори знають у Північному Причорномор'ї упродовж тисячоліття, починаючи з V ст. до н.е.

Сіндгуканья "Морська Діва", "Дочка океану" – ім'я-епітет богині щастя й багатства Лакшмі, дружини Вішну, яка вийшла з Молочного океану, коли боги й асури сколочували його, щоб повернути втрачені під час потопу скарби. Іменем і функціями Лакшмі тотожна латиській *Лайме* й давньоукраїнській *Ладі*. Ім'я складають санскр. *сіндгу+канья*, де *сіндгу* – "ріка, потік; море, океан", а *канья* "діва, дівчина", відбите в назві *Канів*. Синонім – *Сіндгуджа* "Народжена океаном". Див. *Каньякумарі*.

Сіндгула – таке ім'я мав батько царя Бгоджі, країна якого теж називалася *Бгоджа*, а людність її – *бгоджі, бгоджани*, що дивовижно перегукується з етнонімом *бужани*, інша назва яких – *дуліби*. А інша назва країни Бгоджі – *Дарбга* (*Відарбга*), а людність її – *дарбги*, послов'янському *далбги*, майже *дуліби*. Античні джерела знають народ *дербіки*.

Сіндгуматрі "Мати потоків" – інша назва легендарної ведійської ріки Сарасваті. Ім'я складають *сіндгу+матрі*, де санскр. *матрі-матар* й укр. *мати-матір* – тотожні. У сучасних українців побутує прізвище *Матирдей* (див. *Матрідеві*).

Сіндгунандана "Син океану" – ім'я-епітет Місяця, котрий, як і Лакшмі, вийшов з Молочного океану, коли боги й асури сколочували його. Ім'я складають санскр. *сіндгу+нандана*, де *нандана* – "нащадок, син", дослівно "який тішить, радує". Синонім – *Сіндгупутра*.

Сіндгупаті – таке ім'я має в "Махабгараті цар *Джаядратха* "Переможна колісниця". Ім'я тлумачать як "Владика вод" або "Повелитель потоків", але доцільніше перекласти його як "Владика сіндів", бо Джаядратха якраз і царював у сіндів. Добре відоме нині ім'я *Сіндбад*, що його має герой східних казок і мореплавець – перська форма індійського *Сіндгупаті*.

Сіндгупутра "Син океану" – ім'я-епітет Місяця, котрий постав із Молочного океану, коли його сколочували боги й асури, щоб повернути затонулі при потопі скарби. Ім'я складають санскр. *сіндгу+путра*, де *путра* – "син" (*путрі* "дочка"), відбите в українських прізвищах *Путря, Путро, Путрак, Путрик, Путренко, Путриченко* й назвах *Путрівка* (село на Київщині) й *Путреда* (річка на Закарпатті). Інд. *путра-путр* відбите в терміні *раджпут*, первісно *раджпутр* "царський син", а раджпути, індійські "козаки", мовно й етнічно споріднені з українськими половцями й печенігами. Прикметно, що в Україні засвідчений і іранський відповідник індійському *раджпут* – *шопур*, утворене через ланцюжок *шахрпухр-шахпур-шапур-шопур* "царський син". Дві річки на Закарпатті, де й річка *Путреда*, якраз і

мають назву *Шопурка*. Санскр. *путра* містять також назви *Брахмапутра* (річка) й *Паталіпутра* (місто).

Сіндгураджа "Цар сіндів" або "Цар країни Сіндгу" – ім'я-епітет царя сіндів-сувірів Джаядратхи, яке складають санскр. *сіндгу+раджа*, де *сіндгу* – "сінди; країна Сіндгу", а *раджа* (хінді *радж*) – "цар", що має і форму *рай*. Обидві форми відбиті в українських назвах і прізвищах *Рай-Рой, Райко-Ройко, Раюк-Роюк, Расвський-Роєвський* та *Рожинський-Ружинський* і *Рожиновський* в української шляхти половецького походження.

Сіндгусаувірабгарта "Захисник сіндів-сувірів" – ще одне ім'я-епітет царя Джаядратхи, інші імена якого – *Сіндгураджа*, *Сіндгупаті*. Ім'я складають *сіндгу+саувіра+бгарта*, де *саувіра* й *сіндгу* – споріднені племена, а *бгарта* – "захисник, оборонець, воїн, ватажок", споріднене з укр. *брат*. Від сіндгу-сіндів в індійському епосі невіддільні сувіри: вони завжди згадуються разом, пов'язані спільною територією, єдиним управлінням і схожими характеристиками. За "Махабгаратою", обидва племені відносяться до західних "варварів", до так званого "кола Аратти", безвірників і безбожників, до яких індійська традиція відносить і парфян, скіфів, греків, дравідів і деякі інші народи, які не дотримувалися ортодоксальних обрядів та звичаїв і локалізувалися на периферії ведійсько-брахманської культури індоаріїв. Індійська традиція ототожнює їх, називає сіндів – *сувіри*, а сувірів – *сінди*. Тому виходить, що сінди – це сувіри, а сувіри – сінди. І ця особливість прикладається до українських сіндів біля Керченської протоки і в низів'ях Дніпра, де фіксуються *кімери-кімерійці* й літописні *сівери*. Більше того, етнонім *сувіри* тотожний етнонімам *сівери* й *кімери*. Невипадково античні джерела на теренах Давньої України згадують разом сіндів і кімерів, а на теренах, де колись була Кімерія-Сіверія, фіксують Сіндику-Індику.

Сканда – бог війни, полководець божественної раті, син бога Аґні, з яким обманом вступила в статеві стосунки Сваха – дочка ведійського бога-отця Дакші. Вона по черзі приймала подоби шести дружин мудреців, в яких був закоханий Аґні-Вогонь, а сім'я його збирала в глек, у якому й народилася шестиголова дитина. Інший міф пов'язує народження Сканди з Шівою, сім'я якого потрапило у вогонь, Аґні-Вогонь не зміг витримати його жару й кинув у Ґанґу, де в очеретах Сканда й народився. Там його знайшли 6 дружин мудреців-ріші й по черзі годували. Потім усі шестеро піднеслися на небо й стали сузір'ям *Кріттіка* (Плеяди), через що Сканда має і ім'я *Картікея*. Це сузір'я відіграє в індійській міфології значну роль. "Махабгарата"

оповідає, що Індра послав богинь-матрік (матерів) убити Сканду, та коли вони побачили чарівне немовля, то в них прокинулися материнські почуття і вони захотіли стати йому матерями. Такі міфи, як вважають, відбивають процес залучення до індуїстського пантеону аборигенних жіночих божеств, які стали захисницями *дгарми* – праведності, справедливості, віри.

снана-ятра "купальне шестя" – свято омовіння зображення Вішну, відзначається на повень місяця у місяці джетх (третій місяць індійського календаря, відповідає травню-червню). Термін складають санскр. *снана+ятра*, де *снана* – "купання, обмивання", *ятра* – "подорож, хід, урочисте шестя; проща". У Бенгалії *ятра* – і народна вистава, супроводжувана піснями й танцями; *ятравала* – брахман, який здійснює релігійні обряди в місцях прощі.

Сома "Місяць" – одна з кількох назв Місяця і чоловіче та жіноче ім'я. Сома-Місяць пов'язується з жіночим началом, лівою стороною, водою, що й уособлює синій колір на нашому державному прапорі, тоді як жовтий уособлює Сонце, вогонь, чоловіче начало й праву сторону. Не виключено, що й українське прізвище *Сом* (наприклад, у сучасного поета Миколи *Сома*) пов'язане не з рибою – сомом, а з Місяцем-Сомою. Підстава так гадати та, що інша назва Місяця – *Чандра*, а в українців, окрім зрозумілого прізвища *Місяць*, поширене й непрозоре для сучасного дослідника прізвище *Шандра* (зокрема, у нинішнього міністра з надзвичайних ситуацій) та похідні від нього *Шандрук, Шандрюк, Шандровський, Шандаровський*; *Шандра* й може бути українським відбиттям індійського *Чандра*. На Київщині, звідки родом Микола Сом, є річка й село *Шандра*, індійські двійники яких – річки *Чандра* й *Чандрабгага*, де *Бгага-Бгаг* – теж річкова назва, споріднена з укр. *Бог-Буг*. У сучасних індійців побутує ім'я *Сом* "Місяць", його, зокрема, має *Сом Тіварі*, теж поет. Частина раджпутів – індійських "козаків", родичів українських половців, зводить свій родовід до Місячної династії царів (є і Сонячна, Зміїна, Вогняна династії), на гербах української шляхти половецького походження (*Томари, Рожиновські*) бачимо півмісяць ріжками вгору. А раджпути й половці виявляють мовну й етнічну спорідненість. Та й назва *кумани* на означення половців сходить до *сома* "місяць" і "напій сома" (іран. *хаома-хома*, відбите в іменах відомих сучасних іранських політичних і релігійних діячів – *Хомейні* й *Хоменеї*). Напій сома відноситься до так званих "місячних" священних хмільних напоїв, а *сура* (у "Велесовій книзі" *сурица*) – до "сонячних".

сомаґраха "глек для соми" – санскритський термін на озна-

чення посудини, у якій тримали сому, "місячний" священний напій ведійських аріїв. Його складають *сома ґрахи*, де *сома* – священний хмільний напій, що його особливо полюбляв Індра – володар неба-сварги, цар богів і ватажок небесного воїнства, який саме при допомозі соми здійснив чимало видатних подвигів. Зокрема, здолав злого змія Врітру, який перегородив річки й не давав їм текти і який в українському фольклорі (веснянках, колядках, щедрівках) постає як злий цар Ворот або Воротар. А *ґрахи* хінді *ґрах* тотожне українському *глек*. Сучасним відповідником сомаґрахи є укр. *куман-куманець*, який іще називають *глечик для горілки*, з нього й нині на українських весіллях наливають гостям чарки. Де *куна* і *куман-куманець* – різновид інд. *сома* й іран. *хома-хаома*; вони ж споріднені з укр. *хміль*.

Сомадатта "Даний Місяцем" – ім'я, що його мав цар країни Панчали, а також цар із династії Куру, батько синів *Бгурішраваса*, *Бгурі* й *Шали*. Ім'я складають санскр. *сома+датта*, де *сома* – "Місяць", *датта* – "даний; дарований", споріднене з укр. *дан* в імені *Богдан*. Інд. *Бгурішравас* "Багатославний" та укр. *Борислав* – тотожні.

Сомадгара "Потік соми" – одне з означень Молочного Шляху, яке складають санскр. *сома+дгара*, де *дгара* – "потік, струмінь, течія", *сома* – хмільний напій, який полюбляли боги, надто Індра – у ведах бог-воївник, володар небесного раю-сварги й ватажок небесного воїнства. Інші назви Молочного Шляху: *Сварґамарґа* "Небесний Шлях", *Сварґанаді* "Небесна ріка", *Сварґадгара* "Небесний Потік", *Сварґапаґа* й *Кхапаґа* "Небесна Апаґа". Де, зокрема, *наді* "річка, вода" відбите в українських гідронімах *Надове*, *Надва*, *Надків Надюнка*, *Недра*, а *Апаґа* в назвах українських річок *Анака*, *Апока*, *Опака*, *Опока*, *Апажа*, *Опочна*, *Опічна*, *Опішня* та ін.

Сомака (*Сомак*) – дід царя Друпади, правителя країни Панчали, через що й Друпаду називають *Саумак-Савмак* "Нащадок Сомаки", а панчалів-панчалійців, людність Панчали – *сомаки*. Цар Сомака згадується у ведах, він із Місячної династії царів. "Ріґведа" згадує 13 царів цієї династії, серед яких *Судас* і *Девашравас*. Ім'я *Судас* "Щедродайний" сьогодні побутує в українців як прізвище (похідне від якого – *Сдасюк*), а *Девашравас* означає *Девослав*, тобто *Богослав*, *Богохвал*; перший компонент у них той самий, що і в іранському імені *Багаміхр* та українському *Богумир*, яке мав батько Древи у "Велесовій книзі" – легендарної праматері древлян. Цар *Сомака* походив з *пауравів* "нащадків Пуру", а *Пуру* – наймолодший із трьох синів царя Яяті від дружини-кшатрійки Шарміштхи, якому й передав свій престол. Сином Яяті був і Яду – родоначальник ядавів, тотожних літописним

ятвягам. На слов'янському грунті етнонім *паурави* зазнав певної фонетичної трансформації до форм *паулави-пулави-пулавичі-половичі-половці*. Тобто на міфологічному рівні простежується певний зв'язок назв *половці, поляни* й *древляни*. У середині XVIII ст. ім'я *Сомак* зринає вже як козацьке прізвище: "Реєстр" 1756 р. фіксує козаків *Сомак* Василь, *Сомак* Петро і *Сомай* Дмитро. А століттям раніше, у "Реєстрі" 1649 р. фіксуються козаки Юрко й Василь *Сомковичі*, Степан *Соменя* і Мусій *Соменко*. Дружиною Богдана Хмельницького була Ганна, сестра козацького полковника *Сомка*. І прізвище *Хмельницький* (у простонародді *Хмель*) споріднене з індоіран. *сома-хаома* та *хміль*, а хміль причетний до виготовлення хоми-соми, який надихав на подвиги бога-воївника Індру, покровителя й захисника племені пуру. Назва *сомаки* теж сходить до санскр. *сома*, яке означує і Місяць, і хмільний напій. Іранська назва соми – *хаома*, іран. *хаома* й укр. *хміль* споріднені, а хміль, зокрема, на Житомирщині – традиційна культура. Що відбивають і тамтешні назви: три річки *Хмелівка* і *Хмільчик*, на Бердичівщині село *Хмелище* й селище *Хмельове*, підпорядковане, до речі, селу *Половецьке*, де виявлено скіфське поселення. З Бердичева йде автошлях на *Хмільник*, *Хмелівка* є на Олевщині. Засвідчені ту г і прізвища *Хмелик*, *Хмелюк*, *Хмельов*, *Хмельницький*.

сомака "сомаки" – інша назва панчалів-панчалійців, людності країни Панчали, де в епічні часи правив цар Друпада – батько знаменитої царівни Драупаді, дружини п'ятьох братів-пандавів. Інша назва – *саумаки*, *савмаки* "нащадки Сомаки". Родоначальником їх індійська традиція вважає давнього царя Сомаку, якого згадує ще "Ріґведа" серед 11 царів Місячної династії. У тому переліку є ще два цікаві імені – *Судас* і *Девашравас*. *Девашравас* означає "Богославний", "Богослав", воно – семантичний двійник давньоукраїнського імені й сучасної назви *Богуслав*. Нагадаємо, що батьком Древи, родоначальниці древлян, "Велесова книга" називає Богумира. А ім'я *Судас* "Щедродайний", "Щедрий (на пожертву)" і нині побутує в українців як прізвище *Судас*, від якого є і похідне – *Сдасюк*.

Характерна особливість сомаків-панчалів-кріві у ведах та епосі та, що вони завжди згадуються разом із племенем куру, як завжди разом згадуються в цих джерелах і сінди з сувірами, а в Давній Україні, за античними джерелами, й сінди з сіверами-кімерами-кімерійцями. Назву *кауравн-кавравн* індійська міфологічна традиція зводить до легендарного царя Куру, матір'ю якого була *Тапаті* – дочка Сонця. І в племені куру-кауравів, і в панчалів-сомаків-кріві джерела засвідчують виразні матріархальні пережитки, а в кравенців-українців вони

помітні й досі, варто згадати лише амазонок, "жонокерованих" сарматів і визначальну роль матерів молодих в українському весільному обряді. Нащадки Куру мають загальну назву *кауравн*, збірну назву *кравенці* мають у "Велесовій книзі" п'ять давньоукраїнських племен, а фонетичну подібність назв *кауравн* й *кравенці* видно й неозброєним оком. У зв'язку з царем *Куру* і *кауравами*, привертають увагу численні назви з *Коро* в Україні: насамперед назва древлянської столиці *Коростень*, а також *Корсунь*, *Курушан*, *Курошани*, тотожні індійському *Курустхана-Курустхан-Курустан* та іранському *Хорасан*.

Ще одна назва сомаків у ведах – *кріві*.

Сраванті "Потік, Річка" – назва утворена від санскритської дієслівної основи *сар-срі* "текти, плинути, струменіти", відбитої у назві *Серет* на означення великої буковинської ріки, лівої притоки Дунаю; *Серет* також – ліва притока Дністра й притока Горині. До цього ж ряду стає і *Серетель* – права притока Малого Серету, назва якої означає "Серетова", "Належна до Серету"; суфікс *ль* (різновиди *аль-уль-ла-ля-ль*) творить прикметники від іменників, які з часом стали сприйматися як іменники. Ці назви споріднені з санскр. *саріт* "потік, ріка", *сара* "струмок", *сарас* "озеро, ставок, водойма" і з назвою знаменитої ведійської ріки *Сарасваті*. Основа *сар* має і форму *ср-срі*, яка на слов'янському грунті має форму *стр* (як у *струмінь*, *струмок*) і рясно відбита в українській гідронімії – *Дністер*, *Остер*, *Стрий*, *Стрипа*, *Стир*, *Стривігор*, *Стримба* тощо. Є індійське жіноче ім'я *Саріта*, в індійській міфології ім'я *Саріт* має богиня-воїтелька *Діва-Дурга*, чиї імена рясно відбиті в українських гідронімах. *Сарітсута* "Народжений рікою" звали видатного героя "Махабгарати" Бгішму, ім'я якого тотожне українському прізвищу *Бушма*. Це *Саріт* – інше означення священної Ґанґи, бо Бгішма – саме син Ґанґи, інше його ім'я – *Ґанґея* "Ґанжин". Тож фольклорно-пісенна назва *Славутич* цілком стає до цього ряду й первісно могла означати просто "Яка тече", тобто "Ріка". Хоча можливе тлумачення назви *Славутич* як "Чорна Ріка", від індоіран. *ш'ява-с'ява* "чорний, темний" та *ута-віта-уша-уса* "вода; бик", а поняття *бик* і *вода* – нерозривно пов'язані.

Ства "Славлення", "Величання", "Величальна пісня" – чоловіче ім'я, жіночий варіант якого – з наголошеним кінцевим *а*. Утворене від дієслівної основи *сту* "величати, хвалити, славити", спорідненої з укр. *штити*, *поштивість*, *штивний*, *поштивий* тощо.

Ставейя "Уславлений" – інше ім'я бога-воївника Індри, царя богів, ватажка небесного воїнства й володаря небесного раю-*сварґи*. І сварґу, і Індру під іменами *Інтра-Індар-Андар*, до якого сходить укра-

їнське ім'я *Андрій* "Індрин", "Нащадок Індри", добре знає "Велесова книга". Ім'я *Ставейя* сходить до санскритської дієслівної основи *сту* "славити, величати, хвалити", яка в деяких випадках має і форму *шту*. Це дозволяє співвіднести основу з укр. *штити, штитися* (шануватися), *поштитися* (пошануватися), *поштивий* (поважний, чемний), *поштиво* (шанобливо, чемно), *поштивість, почесть, честь, уштачта* тощо. Санскр. *сту* має і форму *став*, тому привертають увагу *ставани* у Птолемеєвій "Географії" II ст., які заменкували північніше верхів'їв Південного Бугу і сусідували з балтійськими судинами й галіндами та аланами. Дослідники відносили *ставанів* то до сарматських, то до балтійських племен, тим більше що в Птолемея вони – сусіди балтів. Назва досі або ототожнювалася з назвою *слов'яни*, або це ототожнення заперечувалося, як надто рання фіксація для слов'ян. Відомий російський мовознавець, академік Олег Трубачов звернув увагу, що індоіранські мови знають слово *stavana* "славлений, хвалений". І припустив, що *ставани* – відбиття (переклад, калька) етноніма *слов'яни* (*стлавани, склавини*). А коли так, то це задокументовує слов'янсько-індоарійські мовні контакти в регіоні, прилеглому з півночі до *Старої Скіфії*, яка в Геродота (V ст. до н.е.) межує з Південним Бугом. У такому разі етнонім *ставани* виявляється семантичним двійником етноніма *слов'яни* (точніше, *слав'яни* "величальники, хвалебники, славителі"). А також етноніма *венеди* (див. *Ванадін*).

Ставітар, Ставітрі "Величальник", "Оспівувач", "Співець" – чоловіче ім'я, семантичний двійник якого – *Ванадін*, споріднене з етнонімом *венеди*. Ім'я утворюють санскр. *став+тар*, де *тар* – суфікс діяча, тотожний укр. *тель*, а *став* – від *сту* "славити, величати, підносити".

стома (*штома*) – термін, що входить у назви важливих жертовних обрядів (*агніштома, аюштома, гоштома, джйотіштома*), які в усі часи відігравали значну роль у суспільному й релігійному житті людей. *Стома* (синонім *стотра*) в санскриті означає "славлення, величання, оспівування", "величальна пісня, гімн", де *сто* сходить до санскритської дієслівної основи *сту* "славити, величати, хвалити, підносити", яка має видові форми *ставіті, стувіте, аставіт, туставa, стута*. Початкове *с* у *сту* після префіксів з кінцевими голосними змінюється на *ш*, тому маємо *штома*, хоча первісна форма – *стома*. Зі *стома* споріднене слов'янське ім'я *Істома*, де *І* – протетичне, вставне, як, наприклад, укр. *Степан* у іспанців має форму *Естебан*. Індійськими родичами імені *Істома* від основи *сту-став* "славити, величати" є високостатусні індійські імена, які мають верховні індійські

божества, видатні міфологічні й епічні персонажі: *Стома, Стотра-Стотрі, Стуті, Ставейя, Става* й *Прастава, Ставака-Ставак, Стуват-Стуві.*

стотар "славитель" – важливий культовий термін, означує: жерця – співця величальних гімнів при відправах, його помічник – *прастотар* "прославитель". Обидва терміни утворені від санскритської дієслівної основи *сту-шту* "шанувати, величати, славити", тотожної укр. *штити* "шанувати" й рос. *чтить*. Тому *стотар* – точний відповідник укр. *штитель* та рос. *чтитель*.

Стотрі "Славлений" – ім'я сонячного бога Вішну, утворене від санскритської дієслівної основи *сту-шту* "шанувати, величати, славити", тотожної укр. *штити* "шанувати" и рос. *чтить*.

Стубга "Славний" – чоловіче ім'я, утворене від *стубг*, однієї з видових форм санскритської дієслівної основи *сту* "славити, хвалити, величати". *Стубг* із суфіксом *ла*, що творить прикметники від іменників і дієслівних основ, дало *стубгла*, на слов'янському грунті *стубла*, відбите в українській річковій назві *Стубла*, притоки Горині, яка має різновиди *Стубло, Стубел, Стубель, Стубелка, Стубенька* і, до речі, початок якої біля села *Половці* на Рівненщині. А половці, за найновішими дослідженнями, не тюркомовний, як досі вважалося, а індоарійський народ, споріднений із *раджпутами* – індійськими "козаками". За зразком назви *Стубла* утворена й назва *Вістула* на означення польської Вісли в латинських джерелах, яку складають *Вісту-ла*, де *сту-ла* тотожне *стуб-ла*, а *ві* – префікс, що надає основному слову (*сту-ла*) вищої якості. Тобто якщо *сту-ла* і *стуб-ла* означають "добрий, славний", то *вістула* й *вістубла* означають "преславний", щодо річки "велеславна, преславна". До ряду *Стубла* стають і інші назви з Рівненщини: *Стубло* – притока Стиру, початок теж біля села Половці, *Стубелка* – притока Стубли (с. Пересопниця). А на Харківщині, вже в басейні Сіверського Дінця маємо яр *Стуболушка*. Стубла мала і назву *Білюга*, витік її біля села *Білашів* у Здолбунівському районі Рівненщини, а в XV-XVII ст. й Віслу називали *Біла Вода*. Що підтверджує високий статус річки, бо поняття *білий, світлий, ясний* у давніх уявленнях пов'язується з чистотою, праведністю, білий колір – то колір святості, праведності, жрецтва. До ряду *Стубла-Вістула* стає і назва *Стугна*. Зокрема, про річку *Стужицю* на Закарпатті, де й однойменне село, документ свідчить: "Стужиця – село... в долині річки *Світлої*". Назви *Стугна* й *Стужиця* теж містять *сту* "славити, величати, шанувати". *Стужиця* утворене від *Стуга*, з яким пов'язана назва притоки Дніпра на Київщині – *Стугна*, що якраз і

має варіанти *Вестугна*, *Вестугна*, що дозволяє казати: первісна форма назви *Стугна* – *Ві-сту-гна*, вона структурно й значеннєво тотожна назві *Ві-сту-ла*. Причому як *Вісла-Вістула* у певний період означувалася *Біла Вода*, так і *Стугна-Вістугна* колись називалася *Білка*. Щодо Стугни зафіксована й форма *Стуга*, з компонентами *сту-га*, а *га* бачимо в назвах індійських річок, наприклад, *Ґанґа* й *Апаґа* на означення священної Ґанґи; останню назву складають *апа-ґа*, де *апа* "вода", *ґа* "текти, плинути, бігти". Тож *Апаґа* дослівно означає "Водоплинна, Водобіжна", тобто *Ріка*. Причому інд. *Апаґа* має своїх численних двійників в Україні (*Апака*, *Апажа*, *Апока*, *Опака*, *Опока*, *Опічна*, *Опішня* й ін.). До ряду *Вістугна-Стугна-Стуга-Стужиця* і *Стубла* стає і річкова назва *Ствига*, яка розкладається на *Стви-ґа*, де *Стви* споріднене з санскр. *став*, видовою формою *сту* "славити, хвалити, величати". *Ствига* якраз і має компонент *га*, як і в назвах індійських річок. Тож і *Ствига* "Славновода", "Добровода", вона – семантичний двійник української назви *Сунїй*, яка теж означає "Славновода, Добровода". Щоправда, значення "славний, добрий" у назві *Сунїй* (санскр. *сунея*, хінді *су-пей*) передає префікс *су*, але він тотожний префіксові *ві* – обидва вони надають основному слову вищу якість. Санскр. *пея-пей* "вода" відбите і в назві загальноскіфської релігійної святині – *Ексампей*, про яку ще в V ст. до н.е. пише "батько" історії Геродот.

Стуті "Слава", "Хвала" – одне з імен богині-воїтельки Дурґи, давнє поклоніння якій відбили численні "дівині" й "дівочі" назви по всій Україні і яка з найдавніших часів відома на українських теренах під іменами *Діва-Деві*, *Діва-Обида*, *Опіда*, *Обидоносиця*, *Тірґатао*, *Мокоша*, *Партенос*, *Артеміда*, *Геката*, *Амма*, *Матир* (останні два імені означають "Мати"). В іпостасі воїтельки Діва-Деві "Богиня" була захисницею і берегинею воїнів, матір'ю-покровою Херсонеса Таврійського, літописного Корсуня (нині Севастополь), звідки в X столітті князь Володимир приніс до Києва християнство, привів християнських священиків і привіз християнські регалії. І вона ж, уже як *Мокоша* (інд. *Махеші* "Велика богиня") була захисницею і покровою, Матір'ю Києва, саме їй завдячує життям крилатий вислів *Мати міст руських*. За християнства вона стала Богородицею Покровою, козацькою богинею, іноді зображуваною в короні, в санскриті – *апіда*, чому й завдячують її імена *Опіда* у Геродота, *Діва-Обида* у "Слові о полку Ігоревім" і *Обидоносиця* у "Велесовій книзі".

Санскр. *стуті* "славлення, величання" утворене від санскритської дієслівної основи *сту* "славити, шанувати, величати" й суфікса *ті*, який творить від основ абстрактні іменники й тотожний укр.

тя і *ть* у словах *щастя, буття, каяття* і *радість, гордість, честь*. Існування паралельної форма *штуті* дозволяє співвіднести його з укр. *штити* "шанувати", *штитися* "шануватися", *поштивість*, *поштитися* "пошануватися", *поштивий* "шанобливий, чемний", *честь, почесть, учта-учта* та рос. *чтить, учтивый, учтивость, почтительный, почтенный, почитать, почитатель* і *чтитель*, якому, до речі, тотожне санскр. *стотар-штотар*. У слов'янських мовах вираз *божественна учта* і означає "вшанування-славлення богів", тобто він – смисловий відповідник термінів *пожертвини* й *жертовний обряд*. У значенні "богослужба", "жертовний обряд на честь богів" *учта* вжите у "Велесовій книзі", давньоукраїнській пам'ятці V-IX ст.

Стутьяврата "Славильник", "Величальник" – таке ім'я має в пуранах Хіраньяретас, син царя Пріяврати. Ім'я складають санскр. *стутья+врата*, де *врата* – "звичай, обітниця, закон", *стутья* – "славлення, величання". Тобто ім'я *Стутьяврата* дослівно означає "Чия обітниця – славити".

стханік – термін на означення чиновника, керівника одного з районів давньоіндійського міста, яке ділилося на чотири частини; кожною такою частиною керував *стханік*. Йому підлягав *ґопа-ґопан-ґупан*, у віданні якого перебувало 10, 20 або 40 родин. Термін *стханік* містить санскр. *стхан* "місце, місцевість" і суфікс діяча *ік*, що передає чоловічий рід (жіночий рід передає суфікс *іка*). Тобто українською, де *стхан* має форму *стан*, термін *стханік* означатиме щось на зразок *становий*. З терміном споріднене українське прізвище *Станик*, а з *ґопа-ґопан-ґупан* – слов'янські терміни *жупа, жупан*, прізвища *Жупанич, Жупанчич, Жупанський*, зважаючи на звичне чергування *г-ж* (*ворог–ворожий, могти–можу, Буг–бужани, круг–кружний*).

су – важливий у санскриті префікс, який надає словам, з якими поєднується, вищого ступеня якості і передає значення "дуже, вкрай, особливо, надзвичайно". Винятково плідний у творенні численних індійських високостатусних назв (*Сураштра, Сурадж'я, Сувіра*), імен (*Сушравас, Сукірті, Суяшас* – усі три означають "Преславний") і термінів (*сурадж* і укр. *Сурож* та *Сураж, сувіри* й укр. *сівери*). У давньоукраїнських іменах і назвах відбивається як *су-се-си-сі*. Ось деякі санскритські імена, в яких другі компоненти споріднені з українськими: *Супрія* "Винятково приємний" (санскр. *прія* – укр. *приємний*), *Суґріва* "Прекрасношиїй" (санскр. *ґріва* – укр. *грива*), *Суґопта* "Могутній воїн" (санскр. *ґопта* "воїн" – укр. прізвище *Хопта*), *Судгір* "Премудрий" (санскр. *дгір* "мудрий" – давньоукр. *Дір*, санскр. *Судгір* – укр. *Сидір*), *Судіпта* "Винятково сяючий" (санскр. *діпта* "сяючий, осяй-

ний" – укр. *Диптан*), *Сухаста* "Могутньорукий" (санскр. *хаста* – укр. *кисть*), *Сухріда* "Винятково сердечний" (санскр. *хріда* – укр. *серце*, нім. *herz*, англ. *heart*), *Сумідга* "Щедродайний" (санскр. *мідга* "підношення" – укр. *мзда*), річки *Супея* і *Суджала* "Добровода" – укр. *Супій*, *Супоєць* і *Суджилка*.

Субграта (хінді *Субграт*) "Достойний брат" – у "Махабгараті" син *Девабграти* "Божественного брата". Ім'я утворене з санскр. *су+бграта*, де *бграта* – "брат", *су* – префікс, що надає слову *бграта* вищого ступеня якості. Тобто *Субграта* означає "Добрий-Хороший-Славний брат", *Субрат*, але воно не тотожне російському *собрат*, у якому *со* – префікс спільної приналежності до чогось.

Сувіра (хінді *Сувір*) "Доблесний богатир", "Могутній герой" – інше ім'я Шіви й царя Джаядратхи, ватажка сіндів, котрий в епосі відомий і під іменами *Сіндгураджа*, *Сіндгупаті*, *Сіндгусаувірабгарта* тощо. А також легендарний родоначальник племені сувірів, ім'я якого складають санскр. *сувіра*, де *су* – префікс, що надає основному слову вищого ступеня якості, а *віра вір* – "богатир, герой". Тобто *Сувіра-Сувір* означає "Дужий воїн", Могутній богатир", "Славний герой". Таке ж значення і етноніма *сувіри*, що якнайкраще підходить для етноніма-самоназви. Саме через Сувіру країна сіндів – *Сіндгу* мала й другу назву *Саувіра*, тобто "Сувірина", "Країна Сувіри". А країна *Сіндика* в давні часи була обабіч Керченської протоки, колись Боспору Кімерійського, про неї пише ще Геродот у V ст. до н.е. Саме до Тмуторакані на теренах колишньої Сіндики прагнув добутися новгород-сіверський князь Ігор зі "Слова о полку Ігоревім" і саме чернігово-сіверські князі сідали на престол у Тмутораканському князівстві, коли воно входило до складу Києворуської держави. У "Велесовій книзі" *Севар* – родоначальник сіверів-сіверян, тобто якщо імена *Сувір* і *Севар* тотожні, то тотожні й етноніми *сувіри* й *сівери*. Ім'я *Сувіра* згадується ще у ведах, його там має син царя *Деваширавасса* "Девослава-Богослава". Індійська епічна традиція виводить сувірів від легендарного предка – царя Сувіри, а багато слов'янських племен теж мають своїх легендарних епонімів: чехи – *Чеха*, поляки — *Ляха*, в'ятичі – В'ятка, радимичі – Радима, кияни – Кия. "Велесова книга" пов'язує походження сіверів від легендарного предка на ім'я *Севар*. У сучасних українців побутують імена *Севір* і *Северин*.

Етнонім *сувіри-сівери* тотожний етнонімові *кімери*, а *кімери* – грецька передача етноніма *сувіри-сівери*, грецька мова відноситься до групи мов *кентум*, а індійські та слов'янські мови відносяться до групи *сатем*. Тобто там, де в слов'янських мовах маємо початкове *с*, у

грецькій маємо *к*. Та й іномовне *в* грецька мова часто передає через *м*. Найбільш популярний приклад, що наводиться на доказ цього – передача візантійським імператором та істориком X століття Костянтином Багрянородним слов'янської назви *Новгород* як *Немогардас*. Приклавши цю особливість до етноніма *сівери*, побачимо, що в передачі грецькою етнонім мусив звучати як *кімери*. З чого випливає: *кімери* – ті ж *сівери*. Звідки й закономірний висновок: *Боспор Кімерійський* – це насправді *Боспор Сіверський-Сувірський*, *Кімерійські вали* – *Сіверські-Сувірські вали*, *Кімерійські переправи* – *Сіверські-Сувірські переправи*., а сучасні *Новгород-Сіверський* і *Сіверський Донець* грецькою часів Геродота звучали б *Немогардас Кімерійський* і *Танаїс Кімерійський*.

Судгір "Премудрий" – чоловіче ім'я, яке складають санскр. *су+дгір*, де *дгір* "мудрий", *су* – префікс, що надає основному слову вищої якості. Тобто ім'я означає "Винятково мудрий", "Премудрий". Перший посол Індії в незалежній Україні якраз і звався *Судгір Дсвре*, ще одного посла Індії в Україні звали *Відьябгушан Соні*, де *Відьябгушан* означає "Прикрашений знаннями", "Мудрий", а *Соні* – "Золотий". Прикметно, що резиденція індійських послів знаходиться біля Золотих Воріт, де й пам'ятник Ярославу Мудрому. Імені *Судгір* тотожне українське ім'я *Сидір*. Пор. також ім'я київського князя – *Дір*, при тому що й поляни, за літописом, "мудрі й смислені".

Сукірті "Преславний", "Преслав" – у ведах мудрець-ріші, автор деяких гімнів "Ріґведи". Ім'я складають санскр. *су+кірті*, де *су* – префікс, що надає основному слову (*кірті*) вищої якості, а *кірті* – "слава, хвала", відбите у воїнському імені *Кіртіратха* "Колісниця слави". Синоніми до *кірті* – санскр. *шравас* і *яшас*, яким тотожні укр. *слава* і *яса*. *Кірті* як *Курті* відбите в індоарійському царському імені з держави Мітанні в Малій Азії (II тис. до н.е.) – *Куртіваза* "Славою могутній", що має значеннєвий санскритський відповідник, тільки з переставленими компонентами – *Ваджашравас*. Із санскр. *кірті* споріднені жіноче ім'я *Герда* "Слава" й чоловіче *Ольгерд*, якому тотожне давньоукр. *Всеслав*, давньопруські імена *Girdutte*, *Gerdete*, *Gerdulle* й село *Гердутишко* в колишньому Путивльському повіті (XVI ст.) на Сумщині, точний відповідник якому є на Мінщині, в Білорусі – *Гердуцішкі*.

сураграха "глек для соми" – санскритський термін на означення посудини, у якій тримали суру, "сонячний" священний напій ведійських аріїв. Його складають *сура+граха*, де *сура* – священний хмільний напій, особливо воїнів-кшатріїв і простолюду, а *граха* (хінді *грах*) тотожне українському *глек*. Що суру знали давні українці, засвідчує "Велесова книга", яка добре знає сурицю і навіть описує спо-

сіб приготування й на сонці. Індійському *сура*, з якого постали сучасні українські *суровиця* і *сурівка*, відповідає іранське *хура*, з якого через ланцюжок *хурівка-гурівка* постало укр. *горівка-горілка*.

Сурадж «Сонце» – чоловіче ім'я, надзвичайно активне в творенні двоосновних імен і назв. Його складають санскр. *су+радж*, де *су* – префікс, що надає основному слову (*радж*) вищої якості, а *радж* «правитель, князь, цар». Тобто дослівно *сурадж* «прекрасний владика», з ним співвідносяться *Сурож* у Криму й *Сураж* на Чернігівщині. *Сурож*, нині *Судак*, згадується у літописах з XIII ст., проте історія його набагато давніша – спершу це було тавроруське поселення, а потім відоме як грецьке місто *Сугдея*. «Велесова книга» мовить, що в III ст. до н.е. Сурож захопили греки – цей факт підтверджується як історично, так і археологічно. Початково Сурож був тавроруським містом, а не грецьким, як і Херсонес Таврійський (літописний Корсунь), жителі якого саме в III ст. до н.е. клянуться «оберігати для народу *састер* і не розголошувати нічого потаємного ні еллінові (!), ні варвару». *А састер* це *шастри* – в індійців священні книги. *Сурозьке* – давня назва Азовського моря. У «Велесовій книзі» назва *Сурож* сприймається як «Сонячне місто», що цілком узгоджується з санскр. *сурадж* «сонце».

Проте назва *Сурож* може споріднюватися і з інд. *су+радж'я*, де *радж'я* – «край, країна, держава; князівство, царство». У такому разі *Сурадж'я-Сураж-Сурож* означатиме «Добра країна», «Праведна держава» і буде значеннєвим двійником назви *Сурашитра* (*див.*). «Велесова книга» включає етнонім *сурожці* в сукупний етнонім із п'яти племен – *кравенці*, тобто *українці*. Оскільки етнонім *кравенці-українці* й інші чотири етноніми (*скіфи, анти, руси* й *боруси*), які складають цей сукупний етнонім, означають «коровичі, бичичі, туричі», то таке саме значення мусить мати й назва *сурожці*. Але в такому разі можливе тлумачення назви *сурожці* від санскр. *су+вріш*, де *су* вже відомий нам префікс, а *вріш* «самець, бик, тур», яке на іранському і слов'янському грунті має форми *рош, рос, рус* (початкове *в* може випадати), що й відбили іранські імена *Рустам* і *Руслан* та українські етноніми *руси, русичі, русини* й назви *Русь, Рось, Росава, Роська*, інша назва якої, до речі, *Самець*. Лише в цьому разі етнонім *сурожці* означатиме «коровичі, бичичі, туричі» й узгодиться з іншими чотирма етнонімами, які складають сукупний етнонім *кравенці-українці*. Таке тлумачення підтримує те, що інша назва кримського Сурожа – *Сугдея*, а сурожців – *сугдейці*.

Відомий іраніст В.І.Абаєв цілком слушно припускає, що назва *Сугдея* споріднена з назвою *Согд-Согдіана*, яку мало раньодержав-

не утворення в Середній Азії, жителі якої – *согди, согдійці*. Найдавніша форма назви *Согд* в давньоперських написах – *Сугуда*, в «Авесті» – *Сугда*. А *Сугуда* розкладається на *су+гуда*, де знову бачимо префікс *су*, а *гуда-гуд-гут* (відбите і в етнонімі *гуцули*) – те ж (із нарощеним *д-т*) *го-гу* «самець, бик», тотожне шумерському *гуд* «бик», яке в клинописних текстах часто означає «богатир, герой», оскільки поняття *доблесний воїн* і *бик-тур* (*буй-тур* у «Слові») взаємопов'язані і в епосі взаємозамінні. Тож етнонім *сугуди-согди-сугдейці* означає «могутні бики-тури», «справжні богатирі», він – значеннєвий двійник збірного етноніма *кравенці*, у який і входять сурожці-сугдейці – разом зі скіфами, антами, русами і борусами.

сураджмукхі «сонячноликий» – означення сонячника в індійців, яке складають санскр. *сурадж+мукхі*, де *сурадж* – «сонце», *мукхі* – «подібна, -лика», від *мукха-мукх* – «лик, лице, обличчя», тотожне укр. *маз, миза* (укр. прізвища *Чорномаз, Чорномизий, Біломизий*). Див. *Сурадж*.

Сурадж'я – синонім до назви *Сураштра*. Назву складають санскр. *су+радж'я*, де *радж'я* – «край, країна, держава», *су* – префікс, що надає основному слову (*радж'я*) вищої якості. Тож *Сурадж'я* означає «Добра країна», «Праведна держава», іншими словами, «Праведна-Доброчесна країна-держава». Можлива спорідненість із давньоукраїнськими назвами *Сурож* і *Сураж*, тобто намічається ланцюжок *Сурадж'я-Сураж-Сурож*. Особливо цікавий тут кримський *Сурож*, згадуваний літописами з XIII ст., спершу тавроруське поселення, засноване у VIII ст. до н.е. «Велесова книга» мовить, що в III ст. до н.е. Сурож захопили греки. Тож початково Сурож був тавроруським містом, а не грецьким, як і Херсонес Таврійський (літописний Корсунь). У «Велесовій книзі» назва *Сурож* теж сприймається як «Сонячне місто», а *Сураж* на Чернігівщині – різновид назви *Сурож*, причому фонетично ближчий до санскритської. «Велесова книга» має і етнонім *сурожці*, який разом з етнонімами *скіфи, анти, руси* й *боруси* складає сукупний етнонім *кравенці*. А *кравенці* – найдавніша (V-IX ст.) на сьогодні фіксація сучасного етноніма *українці*. Оскільки сам етнонім *кравенці* й інші чотири етноніми, які складають його, означають «коровичі, бичичі, туричі», то таке саме значення мусить мати й назва *сурожці*, інша назва яких – *сугдейці*. Це наштовхує на думку, що може бути й інше тлумачення назви *Сурож* – від санскр. *су-вріша* «прекрасний самець-бик», або, що одне й те саме «могутній самець-бик». Це санскр. *вріш* «самець, бик, тур» на іранському і слов'янському грунті (через відпадіння початкового *в*) має форми *рош-рос-рус*, що й відби-

ли іранські імена *Рустам* і *Руслан* і давні назви *Русь, Рось, Росава, Роська* (інша назва – *Самець*) та етноніми *руси, русичі*. У такому разі етнонім *сурожці*, отже, *сугдейці* справді означає «бичичі, туричі» й цілком узгоджується з іншими чотирма етнонімами сукупного етноніма *кравенці-українці*.

Суратха «Прекрасна колісниця» – поширене чоловіче ім'я, яке мали, зокрема, цар із династії Пуру, цар країни Тріґарти, син Друпади – царя країни Панчали, син *Джаядратхи*, воїн-каурава, інші міфологічні й епічні персонажі. *Су* тут префікс, що надає основному слову (*ратха* «колісниця») вищої якості і перекладається як «добрий, чудовий, винятковий, неперевершений», він відбитий в українських іменах *Севір* і *Сидір*, назві *Супій* та етнонімі *сівери*.

Сураштра – добре відома давньоіндійській історії країна в північно-західній Індії, входила до складу *Ґуджарраштри* (Ґуджарату), нині частина штату Ґуджарат. У буддійських джерелах назва її – *Сураттха, Суратта*, з якого згодом постало *Сурат*, де *рат* – залишок первісного *раштра-ратта*. Назву складають *су+раштра*, де *раштра* "країна, держава", *су* – префікс, який посилює значення основного слова (*раштра*), відбитого в козацьких прізвищах *Розтропа, Розтрипа, Роструxан, Лаштабида, Лаштабедін, Лаштабега, Лаштабека*. Тобто *Сураштра* означає "Добра держава", "Праведна країна". Найцікавіше те, що *Сураштра* виявляється семантичним двійником назви *Україна*, якщо зважити, що індійському префіксу *су* відповідає іранське *ху-гу*. Тоді назви *Су-раштра* і *Ґу-країна* мають однакову структуру й значення, бо перші компоненти в них тотожні етимологічно (походженням і значенням), а другі – семантично, значеннєво. Між Сураштрою і Україною простежуються й інші прикметні зв'язки. Основна людність Ґуджарату й Сураштри – *ґуджари*, нині *ґуджаратці*, батько індійської незалежності – Махатма Ґанді якраз виходець із ґуджарів-ґуджаратців, він – *ґуджарин*. А ґуджари співвідносяться з літописними хозарами, які залишили в українській історії помітний слід. Сураштрою часів "Махабгарати" правили *ядави*, тотожні літописним *ятвягам*, а ядави – плем'я *Крішни-Чорнобога* і його старшого брата *Баладеви-Білобога* – імена обох рясно відбиті в запорозьких козаків і сучасних українців. Дружиною Баладеви була *су-раштрійська*, тобто *ґу-країнська* царівна *Реваті*, брата якої звали *Ревати*, а діда – *Рева*. Українці ж мають прізвища *Рева, Реут, Ревут, Ревутенко, Ревуцький* і багато інших – лише «Реєстр» 1649 р. засвідчує понад 40 різновидів подібних козацьких прізвищ.

Сустута «Винятково славлений-шанований» – чоловіче ім'я,

яке, зокрема, мали царі й царевичі в епосі. Ім'я складають *су+стута*, де *стута* «славлений, шанований», а *су* – префікс, що надає основному слову вищого ступеня якості і в різних контекстах означає «добрий, славний, видатний, великий, дужий, могутній». Він тотожний префіксові *ві*, що його ми бачимо в польській назві *Вістула* (назва Вісли в латинських джерелах) й українській *Въстугна* (давня фіксація назви *Стугна*). Тому санскр. *Сустута* має і форму *Вістута*, як санскр. *Сушравас* має і форму *Вішравас* «Преславний», які тотожні слов'янським *Сеслав* і *Віслав*; жіночий варіант останнього має сучасна польська поетеса й Нобелівська лауреатка *Віслава* Шимборська. В Україні основа *сту-став* відбита в етнонімі *ставани*, тотожному етноніму *слов'яни*, у річкових назвах *Стубла, Стуга-Стугна-Стужиця* й *Ствига*, в українських прізвищах *Ставній, Ставнійчук, Ставицький*.

Сушравас «Преславний», «Преслав» – чоловіче ім'я, яке складають санскр. *су+шравас*, де *су* – префікс, що посилює значення основного слова, відбите в українській мові як *се-си-сі*. А *шравас* тотожне українському *слава*. Прямий слов'янський відповідник індійського імені *Сушравас-Сушрав* – *Сеслав*, яке теж означає «Преславний», «Преслав». *Сеслав* – семантичний двійник слов'янських імен *Богуслав, Борислав, Віслав, Переяслав, Болеслав, В'ячеслав*, де перші чотири мають своїх індійських двійників – *Багушравас, Бгурішравас, Вішравас* і *Пар'яшравас*. Синоніми імені *Сушравас* – *Сукірті* та *Суяшас*, де *яшас* споріднене з давньоукр. *яса* «слава».

Суяшас «Преславна», «Преслава» – ім'я дружини царя Діводаси, згадуваного ще у ведах, яке складають санскр. *су+яшас*, де *су* – префікс, що надає основному слову (*яшас*) вищої якості, а *яшас* «слава», тотожне давньоукр. *яса* «слава». Цар Діводаса у ведах – батько знаменитого царя *Судаса*, ім'я якого тотожне сучасному українському прізвищу *Судас* (похідне – *Сдасюк*). Є і чоловіче ім'я *Суяшас* «Преславний», «Преслав», його, зокрема, мав у пуранах царевич. Семантичні двійники імені *Суяшас* – *Сушравас* і *Сукірті*.

Такшака (хінді *Такшак*) "Тесляр" – в індійській міфології божественний тесля, будівничий, архітектор богів, ім'я якого у ведах – *Тваштар* "Творець", відбите у "Велесовій книзі" як *Твастир*. *Такшак* звали сина Лакшмана і його дружини Урміли, ім'я якої перегукується з ім'ям *Уміла* у матері Рюрика; Лакшман (латис. *Лаймон*) – брат царевича Рами по батькові (матері в них різні). Ім'я *Такшак* мають персонажі індійської міфології та епосу, зокрема, божество – дарувач дощу та цар змиїв, що живе при дворі *Варуни* – бога морів і водних просторів і один із восьми змиїв, які прикрашають вбрання Шіви (змії пов'язані з дощем і родючістю). Ім'я *Таксак* (*Ταξακις*) мав скіфський цар і воєначальник, ватажок одного з трьох загонів скіфського війська, які протистояли навалі перського царя Дарія у Північне Причорномор'я (інші ватажки – *Ідантирс* і *Скопасис*). Іраніст В.І.Абаєв тлумачить ім'я *Таксак* як «Прудкий олень», але насправді воно споріднене з санскритською дієслівною основою *такш* «тесати, стругати, виготовляти, надавати форми».

Тапаті – дочка Сонця, мати легендарного царя Куру, родоначальника племені *куру*, в епосі – *каурави-кавраві*. Ім'я тотожне імені скіфської богині *Табіті* в Геродота – богині сімейного огнища, якій відповідають грецька Гестія і латинська Веста. Воно сходить до санскритської дієслівної основи *тап* «нагріватися, горіти, палати, топити (в печі)», з якою споріднені укр. *тепло, теплий, топити* «палити». Зазначимо принагідно, що саме скіфи очолюють перелік п'яти племен в сукупному етнонімі *кравенці* «коровичі, бичичі» – давній формі сучасного етноніма *українці*, з яким споріднене інд. *каурави-кавраві*. Прикметно й те, що нащадки Тапаті означуються як *тапатья* «тапатині», «сини Тапаті», що є безперечним відлунням матріархальних часів.

Тваштар (*Тваштрі*) «Творець», досл. «Тесля» – давнє ведійське божество, належне до старшого покоління богів, так званих асурів.

Має безпосередній стосунок до вогню, особливо до священного хмільного напою соми, найпершим хранителем якої він і був. Відтіснений Індрою з панівної позиції, у пантеоні «Рігведи» він уже займає підлегле становище божественного майстра-теслі, який витесує-виточує для Індри його грізну булаву-ваджру, для Брихаспаті – бойову сокиру, для амріти – чашу. Сином Тваштара у ведах вважається триголовий змій *Вішварупа* «Всеформний», інакше *Трішірас* «Триголов», якого вбив Індра. Деякі міфи мовлять, що Тваштар і створив могутнього змія Врітру, аби покарати Індру за смерть сина. Тваштар уподібнюється до Гефеста чи Вулкана античної міфології, у «Велесовій книзі» він – *Твастир*. Боспорські написи подають цілі списки переможців змагань на честь Гефеста, серед яких до десятка імен *Сінд, Сіндок, Сіндей*, які відбивають етнічну належність їхніх носіїв до сіндів-індів. В епосі Тваштарові тотожний Вішвакарман «Творець світу», зодчий богів. Синонім – *Такшака*.

Томара «Томари», « Списники» – раджпутський рід, з нього походили царі, які в VII-XII ст. правили в Делі. Має своїх кровних родичів в Україні – український шляхетський рід половецького походження *Томари*, який дав Україні мужніх козаків, кошових отаманів і козацьких полковників, дипломатів і навіть сенатора й київського градоначальника. З половецьких Томарів походила *Гурандухт* – дружина грузинського царя Давида Будівничого (1073-1125) і прабабуся знаменитої грузинської цариці Тамари (*Тамар*), ім'я якої і відбило приналежність до цього половецького роду. Гурандухт – сестра половецького князя Кончака, вона – тітка *Кончаківни*, невістки новгород-сіверського князя Ігоря. Тож і Кончаківна – томарчанка, а сам Ігор на три чверті половчанин. У полтавських поміщиків Томарів певний час жив і навчав їхніх дітей Григорій Сковорода. У Чернігівському повіті було село *Томарівка*, у Переяславському – хутір *Тамарин* і село *Тамарівка* (*Томарівка*), яке належало Кирилові Розумовському (1728-1803), останньому гетьманові Лівобережної України (1750-1764). Сучасні українці мають прізвища *Томар, Томара, Томарко, Томурко, Томарчук, Томаренко, Томарченко* (іноді з першим ***а*** або ***у*** замість ***о***). Командир взводу *Томарді М.М.* у серпні 1919 р. боронив Бровари від денікінців. Хоча вважається, що половці тюркомовні, але тюркські мови назву *Томара* задовільно не пояснюють. Зате в санскриті *томара* означає "спис", тобто *томари* – це «списники», «озброєні списами». Чоловіче воїнське ім'я *Томар* «Списник» означує Шіву – витязя в тигровій шкурі, а жіноче ім'я *Томара* «Списниця» – його войовничу дружину. Поклоніння обом рясно відбите в українських прізвищах і назвах.

Томарадгара «Списник» – чоловіче воїнське ім'я, яке складають санскр. *томара+дгара*, де *томара* – «спис», *дгара* – «держець», споріднене з укр. *держати*. Санскр. *томара* «спис» дало назву знаменитому раджпутському роду – *Томари*. *Томара* також – імена Шіви та його дружини Дурґи-Деві, тлумачені відповідно «Списник» і «Списниця». В Індії Дурґа-Деві зображається з різноманітною зброєю в десятьох руках, що символізує захист 10 сторін світу (8 сторін світу, верх і низ). В одній із рук – тризубець, ще в одній спис. Зображається богиня і дворукою, лише зі списом – саме такі її зображення властиві херсонеським монетам III-II ст. до н.е., а вона була покровителькою і захисницею Херсонеса Таврійського, літописного Корсуня.

Трасадасью «Перед ким трусяться вороги» – ім'я царя Сонячної династії, син царя Пурукутси, якого приписи радять згадувати у вранішніх молитвах. Утворене з санскр. *траса+дасью*, де *дасью* – ворожі богам-девам демони, яких долають Індра й Аґні, а *траса* сходить до санскритської дієслівної основи *трас* «тремтіти, боятися», спорідненої з укр. *труситися, трястися*.

трета «трійця» – сукупне означення трьох священних, так званих *ведійських вогнів* у давніх текстах, які мають назви *ахаванія* – священний вогонь, запалюваний для жертвоприносин; *ґархапатья* – хатній вогонь, *дакшінаґні* «південний вогонь», розміщуваний біля південного входу в святилище. Давніші тексти називають 5 священних вогнів. Добутий тертям вогонь спершу несуть до круглого підвищення (або круглого заглиблення) на захід від вівтаря – тут запалюється родинне вогнище *ґархапатья* – на ньому готуються жертовні страви для людей, його глава родини має підтримувати упродовж всього життя й передати сину. Жарини від ґархапатьї переносять до напівкруглого підвищення або ямки для *дакшінаґні* «південного вогню». Третій вогонь, *ахаванія*, на якому готуються жертовні страви для богів, запалюється східніше вівтаря, на квадратному підвищенні (чи в квадратній ямці); жарини для нього беруться від *дакшінаґні* – південного вогню, на якому готують страви для предків. Це і є *три ведійські вогні*. Отже: кругле підвищення (заглиблення) на захід від вівтаря – *ґархапатья*, напівкругле підвищення або заглиблення на південь від вівтаря – *дакшінаґні*, квадратне підвищення чи заглиблення на схід від вівтаря – *ахаванія*. Тобто сторонам *захід-південь-схід* відповідають *коло-півколо-квадрат*.

Тріакша (*Тр'якша*») Триокий» – ім'я-епітет Шіви, який мав на лобі третє око, яким міг спалити світ; ним, зокрема, він спопелив бога кохання Каму, коли той пустив у нього одну з п'яти своїх квіткових

любовних стріл і перебив його відлюдницьке зосередження. Ім'я творять санскр. *трі+акша*, де *трі* – «3», *акша* – «око». Інші імена Шіви цього значення: *Тр'ямбака, Трічакшус, Трілочана, Трінаяна, Трінетра.*

тріварга «три цінності» – три основні фактори або три цілі, до яких, за філософсько-етичними уявленнями індійців, має прагнути в житті людина. Термін складають санскр. *трі+варга*, де *трі* – «три», *варга* – «клас, різновид, цінність». Ці три цінності: віра-закон-*дгарма* – служіння релігії, науці або громаді, вигода-*артха* – накопичення багатства й матеріальних цінностей, кохання-*кама* – прагнення чуттєвих насолод. Ці три фактори мають перебувати в цілковитій рівновазі, проте один із них має бути провідним. Так, за «Махабгаратою», провідним є закон-дгарма, за «Артхашастрою» – користь-артха, за «Камасутрою» – кохання-кама. Дгарму формують *шастри* – священні книги стародавніх індійців, а їх знали предки сучасних українців, про що свідчить *Херсонеська присяга*, у якій руси-таври, жителі Херсонеса Таврійського, літописного Корсуня, звідки в X ст. прийшло християнство до Києва, клянуться у III ст. до н.е. оберігати *састер* від еллінів і варварів. Дгарма – ведійська *арта-ріта*, з якою споріднені укр. *лад* і назва *Артанія*, яка означує одну з трьох частин Києворуської держави. На дгармі-арті тримається упорядкований, справедливий і праведний світ, його моральні й етичні норми. Вищий вияв дгарми – держава, яка сповідує, покріплює і захищає її. Інд. *дгарма* й укр. *держава* – споріднені, у них спільна основа *дгар* «держати, тримати». Дгарму-арту уособлює бик-тур – втілення досконалої краси, нездоланної могутності й божественності, він, за ведами, тримає небо, землю і повітряний простір між ними. Як на опорах тримається міст, так і світ тримається на бикові-дгармі, а мостова опора в українській мові – *бик*. Історія Трипілля проходить під знаком Бика, тож трипільці знали дгарму-арту, закон, лад. А країна, де поклонялися бикові-туру, вважалася праведною і чеснотливою. Україна на давніх астрогеографічних картах розміщена під знаком Тельця-Тауруса, тобто Бика-Тура. Тож давні українці добре знали дгарму. А санскр. *кама* «любов, кохання» відбите в імені *Камасарія*, яке мали дві боспорські цариці IV і II ст. до н.е. Тож і поняття *кама* знали на теренах Давньої України.

тріварга «три різновиди» – три категорії людей: друг, ворог і той, хто найдужчий. Термін складають санскр. *трі+варга*, де *трі* – « три», *варга* – «стан, верства, клас, розряд, група», воно відбите в скіфському терміні *ґауварга*, у Геродота *ґеоргой*, яким він означує певну частину скіфського суспільства і яке тлумачили як *скіфи-землероби*.

Дослідників постійно дивувало, що є *скіфи-землероби* й *скіфи-орачі*, протиставлювані одні одним, хоч у грецькій мові *georgoi* і *aroteroi* – синоніми й відбивають однаковий господарський уклад. Але насправді *скіфи-georgoi* не господарська характеристика, а адаптація місцевої, скіфської назви *ґауварґа*, аналогічного іншій скіфській назві – *хаумаварґа*, засвідченій у давньоперських клинописних текстах. *Ґауварґа-георгой* тотожне санскр. *ґоварґа-ґауварґа*, яке означає «верства бичичів-туричів», тобто «верства воїнів», оскільки поняття *хоробрий воїн* і *бик* у давніх уявленнях ототожнювані й взаємозамінні. Індоіран. *ґау-ґо-ґу* означає «самець, бик», тому й *ґауварґа* означає «верства бичичів». Індоіран. *ґау* «бик, корова» греки сприйняли як своє *ґео* «земля», але індоіран. *ґо-ґу-ґау* теж має значення «земля» – у давніх уявленнях корова й земля ототожнювалися, вони обидві вважалися годувальницями людей. Тож Геродотові *скіфи-георгії* ніякі не скіфи-землероби, вони скіфи-кшатрії – воїнська верства в скіфському суспільстві, а *скіфи-хаумаварґа* – жрецька. А що скіфи знали поділ суспільства на чотири стани, засвідчує той же Геродот, коли переповідає скіфську легенду про 4 магічні дари, що впали з неба й далися до рук наймолодшому з трьох братів – Колаксаєві.

тріведа «три веди» – сукупне означення трьох найраніших у часі вед – «Ріґведи», «Самаведи» і «Яджурведи»; четверта, «Атхарваведа», долучилася потім, через що постав термін *чатурведа* «чотири веди». Термін утворюють санскр. *трі+веда*, де *трі* – «три», *веда* «знання, відання, наука», від дієслівної основи *від-вед* «відати, знати», від якої в українській та індійських мовах постала величезна кількість слів. «Велесова книга» зберегла це унікальне й винятково важливе для вітчизняної історії слово *тривіди*, якому тотожне санскр. *тріведа*. А це незаперечно засвідчує, що давні українці знали веди. В той же час *тривіди* своєрідний часовий індикатор, бо засвідчує: давньоукраїнська пам'ятка пише про часи, коли давні індійці та українці знали лише три канонічні веди, а не чотири, як пізніше. Тобто термін *тривіда-тріведа* відбиває надзвичайно давні, іще ведійсько-кімерійсько-трипільські часи. Високостатусне прізвище *Тріведі* «Триведний» постало з означення людини, яка досконально знала три веди, що засвідчувало її високу вченість.

Тріврішан «Трибик», «Тривіл» – чоловіче ім'я, його мав син царя *Трідганвана* «Трилукого» і батько Трайяруни, який, у свою чергу, був батьком царя Трішанку, який за життя схотів потрапити на небо, але боги скинули його звідти і він завис між небом і землею. Ім'я складають санскр. *трі+врішан*, де *трі* – «три», *врішан* – «самець, бик;

жеребець». Саме з санскр. *вріша* (хинді *вріш*) «самець, бик» споріднене ім'я *Влес-Велес*, етноніми *русь, руси, русичі* й *русини*, назви *Русь, Рось, Росава, Роська*, яка, до речі, має і назву *Самець*, терміни *рисак, рись, лис, лошак*, Із *вріша*н, яке має і форму *русан* (початкове в може відпадати), постало ім'я *Русан*, від якого утворені назви *Русанів* і *Русанівка*; за цим же зразком утворені імена іранського походження *Рустам* і *Руслан*.

тріданда «трикий» – потрійний посох брахмана-відлюдника, який зрікся мирського світу і тримає в правій руці посох у вигляді з'єднаних разом трьох довгих київ. Символізує потрійний контроль – думкою, словом і дією. Термін утворений від санскр. *трі+данда*, де *трі* – «три», *данда* – «кий, палиця, посох, патериця, жезл, скипетр». Ім'я *Данда* «Кий» у «Махабгараті» має цар, що правив країною *Дандадгара*, у «Рамаяні» *Дандака* – священний ліс, де жили славетні мудреці й ревні відлюдники. Квітуче місто *Дандака* знають у Криму-Таврицї II та IV ст. Птолемей і Амміан Марцеллін, на Південному Бузі і в Криму жили індоарійці-*дандарії* «киедержці», «кияни», які входили до складу Боспорської держави і писемно засвідчуються упродовж тисячоліття, починаючи з V ст. до н.е. У запорозьких козаків "Реєстр" 1649 року фіксує прізвища *Динда* й *Динденко*. Семантична тотожність імен *Данда* й *Кий*, назв *Дандака* й *Київ*, етнонімів *дандарії* і *кияни* підтверджують реальне існування слов'янського імені *Кий* і князівський статус Кия, легендарного засновника Києва, які обгрунтовують і назву *Київ*, бо слово *кий* ще у XVIII ст. мало в українців значення «жезл, скипетр, булава».

тріданша «тридцять» – загальне означення кількості богів індійського пантеону. Термін складають санскр. *трі+даша*, де *трі* – «три», *даша* «десять; десятка». Тобто числівник *тріданша* дослівно означає «тричі по десять», причому спосіб творення його в санскриті такий самий, як і в давньоукраїнській мові – *тридесять* «30». Із цим числівником у санскриті існує низка імен на означення богів: *Тріданшендра* (*тріданша* «30»+*індра* «цар») «Цар тридцяти (богів)» – Індра, *Тріданшешвара* (*тріданша+ішвара* «владика») «Владика тридцяти (богів)» – Індра, Шіва, Агні, Варуна і Яма, *Тріданшешварі* «Владичиця тридцяти (богів)» – богиня-воїтелька Дурга тощо.

Трідганван «Трилукий» – цар Сонячної династії, дід Трішанку, давнього мудреця і правителя Айодг'ї, який вирішив живим піднятися на небо, але був скинутий звідти богами й завис між небом і землею, перетворившися на зірку. Термін складають санскр. *трі+дганван*, де *трі* – «три», *дганван* – «лук». Санскр. *трідганван* сукупно означує

три луки, які символізують владу, назва їх *сама*, *дама*, *данда*.

Трідіва «Тринебесна» – річка в давній Індії, назву складають санскр. *трі+діва*, де *трі* – «три», *діва* – «небесний, божественний». На Чернігівщині є річка *Дива*, притока Ревни, а по всій Україні – численні «дівині» й «дівочі» річкові назви. *Трідіва* також – третє, вище небо, яке ототожнюється з небесним раєм-*сварґою*, світлим світом, де перебувають боги і владарює Індра – цар богів і куди потрапляють земні праведники й героїчно полеглі воїни.

трікона «трикутник» – давній символ, у різних варіаціях частий на численних трипільських пам'ятках. Уособював чоловіче й жіноче начало: трикутник вершиною вгору символізував чоловічу творчу силу, вершиною вниз – жіночу (санскр. *шакті*). Накладання цих трикутників один на один творить шестикутник – неодмінний атрибут і сучасних індійських весіль, що символізує єднання двох творчих енергій, які породжують нове життя. На щитах *раджпутів* – індійських «козаків», які мовно й етнічно споріднені з українськими половцями й печенігами, зображався тризуб або трикутник вершиною вгору, а на шаблях – трикутник вершиною вниз. Шаблю і індійському, і українському козакові, коли він вирушав у похід чи на битву, мала подавати мати, дружина або кохана, бо шабля – своєрідне уособлення жіночої енергії; вважалося, що жіноча енергія, поєднана з чоловічою, робить воїна непереможним. Недарма в українських піснях і думах шабля – улюблена й віддана дружина. Термін утворений від санскр. *трі+кона*, де *трі* – «три», *кона* «кут; край». Синонім – *трібгуджа*, досл. «три руки».

трілока «три світи» – згідно з традиційною індійською космографією, розрізняються три світи: небо, або небесний рай-*сварґа*, земля – *бгумі* й підземний світ – *патала*. Термін складають санскр. *трі+лока*, де *трі* – «три», *лока* – «місце, край, країна, земля, світ», споріднене з латин. *locus* "місце", звідки й *локальний* «місцевий», *локалізувати* «розміщувати, розташовувати». Різновиди терміна – *траялока* і *локатрая*. Скіфи добре знали небо-сварґу, що засвідчують імена їхніх царів – *Спаргапіт*, тотожне індійському *Сварґапаті* «Володар сварґи», тобто «Індра», бо володарем неба-сварґи був саме Індра, якому тотожний давньоукр. *Перун*. Добре знали небо-сварґу й давні українці, що засвідчує «Велесова книга», де часто згадуються і сварґа, і Індра. Термін *трілока* активно творить високостатусні двоосновні імена, особливо на означення богів: *Трілокатман* «Душа трьох світів» – Шіва, *Трілокачандра* «Осявальник трьох світів» – Місяць, *Трілоканатха* «Владика трьох світів» – Індра й Шіва, *Трілокавіра* «Герой

трьох світів» – буддійське божество, *Трілокеша* «Владика трьох світів» – Шіва, Вішну й Сонце-Сур'я, *Трілокінатха* «Цар трьох світів» – Вішну, *Трілокіджіт* «Завойовник трьох світів».

Трілокачандра «Осявальник трьох світів» – Місяць, ім'я-епітет складають санскр. *трілока+чандра*, де *трілока* – «трисвіт», *чандра* – «місяць», відбите в українських назвах і прізвищах як *шандра*; прізвище, село й річка *Шандра* засвідчені на Київщині, в Індії теж є річка *Чандра*. Взагалі санскр. *чандра* «місяць» винятково активне в творенні індійських імен і назв.

Трімадгура «Тримедий» – чоловіче ім'я, яке складають санскр. *трі+мадгура*, де *трі* означає «три», *мадгура* – «медовий», від санскр. *мадгу* «мед».

трімурті «триобраз, трилик» – в індійській міфології трійця богів, що уособлює повноту буття і космічного процесу, співвідносна з давньоукраїнською *Трійцею-Трояном-Триглавом*. Термін складають санскр. *трі+мурті*, де *трі* – «три», *мурті* – «обличчя, подоба, лик». Космічний процес має три найважливіші стадії – виникнення світу, його існування й загибель, що здійснюються під егідою трьох верховних богів: Брахми – творця, Вішну – охоронця й Шіви – руйнівника світу. Вони втілюють єдність усіх космогонічних функцій і співвідносяться з тризубом-трішулою, у якому Брахма уособлює праве, Вішну – ліве, а Шіва – середнє вістря; останній іконографічно й зображається з тризубом. У філософському плані ці троє божеств розглядаються як втілення трьох *гун* (якостей): Брахма – *раджас* (активність, дієвість), Вішну – *саттва* (врівноваженість, свідомість), Шіва – *тамас* (пасивність, інертність). Поклоніння цим трьом божествам, надто Вішну й Шіві, на різних рівнях (особливо в імено- й назвотворенні) рясно відбите на теренах Давньої України. З основою *Троян* в Україні зафіксовано три десятки топонімів і гідронімів. На Житомирщині є село *Троянів*, там і річка *Троянівка*. Територія села була заселена ще в III тис. до н.е., тут знайдено цікаві керамічні статуетки. Назва пов'язується з іменем слов'янського язичницького божества *Троян*, яке дослідники вважають і венедським. Прикметно, що в селі засвідчене прізвище *Вендер*, споріднене з індійським чоловічим іменем *Вандар*, що сходить до санскритської дієслівної основи *ванд* «хвалити, славити, величати». Тобто виходить, що укр. *слав* й інд. *ванд* – семантичні двійники, а *слов'яни* (точніше, *слав'яни*) й *венеди* – семантично тотожні назви. Це засвідчує і «Велесова книга»: «І се венеди осіли на землі, де сунє Сурь (*Сонце-Сур'я*) спить вночі на златім ложі. І там їхня земля. Се Сварог отцям казав про них, що то також брати наші суть у тому

краї». У «Слові о полку Ігоревім» є вираз *земля Трояня*. Назва з числівниковою семантикою *три* може нести ідею трьох земель, територій, князівств, царств (пор. *Тріполітанія, Троада, Троя*). Тоді *Троянь* означатиме «Трицарство», що має під собою реальний грунт, бо арабські автори на теренах Давньої України фіксують якраз три державні утворення – *Куявію, Славію, Артанію*. Якщо виходити з літописної легенди про Кия, Щека й Хорива, сукупним терміном *Троянь* могли означуватися землі (володіння, князівства, міста) саме цих трьох братів. А якщо виходити з існування у давніх слов'ян божества – *Троян* (*Триглав*), тотожного індійському *Трімурті*, то *Троянь* означатиме й територію (князівство, царство), де шанувалися ці божества, рясно відбиті в давніх і сучасних українських прізвищах і назвах, їх знає «Велесова книга». *Троянь* може означати й «Тримісто», і тоді ця назва – семантичний двійник назви *Трипілля*, яке має двох своїх індійських двійників (*Тріпура* – міфічне місто й сучасний штат) і одного близькосхідного – *Тріполі* (столиця Лівії).

Троян – старе русло Дніпра під Вишгородом на Київщині й потік на Івано-Франківщині. Є *Троянка* – річка в басейні Південного Бугу, село на Кіровоградщині й гора на Сумщині, *Троянівка* – річка на Житомирщині й село на Полтавщині., *Троянське* в колишньому Миргородському повіті. На Київщині *Вал Троянів* і *Троянів Вал*, під Києвом урочище *Трояновщина*, у Києві *Троєщина* – історична місцевість, а нині район Києва. Місцевість *Троян-Дуб* є на Берестейщині, з нею пов'язана низка народних переказів (тут зароджувалась і перша сотня УПА). В українців побутують прізвища *Троян* і *Трояновський*, є рослини *троян, трилисник, трой-зілля*. Прикметно, що одяг жерця на статуетці, знайденій у шарах Хараппської культури (III-II тис. до н.е.), одночасній з Трипільською, всипаний трилисниками, що засвідчує священність рослини з трьома листками в індійців і праукраїнців з найдавніших часів. Назва споріднена із санскр. *трая* «потрійний, троїстий, тричленний», а також «трійка, трійця, тріада (предметів, божеств, міст, племен, вед)»; «Велесова книга» знає термін *тривіда*, якому тотожне санскр. *тріведа* «три веди». Що засвідчує: був найдавніший (ведійсько-кімерійсько-трипільський) період, коли предки індійців та українців знали лише три веди, а не чотири, як пізніше. У річкових назвах *Троян* може означувати місце, де зливаються або беруть початок три річки, що підтверджують індійські факти: на означення Ґанґи, священної ріки індійців, є назви *Трідгара* «Трипотічна», *Трісрота* «Триджерельна», *Тріпатхаґа* й *Тріпатхаґаміні* «Біжуча трьома шляхами, Трипутня» (санскр. *патх* й укр. *путь* тотожні), *Три-*

шулаґанґа «Тризубна Ґанґа» (санскр. *трішула* «тризубець», де *шула* «вістря», споріднене з укр. *шило*). Місце, де зливаються три священні індійські ріки – Ґанґа, Ямуна й Сарасваті, називається *Трівені* «Трикосна, Яка має три коси». Засвідчені також давні річки *Трідіва* «Тринебна» й *Тришанку* «Трисвятна». Щодо гір є назви *Трікакуд* «Триверхшинна» (також епітети Вішну й Крішни) і *Тріпирнґа* «Трирога».

Трінатхаґа «Плинуча трьома шляхами», «Трипотічна» – означення священної Ґанґи, яка спершу текла на небесах, а тоді Шіва, щоб запобігти руйнуванню землі, прийняв її потоки на себе, і вона, стікаючи по його тризубцю, потекла трьома потоками, через що й інша її назва *Трішулаґанґа* «Тризубцева Ґанґа». Назву складають санскр. *трі* «три»+*натха* «шлях, дорога», якому тотожні укр. *путь* та англ. *path*, а *ґа* «іти, бігти, текти, плинути», відбите в укр. *дорога*. Синонім – *Трінатхаґаміні*.

Трінура «Тримісто» – міфічне місто з трьох фортець – золотої, срібної і залізної або обнесене трьома валами – золотим, срібним і залізним, що їх сбудував Мая – зодчий асурів, старших братів богів-девів. За неправедність і безвір'я його спопелив вогненною стрілою Шіва. У джерелах є згадки про «потрійне місто», яким боги відгородили місце для пожертвин від зазіхань асурів; у ритуалі цьому мотиву відповідав трикратний обхід місця пожертвин з вогнем по колу за сонцем. У «Махабгараті» – три неприступні міста, які бог-творець світу Брахма подарував асурам за їхнє ревне подвижництво: залізне – на землі, срібне – в повітрі, золоте – на небесах. Зруйнувати його міг тільки Шіва, причому тільки однією стрілою, що він згодом і зробив, коли асури спробували відібрати у богів владу над світом і розв'язали з ними жорстоку війну. За унікальних астрономічних обставин – всі три міста, що доти, певно, рухалися як планети по різних орбітах, зблизились, а коли опинилися на одній лінії, їх усі три й пронизав Шіва єдиною стрілою. У кам'яній і бронзовій скульптурі існує кілька варіантів іконографічних зображень Шіви-*Трінурантаки* «Руйнача Трінури». На земному рівні дія міфу традиційно прив'язується до міста Трінурі (Деор) на річці Нармада в Центральній Індії. Назву *Трінура* (хінді *Трінур*) складають санскр. *трі* «три+*нура* (хінді *нур*) «місто», первісно «укріплення, фортеця», відбите в українських назвах міст як *піль* (*Бориспіль, Вишпіль, Вишнопіль, Костопіль, Тернопіль, Ямпіль*). Інд. *Трінура* споріднене з укр. *Трипілля*, що його має нині село на Київщині біля гирла річки Стугни, на правому березі Дніпра, яке дало назву знаменитій Трипільській культурі і назву якого пояснюють як «Три поля» або «Три пілі (болота)». Назва *Трінура* має і форму *Трінур*,

що співвідноситься з давнішою назвою Трипілля – *Треполь*. У сучасній Індії є штат *Тріпура*, на Близькому Сході – місто *Тріполі*, нинішня столиця Лівії, всі вони етимологічні двійники назви *Трипілля*, тобто їх назви мають спільне походження і однакове значення. З назвою *Тріпура* пов'язана низка імен Шіви, який у міфах постає руйнівником Тріпури. Навіть одна упанішада має назву *Тріпуропанішада*, тобто *Тріпурська упанішада*, а упанішади – різновид ведійської літератури, які тлумачать і роз'яснюють прихований зміст вед.

Тріпура (наголошене *а*) «Тріпурська» – ім'я богині-воїтельки Дурґи, дружини Шіви, інше ім'я якої – *Діва-Деві* «Богиня», відбите в численних «дівочих» і «дівиних» назвах по всій Україні. Санскр. *деві* «богиня» споріднене з укр. *діва*, *дівчина*, що відбиває високий соціальний статус жінки у давнину й сходить до часів матріархату, вплив якого в українців відчутний і досі, особливо у весільному обряді, де основна роль відводиться матерям молодих. Усіма характеристиками давньоукраїнська Діва відповідає індійській Деві, святилища української Діви, як і індійської Деві, розташовувалися на високих пагорбах і гірських стрімчаках. У Каневі та Києві є *Дівич-гори*, у Сахнівці й Трипіллі – *Дівочі гори*. У Сахнівці знайдена скіфська золота пластина із зображенням Деві-Діви, а в центрі Дівочої гори в Трипіллі – піч-жертовник із 9-ма напівсферичними секціями. Поєднання числа «9» з «дівочою» назвою священної гори академік Борис Рибаков пов'язує з 9-ма місяцями вагітності, а давні богині родючості, пізніші християнські Богородиці – непорочні діви. Канівська *Дівич-гора* спонукає згадати, що іще одним ім'ям Діви-Деві в Індії є *Канья* – у санскриті теж «Діва», яке й відбите у назві *Канів*. Тим більше що неподалік, у гирлі Росі, було літописне місто *Родень*, назва якого пов'язана з Родом, а він тотожний ведійському Рудрі, який згодом став Шівою, тому вони часто означуються як *Шіва-Рудра*. А якщо існувало місто *Родень*, то неподалік мусило бути й місто *Дівень*, *Місто Діви-Каньї*, *Канів*. І навпаки, якщо існувало місто Діви-Каньї, то неподалік мусило бути й місто Рода, бо поклоніння Шіві-Рудрі невіддільне від поклоніння Деві-Діві. У Києві Діва-Деві-Канья відома під іменем *Мокоша* (санскр. *Махеші* «Велика богиня»), чоловік якої – *Влес-Велес*. А ще одне ім'я Шіви-Рудри – *Вріш* «Бик», якому тотожне давньоукр. *Влес* і яке пояснює, чому Шіва-Рудра-Вріш і Род-Влес-Велес – «скотії» боги в своїх міфологіях. Отож ряснота «дівиних» і «дівочих» назв недвозначно свідчить про глибоке й надзвичайно давнє шанування на теренах України Деві-Діви-Каньї-Мокоші – богині-воїтельки, покровительки воїнів, *матері міст руських*, пізнішої козацької Покрови. А

Дівочі й *Дівич-гори* зберегли надзвичайно давній, спільний для давніх українців та індійців культ жіночого божества, особливо виразний у Трипільській і Хараппській (Індській) культурах. Так що іще одне ім'я Деві-Діви-Каньї-Мокоші – *Тріпура*, яке означає *Тріпурська*, з повним правом можна замінити його повноцінним українським відповідником – *Трипільська*.

Тріпурагхна «Нищитель Тріпури» – ім'я-епітет Шіви, сходить до міфу, де Шіва спопеляє асурську столицю Тріпуру вогненною стрілою. Ім'я утворюють санскр. *тріпура+гхна*, де *гхна* «нищитель, руйнач» утворене від санскритської дієслівної основи *гхна* «гнати, переслідувати, бити, розбивати, завдавати поразки, вбивати» (пор. англ. *hunter* "мисливець"). З ними споріднені укр. *гнати* і *гон* у прізвищі *Вовкогон* «Вовковбивця» (є і сучасне прізвище *Вовкобой*, засвідчене, зокрема, на Київщині), якому тотожне санскр. *врікаган* «вовковбивця», де *вріка*, *врік* «вовк» (сюди ж, очевидно, стає і укр. *вуркаган*). На українському грунті прізвище *Вовкогон* має і варіант із переставленими компонентами – *Гонивовк*, а також *Убийвовк*, *Лупивовк*, *Дидавовк*, *Убийвовченко*, *Убийконь*, *Убийконенко*, *Убийкобиленко*, засвідчені в запорозьких козаків і сучасних українців. Бог Індра у ведах має епітет *Врітраган* «Убивця Врітри», який в іранців у формі *Веретрагна* став іменем божества перемоги, уособлення якого – вепр. Перемога Індри над змієм Врітрою символізує перемогу світла над пітьмою, тепла над холодом, настання весни після зими, тобто прихід Нового року. А Врітра як злий цар *Ворот* або *Воротар* добре відомий українському фольклору й народновесняній обрядовості. Синонімами до імені *Тріпурагхна* й означеннями Шіви є *Тріпурахан*, *Тріпурахара*, *Тріпурагхаті*, *Тріпурагхатін* і *Тріпурагарта* із тим самим значенням.

Тріпураджіт «Переможець Тріпури» – ім'я-епітет Шіви, який завдав поразки асурам, знищивши їхню столицю Тріпуру. Ім'я складають санскр. *тріпура+джіт*, де *тріпура* – «Тріпура», а *джіт* – «переможець, звитяжець», відбите як *джида* в козацькому імені *Ранджида*, яке тотожне індійському воїнському імені *Ранджіт* «Звитяжний у битві». До тієї ж дієслівної основи, що й *джіт*, сходить і санскр. *джай* «перемога; переможний», відбите у воїнському імені *Аджай* «Непереможний», де *а* – заперечна частка із значенням «не, без». Імені *Аджай* тотожне укр. *Нечай*, первісно *Неджай*, теж «Непереможний», що його, зокрема, мав славний козацький ватажок і соратник Богдана Хмельницького – Данило *Нечай*.

Тріпурамардана «Руйнівник Тріпури» – ім'я-епітет Шіви, ім'я складають санскр. *тріпура+мардана*, де *тріпура* – «Тріпура», *марда-*

на «розбивач, нищитель, губитель, убивця», яке сходить до санскритської дієслівної основи *мард* «розбивати, розчавлювати, трощити, вбивати» і з якою споріднені укр. *мерти, мертвий, мертвити* (рос. *умерщвлять*) і *мордувати* (пор. іще санскр. *мардітар* та англ. *murder* "убивця").

Тріпуранашана «Нищитель Тріпури» – ім'я-епітет Шіви, руйнівника асурської столиці Тріпури-Триміста. Ім'я складають санскр. *тріпура+нашана*, де *тріпура* – «Тріпура», а *нашана* – «руйнівник», яке сходить до санскритської дієслівної основи *нашт* «руйнувати, розбивати» і з якою споріднені укр. *нищити, нищитель, нищівний* тощо.

Тріпурантака «Прикінчувач Тріпури» – ім'я-епітет Шіви, руйнівника асурської столиці Тріпури-Триміста. Ім'я складають санскр. *тріпура+антака*, де *антака* «прикінчувач» сходить до санскритської дієслівної основи *ант* «класти край, спричиняти смерть, призводити до загибелі, губити». Від неї утворений іменник *анта* (хінді *ант*) «загибель, кінець, край, смерть», де значення «край» деякі дослідники хибно ототожнюють зі словом *країна* й намагаються пов'язати з ним етнонім *анти*. Проте значення «країна» санскр. *анта* не має, тому така прив'язка неправомірна. Етнонім *анти* насправді має зовсім інше походження і значення. Антів «Велесова книга» включає в збірний етнонім із п'яти племен – *кравенці*, який означає *коровичі, бичичі, туричі*, як і чотири інші назви (*скіфи, руси, боруси, сурожці*). А *кравенці* – не що інше як найдавніша (V-IX ст.) на сьогодні форма і фіксація сучасного етноніма *українці*. Тож і етнонім *анти* має означати те саме, тобто *коровичі, бичичі, туричі*. Візантійські автори зазначають, що анти іноді називають себе *поляни*, а етнонім *поляни* містить основу *пол*, споріднену з інд. *пал* «охороняти, захищати, берегтти». Воїн в епосах багатьох народів не тільки захисник, оборонець, а й бик, тур, слова *бик-тур* і *доблесний воїн* в епосі і фольклорі часто-густо тотожні й взаємозамінні, що видно хоча б зі «Слова о полку Ігоревім», де *яр-тур* і *буй-тур* означують найвищу воїнську доблесть. Шумерське *гуд*, відзначають дослідники, у клинописних текстах майже втратило первісне значення «самець, бик, тур» і стало означати лише «могутній воїн, богатир, герой». Тож у такому разі й етнонім *анти* може означати і *відважні захисники-воїни*, і *бичичі-туричі*. Підтверджує це існування в іранських мовах іменника *унт* – «самець, бик».

Тріпурантакара – те саме, що й *Тріпурантака* (*див.*), тільки другий компонент тут – *антакара* дещо розширений, хоча означає те саме що й *антака*, тобто «прикінчувач, губитель, нищитель». Санскр. *антакара* (хінді *антакар*) складають компоненти *анта+кара*, де *ан-*

та «кінець, край», а *кара* сходить до дієслівної основи *кар-крі* «робити, чинити». Тобто *кар* дослівно означає «робитель, чинитель», але в двоснованих іменах і термінах він став сприйматися як суфікс діяча, на зразок українського *роб* у словах *хлібороб, землероб, винороб*.

Тріпурарі «Ворог Тріпури» – інше ім'я-епітет Шіви, руйнівника, за міфами, асурської столиці Тріпури-Триміста. Ім'я складають санскр. *тріпура+арі*, де *арі* – «недруг», споріднене з укр. *ворог*. Синонім імені – *Тріпурадрух*, де *друх* теж означає «ворог, недруг, кривдник, шкідник». Воно теж означує Шіву і сходить до санскритської дієслівної основи *друх* «шкодити, ображати, кривдити, завдавати болю». Ще один синонім до цих імен – *Тріпурадвеша* «Ненависник Тріпури», де санскр. *двеша* теж означає «ворог, недруг», утворене від санскритської основи *двіш* «ненавидіти, суперничати, вороже ставитись». А також *Тріпурарамі* «Недружелюб Тріпури», де *арамі* складають санскр. *рамі* «добро, благо, прихильність» із заперечною часткою *а* – «не, без».

Тріпурасундарі «Тріпурська красуня» – ім'я-епітет Дурґи-Деві, богині-воїтельки і дружини Шіви, ім'я якої у грецизованій формі *Тіргатао* засвідчене в ареалі давньої Меотиди (нині Азовське море) іще в IV ст. до н.е., де його мала дружина сіндського царя Гекатея (*Гекатa* – інше ім'я Дурґи-Деві). Ім'я складають санскр. *тріпура* й *сундарі*, де *сундарі* – «красуня, вродливиця». Є жіночі імена *Сундарі* «Красуня» й *Сундаравамі* «Вродливиця»; *Сундаравамі* й річка в Індії, в назві якої *вамі* тотожне *виця* в українських назвах. Є і чоловіче ім'я *Сундара* (суч. *Сундар*) «Вродливий, Чарівний», яке, зокрема, означує Кришну та бога кохання Каму, а імена і їх обох відбиті на теренах України в прізвищах і назвах: ім'я *Камасарія*, зокрема, мали дві боспорські цариці IV і II ст. до н.е. Та й Шіва має ім'я *Сундарешвара* «Владика краси». І Дурґа-Деві-Діва, і Шіва-Рудра іконографічно зображаються з тризубцями. Отож зважаючи на тотожність назв *Тріпура-Тріпур* і *Трипілля-Треполь* і на те, що Деві-Діва-Канья-Мокоша має ім'я-епітет *Тріпурська*, цілком правомірно буде й іще одне її ім'я-епітет *Тріпурасундарі* «Тріпурська красуня» передати повноцінним українським відповідником – «Трипільська красуня».

Трішанку «Третьонебний» – за міфом, могутній земний цар, який так загордився своєю силою і владою, що надумав за життя піднестися на небо, але через неправедність і пихатість боги його скинули звідти й він завис між небом і землею, ставши сузір'ям (європейський *Південний Хрест*). Ім'я складають санскр. *трі* «три» і *шанку* «небо»; прикметно, що і в етруській мові *санку* – теж «небо».

трішула «тризуб» – емблема й атрибут бога Шіви-Рудри та йо-

го войовничої дружини Діви-Деві-Дурґи, одного з трійці (*трімурті*) верховних індуїстських богів (інші два – Брахма й Вішну), відбиває його троїсту функцію бога, що творить, охороняє і руйнує світ. Незрідка тризубець розміщується на вершечках шіваїстських святилищ, у різних школах символіка тризубця тлумачиться по-різному: уособлює творення, захищення і руйнування світу, владу над трьома світами – небом, землею і потойбічним світом. За давніми уявленнями, тризуб – символ безмежної влади і всемогутнього владики, він заспокоює і погамовує світові, космічні сили, але й розбурхує їх, зроджує бурю, творить новий світ. Знаменита індуїстська трійця богів – Брахма, Вішну й Шіва уособлює тризуб, де кожен має своє вістря: Брахма, творець світу – праве, Вішну, охоронець світу – ліве, Шіва, руйнівник старого й водночас творець нового світу – середнє; саме він і його войовнича дружина іконографічно зображаються з тризубцем. Цим трьом божествам, як засвідчують численні дані, здавна поклонялися на теренах Давньої України. Тризуб відомий багатьом стародавнім народам, серед них скіфам і слов'янам. Гербом легендарної Атлантиди був тризуб-*трідент*, верховне божество її – Посейдон зображався з тризубцем, як і римський Нептун та етруський Нетун. Слово утворене з санскр. *трі+шула*, де *трі* – «три» й *шула* «вістря», якому тотожне укр. *шило*. Тож санскр. *трішула* дослівно означає «тривістря». Імена-епітети Шіви: *Шулін* і *Трішулін* «Тризубник», *Трішуланка* «Прикметний тризубом», *Трішулахаста* й *Трішуланані* «З тризубом у руці», а його дружини Дурґи – *Шуліні* й *Трішуліні* «Тризубниця». Синоніми: *трішікха, трішірша*.

Трішулаґанґа «Тризубна Ґанґа» – річка в Індії, назва пов'язується зі священною Ґанґою, яка спершу текла на небесах, а тоді зійшла на землю. Шіва прийняв її могутні потоки на себе, і вона, стікаючи по тризубцю, розділилася на три потоки. Назву складають санскр. *трішула+ґанґа*, де *трішула* – «тризуб», *ґанґа* – «Ґанґа (ріка)».

Трішулін «Тризубник» – ім'я-епітет Шіви, складають санскр. *трі+шула+ін*, де *трі* «три», *шула* «вістря», *ін* – суфікс приналежності до чогось чи наділеності чимось, тотожний *ин* в українських прізвищах і назвах. Із санскр. *шула* споріднене укр. *шило*, тож і *трішула* дослівно «тришило», «тривістря». Позаяк санскр. *шула* й укр. *шило* тотожні і маємо закономірний перехід *у* в *и*, то інд. *Шулін*, яке теж означає «Тризубник», «Наділений тризубом», відповідатиме українському *Шилін*, а індійське *Трішулін* – українському *Тришилін*. В українців побутує і прізвище *Тризуб*.

Тхатта – столиця Нижнього Сінду, нині місто *Татта* в Па-

кистані. У нижній течії Інду-Сінду (історична Індія) поряд із сіндами-індами жили й *тхатти*. А боспорські написи IV ст. до н.е. із Сіндики біля Боспору Кімерійського (Керченська протока) знають індоарійське плем'я *татеї-фатеї*, на Північному Кавказі є народність *тати*. У світлі цього привертає увагу назва *Тетіїв*, що її має райцентр на Київщині, розташований на річці Роська. Назву *Тетіїв* народні перекази пов'язують з половецьким князем Тетієм – його згадують літописи під 1185 р. Позаяк найновіші дослідження показали, що половці не тюркська, а індоарійська людність, що вони споріднені з раджпутами – індійськими «козаками», то правомірно буде виснувати, що український *Тетіїв* має прямий стосунок до своїх індійських родичів. Це підтверджують і інші факти. На Тетіївщині є село *Одайпіль*, яке має в Індії свого прямого двійника – раджпутське місто *Удайпур*; *піль* і *пур* в обох назвах тотожні й означають «місто», первісно «укріплення, фортеця». У раджпутів побутує ім'я *Удай*, в Індії є *Удайгірі* «Удай-гора», а в Україні – *Удай-ріка*. Тетіїв і Одайпіль свого часу були володіннями української шляхти половецького походження, тож пов'язування назви *Тетіїв* з половецьким князем *Тетієм* має історичне підгрунтя.

Удайпур – місто в Раджастхані, країні войовничих раджпутів, індійських «козаків», що виявляють мовну й етнічну спорідненість з українськими половцями й печенігами. Назву складають санскр. *удай+пур*, де *удай* – «сходження, підйом, піднесення», *пур* – «місто» (первісно «фортеця»), з яким споріднене укр. *піль* у назвах *Бориспіль, Вишпіль, Костопіль, Тернопіль, Ямпіль*. Інд. *Удайпур* споріднене з укр. *Одайпіль* – село на Київщині біля Таращі, яким колись володіла українська шляхта половецького походження. У Раджастхані є і місто *Тараґарх* «Зірка-фортеця» – двійник назви *Тараща*. В Україні є *Удай-ріка*, у Раджастхані – *Удай-ґірі* «Удай-гора». У раджпутів побутує ім'я *Удай*, батька Шакти, засновника славного раджпутського роду *Шактаватів*, звали *Удай* Сінх. Ім'я *Удай* індійські дослідники тлумачать як «Сонце, що сходить», а назву *Удай-ґірі* як «Гора, з-за якої сходить сонце». Проте назву *Удай-ріка* цілком можна пов'язати і з санскр. *уда, удака* «вода» і тоді *Удай* означатиме «Повновода».

Удаканья «Водна діва» – ім'я-епітет Лакшмі, дружини Вішну, богині щастя, багатства й сімейної злагоди, якій тотожні балтійська Лайме, слов'янська Лада й грецька Афродіта. Грецька Афродіта постала з морської піни, а Лакшмі – з Молочного океану. Ім'я складають санскр. *уда+канья*, де *уда* – «вода», *канья* – «дівчина-незайманка, діва», відбите в назві *Канів*, де є *Дівич-гора*. За це промовляє і літописний *Родень* у гирлі Росі неподалік, назва якого пов'язана з Родом, якому тотожний індійський Рудра-Шіва, дружиною якого і є богиня-воїтелька Діва-Деві-Канья. І якщо існувало місто *Родень*, то поруч мусило бути й місто *Місто Діви-Каньї, Канів, Дівень*, бо поклоніння Рудрі-Шіві невіддільне від поклоніння Деві-Діві, одне з імен якої – *Канья* «Діва». Деві-Діва й досі шанується в Індії як цнотлива, непо-

рочна дівчина – *канья*, це слово входить у весільні терміни, де означає «наречена». Що нагадує про *куницю* – дівчину-сватанку в українському ритуалі сватання.

Удасута «Народжена з води» – ім'я-епітет Лакшмі, дружини Вішну, тотожної балтійській Лайме, слов'янській Ладі й грецькій Афродіті. Ім'я творять санскр. *уда+сута*, де *уда* – «вода», *сута* – «народжена; дочка», від санскритської дієслівної основи *су* «народжувати; народжуватися», з якої утворене й санскр. *суну* та укр. *син*. Як грецька Афродіта постала з білопінних морських вод, так і індійська Лакшмі постала з Молочного океану, коли боги та їхні старші брати-асури сколочували його, аби повернути втрачені під час потопу скарби; щойно виринувши, вона одразу пригорнулася до грудей Вішну і стала його дружиною. *Удасута* також – інша назва Двараки, столиці-острова Крішни, яка після його смерті пішла під воду; за підрахунками індійських вчених, це сталося 3102 р. до н.е., після чого почалася так звана *каліюга* – сучасний період.

Удаявіра "Дедалі дужчий богатир" – чоловіче воїнське ім'я, яке творять санскр. *удая+віра*, де *удая* – "підйом, більшання, зростання", "блиск, велич", а *віра* – «воїн, богатир, герой», у формах *вір* та *бир* рясно відбите в козацьких і сучасних українських прізвищах. Побутує і ім'я *Удая*, *Удай*, яке в двоосновних іменах виступає першим компонентом: *Удаядітья* «Сонце, що сходить», «Вранішнє сонце», *Удаятунга* «Цар гір», *Удаїн* «Той, що сходить», «Сходник» – Вішну, *Удаяна* «Величний» – цар, популярний герой фольклорних і літературних творів. Його мав відомий в індійській історії раджпутський князь *Удай* Сінх, що правив у князівстві Мевар. Він звів столицю і назвав її *Удайпур* «Місто Удая», у зв'язку з чим привертає увагу назва *Одайпіль* на Київщині (Тетіївський р-н), де маємо й інші топонімні та гідронімні сходження з Раджастханом і раджпутами. Індійська міфологія знає *Удайгірі* «Гору сходу (сонця)» – з-за неї нібито щоранку встає сонце. В Україні є *Удай-ріка*. Тут могли змішатися два фонетично близькі санскритські слова: *удая* «піднесення, зростання» і *уда-удака-удан* "вода", яке й відбите в назві української річки.

Упаварша "Менший Варша", "Підварша" – молодший брат Варши й син Шанкарисваміна, автора філософської школи *міманса*. Ім'я складають санскр. *упа+варша*, де *варша* – ім'я, *упа* – "менший, молодший", якому тотожне укр. *па* в словах *падчерка*, *пасинок*, *пахолок*, *парубок*. Так, ім'я *Упендра* (*упа+індра*) "Менший Індра", досл. "Підіндра", означує Вішну. Тобто *упа-па* в українській мові передається й через *під*: *підголосок*, *підбрехач*, *підсвинок* тощо.

Ураґабгушана «Прикрашений зміями» – ім'я-епітет Шіви, яке складають санскр. *ураґа+бгушана*, де *ураґа* – «змія; плазун», *бгушана* – «прикраса, окраса», дуже активний компонент в індійському іменотворенні. Послом Індії в незалежній Україні свого часу був *Відьябгушан* Соні, в імені якого й наявне *бгушан* «окраса», а саме ім'я означає «Окраса знань», «Мудрий». Прикметно, що резиденція індійського посла в Києві міститься неподалік пам'ятника Ярославу Мудрому, біля Золотих Воріт. А прізвище *Соні* й означає *Золотий*.

Ураґапура (*Ураґапур*) «Змійопіль» – місто на південному березі річки Кавері, згадується в «Раґхувамші» – епічній поемі Калідаси (V ст.). Назва утворена з санскр. *ураґа+пура*, де *ураґа* – «змій; змія», *пура-пур* «місто» (первісно «укріплення, фортеця»), якому тотожне укр. *піль* у назвах *Бориспіль, Вишпіль, Вишнопіль, Костопіль, Тернопіль, Ямпіль*. У свою чергу, *ураґа* утворене з санскр. *ура-ґа*, де *ура* «груди, живіт», а *ґа* «ходійка». Тобто *ураґа* дослівно означає «яка ходить грудьми-животом». Гора *Ураґа* є на південному березі Криму, на краю алуштинської долини; про гору дослідники пишуть, що вона уривчастих обрисів і «як туша динозавра з шишкуватим хребтом». *Змієвиця* – вершина в Карпатах, гора *Змійка* є на Північному Кавказі. У тому ж Криму привертає увагу загадкова річкова назва в тюркській передачі *Ураус-Дереси* (притока Бельбеку), де *Ураус* може бути спорідненим з *ураґа*. А на Кінбурнській косі, знову в Криму, є озеро *Змієве*. *Зміїний острів* – у Чорному морі, за 40 км на схід від гирла Дунаю (у давніх греків *Левкос* «Білий»). Місто *Зміїв* є на Харківщині, де й *Зміїв курган* і *Змієве городище*, всім відомі *Змієві вали*. Річки *Зміївка* на Житомирщині й Чернігівщині, *Змійка* – притока Дніпра, потоки *Зміїнковий, Зміїнський, Зміївчик, Зміянки, Зміянський* – на Івано-Франківщині; є яри *Зміїв* і *Зміївський*, болота *Змієва* і *Зміїна* – судячи з назв у жіночому роді, колись річки, у Дніпровських плавнях – село *Змійка*. У Путивлі на Сумщині (бас. Сейму) є річка *Кубер*, що має певний перегук з річкою *Кавері* в Індії, на березі якої і стоїть *Ураґапур* «Змійопіль». Річка *Уразова* (*Ураза*) – притока Осколу (бас. Сіверського Дінця), ця назва теж може сходити до *Ураґа*, зважаючи на чергування в українській мові *г-ж-з*.

Ураґараджа «Правитель змій» – інше ім'я змія Васукі, царя зміїв-наґів. Ім'я складають санскр. *ураґа+раджа*, де *ураґа* – «змій», *раджа* – «правитель, цар». Змій Васукі вважається сином мудреця Каш'япи та його дружини Кадру, він – один із 7 зміїв-наґів, які підтримують землю, і браслет на руці Шіви. Коли Шіва спалював Тріпуру, змій Васукі, кажуть міфи, був тятивою для його лука й віссю для

його колісниці, а під час сколочування Молочного океану, коли боги й асури повертали собі скарби, втрачені під час потопу, служив мотузкою; нею обв'язали гору Мандару і за кінці її по черзі тягли то деви, то асури, розкручуючи гору як колотівку; внаслідок цього боги й асури здобули 14 втрачених скарбів.

Ураґарі «Ворог змій» – інше ім'я-епітет Ґаруди, їздового птаха Вішну і владики птахів. Ім'я складають санскр. *ураґа+арі*, де *ураґа* – «змія», *арі* – «ворог, недруг». За міфом, матерями змій і птахів були дві рідні сестри, але одна сестра – праматір змій хотіла зробити свою сестру своєю рабинею, через що її син Ґаруда й помщається зміям за материну кривду, поїдаючи їх.

Ураґендра «Владика змій» – інше ім'я змія Васукі й світового змія Шеші, на якому час від часу спочиває Вішну. Ім'я складають санскр. *ураґа+індра*, де *ураґа* – «змія», *індра* – «цар, правитель», але означає і «Індра». Про змія Васукі див. *Ураґараджа*, а Шеша – величезний тисячоголовий білий змій, символічний супутник бога Вішну, який у проміжках між твореннями світу спочиває на ньому. Зображається Шеша в пурпуровому вбранні, з білим намистом на шиї, в одній руці його – булава, в іншій – плуг. За народними повір'ями, землетруси – позіхи Шеші. У крішнаїтських легендах він провідник батька Крішни, коли той ніс новонароджене немовля до пастухів, рятуючи від смерті. Із Шешею ототожнюється старший брат Крішни – *Баладева-Білобог*, землеробське божество, атрибут і зброя якого – рало, плуг. Є скульптурні зображення Баладеви зі зміїним капюшоном над собою і навіть у подобі змія. Коли Баладева помирав, Шеша білим змієм виповз із його тіла через рот і пішов під землю. Землеробське божество пов'язане зі зміями, зв'язок змій із землею загальновідомий. А різні імена Крішни-Чорнобога й Баладеви-Білобога рясно відбиті в українських прізвищах і назвах. У контексті змія Шеші привертає увагу українська назва *Шешори*.

Урнаваті «Багата вівцями», «Урновиця» – у «Рігведі» річка, притока ріки *Сінду-Інду*. Назву утворюють санскр. *урна+ваті*, де *ваті* – суфікс, тотожний українському *виця* в річкових та інших назвах, а *урна* – «вівця; баран», але має і значення «вовна», тож і назва *Урнаваті* може тлумачитися як *Вовновиця*. В Україні засвідчені гідроніми *Вовнин, Вовнища, Вовніжка, Вовнянка* (аж 6), топоніми *Вовніги, Вовнянка* на Миргородщині, *Велика* й *Мала Вовнянки* на Київщині. Водночас іще численніші річки, потоки й струмки *Овеча* (2), *Овечі Води* (2), *Овечна, Овнянка, Овчарева, Овчарів* (3), *Овчеричина, Овчинна, Овчинникова, Вівницький, Вівня* (*Вовня, Вовнин*), *Вівчарева, Вівчаре-*

ве, Вівчий, Вівчинський. Цікава назва *Овечі Води*, яку мають притока Дніпра, нижче річки *Кінські Води* і права притока Самари, теж у басейні Дніпра, нижче річки *Бик.* Назви зразка *Жовті Води, Кінські Води, Сині Води, Добрі Води, Овечі Води* засвідчують, що це слов'янські переклади вже незрозумілих давніших назв, а як саме звучали ті давніші назви, треба визначати порівняльно-експериментально. В усякому разі, існування в низів'ях Дніпра Сіндської Скіфії, відомої античним авторам, засвідчений тут індоарійський пласт і певність деяких дослідників, що й Дніпро колись називався *Сінд-Інд*, дають підстави залучати індійський мовний матеріал. І він може неабияк прислужитися і зараз, як і в багатьох інших випадках. А поки що інформація для роздумів: *Урнаваті* – притока Сінду, *Овечі Води* – притока Дніпра. Обидві річки перебувають у досить показовому сусідстві: перша нижче річки *Кінські Води*, друга – нижче річки *Бик.* А на означення Дніпра є гуннсько-печенізькі назви *Вар, Варом, Варух*, де *Вар* у санскриті – «Самець, Бик». Якщо *Урнаваті* – це *Овечі Води*, то *Кінські Води*, за аналогією, можуть називатися *Ашваваті* (*ашва* «кінь»), при тому що в Індії є і річки *Ашва, Ашваваті* та *Ашватара* – священний ставок.

Урушравас «Уруслав» – у пуранах батько царя *Девадатти* «Даного богами», «Богдана». Ім'я утворене з санскр. *уру+шравас*, де *уру* – «широкий, просторий», а *шравас* тотожне укр. *слава.* Тобто ім'я *Урушравас* означає «Широкославний», «Слава про якого широко розноситься». Синоніми до імені – *Урукірті* й *Уруяшас*, де *яшас* «слава» споріднене з укр. *яса*, а *кірті* відбите в князівському імені *Ольгерд. Уруслав* дуже подібне до давньоукр. *Ярослав*, але це два різні імені.

уттараяна «північний шлях», *дакшінаяна* «південний шлях», *вішуватса* – означення трьох сезонів індійського року, залежно від руху Сонця. Терміни складають санскр. *уттара+аяна*, де *уттара* – «північ», *аяна* – «шлях, напрям, сторона, бік». Відповідно *дакшіна* – «південь». При *уттараяні* Сонце рухається на північ від екватора і день довший за ніч (приблизно травень-вересень за європейським зчисленням), при *дакшінаяні* Сонце рухається на південь від екватора і ніч довша за день (листопад-березень), при *вішуватсі* – день і ніч приблизно однакові (квітень-жовтень).

Ушадратха «Колісниця Сонця» – чоловіче ім'я, яке складають санскр. *ушад+ратха*, де *ратха* – «колісниця», *ушад* – «світанок, ранок; сонце». Тобто дослівно ім'я означає «Колісниця вранішнього сонця».

Хаймаваті "Золотовиця" – ім'я дружини Крішни, яка добровільно зійшла на поховальне багаття свого чоловіка, коли той загинув. Ім'я складають санскр. *хайма+ваті*, де *хайма* – «золото; золота», а *ваті* – суфікс, тотожний українському *виця*, зокрема, в назвах. Таке ж ім'я має Парваті, дружина Шіви, відома на давньоукраїнських теренах як *Діва, Дія, Артеміда, Партенос, Тавропола, Дургадеві, Мокоша, Матир, Амма*. *Хаймаваті* також – інша назва річки *Шатадру* «Стобіжна», назва якої значеннєво тотожна українському гідроніму *Стоход*.

Халадгара (хінді *Хальдгар, Хальдар*) «Плугодержець» – ім'я-епітет Баладеви-Білобога, старшого брата Крішни, землеробського божества, атрибут і зброя якого – рало, плуг. Ім'я складають санскр. *хала+дгара*, де *хала* – "рало, плуг", *дгара* – "тримач, держець", споріднене з укр. *держати, держава*. Інші імена-епітети божества з *хала*: *Халабгріт* (хінді *Хальбгріт*) "Плугоноша", де *бгріт* споріднене з укр. *брати*, *Халаюдга* (хінді *Хальюдга*) "Озброєний плугом" і *Халін* "Наділений плугом", "Плужник" (пор. укр. прізвище *Плужник*), де *ін* – суфікс приналежності до чогось або наділеності чимось, особливо властивий і українським назвам і прізвищам.

Халадгарануджа "Молодший брат Халадгари" – ім'я-епітет Крішни, яке складають санскр. *халадгара+ануджа*, де *Халадгара* "Плугодержець", "Плугатар" – ім'я землеробського божества, старшого брата Крішни; *ануджа* "менший, молодший" (досл. "народжений опісля"), де *ану* "після, слідом за", *джа* "народжений". З *ануджа-ануга* споріднені укр. *онук, онука*.

Хансаратха "Лебедина колісниця" – ім'я бога-творця Брахми, який уособлює в тризубі праве вістря і їздовий птах якого та його дружини Сарасваті – лебідь або журавель. Ім'я складають санскр. *ханса+ратха*, де *ратха* – "колісниця", *ханса, хансака* (хінді *ханс, хан-*

сак) – "гусак; лебідь". Споріднене з укр. *гусак, гуска, гуси*. У племені Крішни були сильні тотемні уявлення, пов'язані з журавлями (лебедями, гусями), біля Полтави, під культовим зольником виявлено давнє зображення журавлиної зграї. Інше ім'я Крішни – *Ґопалан*, тотожне імені *Аполлон*, а батьківщина Аполлона в грецьких міфах – гіперборейська країна північніше Чорного моря, тобто й терени сучасної України. Саме звідси щовесни Аполлон повертався на Парнас у колісниці, запряженій журавлями або білосніжними лебедями. У давніх українців теж був культ журавля-лебедя, про що свідчать, зокрема, численні «журавлині» назви, прізвища й навіть танці («Журавель», «Журавлиний ключ»).

Хара (хінді *Хар*) «Поражальник», «Руйнівник» – ім'я Шіви, сходить до уявлення про те, що Шіва, який уособлює в тризубі середнє вістря, руйнує старий і творить новий світ. У сучасних індійських мовах *хар* має значення «бог, всевишній». *Хара-Хар* «Шіва» входить до так званих «парних» імен, коли до нього долучається ім'я іншого божества: *Харанараяна* «Шіва й Вішну» (*Нараяна* – Вішну), *Харендра* «Шіва й Індра», *Хараґовінда* «Шіва й Крішна» (*Ґовінда* одне з імен Крішни), *Хараґаурі* «Шіва й Парваті», де *Ґаурі* – одне з імен дружини Шіви, відбите в імені *Ґурандухт* «Дочка Ґуран-Ґаурі», що його мала сестра половецького князя Кончака й тітка Кончаківни – невістки новгород-сіверського князя Ігоря. Найбільш відомі імена дружини Шіви-Рудри-Рода – *Діва-Деві, Дурґадеві, Канья, Ума, Партенос, Тавропола* й інші відбиті на українських теренах у численних «дівиних» і «дівочих назвах». А половці мовно й етнічно споріднені з раджпутами – індійськими «козаками». Іноді через компонент *Хара* означується інше божество: *Харапрія* «Улюблениця Шіви» – дружина Шіви (санскр. *прія* споріднене з укр. *приязнь, приятель, приємний*), *Харасуну* «Син Шіви» – бог війни Картікея (санскр. *суну* споріднене з укр. *син*), *Харасакха* «Приятель Шіви» – бог багатства Кубера (обитель обох божеств у Гімалаях), *Харачудамані* «Коштовна окраса Шіви» – Місяць (зачіску Шіви прикрашає півмісяць), *Харашекхара* «Корона Шіви» – священна Ґанґа (її прийняв на себе Шіва, коли вона спадала з небес на землю), де санскр. *шекхара* «корона» відбите в українському прізвищі *Шекера*. Одне з семи священних міст Індії – *Хардвар* «Брама Шіви» раніше називалося *Ґанґадвара* «Брама Ґанґи» (санскр. *двара* й укр. *двері* тотожні) – тут річка з гір витікає на рівнину.

Серед боспорських імен III ст. зафіксоване ім'я *Хардей*, якому тотожне санскр. *Харадева* й хінді *Хардев* «Шіва-бог». Ім'я *Хар* мали четверо козаків Брацлавського полку («Реєстр» 1649 р.), де засвідче-

ні й ім'я *Харко* та прізвища *Харенко, Харченко, Харевський, Харус*. Цікаве поєднання тут імені *Хар* із прізвищем *Шандаровський*, де *Шандар* споріднене з інд. *Чандар* «Місяць» (санскр. *чандра*), а півмісяць – неодмінний атрибут зачіски Шіви. Цікаве й козацьке прізвище *Харко Болобановський*, де *Харко* – похідне від *Хар*, а *Болобан* (*Балабан*) «Могутній воїн-захисник-князь» має індоіранські відповідники. За тим же «Реєстром» імена *Хар, Харко, Харлан, Харечко* й похідні від них прізвища (майже 300) засвідчені в інших козацьких полках. Троє з десяти ґуру (навчителів) сікхів, які мають багато спільного з запорожцями, мали ім'я *Хар* (*Хар Крішен, Хар Ґобінд, Хар Арджан*). Одне з відгалужень сікхів – цього бойового братства і сьогодні носить жовто-синє вбрання. У пенджабській мові *хар* означає «бог».

Харавіра «Всездоланний герой» – чоловіче воїнське ім'я, яке складають санскр. *хара* (хінді *хар*)+*віра*, де *хара* – «завдавач поразки», «нищитель» і водночас Шіва в іпостасі руйнача старого й творця нового світу. Санскр. *віра* (хінді *вір*, пендж. *бір*) – «богатир, герой», воно відбите в козацьких прізвищах *Балвір-Бальвір-Балбир-Балбиренко, Банбир, Банбиренко, Шелбир, Кичбер* та багатьох інших. У сучасних індійських мовах *хар* має значення «бог, всевишній», тож ім'я *Харавіра* (хінді *Харвір*, пендж. *Харбір*) може означати й «Божественний герой». У боспорських написах III ст. з Кімерії-Сіндики біля Керченської протоки засвідчене ім'я *Хардей*, тотожне інд. *Хардев* (санскр. *Харадева* «Шіва-бог» або «Руйнач-бог».

Хараґовінда «Шіва й Крішна» – чоловіче ім'я, складене з імен двох божеств – Шіви й Крішни, де *Хара* – ім'я Шіви, *Ґовінда* – Крішни. Сучасні форми імені – *Харґовінд, Харґобінд*. Ім'я *Хар* засвідчене в чотирьох козаків Брацлавського полку ("Реєстр" 1649 р.), де засвідчені імена *Харко* й прізвища *Харенко, Харченко, Харевський, Харус*. Троє з десяти ґуру (навчителів) *сікхів* – пенджабських "козаків" – мали ім'я *Хар* (*Хар Крішен, Хар Ґобінд, Хар Арджан*). В індійській міфології ім'я *Харі* має Вішну-Крішна, а *Хара* – Шіва-Рудра, їхні імена відбиті в українських прізвищах *Вишень, Кришень, Кришненко, Шіваненко, Рудрименко*. Цікаве поєднання імені *Хар* у "Реєстрі" 1649 р. з прізвищами *Шандаровський* і *Багатий*, де *Шандар* споріднене з інд. *Чандар* "Місяць", а дружина Вішну – Лакшмі, тотожна балтійській Лайме і слов'янській Ладі – богиня щастя, сімейної злагоди й багатства. Прикметне й козацьке прізвище *Харко Болобановський*, де *Болобан* теж має індоіранські відповідники. У боспорських написах III ст. засвідчене ім'я *Хардей*, тотожне індійському імені *Хардев* "Шіва-бог".

Харадева (хінді *Хардев*) "Шіва-бог" – ім'я Шіви, іноді Крішни.

Воно не явно не іранське, бо в іранців *дева* має негативне значення – «злий дух; демон». У пенджбській мові *хар* – «бог, всевишній» і стосується найперше Вішну та його земних утілень – Крішни й Рами. Імена на *Хар* особливо поширені в пенджабців: *Харбанс, Харбгаґат, Харбгаджан, Харбір, Харґобінд, Хардас, Хардіал, Хардінґе, Харіндер, Харірам, Харкішан, Харнам, Харпріт, Харсахай, Харсімран, Харчанд, Харчаран, Харшаран* тощо. Серед них бачимо й *Хардев*, тотожне боспорському *Хардей*. Ці пенджабські імена здебільшого тяжіють до Вішну-Крішни або їхніх атрибутів, прикладом чого є хоча б імена сікхських гуру: *Хар Крішен, Хар Арджан, Харгобінд*. Ім'я *Харіндер* може означати як «Вішну+Індра» (Вішну у ведах допомагав Індрі здолати злого Врітру), так і «Бог Індра», оскільки *хар* означає і «бог». Так і *Харірам* може тлумачитися як «Бог Рама», а Рама – сьоме втілення Вішну (Крішна – восьме). *Харкішан* – пенджабська форма імені *Харкрішна*. *Харбанс* «Сопілка Крішни», а сопілка – неодмінний атрибут юного пастушка Крішни, під її чарівні звуки дівчата-пастушки водили радісні хороводи. Ім'я *Харбанс* мав поет, вірші якого увійшли в «Аді-Ґрантх» – священну книгу сікхів. *Харідас* «Відданий Харі» – лікар родини Нанаків, з якої вийшов засновник сікхизму Гуру Нанак (1469–1539). *Хардіал* – домашній жрець цієї ж родини, *Харґобінд* – ім'я шостого сікхського гуру. Таке ж ім'я має видатний індійський вчений, Нобелівський лауреат *Харґовінд* Кхорана. *Ґовінда*, або *Ґовінд* (пендж. *Ґобінд*), відзначає індолог О.Баранников, дослівно означає «Здобувач корів». Це дуже давній епітет богів, у ведах ним означується Індра, але в пуранах (індійських билинах) – одне з імен Крішни. *Харбгаджан* «Славлення Крішни», де *бгаджан* – величальна пісня божеству.

Якщо для прикладу взяти Черкаський полк, найіндійськіший з 16 полків «Реєстру» 1649 року, бо в ньому найбільше козацьких імен і прізвищ, що мають індоарійські паралелі, то в цьому полку 35 імен на *Хар*, з яких 23 – *Харко*, 8 – *Харченко*, по 1 – *Харкович, Харушенко, Харсан* (фіксується і *Харсун*), тобто переважають імена *Харко* й прізвища *Харченко*. Козацькі прізвища переконують, що українці добре знали божества Вішну, Крішну, Шіву та деякі їхні імена з *Хара-Хар* – і то з давніх часів. Що й засвідчує боспорське ім'я *Хардей*.

Харанараяна «Хара й Нараяна» – чоловіче ім'я, яке складають санскр. *хара+нараяна*, де *хара* – Шіва, *нараяна* – Вішну. Тобто *Харанараяна* – це "Шіва й Вішну". Ще одне чоловіче ім'я із цим самим значенням – *Харешвара*, де *швара* "бог, всевишній, господь" – інше ім'я Вішну. До цього ж ряду стають *Харша* "Вішну й Шіва", де *іша* – "бог, владика", яке означає і "Шіва"; *Харішанкара* "Вішну й Шіва", де

шанкара – одне з імен Шіви.

Хараппа – село в історичній Індії на лівому березі нині пересохлого русла ріки Раві (давня *Іраваті*), в західному Пенджабі (нині в Пакистані), за яким названа знаменита Хараппська цивілізація, інші назви якої *Індська цивілізація* і *Цивілізація долини Інду*. Як стверджує шріланкійський історик С.Паранавітана, в давнину Хараппа називалася *Халіюппа* (від *Хар'яшва*) й локалізувалася біля річки *Сатаграда*, сучасна назва якої *Сатледж*, а в "Рігведі" – *Шатадру*. *Шатадру* – двійник української назви *Стоход*: у них компоненти *шата* й *сто* етимологічно тотожні, тобто мають спільне походження і однакове значення, а *дру* й *ход* тотожні семантично, тобто мають однакове значення – *іти, бігти, текти*. Тож обидві назви означають "Стобіжна", "Стопотічна", очевидно, через численні притоки. *Хар'яшва* в індійській міфології – епітет Індри, ім'я складають *харі+ашва*, де *харі* "жовтий, рудуватий, буланий", *ашва* "кінь". Тобто *Хар'яшва* дослівно означає "Буланий Кінь". *Харі* – епітет багатьох богів, надто Індри й Вішну; останній і пов'язується з жовтим кольором, бо він – покровитель селянського стану, а за барвною символікою, колір його – жовтий, тоді як воїнського стану – червоний, жрецького – білий. Епітет *Харіташва* "Буланокінне" має Сонце-Сур'я. Назва *Хараппа-Халіюппа* споріднена з українським *Халеп'ям* – історичним містом у Київській землі, уперше згаданим у "Повчанні Володимира Мономаха" під 1096 роком. Нині – село *Халеп'я* на Обухівщині біля річки Стугни, варіанти назви *Халепля, Халеп'є, Халепіє*. У цьому ж Обухівському районі річка *Халеп'я* – притока Дніпра. У сусідньому Бородянському районі є річка *Халеп*, притока Здвижу. Назва *Халеп'я* вважається іномовною, імовірно, тюркського (печенізького чи половецького) походження. С.Роспонд пов'язує її зі стародавньою назвою *Халеб*, відомою в Європі в італійській формі *Алеппо*, в північній Сірії, від хеттського *Халап*. Але що означає *Халап* – невідомо.

Харбір (*Харвір*, санскр. *Харавіра*) – чоловіче воїнське ім'я, зокрема, в пенджабців, у якому *бір* – "богатир, герой" (хінді *вір*, санскр. *віра*), що й у пендж. *Балбір*, хінді *Балвір* і санскр. *Балавіра*, рясно відбитому в прізвищах запорозьких козаків. Цікаве ім'я *Харнам* "Ім'я Харі", тобто "Ім'я Вішну" чи "Ім'я Крішни". Є навіть своєрідний твір "Харінам-амріта в'якаран" ("Граматика безсмертних імен Харі"), що його склав Джіва Ґосвамін (санскр. *ґосвамін* "господар", "владика", "всевишній", досл. "власник корів", яке видозмінилося на *ґосаін*, якому тотожне укр. *хазяїн*). Щоб ілюструвати граматичні правила, автор використав термінологію про той період життя Крішни і його брата,

коли обоє зростали серед пастухів у священному лісі Вріндаван. А ще використав численні імена Вішну й інших богів, дружніх йому. Така граматика, як на автора, давала учневі не лише граматичні й релігійні знання через реалії, пов'язані з Вішну-Крішною, а й додавала святості. Бо учень багато разів на день повторював святі імена, а це очищало людину від гріха.

Харі – ім'я-епітет бога Вішну, а також Шіви, Індри, Ваю, Ями, у санскриті *харі* має значення "жовтий", "зелений", "місяць", "сонце", "вогонь", "вітер". Творить численні чоловічі імена, зокрема: *Харідаса* "Відданий Харі" – чоловіче ім'я, яке складають санскр. *харі+даса*, де *харі* – "Вішну", *даса* "відданий, віруючий, шанувальник"; *Харідгана* "Багатство Харі" (*дгана* "багатство, скарб"); *Харідашва* "Десять утілень Харі" (*дашва* "десятка, десяток; десять утілень"); *Харікіртана* "Славитель Харі" (*кіртана* "славлення; величальна пісня"); *Харілала* "Син Харі" (*лала* "дитина", пор. укр. *ляля, лялька*); *Харіварна* "Харібарвний", тобто "Золотавий", "Золотистий" (*варна* "колір, барва"); *Харіваса* "Харізапашний" (*васа* "запах, пахощі, аромат"); *Харінетра* "Око Харі" (*нетра* "око"; *харінетра* також – білий лотос); *Харіпала* "Захисник Харі" (*пала* "захисник, охоронець"; *харіпала* означає і "лев"); *Харіпрасада* "Благословення Харі", "Дарунок Харі" (*прасада, прасад* "благословення, причастя, дар"); *Харічарана* "Слід Харі" (*чарана* "стопа, слід"); *Харішмані* "Коштовність Харі" (*мані* "коштовність"); *Харіхая* "Кінь Харі" (*хая* "кінь"). Жіночі імена: *Харіпріта* "Залюблена в Вішну" – жіноче ім'я, яке складають санскр. *харі+пріта*, де *харі* – "Вішну", *пріта* – "залюблена, закохана". Є українське прізвище *Пріт*.

Харібабгру "Буланосірий", досл. "Буланобобристий" – ім'я складають санскр. *харі+бабгру*, де *харі* – "буланий" і "Вішну", а *бабгру* – "сірий" і теж "Вішну", споріднене з укр. *бобер*. Тож структурно ім'я *Харібабгру* виглядає як *Вішну+Вішну*, що посилює основне значення і означає "Великий Вішну".

Харіватса "Син Харі" – ім'я-епітет могутнього воїна Арджуни, одруженого з сестрою Крішни, у якого Крішна певний час був колісничим і якому він виклав свою "Бгагавадгіту". Ім'я складають санскр. *харі+ватса*, де *харі* – "Вішну", *ватса* – "син", дослівно "теля", тобто "дитина".

Харівахана "Возій Харі" – ім'я-епітет Гаруди, птаха, на якому їздить бог Вішну та його дружина Лакшмі. Ім'я складають санскр. *харі+вахана*, де *харі* – Вішну, *вахана* – "возій, візник, візничий", яке сходить до санскритської дієслівної основи *вах-ваг* "везти, нести", спорідненої з укр. *везти, віз, візник* тощо.

Харіґанґа "Ґанґа Харі" – одне з означень священної Ґанґи, яка, вважається, витікає зі стіп Вішну. Назву складають санскр. *харі+ ґанґа*, де *Харі* – одне з поширених імен Вішну, а *ґанґа* – священна *Ґанґа* (у санскриті жіночого роду, як і більшість річок).

Харідатта "Даний Харі" – чоловіче ім'я, яке складають санскр. *харі+датта*, де *харі* – "Вішну", *датта* – "даний, дарований", якому тотожне укр. *дан* в імені *Богдан*. Тобто українською *Харідатта* мало б звучати як *Харідан*, що напрочуд перегукується з ім'ям *Харитон*.

Харікеша "Жовтокосий", "Золотавокосий" – ім'я-епітет Вішну, яке складають санскр. *харі+кеша*, де *харі* – "жовтий" і "Вішну", *кеша* – "волосся", споріднене з укр. *коси*. Вішну вважається покровителем селянського стану, колір якого за барвною символікою – жовтий (у воїнського стану – червоний, жрецького – білий", залежних общинників – чорний. пор. укр. *чернь*).

Харікрішна "Харі й Крішна" – чоловіче ім'я, складене з імен двох божеств – *харі+крішна*, де *Харі* – Вішну, а *крішна* – Крішна, восьме земне втілення Вішну. Іншими словами, *Харікрішна* – це "Вішну й Крішна". Обох їх знає "Велесова книга" як *Вишень* і *Кришень*, такі ж прізвища побутують у сучасних українців. Інше ім'я цього ж плану – *Харірама* "Вішну й Рама", де Рама – сьоме земне втілення Вішну. Тобто Рама – старший брат Крішни.

Харімітра "Харі й Мітра" – чоловіче ім'я, яке складають санскр. *харі+мітра*, де *харі* – "Вішну", *мітра* – "Мітра". Тобто *Харімітра* – "Вішну й Мітра". У ведах Мітра – бог Сонця і Мирного Договору, його функція згуртовувати людей, збирати їх у громаду – *мир*. Ім'я його у слов'ян і має форму *Мир*, а в іранців – *Міхр*. Вішну теж сонячне божество, тож поєднання обох їхніх імен в одному цілком закономірне, воно посилює загальне значення імені.

Харіна "Олень" – ім'я-епітет Вішну, Шіви й Сур'ї-Сонця, санскр. *харіна* означає і "світложовтий". *Харіні* "Олениця" – ім'я матері Вішну. Санскр. *харіна* споріднене з укр. *сарна*, тому сюди стають місто *Сарни* й річка *Зарнівка* на Рівненщинаі, село *Сарновичі* й два села *Сарнівка*, де й річка *Сарнівка*, на Житомирщині (біля однієї Сарнівки – трипільське поселення), річка *Сарнавщина* на Сумщині, потоки *Сарночок*, *Сарнавський* (*Сарнка*) і село *Сарни* на Львівщині. Річки *Сернач* і *Сернава* згадують літописи XIV-XVI ст., у Польщі є воєводство *Сарново*. Українці й поляки мають прізвища *Сарнович* і *Сарнецький* (польський письменник XVI ст. – Станіслав *Сарнецький*), чехи й хорвати – прізвище *Срна* (у донецькому "Шахтарі" грає хорватський футболіст Даріо *Срна*). Всі ці назви виводяться від *сарна*, у литовців

sirna, у давніх прусів – *sirwis* "олень", у латинян – *cervus*, які сходять до первісного *cornu* "ріг" (гот. *haurn*, нім. й англ. *horn*, авест. *sru*, *srva*, санскр. *шрінґа* "ріг"). Тобто *сарна* первісно – «рогата (тварина)», «рогач, рогань, рогаль» (пор. українські прізвища *Рогач, Рогаль, Рогань*); укр. *корова* – теж «рогата».

Харінама «Ім'я Харі» – чоловіче ім'я, складають санскр. *харі+нама*, де *Харі* – одне з поширених імен Вішну, *нама* – "ім'я", споріднене з укр. *наймення* та англ. *name*.

Харіпрія "Кохана Харі" – ім'я-епітет Лакшмі, дружини Вішну, інше ім'я якого – *Харі*. Ім'я складають санскр. *харі+прія*, де *харі* – "Вішну", *прія* – "любий, милий, коханий", з яким споріднені укр. *приємний, приятель, приязнь*. Санскр. *Харіпрія* "Улюблениця Харі" також – означення землі, а Вішну-Харі покровитель і захисник землі та живих істот на ній. Тож і Лакшмі уособлює Землю, яка називається і *Багата*, а Лакшмі – богиня багатства й добробуту. Інші імена Лакшмі з компонентом *Харі*: *Харіканта* "Дружина Харі" та *Харіваллабга* "Кохана Харі"; останнє означує також священне дерево тулсі (базилік), пов'язане з Вішну.

Харірудра "Вішну й Рудра" – парне ім'я, яке складають *харі+рудра*, де *харі* – Вішну, *рудра* – Рудра, інше ім'я Шіви, тотожне слов'янському *Род*. Інше означення Рода у слов'ян – *Влес-Велес*, а Шіви в індійців *Вріш* "Бик", якому й тотожне Влес. Шіва-Рудра-Махеша-Вріш і Род-Мокош-Влес – "скотії" боги в своїх міфологіях.

Харіта "Кінь Сонця", "Золотокінний" – ім'я сина Яду від жінки-наґіні. Яду – родоначальник ядавів, яким тотожні літописні ятвяги. Саме з ядавів походили Крішна-Чорнобог та його старший брат Баладева-Білобог. Пор. укр. жіноче ім'я *Харитя*.

Харіхара "Вішну й Шіва" – парне ім'я, складене з імен богів Вішну – *Харі* та Рудри – *Хара*. Ім'я *Харіхара* має відомий сучасний індійський співак, який виконує санскритські пісні.

Харішрава "Слава Харі" – назва річки, яку складають санскр. *харі+шрава*, де *харі* – "Вішну", *шрава* – "слава". Назва може означати й "Річка Харі", а *Харішрава* – споріднюватися зі слов'янським іменем *Гориславъ*.

Харіш «Харі-бог», «Вішну-бог» – чоловіче ім'я, винятково популярне в Індії, де *харі* «Вішну», *іш* «бог, всевишній», споріднене з *Ісус*. Українські двійники імені *Харіш* – козацькі прізвища *Харус, Харуш, Харушенко* у козаків, зокрема, Черкаського й Брацлавського полків («Реєстр» 1649 р.); в останньому засвідчено чотири імені *Хар*. Поєднання прізвища *Харус* з іменем *Іван* в одного з козаків спонукає

співвіднести прізвище саме з Вішну, оскільки санскр. *Юван* «Юний» – епігет Крішни, а Крішна земне втілення Вішну. Грецький Аполлон має епітет «Юний бог», а Аполлон і Крішна-Ґопалан тотожні функціями й іменами, ім'я Крішни *Ґопал, Ґопала* відбите в українських прізвищах *Гупал, Гупало, Гупалов, Гупалюк, Гупаленко* і назвах *Гупали, Гупалівка, Гупалівщина* на Волині й Дніпропетровщині. Вішну й Крішна у «Велесовій книзі» – *Вишень* і *Кришень*, такі ж прізвища побутують у сучасних українців.

Харішара "Харістрілий" – означення Вішну, яке складають санскр. *харі+шара*, де *харі* – "Вішну", *шара* – "стріла", первісно "очеретина, комишина", бо саме з очерету найперше колись робилися стріли. Санскр. *шара* "очерет" відбите в назві збірки новел Олеся Гончара "Чари-комиші".

Харішчандра «Вішну+Чандра» – ім'я легендарного царя Сонячної династії, що вславився добротою, щедрістю і праведністю, за що боги піднесли його на небо разом із підлеглими і столицею *Харішчандрапур* «Харішчандропіль». У новітні часи таке ім'я мав основоположник сучасної літератури хінді Бгаратенду *Харішчандра* (1850-1885). Ім'я з числа так званих «парних» імен, коли до імені одного божества долучається ім'я іншого, у даному разі *Харіш* і *Чандра*, тобто *Вішну* і *Місяць*. Втім, і в імені *Бгаратенду* задіяний Місяць, інше ім'я якого *Інду*. Тож *Бгаратенду* означає «Місяць Індії» (*бгарата* «Індія»+*інду* «Місяць»).

Харша «Радість», «Утіха», «Щастя» – ім'я сина Крішни, яке складає санскр. *харша*, споріднене з укр. *хороший* і наявне в імені знаменитого скіфського мудреця – *Анахарсис* "Який дарує радість", яке споріднене з санскритською дієслівною основою *анухарш* "іти радості за кимось". Є також ім'я *Харшада* "Який дає радість", де *да* споріднене з укр. *давати*.

Хар'яшва «Буланий кінь», «Буланокінний» – ім'я-епітет Індри, яке складають санскр. *харі+ашва*, де *ашва* – «кінь», а *харі* «жовтий; гнідий; буланий» – означення коней Індри або Сонця, а також епітет багатьох богів, насамперед Індри й Вішну. *Хар'яшва* в індійській міфології – епітет багатьох богів, його мають в епосі індійські царі, що дозволяє споріднити з ним ім'я *Хараса*, що його мав скіфський цар II ст. до н.е. у Добруджі, і відоме з монет, які він карбував. Слушність причетності імені *Хар'яшва* до Індри підтримує і те, що в Геродота родоначальник скіфської царської династії – *Спаргапіт*, а цьому імені тотожне санскр. *Сварґапаті* «Владика неба-сварґи» – одне з імен-епітетів саме Індри. Тож Індру й уявлення, пов'язані з ним і небом-

сварґою, добре знали скіфи, отже, й українці, що підтверджує «Велесова книга», яка не раз згадує і сварґу, і самого Індру. Та ж «Велесова книга» у збірний етнонім *кравенці* першими включає скіфів, за якими вже йдуть анти, руси, боруси та сурожці. А *кравенці* – найдавніша (V-IX ст.) писемна фіксація сучасного етноніма *українці*.

Хаяґріва «Конешиїй» – демон, супротивник богів, який украв веди при загибелі світу. Щоб повернути їх, Вішну прибрав подоби риби (*матсья*) і здолав його. Іноді *Хаяґріва* означує іпостась самого Вішну: у подобі коня він бився з демонами Мадгу та Кайтабга, щоб повернути вкрадену ними веду. Ім'я складають санскр. *хая+ґріва*, де *хая* «кінь», *ґріва* «шия», споріднене з укр. *грива*. Інше ім'я Вішну цього плану – *Хаяшірас* «Конеголовий», де *шірас* – «голова; морда».

Хема «Золото» (пор. слов. *Злата*) – в індійській міфології дружина зодчого асурів (першопочаткових богів), що звів *Тріпуру* «Тримісто», оточене золотим, срібним і залізним валами; назва *Тріпура* тотожна назві *Трипілля*. Індійське жіноче ім'я *Хема* популярне й нині – його, наприклад, має *Хема* Девре, індійська письменниця і дружина першого посла Індії в незалежній Україні. *Хема* входить в імена й епітети богів і богинь, мудреців, царів, міфологічних та епічних персонажів. Богиня багатства й сімейної злагоди Лакшмі, дружина Вішну, тотожна балтійській Лайме й українській Ладі, має ім'я *Хемадеві* «Золото-богиня». Імена *Хемамбіка* «Золото-Мати», *Хемавaті* «Золотовиця» має богиня-воїтелька Діва-Деві, давнє поклоніння якій засвідчують численні «дівочі» й «дівині» назви по всій Україні. Назву *Хемакута* «Золотоверха» має в Гімалаях гора – обитель Шіви і його дружини Деві «Богині», назви *Хемаґірі* (санскр. *ґірі* й укр. *гора* тотожні) й *Хемаґарбга* «Золота Гора» (санскр. *ґарбга* й укр. *горб-пагорб* теж тотожні) має міфічна гора Меру (Сумеру) в центрі всесвіту, довкола якої обертаються планети. В Індії є річка *Хема*, а в Україні річка *Хима*, притока Остра, на Чернігівщині. Що дає підстави співвіднести індійське жіноче ім'я *Хема* з українським жіночим ім'ям *Хима*. *Химівка* – річка в Ніжинському районі Чернігівщини, притока В'юниці. Прикметно, що Химівка тече біля села *Зоньки*, а ще одне індійське означення золота – *сона*. Цілком можливо, що первісною назвою села було *Соньки*, яка з часом стала *Зоньки*. У такому разі назва *Соньки-Зоньки* – семантичний двійник назви *Химівка*. *Химчина* – нині болото в басейні Сіверського Дінця, а колись річка, судячи з назви в жіночому роді. В Україні взагалі рясно «золотих» назв, зокрема, в басейні Сіверського Дінця, де й річки *Золота*, *Золочівка*, *Золота Струя*, яри *Золотий* і *Золотарів*. Прикметно, що означення *золотий* нерідко вжива-

не саме щодо боліт. Тож виняткова словотворча здатність слова *хема*, безперечно, відбилася і в індоарійських племен на теренах Давньої України. У боспорських написах III ст. засвідчене жіноче ім'я *Хемата* й чоловіче *Хематін*.

Хемабга «Немов із золота» – назва палацу Рукміні, дружини Крішни; саме ім'я *Рукміні* теж означає «Золота» (санскр. *рукма* «золото»). Назву складають санскр. *хема+бга*, де *бга* – "неначе, немов, ніби, як би", а *хема* – «золото», відбите в українських назвах *Хима*, *Химівка* тощо. Див. *Хема*.

Хемаратха «Золота колісниця» – це ім'я мав онук Чітраратхи й батько Сатьяратхи. Ім'я складають санскр. *хема+ратха*, де *ратха* – «колісниця», *хема* – «золото». *Хема* входить компонентом в індійські двоосновні імена й назви, зокрема, річкові. А в Україні побутує жіноче ім'я *Хима* й річкові назви *Хима*, *Химка*, *Химівка* тощо. Синонім до *Хемаратха* – санскр. *Рукмаратха*.

Хемашанкха «Золотомушляний» – ім'я-епітет Вішну, яке складають санскр. *хема+шанкха*, де *хема* – "золото", *шанкха* – "мушля", один з атрибутів Вішну, які він тримає в чотирьох руках (інші атрибути – булава, диск і лотос). Ще одне ім'я-епітет Вішну з *хема* – *Хеманґа* "Золототілий", де *анга* – "частина (чогось); тіло". *Хеманґа* також – ім'я Брахми, Ґаруди й назва гори Меру (Сумеру), центру всесвіту, навколо якої обертаються планети. Інше означення золота в санскриті – *хіранья*, воно відбите в імені *Хіраньякеша* "Золотокосий" на означення Вішну, де *кеша* "волосся" споріднене з укр. *коси*. Вішну й Крішна мають також ім'я-епітет *Кешава* – "Косатий", "Довгокосий".

хотар (*хотрі*) "жертвувач" – верховний жрець групи "Ріґведи" (кожна з 4-х вед мала при жертвоприносинах своїх 4-х жерців). Він керував принесенням пожертви на вогні, мав трьох помічників (*майтраваруна*, *аччхавака*, *ґравастут*), які під час дійства промовляли-співали гімни з "Ріґведи". Термін *хотар* утворено від санскритської дієслівної основи *ху* (*гу*) «кидати у вогонь», «приносити пожертву через вогонь». Жертвоприносини, здійснювані на вогні мають назву *хотра*, одне з таких жертвоприносин – *аґніхотра*, яке в сучасних індійців стало прізвищем. Є індійська поетеса з прізвищем *Агніхотра*.

хотрішадана «сидіння хотара» – термін на означення місця, де під час пожертвин перебував жрець-хотар, який керував жертвоприносинами. Термін складають санскр. *хотрі+шадана* (*садана*), де *хотрі* тотожне *хотар* «жрець», а *шадана*, первісна форма якого *садана*, споріднене з укр. *сидіння* і сходить до дієслівної основи *сад* «сидіти, сідати».

Чайтрасакха "Приятель весни" – ім'я-епітет Крішни, яке складають санскр. *чайтра+сакха*, де *чайтра* – "весна", "другий місяць весни; барвистий", *сакха* – "друг, приятель, товариш". З весняного місяця *чайтра* "барвистого" (європейський березень-квітень) починався індійський рік, як колись і слов'янський. *Чайтрасакха* також – ім'я бога кохання Ками.

Чакарнаґар "Чакромісто", "Чакропіль" – сучасне індійське місто, ототожнюване зі згадуваним у "Махабгараті" містом *Екачакра* , яке складають санскр. *ека+чакра*, де *ека* – "один", *чакра* – "коло, колесо, круг". Тобто *Екачакра* означає "Одноколе", це можна сприйняти так, що місто мало колову забудову або було обнесене одним колом захисних валів чи мурів. У свою чергу, назву *Чакарнагар* складають *чакар+нагар*, де *нагар* – "місто", а *чакар* тотожне санскр. *чакра* "коло, колесо, круг". Тобто назва дослівно означає "Колове-Чакрове місто", "Чакропіль", останнє тотожне інд. *Чакрапур*. Санскр. чакра в сучасних індійських мовах має форми *чакар-чахар-чахр-чарх* (у "Велесовій книзі" вжите в множині – *чурси*), а також *чихир-чухир*, останнє побутує в пенджабців як воїнське ім'я *Чухир*, з яким споріднене українське прізвище *Чигир* і яке сходить до означення зброї богів Вішну й Крішни – бойового диска-чакри. У Пакистані є місто *Чухиркан* (*кан* "місто"), біля якого 1469 року народився Ґуру Нанак – засновник сікхизму, а між сікхами й козаками, між пенджабцями й українцями чимало спільного в мові, фольклорі, історії, обрядах, традиціях, уявленнях, у Пенджабі й досі частина сікхів носить синьо-жовте вбрання. Назва *Чухиркан* – двійник індійського *Чакарнаґар* і українського *Чигирин*, у них компоненти *Чухир-Чигир-Чакар* етимологічно тотожні, тобто мають спільне походження й однакове значення. Детальніше див. *чакра*.

чакра "бойовий диск" – зброя Вішну й Крішни. Із санскр. *чакра* споріднені укр. *коло*, авест. *чахра*, грец. *киклос* і лат. *циклос* «коло, колесо, круг». У санскриті *чакра* окрім значення «коло, колесо, круг, диск», має і значення *район, округа, спілка, військо, влада*, воно пов'язане і з Сонцем, яке має імена-епітети *Чакра, Чакрабандгу, Чакрадвара* (санскр. *двара* й укр. *двері* тотожні). Саме з Сонця-Сур'ї, за міфом, викувано диск-чакру для Вішну й тризубець для Шіви. Санскр. *чакра* й укр. *коло* творять низку значеннєво тотожних термінів і словосполучень:

чакра – гурт, спілка. Пор. укр. *коло родичів, коло друзів*. У запорожців *козацьке коло* (рада), *вічове колесо, судне колесо* – судові збори козаків, *радне колесо* – збори з важливих питань

чакра – територія, область. Укр. *околоток, округа*. Індія колись ділилася на округи – *чакри* (*чакли*), тому був термін *чакрадар* (*чакладар*) – «начальник округи», який сьогодні став прізвищем

чакра – коловий танок. Укр. *коло* – танок

чакра – вир. Укр. *коловорот, коловерть, коловертень*

чакра – обрій. Укр. *видноколо, виднокруг* (*Вже сонце в крузі*)

чакраваг – вихор. Укр. *круговерть, коловерть*

чакра-в'юха – колове розташування людей або війська. Запорожці для захисту теж іноді обгороджувалися возами (*Увесь поїзд із музиками іде за молодим і стає коло діжі кругом – колесом*)

чакрадріш – видноколо (санскр. *дріш* споріднене з укр. *зрити*)

чакраяна – віз, укр. *кола* (*Вийди, мила, з коли, покажи личенько родові*)

чакрі – колесо на валу. Укр. *коліш* колесо на валу над колодязем

ґхаті-чакра «колесо з глеками», «колодязь», «чигир». Укр. *колодязь* теж містить *коло* «колесо» й означає «колотяг», «витягання води з допомогою колеса».

Чакраван «Наділений чакрою» – чоловіче ім'я, яке складають санскр. *чакра+ван*, де *чакра* – бойовий диск-чакра, зброя Вішну й Крішни, а *ван* – суфікс наділеності чимось або причетності до чогось, наявний у слов'янських іменах *Іван-Йван-Йован, Радован, Милован, Селиван*. Ім'я *Чакраван*, очевидно, співвідноситься зі слов'янським ім'ям *Коливан-Колован* (пор. слов. *Коломан*, укр. *Колодій*).

чакравартін «чакровертун» – найвищий титул самодержавного царя в Давній Індії, цар над царями. Його складають санскр. *чакра+вартін*, де *чакра* – «коло, колесо, диск», *вартін* – «вертун, крутій», яке сходить до санскритської дієслівної основи *варт* «крути-

ти, обертати», спорідненої з укр. *вертіти*; *ін* у *вартін* – суфікс діяча й наділеності чимось, властивий і українській мові. Те ж *Чакрін* «Наділений чакрою» на означення Вішну тотожне українському *Чигрин* (саме таку форму у Шевченка має сучасне *Чигирин*). Колись важливий термін *чакраварті* з часом став став прізвищем *Чакраварті*, у бенгальців – *Чокроборті*. Є відомий кіноактор Мітхун *Чакраварті*, а двоє бенґальців на прізвище *Чокроборті* прислужилися й Україні: один переклав бенґальською давньоукраїнську пам'ятку «Слово о полку Ігоревім», а другий написав для індійських бібліотек підручник української мови. Індійському *Чакраварті-Чокроборті* відповідає слов'янське прізвище (чи прізвисько) *Коловрат*. Його мав, зокрема, боярин Євпатій *Коловрат*, захисник Рязані від татаро-монголів (XIII ст.). *Чакраварті-Чокроборті-Коловрат* – воїнське ім'я, а в назві *Рязань* і відбито індійський термін на означення воїна – *раджанья*. Тож назва *Рязань* у такому разі тлумачиться як «Воїнь».

Чакрадвара «Двері Сонця» – ім'я-епітет Сонця, яке складають санскр. *чакра+двара*, де *чакра* в даному разі означає «сонце» (основні значення *коло, колесо, диск*), а *двара* – «ворота, брама», споріднене з укр. *двері*.

Чакрадгара «Чакродержець» – ім'я-епітет Вішну й Крішни, яке складають санскр. *чакра+дгара*, де *чакра* – зброя Вішну й Крішни, бойовий диск із зазубреними гострими краями, а *дгара* – "тримач", споріднене з укр. *держати, держатель, держець*. Синоніми: *Чакрабгріт* (*чакра+бгріт* "бральник"), де *бгріт* споріднене з укр. *брати*, *Чакрабгудж* (*чакра+бгудж* "рука; тримати"), *Чакрапані* (*чакра+пані* "рука; тримати"), *Чакрават* (*чакра+ват*) "З чакрою", дослівно *Чакровитий*, де *ват* – суфікс наділеності чимось або приналежності до чогось, якому тотожні українські суфікси *вата* й *ватий*, зокрема, в назвах (*Комишувата-Комишуватий, Скелювата-Скелюватий, Ясинувата-Ясинуватий*); *Чакраюдга* (*чакра+аюдга* "озброєний") і *Чакрабандгана* (*чакра+бандгана* "наділений") "Наділений-Озброєний чакрою". Інші імена Вішну-Крішни з *чакра*: *Чакрадева* (*чакра+дева* "бог") "Чакробог", "Владика чакри"; таке ж значення мають *Чакреша* (*чакра+іша* "бог") і *Чакрешвара* (*чакра+ішвара* "бог"). На означення Крішни й Вішну є інші імена з *чакра*: *Чакракі* "Чакровий", *Чакрін* "Наділений чакрою" (означає і "цар"), споріднене з українськими прізвищем і назвою *Чигрин-Чигирин*, *Чакрагадабгріт*, *Чакрагададгара* й *Чакрагадапані*, де три останні імені означають "Тримач булави й диску", де *гада* – "булава", *пані* й *бгріт* – "тримач, держець" (споріднене з укр. *брати*).

Чакрапаліта "Захищений чакрою" – ім'я-епітет Вішну й Крішни, яке складають санскр. *чакра+паліта*, де *чакра* бойовий диск із гострими зазубреними краями, а *паліта* "захищений, бережений", яке сходить до санскритської дієслівної основи *пал* "захищати, охороняти, берегти", відбите на давньоукраїнських теренах в етнонімах *пали, поляни, поляки*, назвах *Палакій, Палунь, Полянська земля*, іменах *Святополк* і *Ярополк*, термінах *полянин, поляниця, полк, полковник, полководець*. Сюди ж, очевидно, стає і ім'я ватажкині амазонок – *Іполіта*, про яку пише Геродот. Розгадку її імені підказує назва *Гіпаніс* (так у давнину називалися Південний Буг і Кубань), яка тлумачиться *Бикріка*, тобто *Гі* виявляє спорідненість із санскр. *го-гу-гау-ґава*, яке відноситься до найдавнішого пласта індоєвропейської лексики і колись означало і "бик", і "корова", як, до речі, й польське діалектне *karv*. Покровителькою амазонок була богиня-воїтелька *Діва-Деві* "Богиня", інше ім'я якої *Амма* "Мати", якому й завдячує назва *амазонки*, дослівно "Народжені Аммою-Матір'ю". Вона, як і грецька Гера, шанувалася і в подобі корови, тож *Іполіта* (первісно *Гіполіта*) у такому разі пояснюється як "Бережена-Захищена богинею-матір'ю-коровою-землею".

Чакрапур "Чакропіль" – місто в Індії, назвою тотожне українському *Чигирин*. Де санскр. *пур* "місто", первісно "укріплення, фортеця", споріднене з *піль* у численних назвах українських міст (*Бориспіль, Вишпіль, Вишнопіль, Тернопіль, Ямпіль*). Див. *Чакарнаґар*.

Чакрін "З чакрою", "Наділений чакрою", "Чакрівник" – ім'я-епітет Вішну та його восьмого земного втілення Крішни. Вішну й Крішна мають також імена-епітети *Чакрабгріт, Чакрадгара, Чакрапані* "Чакродержець", *Чакреша, Чакрешвара* "Владика чакри", *Чакраюдга* "Озброєний чакрою", *Чакрін* "Наділений чакрою", *Чакраґадапані, Чакраґададгара* – "Чакроґадодержець", де *ґада* "булава" – ще один атрибут і зброя Вішну та Крішни. Ім'я *Чакрін* складають санскр. *чакра+ін*, де *чакра* – зброя Вішну й Крішни, диск із гострими зазубреними краями, а *ін* – суфікс приналежності до чогось або наділеності чимось, тотожний *ин* в українських прізвищах і назвах. У сучасних індійських мовах санскр. *чакра* має форми *чахар, чехер, чухир* тощо, відбите в українській мові як *чигир*. У пенджабців є воїнське ім'я *Чухир*, в українців – прізвище *Чигир*. Імені *Чакрін* тотожне укр. *Чигирин* (первісно *Чигрин*) – козацька столиця часів Богдана Хмельницького. Кожне індійське божество має свою зброю, яка різниться від зброї інших божеств. Зброєю Індри є ваджра – булава, громова стріла-перун, Шіви та його войовничої дружини Дурґи-Деві – тризубець. Індра й Шіва через це мають імена *Ваджрін* "Наділений ваджрою" і *Шулін* "Наді-

лений тризубцем-шулою", де санскр. *шула* "вістря" споріднене з укр. *шило*, а *трішула* "тризубець" дослівно означає "тривістря, тришило". Причому Вішну (захисник охоронець земного світу) уособлює в тризубі ліве вістря, Шіва (руйнівник старого і водночас творець нового світу) – середнє, а Брахма (творець світу) – праве. Брахма-Вішну-Шіва – індуїстська трійця-трімурті, тотожна слов'янському Триглаву.

Чандар "Місяць" – різновид імені *Чандр* (санскр. *Чандра*) "Місяць", його, зокрема, має відомий індійський письменник *Крішан Чандар* (1915–1977), чотири романи й багато оповідань якого переклав українською автор цих рядків. Санскр. *чандра* в сучасних індійських мовах має форми *Чандр-Чандар-Чандер*, що закономірно відбилося в іменах і назвах. Це саме бачимо і в українських прізвищах та назвах, де санскр. *Чандра* відбите як *Шандра* (назва річки й села на Київщині), а *Чандр-Чандар-Чандер* як *Шандар-Шандер-Шендер* у козацьких прізвищах *Шандаровський-Шандеровський-Шендеровський*, *Шендеровченко*, *Шендерка*, *Шендрик*, до яких додаються і сучасні українські прізвища *Шандра*, *Шандрук*, *Шандрюк*, *Шандровський*. "Реєстр" 1649 р. фіксує козацькі прізвища на *Шандар-Шандер-Шендер* у Білоцерківському, Брацлавському, Корсунському, Миргородському, Полтавському й Прилуцькому полках. Деяка розбіжність у написанні прізвищ *Шандаровський-Шандеровський-Шендеровський* свідчить, очевидно, про неусталеність чи неоднаковість сприйняття їх. Подібне явище має місце й на індійському грунті, де санскр. *Чандра* "Місяць" має і форми *Чандр-Чандар-Чандер* і *Чанд* (пор. укр. *Чандей-Чендей*). Що ж до чергування *ч-ш* в *Чандра-Шандра*, то прикладів цього чимало на українсько-індійському грунті: *Бучма* й *Бушма*, *Чудря* й *Шудря*, *Чандала* й *Шандала*, *Чамара* й *Шамара*.

Чандері "Місячне" – давнє місто, у якому, за переказами, правив Шішупала, цар племені чедіїв (пор. грузинське прізвище *Чедія*), суперник Крішни на руку й серце Рукміні, доньки царя Бгішмаки, ім'я якого тотожне українському прізвищу *Бушмака*. Крішна викрав її прямо з весілля, коли вона вже мала стати дружиною Шішупали, двоюрідного брата Крішни. Шішупала кинувся за ним навздогін, але Крішна зніс йому голову своїм диском-чакрою. У боспорських написах, датованих іще до нової ери, засвідчене чоловіче ім'я *Сосіпол*, в етрусків таке саме ім'я мало божество-дитина, а ім'я *Шішупала* й означає "Дитина-захисник" (санскр. *шішу* "дитина", *пала* "захисник").

Чандра "Місяць" – пов'язується з жіночим началом, лівою стороною, водою, що й уособлює синій колір на нашому державному

прапорі, тоді як жовтий уособлює Сонце, вогонь, чоловіче начало й праву сторону. Індійський міф розповідає, як Місяць став владикою зірок і рослин. Колись на землі не було царя, який би дав їй лад, і Земля перестала родити, зникли рослини, боги й люди голодували. Тоді люди настановили своїм царем Прітху і пожалілися йому, що Земля не хоче родити. Розгніваний цар схопив лук, щоб її покарати. Налякана Земля перекинулася коровою і спробувала втекти, але Прітху все ж наздогнав її, і вона стала просити прощення. Прітху пообіцяв їй життя, якщо вона знову почне родити й нагодує все живе. Та сказала, що все на світі відродиться, якщо її подоїти, але щоб доїтися, їй потрібно привести телятко. Цар подарував їй телятко і видоїв із Землі-Корови у долоні, як у дійницю, всі рослини. Тому Земля-Корова вважається дочкою земного першоцаря Прітху і має ім'я *Прітхві* «Дочка Прітху». А коли Землю-Корову доїли вже боги, телям був Місяць, а доярем – Брихаспаті, наставник богів, уособлення планети Юпітер. За це боги настановили Місяць владикою зірок – *Тарапаті*, де *тара* «зірка», а *паті* споріднене з укр. *батько*. Ведійські мудреці називали себе синами Корови-Землі-Прітхві й Бика-Неба, що дивовижно перегукується з «Велесовою книгою», яка мовить, що від Корови Замунь (іран. *замін* «земля») й Дажбога народилися *кравенці*, тобто *коровичі-бичичі-туричі*. А *кравенці* – давня форма сучасного етноніму *українці*. *Чандра* «місяць» додається і як приставка до імен богів, міфічних або епічних героїв, що підсилює їхню святість і любов до них: *Бгаратчандра, Крішначандра, Рамачандра, Хемачандра*.

Чандра «Місячна» – індійська річка в Пенджабі, а в Україні є річка *Шандра* (на Київщині біля Миронівки). Назва *Чандра* означає «Місячна», очевидно, тому що мерехтить, сріблиться під місячним світлом (пор. численні українські річки *Сріблянки*, *Серебрянки* та Срібні, а *срібло* – метал Місяця, як золото – Сонця. Є і індійські річки *Чандрамала* «У місячному вінку», *Чандраваса* «В якій оселився Місяць», які передають цю взаємодію річки й місяця. Україна багата на «чандрові-шандрові», тобто «місячні» гідроніми: на Київщині село й річка *Шандра*, притока Росави, на Хмельниччині – річка *Шандрова*, притока Збручу, на Донеччині, в басейні Сіверського Дінця – річка *Шандриголова* і ручай *Шендриголів*, на Львівщині, в басейні Дністра – три потоки *Шандровець*, на Закарпатті, в басейні Дунаю – два потоки *Шандрівський*, тут і потоки *Шандріящик*, *Шандориків* і *Шиндрівка* (с. Шешори), на Тернопільщині – потік *Шендерка*.

Чандрабгага (суч. *Ченаб*) – річка в Пенджабі, яка разом з іще чотирма річками (*Шатадру, Віпаша, Іраваті, Джелам*) дали життя

назвам *Пенджаб* і *Панчанад* «П'ять Річок», «П'ятиріччя». Назва *Чандрабгаґа* утворена з поєднання назв *Чандра* й *Бгаґа* на означення двох річок, які спершу течуть окремо, а тоді зливаються і далі течуть під спільною назвою *Чандрабгаґа*. І Чандра, і Бгаґа мають своїх прямих двійників в Україні – річки *Шандра* і *Буг* (*Бог, Боуг*). Такі ж відповідники мають в Україні й інші річки Пенджабу-П'ятиріччя: назва *Шатадру* – значеннєвий двійник назви *Стоход*, назва *Джелам* перегукується з кримським гідронімом *Джальман* (*джаль* «вода»). У назві *Іраваті* (у боспорських написах III ст. засвідчене чоловіче ім'я *Іраваді*) *ваті* тотожне *виця* в українських назвах, а елемент *Ір* той самий, що і в українських гідронімах *Ірва, Ірпа, Ірпиця, Ірпінь, Ірдин, Ірдинь, Ірклія*. Сучасна назва давньої Іраваті – *Раві*.

Чандравамша (*Сомавамша*) – Місячна царська династія, назву складають санскр. *чандра+вамша*, де *чандра* – «Місяць», *вамша* – «рід, родина; династія». Синонім – *Сомавамша*, яке виявляє спорідненість із терміном *саки-хаумаварґа*, де *саки* «скіфи», а *хаума* в *хаумаварґа* іранська форма індійського *сома*, яке в індійців означає і «Місяць», і «священний хмільний напій сома». Вираз *саки-хаумаварґа*, засвідчений у давньоперських клинописних текстах, означує частину скіфського народу, його тлумачать «скіфи, що шанують хаому» й означує жрецьку верству в скіфському суспільстві. Воїнську верству в ньому означує термін *ґауварґа*, а землеробську – *аротерой, скіфи-орачі*. тому *саки-хаумаварґа* можливо тлумачити і як «скіфи, що належать до Місячної династії». Частина українських половців належала до Місячної династії, як і індійські раджпути, а половці й раджпути мовно й етнічно споріднені. Саме до Місячної династії належала українська шляхта половецького походження – *Томари*, які мають за Гімалаями своїх кровних родичів (див. *Томара*).

Чандраваті «Чандровиця» – давнє місто в Раджастхані (у Птолемея *Sandrabatis*), батьківщині раджпутів – індійських "козаків", які виявляють мовну й етнічну спорідненість з українськими половцями й печенігами. Назву складають санскр. *чандра+ваті*. де *чандра* – "Місяць", *ваті* – суфікс, якому тотожне укр. *виця* в назвах і термінах. *Чандраваті* й місто на лівому березі Ґанґи біля Варанасі (Бенареса) в Північній Індії. *Чандрапурі, Чандрікапурі* – джайнська назва давнього міста Шравасті, важливого торговельного, культурного й релігійного центру Північної Індії. Місто *Чандрапур* (нині *Чанднур*) «Чандропіль» є в Центральній Індії. У світлі цього прикметно, що село *Шандра* є на Київщині, а село *Шандриголове* й слобода *Шендриголова* – на Донеччині.

Чандраґірі "Місячна гора" – священний для джайнів пагорб у місті Шраван-Белгола біля Майсора (Південна Індія). Назву складають санскр. *чандра+ґірі*, де *чандра* – "Місяць", *ґірі* тотожне укр. *гора*. Із *Чандра* є й інші ороніми: *Чандракута* (*чандра+кута* "вершина") "Місяцевершинна" – священна гора в Ассамі (на сході Індії), *Чандранатха* "Місяць-цар" – у Бенґалії (Східна Індія), за переказами, улюблена гірська вершина бога Шіви, на якій стоїть і його храм. Гора *Шандрувка* й полонина *Шандріяски* є на Закарпатті.

Чандрасур'якша "Місяцесонцеокий" – ім'я-епітет Вішну, яке складають санскр. *чандра+сур'я+акша*, де *чандра* – "місяць", *сур'я* – "сонце", *акша* – "око". Санскр. *чандра* в українських назвах і прізвищах виступає як *шандра*: на Київщині є річка й село *Шандра*, в українців побутують прізвища *Шандра, Шандрук, Шандрюк, Шандровський, Шандаровський* та інші.

Чапін "Із луком", "Лучник" – у санскриті знак зодіака Стрілець, синонім *Чападгара* "Лукодержець". Назву складають санскр. *чап+ін*, де *чап* в індійських мовах "лук", *ін* – суфікс наділеності або володіння чимось, відбитий як *ин* в українських назвах і прізвищах. Санскр. *чапаведа* означає "лукознавство", тобто мистецтво виготовлення луків і стрільби з них. Численні назви й прізвища на *Чоп-Чап* (*Чопич, Чапек*) у східних, західних і південних слов'ян засвідчують, що ця основа і в них відігравала істотну роль, відбивала якесь важливе воїнське поняття, термін чи реалію. У цьому плані привертають увагу назви *Чопівка* – річка на Житомирщині, притока Ірші, на лівому березі якої, за 25 км від Малина розташоване селище *Чоповичі*, уперше згадане 1519 р., але історія його набагато давніша, бо тут виявлено неолітичне поселення IV тис. до н.е. Жителі його належали до так званої *околичної* шляхти і займалися військовою справою, вони були *чопичі, чоповичі*, тобто *лучичі, лучники*. Назва *Чоповичі* семантичний двійник назви *Луцьк* (літописний *Лучеськ*), шляхта Вигова на Житомирщині походила з волинських *лучан-лучичів*.

Чарушравас "Чарослав", "Славний чарівністю" – ім'я одного з синів Крішни, яке складають санскр. *чару+шравас*, де *чару* – "чарівний; чарівність", *шравас* – "слава, хвала". Семантичний двійник імені – *Чаруяшас*, теж "Чарослав", його мав іще один син Крішни, де *яшас* – "слава, хвала", споріднене з укр. *яса* "слава". Взагалі, у синів Крішни багато імен з компонентом *Чару*: *Чарубаху* "Чарівнорукий" (*баху* "рука"), *Чарубгадра* "Чарівноблагословенний" (*бгадра* "благословенний, щасливий", споріднене з укр. *бадьорий*, рос. *бодрый*), *Чарувеша* «Чарівноликий» (*веша* «вигляд, образ, лик, вид»), *Чаругарбга* «Уособлен-

ня чарівності» (*гарбга* "плід", дослівно "вагітний", споріднене з укр. *горб*, *пагорб*), *Чаругупта* "Захищений чарівністю" (*гупта* "захищений, боронений, бережений"), *Чарудеха* "Чарівнотілий" (*деха* "тіло"), *Чарудешна* "Чарівний дарунок" (*дешна* "дарунок, дар"), *Чаручандра* "Місяцечарівний" (*чандра* "місяць"). *Чаруматі* "Чарівномудра" звали дочку Крішни (*маті* "розум).

Чатваравасіні "Чотиридорожниця", "Яка живе на перехресті чотирьох доріг" – жіноче ім'я, утворене з санскр. *чатвара+васіні*, де *чатвара* – "4", *васіні* – "жителька, мешканка", споріднене з давньоукр. *весь* "село" й ведійським *віш*, відбитими в назвах *Вишгород* і *Випіпіль*.

чатура-чатвар "чотири" – числівник, який символізує статичну цілісність, ідеально стійку структуру. Тому число вжиткове в міфах про сотворіння світу й орієнтації в ньому: 4 сторони світу, 4 головні напрямки, четвірки богів або чотириіпостасні боги, наприклад, чотири Перкунаси в литовському фольклорі, чотири боги-охоронці чотирьох сторін світу в індійській міфології, чотири пори року, чотири епохи в історії людства тощо. Чотири компоненти актуалізуються і в найбільш міфопоетично значимих геометричних фігурах – квадраті, хресті, свастиці, мандалі. Санскр. *чатура* (хінді *чатур*) має і значення "розумний, кмітливий", споріднене з укр. *хитрий*, а *чатуріка* – "розумник, кмітливець", тобто *хитрун*. Індійці в усі часи славилися вмінням систематизувати й класифікувати речі, факти, явища, події, поняття, філософські категорії за допомогою чисел, зокрема, "четвірок". Чотири світові періоди, чотири різновиди живих істот, чотири лики бога-творця Брахми, чотири жерці при найважливіших обрядах і ритуалах, чотири священні веди, чотири способи політики, чотири роди війська (їх сьогодні уособлюють шахові фігури), чотири різновиди зброї, чотири суспільні стани, чотири обов'язки й чотири цілі людини, чотири етапи людського життя.

Чатуранана "Чотириликий" – ім'я бога-творця Брахми, який зображається з чотирма ликами. Ім'я складають санскр. *чатура+анана*, де *чатура* – "чотири", *анана* "обличчя, лик, подоба, образ".

чатуранга "чотири підрозділи" – загальний термін на означення давньоіндійської армії, яка мала чотири роди військ, його складають санскр. *чатура+анга*, де *чатура* – "чотири", *анга* – "частина, підрозділ". *Чатуранга* в санскриті й гра в шахи (перс. *шатрандж*), яка, власне, й відбиває такий поділ війська – слони, колісниці, кіннота й піхота. Ці роди військ мали свої підрозділи, одним з яких на

слов'янському ґрунті є *полк*, споріднений з інд. *палак* "воїн, захисник, оборонець". Цілком імовірно, що інд. *анга* "частина, підрозділ" відбите в терміні *паланка* (*пала+анга*), де інд. *пала, палак* означає "який захищає", "захисник" і споріднене з укр. *полк*. А *паланка*, в свою чергу, споріднена з греко-латинським військовим терміном *фаланга*. Низове запорозьке козацтво у військовому плані ділилося на 38 куренів, а в територіальному – на *паланки*, яких спершу було 5, а потім 8. За Дмитром Яворницьким, *паланка* з турецької в прямому розумінні означає невеличку фортецю. А в переносному в запорожців так означувалося центральне управління певної частини території, найчастіше відомство, повіт запорозьких вольностей. Осердям, центром кожної паланки було подвір'я з будівлями, обнесене довкола парканом.

Чатуранга "Чотиричленний" – таке ім'я у пуранах мав цар, син царя *Хемапади* "Золотонога", де санскр. *пада* "нога" споріднене з укр. *п'ята*. Ім'я складають санскр. *чатура+анга* "частина, підрозділ", відбите в козацькому терміні *паланка* й латинському *фаланга*. Санскр. *чатуранга* означає також "гра в шахи" (іран. *шатрандж*), назва якої і відбиває структуру 4-х родів військ у давньоіндійській армії (бойові слони, бойові колісниці, кіннота й піхота).

Чатурашва "Чотирикінний" – ім'я мудреця в пуранах, яке складають санскр. *чатура+ашва* "кінь", де *чатура* – "чотири", *ашва* – "кінь", наявне в терміні на означення царського обряду *ашвамедга* "пожертвини коня". "Велесова книга" (V-IX ст.) мовить, що перш ніж давньоукраїнські племена з Пендебу-Пенджабу-П'ятиріччя рушили на захід до Дніпра й Карпат, вони здійснили жертвоприносини білого коня, тобто ашвамедгу. Подібний обряд дослідники відзначають у хеттів, римлян, кельтів, слов'ян і балтів, археологічно й образотворчо (у скіфському мистецтві) цей іще ведійський обряд засвідчений на теренах Давньої України. В Індії є річка *Ашва*, у зв'язку з чим привертають увагу численні українські "кінські" назви, особливо на означення річок – *Ушва, Освея, Осава, Осова, Осовець* та ін.

чатурашрама "чотири відтинки" – релігійно-філософський термін, який розглядає людину в двох вимірах: як творіння природи і як творіння суспільства. Другий вимір і виводить на поняття чотирьох періодів людського життя – так звані чотири ашрами. У релігійно-філософському плані *ашрама* – відтинок життя, упродовж якого людина виконує певні функції, досягає певних цілей, повертає борги суспільству й богам. Чотири етапи-ашрами це: період навчання – *брахмачар'я*, період життя в шлюбі, родинне життя – *ґріхастха*; період лісового відлюдництва – *ванапрастха*; період життя поза

суспільством – *саньяса*. Іноді два останні періоди об'єднуються, і тоді людське життя має три етапи. Подібне членування знали й слов'яни, у них теж існувала градація *діти – мужі – старці*. Історичні джерела свідчать, що слов'яни знали й чотириетапний поділ людського життя, і ці чотири етапи порівнювалися з чотирма порами року й чотирма сторонами світу. Дитинство – весна і схід, юність – літо й південь, зрілість – осінь і захід, старість – зима й північ. Така сама класифікація властива давнім індійцям. Усі 4 ступені життя обов'язкові для брахмана, а перші три дозволені також кшатріям і вайш'ям, тобто воїнам і селянам. Термін складають санскр. *чатур+ашрама* "відлюдництво; відлюдницька обитель". Саме перший період чи не найголовніший у житті людини, бо формує її, виховує особистість, громадянина.

Чатурбаху "Чотирирукий" – ім'я-епітет Вішну й Шіви, складають санскр. *чатур+баху*, де *чатур* – "чотири", *баху* – "рука". Синоніми: *Чатушпані* (*чатур+пані* "рука") й *Чатурбгуджа* (*чатур+бгуджа* "рука") "Чотирирукий"; останнє ім'я мають також Крішна, Шіва й Ґанеша. Інші імена-епітети Вішну з *чатур* "чотири": *Чатурданштра* "Чотириіклий" (*данштра* "зуб, ікло") – відбиває третю аватару Вішну, коли він у подобі велетенського вепра пірнув на дно океану й іклами підійняв на поверхню землю, затонулу під час потопу; *Чатурмурті* (*чатур+мурті* "обличчя, лик, подоба") і *Чатурмукха* (*чатур+мукха* "обличчя, лик") "Чотириликий", де перше ім'я мають також Брахма й Сканда, а друге – Брахма й Шіва, тобто вся трійця (*трімурті*) верховних богів індуїзму, що уособлює тризуб, у якому Вішну символізує ліве (земне), Брахма – праве (небесне), а Шіва – середнє вістря, яке символізує загибель старого й народження нового світу.

Чатурвактра "Чотириликий" – ім'я Брахми. Таке ім'я мають в епосі данава – нащадок богині Дану та шанувальник богині-воїтельки Дурґи, яка відома в давній Україні під багатьма іменами. Саме ім'я *Дурґадеві* "Дурґа-богиня" засвідчене на теренах України ще в IV ст. до н.е. Ім'я складають санскр. *чатур* "4" і *вактра* "голова, обличчя; рот". Інші імена Брахми із значенням "Чотириликий" – *Чатуранана*, *Чатурмукха*.

чатурварґа "чотири засади" – чотири життєві принципи, які сукупно називаються *чотири блага*: *дгарма* – закон, обов'язок, виконання сімейних обов'язків і релігійних обрядів, *артха* – вигода, користь, надбання матеріальних благ, доцільне використання їх і належна поведінка, *кама* – любов, чуттєва, фізична насолода, *мокша* – вивільнення від пут буття, досягнення духовної досконалості. Цих життєвих принципів мали дотримуватися всі *двічінароджені* (*двіджа*),

тобто брахмани, воїни й селяни, які загально означувалися *арії*. Спершу таких принципів було три – *дгарма*, *артха* й *кама*, тому називалася *тріварга*. Дгарму знали давні українці, як і веди й шастри. Шастри ще в III ст. до н.е. знали таври-руси, що засвідчує *Херсонеська присяга*, про веди згадує "Велесова книга" (V-IX ст.). А дгарму і формують *шастри*, священні книги, слова *дгарма* й *держава* споріднені, а основі їх – дієслівна основа *дгар* "держати, тримати". Ведійський відповідник дгармі – *арта*, якому тотожне укр. *лад*. Дгарма-арта не тільки праведний світолад і вселенський закон, але й моральний закон, що регулює життя суспільства, у ведах за дотриманням арти-дгарми стежить бог *Варуна*, тотожний давньоукраїнському *Дажбогу*. Арабські автори знають *Артанію* – одну з трьох територій-держав на теренах давньої України, а нею, судячи з усього, виступає Полянська земля, бо саме поляни-руси, як і таври-руси, у літописах постають найбільш праведними й чеснотливими серед усіх східнослов'янських племен. У скіфських термінах *гауварга* й *хаумаварга* відбите *варга*, яке в санскриті означає "стан, верства, клас, розряд". Індоіран. *гау* (*го*, *гу*) в *гауварга* означає "самець, бик", тож *гау-варга* означає "верства биків-бичичів", тобто означує воїнський стан, символ якого – бойова сокира. А *хаумаварга* означує жрецький стан, символ якого – чаша, причетна до хаоми-соми – священного напою давніх індоіранців і скіфів, тож і українців, бо скіфи – ті ж українці, як це констатує "Велесова книга". А індоіран. *хаома-хома-сома* споріднене з укр. *хміль*.

чатурварна "чотири стани" – давньоіндійське суспільство ділилося на 4 стани (верстви), які, за міфами, постали з частин тіла Першолюдини-Пуруші, яку боги принесли в пожертву на початку світу: жерці-брахмани постали з її вуст, кшатрії-воїни – з рук, вайш'ї-селяни – зі стегон, а шудри, залежні общинники – зі ступнів. Брахмани відбувають обряди і навчають, кшатрії займаються військовою справою, керують державою і здійснюють судочинство, вайш'ї займаються землеробством і торгівлею, а шудри – ремеслами й наймитуванням у трьох вищих станів – *аріїв*. Термін утворений від санскр. *чатур+варна*, де *чатур* – "4", *варна* – "колір, забарва". Кожна верства має свою барву: із брахманами-жерцями асоціюється білий колір, що символізує святість і чистоту, з кшатріями-воїнами – червоний, що символізує енергію і рішучість, з вайш'ями-селянами – жовтий, тобто поєднання білого й червоного кольорів, із шудрами – чорний (пор. давньослов. щодо простолюду – *чернь*), що у брахманів символізувало безбожність і темряву. Чотиристановий поділ знало давньоіранське й скіфське суспільство, тож і давньоукраїнське, бо "Велесова книга" в

сукупний етнонім *кравенці*, тобто *українці*, найперше включає скіфів. А за скіфською легендою, яку переповідає Геродот, коли трьом синам *Таргітая* настав час визначатися, хто з них стане царем, з неба упали 4 магічні дари – золоті чаша, сокира, плуг і ярмо. Вони далися до рук наймолодшому з братів – Колаксаю, він і став першим скіфським царем, родоначальником скіфської царської династії. Кожен магічний дар символізує один з чотирьох суспільних станів: чаша – жерців, сокира – воїнів, плуг – землеробів, ярмо – залежних общинників. У сучасних українських прізвищах відбиті ті ж 4 терміни для цих станів, що і в індійців та іранців.

чатурведа "чотири веди" – сукупний термін на означення чотирьох вед, утворений від санскр. *чатур+веда*, де чатур – "4", *веда* – "відання, знання; наука". Від терміна постало й прізвище *Чатурведі* "Чотириведний", що означує людину, яка досконало вивчила всі чотири веди, є також прізвища *Двіведі* "Знавець двох вед" і *Тріведі* "Знавець трьох вед". "Велесова книга" (V-IX ст.) знає термін *тривіди*, тотожний санскр. *тріведа*, що засвідчує: давні українці знали веди, а термін *тривіди* і своєрідний часовий індикатор. Бо давньоукраїнська пам'ятка пише про часи, коли давні індійці й українці знали лише три веди, а не чотири, як пізніше, коли постав термін *чатурведа* "чотири веди". Тобто він відбиває надзвичайно давні, іще ведійсько-кімерійсько-трипільські часи.

чатурвідга-астра "чотири види зброї" – тобто метальна зброя (стріли, списи), неметальна (мечі), метально-неметальна, яку після метання можна повернути знову, зброя, метана з замовами, яку не можна повернути назад. Термін складають санскр. *чатур+відга*, яке разом означає "чотиривидий", де *відга* споріднене з укр. *вид*, *різновид*. Санскр. *астра* "зброя" споріднене з укр. *гострий*, *вістря*.

чатурвіншаті-мурті "24 способи зображення" – термін стосується бога Вішну (у "Велесовій книзі" *Вишень*, *Вишній*), який має 4 головні атрибути: *шанкха* – мушля, *ґада* – булава, *падма* – лотос і *чакра* – бойовий диск. Всі їх він тримає в 4-х руках. Ці 4 атрибути можна розмістити в 4 руках Вішну 24 різними способами і кожен спосіб передає певну іпостась божества. Назви цих іпостасей і порядок розташування атрибутів такий:

Назва зображення	Рука			
	Задня		Передня	
	права	*ліва*	*права*	*ліва*
1. Кешава	шанкха	чакра	ґада	падма
2. Нараяна	падма	ґада	чакра	шанкха
3. Мадгава	чакра	шанкха	падма	ґада
4. Ґовінда	ґада	падма	шанкха	чакра
5. Вішну	падма	шанкха	чакра	ґада
6. Мадгусудана	шанкха	падма	ґада	чакра
7. Трівікрама	ґада	чакра	шанкха	падма
8. Вамана	чакра	ґада	падма	шанкха
9. Шрідгара	чакра	ґада	шанкха	падма
10. Хрішікеша	чакра	падма	шанкха	ґада
11. Падманабга	падма	чакра	ґада	шанкха
12. Дамодара	шанкха	ґада	чакра	падма
13. Санкаршана	шанкха	падма	чакра	ґада
14. Васудева	шанкха	чакра	падма	ґада
15. Прадьюмна	шанкха	ґада	падма	чакра
16. Аніруддга	ґада	шанкха	падма	чакра
17. Пурушоттама	падма	шанкха	ґада	чакра
18. Адгокшаджа	ґада	шанкха	чакра	падма
19. Нарасінха	падма	ґада	шанкха	чакра
20. Ач'юта	падма	чакра	шанкха	ґада
21. Джанардана	чакра	шанкха	ґада	падма
22. Упендра	ґада	чакра	падма	шанкха
23. Харі	чакра	падма	ґада	шанкха
24. Шрікрішна	ґада	падма	чакра	шанкха

Спосіб розташування 4-х атрибутів у 4-х руках Вішну в різних регіонах може варіюватися.

чатурмасья «чотиримісячні» – сезон року з чотирьох місяців, календарна одиниця, прийнята в Давній Індії. Термін постав від санскр. *чатур* «4» і *масья* (синонім *масік*) «місячний», утворене від

санскр. *мас* «місяць». Три чатурмасьї ділили рік на зимовий, весняний і дощовий сезони, початок кожного сезону відзначався особливим святом на повень місяця, яке теж називалося *чатурмасья*: у місяці *картік* (жовтень-листопад), *пхальґун* (лютий-березень) та *ашарх* (червень-липень). Між зимою і весною вшановували всіх богів відразу, тому свято називалося *вайшвадева* «всебожне», з настанням сезону дощів вшановували Варуну – бога вод і морських просторів, тому свято називалося *варунапраґхаса*, початок зими відзначався як свято врожаю і воно називалося *сакамедга*. У скіфів було свято *сакайя*, тож цілком можливо, що воно споріднене з інд. *сакамедга*, яке складають санскр. *сака+медга*, де *медга* тотожне укр. *мзда*, а *сака* сходить до санкритської дієслівної основи *шак-сак* «могти; бути сильним-могутнім», відбитій у санскр. *шака* «скіфи», тобто «могутні». *Чатурмасья* також – сувора обітниця, яка триває 4 місяці, з 12-го дня світлої половини місяця ашарх (червень-липень) до 12-го дня світлої половини місяця картік (жовтень-листопад). Вважається, що в ці місяці Вішну спочиває, тож відлюдники, не звиклі довго лишатися на одному місці, можуть дати обітницю, що весь цей час пробудуть на одному місці. Упродовж цих місяців в Індії не справляють весіль.

Чатурмукха «Чотириликий» – ім'я Брахми, Вішну й Шіви, які разом складають індуїстську трійцю-*трімурті* й уособлюють тризуб-*трішулу*, де кожен має своє вістря – відповідно праве, ліве й середнє. Чотири лики символізують чотири сторони світу, які ці божества охороняють, а також чотири веди. Ім'я складають санскр. *чатур* «4»+*мукха*, *мукх* «обличчя, лице, лик», споріднене з укр. *маз*, *миз* у прізвищах *Чорномаз*, *Чорномизий*, *Біломизий*. Річки *Чорномазівка* й *Чорномазівщина* є на Чернігівщині.

чатурхотра «чотири жерці» – при здійсненні великих і тривалих жертвоприносин, як правило, задіяні 4 головні жерці, так звані *рітвіджи*: *хотар* – жрець-закликальник, *удґатар* – жрець-співець, *адґвар'ю* – жрець-виконавець і *брахман* – жрець-наглядальник. Їх сукупно й означує термін *чатурхотра*, що його складають санскр. *чатур* «4» й *хотра* «пожертвини (здійснювані головним жерцем)». Є чотири групи жерців, по чотири жерці в кожній, які представляють одну з чотирьох вед. У кожній такій групі свій головний жрець.

Чатушпані «Чотирирукий» – інше ім'я Вішну, якого «Велесова книга» знає як *Вишень* і *Вишній*. Ім'я утворене з санскр. *чатур* «4», яке перед деякими приголосними (*п*, *к*) прибирає форми *чатуш*, та *пані* «рука», активне при іменотворенні, де часто має і значення «держатель, держець», скажімо, *Чакрапані* «Чакродержець» на означення

того ж Вішну (диск-чакра – зброя Вішну) або *Трішулапані* «Тризубодержець» на означення Шіви, досл. «У чиїй руці тризуб».

Чатушпатха «Чотиридорожник», «Який живе на перехресті (чотирьох доріг)» – чоловіче ім'я, утворене з санскр. *чатур* «4» і *патха* «дорога, шлях», якому тотожні укр. *путь*, англ. *path*.

Чітраваті "Барвиста", "Барвовиця" – дочка Крішни, ім'я складають санскр. *чітра+ваті*, де *чітра* – "пістрявий, барвистий", *ваті* – суфікс, тотожний українському *виця*, зокрема, в назвах. Один із синів Крішни має ім'я *Чітрагу* "Рябовол", де *гу* – "бик, віл; корова".

Чітраратха "Барвиста-Блискуча-Осяйна колісниця" – це ім'я мають епічні герої й царі: радник царя Дашаратхи, царевич країни Панчали, цар-ядава – батько царя Шури, діда Крішни, а також син Крішни. *Чітраратха* також – Сонце й Полярна зірка. Жіночою формою імені – *Чітраратхі* "Блискучоколіснича" означується богиня-воїтелька Дурґа, інше ім'я якої – *Дурґадеві* "Дурґа-богиня" відоме на теренах України як *Тірґатао* (грецька передача) ще в IV ст. до н.е., тут його мала дружина сіндського царя Гекатея. А *Геката* – інше ім'я Дурґи-Деві.

Чухир "Диск, Чакра" – пенджабське воїнське ім'я. Похідне від нього – *Чухирмаль*, де *маль* "вінок; наділений, увінчаний", часто вживане з іменами Вішну-Крішни та їхніми атрибутами. *Чухир* – пенджабська форма від санскр *чакра* "коло, круг; диск", означує зброю Вішну-Крішни – бойовий диск-*чакру* з відточеними зазубреними краями. Тож *Чухир* – "Диск-чакра", а *Чухирмаль* – "Наділений-Увінчаний-Прикрашений чакрою". Через цю грізну зброю пенджабці й називали своїх синів *Чухир*, якому тотожне українське прізвище *Чигир*. *Чухир* міститься і в назві *Чухиркан*, міста, неподалік якого народився Ґуру Нанак, засновник сікхизму. А назва *Чухиркан* (*кан* "місто") тотожна українській назві *Чигирин*, що її мала козацька столиця часів Богдана Хмельницького. На Коростенщині є село *Чигирі* й річка *Мала Чигирівка*.

Чхатраваті "Шатровиця" – столиця Північної Панчали (індійська історія знає дві країни Панчали – Північну й Південну, як і дві *Курудеші-Курустхани* "Країни Куру"). Назву складають санскр. *чхатра+ваті*, де *ваті* – суфікс, якому тотожне укр. *виця*, особливо часте в річкових назвах, а *чхатра* – "парасоля, намет", споріднене з укр. *шатро*. Санскр. *чхатра* також – один із 14 символів царської влади. Історична місцевість *Шатрище* є під Коростенем, а назва Коростень має індійську паралель – назву *Курустхан*, означення місцевості, де відбулася знаменита 18-денна битва між двоюрідни-

ми братами, описана в "Махабгараті". У Панчалі правив цар *Друпада* "Дерев'яна Нога", де санскр. *пада* споріднене з укр. *п'ята*. Дочку Друпади звали Драупаді, це цікаво з огляду на те, що "Велесова книга" зводить походження древлян до *Древи* – однієї з трьох дочок Богумира. Називання нащадків по матері – відлуння матріархату, явні матріархальні риси засвідчені й у панчалів: та ж Драупаді, зокрема, була замужем за п'ятьма братами-пандавами, битві яких зі своїми двоюрідними братами-кауравами присвячена "Махабгарата".

шадварґа "шість різновидів" – шість внутрішніх ворогів людини, тобто шість недоліків або вад: пристрасть – *кама*, гнів – *кродга*, жадібність – *лобга*, гордовитість – *мана*, божевілля – *мада* (пор. англ. *mad* "божевільний"), зверхність – *харша*. Термін складають санскр. *шаш+варґа*, де *шаш* – "шість", *варґа* "різновид, особливість; клас".

шадґунья "шість способів" – шість принципів зовнішньої політики, спрямованих на захист країни від ворожих посягань: мир – *сандгі*, війна – *віґраха*, вичікування – *асана* або *стхана*, наступ – *яна*, пошуки захисту – *самашрая* і двоїста політика – *двайдгібгава*. Під миром мається на увазі укладення мирної угоди, під війною – відверто ворожа політика, вичікування – спокійна очікувальна позиція без планування наступальних дій, під наступом – виступ у похід, під пошуком захисту – пошуки союзників або захисту у фортеці. А подвійна політика передбачає мир з одним царем і ворожнечу з іншим. Термін складають санскр. *шаш+ґунья*, де *шаш* – "шість" (*шаштхі* "шостий"), *ґунья* "чеснота, якість; спосіб, принцип".

Шайладгара "Городержець" – ім'я-епітет Крішни, яке складають санскр. *шайла+дгара*, де *шайла* – "гора, скеля", *дгара* – "тримач, держатель". Ім'я пов'язане з міфом, коли Індра розлютився, що пастухи, у яких жив Крішна, перестали поклонятися йому, і в покару наслав на них небачену зливу. Але Крішна одним пальцем підійняв гору, і під нею, наче під велетенською парасолею, сховалися люди.

шака "шаки; могутні" – санскритська назва скіфів, іранський відповідник якого *сака*. Назва утворена від індоіранської дієслівної основи *шак-сак* "могти", "бути сильним, могутнім", тож етнонім *шаки-саки* означає "дужі, могутні". Санскр. *шак* може означати й "бик", тоді *шаки* означатиме *бики, бичичі*. *Сак* у формі *зак* містять українські ім'я (у запорожців) і прізвище *Козак* та ім'я половецького князя *Ґзак-Кзак*. Загадковий етнонім *могути* в "Слові о полку Ігоревім" є, оче-

видно, слов'янська калька індоіран. *шаки-саки* "могутні".

Шакавіра "Могутній герой" – воїнське ім'я, утворене з санскр. *шака+віра*, де *шака* "дужий, сильний, могутній" сходить до санскритської дієслівної основи *шак* "могти; бути сильним-могутнім", а *віра* – "воїн, богатир, герой", де *віра* має і форми *вір-бір*, особливо в пенджабців і раджпутів. *Вір-бір* "герой, богатир" відбите в низці козацьких прізвищ, зокрема, *Банбир*, *Шалбир*, *Балвір-Балбир*; останнє, тобто *Балвір-Балбир*, якраз семантичний двійник індійського *Шаквір-Саквір*. Ім'я має форми *Шаквір-Шакбір* і *Саквір-Сакбір*, які відбиті в козацьких і сучасних українських прізвищах *Шквира*, *Шковира*, *Скварук*, *Сквирень* тощо. *Шак-сак* "могутній, дужий" відбите лише на теренах України в етнонімі *шаки-саки* "скіфи", назвах *Саки*, *Сакакатa*, *Сквара-Сквира*, *Шацьк*, іменах *Сакта*, *Сакіта*, *Гзак*, *Госак* і *Рагойсак*, прізвищах *Сак*, *Сакович*, *Саченко*. До цього ж ряду стає і прізвище *Шкаварда-Скаварда*, з якого постало *Сковорода*, де *Шка-Ска-Ско* – те ж саме *шак-сак* "дужий, могутній".

Шакадева «Могутній бог» (різновиди *Сакдев*, *Сакдей*) – чоловіче ім'я, утворене від санскр. *шака+дева*, де *шака* – «дужий, могутній», *дева* – «бог». *Шакадева* – семантичний двійник імені *Баладева*, яке теж означає «Могутній бог» і яке мав старший брат Крішни й землеробське божество. Ім'я *Сакдей* на терені України засвідчене в написі на біломармуровій плиті (зараз – в Ермітажі), відновленій із 83 уламків; напис датується 525 роком боспорської ери, тобто 228 роком нової ери. Напис цікавий і тим, що ім'я *Сакдей* фіксується тут у словосполученні *Самбатіон, син Сакдея*, а ім'я *Самбатіон* досить часте на Боспорі, воно твірне від *Самбат* і означає «Самбатів», «Син Самбата». Боспорське ім'я *Сакдей* означає «Могутній бог», воно має і свого боспорського двійника – *Балодей*. Другі компоненти в них етимологічно тотожні, тобто мають спільне походження й однакове значення, а перші – *Сак* і *Бал* – тотожні семантично, тобто мають однакове значення «Сильний, Дужий, Могутній». Можливо, що ім'я *Сакдей* вживалося і на означення Баладеви, старшого брата Крішни й землеробського божества – *Балодея* боспорських написів III ст., *Болудея* і *Білдея* козацьких прізвищ.

шаквара, *саквара* «могутній бик; опора, оплот, фортеця» – термін складають санскритська основа *шак+вара*, де *шак* (хінді й іран. *сак*) "могти, "бути сильним, могутнім", а *вара* – «самець, бик; муж», у весільній термінології «жених». *Саквара* відбите в українському *Сквира* (райцентр на Київщині), що має і варіант *Сквара*. Тобто й *Сквира-Сквара* означає «Могутній бик» або «Могутня фортеця». Санскр. й

авест. *вара* означають "бик", а також "оплот, твердиня, фортеця" (пор. суч. укр. *бик* на означення мостової опори). Назва *Сквира-Сквара* має на теренах України двійника – печенізьку фортецю на Дністрі *Сакакатa*, де *ката* споріднене з укр. *хата* й санскр. *кота* "укріплення, фортеця". А печеніги й половці виявляють мовну й етнічну спорідненість із раджпутами – індійськими "козаками", які вже в себе, тобто в Індії, мали фортецю *Сакакота*. Сквира свого часу належала українській шляхті половецького походження Рожиновським і навіть називалася *Половеччина*. Сюди стає і назва озера *Сквирень* біля с. Сосниця на Чернігівщині, більш відомого як *Сквиринець*. Назва дослівно означає *Бичень*, а *Сквиринець* – *Бичинець*. Вони споріднені з інд. *шаквара-саквара*, яке означає і "багатоводий", і "дужий бик ", і "могутня фортеця".

Шакра "Могутній" – одне з найуживаніших імен-епітетів Індри, царя богів і ватажка небесного воїнства, володаря небесного раю-сварґи. Утворене з санскр. *шак+ра*, де *ра* – суфікс діяча, *шак* сходить до санскритської дієслівної основи *шак* (іран. *сак*) "могти; бути сильним, могутнім", відбитої в етнонімі *шака* (іран. *сака*) "скіфи", кімерійському імені *Сакіта, Сакта* (інд. *Шакта* "Сила"), назвах *Сакакатa* й *Сквира*. Дружина Індри, окрім імені *Шакрані* "Шакрина", має і ім'я-епітет *Шачі* "Могутня", з яким споріднені назви *Шацьк* і *Шацькі озера* на Волині.

Шакрадева "Шакра-бог" – чоловіче воїнське ім'я, яке мав у "Махабгараті" цар держави Калінґа, що воював на боці кауравів. Ім'я складають санскр *шакра+дева*, де *шакра* – інше ім'я Індри, а *дева* "бог". Тобто *Шакрадева* означає "Індра-бог". Держава Калінґа розташовувалася між ріками Маханаді та Ґодаварі, південніше сучасного штату Оріса (давня *Удра, Удріса*).

Шакраджа "Народжений Шакрою" – ім'я сина Індри, яке складають санскр. *шакра+джа*, де *шакра* – "Індра", *джа* "народжений; син", відбите як *дзе* в грузинських прізвищах. Тобто *Шакраджа* означає "Син Індри".

Шакрадітья "Сонцемогутній", "Могутній, як Сонце" – інше ім'я Індри, яке складають санскр. *шакра+адітья*, де *шакра* – "могутній; Індра", *адітья* – "Сонце". Ім'я іноді тлумачать і як "Індра+Сонце", "Променистий, як Сонце".

Шакранандана "Нащадок Шакри" – ім'я-епітет могутнього воїна Арджуни, який вважається земним втіленням бога-воїна Індри, одного з п'яти братів-пандавів, у якого Крішна був колісничим під час війни, описаної в "Махабгараті", чоловік сестри Крішни. Саме йо-

му Крішна виклав своє філософське бачення світу, відоме як "Бгаґавадґіта" – "Божественна пісня". Завдяки чарівній замові, був народжений Кунті, тіткою Крішни, від Індри, тому вважається сином Індри. У вірменській легенді про трьох братів з області Палунь, яку співвідносять із літописною легендою про трьох полянських князів, засновників Києва, ім'я *Ардзан* мав верховний жрець, який у III ст. очолив опір індійських громад у Тароні, історичній області Вірменії (зараз у Туреччині), насильницькому наверненню до християнства. З ім'ям *Арджун-Ардзан* споріднене прізвище *Ардзінба*, яке має, зокрема, відомий учений-хеттолог і недавній президент Абхазії – Віталій *Ардзінба*. Ім'я складають санскр. *шакра+нандана*, де *шакра* – "Індра", *нандана* – "син, нащадок".

Шакрарі "Ворог Шакри (Індри)" – ім'я-епітет Крішни, який у деяких джерелах виступає активним противником Індри. Ось що каже Крішна своєму прийомному батькові Нанді в "Прем-саґарі" Лаллуджі Лала: "Нам шанування Індри не дає нічого! Не він податель благ... Ми вайш'ї, батьку! Примножилось корів, тож звідси й назва – *Ґокуль*, і зовемося *ґопа* – "захисники корів". І наша карма в тім, щоб обробляти землю, вести торгівлю й шанувать корову... Бо ж веди нам велять не полишати звичай свого роду. Хто ж забуває свій закон і чинить за чужим звичаєм, на жінку схожий ту, що рід свій має, та заміж йде в чужий. І тому нам тепер не Індру, а ліс і гори шанувати треба! Бо ж ми у лісі живемо, і ліс – нам цар! Не личить нам, того забувши, в чиєму царстві живемо щасливо, чужого шанувати бога". Розгніваний Індра звелів дощовим хмарам учинити безупинну зливу, щоб переконати пастухів у хибності їхнього вибору, але Крішна одним мізинцем підійняв гору *Ґовардгану* (*див.*) й тримав її, як парасолю, сім днів і ночей над пастухами й худобою, захищаючи від зливи, насланої Індрою, поки врешті-решт Індра не визнав вищості Крішни. Як пам'ять про це на свято вогнів *дивалі* по селах, надто довкола Матхури, де минули дитинство і юність Крішни, проводиться *ґовардгана-пуджа*: споруджується пагорб із гною, прикрашений фігурками пастухів і корів. Пуджа супроводжується танцями й співами на честь Крішни-*Ґірідгари* "Городержця". Термін складають санскр. *шакра+арі*, де *шакра* – "Індра", *арі* – "недруг", з яким споріднене укр. *ворог*.

Шакта "Сила, Могуть" – родоначальник знатного раджпутського роду *Шактаватів* "Шактовичів", другий із 24 синів раджпутського правителя Удай Сінха. Проте ім'я *Сакта* засвідчене в Україні набагато раніше від часу, коли жив Удай Сінх, ще у боспорському написі III ст. із Сіндики (*Індики, Індії*) біля Керченської протоки – істо-

ричної Кімерії. *Шактавати* українською означає *Саковичі* або *Могутовичі*, з основі імені *Шакта* (різновид *Сакта*) лежить санскритська основа *шак* (хінді й іран. *сак*) "могти, бути сильним, могутнім", від якої у санскриті й етнонім *шака* (іран. *сака*) "скіфи", тобто "могутні". Тож *Шакта-Сакта* означає "Сила, Могуть", жіночий варіант імені – *Шакті*, це водночас і одне з імен *Діви-Деві* "Богині", богині-воїтельки, захисниці й покровительки воїнів, *матері міст руських*, козацької Покрови, рясно відбитої на теренах давньої України в "дівочих" і "дівиних" назвах. Боспорський напис III ст. фіксує ім'я *Сакта*, вирізьблене на вапняковій стелі, знайденій 1914 року в Керчі й датованій римськими часами. А вавилонський документ V ст. до н.е. одним із свідків при грошовій угоді називає кімерійця на ім'я *Сакіта*.

Шактавата-Сактавата "Шактавати-Сактавати" – знаменитий раджпутський рід, родоначальник якого *Шакта*. Назву складають санскр. *шакта+вата*, де *шакта* – "сила, могутність", *вата* – суфікс, що передає приналежність до чогось або наділеність чимось, йому тотожні укр. *вата* й *ватий* (*білувата-білуватий, синювата-синюватий, Комишувата-Комишуватий, Скелювата-Скелюватий*). Тільки в санскриті *вата* передає чоловічий рід (жіночий буде *ваті*, укр. *виця*), а укр. *вата* – жіночий, *ватий* – чоловічий. Зважаючи, що є український відповідник індійському воїнському імені *Шакта* – *Могута*, то українською *Шактавати-Сактавати* буде *Саковичі* або *Могутовичі*. Українські печеніги та половці мовно й етнічно тяжіють до насельників Раджастхану, зокрема, до його найбільш войовничого й могутнього прошарку – *раджпутів*, індійських "козаків". Могили кімерійських царів Геродот розміщує на Дністрі, де в X ст. візантійський імператор та історик Костянтин Багрянородний називає 6 печенізьких фортець, назви яких знаходять своїх двійників саме в Раджастхані, одна з них *Сакаката* "Могутня фортеця" – двійник назви *Сквира*, де *ката* "фортеця" споріднене з укр. *хата* (пор. *мій дім – моя фортеця*). Сквира, до речі, одного часу й називалася *Половеччина*.

Шакті – ім'я богині-воїтельки Діви-Деві-Дурґи, жіночої іпостасі Шіви, а різні імена обох рясно відбиті на українських теренах. Ім'я *Дурґадеві* "Дурґа-богиня", і нині популярне в Індії, засвідчене в Давній Україні ще в IV ст. до н.е.: тут його мала дружина сіндського (індського) царя *Гекатея*, ім'я якого означає "Гекатин", "Син Гекати", де *Геката* – ще одне ім'я Діви-Деві-Дурґи. Санскр. *шакті* й означення жіночої божественної сили, на раджпутських шаблях часті її символи – трикутник вершиною вниз (чоловіча *шакті* – трикутник вершиною вгору). Вважалося, що ця жіноча сила, поєднана з чоловічою, ро-

бить воїна непереможним. Раджпути переважно сповідують шіваїзм, тож улюблений їхній символ на стягах і круглих щитах – тризубець, атрибут Шіви та його войовничої дружини. Раджпути мали звичай, схожий із козацьким: воїнові, що вирушав у похід, шаблю неодмінно вручала жінка – мати, дружина або кохана. Саме кримська Деві-Діва, богиня-воїтелька, покровителька й захисниця Херсонеса Таврійського (літописний Корсунь, нині Севастополь), благословляла воїнів на битву й допомагала їм у битвах. Вона дружина Шіви-*Вріши* "Бика", тотожного нашому *Влесу-Велесу*. Імена *Шакті* і з цим компонентом популярні в давніх індійців, його мали царі (*Шактівега, Шактікумара, Шактіракшіта, Амарашакті, Бахушакті, Вікрамашакті, Анекашакті, Васушакті, Уграшакті*), цариці й царівни (*Шактімата, Шактіяша, Вішнушакті*), воїни (*Крішнашакті, Упендрашакті*), брахмани й купці (*Шактідева, Махендрашакті*).

Шалаграма "Захищальник", "Оберіг" – ім'я-епітет Вішну і назва села, яку складають санскр. *шала+грама*, де *шала* – дерево *шала*, яке вважається священним, *грама* – "село", споріднене з укр. *громада*. Тобто *Шалаграма* насправді означає "Шальне (село)" чи просто "Шальне" (пор. укр. *Тальне*), де наголошене *а*. Вішну отримав ім'я *Шалаграма* через камінець із дірочкою, уперше нібито знайдений саме біля села Шалаграма на річці Ґандака. Він символізує Вішну і особливо шанований у вішнуїтів і крішнаїтів.

Шамбара (хінді *Шамбар*) "Опора", "Оплот" – у "Рігведі" могутній демон, який живе в горах і 99 фортець якого зруйнував бог-воїтель Індра. Можливе тлумачення назви від санскритської дієслівної основи *самвар-самбар* «огороджувати, захищати», у санскриті *самвара* також «загорожа, гребля», *самварана* «обора», «відгороджене місце». Санскр. *самвар* утворюють з'єднувальний префікс *сам* (рос. *со*, укр *з*, наприклад, у назві *Зборів*) і *вар* "укріплення, фортеця", рясно відбите в українських назвах *Варин, Заворичі, Пустоварівка, Сквира* (*Сквара*), *Бровари* тощо. Те, що Шамбара жив у горах спонукає звернути увагу на місто *Самбор* і на *Самборське плато* в Прикарпатті. Проте можливе й тлумачення назви *Самбор* як «Чорна фортеця». У такому разі індійські форми її – *Ш'ямвар-Ш'ямбар* або *С'ямвар-С'ямбар*, де санскр. *ш'ям-с'ям* "чорний, темний" (відбите в назвах *Сейм, Сума, Суми*), а *вар-бар* "фортеця", відбите, зокрема, у назві міста *Бар* на Вінничині. Таке тлумачення підтримують назви *Чернівці, Чорне місто, Чорногора, Чорний Черемош, Чорна Тиса* якраз у цьому регіоні. А ще те, що серед шести печенізьких фортець на Дністрі, засвідчених у X ст. Костянтином Багрянородним, була й *Кракнаката*; назва її тотожна

назві раджпутської фортеці в Індії – *Крішнакота* "Чорна фортеця". Цю назву можна тлумачити і як "Крішнопіль", оскільки *Крішна* "Чорний" – і божество, інше ім'я якого – якраз *Ш'ям, С'ям*, відбите якраз у назві індійського фільму "Рам і Ш'ям".

Шамрай "Чорноцар" – одне з імен-епітетів Крішни-Чорнобога, має і різновид *Шамрао*, де *рао* і *рай* у сучасних індійських мовах – форми санскр. *раджа* (хінді *радж*) "правитель, князь, цар". *Шам* утворене з первісного *ш'ям*, що є синонімом до *крішна* "чорний, темний". І *Ш'ям*, і *Ш'ямрай-Шамрай-Шамрао* – імена Крішни-Чорнобога. В українців побутує прізвище *Шамрай* і його різновиди *Самрай* та *Саморай*. На Київщині біля Сквири, колись *Половеччини*, є і село *Шамраївка*. *Ш'ямрадж-Ш'ямрай-Шамрай-Шамрао* в Індії – високостатусне воїнське ім'я, одне з імен Крішни-Чорнобога, різні імена якого рясно відбиті в українських прізвищах і назвах.

Шанкхадгара "Мушледержець" – ім'я Крішни, яке складають санскр. *шанкха+дгара*, де *шанкха* – "мушля", *дгара* – "тримач, тримальник", споріднене з укр. *держати*. Є і інші імена Крішни з *шанкха*: *Шанкхачакрагададгара, Шанкхачакрагадахаста, Шанкхачакрагадапані*, які мають однакове значення "Тримач мушлі, диску й булави" і які складають санскр. *шанкха+чакра+гада+дгара*, де *шанкха* "мушля", *чакра* "бойовий диск", *гада* "булава", *пані* й *хаста* "рука; тримати" (*хаста* споріднене з укр. *кисть*).

Шанкхін "Наділений мушлею", "З мушлею" – ім'я Вішну, один із атрибутів якого – мушля. Ім'я складають санскр. *шанкха+ін*, де *шанкха* "мушля", *ін* – суфікс наділеності або володіння чимось, широко відбитий в українських прізвищах (*Кудин, Чигрин, Лучканин, Григоришин, Юрчишин*) і назвах (*Малин, Веприн, Чигирин, Яготин, Снятин*). Синоніми – *Шанкханані* "З мушлею в руці", *Шанкхабгріт* "Мушледержець", де *бгріт* споріднене з укр. *брати*. *Шанкхін* "Мушляний" також – означення Океану.

Шараврішті "Стрілозливні" – означення марутів, божеств вітру й бурі у ведійській міфології, сини Рудри (давньоукр. *Род*) й бойова дружина Індри. Термін складають санскр. *шара+врішті*, де *шара* – "очерет, комиш, тростина", *врішті* – "дощ, злива". Ведійським марутам відповідають *мариці* "Велесової книги" й *вітри, Стрибожі внуки* "Слова о полку Ігоревім". В українців побутують прізвища *Марута* й *Марутенко*. Санскр. *шара* "стріла" первісно означало "очеретина, комишина", з очерету колись найперше робилися стріли, тому відбулося переосмислення. Назва відомої збірки новел Олеся Гончара "Чарикомиші" якраз відбиває цей давній зв'язок: у цьому словосполученні

чари й *комиши* мають однакове значення, вони – синоніми, одне зрозуміле слово (*комиші*) пояснює інше – незрозуміле (*чари*), споріднене з інд. *шара*, як і в інших подібних словосполученнях – *чудо-юдо, тринтрава, аніка-воїн* тощо. Санскр. *врішті* "дощ, злива" утворене від дієслівної основи *вріш* "зрошувати, зволожувати, запліднювати", від неї утворене й санскр. *вріш* "самець, бик", дослівно "зрошувач, запліднювач", індійський "скотій" бог Шіва має і ім'я *Вріш* "Бик", якому тотожне укр. *Влес-Велес*; з основою *вріш*, у якої початкове *в* може випадати, споріднені етноніми *русь, руси, русичі, русини*, гідроніми *Рось, Росава, Роська*, яка, до речі, має і назву *Самець*. Дієслівна основа *вріш-варш*, відбита в назві *Варшава*, причетна до широкого й украй важливого кола понять *небо-бик-дощ-земля-корова-зрошення-запліднення-врожай-багатство-добробут*. І *лад*. Лад упорядкований, організований, справедливий і праведний, що його і уособлює бик-тур – втілення нездоланної могутності й божественності, наділений світотворчими якостями, опора й захисник світоладу, закону, моральних, етичних, суспільних і релігійних устоїв. Як на опорах тримається міст, так і світ тримається на бикові-законові-ладові. Мостова опора в українській – *бик*, що й сходить до давніх уявлень про бика – опору світу.

Шарміштха "Найсоромливіша" – донька царя асурів Врішапарвана і таємна дружина царя Яяті, від якого мала синів Ану, Друх'ю і Пуру, а наймолодший Пуру став родоначальником науравів. Міф оповідає, що після купання в лісовому озері Шарміштха випадково надягла сарі своєї подруги Деваяні, та обурилася, царівна спересердя штовхнула її і та впала в колодязь, на щастя, пересохлий. Перелякана царівна втекла додому, а Деваяні витягнув із колодязя цар Яяті, що полював неподалік і почув розпачливі крики дівчини. Батько Деваяні хотів піти з царства, але Врішапарван ублагав його зостатися, пообіцявши як завгодно покарати доньку. Деваяні забажала, аби царівна стала її довічною служницею і невдовзі вийшла заміж за свого рятівника, а царівну-служницю оселила в лісових нетрях. Але на полюванні Яяті випадково набрів на хижку, де Шарміштха в самотині згаювала невеселі дні. Жонатий цар і царівна покохали одне одного і потай стали зустрічатися. Час минав, у Шарміштхи народилося троє синів, а в Деваяні – двоє. Подвійне життя Яяті розкрилося, тесть прокляв молодого зятя на довічну старість, але наймолодший син Пуру віддав батькові свою молодість, а собі забрав його старість. У цьому романтичному й повчальному міфі найцікавіше те, що імена п'ятьох синів царя Яяті тотожні назвам п'яти ведійських племен – *яду, турвашу, ану, друх'ю* і *пуру* й дивовижно перегукуються з на-

звами східнослов'янських і балтійських племен. А сукупний етнонім *кравенці* у "Велесовій книзі" теж включає п'ять племен і споріднений з етнонімом *каурави*, що сукупно означує нащадків п'ятьох синів царя Яяті від Шарміштхи й Деваяні.

Шатавіра "Стогерой", "Стосилий богатир" – ім'я Вішну, який має і імена *Шатадгаман* "Стоформний", *Шатананда* "Стовтішний", *Шатаварта* "Стокучерий" (санскр. *варта* споріднене з укр. *вертітися* "закручуватися"), *Шатаджіт* (також ім'я сина Крішни) "Стозвитяжний", "Всепереможний". Ім'я складають *Шата+віра*, де санскр. *віра* означає "воїн, богатир, герой", а *шата* (хінді *сат*) "сто", "багато, безліч" – один із найуживаніших числівників при творенні індійських імен, зокрема, божеств. Індра має імена-епітети *Шатакрату* (пор. укр. *стократ*) "Стосилий", *Шатаманью* "Стогнівний", Шіва – *Шатаґхні* "Стозбройний", *Шатаджіхва* "Стоязикий", його войовнича дружина Дурґа – *Шатакші* "Стоока", *Шатамукхі* "Столика". Інші імена: *Шаташравас* (синоніми *Шатакірті, Шатаяшас*) "Стослав", "Стославний", *Шатаґу* "Стобикий", "Стоволий", "Стовіл", *Шатаратха* "Стоколісничний" (батько Рами звався *Дашаратха* "Десятиколісничний"), *Шаташрінґа* "Сторогий", "Сторіг" (ім'я відлюдника й назва гори), *Шатапаті* "Ватажок сотні", "Сотник", *Шатапада* "Стоніг", "Стоп'ят" (санскр. *пада* "нога" споріднене з укр. *п'ята*), *Шатапатха* "Стопутній" (санскр. *патха*, хінді *патх* споріднені з укр. *путь* та англ. *path*), *Шатапутра* "Стосин" (санскр. *путра* "син", пор. українські прізвища *Путра, Путря, Путрак, Путрик, Путренко*), *Шаташакха* "Стогалузий" (санскр. *шакха*, хінді *шакх* "гілка" споріднене з укр. *сук*), *Шатамурдган* "Стоголов", "Столикий" (санскр. *мурдга, мурдган* "обличчя", "голова", "лик" споріднене з нині заниженим укр. *морда*; пор. укр. прізвище *Мордань* і компонент *мирдін* у рос. прізвищі *Чорномирдін*), *Шатачандра* "Стомісячний", "Як сто місяців" (санкр. *чандра* "місяць" споріднене з українським прізвищем *Шандра*, назвою села й річки *Шандра* на Київщині). Назва річки *Шатадру* "Стобіжна", "Стопотічна" в Пенджабі значеннєво тотожна назві української річки *Стоход*. Цікаво, що притокою якраз Стоходу є *Стобихва* (с. Радошин на Рівненщині), гирло якої біля села *Стобихва* на Волині; на Рівненщині й озеро *Стобухов*. Річка *Стохід-Ясиня* (інша назва *Бобри*) на тій же Волині – теж притока Стоходу. Там і село *Ясинець* (суч. *Озютичі*). Стоход – права притока Прип'яті, вважається, що назва постала через численні паралельні русла або що вона – переосмислення якоїсь давнішої назви. Стоход належить до басейну Прип'яті, а Шатадру – одна з п'яти річок Пенджабу, які творять саму назву *Пен-*

джаб "П'ятиріччя". Не виключено, що назви *Прип'ять* і *Пенджаб* споріднені – причому на грунті числа "5". Потік *Стодільський* є на Львівщині. В українців засвідчені прізвища *Стоколос, Стопхай, Стойда, Стоніг, Стоноженко.*

Шатадру "Стобіжна, Стопотічна" – одна з п'яти річок Пенджабу, що творять назву *Пенджаб* "П'ять Річок", нинішня назва *Сатледж.* Назву творять санскр. *шата+дру*, де *шата* (хінді *сат*) – "сто", а *дру* сходить до санскритської дієслівної основи *дру* "іти, текти, плинути, бігти". *Шатадру* має українського двійника – річку *Стоход*, притоку Прип'яті. В назвах *Шатадру* й *Стоход* компоненти *Шата* й *Сто* мають спільне походження й однакове значення – вони етимологічно тотожні, а *ход* і *дру* тотожні значеннєво, *дру* споріднене з укр. *дременути*, рос. *удирать, давать драла* (*деру*) й відбите в гідронімах *Драва, Дрина, Дрина, Друть* та ін.

шатапатха "стопутній" – термін складають санскр. *шата+патха*, де *шата* – "сто", *патха* – "дорога, шлях", споріднене з укр. *путь* і англ. *path*. Важлива давньоіндійська пам'ятка має назву "*Шатапатха-брахмана*" ("Брахмана ста шляхів"), де *брахмани* – трактати, що доповнюють веди і описують різні ритуали й дійства при пожертвинах. *Шата* "сто" надзвичайно активне в творенні індійських імен, назв і термінів (див. *Шатавіра*).

Шатаратха "Сто колісниць" – царське ім'я, де санскр. *шата* (хінді *сат*) означає "сто", *ратха* – "колісниця". Синонім – *Шатаяна*, оскільки синонім до *ратха* – *яна*. Тому воїнське ім'я *Шатаратха* може мати й форму *Шатаяна* (хінді *Шатаян*). Що, можливо, проливає світло на українське прізвище *Стоян*. Дотеперішнє тлумачення цього слов'янського імені й українського прізвища від *стояти* викликає сумніви через брак переконливої аргументації і вмотивованості.

Шаурі (*Шаврі*) "Нащадок Шури", "Шурин" – імена-епітети Крішни, за іменем діда, якого звали *Шура*. Цар Шура був батьком Прітхи-Кунті – тітки Крішни по батькові. Санскр. *шаура* або *шавра* – прикметник від іменника *шура*, який означає "богатир, герой". Тобто *шаура-шавра* означає "богатирський, геройський, доблесний" або "Причетний до Шури", "Син Шури", "Шурин", якщо виходити з імені *Шура*. Козацькі реєстри фіксують прізвища *Шаура* й *Шаула*, *Шавро* й *Шавло* – їх мають козацькі ватажки й прості козаки. Геродот знає скіфського царя *Савлія*, а повна форма *Шаурі-Шаврі* – *Шаурій-Шаврій*, де прикметникове закінчення *ій* те саме, що і в українській мові *ій-ий*.

Швета "Світлий", "Ясний", "Білий" – одна з назв планети Венери, яка має і назви *Шукла*, *Шукра* "Білий" (у санскриті назва Вене-

ри – чоловічого роду). Ім'я *Швета* має низка чоловічих міфологічних та епічних персонажів, серед них – Вішну й Шіва, а також давній цар, якого належить згадувати у вранішніх і вечірніх молитвах. Жіночий варіант імені – *Швета* (наголошене кінцеве *а*) "Світла", "Ясна" означує, зокрема, дочку бога-отця Дакші, 27 дочок якого – місячні сузір'я й дружини Місяця, на означення якого є чимало імен зі *Швета*: *Шветабгану, Шветаншу, Шветарашмі, Шветарчіс* "Яснопромінний", "Світлосяйний". Цей же компонент містять імена інших індійських божеств та епічних персонажів: *Шветамбара* "Вдягнутий у біле" й *Шветапінґала* "Ясножовтий" – Шіва, *Шветавaха* "Білокінний" – Індра, а земне втілення Індри – могутній воїн Арджун має імена *Шветавахана* "Білоколісничний" і *Шветавахін-Шветаваджін* "Везений білими кіньми", *Шветарохіта* "Світло-рожевий" – Ґаруда, їздовий птах Вішну. Багато назв зі *швета* означують різні рослини, у санскриті *швета* має і значення "білий кінь", "біла хмара" і "біла мушля", а *шветі* "срібло". Зі *швета* споріднене жіноче ім'я *Світлана*, коротка форма якого – *Света*.

Шветавара (хінді *Шветавар*) "Біловол", "Білотур" – ім'я-епітет Шіви, їздова тварина й уособлення якого – білий або сивий бик. Ім'я складають санскр. *швета+вара*, де *швета* – "білий, світлий", *вара* (хінді *вар*) – "самець, бик", відбите, зокрема, у давніх гунсько-печенізьких назвах на означення Дніпра – *Вар, Варом, Варух*. Інд. *Шветавара-Шветавар* тотожне давньоукраїнському *Святояр*, яке означає *Білояр*, тобто "Біловіл". Святояр у "Велесовій книзі" – венед, київський боярин, "герой наш", який "розбив готів зі Скотичем", "... тоді Святояр узяв руськолунь і борусів ... і пішов на готів... і була січа люта... і було по готах". Венед Святояр – волхв, жрець, що підтверджує і його ім'я, бо *Свят* пов'язане зі значенням "світлий, білий" (санскр. *швета*), а не *святий* чи *світ*, хоча білий колір пов'язується з небом і вважається священним. Білий колір у давніх уявленнях символізує жрецтво, червоний – воїнство, що відбиває державний прапор сучасної Польщі й історичний – Білорусі (сам етнонім *білоруси* означає "білобичичі"). Жовтий же колір символізує селянство. Тож ім'я *Святояр*, точніше *Світлояр*, виявляється семантичним двійником імен *Святогор*, *Світовит* (не *Світовид*), *Білояр* і сучасних українських прізвищ *Біловол, Білокур, Білогур, Білоус, Білорус*. Ще раз зазначимо: в індійській міфології з білим або сивим биком асоціюється Шіва-Вріш-Махеш (*вріш* "бик"), якому тотожний український Влес-Велес-Мокош-Стрибог, давнє поклоніння якому рясно відбите в українських прізвищах і назвах.

Шветагірі "Білогора" – назва частини Гімалаїв на схід від Тибету, яку складають санскр. *швета+гірі*, де *швета* – "білий, світлий", *гірі* – "гора". Ім'я билинного богатиря *Святогор* пояснюють то як "Свята Гора", то як "Той, що живе на святій горі". І хоча між *швета* "білий" і *святий* існує семантичний зв'язок, усе ж *Святогор* насправді – *Білотур*, *Біловол*, воно споріднене з інд. *Шветагур*, що його має Шіва, їздова тварина якого – білий або сивий бик. Через що Шіва має ім'я *Гур*, *Ґаур* "Бик". А його дружина Деві-Діва – *Ґаурі*, відбите в імені *Гурандухт*, яке мала сестра половецького князя *Кончака*, дружина грузинського царя Давида Будівничого; Гурандухт – і тітка Кончаківни, невістки новгород-сіверського князя Ігоря зі "Слова о полку Ігоревім". Тож ім'я *Святогор* у такому разі тотожне українським прізвищам *Білогур* і *Білокур* "Білотур", "Біловол". Як і ім'я *Святогор*, зі словом *святий* хибно пов'язується і *Свят* у давньоукраїнських князівських іменах *Святослав* і *Святополк*, яке насправді пов'язане з поняттям *світ* (польське *swiat*). Тож ці два імені означають "Славний на весь світ", "Світослав" і "Захисник світу".

Шветашва "Білокінь", "Білокінний", "Везений білими кіньми" – ім'я-епітет, яке складають санскр. *швета+ашва*, де *швета* – "світлий, білий, ясний", *ашва* – "кінь". У західнобалтійських ятвягів кінь – *azva*, а літописні ятвяги тотожні індійським ядавам, племені Крішни, етнонім *ятвяги* відбитий у низці українських назв – *Ятвіж*, *Ятвязь*, *Ядути*, *Ядутин* і жіночому імені *Ядвіга*. Найвірогідніше, що з санскр. *Шветашва* "Білокінь" споріднене укр. *Світязь* – славнозвісне озеро на Волині, назва якого має різні тлумачення, але всі вони слабо вмотивовані, тому й малопереконливі. А Волинь – ареал з могутнім гідронімним і топонімним індоарійським пластом, тож і до назви *Світязь* правомірно прикласти індійську мірку. Тим більше що *Шветашва* й *Шветаваха* "Білокінний" – епітети Індри, інше ім'я якого *Шакра* "Могутній", а його дружини – *Шачі* "Могутня". А на Волині, де й назви *Гупали* (*Крішна-Ґопала*), *Ятвяги* й *Рахмани*, поряд із Світязем маємо *Шацькі озера* й місто *Шацьк*. Там і озеро *Пульмо* (*Пулемець*, *Пулемецьке*) – одне з найбільших на Поліссі, державний заповідник, теж із групи Шацьких озер. Батька Шачі, дружини Індри, звали *Пуломан* (родоначальник литовських князів – *Палемон*). Дружиною мудреця *Бгрігу* була красуня *Пулома*, а Бгрігу – предок Крішни і ядавів-ятвягів.

Шветі "Світла", *Шветья* "Світлиста", "Срібляста" – назви індійських річок у давніх джерелах. Санскр. *шветі* "світла" означає і "срібло", а *шветья* – "блискуча, срібляста". Тому привертають увагу численні "світлі" (*Світла*, *Світлиця*, *Світлична*, *Світязь*) та "сріб-

ні" (*Срібна, Сріблянка, Срібнянка, Срібник*) гідроніми в Україні. Особливо багато "білих" гідронімів, семантично близьких до "світлих" і "срібних" назв. У водозборі Дніпра маємо 46 назв на *Біл* (по 23 обабіч річки), Сіверського Дінця – 26 (по 13 лівих і правих приток), Дністра – 19 (лівих – 13, правих – 6), Дунаю – 32 (всі – ліві притоки), Південного Бугу – 3 (ліві притоки), Азовського моря – 8 (жодної річки). У цих басейнах тільки гідронімів на *Біл* – півтори сотні, з них найбільше *Біла* – 26, *Білка* – 19, *Білий* – 9, *Біленька* – 7, *Білий Потік* – 7. Прикметно, що найбільше "білих" назв саме в ареалі, де найбільше й козацьких "білих" прізвищ, тобто на Правобережжі, яке було основним ареалом осілого населення, основним осередком землеробських уявлень про *Білобога*, тотожного індійському *Баладева*, землеробському божеству, атрибут і зброя якого – рало, плуг; ім'я його відбите в українських прізвищах *Балодей, Болудей, Білдей, Більдій, Бельдій* та ін.

Шіва "Благодайний" – верховне божество індійського пантеону, входить до трійці-трімурті верховних богів індуїзму (два інші – Брахма й Вішну), що уособлюють тризуб, у якому його вістря – середнє (у Брахми – праве, у Вішну – ліве). Символізує руйнування старого й творення нового світу, у руйнівній функції виступає як *Кала* "Час", символ його репродуктивної снаги – *лінґа*, у нього три ока, чоло прикрашає півмісяць, горло темносинє, бо колись, кажуть міфи, проковтнув отруту, яка могла знищити світ, на шиї в нього гірлянди зі змій і черепів, у руці тризубець, його дружина – богиня-воїтелька Дурґа, теж зображувана з тризубцем, інші імена якої *Парваті, Ума, Ґаурі, Калі*; його сини – слоноголовий Ґанеша та Картікея (Сканда) – бог війни, його обитель на горі Кайласі в Гімалаях, його гнівна іпостась – Рудра, він батько 11 рудр-марутів (у "Велесовій книзі" *марицї*), які складають бойову дружину бога Індри. В Україні Шіва відомий під іменами *Род, Влес-Велес, Мокош, Бутанат, Махадава, Стрибог*, які відповідають індійським *Рудра, Вріш, Махеш, Бгутанатх, Махадева*. Уособлення і їздова тварина його білий або сірий (сивий) бик. Жіночий варіант імені *Шіва* (наголошене кінцеве *а*) означує його енергію, уособлену в названих його дружинах. "Махабгарата" й пурани знають річку *Шіва*. У козаків засвідчені прізвища *Шіваненко* й *Рудрименко* (*Рудра* інше ім'я Шіви, тотожне укр. *Род* і відбите в назві *Родень*, літописного міста в гирлі Росі).

Шіваґанґа "Шівина Ґанґа" – ім'я-епітет священної Ґанґи, яка, за міфами, спершу текла на небесах, а коли боги вирішили спустити її на землю, то її могутні потоки прийняв на себе Шіва, аби вони не завдали шкоди Землі. Обидва компоненти зрозумілі без пояснення.

Шіваканта "Кохана Шіви" – ім'я богині-воїтельки Дурґи, дружини Шіви, яке складають санскр. *шіва+канта*, де *шіва* – Шіва, *канта* – "улюблениця, кохана, мила, дружина". У циганів побутує прізвище *Кантя*.

Шівакіртана "Прославитель Шіви" – ім'я-епітет Вішну, яке складають санскр. *шіва+кіртана*, де *шіва* – Шіва, *кіртана* "славлення; величальна пісня", споріднене з санскр. *кірті* "слава", синоніми до якого – *яшас* і *шравас*, а з ними споріднені укр. *яса* "слава" і *слава*. *Кірті* й *кіртана* споріднені з давньопруськими іменами *Girdutte*, *Gerdete*, *Gerdulle*, литовським князівським іменем *Ольгерд* (український відповідник *Святослав-Світослав*) і назвою села (XVI ст.) *Ґердутишко* у колишньому Путивльському повіті на Сумщині; така ж назва є на Мінщині (Білорусь) – *Ґердуцішкі*. Давньопруське й литовське *gird-gerd* значеннєво відповідає слов'янському *слав*, що підтверджують санскритські дані.

Шіваратха "Колісниця Шіви" – ім'я-епітет, яке складають санскр. *шіва+ратха*, де *шіва* – "Шіва", *ратха* – "колісниця". Різні імена Шіви відбиті в українських прізвищах і назвах.

Шівашекхара "Корона Шіви" – ім'я-епітет Місяця, який у формі півмісяця прикрашає зачіску Шіви. Ім'я складають санскр. *шіва+шекхара*, де *шіва* – "Шіва", *шекхара* – "корона, вінець, діадема", з яким споріднене українське прізвище *Шекера*.

шікха "чуб, гребінь (півня, навича), верх" – священний пучок волосся, який залишають після обряду першої стрижки дитини, в українців – *пострижини*, *постриг*, *обстрижчини*. У давній Україні перше врочисте постриження дитини відбувалося через рік або більше після народження; княжат стригли в два-три роки. Індійці, як і українці, залишали на голові дитини чубчик, одне або кілька пасем волосся, залежно від того, скількох і яких божественних мудреців шанували в роді, громаді, стані – одне пасмо волосся, наприклад, носили нащадки мудреця Васіштхи, що з часом стало загальноприйнятим. Пучок волосся на голові був і ознакою приналежності до одного з трьох вищих станів (жерців, воїнів, селян), так званих *двічінароджених* або *аріїв*. Між пасмом волосся на голові й довголіттям вбачали прямий зв'язок: на тім'ї містилася важлива життєва точка, пошкодження якої могло призвести до смерті. Тому вважалося, що пасмо волосся на голові має захисну функцію. Звичай стригти дітей перед школою і залишати чубчик досі побутує в українців, він – частина давнього ритуалу, пов'язаного з початком навчання дитини і посвячення її в члени громади.

Шішупала "Дитина-захисник" – у "Махабгараті" ім'я царя, двоюрідного брата Крішни, якому Крішна в сутичці за царізну Рукміні, свою майбутню дружину, відтяв голову своїм бойовим дискомчакрою. Прикметно, що в етрусків ім'я *Сосіпол* має божество-дитина, якому та богині Ейліфії присвячувались і храми. Ім'я *Сосіпол* на теренах України засвідчене в боспорських написах. Тільки ім'я *Сосіпол* етимологи тлумачать як "Рятівник міста", трактуючи *пол* як грецьке *поліс* "місто", а *сосі* – як "рятівник". Проте на справжнє значення імені *Сосіпол* проливає світло санскр. *Шішупала* (хінді *Шішупал*), де *шішу* й означає "дитина", а *пал* – "захисник"; із ним споріднені етноніми *пали, поляни* й *поляки*, назви *Пала, Палакій, Палунь, Польща* й *Палестина*, словянські князівські (воїнські) імена *Ярополк* і *Святополк*, військові терміни *полк, полковник* і *полководець*. В індійців імя *Шішупал* означає"Дитина-захисник", у етрусків Сосіпол – божество-дитина, тому випливає логічний висновок: етруське *Сосіпол* та індійське *Шішупал* – одне й те саме ім'я, передане різними мовами, у них спільне походження і однакове значення. Водночас ці імена засвідчують однакові міфологічні уявлення стародавніх індійців, етрусків і давньоукраїнської людності. Слід лише додати, що ім'я *Шішупал* більше пасувало б Крішні, оскільки саме він іще дитиною вславився подвигами проти всіляких демонів; утім, тут могло статися і певне переосмислення. В індійському штаті Оріса (давня *Одіса-Удра*) індійські археологи і історики ретельно вивчають руїни міста *Шішупальгарх*. Особливість міста та, що формою воно – квадрат, тоді як інші міста Північно-Західної Індії – прямокутні. Що нагадує "скіфський квадрат" Геродота, яким той означував скіфські терени. Назва *Шішупальгарх* означає "Фортеця Шішупали", де санскр. *ґарх* означає "місто" (первісно "укріплення, фортеця") й споріднене з укр. *град-город*.

Шобгаваті "Красовиця" – індійська річка, назву якої складають санскр. *шобга+ваті*, де *шобга* (хінді *шобг*) – "краса, чарівність, радість, благо". Тобто по-українському *Шобгаваті* буде *Шобгавиця-Собгавиця*, а значення – "Красовиця, Чаровиця, Гарновиця" (суфікс *ваті* тотожний українському *виця* в назвах). *Шобгаваті-Собгаваті* споріднене з назвою *Соб*, яку має ліва притока Південного Бугу і яка вважається непрозорою. Тобто *Соб* означає "Гарна, Чарівна". Сюди ж стають українські прізвища *Собко, Собчак, Собчук, Собченко, Собчинський*. Див. також *Манджула*.

Шрава (наголошене перше *а*) "Чування", "Слухання", "Слава" – син царя Юванашви і батько царя *Шравасти* (наголошене перше *а*) "Добре відомий", "Знаменитий", який заснував відоме місто *Шравас-*

ті "Славне" в країні Кошалі. Саме в Кошалі правив батько царевича Рами, героя "Рамаяни", а столицею її була знаменита *Айодг'я* "Невойовнича", "Мирна".

шравак "слухач, учень, послідовник (Будди або Джіни)" – термін утворений від санскритської дієслівної основи *шру* "чути, слухати", від якого утворене й санскр. *шравін* "той, хто слухає" або "той, про кого котиться слух, слава". Тобто бачимо, що поняття *слух* і *слава* взаємопов'язані. У зв'язку з цим правомірно до цього ряду віднести й терміни *словаки, словенці, словинці, слов'яни*, тож і назви *Словаччина* і *Словенія*. Пор. слова "Велесової книги", що назва *слов'яни* постала через те, що вони славлять богів, тобто утворена від дієслова *славити*.

Шравана (наголошене перше *а*) "Слух", "Слава", "Славний" – назва однієї з 27 накшатр (місячних сузір'їв), якою керує Вішну і яка складається з трьох зірок. Також означення дощового сезону в липні-серпні й чоловіче ім'я, яке мали персонажі в пуранах. Є рослина *шравана* (*Sphaeranthus indicus*). *Шраван* називається і 5-й місяць (липень-серпень) індійського календаря, на який припадає дощовий сезон. Утворене від санскритської дієслівної основи *шру* "чути, слухати", від неї утворений і термін *шруті* на означення вед. *Шравані* – день повного місяця у місяці шраван (липень-серпень). *Шраванія* "Гідний слави" – чоловіче ім'я (пор. *Славонія*). Епітетом *Шравіштха-рамана* "Коханий Шравіштхи (накшатри)" означується Місяць, де з *рамана* (хінді *раман*) "коханий, чоловік, муж" може споріднюватися ім'я *Роман*.

Шравіштха (наголошене останнє *а*) "Найвідоміша", "Найуславленіша" – жіноче ім'я і назва 23-го Місячного сузір'я (накшатри), яке складається з 4-х зірок і інша назва якого – *Дганіштха* "Найбагатше". Ім'я утворене від санскр. *шрава+іштха*, де *шрава* "слава", *іштха* – суфікс, який надає основному слову (*шрава*) вищого ступеня якості і тотожний українському префіксу *най*. Тобто *Шравіштха* означає "Найславніша", ім'я утворене за тим же зразком, що й *Васіштха* "Найбагатший", *Шарміштха* "Найсоромливіша" – мати трьох синів Ану, Друх'ю і Пуру, родоначальників однойменних племен, які виявляють багато спільного з давньоукраїнськими антами, дреговичами й полянами. Іще двоє їхніх братів по батькові – Яду й Турвашу стали родоначальниками ядавів і турвашів, які виявляють спорідненість з літописними ятвягами й туровцями.

Шраводжіт "Здобутник слави" – чоловіче ім'я, утворене від санскр. *шрава* "слава" та *джіт* "здобувач, переможець, звитяжець". Тож можлива українська форма санскритського імені – *Славожит*, зважаючи на низку давньоукраїнських імен з компонентом *жит*.

шрадга "поминальний обряд" – ритуал поминання предків, давньоукраїнська *тризна*. Різновиди шрадги-тризни: 1) періодичні, постійні і в періоди місячних фаз; 2) для одного предка (недавно померлого й долученого до сонму предків); 3) з особливою метою чи з особливої нагоди (*абг'юдаїка*). Шрадга (окрім абг'юдаїки) здійснюється при парній кількості жерців, обхід вогню відбувається справа наліво, тобто все робиться в порядку, протилежному пожертвинам для богів. В українців побутує прізвище *Тризна*.

шрапін "кухар, готувальник їжі" – термін утворено від санскритської дієслівної основи *шрап+ін*, де *шрап* – "варити, пекти, готувати", з якою споріднене рос. *стряпать* "готувати їжу", і *ін* – суфікс причетності до чогось або наділеності чимось, тотожний укр. *ин*. Тобто *шрапін* відповідає російському *стряпун* (жінка *стряпуха*), а *шрапана* "варіння, готування" – рос. *стряпня*. Синоніми: *пачака*, *пактар*.

шруті "почуте" – інша назва вед, які вважаються почутими з небес, на противагу *смріті* "запам'ятані", тобто завдячує священному переказу. Шруті включає найбільш авторитетну частину вед й коментарі до них (*араньяки, брахмани, упанішади*), які вважаються вічними і не створеними, а лише "побаченими" божественними мудрецями. Безпосередньо із *шруті* пов'язаний ритуал *шраута* – колективних святкувань. Термін *шруті* утворений від санскр. *шрута* "почутий, засвоєний", яке, в свою чергу, сходить до дієслівної основи *шру* "слухати, сприймати", з якою споріднені укр. *слух, слухання, слухати* тощо. Зі *шрута*, яке означає і "славний", утворено багато індійських імен.

Шубгра "Осяйна", "Сяюча" – одна з назв священної Ґанґи, інша назва якої – *Апага*, має численні українські паралелі. Є чоловіче епічне ім'я *Шубгра* й двоосновні чоловічі імена з *шубгра*, які спершу були епітетами Місяця. У пуранах згадується річка *Шубгравати*, по-українському – *Шубгравиця, Шубравиця*. У санскриті *шубгра* "блискучий, сяючий, осяйний, чарівний". На Чернівеччині є річка *Шубранець*, ліва притока Пруту (бас. Дунаю), яка спершу нібито називалася *Собранець*, тому й тлумачилася як "Збірна річка", "Річка з кількох приток". Проте *Шубранець* насправді споріднене з санскр. *шубгра*, тож якщо *Шубгравати* українською *Блисковиця, Сяєвиця, Чаровиця*, то *Шубранець* означатиме *Блисковець, Сяєвець, Чаровець*. В українців побутує прізвище *Шубравський*. Див. також *Шобгавати*.

шудри – найнижчий за рангом, четвертий стан давньоіндійського суспільства, три інші: жерці-*брахмани*, воїни-*кшатрії* і *вайш'ї*-селяни – землероби, ремісники, торговці. За міфами, створені зі ступ-

нів Першолюдини-Пуруші, принесеної богами в пожертву на початку світу. Колір стану – чорний (пор. слов'янське означення простолюду – *чернь*). Шудрі займалися різноманітною виробничою діяльністю, вони могли бути незалежними в майновому плані і вважатися правоздатними членами суспільства. Відбувалося поступове зближення їх із трьома іншими станами, навіть з'являлися шудрівські царські династії. У Південній Індії в середні віки до шудрів належало багато царів, сановників, торговців і основна маса землеробів-общинників. Існування царів-шудр підтверджують "Ману-смріті" ("Закони Ману") і "Махабгарата". Китайський мандрівник Сюань Цзян у записках про Індію початку VII ст. пише, що з 13 сучасних йому індійських царів 5 – кшатрії, 4 – брахмани, 2 – вайш'ї і 2 – шудри. У середні віки ремісничий люд здебільшого складали шудри. З розвитком ремесел і посиленням ролі міст мінялося і становище шудр, як і на селі. "Артхашастра" (трактат про управління державою), вбачає в шудрах найбільш корисний і виробничий прошарок народу, а коли йдеться про освоєння нових земель, радить оселяти там шудрів-землеробів. Сюань Цзян усіх шудр вважає землеробами, а вайш'ї, за ним, це торговці, більш шановані, аніж землероби. Астрологічний трактат "Анґавіджі" відносить шудрів до аріїв, тобто вільних общинників. Буддійський трактат "Мілінда-паньхо" ("Запитання Мілінди") вайш'їв і шудрів об'єднує в одну групу, що займається обробітком землі, скотарством і торгівлею. Підвищився і релігійний статус шудрів: жерці-брахмани вже дозволяли їм слухати веди і відбувати деякі арійські обряди. Термін *шудри* відбитий у низці українських прізвищ – *Шудра*, *Шудря*, *Шудрак*, *Шудрака*, *Шудрик*, *Шудренко*, *Шудриченко*. Останні два прізвища засвідчені в козаків Кальницького й Полтавського полків ("Реєстр" 1649 р.), вони передбачають існування прізвищ *Шудра* й *Шудрик* що мають індійські відповідники. Ім'я *Шудрака* (хінді *Шудрак*), тотожне українському *Шудрак*, мав цар і драматург середини I тис. н.е. Певною мірою осередком українських прізвищ на *Шудр* є полтавський регіон, у Полтавському полку засвідчене й козацьке прізвище *Чамаренко*, а *шудри* й *чамари* в Індії близькі за соціальним статусом. У Хоролі засвідчене прізвище *Панікар*, яке має індійський відповідник і пов'язується з верствою торговців, купців, належних до третього стану – вайш'їв-селян. У Полтавському полку засвідчене прізвище *Кудерка*, в Миргородському – *Кудин* і *Кудинович*, у Кропивнянському – *Кудиненко*, пов'язані зі жрецьким, брахманським станом. Воїнська, кшатрійська верства представлена тут козацькими прізвищами *Царко*, *Царенко*, *Цариченко*, які споріднені з індоіран. *кшатр-хшахр* "си-

ла, влада" і від якого утворене укр. *цар*. Тож лише у полтавському ареалі представлено ті самі 4 суспільні стани, що і в давньоіндійському суспільстві.

Шулін (*Трішулін*) "Наділений тризубцем-шулою-трішулою" – ім'я-епітет Шіви, де санскр. *шула* "вістря" споріднене з укр. *шило*, а *трішула* "тризубець" дослівно означає "тривістря, тришило". Кожне індійське божество має свою специфічну зброю, такою зброєю Шіви є тризуб – *шула* або *трішула* в санскриті. Суфікс *ін* в іменах *Шулін* і *Трішулін* означає наділеність чимось або причетність до чогось; такий суфікс (*ин*) знає і українська мова.

Шурасена – легендарний цар, якого індійська традиція вважає родоначальником племені *шурасени* (*шаурасени, шаврасени*). Ім'я містить компоненти *шура+сена*, де *шура* – "герой, богатир", *сена* – "сила, військо, армія". Тобто *Шурасена* означає "Богатирська сила", "Геройське військо", "Доблесна армія", а етнонім *шаурасені-шаврасені*, в такому разі, означає "плем'я Шурасени", "Шурасенове (плем'я)". В етнонімі *шаурасені-шаврасені* компонент *шаура-шавра* навдивовижу подібний до *савро* в етнонімі *савромати*. *Шаурасені* – назва одного з пракритів, простонародних діалектів, яким розмовляли в племені шаурасені.

Шучіратха "Осяйна колісниця" – ім'я царя в епосі, складене з санскр. *шучі+ратха*, де *ратха* – "колісниця", а *шучі* – "сяючий, осяйний, променистий, чистий, ясний, священний". *Шучі* також означення Сонця, Місяця, Вітру, Шіви й планети Венери (інд. *Шукра*). Ім'я *Шучі* мають багато міфологічних та епічних персонажів, серед яких – сини мудреців Бгріґу та Вішвамітри, царевичі тощо.

Ш'яма (хінді *Ш'ям*) "Чорна, Темна" – інша назва ріки *Ямуна* (*Джамуна, Джамна*), священної для індійців, бо на її берегах провів дитячі та юнацькі роки Крішна-Чорнобог, інше ім'я якого також *Ш'ям* "Чорний", "Темний". З нею споріднена назва річки на Чернігівщині – *Сейм*, яка теж означає "Чорна, Темна (річка)", що цілком у дусі рясної "чорної" гідронімії і топонімії саме в чернігово-сіверському ареалі. Назва *Суми* й річка *Сума*, на якій розташоване це місто, теж стають до цього ряду.

ш'ямаль – санскритське означення великої чорної бджоли, яке виступає чоловічим і жіночим іменем, зокрема, означує богиню-воїтельку Дурґу – *Ш'ямала*. Його складають компоненти *ш'яма+ль*, де *ш'яма* – "темна, чорна забарва", а *ль* – суфікс, що утворює прикметники від іменників. Його ми бачимо, наприклад, у словах *журав-ель, чап-ля, гуц-ул* тощо. Із санскр. *ш'ямаль* споріднені укр. *джміль, чміль*.

ядава «ядави» – знамените плем'я (рід), з якого походили Кріш-на та його старший брат Баладева, тотожне літописним ятвягам, захід-нобалтійському племені, яке часто згадують давньоруські літописи і проти яких не раз здійснювали походи київські і галицько-волинські князі.. Родоначальником ядавів індійський епос вважає *Яду* – стар-шого сина царя-кшатрія *Яяти* і брахманки Деваяні. Плем'я *яду* зга-дують *веди*, причому в них зазначається, що бог-воїнник Індра при-вів його та ще одне плем'я – *турвашу* (пор. *туровці*) «з далеких кра-їв». За індійською класифікацією ядави напівбрахмани-напівкшатрії, тобто належать і до воїнського, і до жрецького стану, оскільки Яду – син кшатрія і брахманки. Таке ж змішане кшатрійсько-брахманське походження мають і ятвяги.

Індійські ядави, плем'я Крішни, відносяться до жерців, при-чому, жерців асурських, первісних, матріархальних, бо асури – стар-ші брати пізніших богів-девів. Тож і літописні ятвяги, тотожні індій-ським ядавам, відносяться до жрецького стану. Це до певної міри прояснює, чому ятвяги й споріднені з ними інші балтійські племена (*пруси, самби, галінди*) найдовше опиралися навернення до христи-янства і чому проти них здійснювали походи київські й галицько-волинські князі. Бо ятвяги й інші балтійські племена сповідували первісну, язичницьку, асурську релігію, і жерці-брахмани (пор. ли-товське прізвище *Брахмане*) мали серед них винятковий вплив, вони були найбільшими ревнителями предківської віри. Тому и воліли їхні племена відходити все далі в ліси и болота під натиском уже христи-янізованих київських і галицьких князів, які уособлювали воїнський стан, вдаючись і до збройного захисту своєї первісної віри. Точнісень-ко так, як і за тисячоліття до цього у Вірменії індійські громади чи-нили запеклий опір насильницькому навернення до християнства. І показово, що цю боротьбу тут очолив верховний жрець Ардзан, ім'я

якого тотожне імені *Арджун* у "Махабгараті". Його мав один із п'яти братів-пандавів, на боці яких виступав Крішна, могутній воїн, якому Крішна допоміг викрасти собі в дружини свою сестру Субгадру і якому виклав "Божественну пісню" – знамениту "*Бгагавадгіту*".

Як індійські ядави щодо себе мають назви *данави* й *сатвати*, так і ятвяги теж мають щодо себе дві інші назви – *дайнови* й *судовити*. Саме ім'я *Яду* безпосередньо вказує на приналежність його носія до жрецького стану, оскільки санскр. *яду* означає "провидець, чародій, чаклун, жрець". Санскр. *ядава* "ядави" складають компоненти *яду+ва*, де *ва* – суфікс збірної множинності, наявний і в слов'янських мовах (укр. *братва*, *литва*, *мордва*, рос. *ботва*, *листва*). Тож етнонім *ядави* означає "нащадки Яду", а дослівно – "належні до жрецького стану, жерці". Так само тлумачиться й етнонім *ятвяги*, з яким споріднене польське жіноче ім'я *Ядвіга*. З ядавів-ятвягів походять *Крішна-Чорнобог* (пастушницьке й воїнське божество) й *Баладева-Білобог* – його старший брат, землеробське божество, атрибут і зброя якого – рало, плуг. Різні імена їх обох рясно відбиті в українських прізвищах і назвах. В Україні з ятвягами пов'язані назви *Ятва*, *Ятвяги*, *Ятвіж*, *Ятвязь*, *Ядути*, *Ядутин*, запорозькі козаки й сучасні українці мають прізвища *Ядута-Єдута* і *Ядутенко-Єдутенко*. У Ніжинському полку за "Реєстром" 1649 р. в одній сотні служили Опанас *Єдута* й Іван *Ядутенко*, у Воронківській сотні Переяславського полку сотникував Богдан *Кришненко*, а в Заворицькій сотні цього ж полку були козаки Федір *Болудей* і Максим *Бамбиренко*. Останні два прізвища цікаві тим, що відбивають два різних імені старшого брата Крішни – *Баладева* (хінді *Бальдев*) "Могутній бог" і *Балавіра* (хінді *Бальвір*, пендж. *Балбір*) "Могутній богатир", "Доблесний герой", відбиті в козацьких і сучасних українських прізвищах як *Балвір*, *Бальвір*, *Балбир*, *Балбиренко*.

Ядава "Нащадок Яду", "З роду Яду", "Ядав" – ім'я-епітет Крішни, який походив саме з ядавів-ятвягів, тож і має низку імен, які це відбивають.

Ядавагр'я "Найперший з ядавів" – ім'я-епітет Крішни, яке творять санскр. *ядава+агр'я*, де *ядава* – "ядави", *агр'я* – "перший, передній, чільний".

Ядавапракаша "Світло ядавів" – ім'я-епітет Крішни, його складають санскр. *ядава+пракаша*, де *ядава* – "ядави", *пракаша* – "світло, сяєво, блиск".

Ядавапутра "Син ядавів" – ім'я-епітет Крішни, складають санскр. *ядава+путра*, де *ядава* – «ядави», *путра* – «син». Обидва

компоненти відбиті в українських прізвищах і назвах: *Ятва, Ядути, Ядутин, Ятвяги, Ятвязь, Ятвіж* (назви), *Ядута-Єдута, Ядутенко-Єдутенко* (прізвища); *Путра, Путря, Путро, Путрак, Путрик, Путренко, Путриченко* (прізвища), *Путрівка* (село на Київщині) й *Путреда* (річка на Закарпатті).

Ядавараджа «Цар ядавів» – ім'я-епітет Крішни, яке утворюють санскр. *ядава+раджа*, де *ядава* – «ядави», *раджа* – «цар». Санскр. *раджа-раджін* «правитель, князь» відбите в прізвищах *Рожиновський, Ружинський* і *Ружицький*, яке мала українська шляхта половецького походження, «половці зе Сквири», нащадки й родичі половецького князя Тугоркана; дочка його 1094 року вийшла заміж за великого князя Святополка II Ізяславовича. Значеннєві двійники їх – українські прізвища *Княжинський* і *Княжицький*. Сюди ж стають *Рожівка* «Князівка» – село на Броварщині, за 2 км від якого є *Цареве городище*, і *Рожни* на тій же Броварщині – село на лівому березі Десни. На Броварщині відчутний значний половецький вплив, половці мовно й етнічно споріднені з раджпутами – індійськими «козаками», сама назва яких сходить до санскр. *раджа-путра*, хінді *радж-путр* «царський син; царевич». Тому й не дивно, що наведені прізвища й назви (як і *Бровари*) легко пояснюються з половецько-індійського *раджін* «правитель, князь, цар». На слов'янському грунті *дж* стало *ж* або *з* (пор. *Разін*), а *раджін*, через українське окання, прибрало форми *рожин*, польське *ружин*. Отож *Рожни* (первісно, мабуть, *Рожне*) означає «Княжне», а село *Княжичі* – теж на Броварщині. Пагорби над Десною біля Рожнів і досі називають то *Половецькими*, то *Княжими*.

Ядавашардула «Тигр ядавів» – ім'я-епітет Крішни, утворене від санскр. *ядава+шардула*, де *ядава* – «ядави», *шардула* – «тигр». Синонім – *Ядушардула*.

Ядавашрештха «Найславетніший з ядавів» – ім'я-епітет Крішни, яке складають санскр. *ядава+шрештха*, де *ядава* – «ядави», *шрештха* – «найвідоміший, найславніший, найзнаменитіший», яке, в свою чергу, утворене з санскр. *шру+іштха*, де *шру* – «чути», споріднене з укр. *слух* і *слава* (санскр. *шравас*), а *іштха* – суфікс, що передає найвищий ступінь порівняння у прикметників (пор. *Васіштха, Дганіштха* «Найбагатший», *Шарміштха* «Найсоромливіша»). Цілком можливо, що з санскр. *шрештха* споріднене укр. *шляхта*, тим більше що санскр. *р* на слов'янському і грецькому грунті часто-густо стає *л* (санскр. *пурна* – рос. *полный, дірґха – долгий, врік – волк, Вріш – Влес, тарк – толк, пур – поль*). Синонім – *Ядушрештха*.

Ядавендра «Індра ядавів» – ім'я-епітет Крішни, складене з

санскр. *ядава+індра*, де *ядава* – «ядави», *індра* – «Індра; цар». Тож ім'я може тлумачитися і як «Цар ядавів», і як «Індра ядавів».

Ядавешвара «Бог ядавів» – ім'я-епітет Крішни, яке творять санскр. *ядава+ішвара*, де *ядава* – «ядави», *ішвара* – «бог, владика, всевишній, господь», синонім якого – *іша*, споріднене з *Ісус*.

Ядаві «Ядавка» – жіноче ім'я, яке відбиває приналежність до ядавів – племені Крішни, досл. «(жінка) з роду ядавів», «ядавська». Таке ім'я має низка міфологічних та епічних жіночих персонажів, зокрема, мати царя Саґари й дружина царя Субаху. *Ядаві* також ім'я богині-воїтельки Дурґи, дружини Шіви (обоє зображаються з тризубцем).

Яду «Жрець» – ім'я родоначальника ядавів, з яких епічна традиція виводить Крішну (воїнське й пастушицьке божество) і його старшого брата Баладеву (землеробське божество, атрибут і зброя якого – плуг). Обоє вони земні втілення (аватари) Вішну: Крішна – восьме, а Баладева, судячи з його статусу старшого брата – сьоме. *Ядави* «нащадки Яду» тотожні літописним ятвягам. Ім'я сходить до санскритського терміна *яду* (має і форму *джаду*) "провидець, віщун, зоречит, чаклун, чародій, жрець", якому тотожне авест. *яту* "чаклун, чародій", від якого утворене іран. *ятукан* "девівський священнослужитель-жрець", а *деви* в іранців – злі духи, демони, тоді як в індійців *деви* – боги. Іран. *ятукан* має синонім *кундакан*, тобто *яту-яду* і *кунда* – семантичні двійники. *Кунда* також – ім'я Вішну, столиця держави Бгоджі-Дарбги-Відарбги, якою правив цар Бгішмака і де народилася Рукміні, дружина Крішни, називалася *Кундін* "Жречин", "Жрецьк", а серед так званих *болоховських міст* в Україні, назви яких мають свої індійські відповідники, значиться місто *Кудин*. Ім'я *Бгішмака* тотожне українському прізвищу *Бушмака*, як і інд. *Бгішма* "Грізний" тотожне укр. *Бушма*, ім'я *Рукміні* "Золота" тотожне сучасному латиському прізвищу *Рукмане*. Є і латиське ім'я *Кріш'ян*, його мав, наприклад, *Кріш'ян Барон* – відомий дослідник латиських дайн (пісень); до речі, інша назва ятвягів – *дайнова*, а індійських ядавів – *данава*. Людність країни Бгоджі-Дарбги називалася *бгоджани* й *дарбги*, вочевидь споріднені з українськими *бужани* й *дуліби*.

Тобто ім'я *Яду* означає "Жрець, Віщуватель, Провісник, Волхв". Індійські джерела недвозначно вказують на приналежність Яду до брахманського (пор. у латишів прізвище *Брахмане*), тобто жрецького стану. Його мати Деваяні була донькою Шукри – верховного жерця при цареві асурів Врішапарвані. Шукру індійська традиція вважає сином, а іноді й ототожнює з легендарним мудрецем-жерцем Бгрігу,

засновником знаменитого жрецького роду *бгаргави*, що його високо підносить індійська традиція, зокрема, індійський епос. Деякі дослідники вважають, що саме завдяки цьому родові ми маємо "Махабгарату" в її теперішньому вигляді, яку *бгаргави* піддали своїй грунтовній редакції. Плем'я *бгрігу*, як і *яду*, знають іще веди, його відомий індійський учений Суніті Кумар Чаттерджі схильний пов'язувати з фрігійцями, а фрігійці – одне з іллірійських племен. У "Велесовій книзі" *іліри, ілірійці* – дружній русам народ, назва їхня сходить до імені *Іла* (варіанти *Іра, Іда, Іза*), що його мало жіноче божество, яке уособлювало Корову-Землю і тотожне Корові Замунь-Землі у "Велесовій книзі". Як коровичі-кравенці-українці є нащадками Корови *Замунь*, так і іліри-ілірійці є нащадками Іли-Землі-Корови. Тобто етнонім *іліри-ілірійці* – семантичний двійник етноніма *коровичі-кравенці-українці*. Друга назва Трої – *Іліон* теж пов'язане з ім'ям давньої богині *Іли-Іри-Іди-Ізи*. На Керченському півострові було давнє місто-фортеця *Ілурат* назва означає "Дане Ілою", де *рат* означає те саме, що й *дан* в імені *Богдан*, синоніми якого укр. *Богорад-Богораз* та *Боврат-Баврат-Багарат*, від якого утворене відоме грузинське прізвище *Багратіон* "Син Баграта-Багарата".

Яду-вамша-вівардгана "Примножувач слави роду Яду" – ім'я-епітет Крішни, яке складають санскр. *яду+вамша+вівардгана*, де *яду* – "ядави", *вамша* – "сім'я; рід; династія", *вівардгана* – "примноження, збільшення, зростання", що сходить до санскритської дієслівної основи *вардг-врідг* "рости, розвиватися, множитися, більшати", з якою споріднена слов'янська основа *валд-волд-влод-волод*, відбита в численних давньоукраїнських іменах і назвах, серед яких *Володимир-Владимир* і *Житомир*.

Ядувіра "Герой ядавів" – ім'я-епітет Крішни, яке складають санскр. *яду+віра*, де *яду* – "ядави", *віра* – "герой, богатир", відбите як *вір* і *бир* в українських козацьких і сучасних прізвищах *Балвір, Бальвір, Балбир, Балбиренко*, споріднених з санскр. *Балавіра* (хінді *Бальвір, Бальбір*) "Могутній герой", яким означується старший брат Крішни – *Баладева* "Могутній бог".

Ядудваха "Нащадок ядавів" – ім'я-епітет Крішни, яке утворюють санскр. *яду+удваха*, де *яду* – "ядави", *удваха* – "син, нащадок", утворене з санскр. *уд+ваха*, де *уд* – прислівник, що передає значення "вгору, нагору", а *вах* "вести, приводити". Санскр. *удваха* має і значення "женитися, одружуватися", що перегукується з укр. *приводити дружину, увод* (викрадення нареченої), *весілля*.

Ядукумара "Царевич ядавів" – ім'я-епітет Крішни, яке скла-

дають санскр. *яду+кумара*, де *яду* – "ядави", *кумара* – "царевич; син". Назви *Комарівка, Княжин, Княж-город*, яку свого часу мав *Шаргород* – місто на Вінничині, дозволяє судити, що не всі українські назви й прізвища на *Комар* слід пов'язувати з комарами, бо, зрештою, комар не така важлива комаха, аби на її честь називати міста, що колись мали високий соціальний статус. Тож у випадку з *Комарівкою*-Шаргородом, слід гадати, звичне *комар* перекрило собою інше, фонетично подібне, але вже незрозуміле слово, яким і є санскр. *кумар* "царевич, княжич". Виходячи з цього, назва *Комарівка* щодо Шаргорода-Княжгорода мусила мати форму *Кумарівка*. А сам *Шаргород* у такому разі тлумачиться як *Царгород, Княжгород*; пор. інд. *кшатр*, іран. *хшахр* "сила, влада", з якого й укр. *цар*, надзвичайно рясно відбите в українських прізвищах.

Ядумані "Коштовність ядавів" – чоловіче ім'я, яке складають санскр. *яду+мані*, де *яду* – "ядави", *мані* – "коштовність; рубін". Від *мані* утворені чоловіче ім'я *Манік* та жіноче *Маніка* (пор. українське прізвище *Маник*).

Ядунандіні "Нащадиця-Дочка ядавів" – жіноче ім'я, яке складають санскр. *яду+нандіні*, де *яду* – "належний до роду Яду", *нандіні* – "дочка", *нандана* – "син". Ім'я *Ядунандана* "Нащадок-Син ядавів" мав *Акрура* "Нежорстокий", якого злий Канса, дядько Крішни по матері, підбивав звести Крішну зі світу.

Ядунатха "Цар ядавів" – ім'я-епітет Крішни, яке складають *яду+натха*, де *яду* – "ядави", *натха* – "цар, правитель". Споріднене з сучасним іменем *Натан*; пор. інд. *натхан* "цар", наприклад, в імені відомого індійського шахіста – *Вішванатхан* Ананд, яке означає "Цар світу". Жіночий варіант – *Наталя, Наташа* – "Правителька, Княгиня, Цариця". На терені України як *нат* відбите в імені *Бутанат*, засвідченому в написі III ст., знайденому на Молдаванці в Одесі. Воно тотожне індійському *Бгутанатх*, де *бгути* – добрі й злі духи, що складають почет бога Шіви. Тож *Бгутанатх-Бутанат* означає "Владика бгутів" і означує бога Шіву, інші імена якого на теренах Давньої України – *Мокош, Влес-Велес, Стрибог, Махадава* "Великий бог" (напис III ст. з Білгорода-Дністровського, давньої Тіри).

Ядупаті "Владика ядавів" – ім'я-епітет Крішни, яке складають *яду+паті*, де *яду* – "ядави", *паті* – "захисник, владика, хазяїн", з яким тотожні балт. *pats*, рос. *батя*, укр. *батько*. Санскр. *паті* утворене з дієслівної основи *па* "захищати, охороняти, берегти" й суфікса *ті*, який творить іменники від дієслівних основ, *паті* як *подь* відбите в укр. *господь*, досл. "владика всіх".

Ядупунґава (синонім *Ядавапунґава*) "Бик ядавів" – ім'я-епітет Крішни, яке складають *яду+пунґава*, де *яду* – "ядави", *пунґава* – "самець, бик, тур", яке, в свою чергу, складають санскр. *пун+ґава*, де *пун* – "самець; чоловік", *ґава* – "віл, бик". Тобто *пунґава* дослівно – "бик-самець, бугай". Оскільки поняття бик має і значення "ватажок", "вождь", "проводир", то *Ядупунґава-Ядавапунґава* може означати і "Ватажок ядавів". Санскр. *ґава* має форми *ґо-ґу*, відбиті в укр. *хазяїн* (інд. *ґосаїн* "власник корів-худоби"), *отара* (санскр. *ґотра* "череда корів-худоби"), прізвищах *Ґупал, Ґупало, Ґупаленко* (інд. *Ґопал, Ґопала* "Захисник корів-худоби", "Пастух" – популярне ім'я Крішни), назвах *Ґупали, Ґупалівка, Ґупалівщина. Ґава* також в "Авесті" – назва країни Согду-Согдіани (терени Середньої Азії), яка має чимало спільного з Україною; зокрема, назва частини її – *Уструшана* споріднена з укр. *Остерщина*, а в Криму була Сугдея та її жителі *сугдейці*, яких "Велесова книга" під назвою *сурожці* включає до збірного етноніма *кравенці*, тобто *українці*.

Ядурай "Правитель ядавів" – ім'я-епітет Крішни, яке складають *яду+рай*, де *яду* – "ядави", *рай* – різновид санскр. *раджа й* хінді *радж* "правитель, князь, цар" (у циганів *рай* "ватажок, начальник, циганський барон"), відбите в українських прізвищах *Жухрай, Чухрай, Шахрай, Саморай, Шамрай*, які мають індійські відповідники. Останні два прізвища у раджпутів теж означують Крішну-Чорнобога й означають "Чорнокнязь", "Чорноцар". А на Київщині біля Сквири, колись *Половеччини*, є село *Шамраївка*. Інд. *рай* (бенґальське *рой*) стало в Індії високостатусним прізвищем, яке мали, зокрема, знаменитий кінорежисер Сатьяджіт *Рой* і письменник Монмотхо *Рой*, автор першої в Індії п'єси про Тараса Шевченка. *Рай-Рой* – і поширене українське прізвище, яке дало величезну кількість похідних – *Раюк-Роюк, Райко-Ройко, Райчук-Ройчук, Раєвич-Роєвич, Раєнко-Роєнко, Райченко-Ройченко, Раєвський-Роєвський* та ін. Жіночий варіант чоловічого імені *Рай* "Князь" – *Рая, Раїса* "Правителька, Княгиня, Цариця". *Райгород* – місто на Черкащині, має в Раджастхані "Країні царів", "Країні раджпутів" своїх двійників-родичів – *Райпур* і *Райґарх* "Княжпіль", де *пур* і *ґарх* "фортеця, укріплення; місто".

Яду-сукха-ваха "Який несе щастя ядавам" – ім'я-епітет Крішни, яке складають санскр. *яду+сукха+ваха*, де *яду* – "ядави", *сукха* – "щастя, благополуччя, успіх", *ваха* – "возій", яке сходить до санскритської дієслівної основи *вах* "везти, нести, вести", з якою споріднені укр. *вести, приводити, весілля*.

Ядуттама "Найкращий з ядавів" – ім'я-епітет Крішни, яке

складають санскр. *яду+уттама*, де *яду* – "ядави", *уттама* – "видатний, найкращий", яке, в свою чергу, утворюють *ут+тама*, де *ут* сходить до дієслівної основи *ут* "зводитися, підійматися, зростати, вставати", від нього і прислівник *ут*, що передає значення "вгору". Наприклад, санскр. *уткріта*, якому тотожне укр. *відкритий* (у жіночому роді *відкрита*), дослівно означає "зроблений вгору", "піднятий вгору", де *кріта* сходить до дієслівної основи *кар-крі* "робити, чинити, діяти". А *тама* (хінді й іран. *там*) – суфікс, у прикметниках передає вищий ступінь якості і передається укр. *най* (*найкращий, найперший*). Суфікс *тама-там* наявний в імені *Ґаутама-Ґаутам*, що його має Будда, та в імені епічного богатиря в "Шахнаме", захисника бактрійських царів-кеїв *Рустам*, якому тотожне інд. *Врішоттам*. *Рус* і *Врішо* етимологічно тотожні й означають "Бик", з ними споріднене давньоукр. *Влес-Велес*. Тож імена *Рустам* і *Врішоттам* – етимологічні двійники, вони мають спільне походження й однакове значення, а *Ґаутам-Ґаутам* – семантичний двійник їх, тобто має з ними однакове значення "Найдоблесніший, Наймужніший". Досл. "Найбичіший", бо порівняння доблесного воїна з биком-туром звичайне в багатьох епосах, серед них і в українському (*яр-тур* і *буй-тур* у "Слові").

Яшовара «Славетний муж» – ім'я сина Крішни та його дружини Рукміні, яке складають санскр. *яша+вара*, де *яша* «слава», тотожне укр. *яса*, а *вара* «муж, богатир, герой», у весільній термінології *жених, наречений, молодий*. Синоніми до *яша* «слава» – санскр. *шравас* і *кірті*, які теж активно творять індійські імена. Синонім – *Яшодгара* «Славодержець», яким теж називали сина Крішни.

Яшовіра «Славетний герой» – воїнське ім'я, яке творять санскр. *яша+віра*, де *яша* (укр. *яса*) – «слава», *віра* – «воїн, богатир, герой», як другий компонент *вір* і *бир* широко відбитий в українських прізвищах. Форма хінді – *Яшвір*, пенджабські форми – *Яшвір*, *Яшбір*, а також *Джасавіра*, *Джасвір*, *Джасбір*.

Яшода «Славодайна», «Славодавиця» – одне з імен богині-воїтельки Дурґи. *Яшода* звати й прийомну матір Крішни й Баладеви, дружину ватажка пастухів Нанди, в родині яких обоє зростали. Інше її ім'я – *Яшоматі* «Сповнена слави», «Славетна». Компонент *да* в імені *Яшода* сходить до дієслівної основи *да* «давати, дарувати, наділяти».

Яшомадгава «Славний мадгава» – ім'я-епітет Крішни, яке складають санскр. *яша+мадгава*, де *яша* – «слава», *мадгава* – «нащадок Мадгу». Вішну колись здолав демона *Мадгу*, за що й отримав епітет *Мадгава* «Мадгавець», «Долальник Мадгу», яким стали означува-

тися і його нащадки. А Крішна – восьма земна аватара-втілення Вішну, тобто, по суті, його син.

Яті – ім'я царя-кшатрія, син царя Місячної династії *Нахуші*, батько двох синів (*Яду, Турвашу*) від дружини-брахманки Девяні і трьох (*Ану, Друх'ю, Пуру*) – від таємної дружини-кшатрійки Шарміштхи, які стали родоначальниками так званих *п'яти ведійських племен*. Ім'я споріднюється з балт. *jautis* (*яутіс*) "бик"; в імені батька Шарміштхи – *Врішапарван* компонент *вріша* теж означає "бик". Саме з ядавів, племені Яду, тотожних літописним ятвягам, походив і Баладева-Білобог – старший брат Крішни-Чорнобога, який має багато імен та епітетів з компонентом "бик", насамперед *Гопал* і *Гопала*.

РОДИННІ ТЕРМІНИ

В Індії досі збереглися патріархальні, а іноді й матріархальні нерозділені сім'ї, у яких разом із батьками живуть усі дорослі сини зі своїми родинами. Сімейні узи й родинні зв'язки за цих умов лишаються досить міцними й одіграють важливу роль у житті індійця. Тому в них із найдавніших часів надзвичайно розгалужена термінологія споріднення.

І. САНСКРИТСЬКІ ТЕРМІНИ СПОРІДНЕНОСТІ

авараджа (наголошене середнє *а*) – молодший брат. Термін сходить до санскр. *авара+джа*, де *авара* – "за, слідом за, опісля", *джа* – "народжений; син", відбите як *дзе* в грузинських прізвищах. Є санскритське чоловіче ім'я *Авараджа*, тобто "Молодший брат".

авараджа (наголошене кінцеве *а*) – молодша сестра. Термін сходить до санскр. *авари+джа*, де *авара* – префікс із значенням "за, слідом за, опісля", а *джа* – "народжена; дочка". Тож *авараджа* дослівно означає "опісля народжена". *Авара* – одне з імен дружини Шіви, яка відома давній Україні під багатьма іменами: *Діва-Деві, Мокоша-Махеші, Дурґадеві, Канья, Партенос* та ін. Є жіноче ім'я *Авараджа* – "Молодша сестра", "Молодша дочка".

аґраджа – старший брат. Термін складають санскр. *аґра+джа*, де *аґра* – "перший, передній; головний, кращий; ватажок, проводир, вождь", *джа* – "народжений; син". Тобто *аґраджа* означає "народжений першим", саме в такому значенні Баладева-Білобог, старший брат Крішни, має ім'я-епітет *Ач'ютаґраджа* "Старший брат". Є санскритське чоловіче ім'я *Аґраджа* "Старший син", "Старший брат". Санскритські синоніми: *дж'єштха* і *дж'яян бграта*, синонім хінді – *бара бгаї*.

аґраджа (наголошене кінцеве *а*) – старша сестра. Термін складають санскр. *аґра+джа*, де *аґра* означає "перший, попередній; головний, кращий; проводирка, ватажкиня", *джа* – "народжена; дочка". Тобто дослівно *аґраджа* означає "народжена першою". Є санскритське жіноче ім'я *Аґраджа* "Старша сестра", "Старша дочка". Синоніми хінді: *барі бахан, діді*.

амба (хінді *амма*) – мати. *Амба-Амма* й *Амбіка-Амміка* також – імена дружини Шіви, богині-воїтельки, зображуваної з тризубцем і широко відомої в Давній Україні під іменами *Діва-Деві, Мокоша-Махеші, Партенос, Тавропола, Тірґатао-Дурґадеві, Матир, Ма, Ама, Геката* й ін., з нею пов'язані численні "дівині" й "дівочі" назви по всій

Україні. Саме з ім'ям *Амма* "Мати", що його мала ця іще матріархальна богиня, пов'язана назва *амазонки*, яка дослівно означає "народжені Аммою-Матір'ю", "дочки Амми-Матері". На Чернігівщині (Борзнянський р-н) є річка й село *Омбиш*, назви яких і пов'язані з санскр. *амба-амма* "мати". На Чернігівщині маємо й назви *Макишин, Макошине, Макошинська Простка*, а *Мокоша* (інд. *Махеші* "Велика богиня") – ще одне ім'я Дурґи-Деві-Діви. На Чернігівщині і річки *Дівиця, Дівичка, Дива*, село *Володькова Дівиця* й *Мала Дівиця*. Останнє – селище на річці *Галка*, а *Калі* "Чорна" – ще одне ім'я Дурґи-Деві-Махеші-Мокоші.. На околиці села Макошине над Десною 1640 року засновано жіночий Покровський монастир, а Діва-Деві-Мокоша – покровителька воїнів і захисниця міст, саме їй завдячує крилатий вираз *мати міст руських*.

анґаджа – син, термін утворений з *анґа+джа*, де *анґа* – "тіло", *джа* – "народжений". Тобто *анґаджа* дослівно – "народжений з тіла". Різновиди терміну: санскр. *анґаджата*, хінді *анґаджат*.

анґаджа (наголошене останнє *а*) – дочка. Про походження і значення терміна *див.* попереднє гасло.

ануджа – молодший брат. Термін складають санскр. *ану+джа*, де *ану* означає "слідом за, опісля", *джа* – "народжений; син, нащадок". Тобто дослівно *ануджа* – "народжений опісля", "народжений слідом за". За таким самим зразком побудоване й санскр. *ануґа*, де *ґа* – "йти, приходити". Тобто *ануґа* (хінді *ануґ*) дослівно означає "який приходить слідом за (батьком)". А *народжуватися* і *приходити* в деяких контекстах синоніми. Тобто *ануґа* й *ануджа* – "народжений слідом за (батьком)", що для батька сина, в якого народився свій син, і означатиме *внук*. Є чоловіче ім'я *Ануджа*. Префікс *ану* відбитий також в імені знаменитого скіфського мудреця – *Анахарсис*, яке дослівно означає "Слідом за яким іде радість", "Який дарує радість".

ануджа (наголошене кінцеве *а*) – молодша сестра. Термін творять санскр. *ану+джа*, де *ану* – "слідом за, опісля", *джа* – "народжена; дочка". Тобто *ануджа* означає "народжена опісля", "народжена слідом за". Така ж структура й укр. *онука*, спорідненого з санскр. *ану+ґа* (*див.* попереднє гасло). Є жіноче ім'я *Ануджа*.

бгаґінеї – сестрина дочка, племінниця, небога. Термін утворений від санскр. *бгаґіні* "сестра", присвійна форма від якого *бгаґінеї* "сестрина". Схоже, що *бгаґ* у термінах *бгаґіні* "сестра" й *бгаґінея* "дочка сестри", споріднений з компонентами *бога* й *біж-бож* в українських означеннях племінниці і племінника – *небога* і *небіж-небож*. В той же час санскритський синонім до *бгаґінеї* "небога" – *свасрія*, від

свасрі "сестра". А в українській мові для сестриної дочки засвідчено терміни *сестрінця, сестрівниця, сестрична, сестрінка*.

бгаґінея "сестрин" – син сестри, племінник, небіж. Термін утворений від санскр. *бгаґіні* "сестра" у присвійній формі. Санскритський синонім до *бгаґінея* – *свасрея, свасрія*, в українців син сестри означується термінами *сестрич, сестрінич, сестрінок, сестринець, сестричний*. Інші санскритські синоніми до *бгаґінея*: *бгаґіні-путра, свасрі-путра, бгаґіні-сута, свасрі-сута, свасрея*.

бгаґіні – сестра, форма хінді *бахан, бахін*. Санскритські синоніми: *свасрі, содар'я, джамі*.

бгаґіпаті – чоловік сестри. Термін складають санскр. *бгаґіні+паті*, де *бгаґіні* – "сестра", *паті* – "чоловік". Синоніми хінді: *баханої, бахної*, досл. "сестрин (чоловік)".

бгаґіні-путра – син сестри, племінник, небіж. Термін складають санскр. *бгаґіні+путра*, де *бгаґіні* – "сестра", *путра* – "син", відбите в українських прізвищах *Путра, Путря, Путро, Путрак, Путрик, Путренко, Путриченко*, назвах *Путрівка* та *Путреда*. Тобто дослівно *бгаґіні-путра* й означає "сестрин син". Санскритські синоніми: *бгаґінея, бгаґіні-сута, свасрея, свасрі-путра, свасрі-сута*.

бгаґіні-сута – син сестри, племінник, небіж. Термін утворюють санскр. *бгаґіні+сута*, де *бгаґіні* – "сестра", *сута* – "народжений; син". Тобто дослівно *бгаґіні-сута* – "народжений сестрою". Синоніми: *бгаґінея, бгаґіні-путра, свасрея, свасрі-путра, свасрі-сута*.

бгама, бгамака – чоловік сестри, зять.

бгар'я – дружина. Термін сходить до санскритської дієслівної основи *бгар* "нести, вести, брати", спорідненої з укр. *брати*. Тобто *бгар'я* дослівно означає "приведена, принесена, привезена".

бграта, бгартар, бгратар, бгратрі – брат, форма хінді *бгаї*. Терміни сходять до санскритської дієслівної основи *бгар* "нести, вести, брати", спорідненої з укр. *брати*. Тобто *бгартар* дослівно означає "братель", "той, що бере-приводить-приносить", але має і значення "вихователь", "велитель, пан", "чоловік, муж". В українській мові від *брат* утворенні родинні терміни: *братина, братуха, братік* і *братюк* (також назви рослин), *братій, братко* (*Да накажу свойму милому хоть рідним братком*), *братиха-братова* – дружина брата, *братан-братанич-братанець* – син брата, *братанка-братаниця-братаничка* – дочка брата, *братим* – побратим (*Да брати ж мої, братими, горілки нап'ються*). Санскритські синоніми: *содара, содар'я, саходара*.

бгратрі-бгар'я – братова дружина, братова. Термін утворено з санскр. *бгратрі+бгар'я*, де *бгратрі* – "братів, братовий", *бгар'я* – "дру-

жина, жінка". Синоніми: *ятрі* (укр. *ятрівка, ятроха*, рос. *ятровь*), *бгратрі-джая, нанадрі, ш'ялі*.

бгратрів'я – син брата, племінник, небіж, а також двоюрідний брат з боку батька. Термін утворено від санскр. *бгратар* (пор. чес. *братр* "брат") у присвійній формі й дослівно означає "братів, братовий (син)". В українців син брата, племінник, небіж означується як *братан, братанець, братанич*. Синонім – *бгратріджа*.

бгратріджа – племінник, син брата. Термін складають санскр. *бгратрі+джа*, де *бгратрі* – "брат", *джа* – "народжений; син". Тобто *бгратріджа* дослівно означає "народжений братом", "братів син". Синоніми: *бгратрій, бгратрів'я, бгратрі-путра, бгратрі сута*. Форма хінді – *бгатіджа*.

бгратріджа (наголошене кінцеве *а*) – дочка брата, племінниця, небога. Термін складають санскр. *бгратрі+джа*, де *бгратрі* – "брат", *джа* – "народжена; дочка". Тобто *бгратріджа* дослівно означає "народжена братом", "братова дочка". В українців дочка брата, племінниця, небога означується як *братанка, братаниця, братаничка*. Форма хінді – *бгатіджі*.

бгратрі-джая – братова дружина. Термін сходить до санскр. *бгратрі+джая*, де *бгратрі* – "братів, братовий", *джая* – "дружина, жона" (від основи *джа* "народжувати"). В українців братова дружина теж *братиха, братова́ (Діверю мій, пожалуй мене, як твій брат буде бити мене! – Братова моя, того не вчиню, як мій брат буде бити, я й двері зачиню)*. Синоніми: *бгратрі-бгар'я, ш'ялі, нанадрі, ята-ятар-ятрі* (укр. *ятрівка, ятроха*, рос. *ятровь*). Форми хінді: *бгауджаї, бгауджі*, де *бгау, бгаї* сходить до санскр. *бграта* "брат".

бгратрій – син брата, племінник, небіж. Термін сходить до санскр. *бгратар* (чес. *братр* "брат") у присвійній формі. Тобто *бгратрій* означає "братів, братовий", в українців йому відповідають *братан, братанець, братанич*. Синоніми: *бгратрів'я, бгратрі-путра, бгратрі-сута*.

бгратрі-путра – син брата, племінник, небіж. Термін складають санскр. *бгратрі+путра*, де *бгратрі* – "брат", *путра* – "син". Тож *бгратрі-путра* дослівно – "братів-братовий син". Синоніми: *бгратрій, бгратрів'я, бгратрі-сута*.

бгратрі-сута – син брата, племінник, небіж. Термін складають санскр. *бгратрі+сута*, де *бгратрі* – "брат", *сута* – "народжений; син", сходить до санскритської дієслівної основи *су* "народжувати", від якої і *суну* "син". Тож *бгратрі-сута* означає "братом народжений; братів син". Синоніми: *бгратрів'я, бгратріджа, бгратріпутра*.

вімата – мачуха. Термін складають санскр. *ві+мата*, де *ві* – префікс відторгнення, відчуження, якому тотожний український префікс *від* (*від'єднати, відокремити, відібрати*); цей же префікс наявний і в санскр. *відгва* "вдова", *віводгар* "чоловік" і *вівах* "весілля". Тобто *вімата* дослівно – *нерідна мати, не-мати*. Пор. укр.: *Горівка не дівка, мачуха не мати*; *Добре тому жити, в кого рідная мати, в мене молодої мачуха лихая*. В українській мові *мачуха* має і форму *мачоха*, а *мачухівна* – дочка мачухи (сестра по батькові, не по матері), *мачушенко* – син мачухи, брат по батькові, не по матері. Синонім хінді – *саутелі ма*.

ґотра – корівник, кошара; сім'я, родина, рід; походження. Термін творять санскр. *ґо+тра*, де *ґо* – "корови, худоба", *тра* – суфікс місця. *Ґотра* також "череда корів" – санскритський термін на означення гурту корів чи овець, який з часом розвинувся до значень "сім'я, родина, рід", споріднений з укр. *отара*. Тож первісно *ґотра*, як і *ґошала* (укр. *кошара*) й *абгівара* (укр. *обора*) означало "коров'яче стійло", "корівник". Санскр. *ґотра* має особливе значення для брахманських (жрецьких) родів, які виводять походження від божественних мудреців, так званих *деваріші*. Родоначальниками ґотр вважаються 7 мудреців-ріші (*саптаріші*), які уособлюють сузір'я Велика Ведмедиця (*Саптарші*), серед них і Васіштха, нащадки якого носили пасмо волосся на виголеній голові ("оселедець") і син якого якраз і звався *Ґотра*. Традиція надає великого значення чистоті ґотри, тому є ціла система шлюбних заборон, які враховують приналежність жениха й нареченої до тієї чи іншої ґотри, родини, роду. Шлюби в межах однієї ґотри заборонені. Від *ґотра* утворена низка термінів: *ґотранаман* – родове або родинне ім'я, *ґотраджа* "народжений у ґотрі", рівнозначне означенню "родовитий, благородний, шляхетний, знатний", *ґотрій*, *ґотрі* "належний до одного роду". У мові хінді є і форма *ґота*, *ґот* від *ґотра* та терміни *ґоті* й *ґотія*, тотожні *ґотрі* "який має рід, родовитий, благородний". Є також індійські імена з *ґотра*, інше ім'я Індри – *Ґотрабгід* "Відпускач небесних черід", де під небесними чередами, як вважають, маються на увазі дощові хмари. У зв'язку з цим можливо, що з *ґотра* споріднене ім'я болгарського царя – *Котраг*, яке склали компоненти *Котра+га*, де *га* – "проводир, ватажок, вождь", а *котра* – різновид інд. *ґотра* "родина, рід". Тоді *Котрага-Котраг* – "Проводир людей", "Ватажок роду" споріднене з українськими іменами *Ольга*, *Олег* і прізвищем *Кулага*, які означають те саме. Виняткову роль терміни *кула* й *ґотра* відігравали у раджпутів – індійських "козаків", які мовно й етнічно споріднені з українськими половцями й печені-

гами, а також у скіфів і слов'ян. У санскриті *кула* й *ґотра* синоніми й означають "родина, рід, плем'я".

дара (хінді *дар*) – дружина, жінка, санскр. *пардара* "чужа дружина". Можлива спорідненість з *дру* в укр. *дружина*.

дарака – син; хлопчик. Хінді – *дарак*.

даріка – дочка; дівчинка.

даттака-путра – прийомний син. Термін творять санскр. *даттака+путра*, де *даттака* – "даний (для всиновлення)" сходить до дієслівної основи *да* "давати, дарувати" (*датта* означає "даний"), а *путра* – "син", відбите в українських прізвищах і назвах. Санскритські синоніми: *палака-путра, пош'я-путра, пош'я-путрака*.

даухітра – син дочки, внук. Інша форми терміна – *духта*. *Даухітра* "доччин" – присвійна форма від санскр. *духітар, духітрі* "дочка". Див. *паутра*.

даухітрі – доччина дочка, внучка. Інша форма терміну – *духті*. Термін утворено від санскр. *духітар, духітрі* "дочка" у присвійній формі. Тобто *даухітрі* дослівно – "доччина (дочка)". Див. *паутрі*.

девар – молодший або просто брат чоловіка, дівер. В українців брат чоловіка – теж *дівер, діверко*, щодо нього є примовки: *Живе баба за дівером, лиха прикунивши* та *Ой як же мені діверка братиком назвати*. Санскритські синоніми *ш'яла, с'яла*, хінді – *сала*.

деварані – невістка, дружина чоловікового, особливо молодшого брата, дівера. *Деварані* дослівно й означає *діверова*. В українців дружина дівера – *діверка, зовиця, зовухна* (*Хоть діверко пустить, зовиця не пустить*).

джама, джамі – сестра; дочка; невістка. Засвідчені жіночі імена *Джама* "Дочка" й *Джамі* "Невістка".

джаматар, джаматрі – зять. Позаяк у санскриті *джама* означає "дочка; сестра", то *джамата-джаматар-джаматрі* можна сприйняти як "чоловік дочки" або "чоловік сестри". Можна припустити й спорідненість санскр. *джамата* й укр. *зять*. В українців *зять* (*Хвали, мати, того зятя, що я полюбила*) має різновиди *зятько* (*Укрийсь, зятьку, укрийсь, та на негоді не мочись*), *зятенько* (*Я ж тобі, зятеньку, рідная свість*), де *свість* "своякиня" (рос. *свояченица*), сестра дружини. Щодо зятя є і прислів'я: *Тесть любить честь, а зять любить взять*. Від *зять* похідні *зятній* (*Прибулося тещі зятнії діти колихати*) і *зятів* (*Уже й христиться й молиться, що вирвалась із рук зятевих*).

джанака – батько, народитель; творець. Термін утворений від санскритської дієслівної основи *джан* (латин. *gen*) "родитися, наро-

джуватися", з якої утворене й *джані* "дружина", споріднене з укр. *жінка, жона, женитися, жених*. Тобто *джанака* дослівно означає "народитель"; таке ім'я мав цар, прийомний батько царівни Сіти, яка народилася з борозни, коли Джанака здійснював ритуальну оранку поля; через це Сіта має і ім'я *Джанакі* "Дочка Джанаки". Санскритські синоніми: *джанітар, джанаїтар*.

джанані – мати, досл. "народителька", сходить до дієслівної основи *джан* "родити, народжувати", з якою споріднені укр. *жінка, жона*. Санскр. *джанітва* "одруження" тотожне з укр. *женитва*, рос. *женитьба*. Санскритські синоніми: *джанітрі, джанаїтрі*.

джані – жінка, жона, дружина, мати, дочка, невістка, досл. "яка народжує". Термін сходить до санскритської дієслівної основи *джан* (латин. *gen*) "родити, народжувати", тобто *джані* дослівно – "яка народжує", "народжувачка". З цим терміном споріднені укр. *жінка, жона* (*Ти не будеш мені мужем, я тобі жоною*), синоніми яких *жонухна* (*Ой жоно ж моя, жонухно, ревниве серце моє*), *жоноха* (*Взяв я жоноху – чисту водоху, взяв я сватове – з моря ракове*), *жених*, є форма *жоних*. Санскритські синоніми – *джая, патні*.

джаніта, джанітар – батько, народитель. Термін сходить до санскритської дієслівної основи *джан* (латин. *gen*) "родити, народжувати".

джанітрі – народителька, мати.

дж'єштха – старший брат. Санскр. *дж'єштха* – "найперший, найстарший" у мові хінді прибрало форми *джет* і означає "старший брат чоловіка; дівер". Можливо, з *дж'єштха-джет* споріднене укр. *зять*. Дружина старшого брата – *джетхані* й означає *зятева*.

дж'єштха (наголошене *а*) – найстарша дружина. У мові хінді термін має форму *джетхані* й означає "невістка; дружина чоловікового старшого брата, дівера".

духіта, духітар, духітрі – дочка. Синонім хінді – *беті*. Термін сходить до санскритської дієслівної основи *дух* "давати молоко", з якою споріднене укр. *доїтися, дочка* й давнє *дицер*. Тобто *духіта-духітар-духітрі* дослівно – "яка дає молоко". Від *духіта* "дочка" утворені терміни хінді *духта* "внук, син дочки" й *духті* "внучка, доччина дочка". Вірм. *дустр* "дочка", іранські форми – *дохт-духт*, наявні в імені знаменитої принцеси *Турандот* (*Турандухт*) "Туранська дочка", "Туранська діва" та *Гурандухт*, що його мала дружина грузинського царя Давида Будівничого і сестра половецького князя Кончака, тітка Кончаківни – невістки князя Ігоря, оспіваного в "Слові". *Гуран* – одне з імен богині-воїтельки Деві-Діви (інд. *Ґаурі*), зброя якої – тризубець

і різні імена якої рясно відбиті на теренах давньої України. Тож ім'я *Гурандухт* не тюркське, а індоіранське, хоча половців досі відносять до тюркомовних народів. Ім'я також засвідчує: половці, як і індійці, шанували Діву-Ґаурі-Гуран, що підтверджує спорідненість половців з індорійськими народами. Українські варіанти слова *дочка* – *дочухна, дочер* (*Коли б я знав, чий то син воював, то б я за його свою дочер віддав*), *доч* (*Жени сина, коли хоч – коли можеш, давай доч*). Від *дочка* утворене й *падчерка, падчірка, падчериця* "нерідна дочка" (*Да не жаль мені теї падчерки*), синоніми якого укр. *пасербка, пасербиця*; *падчереня* – дитина падчерки (*Щоб мені молодій конопель не брать і білих ручок не драть на чужії діти, на падчеренята*).

духіта-матар – дочка й мати. Термін складають санскр. *духіта* "дочка" й *матар* "мати". Словосполучення тотожне українському *дочка-мати*, у множині – *дочки-матері*. Є різновид *мата-духітар*.

каніштха – наймолодший брат. Термін складають санскр. *кана+іштха*, де *кана* – "юний, молодий", *іштха* – суфікс, що передає вищу ступінь порівняння прикметників, тотожний українському *най*. Тобто *каніштха* дослівно означає "наймолодший, найюніший". Сюди ж стають санскр. *кана* "дівчинка; дівчина" та *канья* "діва; дівчина" – у весільній термінології "молода, дівчина-сватанка". Що спонукає згадати й український обряд сватання і мову сватів про куницю-дівчину. *Канья* "Діва" – одне з імен богині-воїтельки Деві-Діви, у Каневі є Дівич-гора, що дозволяє припустити причетність санскр. *канья* "діва; дівчина" до назви *Канів*. Тим більше що неподалік розташовувався літописний Родень, пов'язуваний з Родом, а Род тотожний індійському Рудрі, Діва-Канья – дружина Рудри. Пор. також укр. прізвище *Каніщенко*, рос. *Каніщев*.

каніштха (наголошене кінцеве а) – наймолодша дружина.

канта – коханий, чоловік, муж. Термін сходить до дієслівної основи *кам* "любити, кохати, жадати, прагнути", від якої утворене й ім'я індійського бога кохання – *Кама* і яка відбита в імені двох боспорських цариць IV і II ст. до н.е. – *Камасарія* і *Комосарія*, що означають "Осереддя любові".

канта (наголошене кінцеве *а*) – кохана; дружина, жінка.

кула (хінді *куль*) – сім'я, родина; рід, плем'я. Відоме ще у ведах, означує велику патріархальну родину, творить складні імена і терміни із значенням спорідненості, походження, родовитості й знатності. Йому тотожні скіфське *кол-кіл-кола-коло* (імена *Колаксай, Сколопіт, Скіл, Скілур*, самоназва скіфів – *сколоти* "співроди"), хінді *куль*, іран. *хель-хіль*, тюрк. *ель-іль*. Воно ж відбите як *оль-уль-ель-аль* в іме-

нах *Ольга-Хельга, Олег, Ольгерд, Ольбрахт, Ульрих, Альберт, Ельдар, Ельвір, Ельзар (Єлізар), Ільхан* тощо. З ним споріднені укр. *коліно* "рід; походження", *покоління, колінник* "співплемінник", серб. *коленович* "знатна людина". Іранський відповідник – *хель-хіль-хейль*, відбите в імені антського князя *Хільбудій* і назві *Хейлів* на Житомирщині (Попільнянський р-н), яку 1947 року через позірну схожість з німецьким *хайль* поміняли на *Красногірка. Кула* в "Ріґведі" має і значення "поселення; село", такі самі значення мають його іранські, тюркські й угрофінські родичі. Укр. *село* теж споріднене з ними, з ним пов'язане укр. *слобода*, іранська форма якого *хельабад*, досл. "поселення роду", "осідок роду", слов'янська форма його – *слобода*. Іран. *абад* означає "поселення, осада", відбите в назвах *Хайдарабад, Джалалабад, Ашхабад, Аллахабад, Ісламабад* (столиця Пакистану).

З *кула* існує багато індійських імен, назв і термінів: *Кулавіра* (хінді *Кульвір, Кульбір*) "Герой-Богатир роду", чоловіче воїнське ім'я, український відповідник якого – прізвище *Кулябера*, іранський – *Хельвір*, тюркський – *Ельвір*, а жіноча форма – *Ельвіра* "Героїня роду". Сюди ж стає і печенізько-половецьке *ольбери* у "Слові о полку Ігоревім", яке дослідники вважають тюркським і тлумачать "герої-мужі", нібито від тюрк. *алп* "герой" та *єр* "чоловік". Та оскільки половці й печеніги виявляють не тюркську, а індоарійську мовну й етнічну приналежність, то етнонім переконливо пояснюється з індоіранських мов. Він двоосновний, його складають *оль+бер*, де *бер* (хінді *вір*, санскр. *віра*) "воїн, герой", тож *ольбер* означає "герой-богатир роду", від нього утворене ім'я *Ольбер*, різновиди якого *Олівер-Олефір-Оліфер*, тотожне іранському *Ельвір*. Тож печенізько-половецьке *ольбери* – "богатирі-герої роду", він етнонім-самоназва.

Іще деякі імена цього плану: *Куладгара* (хінді *Кульдгар*) "Опора роду", досл. "Рододержець", іранський відповідник якого – *Хельдар*, тюркський – *Ельдар*; *Куладеві* й *Кулешварі* "Богиня роду" – імена Деві-Махеші-Дурґи, дружини Шіви, тотожної слов'янській Діві-Мокоші; *Куламба* й *Куламма* "Мати роду", де *Амба* й *Амма* "Мати" означують і богиню-воїтельку Дурґу, тож *Куламба* й *Куламма* можуть тлумачитися "Богиня-захисниця роду". *Амма* відбите в назві *амазонки*, *Амба* в назві річки й села *Омбиш* на Чернігівщині; *Кулапана* (хінді *Кульпан*) "Захисник-Оборонець роду", іранський відповідник *Хельбан*, тюркський – *Ельбан*. Де *бан* "захисник, оборонець, воїн", тотожне укр. *пан*, ужите у "Велесовій книзі" в значенні "князь" і відбите в українському прізвищі *Балабан-Болобан*. У сербському фольклорі засвідчене *бан Олег*, тобто *князь Олег*; *Кулапаті* (*Кульпаті*) "Батько-Ватажок роду",

де *паті* споріднене з укр. *батько* й рос. *батя*. Іранська форма – *Хільбуд, Хільбудій*, саме таке ім'я мав антський князь VI ст., який на прохання імператора Юстиніана захищав північні кордони Візантійської імперії; *Кулашекхара* "Корона-Окраса роду" – ім'я царя, який зрікся трону й зайнявся улюбленою справою – писати вірші й став знаменитим поетом. Санскр. *шекхара* (цейлонська форма *sekera*) "корона, вінець" споріднене з козацьким і сучасним українським прізвищем *Шекера*, яке має форми *Секера, Чекера, Чекерес* і відбите в низці українських гідронімів і топонімів на Закарпатті й Прикарпатті. Санскр. *шекхара* входить в імена богів, надто Шіви, різні імена якого рясно відбиті на теренах Давньої України. Синоніми до *шекхара* в санскриті – *мукута*, відбите в українському імені й прізвищі *Микита*, й *апіда*, відбите в іменах *Опіда, Діва-Обида, Обидоносиця* на означення богині-воїтельки Деві-Діви, дружини Шіви, давнє поклоніння якій засвідчують численні "дівині" й "дівочі" назви по всій Україні; *Кулешвара, Кулеша* "Бог-Владика роду" – імена Шіви, де *ішвара, іша* "всевишній, господь"; *Кулья* "Родовитий, Знатний" ім'я учня В'яси, легендарного творця "Махабгарати" – велетенського індійського епосу.

мама – дядько, материн брат. Синоніми: *матула, мамун*.

мамі – тітка, дружина материного брата. Синонім – *матула*.

мата, матар, матрі, матріка (перс. *мама*) – мати. *Матар* також має значення: "батьки", "земля і небо", "трут". Останнє сходить до добування "живого вогню" з допомогою дерев'яних дощечок, де одна дощечка уособлює жіноче начало, а друга – чоловіче. У мові хінді скорочена форма від санскр. *мата – ма*, з яким, зокрема, є терміни хінді: *ма-бахан* – мати й сестра, де *бахан, бахін* – "сестра", санскритські відповідники якого – *бгаґіні* й *свасрі*. Окрім *мати* й *матір* українська мова знає інші означення матері: *матка, матінка, матірка, матіхна*.

мата-вімата – мати-мачуха. Парне словосполучення, складають санскр. *мата+вімата*, де *мата* – "мати", *вімата* – "мачуха", досл. "нерідна мати", де *ві* – префікс відторгнення, відчуження, йому тотожний український префікс *від*. Префікс *ві* наявний і в санскр. *відгва* "вдова". Отож *мата-вімата* дослівно означає *мати-мачуха*.

мата-духітар – мати-дочка, парне словосполучення, тотожне *духіта-матар* – дочка-мати.

матамаха (хінді *матамах*) – дід по матері, у двоїні – дід і баба. Термін утворено від санскр. *мата* "мати". Синонім – *пітамаха*.

матамахі – бабуся по матері, від санскр. *мата* "мати".

мата-піта, мата-пітар – батьки, досл. *мати-батько*. Си-

нонім *матапітрау* (двоїна) – батьки, досл. *мати-батько*. Пор. укр. *батько-мати* "батьки" (*Жила я в батька-матері*). Синонім хінді *мабап*.

матрі-бандгу – родич по материнській лінії. Термін складають санскр. *матрі+бандгу*, де *матрі* – "мати", *бандгу* – "родич, свояк".

матрік – брат матері, дядько. Термін утворено від санскр. *матрі* – "мати", *матрік* дослівно означає *материн* (брат).

матріка – бабуся по батькові, має і значення *мати*.

матрімата – бабуся по матері, термін утворюють санскр. *матрі+мата*, обидва слова означають *мати* й тотожні своїм українським аналогам. Тобто *матрімата* дослівно – *материна мати*.

матрі-пакша – материнський рід, родичі по лінії матері. Термін творять санскр. *матрі+пакша*, де *матрі* "мати", *пакша* – "сторона", споріднене з укр. *бік*.

матріпіта – бабуся з боку матері. Термін утворено з санскр. *матрі* – "мати" й *піта* – "батько". Тобто дослівно *матріпіта* – "материн батько". Синоніми: *матамахі, матрімата*.

матрішвасар, матрісвашрі, матрісвасрі – тітка по матері. Термін утворюють санскр. *матрі* "мати" і *свашрі-свасрі* "сестра". Тобто дослівно *матрісвашрі-матрісвасрі* "материна сестра".

матрішвасеї – двоюрідна сестра, дочка тітки, материної сестри. Термін складають санскр. *матрі* "мати"+*шваса* "сестра" у присвійній формі жіночого роду. Тобто *матрішвасеї* дослівно означає "материно-сестрина (дочка)".

матрішвасея – двоюрідний брат, син тітки, материної сестри. Термін утворений від санскр. *матрі* "мати"+*шваса* "сестра" у присвійній формі чоловічого роду. Тобто *матрішвасея* дослівно – "материносестрин (син)".

матула – дядько по матері, материн брат. Термін складають санскр. *мата+ла*, де *мата* – "мати", *ла* суфікс, що утворює прикметники від іменників. Тобто *матула* дослівно означає *материн* (брат). Синонім – *мама*.

матула (наголошене кінцеве *а*) – тітка, дружина материного брата.

матула-путрака – двоюрідний брат, син материного брата. Термін складають санкср. *матула+путрака*, де *матула* – "дядько (по матері)", *путрака* – "син". Санскритський синонім – *матулея*.

матулеї – двоюрідна сестра, дочка материного брата, дослівно "дядькова (дочка)".

матулея – двоюрідний брат, син материного брата. Термін

утворено від санскр. *матула+ея*, де *матула* – "дядько", *ея* – суфікс присвійності. Тобто дослівно *матулея* – "дядьків (син)".

мая – мати. Також одне з імен богині-воїтельки Деві-Діви, яка на теренах давньої України має і інші імена із значенням "мати": *Ма, Амма, Амба, Мата, Матрі, Матар.*

нана (наголошене кінцеве а) – мати, відбите також у родинних термінах *пранана* (хінді *парнана*) – прадід по матері, *пранані* (*парнані*) – прабабуся по матері, *нана* "неньчин" (наголошене кінцеве а) – дід по матері, *нані* "неньчина" – бабуся по матері; у мові хінді: *нанія сас* – мати дружининої (чоловікової) матері, *нанія сасур* – батько дружининої (чоловікової) матері, *нанандар-нанада-нанад* – чоловікова сестра, зовиця (рос. *золовка*), *нанадої-нандої* – чоловік чоловікової сестри (*зовиця*, рос. *золовка*). Санскр. *нана* "мати" тотожне укр. *неня* "мати" (*Сину мій, коли приїдеш до нас? – Тоді я, нене, приїду до вас, як павине пір'я наспід потоне, а млиновий камінь наверх випірне*), *ненька* (санскр. *нанака*), *ненечка* "мати". Укр. *нанашка* – хрещена мати. Сюди ж стає вірменське діалектне *нані* "мати". Очевидно, з *неня* споріднені укр. *няня, нянька* (*Багатому чорт діти колише, а убогий і няньки не найде*); *няня* також – пестлива назва корови (*Як виженеш корову у череду, озьми її за хвіст та кажи: "Іди, няня, по густе молоко, по білий сир, по жовте масло"*). Укр. *нянькувати* – бути нянькою (*Нянькувала у нас коло меншого брата*), *няньчити* – доглядати (*Не ти ж мене колихав, не ти мене няньчив*).

нана (обидва *а* довгі) – дід по матері, батько матері. Синоніми: *матамаха, матріпіта.* Означує також бога Брахму, творця світу, що уособлює в тризубі праве вістря (ліве й середнє уособлюють відповідно Вішну й Шіва). У санскриті *нана* означає *мати*, тож *нана* (наголошене кінцеве *а*) означає "материн, по матері". Українці знають термін *неньо* у значенні "батько", форми якого – *няньо, нянько* (*Поколь била'м в свого нянька, коровачки'м пасла*). Укр. *нанашко* також – хрещений батько.

нанада (форми *нанад, нанандар*) – чоловікова сестра, зовиця (рос. *золовка*). Цілком можливо, що слов'янське чоловіче ім'я *Ненад* і прізвище *Ненадович* сходять до цього родинного терміна. На Чернігівщині є річка *Ненадівщина.*

нанадрі – братова дружина, укр. *ятрівка, ятроха*, рос. *ятровь.*

нанадої, інша форма *нандої* – чоловік зовиці (рос. *золовка*), чоловік чоловікової сестри.

нані – бабуся по матері, материна мати. Синоніми *матамахі, матрімахі.* Утворене від санскр. *нана* "мати", тож *нані* дослівно озна-

чає *материна* (бабуся). З *нані* є в мові хінді сучасні фразеологізми *бабусині байки, аж бабусю згадав* (так злякався) і приказки: *Бабуся зліміж вийшла, а внук їй весілля справив* (кажуть, коли хтось відповідає за чужі гріхи); *Бабуся так і померла в дівках, а внук те й робить, що жениться* (про абсолютно неможливі речі). У мові хінді від *нані* утворений прикметник *нанія* "материн" або "бабусин", з яким є терміни *нанія сас* – мати дружининої (чоловікової) матері та *нанія сасур* – батько дружининої (чоловікової) матері.

наптар, наптрі, напат – нащадок, син, внук (пор. *непот*).

напті – дочка, внучка.

палака-путра – прийомний син. Термін складають санскр. *палака+путра*, де *путра* – "син", *палака* – "виховуваний, плеканий", споріднене з укр. *плекати*. Санскр. *палака* утворене від дієслівної основи *пал* "захищати, охороняти, берегти", яке має і значення "захисник, охоронець, воїн, цар". Його мають індійські (*Палак, Вішвапалак, Сарвапалак*) і скіфські царі (*Палак*) та давньоукраїнські князі (*Ярополк, Святополк*). Основа *пал* відбита також в етнонімах *пали, поляни, поляки*, назві пізньоскіфської столиці в Криму – *Палакій*, українських термінах *полк, полковник, полководець*. Санскритські синоніми: *пош'я-путра, пош'я-путрака, даттака-путра*.

паутра – внук. Термін утворено від санскр. *путра* "син" у присвійній формі. Тобто *паутра* дослівно означає "синів (син)". В українській мові немає розрізнення онуків як "синів син" чи "доччин син", вживається просто *внук, онук* (*Жили наші діди – не знали біди, стали жить онуки – набралися муки*). Похідне – *онуча, онучата* (*Золотого Тамерлана онучата голі*). Форма хінді – *пота*. Синонім – *даухітра*.

паутрі – внучка, синова дочка. Термін утворено від санскр. *путра* "син" у присвійній формі. Тобто *паутрі* дослівно означає "синова (дочка)", де *і* – показник жіночого роду. В українців немає розрізнення для внучки як "синова дочка" чи "доччина дочка", вживається просто *внучка, онука* (*Тепер сиди у запічку, колиши онуку*). Форма хінді – *поті*. Синонім – *даухітрі*.

піта, пітар, пітрі – батько. *Пітрі* – і предки, померлі й шановані як божества. *Пітар* також – батько; батьки; батько та його брати; родичі по батькові. Санскритський синонім – *джанака*, хінді – *бап*.

пітамаха – дід по батькові. Термін утворено від санскр. *піта* "батько". Синонім – *матамаха*.

пітамахі – бабуся по батькові, від санскр. *піта* "батько".

пітамаха (хінді *пітамах*) – дід по батькові, має і значення *прабатько*. Термін сходить до санскр. *піта* "батько".

пітамахі – бабуся по батькові, має і значення *прамати*. Термін сходить до санскр. *піта* "батько", *і* тут – показник жіночого роду.

пітрау – батьки, батько й мати, досл. "обидва батьки", двоїна від санскр. *пітар, пітрі* "батько".

пітрів'я – дядько з боку батька, а також старший родич або близький друг. Утворене від санскр. *пітрі* "батько", тож *пітрів'я* дослівно – "батьків (брат)". В українців батьків брат – *стрий, стрик*.

пітрів'я (наголошене *я*) – тітка по батькові. Утворене від санскр. *пітрі* "батько", *пітрів'я* дослівно – "батькова (сестра)". В українців батькова сестра – *стрийна*.

пітрідева – предки-боги, термін творять санскр. *пітрі* "предки"+*дева* "боги".

пітріпіта – дід, термін складають санскр. *пітрі* "батько" й *піта* – теж "батько". Тобто дослівно *пітріпіта* – "батьків батько".

пітрі-прасу – бабуся з боку батька. Термін творять санскр. *пітрі+прасу*, де *пітрі* – "батько", *прасу*, в свою чергу, складають префікс *пра* та *су* "народителька", яке сходить до дієслівної основи *су* "родити, народжувати", від якої утворене й *суну* "син", досл. "народжений".

пітрі-швасар (*пітрісвасрі, пітрісвашрі*) – батькова сестра, тітка. Термін складають санскр. *пітрі+швасар*, де *пітрі* – "батько", *швасар* (*свасрі, свашрі*) – "сестра". Синонім – *піташваса*. В українців батькова сестра, тітка – *стрийна* або *дядина*, а батьків брат, тобто дядько – *стрий, стрик*. Також тітка – *вуйна*, а дядько – *вуй, вуйко*.

пітрішвасеї – двоюрідна сестра, дочка дядька, батькової сестри. Термін творять санскр. *пітрі* "батько"+*шваса* "сестра" у присвійній формі жіночого роду. Тобто *пітрішвасеї* дослівно означає – "батьковосестрина (дочка)".

пітрішвасея – двоюрідний брат, син дядька, батьковоої сестри. Термін складають санскр. *пітрі* "батько"+*шваса* "сестра" у присвійній формі чоловічого роду. Тобто *пітрішвасея* означає "батьковосестрин (син)".

пош'я-піта – прийомний батько. Термін утворюють санскр. *пош'я+піта*, де *піта* – "батько", *пош'я* "який годує-виховує-ростить", "вихователь, годувальник". Тож *пош'я-піта* дослівно – "годувальний батько", "виховальний батько".

пош'я-путра, пош'я-путрака – прийомний син. Термін складають санскр. *пош'я+путрака*, де *путрака* (= *путра*) – "син", а *пош'я* – "годований, виховуваний" сходить до дієслівної основи *пушай* "годувати, виховувати, ростити" й споріднене з рос. *питать*, звідки й

воспитывать, воспитание, воспитанник. Синоніми: *палака-путра, даттака-путра.*

прадада (хінді *пардада*) – прадід по батькові, батько батькового батька. Термін складають санскр. *пра+дада*, де *пра* – префікс, тотожний українському *пра* в словах *прадавній, прабатько, прамова, праліс* тощо, який передає значення «давній, перший, первісний, початковий». А *дада* – дід з боку батька. Синонім – *прапітамаха*. В українській мові батько прадіда – *пращур*, а мати – *пращурка* (*Увесь рід її, всі баби й прабаби з пращурами й пращурками*).

прададі (хінді *пардаді*) – прабабуся по батькові, мати батькового батька. Термін утворюють санскр. *пра+даді*, де *пра* – префікс, тотожний українському *пра*. А *даді* – бабуся по батькові. Синонім – *прапітамахі*.

прамата – бабуся (по батькові), термін складають санскр. *пра+мата*, де *пра* – префікс давноти, *мата* тотожне українському *мати*. Тож санскр. *прамата* й укр. *прамати* тотожні.

праматамаха – прадід, батько материного батька. Термін складають санскр. *пра+матамаха*, де *пра* – префікс, що передає давність, першопочатковість, *матамаха* – «дід» (по матері).

праматамахі – прабабуся, мати материного батька. Термін складають санскр. *пра+матамахі*, де *пра* – префікс давності, першопочатковості, *матамахі* – «бабуся», *мата* тотожне українському *мати*.

пранана (хінді *парнана*) – прадід по матері, батько материної матері. Термін складають санскр. *пра+нана*, де *пра* – префікс давності, *нана* – дід по матері, пор. укр. *неньо* «батько» й укр. *неня, ненька* «мати».

пранані (хінді *парнані*) – прабабуся по матері, мати материної матері. Термін складають санскр. *пра+нані*, де *пра* – префікс давності, *нані* – бабуся з боку матері, пор. укр. *неня, ненька* «мати».

прапаутра – правнук. Термін складають санскр. *пра+паутра*, де *паутра* – «внук» (досл. «синів (син)», *пра* – префікс, який виражає давність і тотожний українському префіксу *пра* в словах *прадід, прабатько, правнук, праліс, прабатьківщина* тощо. Форма хінді – *парпота*.

прапаутрі – правнучка, дочка синового сина. Термін творять санскр. *пра+паутрі*, де *паутрі* – «внучка» (досл. «синова дочка)», а *пра* – префікс, який виражає давність і тотожний українському префіксу *пра*. Форма хінді – *парпоті*.

прапітамаха – прадід по батькові, батько батькового батька.

Термін утворено з санскр. *пра+пітамаха*, де *пра* – префікс давності, *пітамаха* – «дід». Синонім – *прадада*, форма хінді – *пардада*.

прапітамахі – прабабуся по батькові, мати батькового батька. Термін складають санскр. *пра+пітамахі*, де *пра* – префікс давності, *пітамахі* – «бабуся». Синоніми: санскр. *прададі*, хінді *пардаді*.

прапутра – внук, син сина. Термін творять санскр. *пра+путра*, де *пра* – префікс, що виражає давність, *путра* – «син», відбите в низці козацьких і сучасних українських прізвищ. Форма хінді – *пота*.

прапутрі – внучка, дочка сина. Термін складають санскр. *пра+путрі*, де *пра* – префікс, що виражає давність, а *путрі* – «дочка». Форма хінді *поті*, синонім – *путрасута*.

прасавітар «батько» – термін складають санскр. *пра+савітар*, де *пра* – префікс, *савітар* – «народитель, народжувач; батько», від санскр. *су* «народжувати; народжуватися». Ім'я *Савітар* «Народитель» має божество Сур'я-Сонце, відбите в давньоукраїнських назвах *Сурож* та *Сураж* і терміні *сурица*.

прасавітрі – мати, термін творять санскр. *пра+савітрі*, де *пра* префікс, що передає давність, *савітрі* – «народителька». Ім'я *Савітрі* має в епосі царівна, взірець подружньої вірності в індійців, яка ціною половини свого життя вирвала коханого з лабет бога смерті Ями.

прасу «мати» – термін складають санскр. *пра+су*, де *пра* – префікс давності, що і в *прамата, прапутра, прадада*, а *су* – «народителька; мати», від дієслівної основи *су* «родити, народжувати (ся)», до якої сходять і санскр. *суну* й *сута* «син», досл. «народжений».

пурваджа – предок, термін складають санскр. *пурва+джа*, де *пурва* – «перший», *джа* – «народжений; син», *дзе* в грузинських прізвищах. Тобто *пурваджа* дослівно означає *першородний, народжений першим, первісток*. Санскр *пурваджа* має і значення «найстарший син».

пурвака – предок, досл. *первак, першак*, від санск. *пурва* – «перший, початковий, попередній». *Пурва* також – східна сторона світу (тут сходить сонце), захисник-охоронець її бог Індра, з іменем якого споріднене укр. *Андрій* (від *Індрій* – «Індрин», «Син Індри»).

пурвапітамаха – найдальший предок. Термін складають санскр. *пурва+пітамаха*, де *пурва* – «перший, первісний, першопочатковий», *пітамаха* – «дід; прабатько». Досл. *пурвапітамаха* означає *першодід, першопредок*.

пурвапуруша – першопредок, термін творять санскр. *пурва+пуруша*, де *пурва* «перший, первісний, початковий», *пуруша* – «людина, чоловік». Тобто *пурвапуруша* дослівно – *першолюдина*.

путра, варіант ***путрака*** – син, відбите в українських прізвищах *Путра, Путря, Путро, Путрак, Путрик, Путренко, Путриченко* й назвах *Путреда* (річка на Закарпатті) й *Путрівка* (село на Київщині). Санскр. *путра, путр* відбите як *пут* в етнонімі *раджпут*, якому тотожне перс. *шахрпухр*, яке має форми *шахпур-шапур-шопур* «царський син», «царевич». Ім'я *Шапур, Шопур* мали іранські царі, дві річки *Шопурки* засвідчені на Закарпатті. Ще одна іранська форма *путр – пуш* відбита в українському прізвищі *Климпуш* «Син Клима», «Климук». Грецька форма – *пуло*, наприклад, у прізвищі *Попандопуло*. Синонім хінді – *бета*.

путравадгу – невістка, синова (рос. *сноха*). Термін складають санскр. *путра+вадгу*, де *путра* – «син», *вадгу* – «наречена, молода, невістка», дослівно «приведена» (пор. рос. *водимая* «наречена»). Див. *вадгу, водгар*.

путрасута – внучка. Термін утворено з санскр. *путра+сута*, де *путра* – «син», *сута* – «народжена», що має і значення «дочка». Тобто *путрасута* дослівно – «народжена від сина (дочка)», яка для батьків сина й невістки і є внучка.

путрі, варіант ***путріка*** – дочка. *Путріка* також – головним чином дочка, яку віддають заміж задля народження внука, здатного здійснити поховальний обряд над дідом. Санскритські синоніми: *духіта-духітар-духітрі, канья, сута, джа*, синонім хінді – *беті*. Див. *путра*.

саґотра – родичі, рідня; рід, родина, сім'я. Термін складають санскр. *са+ґотра*, де *са* – префікс спільності, *ґотра* – «сім'я, рід; родичі», яке, в свою чергу, розкладається на *ґо+тра*, де *ґо* «корови, худоба», *тра* – суфікс місця. Тобто *ґотра* дослівно означає «череда корів» або «корівник, кошара, стайня», воно споріднене з укр. *отара*.

саходара – рідний брат. Термін складають санскр. *саха+удара*, де *саха* – префікс спільності із значенням «з, разом з», тотожний *со, су* в укр. *соратник, союзник, суперник, сусід* і рос. *соплеменник, сокурсник, создатель* тощо. А *удара* – лоно, живіт, черево (рос. *утроба*). Тобто дослівно *саходара* означає «народжений однією матір'ю» (рос. *единоутробный*).

свасар, свасрі, свашрі – тотожне українському *сестра*, санскритські синоніми – *бгаґіні, содар'я*, хінді – *бахін, бахан* (від *бгаґіні*). Термін складають санскр. *сва+стрі*, де *сва* – «свій, своя», *стрі* – «жінка». Тобто дослівно *свасрі-свастрі* означає «своя жінка», тобто жінка, належна до того самого роду. В укр. *сестра т* вставне, як у рос. *зряздря*, укр. *зустріч* і болг. *среща* тощо. Санскр. *сва* «свій, своя» відбиті

в термінах *свія*, *свій* «свій, власний, особистий», *сваям* «сам», *сваджан* «родичі, рідня», досл. «свої люди», *сваджаті* «свого роду, співплемінники», *свадеш* «своя країна, край», *свабгаша* «своя мова», *сваракша* «самозахист», *свахіт* «власна вигода», *свамі* «чоловік; хазяїн», *сваміні* «дружина; господиня». Санскр. *шушру* означає і *мати*.

Укр. *сестра* має різновиди *сестрина* (*Була у мене старша сестрина, квіточка рожева на порі*), *сестриця* (*Та нема ні братіка, ні сестриці-жалібниці*), *сеструня* (*Ой не є ж то зозуля, то твоя сеструня*), *сестрінча* – маленька сестра. А з самим *сестра* є не менш поетичні рядки (*То не сива зозуленька закувала, то не дрібна пташка щебетала, як сестра до брата на чужу чужину добрим здоров'ям поклоняла*). Є квітка *сестрики* й термін *сестритися* (*Колись божились та клялись, брателись, сестрились зо мною*). А *Ось тобі, сестрице, сестрицин убор* свідчить, що сестра мала і якесь примітне вбрання.

свасрея, свасрія – син сестри, племінник, небіж, термін утворено від санскр. *свасрі* «сестра» у присвійній формі. Тобто *свасрея, свасрія* дослівно означає «сестрин (син)». В українців для сина сестри є терміни: *сестрич, сестрінич, сестрінок, сестринець, сестричний*, засвідчено й термін *стриєчний* у значенні *двоюрідний*, при тому що засвідчені й терміни *стрий, стрия, стрик* «дядько», а щодо тітки, батькової сестри – *стрийна*, інша назва якої – *дядина*. Синоніми: *свасрі-путра, свасрі-сута, бгаґінея, бгаґіні-путра, бгаґіні-сута*.

свасрі-путра – син сестри, сестринець, племінник, небіж. Термін складають санскр. *свасрі+путра*, де *свасрі* – «сестра», *путра* – «син», відбите в українських прізвищах і назвах. Тож *свасрі-путра* дослівно означає «сестрин син». Санскритські синоніми: *свасрея, свасрі-сута, бгаґінея, бгаґіні-путра, бгаґіні-сута*.

свасрі-сута – син сестри, сестринець, племінник, небіж. Термін утворюють санскр. *свасрі+сута*, де *свасрі* – «сестра», *сута* «народжений; син». Тобто дослівно *свасрі-сута* – «народжений сестрою». Санскритські синоніми: *свасрея, свасрі-путра, бгаґінея, бгаґіні-путра, бгаґіні-сута*.

снуша – невістка, синова, рос. *сноха*. Термін утворено від санскр. *суну* «син» і суфікса *ша* (укр. *ха*), що означує приналежність до жіночого роду, пор. *свекруха, сеструха, мачуха, сваха*, рос. *молодуха* тощо. Синоніми: санскр. *путравадгу*, хінді *патоху, баху*. Богиня щастя, багатства й сімейної злагоди має ім'я-епітет *Падмаснуша* (*падма* «лотос»+*снуша*) «Лотосна наречена», «Лотосна невістка»; таке ж ім'я мають богиня-воїтелька Дурґа й священна Ґанґа.

содара, содар'я – рідний брат, термін складають санскр. *со+дара*

(*дар'я*), де *со* – різновид префікса спільності *сах* «з, разом з», *дара* (*дар'я, дарака*) – «син; хлопчик».

содара, содарі, содаріка – рідна сестра, термін творять санскр. *со+дарі* (*даріка*), де *со* – різновид префікса спільності *сах* «з, разом з», а *дарі* (*даріка*) – «дочка; дівчинка».

стрі, стріка – дружина, жінка. У поєднанні із займенником *сва* «свій» *стрі* прибирає вигляду *свастрі* й значення «сестра» і стає тотожним українському *сестра*.

суна, суну – син, утворене від санскритської дієслівної основи *су* «народжувати, приводити на світ», від якої утворені й *сута* «син» і *сута* (наголошене а) «дочка», дослівно «народжений» і «народжена». Тобто санскр. *суну* й укр. *син* тотожні. Санскритські синоніми: *путра, сута, дарака, джа*, хінді – *бета*. Від укр. *син* утворені терміни *синова, синиха* (*Син, як син, та синиха лиха*) – дружина сина, *синовець* – син брата, *синовиця* – дочка брата, прикметник *синів, синовий* (*Як заплаче мій отець, що синова голова в чужім краю полягла*). Засвідчене в українців звертання *син* і до дочки (*Вона й каже йому: «Дідусю, продайте мені цю коняку! – Як я маю тобі, сину, каже той дід, продавати, то лучче тобі я так дам*). Укр. *син* (*Син своїй матері до ніг уклонився*) має і форми *синко* (*П'ятий синко ще й Пилипко*), *синовець* (*І батько й матінка його... пили, гуляли, веселились за щастя синовця свого*), *синаш* (*Здоров, синашу, ма дитино! – Анхиз Енеєві сказав*), *синашок* (*Люляй, люляй, козацький синашку!*), *синчичок* (*Один синчичок як мізинчичок*). Від син у множині засвідчена форма *синове*. Від *син* утворене й *пасинок* «нерідний син», синонім якого – укр. *пасерб, пасербик* (*Ні, він їй не рідний – пасербик*).

тата – батько, тотожне укр. *тато*. Очевидно, сходить до дієслівної основи *та*, яка, скоріше всього, означає «захищати, охороняти, берегти», як і *папа* сходить до дієслівної основи *па* із тим самим значенням. Тож *тата* – подвоєння цієї основи, як ми це бачимо в *папа, баба, мама, нана, няня, чача, дада, діді, кака* й укр. *баба, мама, неня, дідо, дядя, тьотя* і дослівно означає «захищальник, оборонець», як і санскр. *паті* «батько», якому тотожне укр. *батя*. Вживається в значенні *шановний, дорогий* при шанобливому звертанні до старших, дітей або вчителя, а в значенні *друже, приятелю, брате* при звертанні до рівного собі чи нижчого за станом. Санскритські синоніми: *піта, пітрі, джанака, джанітрі, джанаїтрі, джанмада*, хінді – *бап*. Різні форми укр. *тато* (*Вийди, доню, на улицю тата визирати*): *татко* (*Благословилась Марусенька да у свого татка на посадоньку сісти*), *таточко, татусь, татунь, татуньо* (*Просили татуньо й мамуня і я*

вашеці прошу), *татухна* (*Живи ж, мій татухна, без мене*).

татагу – молодший батьків брат.

татамаха (наголошене середнє *а*) – дідусь.

швашур (інші форми *швасур, свасур*) – свекор, батьки чоловіка, форми хінді – *сасур, сасура*, тотожне укр. *свекор*. Термін складають санскр. *сва+шур-сур*, де *сва* – «свій». Це ж *сва* маємо і в укр. *свекор* і *свекруха*, санскр. *швашур* «свекор; тесть», яке в мові хінді стало *сасур*, і *швашрі* «свекруха, теща» – в хінді *сас*. *Швашур* тотожне *свасур* і *свекор*, *швашрі* тотожне *сас* і *свекруха*, а *свасрі* – це *сестра*, тож усі терміни двоосновні й розкладаються на *шва-сва-све+шур-сур-кор*. Де *шва*, очевидно, наявне в терміні *швагер-швагро*, а *шур* – у терміні *шуринь-шуряк* (санскр. *швашур'я*) і українському весільному терміні *шуринці*. Де *шуринці* – наскоро зібрані молоді родичі нареченої, які боронять її від жениха і його супроводу під час весільної церемонії і вимагають викуп. Санскр. *швасур* (форми *швасурак, швасурака*) має і форму *свасур*, термін цей означає *свекор* і *тесть*, тобто батько чоловіка або дружини. Так і *швасрі* має форму *свасрі* і означає *свекруха* або *теща*, тобто мати чоловіка або дружини. Тоді як *швашур'я* – жінчин або чоловіків брат; цим терміном означується і молодший брат чоловіка. Тож якщо *свасрі* «сестра» дослівно означає «своя жінка», то логічно припустити, що *швасур* має означати щось на зразок «свій чоловік, свій муж». Тобто *шур-сур-кор* має означати «чоловік, муж». І таке слово в індоіранських мовах є (осет. *kur, kyr*, іран. *kurush*, памір. *gur*, інд. *gaur* "бик"), воно відбите в українських прізвищах *Білокур-Білокура* "Біловол", *Троєкур* "Тривіл" (пор. прізвище *Триконь*), *Чорнокур* і *Калакур-Калакура* "Чорновіл". Наречений у весільному обряді асоціюється з биком. Слід мати на увазі, що *бик* означає і "опора, оплот, укріплення, фортеця" – це сходить до давніх уявлень, що бик – опора світу (пор. укр. *бик* "мостова опора"). Щодо свекра є українське прислів'я: *Збирається, як свекор пелюшки прать*.

У санскриті *Шура* (повне ім'я *Шурасена*) – воїнське ім'я, його мали предок Крішни, батько дружини царя Дашаратхи (батько Рами, героя "Рамаяни") і цар племені *сувіри*, назва якого споріднена з назвою *сівери*. *Шаурі, шаврі* – імена Вішну й Шіви, Баларами, а також планети Сатурн. Це тим прикметніше, що Крішна й Баладева – брати, вони – земні іпостасі Вішну, Крішна – воїнсько-пастушницьке, а Баладева – землеробське божество, Крішна – Чорнобог, а Баладева – Білобог, обоє народилися, як оповідає міф, від чорної і білої волосини бога Вішну. Баладева-Білобог – старший брат, атрибут і зброя його – рало, плуг, а Крішна – молодший, атрибут і зброя його – була-

ва й чакра, бойовий диск із гострими зазубреними краями. Усі троє (Вішну, Крішна, Баладева) походять із роду ядавів, а ядави тотожні літописним ятвягам, їх усіх знає "Велесова книга", а різні імена всіх трьох рясно відбиті в українських прізвищах і назвах. Крішна й Баладева носії синьо-жовтої символіки: Крішна синюватошкірий і має жовте вбрання, а Баладева золотавошкірий і має синє вбрання. Вони уособлюють цілокупність світу й невіддільні один від одного, як невіддільні боги-деви та їхні старші брати-асури. Отож коло замикається. Ім'я *Шурасена* "Богатирськосилий" в епосі має легендарний цар, якого індійська традиція вважає родоначальником племені *шурасени*, назва якого має і форми *шаурасени-шаврасени*, що означає "Шурасенове (плем'я)". В цьому етнонімі компонент *шаура-шавра* навдивовижу перегукується із *савро* в етнонімі *савромати*. Цар Шурасена – знаменитий цар, що мав 10 синів, найстарший серед яких Васудева – батько Крішни. Декотрі з цих синів мали показові імена: *Девашрава* "Девослав", тобто "Богослав", *Канка* "Журавель" (укр. *Конка, Канкит*), *Ш'ямак* (укр. прізвище *Семак*), *Вріка* "Вовк" (скіфський цар *Лік* "Вовк" і численні "вовчі" прізвища й назви в Україні). Серед 4-х дочок Шурасени найстаршою була Прітха, яку, за давнім звичаєм віддавати первістка на виховання бездітному родичеві, батько віддав цареві племені *кунтіїв* "списників", через що Прітха мала й ім'я *Кунті* "Списниця". Тож Прітха-Кунті – тітка Крішни по батькові, вона відіграє помітну роль в індійському епосі. *Кунті* також – ім'я богині-воїтельки Дурґи-Деві-Діви, зображуваної на теренах давньої України якраз зі списом. Інше ім'я богині тут – *Томара* "Списниця", а в Україні був шляхетський рід половецького походження *Томари*, у Делі в VII-XII ст. правила царська династія *Томарів*, що походила з раджпутського роду *томари* "списники". Індійські ж раджпути й українські половці мовно і етнічно споріднені. Ім'я *Шурасена* мав і син Шатруґхни, брата Рами, який правив у районі Матхури, тобто там, де минули дитячі та юнацькі роки Крішни.

В українців *Шура* вважається побутовою формою від імені *Олександр*, що не зовсім зрозуміло, бо навіть фонетично обидва слова несхожі. Прикметно й те, що афганці під час окупації їхньої країни називали радянських солдатів *шураві*.

швасур-пакша – рідня з боку батька чоловіка або дружини. Термін творять санскр. *швасур+пакша*, де *швасур* – "свекор; тесть", *пакша* – "сторона", споріднене з укр. *бік*. Форма хінді – *сасур-паки*.

швашру – свекруха, теща. Форми хінді – *сас, сасурі*. Споріднене з укр. *свекруха*, що має і форми *свекрухна* (пор. *дочухна* "дочка",

невіхна "невістка", *татухна* "батько"), *свекрушина* (*Прибирайся, свекрушино, прибирайся, молодої невісточки сподівайся*), *свекровця, свекрушице, свекрушенька*. Також споріднене з укр. *сваха, свашка*. *Сваха* в українській мові – мати зятя або невістки, а також родичка одного з подружжя по відношенню до родички іншого (*Пишна сваха, пишна, проти зятя не вийшла*). *Свахи* також – жінки, що вступили між собою в якусь ділову угоду. Що підтверджує походження терміна *сваха* від санскр. *сах+ваха*, де *сах* – префікс сумісності, спільності, тотожний рос. *со, с* в російських словах *сообщник, сокурсник, собутыльник, сверстник* тощо. А *ваха* сходить до санскритської дієслівної основи *вах* «вести, приводити», яка міститься і в санскр. *водгар* «чоловік» (досл. «приводій»), *вадгу* «наречена» (досл. «приведена», пор. рос. *водимая* «наречена»), *наводга* «невістка» (досл. «новоприведена»), *вівах* «весілля» (досл. *увід*). У такому разі *шваса-свашa-сваха* дослівно означає «та, що зводить», «звідниця», хоча це більше підходить на означення жінки – *свахи*, яка займається пошуками можливих варіантів поєднання дівчини й хлопця в шлюбі. Є і термін *свахатися* – про матерів жениха й нареченої, що вступають у рідство. У весільному обряді *свашка* – заміжня сестра нареченого, а коли такої нема, то інша найближча заміжня родичка, яка на весіллі виконує певні обов'язки й, між іншим, разом із дружкою (*свашчаком*) відводить молодих до комори, роздягає наречену тощо. Зазвичай запрошуються й інші свашки – заміжні родички молодого.

Сват (*сватко, сватонько, сватуньо*) – батько зятя або невістки, свати насамперед – батьки чоловіка по відношенню до батьків дружини і навпаки, а також найближчі родичі подружжя (*Онисько мені сват, бо моя сестра за його братом*). Сват також і *сватальник* (*Бодай сватальнику добра не було*). *Свати* також ті, хто уклав якусь взаємовигідну угоду. Дружко зоветься *свашчак*, жених – *сватач* (*Сватали і три сватачі, а їго корміло за всіх дати, бо всі добрі ґазди*), *сватба* – всі учасники весільного дійства, а саме дійство, тобто *весілля*, як *зводьба* (зведення молодих у шлюб). Сам термін *весілля* може сходити не до значення *веселитися*, а *вести, приводити* (санскр. *вах* «вести, везти»). Сюди ж стають і терміни *сватальний* (*Рушники сватальні давала*), *сватання* (*Сватання не братання*), *сватати* (*Сватай мене, козаченьку, не вводь у неславу*), *свататися* (*Без брехні ні жоден чоловік не сватався*), *сватаченьки* (*Ой надійшли сватаченьки попід береженьки, я гадала, що до мене, та вмила ноженьки*), *сватний* (*Ми свого хліба пожалуєм, а будемо животи оставляти на сватній*), *сваття* – збірне від *сват* (*Не сміхом сваття, не сміхом*), *свашка* (*Кожній свашка*

ці по ковбасці), різновид якого – *сванька, сванечка* (*Ви, буяре, сідайте на коні, а сванечки на саночки*).

швашру-снуша – свекруха й синова дружина (рос. *сноха*). В українській мові свекруха має і форму *свекровця, свекрушина, свекрухна*.

швашур'я – дівер; шуряк, шурин. В українському весільному обряді *шуринці* – наскоро зібрані молоді родичі нареченої, які мають захищати її від жениха та його супроводу. Це спонукає гадати, що терміни *шурин, шуряк, шуринці* споріднений із санскр. *шура* (хінді *шур*) «воїн, богатир, герой» і що воно відбите в санскр. *швашур, швасур* «свекор» і укр. *пращур*. І якщо *свасрі* «сестра» означає «своя жінка» (санскр. *стрі* «жінка», а з *сва* – *свастрі* «своя жінка», тобто належна до одного роду-родини-сім'ї, то щось подібне має означати і *швасур-свасур-свекор*, найімовірніше, «свій чоловік-муж», «чоловік зі свого роду-родини». Тобто *шур-сур-кор* має означати «чоловік». Таке міркування підтверджує весільний термін *шуринці*, який, схоже, того ж ряду, що й укр. *шурин, шуряк, шваґер, шваґро*. Це спонукає гадати, що терміни *шурин, шуряк, шуринці* споріднені з санскр. *шура* (хінді *шур*) «воїн, богатир, герой» і що воно відбите в санскр. *швашур, швасур* «свекор» і укр. *пращур*. У санскриті *шура* (хінді *шур*) – «воїн, богатир, герой», *шура-путра* «син героя», *шура-патні* «дружина героя», *шура-віра* «доблесний богатир», є дієслівна форма *шур* «діяти як герой», «бути дужим-могутнім». А іменник *шура* (хінді *шур*), окрім значення «богатир, герой», має і значення «лев» (перс. *шер* «лев»), «вепр», «сонце» і «дерево *шала* (хінді *шал*)». Причому *віра-вір-бір*, як і *шура*, означає «воїн, богатир, герой» воно рясно відбите в українських прізвищах, які мають свої індійські відповідники: *Балвір, Бальвір, Балбир, Балбиренко, Кечбир, Шелбир* (у «Слові о полку Ігоревім» є етнонім *шельбири*). Дві річки *Шура* є в басейні Південного Бугу – на Черкащині та Вінничині (тут і село *Шура*), потоки *Шурин, Шурок* і *Шурилове* – на Івано-Франківщині.

ш'яла, ш'ялака – брат дружини, шурин, шуряк; зять. Форма хінді – *с'яла, сала* (вживається і як лайливе слово). Інша назва шурина, шуряка – *шваґер, шваґер, шваґро* (*Пора шваґра поховати*).

ш'яла (наголошене кінцеве *а*) – сестра дружини, шваґрова (рос. *свояченица*). Форма хінді – *салі*.

ш'ялак – шваґер, брат дружини, інші назви якого – *шурин* (*Убив брата мойого, ще й шурина свойого*) та *шуряк* (*Ну, тепер ми всі поженились, – як би нам шуряка оженить?*).

явіясі – молодша сестра, термін сходить до санскр. *юва* "юний,

молодий", від якого утворене *ювак* "молодий хлопець" та *юваті* "молода дівчина" (пор. укр. *юнак, юнка*), *йоуван* "юність, молодість". З ними споріднене укр. *Йван, Іван* "Молодий, Юний". Аполлона, ім'я якого тотожне імені *Ґопалан*, яке є різновидом імені *Ґопал-Ґопала* на означення Крішни, грецькі джерела називають *Юний бог*, тож і санскр. *Юван Ґопала* "Юний Ґопала", "Юний Крішна" і укр. *Йван-Іван Купала* тотожні.

ята, ятар, ятрі – невістка; дружина чоловікового брата, дівера, рос. *ятровь*. В українській мові засвідчені *ятрівка* (*Ятрівчина свита*), *ятроха, ятрохна* – дружина чоловікового брата і *ятрівчин* "належний дружині чоловікового брата". Інша українська назва невістки, дружини дівера, ятрівки – *зовиця* (*Ой як мені сії суми пересумувати, ой як мені та зовицю сестрицею звати*), *зовичка* (*Зовичко-сестричко, врятуй мене молоденьку*), *зовухна*. Санскритські синоніми: *нанадрі, ш'ялі, бгратріджая*.

II. ТЕРМІНИ СПОРІДНЕНОСТІ В МОВІ ХІНДІ

баба – батько; дід; шанобливе звертання до старшого або лагідне – до дитини. Ось що пише в книжці "З печер і нетрів Індостану" письменниця, релігієзнавець і філософ Олена Блаватська (1831–1891), яка народилася в Україні, про давній Раджастхан, якому, як і давній Україні, властиві численні кургани й *баби* на них, так звані *половецькі*:

"... те, що в нас називають *баба*, в Індії теж називають *баба*, тільки слово це тут означає "батько", і я бачила кілька таких камінних баб у Меварі. Ціле кладовище круглих курганів із "бабами" на вершині знаходиться неподалік від оселі барда. Це місцевість, де тисячами полягли *ґосаїни* "ченці-воїни"... Вони жили й тепер живуть у "братствах" тисячами. То прості, неосвічені йоги, але винятково хоробрі воїни. То були найбезстрашніші й найхоробріші воїни в усій країні, жерці Бали (Бальрами), бога могутності". Цей надзвичайно показовий і цікавий фрагмент сколихує цілий пласт інформації: що з *ґосаїн* споріднені укр. *хазяїн* і *козак*, що з раджпутами – індійськими "козаками" мовно й етнічно споріднені українські половці, що бардаспівця звали *Шамрай*, а в українців побутує таке саме прізвище і на Київщині є село *Шамраївка*, що імена бога Бали (*Баладева, Балавіра*) відбиті в українських прізвищах *Баль, Балодей, Болудей, Білдей, Бальвір, Балвір, Балбир, Балбиренко* та ін.

В українській мові *баба* – мати батька чи матері. Борис Грінченко зазначає, що загальноприйняті форми сільської чемності вимага-

ють кожну стару жінку називати бабою, але це обов'язкове тільки для осіб, які літами набагато молодші від жінки, до якої звертаються. З *баба* пов'язані українські прислів'я: *Сто баб – сто немочей*; *Де баб сім, там торг зовсім*; *В баби язик – як лопатень*. *Баби* також – назва сузір'я Плеяд.

бахнаура – дім сестриного свекра. Термін утворено від *бахан, бахін* "сестра", яке, в свою чергу, сходить до санскр. *бгаґіні* з тим самим значенням. Тобто дослівно *бахнаура* – "сестриний (свекор).

бахнаута – син сестри, поємінник, небіж. Утворене від *бахін, бахан* "сестра", дослівно "сестрин (син)".

бахної – чоловік сестри, зять. Утворене з *бахін, бахан* "сестра", яке сходить до санскр. *бгаґіні* "сестра". Тобто *бахної* означає "сестрин (чоловік).

баху – невістка.

бгабгі – невістка, дружина старшого брата. Синоніми: *бгауджі, бгауджаї*.

ґгавадж – невістка, дружина брата.

бгамак – зять, чоловік сестри.

бганаджа, бганджа – син сестри, племінник, небіж. В українській мові на означення племінника й племінниці є терміни *небір* і *небірка*, тотожні термінам *небіж* і *небога* (пор. англ. *nephew-нев'ю* "небіж").

бганаджі, бганджі – племінниця, небога, дочка сестри.

бгатіджа – племінник, небіж, син брата. Санскритська форма – *бгратаджа* "народжений братом", тобто "син брата".

бгатіджі – племінниця, небога, дочка брата. Санскритська форма – *бгратаджі* "народжена братом", тобто "дочка брата".

бета – син.

бете-поте – парне словосполучення, означає "діти і внуки", де *бете* – "сини", *поте* – "онуки".

беті – дочка.

бетівала – батько або родич нареченої. Термін складають *беті+вала*, де *беті* – "дочка", *вала* – суфікс, що вказує на приналежність до чогось. Тобто *бетівала* дослівно означає "доччин", "причетний до дочки", "належний дочці".

біві (*бібі*) – дівчина; дружина; пані. Запозичення з перської мови.

буа – тітка з боку батька.

дада – дід з боку батька, має і значення "старший брат", "ватажок"; *даду* "дідусю" – пестливе звертання до діда; при звертанні до

когось близького означає "брате, друже", а при звертанні старших до молодших означає "синку". Відбите в сучасних приказках: *От помре дід, тоді й волів поділимо*; *Помре дід, тоді й онук хазяїном стане* (коли хочуть чогось недосяжного). Санскритські синоніми: *пітамаха, пітріпіта*.

даді – бабуся по батькові, мати батька.

дадія сас – мати свекра або тестя. Термін складають *дадія+сас*, де *дадія* присвійна форма від *дада* "дід" або *даді* "бабуся", а *сас, сасур* – "свекор; свекруха; тесть, теща".

дадія сасур – батько свекра або тестя. Див. *дадія сас*.

дамад – зять, чоловік дочки. Термін сходить до перського *дамад* "зять". Синонім – *джамата*.

джамата – чоловік дочки. Сходить до санскр. *джама* "дочка".

джетх, джет – старший брат чоловіка; дівер. Сходить до санскр. *дж'єшпха* "старший брат". Можлива спорідненість з укр. *зять*.

джетхані - невістка, дружина чоловікового старшого брата, дівера. Можлива спорідненість з укр. *зять*.

джетхаут – син чоловікового старшого брата. Сходить до терміна *джетх* "старший брат чоловіка".

джіджа – зять, чоловік старшої сестри.

джіджі, джіджія – старша сестра. Синонім – *діді*.

діді – старша сестра, синоніми – *джіджі, джіджія*.

дудг-бахан – молочна сестра. Термін складають *дудг+бахан*, де *бахан* – "сестра", *дудг* – "молоко", досл. "надій, удій", від санскритської дієслівної основи *дух* "доїти".

дудг-бгаї – молочний брат. Термін складають *дудг+бгаї*, де *бгаї* – "брат", *дудг* – "молоко", від дієслівної основи *дух* "доїти".

дудг-ма – молочна мати, годувальниця; мачуха. Термін складають *дудг+ма*, де *ма* – "мати", *дудг* – "молоко".

дульха – жених, наречений, молодий; молодий чоловік. Із *дульха* "жених, молодий" є прислів'я: *Весільний поїзд іде за женихом*; *Жених тільки на весіллі князює*; *Молодому – молода, а тобі – стусан* (мовиться, коли замість подяки мають неприємності). Інша форма хінді – *дулах*, санскритський синонім – *вар*.

духта – внук, син дочки. Термін дослівно означає *доччин* і сходить до санскр. *духіта, духітар, духітрі* "дочка", іранська форма якого *духт, дохт*, відбита у відомих жіночих іменах *Турандот* (принцеса) і *Турандухт* (дружина грузинського царя Давида Будівничого й сестра половецького князя Кончака, батька Кончаківни, невістки князя Ігоря).

духті – внучка, доччина дочка. Термін дослівно означає *доччина* і сходить до санскр. *духіта* "дочка".

кака – дядько, молодший брат батька. Синонім – *чача*.

какі – тітка, дружина молодшого батькового брата. Синонім *чачі*.

кхалера бгаї – двоюрідний брат по матері. Термін утворено від *кхалу* "дядько; чоловік материної сестри". Синонім – *маусера бгаї*.

ма-бап – батьки, досл. "мати-батько". Санскритський синонім – *мата-піта*.

ма-джая – рідний брат. Термін складають *ма+джая*, де *ма* – "мати", *джая* – "народжений; син" (від основи *джа* "родити, народжувати"). Тобто *ма+джая* дослівно означає "народжений (однією) матір'ю".

ма-джаї – рідна сестра. Термін складають *ма+джаї*, де *ма* – "мати", *джаї* – "народжена; дочка" (від основи *джа* "народжувати"). Тобто *ма+джаї* – "народжена (однією) матір'ю".

мама (*перс.*) – мати.

мама – дядько, материн брат. Синонім – *мамун*.

мамера бгаї – двоюрідний брат, син материного брата. Термін склали *мамера+бгаї*, де *бгаї* – "брат", *мамера* – "дядьків; двоюрідний по матері", від *мама* – "дядько, материн брат".

мамері бахан – двоюрідна сестра, дочка материного брата. Термін творять *мамера+бахан*, де *бахан* – "сестра" (санскр. *бгаґіні*), *мамера* – "дядькова; двоюрідна по матері", від *мама* "материн брат".

мамі – тітка, дружина материного брата.

мамія сас – тітка чоловіка або дружини по матері. Термін склали *мамія+сас*, де *мамія* означує спорідненість із дядьком, братом матері й дослівно означає "дядьків", "причетний до материного брата", а *сас* – "свекруха; теща".

мамія сасур – дядько чоловіка (дружини) по матері, брат дружининої (чоловікової) матері. Термін склали *мамія+сасур*, де *мамія* означає "дядьків", "причетний до материного брата", *сасур* – "свекор; тесть".

манджгла бгаї – середульший брат. Термін утворюють *манджгла+бгаї*, де *бгаї* – "брат", різновид санскр. *бграта*, *манджгла* – "середній, проміжний, середульший".

манджглі бахан – середульша сестра. Термін сходить до *манджглі+бахан*, де *манджглі* – "середня, середульша", *бахан* – різновид санскритського *бгаґіні* "сестра".

мауса – дядько, чоловік материної сестри. Синонім – *кхалу*.

маусера бгаї – двоюрідний брат, син материної сестри. *Маусера* (синонім *маусія*) означає "споріднений по тітці" і сходить до *маусі* "материна сестра, тітка". Синонім – *кхалера бгаї*.

маусі – тітка, материна сестра. Синонім – *хала*.

маусія сас – сестра дружининої (чоловікової) матері.

маусія сасур – чоловік сестри дружининої (чоловікової) матері.

мая – мати.

наваса (перс. *набаса*) – внук, доччин син (пор. укр. *небіж*).

навасі (перс. *набасі*) – внучка, доччина донька (пор. укр. *небога*).

нанія сас – бабуся дружини або чоловіка. Термін складають *нанія+сас*, де *сас* – "свекруха, теща", *нанія* – "дідів" або "бабусин", бо *нана* – дід по матері, а *нані* – бабуся по матері.

нанія сасур – дід дружини або чоловіка. Термін утворюють *нанія+сасур*, де *сасур* – "свекор, тесть", а *нанія* – "дідів" або "бабусин" (*нана* – дід, *нані* – бабуся по матері).

наті – внук, син дочки. Синонім – *наваса*. У мові хінді є низка термінів з *ната* (діал. *нат*), яке означає "рідство, спорідненість, родинні взаємини": *натедар* "родич", *нате-ріште* "родинні зв'язки-взаємини-стосунки", *натедарі* "те саме", утворено навіть так званий післяйменник (рос. *послелог*) *ке нате*, що означає "внаслідок, у зв'язку; заради, задля, через".

натін (наголошене *а*) – внучка, доччина дочка. Синонім – *навасі*. Договір русів із греками 944 року містить імена двох племінників-небожів князя Ігоря, у тексті – *нетії*, яких звали Ігор та Акун; як припускають, Акун був двоюрідним племінником великого князя, оскільки в договорі його ім'я стоїть не поряд із першим племінником, а значно нижче. Давньорус. *нетія* виявляє очевидну спорідненість з інд. *наті* й *натін*, які там, проте, відповідно означають "син дочки, внук" і "дочка дочки, внучка". На користь того, що, певно, *неті* первісно означало "племінник" свідчить те, що синонімом його в мові хінді є *наваса*, а *натін* – *навасі*, тотожні укр. *небіж* і *небога*, які й означають "племінник" і "племінниця". Причому українські терміни ближчі до перських, де *набаса* й *набасі* означають відповідно "внук, син дочки" та "внучка, доччина дочка".

папа (*перс.*) – батько.

пардада – прадід по батькові.

пардаді – прабабуся по батькові.

парнана – прадід, батько материної матері.

парнані – прабабуся, мати материної матері, пор. укр. *праненя*, *праненька*.

парнаті – правнук, син внука.

парпота – правнук. Санскритський відповідник – *прапаутра*.

парпоті – правнучка. Санскритський відповідни – *прапаутрі*.

патоху – невістка, дружина сина.

пітія – дядько, брат батька. Термін – присвійна форма від іменника *піта* "батько", тобто *пітія* означає "батьків", "належний до батька".

пітіяні – тітка, батькова сестра. Термін – присвійна форма від *піта* "батько", тож *пітія* означає "батькова", "причетна до батька".

пітія-сас – тітка дружини або чоловіка. Термін складають *пітія+сас*, де *пітія* – "батькова", "споріднена з батьком", а *сас* – "свекруха; теща".

пітія-сасур – дядько дружини або чоловіка. Термін складають *пітія+сасур*, де *пітія* – "батьків", "споріднений з батьком", *сасур* – "свекор; тесть".

пота – внук, син сина. Первісна форма – санскр. *путра* "син".

поті – внучка, дочка сина. Первісна форма – санскр. *путрі* "дочка".

пхупха – дядько, чоловік батькової сестри.

пхупхера бгаї – двоюрідний брат, син батькової сестри. Термін складають *пхупхера+бгаї*, де *бгаї* – "брат", *пхупхера* – "двоюрідний" (щодо синів батькової сестри).

пхупхері бахан – двоюрідна сестра, дочка батькової сестри. Термін складають *пхупхері+бахан*, де *бахан* – "сестра", *пхупхері* – "двоюрідна" (щодо дочок батькової сестри).

пхупхі – тітка, батькова сестра. Варіант терміна – *пхупху*.

пхупхія сас – сестра свекра або тестя. Термін складають *пхупхія+сас*, де *сас* – "свекруха; теща", *пхупхія* – "причетний до батькової сестри (чоловіка чи дружини)".

пхупхія сасур – чоловік сестри свекра або тестя. Термін склали *пхупхія+сасур*, де *сасур* – "свекор", *пхупхія* – "причетний до батькової сестри (чоловіка чи дружини)".

рішшедар – родич, свояк. Термін запозичено з перс. *рішта+дар*, де *рішта* – "зв'язок, спорідненість, рідство", *дар* – "тримач, держатель", споріднене з хінді *дар*, яке сходить до санскритської основи *дгар* "держати, тримати", відбитій і в укр. *господар*, *держава*. Синонім хінді – *натедар*.

саґа бахан – рідна сестра. Термін складають *саґа+бахан*, де *ба-*

хан – "сестра", *саґа* – "рідна". У весільній термінології *саґаї*, досл. "поріднення", означують заручини; *саґаї* означає також співжиття з вдовою або покинутою жінкою.

саґа бгаї – рідний брат. Термін творять *саґа+бгаї*, де *бгаї* – "брат", а *саґа* – "рідний", від якого утворено термін *саґаї* "заручини", досл. "поріднення".

саґе-самбандгі – родичі; найближча рідня. Парне словосполучення, утворене з *саґе+самбандгі*, де *саґе* – "рідні, родичі", *самбандгі* – "рідня".

самадгі – сват; тесть (батько доччиного чоловіка), свекор (батько синової дружини).

самадгін – сваха; теща (мати доччиного чоловіка), свекруха (мати синової дружини).

сарх (*садг*) – свояк (чоловік дружининої сестри).

сархадж – дружина шуряка (дружина дружининого брата).

сас – свекруха, теща, форма від санскр. *шваші*. В українській мові від *теща* утворені похідні *тещечка, тещенька, тещухна* (пор. *невіхна* "невістка", *свекрухна*). В українців є примовка: *Жінка для совіту, теща для привіту, а матінка рідна лучче всього світу.*

сасур – свекор, тесть. Є українська примовка щодо тестя й зятя: *Тесть любить честь, а зять любить взять.* Різновиди слова *тесть*: *тестенько, тестечок, тестюра* (грубувато-пестливе).

саут – друга дружина (при багатожонстві).

саутела бгаї – зведений брат. *Саутела* утворене від терміна *саут* "друга дружина" і означає "належний другій дружині", а *бгаї* – форма хінді від санскр. *бграта* "брат".

саутела піта – нерідний батько, вітчим. Синонім – *саутела бап.*

саутела путра – зведений син, пасинок. Синонім *саутела бета.*

саутелі путрі – зведена дочка, сестра; падчерка. Синоніми: *саутелі беті, саутелі бахан.*

таері бахан – двоюрідна сестра (дочка старшого брата батька). Термін складають *таері+бахан*, де *бахан* – "сестра", *таері* – присвійна форма від *тая* "батьків старший брат". Тобто *таері*– "(дочка) батькового старшого брата".

таера бгаї – двоюрідний брат, син батькового старшого брата. Термін складають *таера+бгаї*, де *бгаї* – "брат", *таера* – присвійна форма від *тая* "батьків старший брат". Тобто *таера бгаї* – "(син) батькового старшого брата".

таї – тітка, дружина старшого батькового брата.

тау, тая – дядько, старший брат батька.

чача – дядько, молодший брат батька, *чача* також – шанобливе звертання до старших. Синонім – *кака*.

чачі – тітка, дружина молодшого батькового брата. Синонім – *какі*. Вочевидь хінді *какі-чачі* споріднені з укр. *тітка-тьотя*, тим більше що на означення тітки в українців є і термін *тета*.

чачера бгаї – двоюрідний брат, син молодшого батькового брата. *Чачари* – пісні, співані під час свята *холі*, що відзначається у дні повного місяця в місяці пхальґун (12-й місяць індійського календаря, відповідає лютому-березню). На це свято люди оббризкують одне одного підфарбованою водою, обсипають жовтим або червоним порошком, співають сороміцьких пісень і палять багаття. Свято багато в чому перегукується з українським Колодієм, навіть слова *холі* й *коло* виглядають спорідненими.

чачері бахан – двоюрідна сестра, дочка молодшого батькового брата.

чачія сас – дружина брата тестя або свекра. *Чачія* тут – присвійна форма від *чачі* "тітка", "дружина молодшого батькового брата", дослівно означає *тітчина*.

чачія сасур – брат тестя або свекра.

чхота бгаї – молодший брат. Термін складають *чхота+бгаї*, де *чхота* – "менший, молодший", *бгаї* – "брат", яке сходить до санскр. *бграта*.

чхоті бахан – молодша сестра. Термін складають *чхоті+бахан*, де *чхоті* – "менша, молодша", *бахан* – "сестра", яке сходить до санскр. *бгаґіні* "сестра".

ВЕСІЛЬНІ ТЕРМІНИ

В індійців шлюб – найважливіший обряд, початок і осереддя всіх домашніх жертвоприносин. *Ґріх'ясутри* – твори, присвячені домашнім обрядам, мовлять, що кожен нормальний чоловік за нормальних умов має одружуватись і провадити життя домогосподаря. Шлюб був не лише соціальною необхідністю, а й релігійним обов'язком кожного і розглядався як своєрідні жертвоприносини. Хто не вступав у шлюбне життя, називався «позбавленим жертвоприносин» – для давнього індійця вкрай образливе прізвисько. Священні індійські тексти наголошують: "Сам чоловік – половина людини, друга половина його – дружина" або "Хто не має дружини – чи то брахман, кшатрій, вайш'я, чи то шудра, не придатний для релігійного дійства». *Смріті* – священні перекази стародавніх індійців, знають 8 форм шлюбу: *брахма, дайва, арша, праджапатья, асура, ґандхарва, ракшаса, пайшача*, а *сваямвара* не входить у визнані пізнішим індуїзмом 8 різновидів шлюбу, хоча улюблені героїні індійського епосу (Сіта, Драупаді, Савітрі, Дамаянті) одружувалися саме так. Вони поділяються на схвалювані й несхвалювані: перші чотири – схвалювані, інші – несхвалювані. Перший шлюб – найкращий, п'ятий і шостий – стерпні, два останні – ганебні й засуджувані. Індійське судочинство за англійського панування визнавало два шлюби – *асура* й *брахма*, вони ж визнаються і нині.

Весільний обряд у ведах. Наречена, вбрана в гарну одіж, з підведеними різними мазями очима, належно причесана, в закритому повозі і в супроводі подруг вирушала до оселі майбутнього чоловіка; скриня з її посагом теж була при ній. Коли вона полишала батьківську оселю, промовлялися відповідні побажання. У день весілля наречена здійснювала омовіння водою, у цей час промовлялися ведійські вірші, над головою її тримали ярмо. Потім наречену вбирали, теж під промовляння віршів, а мати плакала перед розлукою з дочкою. Після цього починався власне весільний обряд: наречена ставала на камінь, що уявлявся лоном землі, наречений брав її за руку, промовляв належні вірші, обіцяв дбати про неї, дарував одяг і прикраси, які наречена надягала, а наречений висловлював захват, побачивши в них наречену. Промовляли мантри-молитви, щоб прогнати злих духів, благословляли повіз і весільна процесія рушала до оселі молодого, теж очищені від злих духів. Наречена входила в дім, сідала, окрита подарованим покривалом, перед домашнім багаттям біля

нареченого на бичачу шкуру, на якій була розсипана трава *бальбаджа*. Вона й наречений приносили пожертву вогневі, наречену благословляли, відбувалося пошлюблення. Уночі під читання відповідних віршів наречену приводили до подружнього ложа, ґандгарву Вішвавасу, причетного до незаміжніх дівчат, просили, щоб пішов, а Агні щоб дарував десять доблесних синів. Весільне вбрання дарували брахманові-жерцеві, щоб злі сили зникли з нього і звертали добрі побажання до подружжя, вже в новому вбранні. Чоловік звертався до дружини: «Він – це я, вона – ти, Небо – я, Земля – ти. Тож зійдімося обоє і спородімо нащадків!

Якщо порівняти ці форми шлюбу з українськими, то деякі з них тотожні. З літописів відомо, що в полян існувало добровільне побрання, тоді як у древлян, сіверян та інших давньоукраїнських племен побутувало так зване *умикання*, *увод*. Дослідники відзначають, що умикання в нас було лише обрядове, хоча є факти, коли умикання відбувалася за згодою дівчини. У давні часи було й *купно* молодої, коли за молодою давали посаг чи віно. Арабський письменник X ст. Ібн Якуб зазначає, що в слов'ян молодий дає батькові молодої дарунка. Сучасний український весільний обряд має виразні вказівки на стародавні форми шлюбу. І досі позосталося відбивання, ніби умикання молодої весільчанами молодого. Лишився і викуп за молоду, обрядовий, що дається найближчому оточенню молодої або парубкам з її села чи кутка. Збір дружини молодим (*весільний похід*), удаване викрадення нареченої, подолання перешкод на шляху до молодої (*перейма*) – все це свідчення давніх форм шлюбу уводом, умиканням. А мова старостів про куницю і мисливця, обмін подарунками між сватами, викуп коси, сплата штрафу за «безчестя» – своєрідний відгомін шлюбу на основі купівлі-продажу. До речі, схоже, *куна*, *куниця* в мові сватів знаходить санскритські паралелі: весільна термінологія знає слова *канья* «дівчина, дочка; наречена», *каньятва* «дівочість, цнота», *каньядана* «віддавання дочки заміж», *каньядатар* «той, хто віддає дочку заміж», досл. «дочкодатель». В українському весільному обряді поєдналися в залишках усі форми давнього парування – і вільне побрання, і увод, і купівля-продаж. Умичка й договір колись існували поряд, та так і відбились у нашому весільному ритуалі. Давня приказка навіть радить: "Бери жінку зблизька, а крадь здалеку". Давнє умикання в українців із часом змінилося ходінням жениха до дівчини, а ще пізніше – приводом дівчини до жениха. Звідси й вирази *взяти дівчину заміж* та *віддати дівчину заміж*. Умикання-увод ще існувало за Ярослава Мудрого, бо Церковний Устав забороняє його і карає за нього.

Правилом для індусів є шлюби за вибором батьків. Згідно з нормами, індус має одружуватися в своїй касті (верстві, стані), хоча може одружитися і з жінкою нижчої, ніж його, касти – це так званий шлюб *анулома-вівах*. Жінка не може бути видана заміж у касту нижчу, ніж її власна – це *пратілома-вівах*. Законом про шлюб 1955 року індусам заборонене багатоженство, а шлюбний вік встановлено для юнаків 18, а дівчат – 15 років. У представників вищих каст прийнято давати за дочкою придане – *дахедж-дахез, яутак*. Перш ніж зробити остаточний вибір батьки юнака й дівчини порівнюють їхні гороскопи – *джанма-кундалі, джанма-патріка*. Якщо це порівняння сприятливе, обидві сторони обмінюються подарунками, відбуваються змовини або заручини – *сагаї, вівах-нішчай*.

Астролог-*джйотіш* визначає день і час, сприятливі для проведення весільної церемонії – *шубга-мухурта*. За кілька днів до весілля наречений і наречена здійснюють очищувальний обряд – *халді*, намащуються сумішшю рослинної олії і жовтого порошка з коріння куркуми. У визначений день наречену й нареченого наряджають у весільні шати, надягають на них весільні гірлянди – *пхульмала* й золоті прикраси – *джевар*. Жених на чолі весільного поїзда (*барат, варятра*) на розкішно спорядженому коневі вирушає до оселі нареченої, де його зустрічають родичі нареченої. Здійснюється обряд вшанування жениха – *вар-пуджа*, проводжають у дім, де наречений бачить нарешті (не обов'язково вперше) обличчя своєї нареченої – *мукхадаршана*. Вони увінчують одне одного весільними гірляндами. Відбувається обряд «віддавання дівчини» – *каньядан*: батько поєднує руки молодих – *паніґрахан*, а тоді обох ведуть до невисокого, барвисто прикрашеного помосту під навісом – *пандаль*, де для шлюбної церемонії приготовані кокосові горіхи, квіти, рис, вода, запахущі свічки – *агарбатті* тощо. Тут жрець прив'язує краєчок сарі нареченої до шарфа, накинутого на плечі жениха, і обводить обох 7 разів (обряд *саптападі*) довкола жертовного (весільного) багаття – *яґ'яґні, хаван-аґ* (у Південній Індії не розводять), читає замови-молитви-мантри, які поєднують молодих шлюбними узами. Як жертвоприношення – *ахуті* для богів у вогонь кидають рис і очищене масло – *ґхі*. На цьому весільна церемонія завершується, жрець після неї отримує свою винагороду – *дакшіну*.

авіра – жінка, яка не має ні чоловіка, ні сина; вдова. Термін складають санскр. *а+віра*, де *а* – заперечна частка (*не, без*), *віра* (хінді *вір*) – «чоловік, муж, герой», споріднене з санскр. *вара* (хінді *вар*) – у

весільній термінології *жених, наречений, чоловік*. Як *вір-бір* воно відбите в українських прізвищах *Шалбир, Кичбер, Балвір-Бальвір, Балбир, Балбиренко*, споріднених із санскр. *Балавіра* й хінді *Балвір-Балбір* «Славний муж», «Доблесний воїн», «Могутній герой». Санскр. *Балавіра* «Могутній герой» – одне з імен старшого брата Крішни-Чорнобога на ім'я Баладева-Білобог, він землеробське божество, атрибут і зброя якого – рало, плуг. Обом їм властива синьо-жовта символіка: один золотавошкірий і має синє вбрання, другий – синюватошкірий і має жовте вбрання.

адгіведана – одруження чоловіка іще раз при живій дружині; *адгіведаніка* – дарунки, які підносить дружині чоловік, як відкупне, коли одружується з іншою жінкою.

адг'яґні – дарунок, що підноситься нареченій під час весілля, до обходу нею священного вогню. Це її особиста власність і називається *стрі-дгана* «жіночий скарб», вона передається її нащадкам, навіть якщо вона помирає при живому чоловікові. Інша назва її – *адг'яваханіка*.

анвадгея – дарунки, отримані нареченою від своїх і чоловікових родичів одразу після одруження.

анулома «за порядком» – шлюб, при якому чоловік вищий дружини за соціальним станом, діти від такого шлюбу – теж *анулома*. Термін складають санскр. *ану+лома*, де *ану* – префікс із значенням «за, слідом за», що і в укр. *онук* (санскр. *ану-ґа* «який іде слідом за»), а *лома* – «шерсть». Тобто *анулома* дослівно означає «за шерстю». Є і термін *пратілома* (*див.*), тобто «проти шерсті».

арша «рішійський» – одна з вищих і найбільше схвалюваних форм шлюбу, коли батько нареченої отримував від жениха кілька корів для жертвоприносин, причому обумовлювалося, що це дарування виключно задля жертвоприносин. «Манусмріті» («Закони Ману») пояснюють: «Якщо родичі не привласнюють винагороди за дівчину, то це не продаж, а тільки засвідчення поваги й прихильності до дівчини». Шлюб *арша* переважав у жрецьких родинах, він вважався визначеним давніми мудрецями-ріші, через що й отримав назву. *Арша* – присвійна форма від санскр. *ріші* «мудрець», означає «належний ріші», «властивий ріші», «рішійський».

Ар'яман – ведійське божество, покровитель весіль, як правило, згадується у ведах разом із Варуною і Мітрою; він, як і Бгаґа, дарує процвітання і злагоду, дружину або чоловіка, вони обоє супроводжують подружню пару. Вважалося, що саме Ар'яман знаходить чоловіків для дівчат. Ім'я тлумачать як "Дружній, Гостинний, Прихиль-

ний, Приязний".

асура «асурський» – одна з 8 традиційних форм шлюбу, при якому батько нареченої отримує від жениха бика й корову. Його «Манусмріті» визначає так: «Видання дочки, коли жених дає нареченій і її родичам стільки маєтності, скільки може, й добровільно – це шлюб *асура*». Підстава для такого шлюбу – майно, статки, гроші, це до певної міри купівля дівчини. Такий шлюб іще називають *мануша* «людський». «Манусмріті» радить: «Розумному батькові не слід брати навіть незначної винагороди за дочку, бо людина, яка з жадібності бере цю винагороду, продає нащадків». Тільки цей шлюб і шлюб *брахма* визнавало індійське судочинство за англійського панування. Назва сходить до санскр. *асура* (іран. *ахура*), яким в індійській міфології означуються супротивники ведійських богів-девів. Санскр *а-сура* тлумачать і як «не-боги» (*а* «не»+*сур* «бог»), тоді *асура* означає *небожеський*.

ашмарохана – церемонія «вступання на камінь» у весільному обряді та обряді посвячення (ініціації). Термін складають санскр. *ашма+рохана*, де *рохана* – «піднімання, ставання», а *ашма* – різновид санскр. *ашман* «камінь», відбитого в українських назвах. Дві річки з назвою *Есмань* є на Сумщині, обидві в басейні Десни, там і населений пункт *Есмань*. Перша *Есмань* має і назву *Західна Есмань*, з чого видно, що є і *Східна Есмань*, друга має форми *Єсмань*, *Ясмань*, *Єшман*. У «Рігведі» згадується річка *Ашманвaті*, яка разом із річками Дрішадваті й Сарасваті обмежувала знамениту *Курукшетру* «Поле Куру», де відбулася 18-денна битва, описана в «Махабгараті». *Ашман* в *Ашманвaті* означає «камінь» (*ашман-акман* і *камінь* – споріднені), а *ваті* – суфікс, тотожний укр. *-виця* в назвах. Тобто *Ашманвaті* означає «Кам'янка», «Каменовиця». Є і чоловіче ім'я *Ашмака* (пор. укр. назви *Камінь* і прізвище *Камінчук*).

бальбаджа (*Eleusine indica*) – різновид трави, згадуваної ще у ведах; у весільному обряді молоді сідають перед домашнім багаттям на бичачу шкуру, по якій розсипана ця трава. Використовувалася для плетіння кошів, кошиків, а також слугувала паливом і як жертовна підстилка. З неї радилося робити пояси для двічінароджених – аріїв.

барат – весільний поїзд, весільна процесія від оселі молодого до оселі молодої; *барати* – учасник весільного поїзда. Термін сходить до санскр. *вара-ятра* (*див.*).

бгат «варений рис» – весільний звичай, коли на другий чи третій день весільного торжества батького молодого йде до оселі молодої, де її батько пригощає його вареним рисом. У мові хінді навіть є

приказка «Наївся багату, а тоді про рід питає», тобто «Після бійки кулаками махає». Інша приказка: «Буде багат, то й ворони злетяться».

бева (перс. *біва*) – вдова. На теренах України термін відбитий в імені *Боарікс*, яке згадують візантійські джерела VI ст. Його мала правителька савірів (сувірів, сіверів), союзниця візантійського імператора Юстиніана, у якого перебував на службі й антський князь Хільбудій. Після смерті чоловіка вона стала правити в гуннських землях. Ім'я марно намагалися пояснити з тюркських мов, насправді ж воно розкладається на *Боа+рікс*, де *рікс* «цар» (пор. латин. *rex*), у даному разі – "правителька, цариця". А світло на *Боа* проливає згадка, що Боарікс – вдова й стала правити по смерті чоловіка; *вдова* у сучасних індійських та іранських мовах – *бева* (санскр. *відгва*). Тобто *Боарікс* означає «Вдова-цариця», це не справжнє її ім'я, а прізвисько, епітет, яким її наділили, коли вона овдовіла. З цього випливає, що савіри-сувіри не тюркомовні, а принаймні індоіраномовні, бо джерела зазначають, що ім'я *Боарікс* – «варварське», тобто тубільне, місцеве. В українців *вдова* має і форму *удова*. Див. *відгва*.

брахма «брахманський» – останній, восьмий і найбільш бажаний різновид шлюбу, оскільки личить брахманам. Дівчину одружував батько, даючи женихові за неї стільки прикрас, скільки міг, а жених мав певне становище й ученість; батько нареченої сам запрошував його в зяті, приймав з шанобою і нічого не брав навзамін. Прототипом цього шлюбу вважався шлюб Сур'ї-Сонця й Чандри-Місяця, згадуваний у ведах і відбитий в українському весільному обряді.

б'ях (термін хінді) – весілля, одруження, пошлюблення, заміжжя, сходить до санскритського *вівах* «весілля, одруження». Є прислів'я *б'ях пічхе барат* «весільний поїзд після весілля», тобто *махати кулаками після бійки* чи *в свинячий голос*. Синоніми – *вівах, шаді*.

б'яхта (термін хінді) – одружений; заміжня. Термін сходить до санскр. *вівахіт-вівахіта* «одружений-одружена», утворене, в свою чергу, від санскр. *вівах* – «весілля, одруження, шлюб». До речі, в українців є *злюбини* – назва обряду сватання в деяких місцевостях, а з ним і пов'язаний термін *шлюб*.

вадгвадеша «настанова нареченій» – церемонія напучування нареченої під час весільного обряду. Термін складають санскр. *вадгу+адеша*, де *адеша* «вказівка, настанова, повчання, напучення», *вадгу* – «наречена», досл. «приведена» (пор. рос. означення нареченої – *водимая*); воно ж і в рос. *невеста*, досл. *новоприведена* (пор. також рос. *новобрачная*). Усі терміни сходять до спільної дієслівної основи – санскр. *вахаті*, укр. *вести*.

вадгу – наречена, молода; невістка, дружина сина, синова. Термін сходить до санскритської дієслівної основи *вах* «вести, приводити» у минулому доконаному часі й дослівно означає «приведена» (пор. санскр. *наводга* «наречена; молода дружина», досл. *новоприведена*, рос. *новобрачная* «нововзята» від *брати*). *Вадгу* (різновиди *водга*, *удга*) споріднене з давнім українським весільним терміном *увод* і рос. *водимая* «наречена, дружина». Ця ж основа *вод* (від *вести*) наявна в словах *воєвода, вождь, проводир, весілля, сватба, сваха, приводити* (жінку), *увод* та в інд. *наводга, вівах, вівахіта*, а *ві-вах* – те ж *у-вод*. *Вивід* (*увід*) також в українців – відвідання нареченою (новобрачною) церкви в понеділок після шлюбної ночі.

«Махабгарата» знає річку *Вадгусара*, яка, за міфом, постала від сліз Пуломи, дружини мудреця Бгрігу, коли та, знесилена й змучена, з щойно народженим немовлям на руках брела лісом до своєї оселі, звідки її, вагітну, намагався викрасти колишній жених, що перекинувся вепрем. Санскритські синоніми: *наводга, путра-вадгу, снуша*, синоніми хінді – *дульхан, дульхін*.

вадгувара – наречена і наречений, молоді. Термін складають санскр. *вадгу+вара*, де *вадгу* – «наречена», *вара* – «жених, наречений». Тобто *вадгу+вара* дослівно означає «наречена і жених», «молода і молодий». Український відповідник – *молоді, молодята* (*Вік вам довгий і розум добрий, красні молодята*).

вадгу-вастра – весільне вбрання нареченої. Термін складають санскр. *вадгу+вастра*, де *вадгу* – «молода, наречена», *вастра* – «вбрання, одіж».

вадгу-пакша – рідня нареченої на весіллі. Термін складають санскр. *вадгу+пакша*, де *вадгу* – «молода, наречена», *пакша* – «сторона», споріднене з укр. *бік*. Тобто *вадгу-пакша* дослівно означає «сторона нареченої-молодої».

вадгу-правеша – церемонія вхідчин нареченої до оселі нареченого. Термін складають санскр. *вадгу+правеша*, де *вадгу* – «наречена, молода», *правеша* – «входини, вхідчини». Синонім – *вадгу-ґріха-правеша*, де *ґріха* – «оселя».

вара, вар – «коханий, жених, наречений, сватальник» в індійській весільній термінології, має і значення «самець, бик; чоловік, муж». У мові хінді санскр. *вара* звучить як *вар* і має варіант *бар*; воно тотожне українським основам *бр-бер-бір-бир* у словах *брати, беру, вибір, вибирати*, які значною мірою належать до шлюбної лексики: *брати заміж, брати за дружину* (*в дружини*), *побратися, брак, бранка* – сваха, що веде молодих у дім молодого тощо. Припускається, що

це слово – ритуальний термін при язичницьких весільних обрядах. На означення Дніпра є давні гуннсько-печенізькі назви *Вар, Варом, Варух*.

В українців *жених* – парубок, що залицяється до дівчини і та приймає його залицяння, але після формального сватання він уже – *молодий*. Про жениха в українських піснях мовиться: *А я тобі, подружечко, жениха дарую. – Брешеш, брешеш, подружечко, як ти подаруєш, як ти його вірно любиш і з ним помандруєш; А дівчина листи пише: приїдь, приїдь, мій женише*. Від *жених* похідні: *женишок* (*Стривай, мати, погуляю: женишки настигли*), *женишенько* (*Ой то мені женишенько, що три роки ходить*), *женишина* (*Чогось моя женишина смутна, невесела*), *женихання* (*Чи Бог не дав, чи сам не взяв, чи зраяли люде, ой щось з мого женихання нічого не буде; Не жаль мені вишивання, як вірного женихання*), *женихатися* (*Часто ходив, вірно любив, вірно женихався; Чи се тая дівчина, що я женихався?*), *женіння* (*Продам кобилу на женіння та куплю горілки*), *женити* (*Ой стара нене, чом не жениш мене? Нащо тебе, сину, молодим женити?*), *женитися* (*Як сироті женитися, то і ніч мала*).

вара-дакшіна – грошовий дарунок женихові від батька нареченої. Термін складають санскр. *вара+дакшіна*, де *вара* – «жених, наречений», *дакшіна* – «винагорода, дарунок, підношення»; *дакшіна* також – плата жерцеві за здійснення релігійного обряду.

вара-дікхава – смотрини жениха. Термін складають санскр. *вара* «жених, наречений» і хінді *дікхава* «показування, оглядини, смотрини».

вара-канья – молоді, наречений і наречена. Термін складають санскр. *вара+канья*, де *вара* – «жених» (первісне значення *самець, бик*), *канья* – «дівчина; дочка; наречена, молода» (пор. *куниця* – дівчина-сватанка при сватанні).

варана-мала – весільна гірлянда, яку надягає наречена на жениха. Термін складають санскр. *варана+мала*, де *варана* – «обрання, вибирання (жениха)», *мала* – «вінок, гірлянда».

вара-пакша – рідня жениха. Термін утворено від санскр. *вара+пакша*, де *вара* (хінді *вар*) – «жених», *пакша* (хінді *пакш*) – «сторона», споріднене з укр. *бік*. Тобто *вара-пакша* дослівно означає «жениховий бік (родичів)», «женихова рідня».

вара-прадан – обдарування нареченого. Термін творять санскр. *вара* «жених» і *прадан* – «дарування, обдарування, нагорода», яке, в свою чергу, розкладається на префікс *пра+дан* «дання, давання, дар, дарунок»; *прадан*, очевидно, споріднене з укр. *придане*.

вара-ятра – весільний поїзд, весільна процесія до оселі молодої на чолі з женихом, його родичами й друзями. Термін складають санскр. *вара+ятра*, де *вара* – «жених, муж, чоловік», а *ятра* – «хід, шестя, процесія».

вах – санскритська дієслівна основа із значенням «вести, нести, виводити, вивозити; отримувати; одружуватися», має видові форми *вахаті-вахате, уваха-ухе, авакшіт-авотха, утха-удга*. Від неї утворено багато весільних термінів: *вівах-удвах* «одруження, весілля», *вівахіт-удвахіт* «одружений», *вівахіта-удвахіта* «заміжня», *удга-вадгу* «наречена», *наводга* «молода дружина» тощо. У двоосновних іменах виступає другим компонентом із значенням «який їде-везе-веде», наприклад, *Хемавахіні* «Золотоноша».

ведін – «пошлюбник», «який поєднується шлюбом» (пор. англ. *wedding* "весілля"). Термін складають *вед+ін*, де *вед* споріднене з укр. *вести*, а *ін* – суфікс діяча; тобто *ведін* – «той, кого ведуть до шлюбу». Санскр. *ведана* – «одруження, заміжжя, женіння», споріднене з укр. *видання* (пор. *дівчина на виданні*).

віваха «весілля» – термін на означення весільного обряду, який сходить до санскритської дієслівної основи *вівах* «уводити, умикати (наречену); одружуватися»; у свою чергу, цю основу складають *ві+вах*, де *ві* – роз'єднувальний префікс, а *вах* сходить до санскритської дієслівної основи *вах* «вести, везти», з якою споріднені укр. *вести* й *везти*, наприклад, *вести до шлюбу* (*Коли любиш так, як кажеш, то веди до шлюбу*). Тобто дослівно *віваха* означає *вивід, вивіз* (пор. давньослов. весільний термін *увод*). Мається, очевидно, на увазі «з батьківської оселі». В українців є весільний обряд *зводини*, коли після першої шлюбної ночі сваха, дві приданки й весільний дружко приходять у комору і змушують молодих встати (*зводять молодих*), тоді вдягають молоду, упевнюючися по сорочці в її дошлюбній цноті. Тож виходить, що *свадьба* – то давніша *зводьба*, що семантично-етимологічно відповідає санскритському *вівах* «весілля», де *вах* і *вод* – сходять до спільної дієслівної основи (санскр. *вахате*, укр. *вести, везти*). Словен. *сватба* «весілля». Синоніми: *б'ях, біях, удваха, шаді*.

віваха-веша – весільне вбрання, термін складають санскр. *віваха+веша*, де *віваха* – «весілля; весільний», *веша* – «вбрання, одяг».

віваха-вічхеда – розлучення. Термін складають санскр. *віваха+вічхеда*, де *віваха* – «весілля; весільний», *вічхеда* – «відділення, переривання, розрив», яке, в свою чергу, складається з *ві+чхеда*, де *ві* – той же префікс відторгнення, тотожний укр. *ви*, що і в *вівах*. А *чхе-*

да сходить до дієслівної основи *чхід* «відрізати, відтинати, відділяти». Тобто *віваха-вічхеда* дослівно означає «розторгнення шлюбу». Синонім – *віваха-бганґа*, де *бганґа* – «ламання, уривання, роз'єднання».

віваха-крія – пошлюблення, весілля. Термін складають санскр *віваха+крія*, де *віваха* – «весілля; весільний», *крія* – «дійство, чин, церемонія», від дієслівної основи *кар-крі* «робити, чинити, здійснювати». Тобто термін дослівно означає «весільне дійство».

віваха-мандапа – тимчасова легка споруда для проведення весільної урочистості – навіс, шатро. Термін складають санскр. *віваха+мандапа*, де *віваха* – «весілля; весільний», *мандапа* – «навіс, тент, шатро». Тож термін по-сучасному означає «весільний павільйон».

віваха-самбандга – шлюб. Термін складають санскр. *віваха+самбандга*, де *віваха* – «весілля», *самбандга* – «зв'язок, стосунок, причетність, відношення». Тобто термін дослівно означає «весільні узи», «подружні стосунки».

віваха-санскара – весільний обряд, термін складають санскр. *віваха+санскара*, де *віваха* – «весілля», *санскара* – «дійство, дія, чин, обряд». Термін дослівно дослівно означає «весільне дійство». *Санскари* взагалі – індійські домашні обряди, здійснювані в певні періоди життя, що підготовлюють людину до наступного важливого обряду, вони – урочистості, свята у житті людини. За дгармашастрами, є 16 різновидів обрядів-санскар, які за своє життя має здійснити кожен арій. У ведійський період вони призначалися для грьох вищих станів, так званих аріїв (жерців-брахманів, воїнів-кшатріїв, селян-вайш'їв), які відбули ініціацію – посвячення в свій стан і ніби народилися вдруге, вже духовно, через що мали ще одну назву – *двіджа* «двічінароджені».

Сучасний індійський весільний ритуал в основому лишився той самий, яким був у ведах, 5 тисячоліть тому. Процедура весільної церемонії передбачала:

– урочистий прийом жениха і подавання йому медового напою – *мадгупарка*;

– дарування вбрання нареченій;

– намащення молодих – *саманджана*;

– вихід молодих;

– смотрини нареченої;

– обхід вогню зліва направо;

– принесення пожертви вогню: весільної ложки масла, пожертвини для панування (*раштрабгріта*), перемоги (*джая*) і подолання

(*абг'ятана*);

– принесення в пожертву підсмаженого зерна – *ладжахома*;
– обряд брання нареченої за руку – *паніґрахана*;
– обряд ступання на камінь;
– величальний спів на честь жінки;
– обхід весільного багаття;
– принесення в пожертву решти підсмаженого зерна;
– обряд семи кроків – *саптападі*;
– обряд кроплення голови нареченій;
– обряд дивлення на сонце;
– обряд доторкання до серця;
– благословіння нареченої;
– сидіння на бичачій шкурі;
– весільне обдарування жерця;
– обряд споглядання Полярної зірки – *дгрува-даршан*;
– триденна повстримливість;
– пожертвини домашньому вогню – *авасатх'я*;
– увід нареченої;
– обряд четвертого дня;
– окроплення нареченої;
– спільна учта молодих, приготування ними вареної їжі;
– настанови про подружню вірність;
– *ґарбгадгана*.

вівахіт – одружений. Термін утворено від санскр. *вівах* «шлюб, одруження, весілля», дослівно – *зведений*; *вівах*, у свою чергу, розкладається на *ві+вах*, де *ві* – префікс, тотожний українському *ви* у словах *вивезення*, *виведення*, а *вах* – дієслівна основа із значенням «везти, вести» (пор. укр. *зводити* «поєднувати, сполучати, з'єднувати»; сюди ж стають *зводник-звідник* «який зводить», *звідниця* «яка зводить», весільні терміни *зводини* й *сватба-свадьба* (насправді *зводьба* «зведення докупи, поєднання в шлюбі»), *увод*; санскр. *наводга* «наречена», споріднене з укр. *невіста* й рос. *невеста* (досл. «новоприведена»), рос. *водимая* «наречена» тощо. Причому як санскр. *вах* має форму *удга-вадгу*, так і укр. *вести* має форму *вод* (*увести* – *уводити*, *вести* – *виводити*, санскр. *наводга* – рос. *невеста*). Тож і укр. *весілля*, схоже, утворене від дієслова *вести* й дослівно означає «зведення; зводини». Тоді виходить, що *сватба* й *весілля* – етимологічні двійники, вони мають спільне походження й однакове значення. Форма хінді – *б'яхта*. Синонім – *удвахіт*.

вівахіта – одружена, заміжня. Термін утворено від санскр. *ві-*

вах «одруження, весілля, шлюб», дослівне значення – *зведена*. Форма хінді – *б'яхта*. Синонім – *удвахіта*. Див. *вівахіт*.

вівахотсава – весілля. Термін складають санскр. *віваха+утсава*, де *віваха* – «весілля; весільний», *утсава* – «урочистість, свято, торжество». Термін дослівно означає «весільна урочистість», «шлюбне торжество».

віводгар – чоловік, муж. Термін складають санскр. *ві+водгар*, де *ві* – префікс від'єднання, відторгнення, відчуження, наявний і в санскр. *вімата* «мачуха» та *відгва* «вдова» й тотожний укр. *ви* (*вислати, виокремити*) та *від* (*відокремити, відібрати*). Санскр. *водгар* дослівно означає *водій, приводитель, привідник, вивідник* і сходить до санскритської дієслівної основи *вах* «вести, водити», від якої утворені терміни *водга, вадгу* «наречена», *наводга* «молода дружина» (досл. *новоприведена*) й *вівах* – «весілля». Є також санскритська дієслівна основа *вівах* «уводити, умикати (наречену)», «одружуватися, женитися» (пор. укр. *увод* «умикання, викрадення», рос. *водимая* «дружина»).

відгва – вдова. Термін сходить до санскр. *ві+дгава*, де *ві* – префікс відторгнення, відчуження, який наявний і в санскр. *вімата* «мачуха» і *віводгар* «чоловік, муж» і якому тотожний український префікс *від* у словах *від'єднати, відокремити, відібрати, дгава* «чоловік». Тобто дослівно *відгава-відгва* означає «позбавлена чоловіка», «безмужня», йому тотожне англ. *widow* й укр. *вдова, вдовиця* (*Та йшов козак до дівчини – зайшов до вдовиці*). Дочка вдови в українців – *вдовівна* (*Катрусею вдовівна звалась*), син вдови – *вдовиченко* (*Вдовин син, вдовиченко коня напуває, його ненька старенька у вікно поглядає*). Ще одне санскритське означення вдови – *ранда*.

Вішвавасу – владика ґандгарвів у небесному раю-сварзі Індри, йому, за міфологічними уявленнями, належала наречена до весілля. *Ґандгарви* – загальне означення напівбогів, небесних співців і музикантів, подруги їхні – небесні танцівниці *апсари*, укр. *русалки*. Коли весільний поїзд від оселі молодої рухається до оселі молодого, співають про те, що наречена спершу належала Сомі-Місяцю, потім Ґандгарві-Вішвавасу, а тоді Агні, який і вручає її земному чоловікові. Сома-Місяць виступає як владика рослинного світу, життєвих соків всесвіту, Ґандгарва-Вішвавасу – як охоронець дівочої цноти, а Агні-Вогонь – як весільне багаття, саме він передає дівчину законному чоловікові. Ґандгарви і хранителі священного хмільного напою богів – *соми*. Інше ім'я Вішвавасу – *Ґандгарва*. Ім'я складають санскр. *вішва+васу*, де *вішва* – «світ», споріднене з укр. *все*, а *васу* – «багат-

ство», споріднене з українським ім'ям *Василь* і прізвищами *Васюта*, *Васюра* тощо. Тобто ім'я дослівно означає «Багатство світу».

ґандгарва «небесний» – одна з 8 традиційних форм шлюбу, коли чоловік і жінка одружуються за взаємною згодою, а не їх одружують батьки. За «Манусмріті», шлюб *ґандгарва* – «добровільний, пристрасний союз дівчини та юнака, посталий із жадання, жаги». Класичним зразком такого шлюбу є шлюб царя Душ'янти і юної відлюдниці Шакунтали, прийомний батько якої, мудрець Канва каже: «Шлюб спраглої жінки зі спраглим чоловіком, навіть без релігійних церемоній – найкращий шлюб». Від цього шлюбу в Шакунтали й Душ'янти народився син Бгарата, за ім'ям якого нібито й названа Індія, індійськими мовами *Бгарата*, *Бгарат*. А *ґандгарви* – загальне означення напівбогів і небесних співців-музик, які разом зі своїми красунями-подругами – небесними танцівницями-апсарами розважають небожителів, праведників і героїчно полеглих воїнів у небесному раю-сварзі Індри.

ґатбгар'я – вдівець. Термін утворюють санскр. *ґат+бгар'я*, де *бгар'я* – «дружина», *ґат* – «одійшла, померла». Тобто дослівно *ґатбгар'я* «у якого дружина одійшла, померла». В українців з удівцем пов'язані прислів'я: *Сива, як вівця, а не йде за вдівця*; *Борщ без каші вдовець, а каша без борщу вдова*; *Наскочив удовець на вдову*. Санскритський синонім – *мріта-патнік*.

ґотроччара «називання роду» – церемонія оголошення під час весілля імен предків, роду молодої і молодого. Термін складають санскр. *ґотра+уччара*, де *уччара* – «промовляння, проголошення, називання», *ґотра* – «сім'я, рід», первісно «череда корів», споріднене з укр. *отара*. Його, в свою чергу, складають санскр. *ґо* «корови; худоба» і *тра* – суфікс місця.

ґхаті, досл. «глек» – водяний годинник (грец. *клепсидра*), використовується при весільному обряді і встановлюється в день весілля.

дайва «божественний» – одна з 8 традиційних форм шлюбу, вища від шлюбу *арша*, коли батько віддавав дочку з прикрасами жерцеві за здійснені пожертвини, бо дарування дочки вважалося пожертвою богам. Дарування дівчини в дружини жерцеві за певні послуги згадують уже давні джерела, проте насправді то був не шлюб, а співжиття. Він побутував здебільшого в трьох вищих станів, так званих *аріїв* – жерців-брахманів, воїнів-кшатріїв і селян-вайш'їв. Колись було престижно віддавати дочок за жерців, проте із занепадом жертвоприносин, занепав і цей шлюб. Термін *дайва* – присвійна форма від санскр. *дева-дев-дей* «бог», українське відбиття якого бачимо в пріз-

вищах *Дей, Балодей, Болудей, Білдей, Матирдей, Сакдей* тощо.

дахез – придане, посаг, термін хінді, сходить до араб. *джіхаз* із тим самим значенням. Синоніми: *вара-дакшіна, стрі-дгана.*

дгрува-даршана – обряд показування молодим Полярної зірки у ніч після весілля, що мало символізувати міцне й непохитне подружнє життя. Термін складають санскр. *дгрува+даршана*, де *дгрува* «непохитна» – Полярна зірка, символ постійності й непохитності. А *даршана* (хінді *даршан*) – «дивлення, бачення, огляд» сходить до дієслівної основи *дарш-дріш* «бачити, дивитися, роздивлятися, розглядати», спорідненої з укр. *зрити*; видовою формою *дріш-дарш* є *паш'яті*, якому тотожне укр. *бачити*. Назва пагорба в центрі Ялти, де є оглядовий майданчик, має суто індійську назву – *Дарсан*, а інд. *даршан* «бачення, огляд (рос. *обзор, обозрение*)».

джанітва «одруження, женіння» – термін складають санскр. *джані+тва*, де *джані* – «дружина, жінка», *тва* – суфікс абстрактних іменників, тотожний українському *тво* у словах *мистецтво, суспільство, козацтво* тощо. Прямі відповідники до санскр. *джанітва* – укр. *женитва* й рос. *женитьба*.

джая – дружина, заміжня жінка, досл. «яка народжує», синоніми *джані, патні*. Термін сходить до санскритської дієслівної основи *джа* «родити, народжувати» і споріднений з укр. *жінка, жона, жених, жонатий, женитися*.

дульха – термін хінді, означає «жених, молодий; молодий чоловік». Різновиди – *дулаха, дулах*.

дульхін – наречена, молода, молода дружина. Різновид – *дульхан*.

канґна-бандгана, канкана-бандгана «захисна нитка» – весільна церемонія, коли руки нареченої і нареченого зв'язують спеціальним зсуканим шнурком, що має уберегти від зурочення. Термін складають санскр. *канґна-канкана+бандгана*, де *бандгана* «перешкода, перепона», а *канґна* «браслет; нитка»; *канґна* також – пісня, яку співають під час зав'язування чи розв'язування цієї нитки. Церемонія була важлива в давнину, вважалося, що з цього часу й до поєднання наречений і наречена не могли осквернитися, бо мали *канкану*, або *ракшу* (захисна шворка, амулет). Тепер вона має лише декоративне значення, розглядається як така, що приносить щастя і називається *манґала-сутра*. Інші назви – *канкана, ракша*. Останнє входить у термін *ракша-бандган* на означення свята повного місяця в місяці *шраван*, або *саван* (5-й місяць індійського календаря, відповідає липню-серпню), коли сестри пов'язують братам на зап'ясток священний

шнурок – *ракша-бандган*, дослівно «оберігальний шнурок».

канін – син незаміжньої жінки. Термін складають санскр *кана+ін*, де *кана* – «дівчина», *ін* – суфікс присвійності, належності, тотожний укр. *ин* у назвах *Малин, Столин, Тульчин, Батурин* та прізвищах *Грицишин, Дмитришин, Федоришин*.

канья, каньяка – діва; дівчина, у весільній термінології «наречена, молода». Виявляє спорідненість з укр. *куна, куниця* при обряді сватання. *Канья* також – одне з імен богині-воїтельки Діви-Дурги, дружини Шіви-Рудри (укр. *Род*), відбите в назві *Канів*. У Каневі є *Дівич-гора*, а неподалік – літописний *Родень*.

каньяварана «заручини», досл. «вибір нареченої» – термін складають санскр. *канья+варана*, де *канья* «дівчина; наречена», *варана* (*барана*) – «вибирання», яке сходить до санскритської дієслівної основи *вар* (*бар*) «вибирати», з якою споріднене укр. *брати* (пор. рос. *брак*). Див. *сваямвара*.

каньядана «віддавання нареченої» – весільний обряд передачі молодої молодому при схвалюваних формах шлюбу. Термін складають санскр. *канья+дана*, де *канья* «дівчина; наречена», *дана* «давання, дарування», яке сходить до дієслівної основи *да* «давати, дарувати, наділяти», спорідненої з укр. *давати, дар, дарунок* тощо.

каньядатар – той, хто віддає дочку заміж. Термін творять санскр. *канья+датар*, де *канья* – «дівчина; незаймана дівчина, цнотливиця», *датар* – «віддавач», якому тотожне укр. *датель*. Тобто термін дослівно означає *дочкодавець, дочковіддавач*.

канья-дгана – придане, посаг, досл. «скарб нареченої», «багатство молодої».

куркума (*халді*) – рослина сімейства імбирних, з коріння якого робиться порошок шафранового кольору або паста, використовувані при весільному й багатьох інших обрядах. Куркума використовується і для приготування гострої приправи – *каррі*.

ладжахома – пожертвини під час весілля, символізують благополуччя і плодовитість, термін утворено з санскр. *ладжа+хома*, де *ладжа* – «підсмажений рис», *хома* – «пожертвини (на вогні)». Тобто дослівно термін означає «підношення підсмаженого рису». Брат нареченої зі своєї пригорщі висипає у пригорщу сестри підсмажений рис, перемішаний із листям *шамі* (*Mimosa suma, Acacia suma* або *Prosopis spicigera*, сучасна назва *кхеджрі* "акація"), дерева, яке вважається місцем народження вогню і з твердої деревини якого робиться нижня, "жіноча" дощечка для добування ритуального, *живого вогню*. Друга, верхня, «чоловіча» дощечка робилася з дерева *піпаль*, інша назва

якого – *ашваттха* (*Ficus religiosa*), священне фігове дерево, яке ще у ведах постає символом світового дерева. Одна пласка, «жіноча» дощечка – з отвором, друга, верхня – з сучком, що виступає. Ритуальний, «живий» вогонь добувався тертям верхньої дощечки об нижню, що уособлювало сакральний статевий акт.

мадгу-парка – пригощення для жениха, а первісно для божества, з суміші цукру, меду, води, кислого молока й топленого масла. Це найперша і найбільша честь, яку тесть виявляє майбутньому зятеві. Термін складають санскр. *мадгу* «мед» і *парка* – «суміш; напій».

мангалаштака – молитви-мантри з побажаннями щастя й благополуччя молодим. Термін творять санскр. *мангала+аштака*, де *мангала* – «щасливий, благословенний, благодайний», *аштака* – «вісімка, восьмериця», від санскр. *ашта* «вісім». Тобто дослівно *мангалаштака* означає «вісім щасливих побажань». Числівник *вісім* відбитий в імені скіфського царя – *Октамасад* (грец. *окто* «8») і в прізвиську галицько-волинського князя Ярослава – *Осмомисл*.

мангала-ґана (хінді *мангаль-ґан*) – величальна пісня, яку співають на весіллі. Термін сходить до санскр. *мангала+ґана*, де *мангала* – «щасливий, благодатний, величальний», *ґана* – «пісня, спів», утворене від дієслівної основи *ґа* «співати, славити, величати», до якої сходять і *ґіта* «пісня», *ґаяк* «співак», *ґаїка* «співачка». Вони всі, в свою чергу, споріднені з укр. *гаївка* «співанка; величальна пісня». Синонім – *мангала-ґіта* (хінді *мангаль-ґіт*).

мангаласутра «нитка щастя» – шнурок, яким зв'язуються руки нареченої і нареченого під час весільного обряду; *мангала-сутра* також – священний шнур на шиї заміжньої жінки, якого наречений надягнув нареченій під час весільної церемонії; також шнурок, що його носять на зап'ястку правої руки. Вважається, що він приносить щастя; у давнину називалася *канкана* або *кангна*. Інша назва – *ракша*. Зазвичай нитка бавовняна, просякнута рослинною олією, забарвлена куркумою, перевита священною травою дурва. Іноді до неї прив'язувались і пакетики з гірчичним сім'ям, щоб одігнати недобрі сили і вберегти від зуроку. Термін складають санскр. *мангала+сутра*, де *сутра* – «нитка, нить», *мангала* – «благо, успіх, щастя». *Мангалаґана* – весільні величальні пісні, *мангалачаран* – молитва перед початком якоїсь справи або славлення божества на початку твору.

мангні «змовини; заручини» – церемонія, що передує весільному обряду. Синонім – *сагаї*. В основі терміну – дієслівна основа *манґ* «вимагати, просити, домовлятися (про весілля)», тотожна українській дієслівній основі *маг-мог* у словах *вимагати, домагатися, вимо-*

га тощо; від неї утворене і *мангетар* «заручений; заручена».

мандапа-пратіштха «зведення храму» – обряд спорудження спеціального навісу або шатра (*мандапа*), під яким відбуваються найбільш урочисті сімейні події, особливо весілля. Термін творять санскр. *мандапа+пратіштха*, де *мандапа* «навіс, павільйон» (має і значення «храм, святилище»), *пратіштха* – «встановлення, зведення».

матрі-пуджа – обряд поклоніння жінкам-предкам, здійснюється напередодні весілля. Термін утворюють санскр. *матрі+пуджа*, де *матрі* – «мати», *пуджа* – «поклоніння, вшанування, відправа». *Матрі* також – одне з імен богині-воїтельки Діви-Деві, дружини Шіви, обоє зображаються з тризубцем.

мрідахарана – церемонія принесення землі для вирощування пагінців, частина весільного обряду. Термін складають санскр. *мріда+харана*, де *харана* «принесення», *мріда* – «земля, глина».

мріта-патнік – вдівець. Термін складають санскр. *мріта+патнік*, де *мріта* – «померлий», *патнік* – «одружений», «який має дружину», від *патні* «дружина». Тобто *мріта+патнік* дослівно означає «у якого померла дружина», «померлодружинний». Синонім – *ґатбгар'я*.

мукха-даршана (хінді *мунх-дікхаї*) «показ обличчя, смотрини» – звичай знайомства родичок нареченого з нареченою після весілля; так само називаються й подарунки, які дарують нареченій родички нареченого під час цього обряду. Термін складають санскр. *мукха+даршана* (*мунх+дікхаї*), де *мукха* (*мунх*) – «лик, лице, обличчя», а *даршана* (*дікхаї*) – «дивлення, глядіння, оглядини». Різновид терміна хінді – *мунх-декхні*.

нава-дампаті – молоде подружжя, подружня пара. Термін складають санскр. *нава+дампаті*, де *нава* – «молодий; новий», *дампаті* – «чоловік і дружина; подружжя».

нававадгу (хінді *наввадгу*) – щойно одружена дівчина. Термін складають санскр. *нава+вадгу*, де *нава* – «юний, молодий», з яким споріднене укр. *новий*, а *вадгу* «молода дівчина, наречена». Різновид терміну – *наводга*. З компонентом *нава* є чимало й інших термінів на означення нареченої чи молодої дружини: *навакаріка*, *навакаліка* (наголошене третє *а*), *навапхаліка*, *нававаріка*, *навапаніґрахана* тощо.

нава-вара – молодий, жених. Термін складають санскр. *нава+вара*, де *нава* – «юний, молодий», споріднене з укр. *новий*, а *вара* – «молодий хлопець, жених». Пор. укр. *новоженець* – наречений (рос. *новобрачный*).

навагата – наречена, дружина. Термін складають санскр. *нава+гата*, де *нава* – «новий, молодий, юний», *гата* – «яка прийшла». Тож дослівно *навагата* «новоприйшла» (наголошене *и*). Пор. у цьому плані укр. *новоженець, молодожон*, рос. *новобрачная, невеста, молодожены*. Санскритський синонім – *наводга*.

нава-парініта – наречена (рос. *новобрачная*). Термін складають санскр. *нава* «новий, молодий» і *парініта* – «заміжня, одружена». Тобто *нава-парініта* дослівно означає *новозаміжня, новоодружена*.

наводга – наречена, невістка, дружина. Термін складають санскр. *нава+удга*, де *нава* – «новий, молодий, юний», *удга* – «приведена» (див. *вадгу*), тож дослівно *наводга* означає «новоприведена», «молода дружина». Термін тотожний з укр. *невіста, невістка* та рос. *невеста*. В українців засвідчені терміни: *невіста* в значенні *жінка* (*А которий козаченько буде з вас у місті, поклоніться моїй жінці, нещасній невісті*), *невістиця* (*Вийди, матінонько стара, привів єм ті невістицю – красна, молода*), *невіхна* (*Прийшла свекруха невіхну побужати; Вставай, невіхнонько, час до череди гнати; Мамочко, каже, мій синок їде, мій синок їде, невіхну везе*). Є рослини *невістки, невістульки* (наголошене *и*); *невістюк* – бабій. Санскритський синонім – *навагата*.

пайшача "демонський" – найбільше засуджуваний різновид шлюбу, що його "Манусмріті" (II ст. до н.е.–II ст. н.е.) визначає так: "Коли чоловік таємно оволодіває сплячою, непритомною чи сп'янілою дівчиною, то це шлюб пайшача". Назва сходить до терміну *пішача*, який означує найнижчу з 3-х категорій демонів (інші дві – асури й ракшаси), котрі згадуються ще у ведах як злі духи, пожирачі трупів, мучителі недужних, що вселяються в людей і засліплюють розум. Згодом асоціюються з мерцями, описуються як мешканці кладовищ, разом з іншими добрими й злими духами бгутами й претами, що складають почет Шіви-Рудри, влаштовують несамовиті танці на полі битви. Вважаються породженнями пітьми. Термін *пайшача* "пішачин" – присвійна форма від *пішача*.

паніграхана "брання руки" – весільний обряд "взяття руки" нареченої нареченим, зазвичай виступав як основний обряд весілля, після якого шлюб може вважатися здійсненим. Термін утворюють санскр. *пані+грахана*, де *пані* – "рука", *грахана* – "взяття, брання", що сходить до санскритської дієслівної основи *грах* "брати; хапати"; термін *паніграха* означає також "женитися, одружуватися".

паріграхітар – чоловік, муж; прийомний батько. Термін складають санскр. *паріграха+тар*, де *паріграха* – «одруження», *тар* –

суфікс діяча. Тобто *паріґрахітар* дослівно «той, що одружується», «одружувальник».

паті – чоловік, муж; хазяїн, голова, ватажок, батько. Термін утворено від санскритської дієслівної основи *па* «захищати, охороняти, берегти» із суфіксом *ті*, що творить іменники від дієслівних основ. Тож *паті* дослівно означає «захищальник», «оборонець», воно споріднене з укр. *батько* та рос. *батя*. Різновиди укр. *батько* (*Я любив тебе, я кохав тебе та як батько дитину*): *батя* – зменшувально-пестливе (пор. у думі: *Гей Богдане Хмельницький, батю наш, Зінов Богдане чигиринський*), *батечко* (*Божечку-батечку; Да нема роду рідніщого за батечка*), *батенько* (*Перший же двір – свекорків, другий же двір – батеньків*), *батонько* (*Дайте, слуги, та батонці знати*), *батіночко* (*Батіночку рідненький, матіночко, моя голубочко – рятуйте!*), *батуньо, батусьо*. Санскритські синоніми: *віводгар, канта*.

патні – дружина, жінка. Термін утворено від санскр. *паті* (*див.*) «чоловік», тобто *патні* дослівно – «чоловікова (дружина)», споріднене з укр. *пані*, яке теж вжиткове в значенні «дружина» (*Приїхала в своїм ридвані, мов сотника якого пані*). Синоніми: *бгар'я, джая, вадгу, дара, стрі, паріграха, даїта, канта*. Синонім хінді – *біві*.

праджапатья «праджапатин» – одна з 8 традиційних форм шлюбу, здійснювана задля народження нащадків. Батько дівчини зі словами «Сповняйте свою дгарму (обов'язок)» вручав її женихові, аби обоє сумлінно виконували свої громадські й релігійні обов'язки. Перед цим батько отримував певне зобов'язання від жениха, котрий приходив свататися сам. Назва шлюбу сходить до імені *Праджапаті* «Владика живих істот», що його має божество – прабатько людей або Брахма – бог-творець світу, який уособлює в тризубі праве вістря.

пратілома «протизаконний» – шлюб всупереч закону, приписам, коли чоловік на соціальному щаблі стоїть нижче від дружини. Прикладом є шлюб царя-кшатрія Яяті з брахманкою Деваяні, у яких народилися сини Яду й Турвашу, де перший став родоначальником ядавів, яким тотожні літописні ятвяги. Термін складають санскр. *праті+лома*, де *праті* тотожне укр. *проти*, а *лома* означає «шерсть; волосся». Тобто *пратілома* дослівно означає «проти шерсті». Є і термін *анулома* (*див.*) – «за шерстю».

пунарбгу – жінка, яка одружується вдруге і яка не втратила цноти, хоча весільний обряд і відбувся, або коли її чоловік помер і її видають заміж за його найближчого родича. Вважається одним із двох різновидів (другий – *свайріні*) нецнотливості дівчини, незалежно від того, жила вона з першим чоловіком чи ні. Оскільки з нею здій-

снюється повторний весільний обряд, то термін *пунарбгу* і відбиває цю особливість: його складають санскр. *пунар+бгу*, де *пунар* (*пунах*) означає «знову, по-новому», *бгу* – «ставати», споріднене з укр. *бути*. Тобто дослівно термін означає «яка знову стала (дружиною)».

путравадгу – невістка, синова (рос. *сноха*). Термін утворено з санскр. *путра+вадгу*, де *путра* – «син», *вадгу* – «наречена, молода, невістка», дослівно «приведена» (пор. рос. *водимая* «наречена»). Див. *вадгу, водгар*.

путріка «дочка» – дівчина, яка не має братів і яку видають заміж з тією умовою, що її діти будуть вважатися продовжувачами роду не її чоловіка, а її батька. Термін утворено від санскр. *путрі* «дочка» (*путра* «син»). В українців засвідчені прізвища *Путра, Путря, Путро, Путрак, Путрик, Путрим, Путренко* й *Путриченко* та назви *Путрівка* (село на Київщині) й *Путреда* (річка на Закарпатті).

ракша «захист» – те саме, що й *манґаласутра*. Термін сходить до санскритської дієслівної основи *ракш* «захищати, охороняти, берегти», значеннєвий двійник якої – дієслівна основа *пал* із тим самим значенням. Обидві основи рясно відбиті на давньоукраїнських теренах, насамперед в етнонімах *руси, русини, русичі* та *пали, поляни, поляки*.

ракша-манґала – обряд перед весіллям, мета якого – одігнати злих духів. Термін складають санскр. *ракша+манґала*, де *ракша* – «захищення, оберігання», *манґала* – «благо, успіх, щастя». Тобто дослівно термін означає «оберігання благополуччя».

ракшаса «демонський» – одна з 8 традиційних форм шлюбу, так званий шлюб-умикання, шлюб-увод. «Манусмріті» кваліфікує його так: "Узяття дівчини силоміць, коли вона кричить і плаче, і супроводжуване вбивством її родичів – це шлюб *ракшаса*». Він сходить до часів, коли захоплених у полон жінок вважали військовим трофеєм. І нині в деяких індійських лісових племен на весіллі розігруються сцени битви й захоплення нареченої. Назва сходить до терміну *ракшаса*, який означує одну з 3-х категорій демонів (інші дві – *асури* й *пішачі*); згадуються ще в «Ріґведі» як мешканці лісів, що нападали на аріїв, оскверняли їхні жертвоприносини й чинили праведним людям і святим відлюдникам всілякі капості. У «Рамаяні» прибирають цивілізованих рис, столиця їхня – на острові Ланка серед моря. На чолі з могутнім *Раваном* «Ревуном» вони воюють з усім світом, перемагаючи іноді й богів. Асоціюються і з напівбогами-якшами, що іноді постають як позитивні персонажі (на Львівщині є річка *Якша*).

ракша-сутра – амулет-оберіг у вигляді зсуканого з різнобарв-

них ниток шнурка, пов'язуваного на зап'ясток. Термін складають *ракша+сутра*, де *ракша* – «захист, оберігання», *сутра* – «нитка, шворка, шнурок». Дослівне значення – «оберігальний шнурок», «шнурок-оберіг». Синонім – *манґала-сутра*.

савані – подарунки, які надсилають родичі жениха родичам нареченої в місяці *саван*. *Саван*, санскр. *шраван* – п'ятий місяць індійського календаря, відповідає липню-серпню, з нього в Індії починається сезон дощів. *Саван-шраван* також – пісня, співана цього місяця, санскр. *шраван*, споріднене з укр. *славлення*, *слава* (пор. давній ритуальний термін *славинії*).

саґаї – заручини, змовини, досл. *поріднення*, оскільки *саґа* в хінді означає «родич, рідний» і вжиткове також при творенні термінів спорідненості, наприклад, *саґа-бгаї* «рідний брат», *саґі-бахін* «рідна сестра», *саґа-самбандгі* «близькі родичі».

саманджана «намащування» – обряд намащення молодої запашними олійками й пастами під час підготовки до весільної церемонії. Термін складають санскр. *са+манджана*, де *са* – підсилювальний префікс, *манджана* – «мазання, натирання», яке сходить до санскритської дієслівної основи *мадж* «натирати, мастити», з якою споріднене укр. *мазати, змащувати*. Тобто *саманджана* – етимологічний двійник укр. *змащування, намащування*.

самікшана – обряд «глядіння» жениха й нареченої одне на одного під час весільної церемонії. Термін утворено від санскр. *самікшан* «дивлення, споглядання», яке, в свою чергу, сходить до дієслівної основи *самікш* «дивитися, споглядати, оглядати»; *ікш* тут – теж дієслівна основа, споріднена з укр. *шукати* (розмовне *ськати*, рос. *искать*).

саптападі «сім кроків» – елемент весільного обряду, коли наречена робить сім кроків на північ, промовляючи з кожним кроком певні мантри-замови, а після сьомого кроку вона стає *другом* своєму чоловікові, з чого й постала індійська приказка: «Хочеш мати друга – пройди з ним сім кроків». Що проливає світло й на український термін для заміжньої жінки – *дружина*. А про шанування української жінки, її освіченість і високий соціальний статус колись мовлять давні джерела й автори, серед них Павло Алеппський і Боплан. Вдова, зокрема, в українців була поважана, а в піснях і опоетизована. Борис Смирнов, відомий перекладач і коментатор «Махабгарати», академік медицини за фахом і родом із Чернігівщини (с. Козляничі), зазначає, що високе поважання жінки індоаріями, й досьогодні збережене в Індії, найвідчутніше саме в українському епосі.

саудаїка – весільні подарунки нареченій від своїх родичів. Термін складають санскр. *су+даїка*, де *су* – префікс, що надає слову вищої якості, а *даїка* сходить до дієслівної основи *да* «давати, обдаровувати, наділяти» й означає «яку обдаровують». Тобто *саудаїка* дослівно – «щедро обдаровувана».

свайріні – жінка, яка кинула чоловіка або по його смерті вийшла заміж не за найближчого його родича, а за іншого чоловіка. Термін сходить до санскр. *свайрін* «незалежний, самовільний» з показником жіночого роду *і* (пор. укр. *берегти – берегиня*). Тобто термін дослівно означає «самовільниця», «ослушниця», «яка чинить усупереч звичаю».

сваямвара «самобір» – архаїчна форма шлюбу в стародавніх індійців, надто в епічні часи, коли дівчина з кшатрійського (воїнського) стану через певне випробування, переважно через показ воїнського вміння, вибирала собі чоловіка. Термін складають санскр. *сваям+вара*, де *сваям* тотожне українському *сам*, а *вара* (*бара*) споріднене з укр. *брати*, тобто «той, що бере» або «той, якого беруть». Не виключено, що санскр. *сваямвара-сваямбара* споріднене з укр. *свайба* і рос. *свадьба*. Сваямвара не входить у визнані індуїзмом 8 різновидів шлюбу, хоча улюблені сьогодні героїні індійського епосу (*Сіта*, *Драупаді*) одружувалися саме так. Цей матріархальний звичай побутував у Північно-Західній Індії, надто в Північному Причорномор'ї, де засвідчені войовничі амазонки й «жонокеровані» сармати, проте з настанням патріархату втратив свою важливість. В Україні він існував іще в XVII ст., про що пише француз Боплан в "Описі України" – натоді єдиному авторитетному джерелі з історії козацтва і звичаїв українців. У розділку "Як дівчата залицяються до парубків" він пише: "Тут, на відміну від звичаїв і традицій інших народів, дівчина першою сватається до парубка, якого собі вподобала. Їхній традиційний і незламний забобон майже завжди дівчині в цьому допомагає, та й вона більш певна успіху, ніж парубок, коли б наважився першим свататися до обраної дівчини". Сватання дівчини до хлопця вважається відгомоном матріархату, воно здавна існувало в різних народів і не суперечило традиційним формам шлюбу. За середньовіччя це вже сприймалося як небажана форма сватання, проте певний виняток становили українці. У них він, натоді призабутий, зажив новим життям. «Прийміть мене, мамо, я ваша невістка», – такими словами ще два століття тому українська дівчина починала сватання. З огляду на це побутував і вислів *узяти заміж* замість нині звичного *піти*, *вийти* чи *віддати заміж*. Відлуння сваямвари-самобору відчувалося в Україні й у XVIII

ст.: злочинця, засудженого до страти, милували, якщо дівчина зголошувалася взяти його за чоловіка, *за мужа*.

сіндурадана «дання сіндуру» – обряд нанесення нареченим фарбою пробору на голові нареченої і посипання її червоним порошком з сурика. Термін складають санскр. *сіндура+дана*, де *дана* – «дання, давання», *сіндура, сіндур* – червона фарба, якою заміжні жінки фарбують пробор на голові, що свідчить про її заміжжя. Сучасна назва обряду – *суманґалі*, прикметник від санскр. *мангала* «благо, успіх, щастя», де *су* – префікс, який посилює значення основного слова.

стрі – одна з важливих вимог до нареченої, яка передбачає, що наречена – *стрі*, тобто «жінка», що вона здатна до материнства. Головною метою шлюбу індійці вважали народження дітей, жінку порівнювали з полем, яке засівають, щоб мати врожай – дітей. Тому не мало сенсу одружуватися з дівчиною, яка не могла мати дітей. Так само й для жениха була важлива його чоловіча здатність. Давні трактати мовлять: «Жінки народжені задля приведення нащадків, жінка – поле, чоловік – володар сімені. Поле слід віддавати тому, у кого є сім'я. У кого немає сімені, тому дівчина не потрібна».

стрі-дгана «посаг, придане» – термін складають санскр. *стрі+дгана*, де *стрі* – «жінка, дружина», *дгана* – «скарб, статки, майно, багатство». Тобто дослівно термін означає «жінчине майно», «жінчині статки». Санскр. синонім – *вара-дакшіна*, хінді – *дахез*.

суманґалі – підношення жерцю-брахману після семикратного обходу молодими весільного багаття. Термін, що має і значення «наречена», складають санскр. *су+манґалі*, де *су* – префікс, який надає слову, до якого приєднується, вищої якості, *манґалі* – «благословення, благо, щастя».

сухаґ – термін хінді, весільна величальна пісня, яку співають родичі нареченої на її честь; *сухаґ* також весільне вбрання нареченої та заміжжя. Означує і пробор, нанесений червоною фарбою – сіндуром, знак заміжжя, через що одне з означень заміжньої жінки – *сухаґан, сухаґін* – «наділена сухаґом», «яка має сухаґ».

сухаґ-мандір – приміщення, в якому ночують молоді. Термін утворюють *сухаґ+мандір*, де *сухаґ* – «заміжжя, одруження», *мандір* – «храм». Тобто термін дослівно означає «храм одруження».

сухаґ-рат – перша шлюбна ніч. Термін складають *сухаґ+рат*, де *сухаґ* – «заміжжя, одруження», *рат* – «ніч».

тріратраврата «триденна обітниця» – церемонія триденної після весілля повстримливості молодих від статевих зносин. Термін утворено від санскр. *трі+ ратра+врата*, де *трі* – «три», *ратра*

– «ніч», *врата* – «обітниця, клятва». Тобто дослівно термін означає «тринічна обітниця». У давнину наприкінці цієї обітниці була цікава процедура: молодята надягали прикраси й лягали на родружнє ложе, а між ними клали палку з дерева *удумбара* (*Ficus glomerata* або *Ficus racemosa*), змащену сандаловою пастою і накриту тканиною. Що нагадує подібний звичай у деяких кавказьких народів класти на ніч між молодими шаблю або кинджал. А дерево удумбара-смоква відігравало істотну роль у ряді царсько-воїнських обрядів і шлюбних церемоній, із ним, як і з деревом *ашватха* (*піпаль*), пов'язувалося уявлення про магічний вплив дерев на дітонародження. Ашватха й удумбара у міфах співвідносяться і з різними суспільними станами: *удумбара* – з брахманським, *ашватха* – з воїнським. Епічний вираз "обніміть... вона – ашватху, ти – удумбару" означає, що перша має народити неперевершеного кшатрія (воїна), а друга – ідеального брахмана. В епосі є і сюжет, коли через непорозуміння дружина брахмана обійняла "кшатрійське" дерево (ашватху), а дружина кшатрія "брахманське" (удумбару), тому в їхніх синах перемішалися якості обох станів.

удваха – одруження, весілля, шлюб, досл. «забирання, уведення, увезення» (нареченої з батьківської оселі). Термін утворено від санскр. *уд+ваха*, де *уд*, *ут* – префікс із значенням спрямованості вгору, назовні, якому тотожне укр. *від* (пор. санскр. *ут-кріта*, досл. «зробити вгору» – укр. *від-критий*); *ваха* сходить до санскритської дієслівної основи *вах*, з якою споріднене укр. *вести*. Є і дієслівна основа *удвах* «приводити (додому); одружуватися». Синоніми: *віваха, шаді*.

удвахіт – одружений, пошлюблений, досл. «піднятий; уведений, увезений». Синонім – *вівахіт*.

удга – заміжня жінка, досл. «приведена». Термін сходить до санскритської дієслівної основи *вах*, з якою споріднені укр. *вести, приводити*. *Удга* міститься і в іншому терміні на означення молодої дружини – *наводга*. Чоловічий варіант терміна означає «жонатий». Синонім – *вадгу*.

харідралепана (інша назва *харідра*) «намащення сандалом» – обряд намащування нареченої і нареченого маззю з кореня куркуми й олії. Термін складають санскр. *харідра+лепана*, де *харідра* – сандалова паста, *лепана* «обмазування, намащування», яке сходить до санскритської дієслівної основи *леп* «мазати» і з якою споріднене укр. *ліпити, липкий* тощо.

чатурмаса «чотири місяці» – часовий відтинок від 11-го дня світлої половини місяця *ашарх* (червень-липень) до 11-го дня світлої половини місяця *картік* (жовтень-листопад), коли не радиться від-

бувати весіль. Одинадцяті дні молодого або старого місяця особливо священні, бо пов'язані з богом Вішну (у «Велесовій книзі» *Вишень, Вишній*). Вважається, що 11-го дня світлої половини місяця ашарх Вішну йде на чотиримісячний спочинок. Через два місяці, 11-го дня світлої половини місяця *бгадра* (серпень-вересень) він перевертається на другий бік, тож і день називається *парівартіні* «перевертальний». Ще через два місяці, 11-го дня світлої половини місяця картік Вішну прокидається від сну, і день цей теж має майже українську назву – *прабодгіні* «пробуджувальний». Упродовж цих 4-х місяців, поки Вішну спить, у Північній Індії не справляють весіль. Див. також *екадаші*.

чатуртхі-карма «дійство четвертого дня» – обряд, здійснюваний на четвертий день після весілля. Термін складають санскр. *чатуртхі+карма*, де *чатуртхі* – «четвертий день» (санскр. *чатур* й укр. *чотири* тотожні), *карма* – «дія, дійство, чин», утворене від основи *кар-крі* «робити, чинити, діяти».

шаді «радість, веселощі; одруження, весілля» – запозичення в мову хінді з перської, йому семантично тотожне укр. *весілля*. Синоніми: *вівах, б'ях*. З *шаді* «весілля» в мові хінді є й інші перські запозичення: *шаді-шуда* «пошлюблений», *шадіяна* – весільні музика й пісні.

шаді-б'ях «весілля-одруження» – парне словосполучення з перського й хінді слів, де *біях-б'ях* сходить до санскр. *вівах* «одруження, шлюб», а з *вах* «вести» у ньому споріднене укр. *весілля*.

Шветакету «Білостяжний» – махаріші, тобто великий мудрець, про якого упанішади мовлять як про родоначальника обряду одруження. Таке ж ім'я має і Будда в іпостасі бодгісатви (майбутнього Будди). Ім'я утворюють санскр. *швета+кету*, де *швета* «білий», споріднене з укр. *світлий*, а *кету* – «прапор, стяг, знамено».

ПОХОВАЛЬНІ Й ПОМИНАЛЬНІ ТЕРМІНИ

Тіло померлого індуси спалюють на поховальному багатті – *аґні-чіта*. Небіжчика обмивають (*мріта-снана*), вдягають у новий одяг (або обгортають матерією) і прив'язують до нош. Похоронне шестя вирушає до місця спалення (*шмашан*), розташованого зазвичай біля води. Часто тіло разом із ношами занурюють у воду – здійснюють останнє ритуальне омовіння. Потім небіжчика одв'язують від нош, знімають одяг чи матерію, яку віддають служителям шмашана-кладовища, кладуть на поховальне багаття головою на південь, після чого тіло обкладають полінами, трісками й соломою. Роздають заздалегідь приготовану ритуальну їжу (найчастіше рис): частину служителям кладовища, частину скочують у кульки-кльоцки (*прета-пінда*) й кидають духам, а частину символічно підносять померлому. Жрець співає ведійські мантри-молитви, щоб одігнати злих духів і вмилостивити бога смерті Яму, чиє царство на півдні. Головний голосільник, яким виступає старший син небіжчика (або найближчий родич небіжчика по чоловічій лінії), бере запалений смолоскип (часто запалений жмут соломи на тичці) і з молитвою обходить багаття за годинниковою стрілкою 3-7 разів, а тоді підпалює його в узголів'ї. Першим має полишити шмашан наймолодший за віком, за ним по старшинству відходять усі інші. На третій день після кремації близькі родичі вибирають із кострища кістки й попіл і з належними церемоніями опускають у річку. Члени родини померлого деякий час вважаються нечистими, тому мусять здійснити очищувальний обряд – *шаді* або *санскар*. Кремація померлих дітей і мандрівних аскетів не провадиться – їх просто ховають.

І. ПОХОВАЛЬНІ ТЕРМІНИ

аґні "вогонь" – неодмінний компонент у деяких термінах, пов'язаних із поховальним обрядом: *аґні-крія*, *аґні-карма*, *аґні-кар'я*, *аґні-даха* "спалювання (небіжчика)", *аґні-чіта* "поховальне багаття", *аґні-дана* "запалювання поховального багаття". Наявний він і в інших важливих термінах: *аґні-парікша* "випробування вогнем", *аґнівідья* (*аґніхотра*) – обряд пожертвин вогню, супроводжуваний читанням ведійських гімнів, *аґніпуджака* "вогнепоклонник", *аґні-правеш* "сходження на багаття (для випробування вогнем)" тощо.

антьєшті "останні пожертвини" – обряд прощання з небіжчиком і його кремації на поховальному багатті. Оселя, де хтось помер, кілька днів вважається нечистою, очищується вона через спалю-

вання небіжчика та інші "очисні" обряди. Обмивають померлого члени його родини, а несуть на місце кремації і здійснюють найбільш неприємні процедури члени нижчих каст. Небіжчика обмивають удома, загортають у біле полотно, залишаючи відкритим обличчя, обсипають квітами, а після молитов і поховальних дій несуть до місця спалювання, де з нош його перекладають на стос дров. Найстарший син підпалює поховальне багаття, а коли воно догорить, розбиває череп небіжчика, родичі збирають незгорілі останки й кидають у воду – бажано в священну Ґанґу. Певний час після спалення (від 10 до 30 днів) члени родини перебувають у жалобі: вони не повинні звертатися до божеств, голитися, стригтися, обрізати нігті, розчісуватися, носити взуття чи одяг – наготу можуть прикрити лише шматком тканини. Усе, навіть земля, по якій вони ступають, оскверняється, у цей час рідня померлого вважаються нечистою. Очищується родина після поминального обряду – *шрадги*, тотожної слов'янській тризні, коли, вважається, душа небіжчика знаходить остаточний спокій, відлетівши на небеса й перебравшися в іншу оболонку. Термін складають санскр. *анта+ішті*, де *анта* – "останній, завершальний", *ішті* – "поклоніння, вшанування", з яким споріднене рос. *истукан*.

анустарані "супровідниця" – корова, яку приносять у пожертву при поховальному обряді, а її частинами тіла обкладають небіжчика. Корову вибирали зазвичай ялову, чорної масті або з темними очима, злу; пізніші ритуальні приписи дозволяли робити зображення корови із священної трави куша (пор. солом'яного бичка українських казок) – різновиду нашої осоки Якщо під час жертвоприносин ставалося щось незвичайне, жертовну тварину відпускали, перед цим тричі з молитвами обвівши її навколо багаття. Термін складають санскр. *ану+старані*, де *ану* – префікс із значенням "слідом, слідом за", а *старані* "вести, показувати шлях". Синонім – *раджаґаві*.

астхі-санчаяна "збирання кісток" – обряд збирання кісток, що лишилися після спалювання померлого на поховальному багатті. Термін утворено із санскр. *астхі+санчаяна*, де *астхі* – "кістки; останки", *санчаяна* – "збирання, накопичення".

аштака «восьмиця» – шраддга (тризна), здійснювана на 8-й день темної половини (два тижні) Місяця у місяцях *пауша*, *маґха* і *пхальґуна*, коли предків вшановують солодощами, м'ясом та овочами. Дев'ятий день у ці ж місяці називається *анваштака* (*ану* «слідом за»+*аштака*) «повосьмиця» – на нього теж вшановують предків. *Аштака* також – вірш із 8 строф, книга з 8 розділів. «Рігведа», вважається, має п'ять шкіл (редакцій), одна з яких ділить 1017 гім-

нів пам'ятки на 8 груп-*аштак* – вони містять відповідно 121, 119, 122, 140, 129, 124, 116 і 146 гімнів. Санскр. *аштака* – і восьмий день після повня місяця і восьмикутник, а також той, хто вивчає чи вивчив 8 книг граматики Паніні Пор. українські прізвища *Осьмак, Осьмачка* й назву річки *Осьмачка-Восьмачка* (притока Ворскли) на Полтавщині.

брахмамедга «пожертвини Брахмі» – особливий поховальний обряд, здійснюється над померлим відлюдником. Термін складають санскр. *брахма+медга*, де *брахма* – бог-творець світу Брахма, *медга* – «пожертва, воздання», наявне в термінах *ашвамедга, пурушамедга, сакамедга*, йому тотожне давньоукр. *мзда*.

вайтарані «переправниця» – корова, яку дарують брахманам під час поховальної церемонії. Перед смертю індієць скликає до себе родичів і друзів, розмовляє з ними, робить подарунки брахманам і нужденним. Найціннішим дарунком вважається корова – *вайтарані*, бо вважається, що вона переведе померлого через ріку Вайтарані, яка відділяє світ живих від світу померлих. *Вайтарані* і назва священної Ґанґи, коли вона тече в світі людей, земному світі (спершу вона текла на небі), а також назва реальної ріки в сучасному штаті Оріса.

врішотсарґа «відпускання бика» – один з обрядів поховального ритуалу, здійснюється на 11-й день після похорону-спалення. Цього дня бика й телицю обмивали, прикрашали й таврували знаками тризубця (символ Шіви) й диску-чакри (символ Вішну). На вухо бикові промовляли: «Четвероногий пан Дгарма – бик-вріша, я ревно вшановую його. Нехай він боронить мене». Здійснювали обряд їхнього символічного весілля, поєднували їх шматком тканини й проказували: «Це найкращий з усіх чоловік даний мною. Ця найгарніша з усіх жінок – телиця дана мною». Після цього бика й телицю відпускали на південь (сторона померлих), щоб небіжчик перестав бути претою (духом, тінню померлого). Церемонія завершувалася пригощанням 11 жерців-брахманів – *махапатрів*. Вони отримували щедрі дарунки, які мали передати на той світ для небіжчика. Їжа давалася на цілий рік, оскільки вважалося, що небіжчик опиниться в царстві Ями рівно через рік. Термін складають санскр *вріша+утсарґа*, де *вріша* – «бик», *утсарґа* – «відпускання»; слово це, в свою чергу, має компоненти *ут+сарґа*, де *ут* тотожне українському *від* (пор. санскр. *уткріта* й укр. *відкритий*), *сарґа* – «пускання».

ґрахі – вогонь, що горів в оселі під час смерті домогосподаря. Термін сходить до санскритської дієслівної основи *ґрах* «брати, привласнювати». Санскр. *ґраха*, хінді *ґрах* означає і «посудина», воно споріднене з укр. *глек*.

махапатра «велика посудина (глек)» – брахман, що здійснює похоронний обряд. Термін складають санскр. *маха+патра*, де *маха* – «великий», *патра* – «посудина; чаша; глек». Цей термін нині став у індійців прізвищем *Махапатра*.

мріта-ґріха «оселя мертвого» – термін на означення могили, який складають санскр. *мріта+ґріха*, де *мріта* – «мертвий, померлий, мрець», *ґріха* – «оселя, житло, дім» (пор. українське означення труни – *домовина*). Санскр. *ґріха* у формі *ґеха* наявне в санскр. *ґріхастха* «господар, хазяїн оселі», яке має різновид *ґехаста* і з яким тотожне укр. *ґазда*.

мріта-джівані «оживлення мерця» – термін, що означує здатність оживлювати померлих, його складають санскр. *мріта* – «померлий», з яким споріднене укр. *мертвий*, та *джівані* – «оживлення», яке сходить до дієслівної основи *джів* «жити, бути живим» і з яким споріднене укр. *жити, оживати, оживлювати, робити живим* тощо. Термін *мріта-санджівані* означує цілющий корінь, який нібито здатен оживити померлого.

мрітака-карма «дійство з померлим» – обряд здійснюваний над померлим перед спалюванням його на поховальному багатті. Термін складають санскр. *мрітака+карма*, де *мрітака* (хінді *мрітак*) «померлий», з яким споріднене укр. *мрець* (пор. *мертв'як*), а *карма* – «дія, дійство, чин», яке сходить до дієслівної основи *кар* – «робити, чинити, діяти, творити».

мріта-снан «омивання небіжчика» – обмивання небіжчика, яке здійснюють після смерті родича. Термін складають санскр. *мріта+снан*, де *мріта* – «померлий, мертвий, мрець», *снан* – «купання, омивання, обмивання», утворене від дієслівної основи *сна* «купатися, митися, здійснювати омовіння».

прета – дух, тінь померлого, зазвичай уявлявся в подобі скелета. Вважалося, що великі грішники назавжди лишалися претами, як і ті, над ким не здійснено належних поминальних дійств. Інші ж небіжчики через рік приєднувалися до сонму предків. Прети часто ототожнювані з *бгутами* – добрими й злими духами, які складають почет грізного бога Шіви-Рудри. Прикметно, що напис III ст., знайдений на Молдаванці в Одесі, містить ім'я *Бутанат*, тотожне індійському імені *Бгутанатх* «Владика бгутів», яким означується саме Шіва-Рудра. З *прета* утворено низку термінів: *прета-карма* «обряд спалювання», *прета-ґріха* «місце кремації», *прета-лока* «царство мертвих», *прета-відья* «чорна магія» тощо.

прета-пінда «кльоцки для претів» – рисові кльоцки, які при-

носяться в пожертву після спалювання небіжчика на поховальному багатті. Термін складають санскр. *прета+пінда*, де *прета* – «небіжчик; тінь померлого; злий дух», а *пінда* – «кльоцка».

преташауча «відмивання від претів» – родичі померлого деякий час перебувають у стані нечистоти, тому мають здійснити обряд *преташауча*. Термін складають санскр. *прета+шауча*, де *прета* – «тінь померлого», *шауча* – «омивання, відмивання, очищення», яке сходить до дієслівної основи *шуч* «мити, відмивати; бути чистим».

раджаґаві «царственна корова» – обряд, тотожний *анустарані* (*див.*). Термін складають санскр. *раджа+ґаві*, де *раджа* – «правитель, цар; царський», *ґава* – «корова» (пор. рос. *говядина*).

сапіндікарана – церемонія на 12-й день після кремації-спалення, через півтора місяці або після закінчення року. Перший термін призначений для тих, хто за життя підтримував жертовний вогонь, інший – для решти. Вважається, що душа небіжчика не одразу потрапляє в світ предків, а деякий час неприкаяно блукає. У цей час їй здійснюють спеціальні підношення, а тоді завдяки обрядові *сапіндікарана* прибуває в обитель предків. У дні, визначені для цього обряду, спершу здійснюють обряд *шодашашрадга* (*див.*). Тоді наповнюють чотири посудини сім'ям сезаму, пахучими речовинами й водою. Три посудини присвячені предкам і один – духові небіжчика; вміст останньої з молитвою виливається в посудини для предків і церемонія завершується. Термін складають санскр. *сапінді+карана*, де *карана* дослівно означає "роблення, діяння", *сапінді* – обряд принесення в пожертву кльоцок (*пінда*) з вареного рису, щоб небіжчик приєднався до померлих предків.

саті – вдова, яка здійснює самоспалення на поховальному багатті чоловіка, а також назва обряду самоспалення вдови. Термін сходить до санскр. *сат* "істинний, справжній", з яким споріднене укр. *суть* "істина, правда". Тобто *саті* дослівно означає "посутня, істинна, справжня (дружина)". *Саті* також – одне з імен богині-воїтельки Дурґи-Деві, добре відомої на теренах давньої України під багатьма різними іменами.

удакакарма «дійство водою» – обряд возлиття води померлому при поховальному обряді або при поминанні предків. Термін складають санскр. *удака+карма*, де *удака* – «вода», *карма* – «дія, дійство». Синоніми: *удака-дана* «дання води», *удака-крія*, *удака-кар'я* – «дійство водою». З *удака* є ще один важливий термін – *удака-парікша* «випробування водою», один із різновидів так званого «божого суду» для з'ясування істини.

шодашашрадга "шістнадцять тризн" – термін складають санскр. *шодаша+шрадга*, де *шодаша* "16", *шрадга* – "тризна". Перша шрадга-тризна здійснюється на 11-и або 12-й день після смерті, 12-та тризна здійснюються щомісяця в день смерті, дві шрадги – напередодні півріччя й року. Завершує цей цикл *сапіндікарана* (*див.*), здійснювана на 4, 5, 9 та 11-й день після смерті і щомісяця упродовж року.

шрадга – ритуал поминання предків, поминки, давньоукр. *тризна*. Основні різновиди: 1) періодичні, постійні і в періоди місячних фаз; 2) для одного предка (приєднання нещодавно померлого до предків); 3) з особливою метою чи з особливої нагоди (*абг'юдайка*). Шрадга здійснюється при непарній кількості жерців (виняток *абг'юдайка*), обходять вогонь справа наліво тощо, тобто при тризні порядок дій протилежний пожертвинам для богів. Термін *шрадга* тотожний укр. *тризна*, в українців є прізвище *Тризна*, на Рівненщині (Рокитнівський р-н) у басейні Прип'яті є річка *Тризна*, притока Ствиги.

II. ПОМИНАЛЬНІ ТЕРМІНИ

В Індії, як і в Китаї та Японії, існує культ предків, особливо помітне місце він посідає в індуїзмі. За існуючими уявленнями, душі предків не втрачають у своєму світі (*пітрі-лока*) інтересу до земних справ і своїх родичів. Обряди поминання дарують їм блаженство, запобігають небажаним перевтіленням. До четвертого покоління нащадки мають здійснювати поминальні церемонії, причому відповідальність за їх своєчасне відбуття покладається на старшого сина (або найближчого родича небіжчика по батьківській лінії). Іще в період очищення, який у різних верств різний, проводиться церемонія принесення в жертву душі небіжчика кльоцок (*пінда*) з вареного рису – *пінда-дана*. Через 13 днів після кончини влаштовується поминальна учта – *мрітак-бгоджа* або *мрітью-бгоджа*. Упродовж першого року поминки проводяться щомісяця і щомісяця приноситься поминальна пожертва – *шрадга-тарпана*. А потім щороку у сприятливу для пожертвин предкам темну половину місяця ашвін (*пітрі-пакша*) готується жертовна учта – *пітрі-бгоджан*, солодкі кльоцки із вареного з медом рису – *пінда*, фрукти тощо. Запрошуються жрець, родичі й друзі небіжчика, а для його духу-душі виділяють спеціальне місце і кладуть новий одяг для нього. Після завершення обряду частину їжі та одяг віддають жерцеві.

Своє місце в низці поминальних церемоній посідає простий, але важливий обряд принесення в пожертву предкам води – *пітрі-яг'я*, *пітрі-тарпана*. Він полягає в тому, що водою бризкають у во-

гонь або в бік сонця, що сходить. Родичі здійснюють поминальні прощі до деяких певних місць (*пітрі-тіртха*), де жертвоприносини предкам, як вважається, набувають особливої ваги й сили. До таких місць у Північній Індії насамперед відносяться *Будгая* в штаті Біхар і *Праяга* (нині *Аллахабад*).

абг'юдаїка-шраддга "піднесення, вшанування" – ритуал, здійснюваний з нагоди визначних подій у житті людини, як народження чи одруження сина або дочки. А також – жертвоприношення предкам, мета якого – досягти успіху, добробуту й благополуччя, інші назви – *вріддгі-шрадга*, *мангала-шраддга*, *нанді-шраддга*. Предки при цій церемонії називаються *нандімукха*, тобто "радісноликі". Термін складають санскр. *абг'юдаїка+шраддга*, де *шраддга* тотожне давньоукр. *тризна*. *Абг'юдаїка* утворене з санскр. *абгі+даїка*, де *абгі* – префікс із значенням "зусебіч, довкруж, довкола", який в українській мові має форми *обі-об-о* (*обіймати, обігрувати, обговорювати, обстежувати, оберігати, оточувати*), а *даїка* сходить до дієслівної основи *да* "давати, дарувати", досл. *давиця*. Тобто *абг'юдаїка* дослівно означає "обдаровування", "наділення дарами".

аградані – брахман (жрець), який здійснює *шрадгу* – поминальний обряд, один із найважливіших у житті індуса, тотожний давньоукраїнській *тризні*. Термін означає "першоотримувач дарів", його складають санскр. *агра* "перший, передній" і *дана* «дар», від дієслівної основи *да* «давати, дарувати, підносити».

анвахар'я – щомісячний обряд принесення поминальної пожертви душам померлих предків у день нового місяця.

анвахар'я-пачана – вогонь, що запалюється для приготування жертовних страв душам померлих предків. Санскр. *пачана* в терміні споріднене з укр. *печений, печеня, печиво* й *пекти*.

апасав'я – коловий рух проти сонця (проти годинникової стрілки) при поховальних і поминальних обрядах, коли лівий бік увесь час повернутий до об'єкта; протилежний рухові *прадакшіна*. Здійснюваний перед живою людиною, такий рух розглядався як зловорожа магічна дія, спрямована на шкоду їй. Має аналогії в інших індоєвропейських народів: *мертвецьке коло* в південних слов'ян, *tuatal* в ірландців, *withershins* в англійців і шотландців. Маневри колісницею в дусі апасав'ї щодо колісниці ворога як елемент воїнської магії знає давньоіндійський і давньоірландський епос. Як на дослідників, магічний прийом *апасав'я* відбитий і в скіфському переказі про невдалий похід перського царя Дарія проти причорноморських скіфів. Термін

апасав'я пояснюється з санскриту як *лівобічний, південний*, з південною стороною пов'язаний бог смерті Яма – водночас бог-охоронець цієї сторони світу.

вріддгі-шрадга – те саме, що й *абг'юдаїка-шраддга*. Термін складають санскр. *вріддгі+шраддга*, де *шраддга* тотожне давньоукр. *тризна*, а *вріддгі* – "благополуччя, щастя, успіх, розквіт" сходить до дієслівної основи *вардг* "рости, більшати, посилюватися, дужчати". З нею споріднена давньослов'янська дієслівна основа *валд-влад-волод*, від якої утворено низку важливих соціальних термінів та імен: *влада, володар, Володимир, Владислав, Рогволод, Всеволод* та ін.

дакшіна «південний», «правий» – вогонь, присвячений богові Ямі та предкам, один із трьох священних вогнів, що його підтримує в оселі господар для здійснення ритуалу. *Правий* він тому, що коли стати обличчям до схід сонця, то південь, де знаходиться обитель бога смерті Ями, буде по праву руку.

мансаштака «м'ясна восьмиця» – восьмий день темної половини місяця маґх, коли предків слід ушановувати м'ясними кльоцками. *Маґх* – 11-й місяць індійського календаря, відповідає січню-лютому. Термін утворюють санскр. *манса+аштака*, де *манса* тотожне українському *м'ясо*, а *аштака* – «восьмий день; восьмиця», від санскр. *ашта* «вісім».

мрітака-бгоджа «поминальна їжа» – поминальна учта, поминки. Термін складають санскр. *мрітака* (хінді *мрітак*) «померлий», яке сходить до дієслівної основи *мар-мрі* «помирати, вмирати, мерти» і якому тотожне укр. *мрець*, а *бгоджа* – «учта, обід, прийом, бенкет».

пінда «кльоцки» – кульки з вареного рису й борошна, приносяться в пожертву предкам. Цей обряд має назву *пінда-дана* «підношення кльоцок», досл. «кльоцкодання». Цікаво, що в запорозьких козаків засвідчене прізвище *Талапінда*, де *пінда*, схоже, споріднене з санскр. *пінда*. Щодо компонента *Тала* в ньому, то привертає увагу українське прізвища *Талалай*.

пітрімедга «пожертвини предкам» – жертвоприносини предкам, поховальна церемонія. Термін складають санскр. *пітрі+медга*, де *пітрі* – «предки», *медга* – «жертва», якому тотожне укр. *мзда* і яке наявне в термінах *ашвамедга* «жертвоприносини коня» й *пурушамедга* «жертвоприносини людини».

пітрімедга-сутра – трактат, що містить описи поховальних обрядів. Назву складають *пітрімедга+сутра*, де *пітрімедга* – «пожертвини предкам», а *сутра* – прозовий твір, що лаконічно передає суть розглядуваної теми, оскільки текст його первісно заучувався напам'ять.

пітрі-пакша «сторона предків» – темна половина місяця ашвін (вересень-жовтень), коли здійснюються жертвоприносини предкам – *шраддга*, тобто *тризна*, *поминки*. Термін складають санскр. *пітрі+пакша*, де *пітрі* – «предки», *пакша* – «сторона», з яким споріднене укр. *бік*.

Пітріпаті «Владика предків» – ім'я-епітет Ями, бога смерті й володаря світу предків. Термін складають санскр. *пітрі+паті*, де *пітрі* – «предки», *паті* – «господар, владика», якому тотожне укр. *батя*, *батько*, *батечко*.

пітрі-тарпана «втамування (спраги) предків» – обряд вшанування, коли водою із зернами рису чи масличним сім'ям кроплять зображення божеств або предків; здійснюється після полуденного омовіння. Термін утворюють санскр. *пітрі+тарпана*, де *пітрі* – «предки», *тарпана* «вдовільнення, потамування».

пітрі-тіртха «місце прощі (предкам)» – одне з 222 місць прощі в Індії, особливо в місті Гая (штат Біхар), де жертвоприносини предкам вважаються винятково сприятливими. *Пітрі-тіртха* також – місце між великим і вказівним пальцем, яке при жертвоприносинах вважається священним. Термін складають санскр. *пітрі+тіртха*, де *пітрі* – «предки», *тіртха* – місце прощі, святе місце, зазвичай біля річки чи морського узбережжя, де зручно відбувати ритуальні дійства. Дослівно *тіртха* означає «брід, переправа», але дієслівна основа *тар* «переправлятися», від якої утворений термін, має і значення «рятуватися», тобто *тіртха* може означати і «спасіння». Що засвідчують і імена-епітети Вішну та Шіви – *Тіртхакар* «Спаситель». Інше знамените місце прощі – місто Праяґ (нині Аллахабад) має епітет *Тіртхараджа* «Цар тіртх», де *раджа* – «цар».

пітрі-тітхі «день предків» – день повного місяця, вважається найбільш сприятливим для пожертвин предкам. Термін складають санскр. *пітрі+тітхі*, де *пітрі* – «предки», *тітхі* – «число, строк; день лунарного місяця». Синонім – *пітрі-дін*, де *дін* тотожне українському *день*. *Тітхі* – лунарна доба, основна часова одиниця для ритуалів, святкувань, прощ та інших релігійних урочистостей. У лунарному місяці приблизно 30 тітх (4 фази Місяця), лунарна доба не тотожна сонячній, їх початок може випадати на будь-який час сонячної доби. Місяць ділиться на світлу й темну половини, по 15 тітх у кожній. Світла половина (*шукла-пакша* «світлобока») починається з нового місяця, темна (*крішна-пакша* «темнобока») – з повного. У Північній Індії місяць починається і закінчується повним місяцем (укр. *старик*), а в деяких регіонах Південної Індії – молодим (укр. *молодик*, *новик*).

ТЕРМІНИ, ПОВ'ЯЗАНІ З НАРОДЖЕННЯМ І НАВЧАННЯМ ДИТИНИ

І. ТЕРМІНИ, ПОВ'ЯЗАНІ З НАРОДЖЕННЯМ ДИТИНИ

Народження дитини було винятковою і вражаючою подією для давньої людини. Щоб убезпечитися від багатьох небезпек, які при цьому чигали на неї, вона вигадала численні обряди й заборони. Безпорадність матері під час родів і новонародженого потребували особливої турботи, через що й постали дійства, пов'язані з ними. В "Атхарваведі" міститься цілий гімн, поєднання молитви й магії, де проситься забезпечити легкі й безпечні роди. Давні джерела повідомляють про попередню підготовку до цієї події: "За місяць до родів слід здійснити необхідні приготування". Найперше слід було вибрати підхоже приміщення в оселі: "Сприятливого дня, коли сонце перебуває у знаку зодіака, який віщує щастя, приміщення з належної сторони світу, вибране знавцями, буде приміщенням для родів". Трактати радять не довільний і самовільний вибір такого приміщення, а те, яке міститься з південно-західного боку: "Його має звести вправний будівничий на рівному місці. Нехай воно дивиться на схід або північ і виглядає привабливо й міцно". Східну й північну сторони світу індійці вважали щасливими і священними, а західну й південну пов'язаними з лихоліттями і смертю, оскільки на заході заходило сонце, а південь – царство бога смерті Ями, обитель померлих предків. За день-два до родів жінка здійснювала обряд вшанування богів, жерців та корів і під звуки мушлів та інших музичних інструментів входила в приміщення, що добре охоронялося. Водночас належало промовляти ведійські вірші. Майбутню матір супроводжували інші жінки, які мали дітей і відзначалися добрим здоров'ям, щоб ці їхні якості передалися породіллі; вони підбадьорювали її й готували до благополучних родів корисними натираннями й настановами, як себе вести і що краще їсти. Коли наставали роди, породіллю клали на спину й виганяли з приміщення злих духів. Жрець розв'язував усі вузли в домі (поширений у багатьох народів звичай, як і відчинення дверей), що мало сприяти вивільненню плоду з материнського лона. В оселі тримали вогонь, воду, палку, лампу, зброю, жезл та гірчичне сім'я, щоб одігнати злих духів. Перед породіллею ставили також рослину *тур'янті*, бо вважалося, що без цих предметів злі демони зашкодять новонародженому. Якщо роди були благополучними, в приміщенні запалювали багаття, щоб зігріти посудини з водою й окурити дитину й ма-

гір; цей вогонь підтримували кілька днів, під відповідні замовляння у нього кидали рисові зерна й гірчичне сім'я, щоб одігнати недобрі сили. Вогонь, що постійно горів під час родів, вважався нечистим і на десятий день його гасили, після чого користувалися домашнім вогнем, коли мати й дитина вже вважалися очищеними.

анна-прашана "перше годування" – обряд першого годування дитини твердою їжею, переважно рисом, здійснювався на шостому місяці життя, "коли проріжуться зубки". Якщо ж церемонію з якоїсь причини відкладено – то на восьмому, дев'ятому або десятому місяці. При цьому для хлопчика мав бути парний місяць, для дівчаток – непарний. Тексти радять змішувати й давати дитині різну їжу, зокрема, суміш простокваші, меду й масла. Термін складають санскр. *анна+прашана*, де *анна* – "їжа, страва, харч", *прашана* – "годування".

аюш'я – наступний після *медгаджанани* (*див.*) обряд, який має забезпечити дитині довгий вік, де санскр. *аю, аюр, аюш* "вік" наявне в терміні *аюрведа*, досл. "вікознавство", що ним означується традиційна індійська медицина. Батько неголосно промовляв біля пупка або правого вуха дитини: "Агні довговічний через дерева, і цим довгим віком я наділяю тебе. Сома довговічний через трави, і його довговічністю я наділяю тебе. Брахма довговічний через амріту, і цією довговічністю я наділяю тебе. Ріші-мудреці довговічні через обряди, і цією довговічністю я наділяю тебе. Пожертвини довговічні через жертовне багаття, і цією довговічністю я наділяю тебе. Океан довговічний через ріки, і цією довговічністю я наділяю тебе". Таким чином над дитиною оповідали різноманітні історії про довге життя в певності, що чим більше таких порівнянь, тим довше житиме дитина. Крім того батько запрошував п'ятьох жерців, розставляв їх у п'яти місцях за п'ятьма сторонами світу і просив дихати на дитину, щоб вдихнути в неї довше життя. Жрець із північного боку світу казав "дихання спереду", з південного – "дихання ззаду" і так далі, а п'ятий, що дивився вгору, казав – "дихання згори". Якщо п'ятьох жерців не випадало запросити, ритуал здійснював сам батько, ступаючи довкола дитини. *Дихання* і *життя* означуються в санскриті одним словом – *прана*, тому в дитину і вдихали прану, дихання-життя.

бала "сила" – обряд, який здійснює батько над новонародженою дитиною одразу після обряду *аюш'я*, щоб дитина виросла дужою і сміливою. Він звертався до дитини зі словами: "Будь каменем, будь сокирою, будь непозбутнім золотом. Ти справді я сам, називаний сином, отож живи сто осеней". У давньоіндійських текстах часте уяв-

лення, що батько народжується знову як його син, через що навіть постав відомий вислів: "Жінка тому й називається жінкою (дружиною), що в ній він (чоловік) відроджується знову". Після цього вихваляли матір за народження дитини, надії родини, а чоловік на її честь промовляв вірш: "Ти – Іда, дочка Мітри й Варуни, ти – дужа жінка, ти народила дужого сина. Щоб була щаслива дужими дітьми, ти, котра ощасливила нас дужим сином". Потім перерізали пуповину, дитину обмивали й мати давала йому грудь. Батько ставив глек з водою в узголів'ї матері і промовляв: "О води, ви охороняєте все разом із богами; як ви охороняєте все разом із богами, так охороняйте і цю нашу матір-породіллю та її дитину". Вважалося, що вода відганяє злі сили, тому їй і доручали її захист. Біля дверей пологового приміщення чоловік запалював ритуальний вогонь, який підтримувався від родів упродовж десяти днів; у нього щоранку й щовечора чоловік кидав гірчичне сім'я, перемішане з рисовою січкою на одгін недобрих сил. При цьому промовлялася магічна замова, яка мала вберегти дитину від хвороб і недуг, які перераховувалися. Під час церемонії батько висловлював своє головне бажання: "Він не страждає, він не кричить, він не нерушний, він не недужий, коли ми звертаємося і доторкаємося до нього". Після цих церемоній робилися підношення жерцям, роздавалися подарунки й милостиня. Пурани мовлять: "При народженні дитини боги й предки приходять, щоб бути присутніми в оселі двічінародженого (арія), тому цей день святковий і важливий. Цього дня слід дарувати золото, землю, корів, коней, парасолі, кіз, гірлянди, постелі й таке інше". А заслуга від милостині, даної в день народження сина, вважалася вічною.

джатакарма "дійство при народженні" – церемонія здійснювалася до перерізання пуповини, у новітні часи – після. Давні джерела радять: коли батькові скажуть, що народився хлопчик, то нехай він скаже: "Стривайте, не обрізайте пуповину і не прикладайте до груді". Нехай розітре зерна рису і ячменю, як перед цим гілочку ньяґродги. Нехай візьме великим і безіменним пальцями правої руки (цю суміш) і помаже нею язик хлопчика (зі словами): "Розум нехай тобі Мітра й Варуна дарує ...". Ґоді нехай скаже: "Обрізайте пуповину, прикладайте до груді". Після цього нехай уникає дружини десять днів". І далі: "Коли настане третя повня місяця після народження, на третій день після неї рано-вранці батько нехай омиє тіло й голівку (дитини). Після заходу сонця, коли мине вечірня зоря, нехай стане (обличчям до місяця), молитовно склавши руки. Мати ж, стоячи на південь від чоловіка, передає йому хлопчика, вбраного в чисте, обличчям угору,

а голівкою – до півночі. Обійшовши навколо нього іззаду, вона стає тоді на північ (від чоловіка). Потім віддає (дитину) матері обличчям вгору. На цьому обряд завершується. Коли ж настане наступний період світлої половини місяця, у вказаний раніше час батько, набравши в складені докупи долоні води, нехай стане обличчям до місяця і один раз принесе пожертву з належними і словами і двічі мовчки".

На благу звістку про народження сина, батько всіляко виказував свою радість, а тоді йшов до матері дитини – поглянути на немовля, бо побачивши личко сина, "батько звільняється від усіх боргів і досягає безсмертя". Побачивши сина, він здійснював омовіння в одязі, запрошував старших і здійснював церемонії *нандішраддга* й *джатакарма*.

карнаведга "проколювання вух" – церемонія проколювання вух у дитини для носіння сережок. Термін складають санскр. *карна+ведга*, де *карна* – "вухо", *ведга* – "пробивання, пронизування, проколювання", яке сходить до санскритської дієслівної основи *в'ядг-б'ядг* "пробивати, пронизувати, просвердлювати", з якою споріднені рос. *бодать, прободение, бодец* та ін.

кешанта "кінець волоссю" – ритуальна церемонія першої стрижки. Термін складають санскр. *кеша+анта*, де *анта* – "кінець, край", *кеша* – "волосся", споріднене з укр. *коси*.

медгаджанана "пробудження розуму" – частина церемонії *джатакарми*, пов'язаної з народженням дитини. Батько безіменним пальцем і з допомогою якого-небудь золотого предмета давав дитині мед і масло або тільки масло. При цьому шепотів на вухо дитині: "Я даю тобі знання меду, масла, породжене Савітаром щедрим. Довгожитній, бережений богами, живи на цьому світі сто осеней". Або: "Нехай наділить тебе розумом бог Савітар, нехай наділить тебе розумом богиня Сарасваті, нехай наділять тебе розумом лотосокоронні Ашвіни". Мед і масло теж мали сприяти розумовому розвиткові дитини. Медичний трактат Сушрути, наприклад, відзначає такі корисні властивості масла (*ґхі*): воно жирне й солодке, сприяє красі, лікує від істерії, головного болю, епілепсії, лихоманки, надміру жовчі, покращує травлення, пам'ять, розум, сім'я і життя. Церемонія свідчить, що індійці надавали великого значення інтелекту дитини і що саме інтелект годилося їй найперше передати. Під час цієї церемонії дитині давали й таємне ім'я, яке знали тільки батьки і не повідомлялося нікому, бо вважалося, що недоброзичливці можуть скористатися ним і нашкодити дитині. Термін складають санскр. *медга+джанана*, де *джанана* – "зародження, виникнення, постання", *медга* – "мудрість, ро-

зум", від якого утворене й *медгір* "розумний", з яким споріднене укр. *мудрий*.

намакарана "наречення імені" – обряд надання дитині імені. Термін складають санскр. *нама+карана*, де *нама* – "ім'я", споріднене з укр. *наймення*, а *карана* – "називання", досл. "роблення", від дієслівної основи *кар* "робити, чинити, діяти".

нандішраддга "втішальна учта" – церемонія пригощання предків, які йменуються *нандімукха* "радісноликі". До числа предків, як правило, включалися батько, дід і прадід батьків дитини. На відміну від інших жертвоприносин предкам, вона здійснювалася за звичайним (не перевернутим) сценарієм: обхід вогню здійснювався зліва направо, запрошувалася парна кількість жерців тощо. Окрім сезаму та ячменю жертвувалися м'ясні кльоцки разом з простоквашею і плодами ююби. Нандішрадгу здійснювали й при інших родинних урочистостях. Хоча *шраддга* "тризна" вважається несприятливою церемонією, тут вона сприятлива, і призначалася для пригощання предків. Термін складають санскр. *нанді+шраддга*.

нішкрамана "винесення" – обряд першого виносу дитини з пологового приміщення або з оселі на сонячне світло, на четвертий місяць після народження. Термін утворено від санскритської дієслівної основи *нішкрам* "виходити з, виносити з".

праджапатья – обряд, здійснюваний над вагітною жінкою для народження нащадка чоловічої статі. Термін утворено від санскр. *Праджапаті* "Владика живих істот", що ним означується або самостійне божество, або бог-творець світу й живих істот Брахма.

пумсавана "народження хлопчика" – обряд, здійснюваний для того, щоб народився хлопчик, а також обряд зачаття хлопчика. Термін складають санскр. *пум+савана*, де *пум, пумс* "особа чоловічої статі; хлопчик, хлопець", *савана* – "народження".

сімантанаяна "розчісування волосся" – обряд, здійснюваний над вагітною жінкою. Термін складають санскр. *сіманта+наяна*, де *сіманта* "межа, край; пробор", *наяна* – "проведення".

сош'янті-карма – церемонія, здійснювана перед джатакармою задля швидких і благополучних родів, яка мала прискорити благополучні роди з допомогою наступного вірша з "Атхарваведи": "Не прибившися ні до м'яса, ні до жиру, ні до кісткового мозку, нехай вийде пістрявий, слизистий послід на з'їжу псові!" Ось що пишуть про цей обряд ґріх'ясутри – трактати, присвячені домашнім ритуалам-*ґріх'я*: "Тепер про пожертвини для породіллі. Коли має з'явитися дитина, батько, розіклавши (священну траву) довкола багаття, приносить у

пожертву дві ложки топленого масла, одну зі словами: "Та, яка впоперек", (другу зі словами): "Мудрий приніс кінець". "Нехай він народиться чоловіком, на ім'я такий-то" – так нехай дасть таємне ім'я".

чудакарана "пострижини" – обряд першої стрижки дитини. Термін складають санскр. *чуда+карана*, де *чуда* – "жмут-пасмо волосся (рос. *хохолок*)", *карана* – "роблення". Тобто *чудакарана* дослівно означає "роблення-залишення пасма на маківці". Паралельні назви – *чауда, чавда*. Священний пучок волосся на маківці, який залишали після обряду першої стрижки дитини (в українців *пострижини, постриг, обстрижчини*), називався *шікха* "чубчик, пучок, пасмо". Індійці залишали на голові дитини одне чи кілька пасем волосся, залежно від того, скількох божественних мудреців шанували в роді, громаді, стані. Давні джерела, зокрема, зазначають: "Нащадки мудреця Васіштхи носять одне пасмо, посередині голови, нащадки мудреців Атрі й Каш'япи – двоє пасем з кожного боку, нащадки Бгрігу лишаються без пасем (*мундіта* "лисий"), нащадки Ангіраса носять п'ять пасем. Деякі носять одну смужку волосся, інші – чуб". З часом загальнопоширеним у Північній Індії стало одне пасмо, а звичаю нащадків Бгрігу нині дотримуються бенгальці. Певна кількість пасем було племінною особливістю й ознакою роду. Пасмо й священний шнур – неодмінні зовнішні атрибути двічінародженого, тобто арія, до яких відносилися жерці, воїни й селяни, без цих атрибутів відбуття релігійних церемоній вважалося неповним. За вмисне чи невмисне зрізування шікхи передбачалася сувора спокута. Пучок волосся на голові був і ознакою приналежності до одного з трьох вищих станів (жерців, воїнів, селян), так званих *двічінароджених* або *аріїв*. Між пасмом волосся на голові й довголіттям вбачали прямий зв'язок: на тім'ї містилася важлива життєва точка, пошкодження якої могло призвести до смерті. Тому вважалося, що це пасмо волосся має захисну функцію.

У давній Україні перше врочисте постриження дитини відбувалося через рік або й більше після народження; княжат стригли в два-три роки. Звичай стригти дітей перед школою і залишати чубчик досі побутує в українців, він – частина давнього ритуалу, пов'язаного з посвяченням дитини в члени громади і з початком її навчання.

II. ТЕРМІНИ, ПОВ'ЯЗАНІ З НАВЧАННЯМ ДИТИНИ

Індійська релігійно-філософська система розглядає людину в двох вимірах – як творіння природи і як творіння суспільства. Другий вимір і виводить на поняття чотирьох періодів людського життя – так звані *чотири ашрами*. У релігійно-філософському плані *аш-*

рама – відтинок життя, упродовж якого людина виконує певні функції, досягає певних цілей, повертає борги суспільству й богам. Чотири етапи-ашрами це: період навчання – *брахмачар'я*, період життя в шлюбі, родинне життя – *ґріхастха*; період лісового відлюдництва – *ванапрастха*; період життя поза суспільством – *саньяса*. Два останні періоди іноді об'єднуються, і тоді людське життя має три етапи. Подібне членування знали й слов'яни, зокрема, східні, у них теж існувала градація *діти – мужі – старці*. Історичні джерела свідчать, що слов'яни знали й чотириетапний поділ людського життя, які порівнювалися з чотирма порами року й чотирма сторонами світу. Дитинство – весна і схід, юність – літо й південь, зрілість – осінь і захід, старість – зима й північ. Давньоіндійське суспільство мало поділ на чотири стани, такий же поділ на теренах Давньої України знали скіфи у I тис. до н.е. Їхня легенда про 4 магічні дари, що впали з неба (чаша, сокира, плуг і ярмо), легко розшифровується: чаша символізує жрецький стан, сокира – воїнський, плуг – землеробський, ярмо – шудрівський, тобто залежних общинників. Тож і скіфи знали чотиристановий поділ. І якщо судити з того, що всі чотири терміни на означення цих станів відбиті в сучасних українських прізвищах, то виходить, що чотири стани знали й предки сучасних українців.

Індійська традиція вважає навчання, освіту, учнівство – одним із найголовніших елементів життєвого циклу людини. Освіта мусила дати людині позитивне знання – *відья*, прирівнюване до божественного. Освіта мала підготувати індивіда до наступних життєвих етапів, до мінімуму звести прагнення і бажання, які могли б увійти в суперечність з інтересами своєї групи, громади, стану. Освіта мала розвинути якості, які стали б основою її гармонійного життя в певному соціальному середовищі. Початкові освіти передувало посвячення, *упанаяна*, що символізувало друге, духовне народження людини. Видимою ознакою того, що обряд відбуто, був священний шнур, пов'язуваний через ліве плече під праву руку. Цей обряд означав, що індивід став повноправним членом свого стану й суспільства, що він готовий до навчання, яке для дітей із різного стану починалося в різному віці. Найраніше починали вчитися брахманські діти, за ними – кшатрійські, останніми – селянські. Загалом упанаяна для хлопчика-брахмана здійснювалась у 8 років, кшатрія – в 11, вайш'ї – в 12. Вік учня мусив бути таким, щоб розум його був достатньо сприйнятливим і щоб вистачило часу для освіти. Але один і той же вік підходив не для кожної дитини. Тому допускався певний віковий вибір, залежно від здібностей дитини. Для дітей-брахманів він установлювався

найраніший, бо брахмани самі були вчителями і своїх дітей їм не треба було нікуди відсилати. А кшатрії і вайш'ї могли здійснити упанаяну пізніше, бо вони віддавали дітей у науку до брахманів, відривали їх від дому, а це зручніше робити, коли дитина доросліша.

Після упанаяни учень переселявся до вчителя-гуру й до кінця навчання перебував під недремним оком наставника, котрий вважався його другим, духовним батьком. Сам учитель мав ставитися до учня як до рідного сина, навчати його чесно й сумлінно, передаючи без утайки свої знання. Брати за це плати не годилося, хіба що після науки учень підносив учителеві подарунок, який не сприймався як винагорода за навчительську працю. То був тільки вияв поваги і вдячності за отримані знання, які ціни не мають. Зі свого боку, учень мав виказувати вчителеві синівську відданість і слухняність. Якщо при ньому хтось нечемно відгукувався про наставника, йому належало затулити вуха або піти геть. Учня, незалежно від того, з якого він стану, привчали до невибагливого життя. Учень допомагав вчителеві по господарству, пас худобу, навіть збирав милостиню для нього. Учневі не слід було їсти м'яса, меду, вживати жувальний тютюн. Він мусив вставати до схід сонця, молитися, здійснювати належні ритуали, не спати вдень, скромно вдягатися, ходити босоніж, не танцювати, не слухати музики, не намащуватися запашними олійками, не ховатися від сонця під парасолькою. Мав бути правдивим, уміти стримувати емоції і приборкувати почуття.

Традиційна брахманська освіта передбачала насамперед вивчення вед. За ними йшли дисципліни, необхідні для вивчення і правильного розуміння вед: фонетика, граматика, етимологія, віршування, астрологія й правила пожертвин. Традиційна освіта включала 14 наук-відья та 62 або 64 мистецтва й ремесла. Серед наук були історія й священні перекази, демонологія, медицина-аюрведа, наука диспуту тощо. Учень вивчав і основний фах свого стану: кшатрії – військову справу, політику й управління державою, вайш'ї – агрономію, торгівлю, ремесла, брахмани – обряди й ритуали, жертвоприносини й науку викладання.

Із плином часу в цій схемі освіти сталася суттєва зміна – перед упанаяною став здійснюватися обряд, який знаменував початок вивчення абетки. Цей обряд називався *відьярамбга* "початок науки" (санскр. *відья* й укр. *відання, знання, наука* – тотожні). Цю зміну викликало те, що доти існувала усна освіта, священні веди й перекази існували в усному вигляді, тому усно вони й передавалися з покоління в покоління. Але згодом санскрит перестав бути загально-

доступним, веди обростали численними коментарями, виникали нові галузі знань – граматика, фонетика, етимологія, астрологія. Тобто різноманітної літератури стало надто багато, аби її запам'ятати. І тоді з'явилося письмо й фіксовані тексти. Виникла потреба і в попередньому знанні абетки й письма. Тож упанаяна перестала означати початок навчання, її заступив новий обряд – *відьярамбга*. Її почали здійснювати разом з обрядом пострижин, коли дитині було від чотирьох до семи років.

Ритуал відьярамбга полягав у тому, що дитину купали, намащували, чепурили, надягали прикраси. Здійснювали поклоніння різним божествам, насамперед Сарасваті й Ґанеші, пов'язаних із знаннями й мудрістю. Вчитель здійснював обряд, присвячений початкові вивчення абетки, стоячи обличчям на схід, тоді як дитина сиділа обличчям на захід. Обряд передбачав написання й прочитання окремих слів чи фраз, як правило, звернення до божеств. На тацю насипали рис і по ньому спеціальною для цієї нагоди паличкою писали, скажімо, "Уклін Сарасваті" чи "Слава Ґанеші". Учень кланявся вчителеві, і той просив дитину прочитати написане. Після цього дитина дарувала вчителеві одяг, прикраси й тричі обходила довкола зображень божеств. Батьки обдаровували жерців за участь у ритуалі, а ті благословляли дитину. Жінки, в яких живі діти й чоловіки, легенько погойдували запалені світильники. Церемонія завершувалася врочистим поверненням статуеток богів на звичне місце – домашній вівтарик. Після завершення навчання, яке тривало 12 або більше років, учень повертався додому, здійснював омовіння й відповідний обряд, що символізував завершення учнівства й перехід до наступного життєвого відтинку. Завершивши учнівство й здійснивши обряд повернення додому, юнак мусив якомога швидше одружитися. А сімейне життя – найважливіше у другому відтинку життя людини.

антевасін "який живе поряд" – означення учня, який живе в оселі свого навчителя-ґуру і вивчає під його керівництвом веди. Термін складають санскр. *анте+васін*, де *васін* – "який живе, жилець", *анте* – "сусід; сусідній".

брахмачарін – учень, який вивчає веди під керівництвом учителя-ґуру і дотримується належних обітниць, перший щабель життя брахмана, полягає саме в отриманні релігійної освіти. Термін складають санскр. *брахма+чарін*, де *чарін* "який слідує, йде", а *брахма* "священне знання".

ведарамбга "початок вед" – церемонія, яка здійснюється перед

початком вивчення вед. Термін складають санскр. *веда+арамбга*, де *веда* "веди", *арамбга* – "початок, починання".

відьярамбга "початок науки" – церемонія, присвячена початкові навчання, передбачає вивчення алфавіту. Термін складають санскр. *відья+арамбга*, де *арамбга* – "початок, починання", *відья* "знання, наука", споріднене з *веди* й укр. *відати, відання, відомий* тощо.

відьяснатака "випускник" – учень, який пройшов повний курс навчання у навчителя-ґуру, але при цьому ще не завершив усіх обітниць учнівства. Термін складають санскр. *відья+снатака*, де *відья* – "знання, наука", *снатака*, досл. "омитий" – означення учня, що відбув обряд омовіння, який завершує період учнівства.

вратаснатака "завершитель обітниці" – учень, який закінчив період учнівства, здійснив всі обітниці цього періоду, але не пройшов повного курсу навчання. Термін складають санскр. *врата+снатака*, де *врата* – "обітниця, клятва", *снатака* – означення учня, що завершує період учнівства.

найштхіка "відданий" – учень, який все життя живе в оселі свого навчителя-ґуру й прислуговує спершу йому, а потім його синові. Термін утворений від санскр. *ніштха* "відданий, відмітний, особливий".

самавартана "вертання" – обряд повернення учня з оселі навчителя-ґуру додому після періоду учнівства. Термін сходить до санскритської дієслівної основи *сама+варт*, де *сама* – префікс, якому значеннєво тотожне укр. *по* в слові *повернення*, а дієслівна основа *варт* "вертіти, крутити, обертати" тотожне українському *верт* у словах *вертіти, вертати, повертати, поворот, коловорот* тощо.

упанаяна "підведення" – обряд приведення учня до навчителя-ґуру, ритуал посвячення в учні. Термін сходить до дієслівної основи *упа-ні* "підводити", бо батько приводив хлопчика в оселю його майбутнього навчителя – ґуру.

ПЕРЕЛІК РОЗГЛЯНУТИХ ГАСЕЛ

АБАСТАНИ
АБГАЯ-МУДРА
АБГАЯПРАДА
АБГІВАРА
АБГІДЖІТ
АБГІДЖНЯНА-ШАКУНТАЛА
АБГІМА
АБГІМАНІ
АБГІНАТХА
АБГІРАМА
АБГІРИ
АБГІСАРИ
АБГІСТУТ
АБГІЧАРА
АБГІШЕКА
АБГІШЕКА-МУДРА
АБГІШУМАТ
АБГРАҐАНҐА
АБГРОТХА
АБГУ
АБДГІШАЯНА
АБДЖА
АБДЖАЙОНІ
АБДЖІНІПАТІ
АБ-ДУРҐА
АВАЛОКІТЕШВАРА
АВАРҐТА
АВАСТХА-ЧАТУШ'Я
АВАТАРА
АВЕСТА
АҐАСТЬЯ
АҐІДЖІТ
АҐІШВАРА
АҐНАЇ
АҐНЕЯ
АҐНІ
АҐНІ
АҐНІБГАТТА
АҐНІВЕША
АҐНІДҐА
АҐНІДЖА
АҐНІДЖВАЛА
АҐНІДЖІХВА
АҐНІДУРҐА
АҐНІ-КУККУТА
АҐНІКУЛА
АҐНІЛОКА
АҐНІ-МАНТХАНА
АҐНІМІТРА
АҐНІПАРІКША
АҐНІПРАВЕША
АҐНІ-ПРАДАКШІНА
АҐНІ-ПУРАНА
АҐНІХОТРА
АҐНІЧАЯНА
АҐНІШОМА
АҐНІШТОМА
АҐРАХАЯНА
АҐРАШАНА
АҐХАҐХНА
АҐХА-МАРШАНА
АДБГУТА-РАМАЯНА
АДБГУТА-САҐАРА
АДВАЙТА
АДГАРМА
АДГВАР'Ю
АДГІМАСА
АДГІРАТХА
АДЕВАЯ
АДЖА
АДЖАҐАВА
АДЖА-ЕКАПАДА
АДЖАЙ
АДЖАТАШАТРУ
АДЖАШІРІНҐІ
АДЖАЯПАЛА
АДЖАЯРАДЖА
АДЖІНА
АДІ-БРАХМО-САМАДЖ
АДІВАРАХА
АДІҐАДАДҐАРА
АДІДЕВА
АДІКАВІ
АДІНАТХА
АДІ-ПУРУША
АДІТІ
АДІТЬЇ
АДІТЬЯ
АДІТЬЯКЕШАВА
АДІШЕША
АДІШУРА
АЙЛАВІЛА
АЙНДРА
АЙОҐАВА
АЙОДҐ'Я
АЙРАВАТА
АЙЯНАР
АКАЛА-БОДҐАНА
АКАЛІ
АКРУРА
АКУЛІ
АКША
АКШАМАЛА
АКШАУХІНІ
АКШАЯ-НАВАМІ
АКШАЯ-ТРІТІЯ
АЛАКШМІ
АЛАЮДҐА
АЛІДҐА
АЛЛАХАБАД
АЛЬ-БІРУНІ
АЛЬПОНА
АМАВАСЬЯ
АМАЛА
АМАЛЬДАР
АМАРАВАТІ
АМАРАКОША
АМАРАНАТХА
АМАРАПРАБҐУ
АМАРАСІНХА
АМАРДАС
АМБА
АМБАЛА
АМБАРІША
АМБАШТХИ
АМБІКА
АМБУВАЧІ
АММА
АМОЛА
АМРІТА
АМРІТА
АМРІТА
АМРІТАДРАВА
АМРІТАМАЛІНІ
АМРІТА-МАНТХАНА
АМРІТАХАРАНА
АМРІТСАР
АМІШАВАТАРА
АНАДІ-МАДҐ'Я-ПАР'ЯНТІ
АНАКА-ДУНДУБҐІ
АНАНҐА
АНАНҐАПАЛА
АНАНҐА-РАНҐА
АНАНДА-ТАНДАВА
АНАНТА
АНАНТА-ЧАТУРДАШІ
АНАНТАШАЯН
АНАРТА
АНҐА
АНҐИ
АНҐАВІДЖА
АНҐІРА
АНҐІРАСИ
АНҐУЛА
АНДАДЖА
АНДАДЖЕШВАРА
АНДҐАКА
АНДҐАКА-ВРІШНІНАТХА
АНДЖАЛІ
АНІВАРТІН
АНІКІНІ
АНІМІША
АНІТЬЯ
АННАЛАКШМІ

АННАПУРНА
АНТАКА
АНТЬЯВАСАЇН
АНУ
АНУВРАТА
АНУЛОМА
АНУМАРАНА
АНУМАТІ
АНУПА
АНУРАДГАПУР
АНУХАРША
АНЧІТА-ХАСТА-МУДРА
АПА
АПАВА
АПАҐА
АПАҐЕЯ
АПАМ-НАПАТ
АПАМПАТІ
АПАРАДЖІТА
АПАРАНҐА
АПІДА
АПСАРИ
АРАНЬЯНІ
АРАТІ
АРАТТА
АРДЖУН
АРДЖУНАПАЛА
АРІДЖІТ
АРТА
АРШАБГА
АР'Я
АСАНДІ
АТІТХІҐВА
АЧАЛЕШІВАРА
АЧ'ЮТА
АЧ'ЮТАҐРАДЖА
АЧ'ЮТАНУДЖА
АШВА
АШВАҐРІВА
АШВАМЕДҐА
АШМАНВАТІ
АШТА
АШТАБГУДЖА
АШТАВАКРА
АШТА-ҐРАХІ-ЙОҐА
АШТАДГАРА
АШТАДІКПАЛА
АШТАКА
АШТАКАПАЛА
АШТАКАРНА
АШТАКОНА
АШТАКШАРІ-МАНТРА
АШТАМАНҐАЛА
АШТА-МАТАРАС
АШТАМУРТІ
АШТАНҐА
АШТАНҐА-ЙОҐА
АШТА-ПАША
АШТА-ПРАДГАН
АШТА-РАСА
АШТАРАТХА
АШТА-СІДДГІ
АШТА-ШІЛА
АШТАШРАВАН
АШТАШРАВАС
БАБГРУ
БАБГРУВАХАНА
БАҐАЛА
БАҐАЛАМУКХІ
БАҐЛАЙ
БАГУМУЛАКА
БАГУМУРДГАН
БАГУРАТХА
БАГУШРАВАС
БАКА
БАКАВАТА
БАКАВАТІ
БАКАДЖІТА
БАКАНАКХА
БАКАРАДЖА
БАКАСАХАВАСІН
БАКЕРУКА
БАКОТА
БАКУЛА
БАКУЛАМАЛА
БАКУЛІТА
БАЛА
БАЛАБГАДРА
БАЛАБГРІТ
БАЛАВІРА
БАЛАҐОПАЛА
БАЛАДА
БАЛАДГАРА
БАЛАДЕВА
БАЛАНУДЖА
БАЛАПАТІ
БАЛІН
БАНАВІРА
БАНКІМЧАНДРА
БАНСІДГАРА
БАРАХІ
БАРАХМАЛА
БАРСАЙТ
БГАҐА
БГАҐАВАТА
БГАҐАВАТІ
БГАҐАРАТХА
БГАҐІРАТХІ
БГАҐЯЛАКШМІ
БГАДРА
БГАДРАБАЛАНА
БГАДРАВАТІ
БГАДРАВІНДА
БГАДРАДЕХА
БГАДРАНІДГІ
БГАДРАШВА
БГАЙРАВА
БГАРАТЕНДУ
БГАТА
БГАТТАРІКА
БГІМА
БГІМАРІКА
БГІМАРАТХА
БГІШМА
БГІШМАКА
БГОДЖА
БГОДЖАЋАТА
БГОДЖА-РАДЖАНЬЯ
ВАРДГАНА
БГОДЖІ
БГРІГУ
БГУДГАРА
БГУДЖАҐАРІ
БГУДЖАҐАРАДЖА
БГУКАШ'ЯПА
БГУМІДЖА
БГУРІ
БГУРІКІРТІ
БІУРІШРАВАС
БГУТАНАТХ
БГУТАПАТІ
БІДЖА-МАНТРА
БІДЖАНАТХА
БРАХМАВАРТА
БРАХМАДАНДА
БРАХМАНИ
БРАХМАПІТРІ
БРАХМАПУТРА
БРІДЖАБГУШАНА
БРІХАДРАТХА
БУДГАВАСАРА
ВАДЖАПЕЯ
ВАДЖРА
ВАДЖРАВІРА
ВАДЖРАДАКШІНА
ВАДЖРАКАРШАНА
ВАДЖРІН
ВАЙРІВІРА
ВАЙШ'Ї
ВАНДАНА
ВАНДАНА-МАЛА
ВАНДІН
ВАНДІНІКА-
ВАНДІТА-ВАНДЬЯ
ВАРАНАВАТА
ВАРАНАСІ
ВАРАХА
ВАРАХАМІХІРА
ВАРІША
ВАРІШАПРІЯ
ВАРНИ
ВАРУНА
ВАРУНАМІТРА
ВАРША
ВАРШАПІРІ
ВАРШАМАДА
ВАРШАНДГАРА
ВАРШІКІ
ВАРШНЕЯ
ВАСІШТХА
ВАСУДГАРІНІ

ВЕДИ
ВЕДІ
ВЕНА
ВІДАНДА
ВІДАРБГА
ВІДАРБГИ
ВІНАЯКИ
ВІРАРАТХА
ВІШВАМІТРА
ВІШВАПАЛАК
ВІШВАШРАВАС
ВІШНУПУР
ВІШНУРАТХА
ВІШНУШАКТІ
ВРАТЬЯ
ВРІКА
ВРІКАДЕВА
ВРІКАДІПТІ
ВРІКАКАРМАН
ВРІКАСТХАЛА
ВРІКАСЬЯ
ВРІКАТІ
ВРІКОДАРА
ВРІША
ВРІШАБГА
ВРІШАБГАҐАТІ
ВРІШАБГАДҐВА-
ДЖА
ВРІШАБГАДРІ
ВРІШАБГАКЕТУ
ВРІШАБГАНКА
ВРІШАБГАНУ
ВРІШАБГАСА
ВРІШАБГАСВАМІН
ВРІШАБГЕКШАНА
ВРІШАВАХАНА
ВРІШАҐА
ВРІШАҐІР
ВРІШАДАРБГА
ВРІШАДАРБГІ
ВРІШАДҐАРА
ВРІШАДҐВАДЖА
ВРІШАДЕВА
ВРІШАКА
ВРІШАКАНІ
ВРІШАКЕТУ
ВРІШАЛАКША
ВРІШАМІТРА
ВРІШАН
ВРІШАНА
ВРІШАНАШВА
ВРІШАНҐАН
ВРІШАНКА
ВРІШАНДА
ВРІШАНТАКА
ВРІШАПАРВА
ВРІШАПАТІ
ВРІШАСЕНА
ВРІШАСКАНДҐА
ВРІШАТМАДЖА
ВРІШІН
ВРІШНІ
ВРІШНІВАРЕНЬЯ
ВРІШНІҐАРБГА
ВРІШНІДЖІВА
ВРІШНІКУЛОДВАХА
ВРІШНІНАНДАНА
ВРІШНІНАТІ
ВРІШНІНРАВАРА
ВРІШНІНУНҐАВА
ВРІШНІСАҐТАМА
ВРІШНІСІМХА
ВРІШНІШАРДУЛА
ВРІШНІШРЕШТХА
ВРІШНЬЯНДҐАКА-
ПАТІ
ВРІШНЬЯНДҐАКОТ-
ТАМА
ВРІШТІМАТ
ҐАВЕНДРА
ҐАДАДҐАРА
ҐАДЖАЛАКШМІ
ҐАДІН
ҐАРБҐАҐРІХА
ҐАРУДАДҐВАДЖА
ҐАУРАНҐА
ҐІРІДҐАРА
ҐОВАРДҐАНА
ҐОВІР'Я
ҐОВРІША
ҐОВРІШАБҐАДҐВА-
ДЖА
ҐОВРІШАНКА
ҐОВРІШОТТАМАВА-
ХАНА
ҐОДА
ҐОДАВАРІ
ҐОДАНА
ҐОДҐАРІН
ҐОКУЛА
ҐОКШІРА
ҐОЛОКА
ҐОМІН
ҐОМУКХА
ҐОПА
ҐОПА
ҐОПАКА
ҐОПАЛА
ҐОПАЛАКА
ҐОПАНАНДАНА
ҐОПАТІ
ҐОПАШТАМІ
ҐОПІКРІШНА
ҐОПІНАТХА
ҐОПТА
ҐОРАТХАҐІРІ
ҐОСВАМІ
ҐОСВАМІН
ҐОТРА
ҐОТРАБҐІД
ҐОШАКА
ҐОШАЛА
ҐОШТОМА
ҐОШТХА
ҐОЯНА
ҐРАВАСТУТ
ҐРАМА
ҐРАМІКА
ҐРАХА
ҐРІХАДІПТІ
ҐУДЖАРРАШТРА
ҐХАНАШ'ЯМА
ҐХАТІ-ЧАКРА
ДАДҐІДЖА
ДАДҐІНАДІ
ДАЛБҐ'Я
ДАНАВА
ДАНАВІРА
ДАНАСТУТІ
ДАНАШУРА
ДАНДА
ДАНДАБАХУ
ДАНДАВІРА
ДАНДАҐАУРІ
ДАНДАДҐАРА
ДАНДАКА
ДАНДАМУКХА
ДАНДАНАЯКА
ДАНДАНІТІ
ДАНДАПАНІ
ДАНДАСЕНА
ДАНДІН
ДАНУ
ДАРБГА
ДАРБГІН
ДАРШАНА
ДАТТАТРЕЯ
ДАШАҐВА
ДАШАРАТХА
ДАШАРУНА
ДАШАРХА
ДАШАРХАВІРА
ДАЯВІРА
ДВАРАКА
ДВАРАКАНАТХА
ДВІДЖАВАХАНА
ДҐАНАЛАКШМІ
ДҐАНІШТХА
ДҐАРАНІСУТА
ДҐАРАПАТІ
ДҐАРМА
ДҐАРМАВІРА
ДҐАРМАДАТТА
ДҐАРМАҐІРІ
ДҐАРМАҐОПА
ДҐАРМАДРАВІ
ДҐАРМАВАРДҐАНА
ДҐАРМАВАРМАН
ДҐАРМАВАХАНА
ДҐАРМАЮНІ
ДҐАРМАКІРТІ
ДҐАРМАНАБҐА
ДҐАРМАНҐА
ДҐАРМАРАТХА

ДГАРМАСІНДГУ
ДГАРМАШАСТРИ
ДГАРМАШРАВАС
ДГАРМАЯШАС
ДГІР
ДГРУВА
ДЕВА
ДЕВАБГРАТА
ДЕВАВРАТА
ДЕВАДАТТА
ДЕВАКІСУНУ
ДЕВАМІТРА
ДЕВАНАДІ
ДЕВАПАЛІТА
ДЕВАПУДЖІТА
ДЕВАРАКШІТА
ДЕВАРАТХА
ДЕВАТІДЕВА
ДЕВАШРАВАС
ДЕВАЯНІ
ДЕВІШІ
ДЖАҐАНМАТА
ДЖАҐАННАТХА
ДЖАҐАТПАТІ
ДЖАЄШВАРА
ДЖАЛАДГАМА
ДЖАЛАДЖА
ДЖАНАДЕВА
ДЖАНАКА
ДЖАНАКІНАТХА
ДЖАНМАВІРА
ДЖАНМАДГІПА
ДЖАНМАКІЛА
ДЖАНМАШТАМІ
ДЖАРАДГАВА
ДЖАЯ
ДЖАЯВІРА
ДЖАЯГОПАЛА
ДЖАЯДАТТА
ДЖАЯДГВАДЖА
ДЖАЯДЕВА
ДЖАЯДРАТХА
ДЖАЯДУРГА
ДЖАЯЛАКШМІ
ДЖАЯЛАЛІТА
ДЖАЯПАЛА
ДЖАЯПІДА
ДЖАЯРАМА
ДЖЕЛАМ
ДЖІТАМІТРА
ДІВАРАТХА
ДІВІРАТХА
ДІПАК
ДІПТАН
ДРАВІДА
ДРАУПАДІ
ДРІДГАРАТХА
ДРІШАДВАТІ
ДРУПАДА
ДУРҐАДЕВІ
ЕКА
ЕКАВІРА
ЕКАДАНТА
ЕКАДАШІ
ЕКАКУНДАЛА
ЕКАКША
ЕКАЧАКРА
ЕКАШРІНҐА
ЗАМІН
ІГОР-ІАТХА
ІЛА
ІНДЕШВАРА
ІНДІРА
ІНДОАРІКА
ІНДРАНУДЖА
ІНДРАЧАПА
ІНДУ
ІНДУБГА
ІНДУБГАВА
ІНДУБГРІТ
ІНДУБГУШАНА
ІНДУВАДАНА
ІНДУПРІ
ІНДУДЖА (П.)
ІНДУДЖА (Р.)
ІНДУДЖАНАКА
ІНДУКАКША
ІНДУКАЛА
ІНДУКАЛАША
ІНДУКАЛІКА
ІНДУКАМАЛА
ІНДУКАНТА
ІНДУКАРА
ІНДУКАРМАН
ІНДУКАРМУКА
ІНДУКЕТУ
ІНДУКІРІТА
ІНДУКУТА
ІНДУКІШАЯ
ІНДУЛЄКХА
ІНДУМАНІ
ІНДУМАТ
ІНДУМАТІ
ІНДУМАУЛІ
ІНДУМІТРА
ІНДУМУКХІ
ІНДУНАНДАНА
ІНДУПАЛА
ІНДУПРАЬҐА
ІНДУПУТРА
ІНДУРАТНА
ІНДУШЕКХАРА
КА
КАВІ
КАЛА
КАЛАКУНДЖА
КАЛАНТАКА
КАЛЄНДУ
КАЛІ
КАЛІДАСА
КАМАВІР'Я
КАМАДЕВА
КАМАЛА
КАМАЛАДЕВА
КАМАСУ
КАМАЮШІ
КАНВАЛА
КАНВАЛАДЖІТА
КАНҐРА
КАНДАРПАМАТРІ
КАНКА
КАНСАКЕШІНІ-
СУДАНА
КАНТІ
КАНЬЯКУМАРІ
КАНІВРІША
КАРМАВІРА
КАРНА
КАРНАДЖІІ
КАРНАПУДЖА
КАРНАРІ
КАРНАСУ
КАРНАШРАВАС
КАРТАР
КАУМОДАКІ
КАУРАВА
КАУСТУБГА
КАУШАЛА
КАШ'ЯПА
КІЧАК
КОШАЛА
КІРТАН
КІРТІДА
КІРТІМАН
КІРТІРАТХА
КІШОРІЛАЛА
КОТА
КРІВІ
КРІШНА
КРІШНАҐУПТА
КРІШНАНАДІ
КРІШНА-ПАКША
КРІШНАПУР
КРІШНАСАРАТХІ
КРІШНАЧАНДРА
КУВІРА
КУДЖА
КУДЖАПА
КУКІЛА
КУЛАВІРА
КУЛАДГАРА
КУЛАДЕВІ
КУЛАМБА
КУЛАПАНА
КУЛАПАТІ
КУЛАШЕКХАРА
КУЛЕШВАРА
КУЛЬЯ
КУМУДА
КУНДА
КУНДЖАКІШОР
КУНДІН
КУНТІ
КУНТІБГОДЖА

КУПАЛА
КУПАТІ
КУПУТРА
КУРМА
КУРМА-ЧАКРА
КУРУ
КУРУВІРА
КУРУКШЕТРА
КУРУСТХАНА
КУШАДҐВАДЖА
КУШАСТХАЛА
КУШАСТХАЛІ
КУШТХА
КХАҐАСАНА
КХАҐЕНДРА
КШАТРА
КШАТРАДҐАРМАН
КШАТРАДЕВА
КШАТРІЇ
КШАЯДВІРА
КШІРАВАТІ
КШІРАДЖА
КШІРАСАҐАРА
КШІТАДІТІ
КШІТІБГУ
ЛАВАНА
ЛАҐУДА
ЛАКШМАН
ЛАКШМІ
ЛАКШМІНАРАЯНА
ЛАКШМІЧАНДРА
ЛАЛІТАКІШОР
ЛАНҐАЛІН
ЛАНҐАЛІША
ЛАХОР
ЛІЛАВАҐАРА
ЛОКА
ЛОКАМАТРІ
ЛОКАПАЛА
ЛОХІТА
ЛОХІТАҐРІВА
ЛОХІТАНА
ЛОХІТАШВА
МАДАНАҐОПАЛА
МАДІАВА
МАДГАВАПРІЯ
МАДГУВАТА
МАДГУМАКХІ
МАДГУНАДІ
МАДГУПАТІ
МАДГУРАНАТХА
МАЙТХІЛІ
МАЛ
МАЛЛАПРІЯ
МАНДЖУКЕШІН
МАНДЖУЛА
МАНДЖУШРІ
МАНІМАЛА
МАНУШ
МАРУТИ
МАТРІ
МАТРІВІШНУ
МАТРІДЕВІ
МАТСЬЯВАТАРА
МАТХУРАНАТХА
МАУЛІН
МАХАБАЛА
МАХАБАЛЕШВАРА
МАХАБАЛІН
МАХАБҐАЙРАВА
МАХАБҐАРАТА
МАХАБҐІМА
МАХАБІДЖА
МАХАБҐІШМА
МАХАВАРАХА
МАХАВАЮ
МАХАВІДЬЯ
МАХАВІРА
МАХАВРАТА
МАХАВРІША
МАХАҐАНАПАТІ
МАХАҐАУРІ
МАХАҐІРІ
МАХАҐІТА
МАХАҐІРІВА
МАХАДҐВАНІ
МАХАДЕВА
МАХАДЕВІ
МАХАДЖАЯ
МАХАДЖВАЛА
МАХАДЖНЯНІН
МАХАКАЛІ
МАХАКЕША
МАХАКУЛІНА
МАХАКША
МАХАМАТРІ
МАХАНАДІ
МАХАПАДА
МАХАРАДЖА
МАХАРАТХА
МАХАРАШТРА
МАХАСАТЬЯ
МАХАТУШІТА
МАХАХАСТА
МАХАШАКТІ
МАХАШВЕТА
МАХЕНДРА
МАХЕША
МАХЕШІ
МАХІНДРА
МАХІПА
МАХІПУТРІ
МАХІРАТХА
МАХІСУТІ
МАХОРАҐА
МАЮРАРАТХА
МАЯ
МЕҐХА
МЕҐХАБҐУТІ
МЕҐХАВАХАНА
МЕҐХАВАҐНІ
МЕҐХАДВАРА
МЕҐХАДУТА
МЕҐХАРАВА
МЕҐХАРАДЖА
МЕҐХАРАТХА
МЕҐХАЯНТІ
МЕШЕК
МІНА
МІНАРАТХА
МІТРА
МІТРАВІНДА
МІТРАДАТТА
МІТРАШРАВАС
МОЛІНА
МРІҐАНКАМАУЛІ
МРІҐАРАТХА
МУКУТА
МУЛА
МУЛАБҐАДРА
МУЛАКА
МУЛАРАДЖА
МУЛАСТХАНА
МУЛАСТХАНА
МУЛЬЯВАТІ
МУНІ
МУНІВРІША
МУРАЛІДҐАРА
МУРДҐАН
МУРУНДИ
МУСАЛІН
МУШАКАРАТХА
НАБҐА
НАБҐАҐА
НАБҐАКЕТАНА
НАБҐАПАНТХА
НАБҐАПРАНА
НАБҐАСА
НАБҐАСАД
НАБҐАСАДІПА
НАБҐАСАРІТ
НАБҐАСІНДГУ
НАБҐАСТХАЛА
НАБҐАСЬЯ
НАБҐАЧАКШУС
НАБҐАЧАМАША
НАБҐОЙОНІ
НАВАҐВА
НАВАКА
НАВАРАТХА
НАВАШАКТІ
НАҐАВАМША
НАҐАНАДІ
НАҐАНТАКА
НАДІДҐАРА
НАДІДЖА
НАКХАДАРАНА
НАМАН
НАНДАЛАЛА
НАНДАРАНІ
НАРА
НАРАВІРА
НАРАНАРАЯНА
НАРАПАТІ

НАТАВАРА
НАТХАН
НЕШТАР
НІЛАВАСТРА
НІЛАКАНТХА
НІЛАЧХАДА
ОҐХАРАТХА
ОДРА
ОТ-ПРОТ
ОУМ
ОШАДҐІПАТІ
ПАДАҐОПТАР
ПАДМА
ПАДМАВАРІНА
ПАДМАВАТІ
ПАДМАРАТХА
ПАДМАСНУША
ПАКТАР
ПАКШАРАДЖА
ПАЛА
ПАЛАКА
ПАЛІН
ПАЛІТА
ПАНДАВАБҐІЛА
ПАНКТІРАТХА
ПАНІКАР
ПАННАҐАШАНА
ПАНЧА
ПАНЧАБАНА
ПАНЧАВІРА
ПАНЧАДЕВА
ПАНЧАЛА
ПАНЧАМУЛА
ПАНЧАНАНА
ПАПУ
ПАРАМАРА
ПАРВАН
ПАРДЖАНЬЯ
ПАРТХА
ПАРТХАСАРАТХІ
ПАРТХІВІ
ПАР'ЯШРАВАС
ПАТАҐАПАТІ
ПАТАР
ПАТҐРАПАТІ
ПАУРАВА
ПАШУПА
ПАЮ
ПАЯСПАТІ
ПЕНДЖАБ
ПІНАКА
ПІНДА
ПІТАМБАРА
ПОТРІРАТХА
ПРАБАЛА
ПРАБҐАПАЛА
ПРАВАРА
ПРАВІРА
ПРАДАКШІНА
ПРАДЖАПАЛА
ПРАДЖАПАТІ
ПРАМАТХАДҐІПА
ПРАПАЛАК
ПРАПАЛІН
ПРАПІТАМАХА
ПРАСТАВА
ПРАТІЛОМА
ПРАТХІТА
ПРАХАСТА
ПРАШРАВАС
ПРІТХАПАТІ
ПРІТХВІПАЛА
ПРІТХІВІ
ПРІТХУ
ПРІТХУВІРА
ПРІТХУЛА
ПРІТХУШРАВАС
ПРІШАДАШІВА
ПРІШНІҐУ
ПРІШНІДҐАРА
ПРІШНІДЕВІ
ПРІЯМАДҐУ
ПРІЯШРАВАС
ПУДЖА
ПУЛОМА
ПУНЬЯШЛОКА
ПУРВАПАЛІН
ПУРНАМАСЬЯ
ПУРНАМРІТА
ПУРОДҐАТА
ПУРОРАТХА
ПУРОСАД
ПУРОХІТА
ПУРПАТІ
ПУРУМІТРА
ПУРУШАПАТІ
ПУТРА
ПУШАН
ПУШТІВАРА
РАВІ
РАВІРАТХА
РАҐХАВА
РАҐХУВІРА
РАДҐА
РАДҐАКРІШНА
РАДЖАПУТРА
РАДЖВАР
РАЙВАТА
РАДЖІВА
РАКТАПАКША
РАМАВАТАРА
РАМАҐОПАЛА
РАМАНУДЖА
РАМАШАНКАРА
РАНАВІРА
РАНАЧХОДА
РАНДЖІТ
РАСАЯНА
РАШТРАБҐРІТ
РАШТРАВАРДҐАНА
РАШТРАДЕВІ
РАШТРАПАЛА
РАШТРАПАТІ
РАХУБҐЕДІН
РЕВА
РЕВАТІ
РІДДҐІ
РІТАДҐАМА
РІТВІДЖ
РІТУ
РІТУПАЛАК
РІШАБҐА
РІШАБІАДЕВА
РОХІНІ
РУКМАРАТХА
РУКМІДАРІНА
РУКМІНІША
САВІРА
САҐАРА
САҐАРАСУТА
САДАВІРА
САКАМЕДҐА
САМАНТА-
ПАНЧАКА
САМАРА
САМАРАВІРА
САМАРАДЖІТ
САМАРАМУРДҐАН
САМАРАСІНХА
САМАРЧАКА
САМБА
САМВАРАНА
САНКАРІШАНА
САПІНДА
САПТА
САПТАҐОДАВАРІ
САПТАҐУ
САПТАДЖІТ
САПТАМАТРІКА
САПТАПУРІ
САПТАРШІ
САПТАРАВА
САПТАСАРАСВАТА
САПТАСІНДҐАВА
САПТАШІВА
САРАСВАТІ
САРІКА
САТЬЯРАТХА
САУВІРА
САУВІРАДЖА
САУВІРАРАДЖА
САУВІРІ
САУМАКА
САХАСРАКША
САХАСРАМУРДҐАН
СВАРҐА
СВАРҐАДҐАРА
СВАРҐАЛАКШМІ
СВАРҐАМАРҐА
СВАРҐАНАДІ
СВАРҐАНАҐА
СВАСТІКА
СІКХИ
СІНДҐАВА

СІНДГУ
СІНДГУВІР'Я
СІНДГУВРІША
СІНДГУДЖА
СІНДГУКА
СІНДГУКАНЬЯ
СІНДГУЛА
СІНДГУМАТРІ
СІНДГУНАНДАНА
СІНДГУПАТІ
СІНДГУПУТРА
СІНДГУРАДЖА
СІНДГУСАУВІРА-
БГАРТА
СКАНДА
СНАНА-ЯТРА
СОМА
СОМАҐРАХА
СОМАДАТТА
СОМАДҐАРА
СОМАКА
СОМАКА
СРАВАНТІ
СТАВА
СТАВЕЙЯ
СТАВІТАР
СТОМА
СТОТАР
СТОТРІ
СТУБҐА
СТУТІ
СТУТЬЯВРАТА
СТХАНІК
СУ
СУБҐРАҐА
СУВІРА
СУДҐІР
СУКІРТІ
СУРАҐРАХА
СУРАДЖ
СУРАДЖМУКХІ
СУРАДЖ'Я
СУРАТХА
СУРАШТРА
СУСТУТА
СУШРАВАС
СУЯШАС
ТАКШАКА
ТАПАТІ
ТВАШТАР
ТОМАРА
ТОМАРАДҐАРА
ТРАСАДАСЬЮ
ТРЕТА
ТРІАКША
ТРІВАРҐА
ТРІВАРҐА
ТРІВЕДА
ТРІВРІШАН
ТРІДАНДА
ТРІДАША
ТРІДҐАНВАН
ТРІДІВА
ТРІКОНА
ТРІЛОКА
ТРІЛОКАЧАНДРА
ТРІМАДҐУРА
ТРІМУРТІ
ТРІПАТХАҐА
ТРІПУРА
ТРІПУРА
ТРІПУРАҐХНА
ТРІПУРАДЖІТ
ТРІПУРАМАРДАНА
ТРІПУРАНАШАНА
ТРІПУРАНТАКА
ТРІПУРАНТАКАРА
ТРІПУРАРІ
ТРІПУРАСУНДАРІ
ТРІШАНКУ
ТРІШУЛА
ТРІШУЛАҐАНҐА
ТРІШУЛІН
ТХАТТА
УДАЙПУР
УДАКАНЬЯ
УДАСУТА
УДАЯВІРА
УПАВАРША
УРАҐАБІУШАНА
УРАҐАПУРА
УРАҐАРАДЖА
УРАҐАРІ
УРАҐЕНДРА
УРНАВАТІ
УРУШРАВАС
УТТАРАЯНА
УШАДРАТХА
ХАЙМАВАТІ
ХАЛАДҐАРА
ХАЛАДҐАРАНУДЖА
ХАНСАРАТХА
ХАРА
ХАРАВІРА
ХАРАҐОВІНДА
ХАРАДЕВА
ХАРАНАРАЯНА
ХАРАППА
ХАРБІР
ХАРІ
ХАРІБАБҐРУ
ХАРІВАТСА
ХАРІВАХАНА
ХАРІҐАНҐА
ХАРІДАТТА
ХАРІКЕША
ХАРІКРІШНА
ХАРІМІТРА
ХАРІНА
ХАРІНАМА
ХАРІПРІЯ
ХАРІРУДРА
ХАРІТА
ХАРІХАРА
ХАРІШАРА
ХАРІШРАВА
ХАРІШ
ХАРІШЧАНДРА
ХАРША
ХАР'ЯШВА
ХАЯҐРІВА
ХЕМА
ХЕМАБҐА
ХЕМАРАҐХА
ХЕМАШАНКХА
ХОТАР
ХОТРІШАДАНА
ЧАЙТРАСАКХА
ЧАКАРНАҐАР
ЧАКРА
ЧАКРАВАН
ЧАКРАВАРТІН
ЧАКРАДВАРА
ЧАКРАДҐАРА
ЧАКРАПАЛІТА
ЧАКРАПУР
ЧАКРІН
ЧАНДАР
ЧАНДЕРІ
ЧАНДРА
ЧАНДРА (Р)
ЧАНДРАБҐАҐА
ЧАНДРАВАМША
ЧАНДРАВАТІ
ЧАНДРАҐІРІ
ЧАНДРАСУР'ЯКША
ЧАПІІ
ЧАРУШРАВАС
ЧАТВАРАВАСІНІ
ЧАТУРА
ЧАТУРАНАНА
ЧАТУРАНҐА
ЧАТУРАНҐА
ЧАТУРАШВА
ЧАТУРАШРАМА
ЧАТУРБАХУ
ЧАТУРВАКТРА
ЧАТУРВАРҐА
ЧАТУРВАРНА
ЧАТУРВЕДА
ЧАТУРВІДҐА-АСТРА
ЧАТУР-ВІНШАТІ-
МУРТІ
ЧАТУРМАСЬЯ
ЧАТУРМУКХА
ЧАТУРХОТРА
ЧАТУШПАНІ
ЧАТУШПАТХА
ЧІТРАВАТІ
ЧІТРАРАТХА
ЧУХИР
ЧХАҐРАВАТІ
ШАДВАРҐА
ШАДҐУНЬЯ

ШАЙЛАДГАРА
ШАКА
ШАКАВІРА
ШАКАДЕВА
ШАКВАРА
ШАКРА
ШАКРАДЕВА
ШАКРАДЖА
ШАКРАДІТЬЯ
ШАКРАНАНДАНА
ШАКРАРІ
ШАКТА
ШАКТАВАТИ
ШАКТІ
ШАЛАГРАМА
ШАМБАРА
ШАМРАЙ
ШАНКХАДГАРА
ШАНКХІН
ШАРАВРІШТІ
ШАРМІШТХА
ШАТАВІРА
ШАТАДРУ
ШАТАПАТХА
ШАТАРАТХА
ШАУРІ
ШВЕТА
ШВЕТАВАРА
ШВЕТАҐІРІ
ШВЕТАШВА
ШВЕТІ
ШІВА
ШІВАҐАНҐА
ШІВАКАНТА
ШІВАКІРТАНА
ШІВАРАТХА
ШІВАШЕКХАРА
ШІКХА
ШІШУПАЛА
ШОБҐАВАТІ
ШРАВА
ШРАВАК
ШРАВАНА
ШРАВІШТХА
ШРАВОДЖІТ
ШРАДГА
ШРАПІН
ШРУТІ
ШУБГРА
ШУДРИ
ШУЛІН
ШУРАСЕНА
ШУЧІРАТХА
Ш'ЯМА
Ш'ЯМАЛЬ
ЯДАВА
ЯДАВА
ЯДАВАҐР'Я
ЯДАВАПРАКАША
ЯДАВАПУТРА
ЯДАВАРАДЖА
ЯДАВАШАРДУЛА
ЯДАВАШРЕШТХА
ЯДАВЕНДРА
ЯДАВЕШВАРА
ЯДАВІ
ЯДУ
ЯДУ-ВАМША-ВІВАРДГАНА
ЯДУВІРА
ЯДУДВАХА
ЯДУКУМАРА
ЯДУМАНІ
ЯДУНАНДІНІ
ЯДУНАТХА
ЯДУПАТІ
ЯДУПУНҐАВА
ЯДУРАЙ
ЯДУ-СУКХА-ВАХА
ЯДУТТАМА
ЯШОВАРА
ЯШОВІРА
ЯШОДА
ЯШОМАДҐАВА
ЯЯТІ

Наливайко Степан Іванович, народився 26 вересня 1940 року в селі Масевичі Рокитнівського району на Рівненщині, в селянській родині. Закінчив індійське відділення факультету східних мов у Ташкентському університеті (1967), навчався в Лакхнауському університеті (Індія). Працював у видавництві художньої літератури «Дніпро» й журналі іноземної літератури «Всесвіт», викладав індологічні дисципліни в Національному університеті імені Тараса Шевченка. Нині – завідувач сектору порівняльних досліджень у Національному науково-дослідному Інституті українознавства МОН України.

Українознавець-сходознавець-індолог, основоположник нового наукового напрямку в дослідженні української мови, етнічної історії та духовної культури – *української індоаріки*. Перекладач, член Спілки письменників України, переклав з хінді та англійської два десятки романів, повістей і збірок оповідань індійських письменників. Видав «Індійські прислів'я та приказки», «Індійські народні казки», «Міфи Давньої Індії» і «Рамаяну» для дітей. Автор навчального посібника з мови хінді (1997) і книжок «Таємниці розкриває санскрит» (2000), «Індоарійські таємниці України» – визнана кращою книжкою 2004 року в номінації «Обрії» (спеціальна й науково-популярна література), «Українська індоаріка» (2007) та довідника (2008) «Тисяча найновіших тлумачень давніх українських назв, імен, прізвищ, термінів і понять (на індоіранському матеріалі)» – про українсько-індійські мовні, етнічні, фольклорні, міфологічні, історичні й культурні зв'язки. Цю ж тематику продовжує і п'ята книжка дослідника – «Давньоіндійські імена, назви, терміни: проекція на Україну».

ЗМІСТ

Українці, Україна, Трипілля: крізь призму вед і шастр.
Передмова Степана Наливайка.....3
Давньоіндійські імена, назви, терміни.....21
Родинні терміни.....419
Весільні терміни.....450
Поховальні й поминальні терміни.....475
Терміни, пов'язані з народженням і навчанням дитини....484
Перелік розглянутих гасел.....494

Науково-популярне видання

Наливайко Степан Іванович

Давньоіндійські імена, назви, терміни: проекція на Україну

Підписано до друку 27.11.2009 р.
Формат 60x90 1/16. Друк офсетний.
Умовн. друк. арк. 32. Обл.-вид. арк. 31,5.
Наклад 1,500 прим. Зам. № 504

Видавець Сергій Наливайко
Свідоцтво ДК № 3527 від 14 липня 2009 р.
Тел.: (0-50) 386-30-32
04215, м. Київ, а/с 145
www.ukrainoznavstvo.info
info@ukrainoznavstvo.info